CORNELII TACITI

ANNALIVM

AB EXCESSV DIVI AVGVSTI LIBRI

RECOGNOVIT
BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

C. D. FISHER
AEDIS CHRISTI ALVMNVS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HENRICUM FROWDE

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

PRAEFATIO

Taciti Annalium priores sex libri (quinque olim distinguebantur) ex uno solum fonte codice Laurentiano (plut. lxviii. 1) posteris nobis innotuerunt. Hunc codicem membranaceum, qui Mediceus primus vocatur, circa medium ix saeculi litteris ad carolino-romanae scripturae formam figuratis exaratum esse constat[1]. Diu latuit sed in Corbeiensi monasterio tandem inventus ineunte XVI saeculo Romam perlatus est, et mox anno MDXV Leonis X pontificis iussu Beroaldus 'libros nuper repertos' in publicum emisit. Editionis Beroaldinae ratio haec fuit ut quae 'nulla temeritatis nota emendari poterant' emendaret, quae 'maiorem in corrigendo difficultatem habere videbantur' appositis stellulis relinqueret. Continuavere opus sic incohatum plerique editorum veterùm quorum nomina extremae praefationi apposita invenies.

Libros xi–xvi etiam uno codice, Mediceo altero, superstites habemus, qui Langobardicis litteris scriptus in eadem Laurentiana bibliotheca (plut. lxviii. 2) hodie conservatur. Scripturam in monasterio Casiniensi circa medium saeculi XI usurpatam exhibet codex, saeculo certe XI exaratum esse consentiunt omnes. Scriptura cum ipsa difficilis tum multis locis evanida, errorumque utraque res fons. Auxilium sane interdum deteriores codices suppeditant, quorum tamen lectiones nisi sicubi calami errores

[1] Rostagno pp. 2-8 in praefatione ad codices photographice depictos; idem quae Hochart (de l'authorité des Annales et des Histoires de Tacite) ingeniose finxit iure refutavit.

corrigunt coniecturarum loco iure aestimaveris. De deteriorum codicum origine ambigitur. Ex ipso Mediceo altero descriptos omnis non veri simile, sed ex illo fonte per apographa quin derivati sint vix dubitandum est. In familias porro sunt qui dividant, Romanam et Genuensem, sed parum interest, cum saeculi XV sint et hi et illi parvique momenti. De Editione Spirensi, quae editio princeps vocatur, anno MCCCCLXX edita, hoc solum dicendum, undecumque fluxerit[1], ita nullo emendandi studio evulgatam, ut, quod Walther censuit, instar codicis Msti recte habeatur.

Equidem in hac editione conficienda quantum potui codices Mediceos secutus sum. Inspexi ipse codices Florentiae atque eosdem photographice depictos, curante Scatone de Vries Bibliothecae Vniversitatis Leidensis praefecto, semper mecum ante oculos habui. In hac cura quantum me adiuverint Georgii Andresen studia fateri iuvat, quo nemo ipsos codices quibusque vitiis laborent sollertius exploravit[2]. Ipsius librarii correctiones is primus agnovit, et ego, quamquam duobus[3] saltem locis errare mihi videntur, eas correctiones (in apparatu critico M^1) semper maximi[4] feci. Ex editoribus, ut taceam antiquissimos, Lipsius, Walther, Ritter, Baiter-Orelli (cuius apparatus criticus plenissimus et plerumque accuratissime curatus est), Nipperdey, Nipperdey-Andresen, Dräger-Becher, Halm, Furneaux me maxime adiuverunt. Relationes quoque annuas Georgii Andresen (*Jahresberichte der Zeitschrift für Gymnasialwesen*) perlegi. In hac editione, ut supra dixi, codices

[1] e Vaticanis 1863, 1864 ortam sunt qui dicant.

[2] *In Taciti Historias studia critica et palaeographica* 1899, 1900, et *de Codicibus Annalium Taciti* 1892. Rostagno quoque (op. cit.) multa de codicibus rettulit: necnon memoratu digna Heraei *studia critica in Mediceos Taciti codices* 1846.

[3] xii. 26 augusta M^1; xiv. 15 scenas M^1.

[4] Cf. ii. 72 ostendisse; iv. 49 simulque; xv. 28 laetioris ibi rei.

ipsos Mediceos quantum potui sum secutus, et non numquam contra ceterorum morem praetuli[1]; sed haud scio an etiam nunc coniecturis nimis abundet quem edidi textus. Medicei auctoritatem scilicet in hisce locis invitus repudiavi: i. 4 exulem, 41 et externae, vi. 15 ambigens, xi. 37 superbia egebat, xii. 26 fortunae maeror, 41 triumphalium veste, xiii. 3 dissereret, 32 quem ovasse de B. rettuli, xiv. 34 fero, 37 postquam propius suggressus hostis, 60 per tybias, xv. 5 aberat, 42 temperare, 44 coniuncti, xvi. 5 severamque retinentis Italiam.

Bis tantum meas ipsius emendationes inferre ausus, altera (xi. 23) locum desperatissimum, altera (xvi. 22) difficillimum sanare conatus sum. Vno loco (i. 53) interpunctionem in melius novatam spero probaturos esse lectores.

In libris i–vi emendationes quarum auctoris nulla est in apparatu critico mentio Beroaldo, in libris xi–xvi similiter codicibus deterioribus tribuendas volui. Signo autem '*dett.*' non tam omnium quam aliquot codicum deteriorum consensum indicavi.

Restat ut gratias agam amico meo Sidneio G. Owen qui benevolus me adhuc discipulum patitur.

[1] Cf. i. 69 ponti (poti *M*); iii. 2 munia; vi. 3 neque dicta imperatoris neque praemia nisi ab imperatore; 35 acies (Becher); xi. 32 eripiuntur; xii. 17 quae (quippe Nipperdey); 26 perintempestiva (cf. xv. 45 persimplici; xvi. 26 perornavisisset); xiii. 3 quae deceret; 34 illuc magis ad servitium; xiv. 20 decurias . . . expleturos; xv. 41 et quo.

C. D. F.

Dabam Oxonii

Mense Maio M DCCCC VI.

SIGLA

CODICES:

Libri i–vi

M =	Mediceus primus	saec. ix

Libri xi–xvi

M =	Mediceus alter vel secundus	saec. xi
Dett. =	Laurentiani tres Malatestianus Neapolitanus Parmensis Vaticani quattuor Guelferbytanus sive Gudianus Vindobonensis Budensis Hispanus (Covarruviae) Regius (Parisiensis) E Coll. Iesu Bodleianus Harleianus Agricolae liber [1] Venetus	saec. xv

EDITIONES ANTIQVAE:

Libri i–xvi

Beroaldi [2]	1515
Alciati	1517
Frobenii	1519
Rhenani	1533

Libri xi–xvi

Ed. Spirensis	1470
Puteolani	1475

[1] 'ubi iam sit nescio' Walther. Lipsii tamen Nic. Heinsii Rykcii Iac. Gronovii venit in manus et saepenumero felicitate coniecturarum insignis est.

[2] In libris xi–xvi Puteolanum plerumque sequitur.

CORNELII TACITI
AB EXCESSV DIVI AVGVSTI
ANNALIVM
LIBER I

1. VRBEM Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant recentibus odiis compositae sunt. inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

2. Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica arma, Pompeius apud Siciliam oppressus exutoque Lepido, interfecto Antonio ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere, nullo adversante, cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur ac novis ex

rebus aucti tuta et praesentia quam vetera et periculosa mallent. neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio quae vi ambitu postremo pecunia turbabantur.

3. Ceterum Augustus subsidia dominationi Claudium Marcellum sororis filium admodum adulescentem pontificatu et curuli aedilitate, M. Agrippam, ignobilem loco, bonum militia et victoriae socium, geminatis consulatibus extulit, mox defuncto Marcello generum sumpsit; Tiberium Neronem et Claudium Drusum privignos imperatoriis nominibus auxit, integra etiam tum domo sua. nam genitos Agrippa Gaium ac Lucium in familiam Caesarum induxerat, necdum posita puerili praetexta principes iuventutis appellari, destinari consules specie recusantis flagrantissime cupiverat. ut Agrippa vita concessit, Lucium Caesarem euntem ad Hispaniensis exercitus, Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato propera vel novercae Liviae dolus abstulit, Drusoque pridem extincto Nero solus e privignis erat, illuc cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribuniciae potestatis adsumitur omnisque per exercitus ostentatur, non obscuris, ut antea, matris artibus, sed palam hortatu. nam senem Augustum devinxerat adeo, uti nepotem unicum, Agrippam Postumum, in insulam Planasiam proiecerit, rudem sane bonarum artium et robore corporis stolide ferocem, nullius tamen flagitii conpertum. at hercule Germanicum Druso ortum octo apud Rhenum legionibus inposuit adscirique per adoptionem a Tiberio iussit, quamquam esset in domo Tiberii filius iuvenis, sed quo pluribus munimentis insisteret. bellum ea tempestate nullum nisi adversus Germanos supererat, abolendae magis infamiae ob amissum cum Quintilio

12 tum *Wolfius*: dum *M* 14 destinari *Ryckius*: destinare *M* 24 proiecerit *Ritter*: proieceret *M*: proiceret *Beroaldus* 29 munimentis *Lipsius*: monumentis *M*

Varo exercitum quam cupidine proferendi imperii aut dignum ob praemium. domi res tranquillae, eadem magistratuum vocabula; iuniores post Actiacam victoriam, etiam senes plerique inter bella civium nati: quotus quisque reliquus qui rem publicam vidisset?

4. Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisci et integri moris: omnes exuta aequalitate iussa principis aspectare, nulla in praesens formidine, dum Augustus aetate validus seque et domum et pacem sustentavit. postquam provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur aderatque finis et spes novae, pauci bona libertatis in cassum disserere, plures bellum pavescere, alii cupere. pars multo maxima inminentis dominos variis rumoribus differebant: trucem Agrippam et ignominia accensum non aetate neque rerum experientia tantae moli parem, Tiberium Neronem maturum annis, spectatum bello, sed vetere atque insita Claudiae familiae superbia, multaque indicia saevitiae, quamquam premantur, erumpere. hunc et prima ab infantia eductum in domo regnatrice; congestos iuveni consulatus, triumphos; ne iis quidem annis quibus Rhodi specie secessus exul egerit aliud quam iram et simulationem et secretas libidines meditatum. accedere matrem muliebri inpotentia: serviendum feminae duobusque insuper adulescentibus qui rem publicam interim premant quandoque distrahant.

5. Haec atque talia agitantibus gravescere valetudo Augusti, et quidam scelus uxoris suspectabant. quippe rumor incesserat paucos ante mensis Augustum, electis consciis et comite uno Fabio Maximo, Planasiam vectum ad visendum Agrippam; multas illic utrimque lacrimas et signa caritatis spemque ex eo fore ut iuvenis penatibus avi redderetur: quod Maximum uxori Marciae aperuisse, illam

8 nulla in praesens *Beroaldus*: nullam praesens *M* 20 exul *Muretus*: exulem *M* 21 aliud *Nipperdey*: aliquid *M*: aliud quid *Dräger*

Liviae. gnarum id Caesari; neque multo post extincto Maximo, dubium an quaesita morte, auditos in funere eius Marciae gemitus semet incusantis quod causa exitii marito fuisset. utcumque se ea res habuit, vixdum ingressus Illyricum Tiberius properis matris litteris accitur; neque satis conpertum est spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam an exanimem reppererit. acribus namque custodiis domum et vias saepserat Livia, laetique interdum nuntii vulgabantur, donec provisis quae tempus monebat simul excessisse Augustum et rerum potiri Neronem fama eadem tulit.

6. Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes, quem ignarum inermumque quamvis firmatus animo centurio aegre confecit. nihil de ea re Tiberius apud senatum disseruit: patris iussa simulabat, quibus praescripsisset tribuno custodiae adposito ne cunctaretur Agrippam morte adficere quandoque ipse supremum diem explevisset. multa sine dubio saevaque Augustus de moribus adulescentis questus, ut exilium eius senatus consulto sanciretur perfecerat: ceterum in nullius umquam suorum necem duravit, neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam credibile erat. propius vero Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisi iuvenis caedem festinavisse. nuntianti centurioni, ut mos militiae, factum esse quod imperasset, neque imperasse sese et rationem facti reddendam apud senatum respondit. quod postquam Sallustius Crispus particeps secretorum (is ad tribunum miserat codicillos) comperit, metuens ne reus subderetur, iuxta periculoso ficta seu vera promeret monuit Liviam ne arcana domus, ne consilia amicorum, ministeria militum vulgarentur, neve Tiberius vim principatus resolveret cuncta ad senatum vocando:

1 gnarum *Lipsius*: c (g *corr.*) navum *M* 14 ea re *Beroaldus*: aere *M*

eam condicionem esse imperandi ut non aliter ratio constet quam si uni reddatur.

7. At Romae ruere in servitium consules, patres, eques. quanto quis inlustrior, tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito ne laeti excessu principis neu tristiores primordio, lacrimas gaudium, questus adulationem miscebant. Sex. Pompeius et Sex. Appuleius consules primi in verba Tiberii Caesaris iuravere, aputque eos Seius Strabo et C. Turranius, ille praetoriarum cohortium praefectus, hic annonae; mox senatus milesque et populus. nam Tiberius cuncta per consules incipiebat tamquam vetere re publica et ambiguus imperandi: ne edictum quidem, quo patres in curiam vocabat, nisi tribuniciae potestatis praescriptione posuit sub Augusto acceptae. verba edicti fuere pauca et sensu permodesto: de honoribus parentis consulturum, neque abscedere a corpore idque unum ex publicis muneribus usurpare. sed defuncto Augusto signum praetoriis cohortibus ut imperator dederat; excubiae, arma, cetera aulae; miles in forum, miles in curiam comitabatur. litteras ad exercitus tamquam adepto principatu misit, nusquam cunctabundus nisi cum in senatu loqueretur. causa praecipua ex formidine ne Germanicus, in cuius manu tot legiones, immensa sociorum auxilia, mirus apud populum favor, habere imperium quam exspectare mallet. dabat et famae ut vocatus electusque potius a re publica videretur quam per uxorium ambitum et senili adoptione inrepsisse. postea cognitum est ad introspiciendas etiam procerum voluntates inductam dubitationem: nam verba vultus in crimen detorquens recondebat.

8. Nihil primo senatus die agi passus *est* nisi de supre-

2 reddantur *M* 5 tristiores *Beroaldus*: tristior *M* 6 adulationem *Heinsius*: adulatione *M* 7 Appuleius *Beroaldus*: apuleius *M* 28 indutam *I. Fr. Gronovius* 30 est *add. Nipperdey*

mis Augusti, cuius testamentum inlatum per virgines Vestae Tiberium et Liviam heredes habuit. Livia in familiam Iuliam nomenque Augustum adsumebatur; in spem secundam nepotes pronepotesque, tertio gradu primores civitatis scripserat, plerosque invisos sibi sed iactantia gloriaque ad posteros. legata non ultra civilem modum, nisi quod populo et plebi quadringenties tricies quinquies, praetoriarum cohortium militibus singula nummum milia, *urbanis quingenos*, legionariis aut cohortibus civium Romanorum trecenos nummos viritim dedit. tum consultatum de honoribus; ex quis *qui* maxime insignes visi, ut porta triumphali duceretur funus Gallus Asinius, ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur L. Arruntius censuere. addebat Messala Valerius renovandum per annos sacramentum in nomen Tiberii; interrogatusque a Tiberio num se mandante eam sententiam prompsisset, sponte dixisse respondit, neque in iis quae ad rem publicam pertinerent consilio nisi suo usurum vel cum periculo offensionis: ea sola species adulandi supererat. conclamant patres corpus ad rogum umeris senatorum ferendum. remisit Caesar adroganti moderatione, populumque edicto monuit ne, ut quondam nimiis studiis funus divi Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius quam in campo Martis, sede destinata, cremari vellent. die funeris milites velut praesidio stetere, multum inridentibus qui ipsi viderant quique a parentibus acceperant diem illum crudi adhuc servitii et libertatis inprospere repetitae, cum occisus dictator Caesar aliis pessimum aliis pulcherrimum facinus videretur: nunc senem principem, longa potentia, provisis

3 Augustum *Iac. Gronovius*: augustu *M*: augustae *M*[2] 8 urbanis quingenos *add. Sauppe* 9 aut] ac *Nipperdey* 11 qui *add. Bezzenberger* visi *secl. Wopkens*: visu *Morawskis* 27 inprospere repetitae *Lipsius*: in prospera repitita *M*: repetitum *marg.*

etiam heredum in rem publicam opibus, auxilio scilicet militari tuendum, ut sepultura eius quieta foret.

9. Multus hinc ipso de Augusto sermo, plerisque vana mirantibus quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus, quod Nolae in domo et cubiculo in quo pater eius Octavius vitam finivisset. numerus etiam consulatuum celebrabatur, quo Valerium Corvum et C. Marium simul aequaverat; continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas, nomen inperatoris semel atque vicies partum aliaque honorum multiplicata aut nova. at apud prudentis vita eius varie extollebatur arguebaturve. hi pietate erga parentem et necessitudine rei publicae, in qua nullus tunc legibus locus, ad arma civilia actum quae neque parari possent neque haberi per bonas artis. multa Antonio, dum interfectores patris ulcisceretur, multa Lepido concessisse. postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit, non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam *ut* ab uno regeretur. non regno tamen neque dictatura sed principis nomine constitutam rem publicam; mari Oceano aut amnibus longinquis saeptum imperium; legiones, provincias, classis, cuncta inter se conexa; ius apud civis, modestiam apud socios; urbem ipsam magnifico ornatu; pauca admodum vi tractata quo ceteris quies esset.

10. Dicebatur contra: pietatem erga parentem et tempora rei publicae obtentui sumpta: ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adulescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum fascis et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, sive hostis illos, seu Pansam venenum vulneri adfusum, sui milites Hirtium et machinator doli Caesar abstu-

11 vitae|eius *M* 15 dum *Muretus*: tunc *M* ulcisceretur *Beroaldus*: ulciscerentur *M* 18 ut *add. Ferrettus*

lerat, utriusque copias occupavisse; extortum invito senatu consulatum, armaque quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa; proscriptionem civium, divisiones agrorum ne ipsis quidem qui fecere laudatas. sane Cassii et Brutorum exitus paternis inimicitiis datos, quamquam fas sit privata odia publicis utilitatibus remittere: sed Pompeium imagine pacis, sed Lepidum specie amicitiae deceptos; post Antonium, Tarentino Brundisinoque foedere et nuptiis sororis inlectum, subdolae adfinitatis poenas morte exsolvisse. pacem sine dubio post haec, verum cruentam: Lollianas Varianasque cladis, interfectos Romae Varrones, Egnatios, Iullos. nec domesticis abstinebatur: abducta Neroni uxor et consulti per ludibrium pontifices an concepto necdum edito partu rite nuberet; †que tedii et† Vedii Pollionis luxus; postremo Livia gravis in rem publicam mater, gravis domui Caesarum noverca. nihil deorum honoribus relictum cum se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli vellet. ne Tiberium quidem caritate aut rei publicae cura successorem adscitum, sed quoniam adrogantiam saevitiamque eius introspexerit, comparatione deterrima sibi gloriam quaesivisse. etenim Augustus paucis ante annis, cum Tiberio tribuniciam potestatem a patribus rursum postularet, quamquam honora oratione, quaedam de habitu cultuque et institutis eius iecerat quae velut excusando exprobraret. ceterum sepultura more perfecta templum et caelestes religiones decernuntur.

11. Versae inde ad Tiberium preces. et ille varie disserebat de magnitudine imperii sua modestia. solam divi Augusti mentem tantae molis capacem: se in partem curarum ab illo vocatum experiendo didicisse quam arduum, quam subiectum fortunae regendi cuncta onus. proinde in

12 Iullos *Andresen*: Iulios *M*: Iulos *Lipsius* 14 que tedii et *del. Mommsen*: nuberetque tedii et *M*: Q. Tedii et *Victorius*: quae edito *Nipperdey* 15 gravis *Beroaldus*: gravius *M* 27 varie disserebat *Beroaldus*: variae disserebat *M*: varia edisserebat *Linker*

civitate tot inlustribus viris subnixa non ad unum omnia deferrent: plures facilius munia rei publicae sociatis laboribus executuros. plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat; Tiberioque etiam in rebus quas non occuleret, seu natura sive adsuetudine, suspensa semper et obscura verba: tunc vero nitenti ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur. at patres, quibus unus metus si intellegere viderentur, in questus lacrimas vota effundi; ad deos, ad effigiem Augusti, ad genua ipsius manus tendere, cum proferri libellum recitarique iussit. opes publicae continebantur, quantum civium sociorumque in armis, quot classes, regna, provinciae, tributa aut vectigalia, et necessitates ac largitiones. quae cuncta sua manu perscripserat Augustus addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum metu an per invidiam.

12. Inter quae senatu ad infimas obtestationes procumbente, dixit forte Tiberius se ut non toti rei publicae parem, ita quaecumque pars sibi mandaretur eius tutelam suscepturum. tum Asinius Gallus 'interrogo' inquit, 'Caesar, quam partem rei publicae mandari tibi velis.' perculsus inprovisa interrogatione paulum reticuit: dein collecto animo respondit nequaquam decorum pudori suo legere aliquid aut evitare ex eo cui in universum excusari mallet. rursum Gallus (etenim vultu offensionem coniectaverat) non idcirco interrogatum ait, ut divideret quae separari nequirent sed ut sua confessione argueretur unum esse rei publicae corpus atque unius animo regendum. addidit laudem de Augusto Tiberiumque ipsum victoriarum suarum quaeque in toga per tot annos egregie fecisset admonuit. nec ideo iram eius lenivit, pridem invisus, tamquam ducta in matrimonium Vipsania M. Agrippae filia, quae quondam Tiberii uxor fuerat, plus

25 sed ut *Lipsius*: sed et *M*: sed et sua confessione ut *Müller*
30 Vipstania *M*

quam civilia agitaret Pollionisque Asinii patris ferociam retineret.

13. Post quae L. Arruntius haud multum discrepans a Galli oratione perinde offendit, quamquam Tiberio nulla vetus in Arruntium ira: sed divitem, promptum, artibus egregiis et pari fama publice, suspectabat. quippe Augustus supremis sermonibus cum tractaret quinam adipisci principem locum suffecturi abnuerent aut inpares vellent vel idem possent cuperentque, M'. Lepidum dixerat capacem sed aspernantem, Gallum Asinium avidum et minorem, L. Arruntium non indignum et si casus daretur ausurum. de prioribus consentitur, pro Arruntio quidam Cn. Pisonem tradidere; omnesque praeter Lepidum variis mox criminibus struente Tiberio circumventi sunt. etiam Q. Haterius et Mamercus Scaurus suspicacem animum perstrinxere, Haterius cum dixisset 'quo usque patieris, Caesar, non adesse caput rei publicae?' Scaurus quia dixerat spem esse ex eo non inritas fore senatus preces quod relationi consulum iure tribuniciae potestatis non intercessisset. in Haterium statim invectus est; Scaurum, cui inplacabilius irascebatur, silentio tramisit. fessusque clamore omnium, expostulatione singulorum flexit paulatim, non ut fateretur suscipi a se imperium, sed ut negare et rogari desineret. constat Haterium, cum deprecandi causa Palatium introisset ambulantisque Tiberii genua advolveretur, prope a militibus interfectum quia Tiberius casu an manibus eius inpeditus prociderat. neque tamen periculo talis viri mitigatus est, donec Haterius Augustam oraret eiusque curatissimis precibus protegeretur.

14. Multa patrum et in Augustam adulatio. alii parentem, alii matrem patriae appellandam, plerique ut nomini Caesaris adscriberetur 'Iuliae filius' censebant. ille moderan-

1 polionisque *M* 4 quamquam *Beroaldus*: quam *M* 9 M' *Lipsius*: M. *M* 16 caput *Rhenanus*: aput tē *M* 28 eiusque *Lipsius*: et usque *M*

dos feminarum honores dictitans eademque se temperantia usurum in iis quae sibi tribuerentur, ceterum anxius invidia et muliebre fastigium in deminutionem sui accipiens ne lictorem quidem ei decerni passus est aramque adoptionis et alia huiusce modi prohibuit. at Germanico Caesari proconsulare imperium petivit, missique legati qui deferrent, simul maestitiam eius ob excessum Augusti solarentur. quo minus idem pro Druso postularetur, ea causa quod designatus consul Drusus praesensque erat. candidatos praeturae duodecim nominavit, numerum ab Augusto traditum; et hortante senatu ut augeret, iure iurando obstrinxit se non excessurum.

15. Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt: nam ad eam diem, etsi potissima arbitrio principis, quaedam tamen studiis tribuum fiebant. neque populus ademptum ius questus est nisi inani rumore, et senatus largitionibus ac precibus sordidis exsolutus libens tenuit, moderante Tiberio ne plures quam quattuor candidatos commendaret sine repulsa et ambitu designandos. inter quae tribuni plebei petivere ut proprio sumptu ederent ludos qui de nomine Augusti fastis additi Augustales vocarentur. sed decreta pecunia ex aerario, utque per circum triumphali veste uterentur: curru vehi haud permissum. mox celebratio annua ad praetorem translata cui inter civis et peregrinos iurisdictio evenisset.

16. Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas legiones seditio incessit, nullis novis causis nisi quod mutatus princeps licentiam turbarum et ex civili bello spem praemiorum ostendebat. castris aestivis tres simul legiones habebantur, praesidente Iunio Blaeso, qui fine Augusti et initiis Tiberii auditis ob iustitium aut gaudium intermiserat

2 iis *Muretus*: his *M* 24 annua *Lipsius*: annū *M*: annum *secl. Nipperdey ex Ritteri coniectura*: eum ad *Heraeus* 31 aut gaudium *secl. Muretus*

solita munia. eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praebere auris, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari. erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua et miscere coetus histrionali studio doctus. is imperitos animos et quaenam post Augustum militiae condicio ambigentis inpellere paulatim nocturnis conloquiis aut flexo in vesperam die et dilapsis melioribus deterrimum quemque congregare.

17. Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris velut contionabundus interrogabat cur paucis centurionibus paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent. quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragena stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus corpore tolerent. ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eosdem labores perferre. ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant. enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus aestimari: hinc vestem arma tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. at hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox aut sterilem pacem sempiterna. nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur, ut singulos denarios mererent, sextus decumus stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tenerentur, sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. an praetorias cohortis, quae binos denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis

8 dilapsis *Muretus*: delapsis *M* 11 contionabundus *Beroaldus*: conditionabundus *M* 18 tendentes *Iac. Gronovius*: t..|tentes *M* 31 acceperint *Beroaldus*: accepit *M*

reddantur, plus periculorum suscipere? non obtrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem aspici.

18. Adstrepebat vulgus, diversis incitamentis, hi verberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes. postremo eo furoris venere ut tres legiones miscere in unam agitaverint. depulsi aemulatione, quia suae quisque legioni eum honorem quaerebant, alio vertunt atque una tres aquilas et signa cohortium locant; simul congerunt caespites, exstruunt tribunal, quo magis conspicua sedes foret. properantibus Blaesus advenit, increpabatque ac retinebat singulos, clamitans 'mea potius caede imbuite manus: leviore flagitio legatum interficietis quam ab imperatore desciscitis. aut incolumis fidem legionum retinebo aut iugulatus paenitentiam adcelerabo.'

19. Aggerabatur nihilo minus caespes iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere. Blaesus multa dicendi arte non per seditionem et turbas desideria militum ad Caesarem ferenda ait, neque veteres ab imperatoribus priscis neque ipsos a divo Augusto tam nova petivisse; et parum in tempore incipientis principis curas onerari. si tamen tenderent in pace temptare quae ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint, cur contra morem obsequii, contra fas disciplinae vim meditentur? decernerent legatos seque coram mandata darent. adclamavere ut filius Blaesi tribunus legatione ea fungeretur peteretque militibus missionem ab sedecim annis: cetera mandaturos ubi prima provenissent. profecto iuvene modicum otium: sed superbire miles quod filius legati orator publicae causae satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinuissent.

20. Interea manipuli ante coeptam seditionem Naupor-

16 aggerabatur *malebat Walther* : aggerebatur *M* 17 usque *Beroaldus* : eiusque *M*

tum missi ob itinera et pontes et alios usus, postquam turbatum in castris accepere, vexilla convellunt direptisque proximis vicis ipsoque Nauporto, quod municipii instar erat, retinentis centuriones inrisu et contumeliis, postremo verberibus insectantur, praecipua in Aufidienum Rufum praefectum castrorum ira, quem dereptum vehiculo sarcinis gravant aguntque primo in agmine per ludibrium rogitantes an tam immensa onera, tam longa itinera libenter ferret. quippe Rufus diu manipularis, dein centurio, mox castris praefectus, antiquam duramque militiam revocabat, vetus operis ac laboris et eo inmitior quia toleraverat.

21. Horum adventu redintegratur seditio et vagi circumiecta populabantur. Blaesus paucos, maxime praeda onustos, ad terrorem ceterorum adfici verberibus, claudi carcere iubet; nam etiam tum legato a centurionibus et optimo quoque manipularium parebatur. illi obniti trahentibus, prensare circumstantium genua, ciere modo nomina singulorum, modo centuriam quisque cuius manipularis erat, cohortem, legionem, eadem omnibus inminere clamitantes. simul probra in legatum cumulant, caelum ac deos obtestantur, nihil reliqui faciunt quo minus invidiam misericordiam metum et iras permoverent. adcurritur ab universis, et carcere effracto solvunt vincula desertoresque ac rerum capitalium damnatos sibi iam miscent.

22. Flagrantior inde vis, plures seditioni duces. et Vibulenus quidam gregarius miles, ante tribunal Blaesi adlevatus circumstantium umeris, apud turbatos et quid pararet intentos 'vos quidem' inquit 'his innocentibus et miserrimis lucem et spiritum reddidistis: sed quis fratri meo vitam, quis fratrem mihi reddit? quem missum ad vos a Germanico exercitu de communibus commodis nocte proxima iugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum

10 vetus *Lipsius*: intus *M*: intentus *Vertranius*

habet atque armat. responde, Blaese, ubi cadaver abieceris: ne hostes quidem sepultura invident. cum osculis, cum lacrimis dolorem meum implevero, me quoque trucidari iube, dum interfectos nullum ob scelus sed quia utilitati legionum consulebamus hi sepeliant.'

23. Incendebat haec fletu et pectus atque os manibus verberans. mox disiectis quorum per umeros sustinebatur, praeceps et singulorum pedibus advolutus tantum consternationis invidiaeque concivit, ut pars militum gladiatores, qui e servitio Blaesi erant, pars ceteram eiusdem familiam vincirent, alii ad quaerendum corpus effunderentur. ac ni propere neque corpus ullum reperiri, et servos adhibitis cruciatibus abnuere caedem, neque illi fuisse umquam fratrem pernotuisset, haud multum ab exitio legati aberant. tribunos tamen ac praefectum castrorum extrusere, sarcinae fugientium direptae, et centurio Lucilius interficitur cui militaribus facetiis vocabulum 'cedo alteram' indiderant, quia fracta vite in tergo militis alteram clara voce ac rursus aliam poscebat. ceteros latebrae texere, uno retento Clemente Iulio qui perferendis militum mandatis habebatur idoneus ob promptum ingenium. quin ipsae inter se legiones octava et quinta decuma ferrum parabant, dum centurionem cognomento Sirpicum illa morti deposcit, quintadecumani tuentur, ni miles nonanus preces et adversum aspernantis minas interiecisset.

24. Haec audita quamquam abstrusum et tristissima quaeque maxime occultantem Tiberium perpulere, ut Drusum filium cum primoribus civitatis duabusque praetoriis cohortibus mitteret, nullis satis certis mandatis, ex re consulturum. et cohortes delecto milite supra solitum firmatae. additur magna pars praetoriani equitis et robora Germano-

1 abieceris *Beroaldus*: ablegeris *M* 5 hi *Lipsius*: ii *M* 6 incendebat *Beroaldus*: incedebat *M* 18 fracta vite *Beroaldus*: facta vitae *M*

rum, qui tum custodes imperatori aderant; simul praetorii praefectus Aelius Seianus, collega Straboni patri suo datus, magna apud Tiberium auctoritate, rector iuveni et ceteris periculorum praemiorumque ostentator. Druso propinquanti quasi per officium obviae fuere legiones, non laetae, ut adsolet, neque insignibus fulgentes, sed inluvie deformi et vultu, quamquam maestitiam imitarentur contumaciae propiores.

25. Postquam vallum introiit, portas stationibus firmant, globos armatorum certis castrorum locis opperiri iubent: ceteri tribunal ingenti agmine circumveniunt. stabat Drusus silentium manu poscens. illi quoties oculos ad multitudinem rettulerant, vocibus truculentis strepere, rursum viso Caesare trepidare; murmur incertum, atrox clamor et repente quies; diversis animorum motibus pavebant terrebantque. tandem interrupto tumultu litteras patris recitat, in quis perscriptum erat, praecipuam ipsi fortissimarum legionum curam, quibuscum plurima bella toleravisset; ubi primum a luctu requiesset animus, acturum apud patres de postulatis eorum; misisse interim filium ut sine cunctatione concederet quae statim tribui possent; cetera senatui servanda quem neque gratiae neque severitatis expertem haberi par esset.

26. Responsum est a contione mandata Clementi centurioni quae perferret. is orditur de missione a sedecim annis, de praemiis finitae militiae, ut denarius diurnum stipendium foret, ne veterani sub vexillo haberentur. ad ea Drusus cum arbitrium senatus et patris obtenderet, clamore turbatur. cur venisset neque augendis militum stipendiis neque adlevandis laboribus, denique nulla bene faciendi licentia? at hercule verbera et necem cunctis permitti. Tiberium olim nomine Augusti desideria legionum frustrari

9 introiit *Lipsius*: introit *M* 13 rettulerant *Beroaldus*: sedtulerant *M*

solitum: easdem artis Drusum rettulisse. numquamne ad se nisi filios familiarum venturos? novum id plane quod imperator sola militis commoda ad senatum reiciat. eundem ergo senatum consulendum quotiens supplicia aut proelia indicantur: an praemia sub dominis, poenas sine arbitro esse?

27. Postremo deserunt tribunal, ut quis praetorianorum militum amicorumve Caesaris occurreret, manus intentantes, causam discordiae et initium armorum, maxime infensi Cn. Lentulo, quod is ante alios aetate et gloria belli firmare Drusum credebatur et illa militiae flagitia primus aspernari. nec multo post digredientem cum Caesare ac provisu periculi hiberna castra repetentem circumsistunt, rogitantes quo pergeret, ad imperatorem an ad patres, ut illic quoque commodis legionum adversaretur; simul ingruunt, saxa iaciunt. iamque lapidis ictu cruentus et exitii certus adcursu multitudinis quae cum Druso advenerat protectus est.

28. Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit: nam luna claro repente caelo visa languescere. id miles rationis ignarus omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, prospereque cessura qua pergerent si fulgor et claritudo deae redderetur. igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere; prout splendidior obscuriorve laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad superstitionem perculsae semel mentes, sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos lamentantur. utendum inclinatione ea Caesar et quae casus obtulerat in sapientiam vertenda ratus circumiri ten-

1, 2 ad se nisi *Lipsius*: nisi ad se *M* 12 cum *Beroaldus*: eum *M* 16 exitii *Beroaldus*: exitu *M* 19 claro repente *Lipsius*: clamore pena *M* 20 suis *Freinsheim*: asuis *M*: ac suis *Beroaldus* 21 cessura qua *Halm*: cessura quae *M*: cessurum qua *Nipperdey* 27 portendi *Beroaldus*: potandi *M* aversari *Rhenanus*: adversari *M*

toria iubet; accitur centurio Clemens et si alii bonis artibus grati in vulgus. hi vigiliis, stationibus, custodiis portarum se inserunt, spem offerunt, metum intendunt. 'quo usque filium imperatoris obsidebimus? quis certaminum finis? Percennione et Vibuleno sacramentum dicturi sumus? Percennius et Vibulenus stipendia militibus, agros emeritis largientur? denique pro Neronibus et Drusis imperium populi Romani capessent? quin potius, ut novissimi in culpam, ita primi ad paenitentiam sumus? tarda sunt quae in commune expostulantur: privatam gratiam statim mereare, statim recipias.' commotis per haec mentibus et inter se suspectis, tironem a veterano, legionem a legione dissociant. tum redire paulatim amor obsequii: omittunt portas, signa unum in locum principio seditionis congregata suas in sedes referunt.

29. Drusus orto die et vocata contione, quamquam rudis dicendi, nobilitate ingenita incusat priora, probat praesentia; negat se terrore et minis vinci: flexos ad modestiam si videat, si supplices audiat, scripturum patri ut placatus legionum preces exciperet. orantibus rursum idem Blaesus et L. Aponius, eques Romanus e cohorte Drusi, Iustusque Catonius, primi ordinis centurio, ad Tiberium mittuntur. certatum inde sententiis, cum alii opperiendos legatos atque interim comitate permulcendum militem censerent, alii fortioribus remediis agendum: nihil in vulgo modicum; terrere ni paveant, ubi pertimuerint inpune contemni: dum superstitio urgeat, adiciendos ex duce metus sublatis seditionis auctoribus. promptum ad asperiora ingenium Druso erat: vocatos Vibulenum et Percennium interfici iubet. tradunt plerique intra tabernaculum ducis obrutos, alii corpora extra vallum abiecta ostentui.

30. Tum ut quisque praecipuus turbator conquisiti, et pars, extra castra palantes, a centurionibus aut praetoriarum

2 hi *Weikert*: in *M*: ii *Lipsius* 21 Apronius *vulgo*

cohortium militibus caesi: quosdam ipsi manipuli documentum fidei tradidere. auxerat militum curas praematura hiems imbribus continuis adeoque saevis, ut non egredi tentoria, congregari inter se, vix tutari signa possent, quae turbine atque unda raptabantur. durabat et formido caelestis irae, nec frustra adversus impios hebescere sidera, ruere tempestates: non aliud malorum levamentum, quam si linquerent castra infausta temerataque et soluti piaculo suis quisque hibernis redderentur. primum octava, dein quinta decuma legio rediere: nonanus opperiendas Tiberii epistulas clamitaverat, mox desolatus aliorum discessione imminentem necessitatem sponte praevenit. et Drusus non exspectato legatorum regressu, quia praesentia satis consederant, in urbem rediit.

31. Isdem ferme diebus isdem causis Germanicae legiones turbatae, quanto plures tanto violentius, et magna spe fore ut Germanicus Caesar imperium alterius pati nequiret daretque se legionibus vi sua cuncta tracturis. duo apud ripam Rheni exercitus erant: cui nomen superiori sub C. Silio legato, inferiorem A. Caecina curabat. regimen summae rei penes Germanicum agendo Galliarum censui tum intentum. sed quibus Silius moderabatur, mente ambigua fortunam seditionis alienae speculabantur: inferioris exercitus miles in rabiem prolapsus est, orto ab unetvicesimanis quintanisque initio, et tractis prima quoque ac vicesima legionibus: nam isdem aestivis in finibus Vbiorum habebantur per otium aut levia munia. igitur audito fine Augusti vernacula multitudo, nuper acto in urbe dilectu, lasciviae sueta, laborum intolerans, implere ceterorum rudes animos: venisse tempus quo veterani maturam missionem, iuvenes largiora stipendia, cuncti modum miseriarum exposcerent saevitiamque centurionum ulciscerentur. non

13 consederant *Rhenanus*: considerant *M* 18 tracturis *Freinsheim*: tracturus *M*

unus haec, ut Pannonicas inter legiones Percennius, nec apud trepidas militum auris, alios validiores exercitus respicientium, sed multa seditionis ora vocesque: sua in manu sitam rem Romanam, suis victoriis augeri rem publicam, in suum cognomentum adscisci imperatores.

32. Nec legatus obviam ibat: quippe plurium vaecordia constantiam exemerat. repente lymphati destrictis gladiis in centuriones invadunt: ea vetustissima militaribus odiis materies et saeviendi principium. prostratos verberibus mulcant, sexageni singulos, ut numerum centurionum adaequarent: tum convulsos laniatosque et partim exanimos ante vallum aut in amnem Rhenum proiciunt. Septimius cum perfugisset ad tribunal pedibusque Caecinae advolveretur, eo usque flagitatus est donec ad exitium dederetur. Cassius Chaerea, mox caede Gai Caesaris memoriam apud posteros adeptus, tum adulescens et animi ferox, inter obstantis et armatos ferro viam patefecit. non tribunus ultra, non castrorum praefectus ius obtinuit: vigilias, stationes, et si qua alia praesens usus indixerat, ipsi partiebantur. id militaris animos altius coniectantibus praecipuum indicium magni atque inplacabilis motus, quod neque disiecti nec paucorum instinctu, set pariter ardescerent, pariter silerent, tanta aequalitate et constantia ut regi crederes.

33. Interea Germanico per Gallias, ut diximus, census accipienti excessisse Augustum adfertur. neptem eius Agrippinam in matrimonio pluresque ex ea liberos habebat, ipse Druso fratre Tiberii genitus, Augustae nepos, set anxius occultis in se patrui aviaeque odiis quorum causae acriores quia iniquae. quippe Drusi magna apud populum Romanum memoria, credebaturque, si rerum potitus foret, libertatem redditurus; unde in Germanicum favor et spes eadem. nam iuveni civile ingenium, mira comitas et

10 sexagenis *Thiersch* 22 nec *Grotius*: nil *M*: aut *I. H. Nolte*: quod disiecti nil neque paucorum instinctu *Heraeus*

diversa ab Tiberii sermone vultu, adrogantibus et obscuris. accedebant muliebres offensiones novercalibus Liviae in Agrippinam stimulis, atque ipsa Agrippina paulo commotior, nisi quod castitate et mariti amore quamvis indomitum animum in bonum vertebat.

34. Sed Germanicus quanto summae spei propior, tanto impensius pro Tiberio niti. Sequanos proximos et Belgarum civitates in verba eius adigit. dehinc audito legionum tumultu raptim profectus obvias extra castra habuit, deiectis in terram oculis velut paenitentia. postquam vallum iniit dissoni questus audiri coepere. et quidam prensa manu eius per speciem exosculandi inseruerunt digitos ut vacua dentibus ora contingeret; alii curvata senio membra ostendebant. adsistentem contionem, quia permixta videbatur, discedere in manipulos iubet: sic melius audituros responsum; vexilla praeferri ut id saltem discerneret cohortis: tarde obtemperavere. tunc a veneratione Augusti orsus flexit ad victorias triumphosque Tiberii, praecipuis laudibus celebrans quae apud Germanias illis cum legionibus pulcherrima fecisset. Italiae inde consensum, Galliarum fidem extollit; nil usquam turbidum aut discors. silentio haec vel murmure modico audita sunt.

35. Vt seditionem attigit, ubi modestia militaris, ubi veteris disciplinae decus, quonam tribunos, quo centuriones exegissent, rogitans, nudant universi corpora, cicatrices ex vulneribus, verberum notas exprobrant; mox indiscretis vocibus pretia vacationum, angustias stipendii, duritiam operum ac propriis nominibus incusant vallum, fossas, pabuli materiae lignorum adgestus, et si qua alia ex necessitate aut adversus otium castrorum quaeruntur. atrocissimus veteranorum clamor oriebatur, qui tricena aut supra

1 ab *Weissenborn*: ad *M* 7 Sequanos *Beroaldus*: seque] *M*: seque et *Haase*: Sequanos proximas et *Nipperdey* 25 universi *Lipsius*: universa *M*

stipendia numerantes, mederetur fessis, neu mortem in isdem laboribus, sed finem tam exercitae militiae neque inopem requiem orabant. fuere etiam qui legatam a divo Augusto pecuniam reposcerent, faustis in Germanicum ominibus; et si vellet imperium promptos ostentavere. tum vero, quasi scelere contaminaretur, praeceps tribunali desiluit. opposuerunt abeunti arma, minitantes, ni regrederetur; at ille moriturum potius quam fidem exueret clamitans, ferrum a latere diripuit elatumque deferebat in pectus, ni proximi prensam dextram vi attinuissent. extrema et conglobata inter se pars contionis ac, vix credibile dictu, quidam singuli propius incedentes feriret hortabantur; et miles nomine Calusidius strictum obtulit gladium, addito acutiorem esse. saevum id malique moris etiam furentibus visum, ac spatium fuit quo Caesar ab amicis in tabernaculum raperetur.

36. Consultatum ibi de remedio; etenim nuntiabatur parari legatos qui superiorem exercitum ad causam eandem traherent; destinatam excidio Vbiorum oppidum, imbutasque praeda manus in direptionem Galliarum erupturas. augebat metum gnarus Romanae seditionis et, si omitteretur ripa, invasurus hostis: at si auxilia et socii adversum abscedentis legiones armarentur, civile bellum suscipi. periculosa severitas, flagitiosa largitio: seu nihil militi sive omnia concedentur in ancipiti res publica. igitur volutatis inter se rationibus placitum ut epistulae nomine principis scriberentur: missionem dari vicena stipendia meritis, exauctorari qui sena dena fecissent ac retineri sub vexillo ceterorum inmunes nisi propulsandi hostis, legata quae petiverant exsolvi duplicarique.

37. Sensit miles in tempus conficta statimque flagitavit.

2 laboribus obirent *Ernesti, Nipperdey* 5 promptos *Rhenanus*: promtas *M*: promptas res *Walther* 9 deripuit *Beroaldus* 24 sive *Iac. Gronovius*: sibi *M* 25 concederentur *Rhenanus*

missio per tribunos maturatur, largitio differebatur in hiberna cuiusque. non abscessere quintani unetvicesimanique donec isdem in aestivis contracta ex viatico amicorum ipsiusque Caesaris pecunia persolveretur. primam ac vicesimam legiones Caecina legatus in civitatem Vbiorum reduxit turpi agmine cum fisci de imperatore rapti inter signa interque aquilas veherentur. Germanicus superiorem ad exercitum profectus secundam et tertiam decumam et sextam decumam legiones nihil cunctatas sacramento adigit. quartadecumani paulum dubitaverant: pecunia et missio quamvis non flagitantibus oblata est.

38. At in Chaucis coeptavere seditionem praesidium agitantes vexillarii discordium legionum et praesenti duorum militum supplicio paulum repressi sunt. iusserat id M'. Ennius castrorum praefectus, bono magis exemplo quam concesso iure. deinde intumescente motu profugus repertusque, postquam intutae latebrae, praesidium ab audacia mutuatur: non praefectum ab iis, sed Germanicum ducem, sed Tiberium imperatorem violari. simul exterritis qui obstiterant, raptum vexillum ad ripam vertit, et si quis agmine decessisset, pro desertore fore clamitans, reduxit in hiberna turbidos et nihil ausos.

39. Interea legati ab senatu regressum iam apud aram Vbiorum Germanicum adeunt. duae ibi legiones, prima atque vicesima, veteranique nuper missi sub vexillo hiemabant. pavidos et conscientia vaecordes intrat metus venisse patrum iussu qui inrita facerent quae per seditionem expresserant. utque mos vulgo quamvis falsis reum subdere, Munatium Plancum consulatu functum, principem legationis, auctorem senatus consulti incusant; et nocte concubia vexillum in domo Germanici situm flagitare occipiunt, concursuque ad ianuam facto moliuntur foris, extra-

2 unt etvicessimanique *M* 15 M' Ennius *Nipperdey*: mennius *M* 20 obstiterant *Beroaldus*: obsisterant *M*

ctum cubili Caesarem tradere vexillum intento mortis metu subigunt. mox vagi per vias obvios habuere legatos, audita consternatione ad Germanicum tendentis. ingerunt contumelias, caedem parant, Planco maxime, quem dignitas fuga impediverat; neque aliud periclitanti subsidium quam castra primae legionis. illic signa et aquilam amplexus religione sese tutabatur, ac ni aquilifer Calpurnius vim extremam arcuisset, rarum etiam inter hostis, legatus populi Romani Romanis in castris sanguine suo altaria deum commaculavisset. luce demum, postquam dux et miles et facta noscebantur, ingressus castra Germanicus perduci ad se Plancum imperat recepitque in tribunal. tum fatalem increpans rabiem, neque militum sed deum ira resurgere, cur venerint legati aperit; ius legationis atque ipsius Planci gravem et immeritum casum, simul quantum dedecoris adierit legio, facunde miseratur, attonitaque magis quam quieta contione legatos praesidio auxiliarium equitum dimittit.

40. Eo in metu arguere Germanicum omnes quod non ad superiorem exercitum pergeret, ubi obsequia et contra rebellis auxilium: satis superque missione et pecunia et mollibus consultis peccatum. vel si vilis ipsi salus, cur filium parvulum, cur gravidam coniugem inter furentis et omnis humani iuris violatores haberet? illos saltem avo et rei publicae redderet. diu cunctatus aspernantem uxorem, cum se divo Augusto ortam neque degenerem ad pericula testaretur, postremo uterum eius et communem filium multo cum fletu complexus, ut abiret perpulit. incedebat muliebre et miserabile agmen, profuga ducis uxor, parvulum sinu filium gerens, lamentantes circum amicorum coniuges quae simul trahebantur nec minus tristes qui manebant.

41. Non florentis Caesaris neque suis in castris, sed velut in urbe victa facies gemitusque ac planctus etiam militum

auris oraque advertere: progrediuntur contuberniis. quis ille flebilis sonus? quod tam triste? feminas inlustris, non centurionem ad tutelam, non militem, nihil imperatoriae uxoris aut comitatus soliti: pergere ad Treviros [et] externae fidei. pudor inde et miseratio et patris Agrippae, Augusti avi memoria, socer Drusus, ipsa insigni fecunditate, praeclara pudicitia; iam infans in castris genitus, in contubernio legionum eductus, quem militari vocabulo Caligulam appellabant, quia plerumque ad concilianda vulgi studia eo tegmine pedum induebatur. sed nihil aeque flexit quam invidia in Treviros: orant obsistunt, rediret maneret, pars Agrippinae occursantes, plurimi ad Germanicum regressi. isque ut erat recens dolore et ira apud circumfusos ita coepit.

42. 'Non mihi uxor aut filius patre et re publica cariores sunt, sed illum quidem sua maiestas, imperium Romanum ceteri exercitus defendent. coniugem et liberos meos, quos pro gloria vestra libens ad exitium offerrem, nunc procul a furentibus summoveo, ut quidquid istud sceleris imminet, meo tantum sanguine pietur, neve occisus Augusti pronepos, interfecta Tiberii nurus nocentiores vos faciant. quid enim per hos dies inausum intemeratumve vobis? quod nomen huic coetui dabo? militesne appellem, qui filium imperatoris vestri vallo et armis circumsedistis? an civis, quibus tam proiecta senatus auctoritas? hostium quoque ius et sacra legationis et fas gentium rupistis. divus Iulius seditionem exercitus verbo uno compescuit, Quirites vocando qui sacramentum eius detrectabant: divus Augustus vultu et aspectu Actiacas legiones exterruit: nos ut nondum eosdem, ita ex illis ortos si Hispaniae Syriaeve miles aspernaretur, tamen mirum et indignum erat. primane et

2 quod] quid *Heinsius Nipperdey-Andresen* 4 et *secl. Halm*: et externam fidem *Nipperdey* 11 obsistunt *Beroaldus*: absistunt *M* 21 faciant *Ritter*: faciat *M*

vicesima legiones, illa signis a Tiberio acceptis, tu tot proeliorum socia, tot praemiis aucta, egregiam duci vestro gratiam refertis? hunc ego nuntium patri laeta omnia aliis e provinciis audienti feram? ipsius tirones, ipsius veteranos non missione, non pecunia satiatos: hic tantum interfici centuriones, eici tribunos, includi legatos, infecta sanguine castra, flumina, meque precariam animam inter infensos trahere.

43. 'Cur enim primo contionis die ferrum illud, quod pectori meo infigere parabam, detraxistis, o inprovidi amici? melius et amantius ille qui gladium offerebat. cecidissem certe nondum tot flagitiorum exercitu meo conscius; legissetis ducem, qui meam quidem mortem inpunitam sineret, Vari tamen et trium legionum ulcisceretur. neque enim di sinant ut Belgarum quamquam offerentium decus istud et claritudo sit subvenisse Romano nomini, compressisse Germaniae populos. tua, dive Auguste, caelo recepta mens, tua, pater Druse, imago, tui memoria isdem istis cum militibus, quos iam pudor et gloria intrat, eluant hanc maculam irasque civilis in exitium hostibus vertant. vos quoque, quorum alia nunc ora, alia pectora contueor, si legatos senatui, obsequium imperatori, si mihi coniugem et filium redditis, discedite a contactu ac dividite turbidos: id stabile ad paenitentiam, id fidei vinculum erit.'

44. Supplices ad haec et vera exprobrari fatentes orabant puniret noxios, ignosceret lapsis et duceret in hostem: revocaretur coniunx, rediret legionum alumnus neve obses Gallis traderetur. reditum Agrippinae excusavit ob inminentem partum et hiemem: venturum filium: cetera ipsi exsequerentur. discurrunt mutati et seditiosissimum quemque vinctos trahunt ad legatum legionis primae C. Caetronium, qui iudicium et poenas de singulis in hunc modum

2 aucta tam egregiam *Seyffert*: aucta hanc tam egregiam *Nipperdey-Andresen*

exercuit. stabant pro contione legiones destrictis gladiis: reus in suggestu per tribunum ostendebatur: si nocentem adclamaverant, praeceps datus trucidabatur. et gaudebat caedibus miles tamquam semet absolveret; nec Caesar arcebat, quando nullo ipsius iussu penes eosdem saevitia facti et invidia erat. secuti exemplum veterani haud multo post in Raetiam mittuntur, specie defendendae provinciae ob imminentis Suebos ceterum ut avellerentur castris trucibus adhuc non minus asperitate remedii quam sceleris memoria. centurionatum inde egit. citatus ab imperatore nomen, ordinem, patriam, numerum stipendiorum, quae strenue in proeliis fecisset, et cui erant, dona militaria edebat. si tribuni, si legio industriam innocentiamque adprobaverant, retinebat ordinem: ubi avaritiam aut crudelitatem consensu obiectavissent, solvebatur militia.

45. Sic compositis praesentibus haud minor moles supererat ob ferociam quintae et unetvicesimae legionum, sexagesimum apud lapidem (loco Vetera nomen est) hibernantium. nam primi seditionem coeptaverant: atrocissimum quodque facinus horum manibus patratum; nec poena commilitonum exterriti nec paenitentia conversi iras retinebant. igitur Caesar arma classem socios demittere Rheno parat, si imperium detrectetur, bello certaturus.

46. At Romae nondum cognito qui fuisset exitus in Illyrico, et legionum Germanicarum motu audito, trepida civitas incusare Tiberium quod, dum patres et plebem, invalida et inermia, cunctatione ficta ludificetur, dissideat interim miles neque duorum adulescentium nondum adulta auctoritate comprimi queat. ire ipsum et opponere maiestatem imperatoriam debuisse cessuris ubi principem longa experientia eundemque severitatis et munificentiae summum vidissent. an Augustum fessa aetate totiens in Ger-

12 dona *P. Victorius*: donaria *M* 14 ordinem *Kiessling*: ordines *M*

manias commeare potuisse: Tiberium vigentem annis sedere in senatu, verba patrum cavillantem? satis prospectum urbanae servituti: militaribus animis adhibenda fomenta ut ferre pacem velint.

47. Immotum adversus eos sermones fixumque Tiberio fuit non omittere caput rerum neque se remque publicam in casum dare. multa quippe et diversa angebant: validior per Germaniam exercitus, propior apud Pannoniam; ille Galliarum opibus subnixus, hic Italiae inminens: quos igitur anteferret? ac ne postpositi contumelia incenderentur. at per filios pariter adiri maiestate salva, cui maior e longinquo reverentia. simul adulescentibus excusatum quaedam ad patrem reicere, resistentisque Germanico aut Druso posse a se mitigari vel infringi: quod aliud subsidium si imperatorem sprevissent? ceterum ut iam iamque iturus legit comites, conquisivit impedimenta, adornavit navis: mox hiemem aut negotia varie causatus primo prudentis, dein vulgum, diutissime provincias fefellit.

48. At Germanicus, quamquam contracto exercitu et parata in defectores ultione, dandum adhuc spatium ratus, si recenti exemplo sibi ipsi consulerent, praemittit litteras ad Caecinam, venire se valida manu ac, ni supplicium in malos praesumant, usurum promisca caede. eas Caecina aquiliferis signiferisque et quod maxime castrorum sincerum erat occulte recitat, utque cunctos infamiae, se ipsos morti eximant hortatur: nam in pace causas et merita spectari, ubi bellum ingruat innocentis ac noxios iuxta cadere. illi temptatis quos idoneos rebantur, postquam maiorem legionum partem in officio vident, de sententia legati statuunt tempus, quo foedissimum quemque et seditioni promptum ferro invadant. tunc signo inter se dato inrumpunt contubernia, trucidant ignaros, nullo nisi consciis noscente quod caedis initium, quis finis.

49. Diversa omnium, quae umquam accidere, civilium

armorum facies. non proelio, non adversis e castris, sed isdem e cubilibus, quos simul vescentis dies, simul quietos nox habuerat, discedunt in partis, ingerunt tela. clamor vulnera sanguis palam, causa in occulto; cetera fors regit. et quidam bonorum caesi, postquam intellecto in quos saeviretur pessimi quoque arma rapuerant. neque legatus aut tribunus moderator adfuit: permissa vulgo licentia atque ultio et satietas. mox ingressus castra Germanicus, non medicinam illud plurimis cum lacrimis sed cladem appellans, cremari corpora iubet.

Truces etiam tum animos cupido involat eundi in hostem, piaculum furoris; nec aliter posse placari commilitonum manis quam si pectoribus impiis honesta vulnera accepissent. sequitur ardorem militum Caesar iunctoque ponte tramittit duodecim milia e legionibus, sex et viginti socias cohortis, octo equitum alas, quarum ea seditione intemerata modestia fuit.

50. Laeti neque procul Germani agitabant, dum iustitio ob amissum Augustum, post discordiis attinemur. at Romanus agmine propero silvam Caesiam limitemque a Tiberio coeptum scindit, castra in limite locat, frontem ac tergum vallo, latera concaedibus munitus. inde saltus obscuros permeat consultatque ex duobus itineribus breve et solitum sequatur an inpeditius et intemptatum eoque hostibus incautum. delecta longiore via cetera adcelerantur: etenim attulerant exploratores festam eam Germanis noctem ac sollemnibus epulis ludicram. Caecina cum expeditis cohortibus praeire et obstantia silvarum amoliri iubetur: legiones modico intervallo sequuntur. iuvit nox sideribus inlustris, ventumque ad vicos Marsorum et circumdatae stationes stratis etiam tum per cubilia propterque mensas, nullo metu, non antepositis vigiliis: adeo cuncta incuria disiecta erant

4 cetera] cuncta *Andresen* 32 erat *M*

neque belli timor, ac ne pax quidem nisi languida et soluta inter temulentos.

51. Caesar avidas legiones quo latior populatio foret quattuor in cuneos dispertit; quinquaginta milium spatium ferro flammisque pervastat. non sexus, non aetas miserationem attulit: profana simul et sacra et celeberrimum illis gentibus templum quod Tanfanae vocabant solo aequantur. sine vulnere milites, qui semisomnos, inermos aut palantis ceciderant. excivit ea caedes Bructeros, Tubantes, Vsipetes, saltusque, per quos exercitui regressus, insedere. quod gnarum duci incessitque itineri et proelio. pars equitum et auxiliariae cohortes ducebant, mox prima legio, et mediis impedimentis sinistrum latus unetvicesimani, dextrum quintani clausere, vicesima legio terga firmavit, post ceteri sociorum. sed hostes, donec agmen per saltus porrigeretur, immoti, dein latera et frontem modice adsultantes, tota vi novissimos incurrere. turbabanturque densis Germanorum catervis leves cohortes, cum Caesar advectus ad vicesimanos voce magna hoc illud tempus obliterandae seditionis clamitabat: pergerent, properarent culpam in decus vertere. exarsere animis unoque impetu perruptum hostem redigunt in aperta caeduntque: simul primi agminis copiae evasere silvas castraque communivere. quietum inde iter, fidensque recentibus ac priorum oblitus miles in hibernis locatur.

52. Nuntiata ea Tiberium laetitia curaque adfecere: gaudebat oppressam seditionem, sed quod largiendis pecuniis et missione festinata favorem militum quaesivisset, bellica quoque Germanici gloria angebatur. rettulit tamen ad senatum de rebus gestis multaque de virtute eius memoravit, magis in speciem verbis adornata quam ut penitus sentire crederetur. paucioribus Drusum et finem Illyrici motus laudavit,

7 Tanfanae *Beroaldus*: tāfanae *M*: Tamfanae *alii* 11 *post* proelio *add.* paratus *Otto* 12 *ante* auxiliariae *Nipperdey excidisse numerum velut* x *suspicatur* 22 primis *M*

sed intentior et fida oratione. cunctaque quae Germanicus indulserat servavit etiam apud Pannonicos exercitus.

53. Eodem anno Iulia supremum diem obiit, ob impudicitiam olim a patre Augusto Pandateria insula, mox oppido Reginorum, qui Siculum fretum accolunt, clausa. fuerat in matrimonio Tiberii florentibus Gaio et Lucio Caesaribus spreveratque ut inparem; nec alia tam intima Tiberio causa cur Rhodum abscederet. imperium adeptus extorrem, infamem et post interfectum Postumum Agrippam omnis spei egenam inopia ac tabe longa peremit, obscuram fore necem longinquitate exilii ratus. par causa saevitiae in Sempronium Gracchum, qui familia nobili, sollers ingenio et prave facundus, eandem Iuliam in matrimonio Marci Agrippae temeraverat. nec is libidini finis: traditam Tiberio pervicax adulter contumacia et odiis in maritum accendebat; litteraeque quas Iulia patri Augusto cum insectatione Tiberii scripsit a Graccho compositae credebantur. igitur amotus Cercinam, Africi maris insulam, quattuordecim annis exilium toleravit. tunc milites ad caedem missi invenere in prominenti litoris nihil laetum opperientem. quorum adventu breve tempus petivit ut suprema mandata uxori Alliariae per litteras daret, cervicemque percussoribus obtulit; constantia mortis haud indignus Sempronio nomine vita degeneraverat. quidam non Roma eos milites, sed ab L. Asprenate pro consule Africae missos tradidere auctore Tiberio, qui famam caedis posse in Asprenatem verti frustra speraverat.

54. Idem annus novas caerimonias accepit addito sodalium Augustalium sacerdotio, ut quondam Titus Tatius retinendis Sabinorum sacris sodalis Titios instituerat. sorte ducti e primoribus civitatis unus et viginti: Tiberius Drususque et Claudius et Germanicus adiciuntur. ludos Augustalis tunc primum coeptos turbavit discordia ex certamine histrionum. indulserat ei ludicro Augustus, dum Maecenati obtem-

22 *sic interpunxi*: obtulit, constantia . . . nomine: vita degeneraverat. *vulgo* 29 Titios *Vertranius*: tatios *M*

perat effuso in amorem Bathylli; neque ipse abhorrebat talibus studiis, et civile rebatur misceri voluptatibus vulgi. alia Tiberio morum via: sed populum per tot annos molliter habitum nondum audebat ad duriora vertere.

55. Druso Caesare C. Norbano consulibus decernitur Germanico triumphus manente bello; quod quamquam in aestatem summa ope parabat, initio veris et repentino in Chattos excursu praecepit. nam spes incesserat dissidere hostem in Arminium ac Segestem, insignem utrumque perfidia in nos aut fide. Arminius turbator Germaniae, Segestes parari rebellionem saepe alias et supremo convivio, post quod in arma itum, aperuit suasitque Varo ut se et Arminium et ceteros proceres vinciret: nihil ausuram plebem principibus amotis; atque ipsi tempus fore quo crimina et innoxios discerneret. sed Varus fato et vi Armini cecidit: Segestes quamquam consensu gentis in bellum tractus discors manebat, auctis privatim odiis, quod Arminius filiam eius alii pactam rapuerat: gener invisus inimici soceri; quaeque apud concordes vincula caritatis, incitamenta irarum apud infensos erant.

56. Igitur Germanicus quattuor legiones, quinque auxiliarium milia et tumultuarias catervas Germanorum cis Rhenum colentium Caecinae tradit; totidem legiones, duplicem sociorum numerum ipse ducit, positoque castello super vestigia paterni praesidii in monte Tauno expeditum exercitum in Chattos rapit, L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto. nam (rarum illi caelo) siccitate et amnibus modicis inoffensum iter properaverat, imbresque et fluminum auctus regredienti metuebantur. sed Chattis adeo inprovisus advenit, ut quod imbecillum aetate ac sexu statim captum aut trucidatum sit. iuventus flumen

15 armeni *M* (*cf.* ii. 88, xi. 16) 18 gener invisus, inimici soceri, *Halm*: g. invisus, inimicus soceri *Nipperdey* 29 metuebantur *Lipsius*: metuebatur *M*

Adranam nando tramiserat, Romanosque pontem coeptantis arcebant. dein tormentis sagittisque pulsi, temptatis frustra condicionibus pacis, cum quidam ad Germanicum perfugissent, reliqui omissis pagis vicisque in silvas disperguntur. Caesar incenso Mattio (id genti caput) aperta populatus vertit ad Rhenum, non auso hoste terga abeuntium lacessere, quod illi moris, quotiens astu magis quam per formidinem cessit. fuerat animus Cheruscis iuvare Chattos, sed exterruit Caecina huc illuc ferens arma; et Marsos congredi ausos prospero proelio cohibuit.

57. Neque multo post legati a Segeste venerunt auxilium orantes adversus vim popularium a quis circumsedebatur, validiore apud eos Arminio quoniam bellum suadebat: nam barbaris, quanto quis audacia promptus, tanto magis fidus rebusque motis potior habetur. addiderat Segestes legatis filium, nomine Segimundum: sed iuvenis conscientia cunctabatur. quippe anno quo Germaniae descivere sacerdos apud aram Vbiorum creatus ruperat vittas, profugus ad rebellis. adductus tamen in spem clementiae Romanae pertulit patris mandata benigneque exceptus cum praesidio Gallicam in ripam missus est. Germanico pretium fuit convertere agmen, pugnatumque in obsidentis, et ereptus Segestes magna cum propinquorum et clientium manu. inerant feminae nobiles, inter quas uxor Arminii eademque filia Segestis, mariti magis quam parentis animo, neque victa in lacrimas neque voce supplex; compressis intra sinum manibus gravidum uterum intuens. ferebantur et spolia Varianae cladis, plerisque eorum qui tum in deditionem veniebant praedae data: simul Segestes ipse, ingens visu et memoria bonae societatis inpavidus.

58. Verba eius in hunc modum fuere: 'non hic mihi primus erga populum Romanum fidei et constantiae dies.

1 tramiserat *Acidalius*: tramiserit *M* 15 rebusque motis *Lipsius*: reb; commotis *M* 26 evicta *Spengel*

ex quo a divo Augusto civitate donatus sum, amicos inimicosque ex vestris utilitatibus delegi, neque odio patriae (quippe proditores etiam iis quos anteponunt invisi sunt), verum quia Romanis Germanisque idem conducere et pacem quam bellum probabam. ergo raptorem filiae meae, violatorem foederis vestri, Arminium apud Varum, qui tum exercitui praesidebat, reum feci. dilatus segnitia ducis, quia parum praesidii in legibus erat, ut me et Arminium et conscios vinciret flagitavi: testis illa nox, mihi utinam potius novissima! quae secuta sunt defleri magis quam defendi possunt: ceterum et inieci catenas Arminio et a factione eius iniectas perpessus sum. atque ubi primum tui copia, vetera novis et quieta turbidis antehabeo, neque ob praemium, sed ut me perfidia exsolvam, simul genti Germanorum idoneus conciliator, si paenitentiam quam perniciem maluerit. pro iuventa et errore filii veniam precor: filiam necessitate huc adductam fateor. tuum erit consultare utrum praevaleat quod ex Arminio concepit an quod ex me genita est.' Caesar clementi responso liberis propinquisque eius incolumitatem, ipsi sedem vetere in provincia pollicetur. exercitum reduxit nomenque imperatoris auctore Tiberio accepit. Arminii uxor virilis sexus stirpem edidit: educatus Ravennae puer quo mox ludibrio conflictatus sit in tempore memorabo.

59. Fama dediti benigneque excepti Segestis vulgata, ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe vel dolore accipitur. Arminium super insitam violentiam rapta uxor, subiectus servitio uxoris uterus vaecordem agebant, volitabatque per Cheruscos, arma in Segestem, arma in Caesarem poscens. neque probris temperabat: egregium patrem, magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unam mulierculam avexerint. sibi tres legiones,

3 invisi sunt *Beroaldus*: invisunt *M* 20 vetere *M*[2] *et Lipsius*: vetera *M*: Vetera *Iac. Gronovius*: veterem *Beroaldus*

totidem legatos procubuisse; non enim se proditione neque adversus feminas gravidas, sed palam adversus armatos bellum tractare. cerni adhuc Germanorum in lucis signa Romana, quae dis patriis suspenderit. coleret Segestes victam ripam, redderet filio sacerdotium hominum: Germanos numquam satis excusaturos quod inter Albim et Rhenum virgas et securis et togam viderint. aliis gentibus ignorantia imperi Romani inexperta esse supplicia, nescia tributa: quae quoniam exuerint inritusque discesserit ille inter numina dicatus Augustus, ille delectus Tiberius, ne inperitum adulescentulum, ne seditiosum exercitum pavescerent. si patriam parentes antiqua mallent quam dominos et colonias novas, Arminium potius gloriae ac libertatis quam Segestem flagitiosae servitutis ducem sequerentur.

60. Conciti per haec non modo Cherusci, sed conterminae gentes, tractusque in partis Inguiomerus Arminii patruus, vetere apud Romanos auctoritate; unde maior Caesari metus. et ne bellum mole una ingrueret Caecinam cum quadraginta cohortibus Romanis distrahendo hosti per Bructeros ad flumen Amisiam mittit, equitem Pedo praefectus finibus Frisiorum ducit. ipse inpositas navibus quattuor legiones per lacus vexit; simulque pedes eques classis apud praedictum amnem convenere. Chauci cum auxilia pollicerentur, in commilitium adsciti sunt. Bructeros sua urentis expedita cum manu L. Stertinius missu Germanici fudit; interque caedem et praedam repperit undevicesimae legionis aquilam cum Varo amissam. ductum inde agmen ad ultimos Bructerorum, quantumque Amisiam et Lupiam amnis inter vastatum, haud procul Teutoburgiensi saltu in quo reliquiae Vari legionumque insepultae dicebantur.

61. Igitur cupido Caesarem invadit solvendi suprema

5 hominem *M*[2]: hostium *Nipperdey ex Halmii coniectura* 17 vetere *Wesenberg*: veteri *M* 23 classis *Lipsius*: classes *M*

militibus ducique, permoto ad miserationem omni qui aderat exercitu ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum et sortem hominum. praemisso Caecina ut occulta saltuum scrutaretur pontesque et aggeres umido paludum et fallacibus campis inponeret, incedunt maestos locos visuque ac memoria deformis. prima Vari castra lato ambitu et dimensis principiis trium legionum manus ostentabant; dein semiruto vallo, humili fossa accisae iam reliquiae consedisse intellegebantur: medio campi albentia ossa, ut fugerant, ut restiterant, disiecta vel aggerata. adiacebant fragmina telorum equorumque artus, simul truncis arborum antefixa ora. lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinum centuriones mactaverant. et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi, referebant hic cecidisse legatos, illic raptas aquilas; primum ubi vulnus Varo adactum, ubi infelici dextera et suo ictu mortem invenerit; quo tribunali contionatus Arminius, quot patibula captivis, quae scrobes, utque signis et aquilis per superbiam inluserit.

62. Igitur Romanus qui aderat exercitus sextum post cladis annum trium legionum ossa, nullo noscente alienas reliquias an suorum humo tegeret, omnis ut coniunctos, ut consanguineos, aucta in hostem ira, maesti simul et infensi condebant. primum extruendo tumulo caespitem Caesar posuit, gratissimo munere in defunctos et praesentibus doloris socius. quod Tiberio haud probatum, seu cuncta Germanici in deterius trahenti, sive exercitum imagine caesorum insepultorumque tardatum ad proelia et formidolosiorem hostium credebat; neque imperatorem auguratu et vetustissimis caerimoniis praeditum adtrectare feralia debuisse.

63. Sed Germanicus cedentem in avia Arminium secu-

6 deformis *Beroaldus* : deformides *M* 20 igitur romanis *M* *unde Andresen an* omnis (*cf.* 61. 2) *legendum sit dubitat*

tus, ubi primum copia fuit, evehi equites campumque quem hostis insederat eripi iubet. Arminius colligi suos et propinquare silvis monitos vertit repente: mox signum prorumpendi dedit iis quos per saltus occultaverat. tunc nova acie turbatus eques, missaeque subsidiariae cohortes et fugientium agmine impulsae auxerant consternationem; trudebanturque in paludem gnaram vincentibus, iniquam nesciis, ni Caesar productas legiones instruxisset: inde hostibus terror, fiducia militi; et manibus aequis abscessum. mox reducto ad Amisiam exercitu legiones classe, ut advexerat, reportat; pars equitum litore Oceani petere Rhenum iussa; Caecina, qui suum militem ducebat, monitus, quamquam notis itineribus regrederetur, pontes longos quam maturrime superare. angustus is trames vastas inter paludes et quondam a L. Domitio aggeratus, cetera limosa, tenacia gravi caeno aut rivis incerta erant; circum silvae paulatim adclives, quas tum Arminius inplevit, compendiis viarum et cito agmine onustum sarcinis armisque militem cum antevenisset. Caecinae dubitanti quonam modo ruptos vetustate pontes reponeret simulque propulsaret hostem, castra metari in loco placuit, ut opus et alii proelium inciperent.

64. Barbari perfringere stationes seque inferre munitoribus nisi lacessunt, circumgrediuntur, occursant: miscetur operantium bellantiumque clamor. et cuncta pariter Romanis adversa, locus uligine profunda, idem ad gradum instabilis, procedentibus lubricus, corpora gravia loricis; neque librare pila inter undas poterant. contra Cheruscis sueta apud paludes proelia, procera membra, hastae ingentes ad vulnera facienda quamvis procul. nox demum inclinantis iam legiones adversae pugnae exemit. Germani

10 legiones . . . reportat *secl. Nipperdey* 23 seque *Beroaldus*: sequi *M* 28 librare *Beroaldus*: liberare *M* 30 nox *ed. Frobeniana*: mox *M* 31 iam *Freinsheim*: tam *M*: tum *Beroaldus*

ob prospera indefessi, ne tum quidem sumpta quiete, quantum aquarum circum surgentibus iugis oritur vertere in subiecta, mersaque humo et obruto quod effectum operis duplicatus militi labor. quadragesimum id stipendium Caecina parendi aut imperitandi habebat, secundarum ambiguarumque rerum sciens eoque interritus. igitur futura volvens non aliud repperit quam ut hostem silvis coerceret, donec saucii quantumque gravioris agminis anteirent; nam medio montium et paludum porrigebatur planities, quae tenuem aciem pateretur. deliguntur legiones quinta dextro lateri, unetvicesima in laevum, primani ducendum ad agmen, vicesimanus adversum secuturos.

65. Nox per diversa inquies, cum barbari festis epulis, laeto cantu aut truci sonore subiecta vallium ac resultantis saltus complerent, apud Romanos invalidi ignes, interruptae voces, atque ipsi passim adiacerent vallo, oberrarent tentoriis, insomnes magis quam pervigiles. ducemque terruit dira quies: nam Quintilium Varum sanguine oblitum et paludibus emersum cernere et audire visus est velut vocantem, non tamen obsecutus et manum intendentis reppulisse. coepta luce missae in latera legiones, metu an contumacia, locum deseruere, capto propere campo umentia ultra. neque tamen Arminius quamquam libero incursu statim prorupit: sed ut haesere caeno fossisque impedimenta, turbati circum milites, incertus signorum ordo, utque tali in tempore sibi quisque properus et lentae adversum imperia aures, inrumpere Germanos iubet, clamitans 'en Varus eodemque iterum fato vinctae legiones!' simul haec et cum delectis scindit agmen equisque maxime vulnera ingerit. illi sanguine suo et lubrico paludum lapsantes excussis rectoribus disicere obvios, proterere iacentis. plurimus circa aquilas labor, quae neque ferri adversum ingruentia

18 Quintillium *M* 28 eodemque *Ritter*: et eodemque *M*: et eodem *Lipsius* vinctae *M littera n puncto notata*: victae *Beroaldus* 32 "adversum" ferri (*signa transpositionis manu recentiore*) *M*

tela neque figi limosa humo poterant. Caecina dum sustentat aciem, suffosso equo delapsus circumveniebatur, ni prima legio sese opposuisset. iuvit hostium aviditas, omissa caede praedam sectantium, enisaeque legiones vesperascente die in aperta et solida. neque is miseriarum finis. struendum vallum, petendus agger, amissa magna ex parte per quae egeritur humus aut exciditur caespes ; non tentoria manipulis, non fomenta sauciis ; infectos caeno aut cruore cibos dividentes funestas tenebras et tot hominum milibus unum iam reliquum diem lamentabantur.

66. Forte equus abruptis vinculis vagus et clamore territus quosdam occurrentium obturbavit. tanta inde consternatio inrupisse Germanos credentium ut cuncti ruerent ad portas, quarum decumana maxime petebatur, aversa hosti et fugientibus tutior. Caecina comperto vanam esse formidinem, cum tamen neque auctoritate neque precibus, ne manu quidem obsistere aut retinere militem quiret, proiectus in limine portae miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam : simul tribuni et centuriones falsum pavorem esse docuerunt.

67. Tunc contractos in principia iussosque dicta cum silentio accipere temporis ac necessitatis monet. unam in armis salutem, sed ea consilio temperanda manendumque intra vallum, donec expugnandi hostis spe propius succederent ; mox undique erumpendum : illa eruptione ad Rhenum perveniri. quod si fugerent, pluris silvas, profundas magis paludes, saevitiam hostium superesse ; at victoribus decus gloriam. quae domi cara, quae in castris honesta, memorat ; reticuit de adversis. equos dehinc, orsus a suis, legatorum tribunorumque nulla ambitione fortissimo cuique bellatori tradit, ut hi, mox pedes in hostem invaderent.

68. Haud minus inquies Germanus spe, cupidine et

7 per quae egeritur *Rhenanus* : perq; geritur *M*

diversis ducum sententiis agebat, Arminio sinerent egredi egressosque rursum per umida et inpedita circumvenirent suadente, atrociora Inguiomero et laeta barbaris, ut vallum armis ambirent: promptam expugnationem, plures captivos, incorruptam praedam fore. igitur orta die proruunt fossas, iniciunt cratis, summa valli prensant, raro super milite et quasi ob metum defixo. postquam haesere munimentis, datur cohortibus signum cornuaque ac tubae concinuere. exim clamore et impetu tergis Germanorum circumfunduntur, exprobrantes non hic silvas nec paludes, sed aequis locis aequos deos. hosti facile excidium et paucos ac semermos cogitanti sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina tanto maiora offunduntur, cadebantque, ut rebus secundis avidi, ita adversis incauti. Arminius integer, Inguiomerus post grave vulnus pugnam deseruere: vulgus trucidatum est, donec ira et dies permansit. nocte demum reversae legiones, quamvis plus vulnerum, eadem ciborum egestas fatigaret, vim sanitatem copias, cuncta in victoria habuere.

69. Pervaserat interim circumventi exercitus fama et infesto Germanorum agmine Gallias peti, ac ni Agrippina inpositum Rheno pontem solvi prohibuisset, erant qui id flagitium formidine auderent. sed femina ingens animi munia ducis per eos dies induit, militibusque, ut quis inops aut saucius, vestem et fomenta dilargita est. tradit C. Plinius, Germanicorum bellorum scriptor, stetisse apud principium ponti laudes et grates reversis legionibus habentem. id Tiberii animum altius penetravit: non enim simplicis eas curas, nec adversus externos *studia* militum quaeri. nihil relictum imperatoribus, ubi femina manipulos intervisat, signa adeat, largitionem temptet, tamquam

13 offunduntur *Rhenanus*: offenduntur *M* 14 Inguiomerus *Beroaldus*: Ingoiomerus *M* 27 ponti *Beroaldus*: poti *M*: pontis *vulgo* 29 studia *add. Döderlein*: militem *Beroaldus*: nervos militum *Polster*

parum ambitiose filium ducis gregali habitu circumferat Caesaremque Caligulam appellari velit. potiorem iam apud exercitus Agrippinam quam legatos, quam duces; conpressam a muliere seditionem, cui nomen principis obsistere non quiverit. accendebat haec onerabatque Seianus, peritia morum Tiberii odia in longum iaciens, quae reconderet auctaque promeret.

70. At Germanicus legionum, quas navibus vexerat, secundam et quartam decimam itinere terrestri P. Vitellio ducendas tradit, quo levior classis vadoso mari innaret vel reciproco sideret. Vitellius primum iter sicca humo aut modice adlabente aestu quietum habuit: mox inpulsu aquilonis, simul sidere aequinoctii, quo maxime tumescit Oceanus, rapi agique agmen. et opplebantur terrae: eadem freto litori campis facies, neque discerni poterant incerta ab solidis, brevia a profundis. sternuntur fluctibus, hauriuntur gurgitibus; iumenta, sarcinae, corpora exanima interfluunt, occursant. permiscentur inter se manipuli, modo pectore, modo ore tenus extantes, aliquando subtracto solo disiecti aut obruti. non vox et mutui hortatus iuvabant adversante unda; nihil strenuus ab ignavo, sapiens ab inprudenti, consilia a casu differre: cuncta pari violentia involvebantur. tandem Vitellius in editiora enisus eodem agmen subduxit. pernoctavere sine utensilibus, sine igni, magna pars nudo aut mulcato corpore, haud minus miserabiles quam quos hostis circumsidet: quippe illic etiam honestae mortis usus, his inglorium exitium. lux reddidit terram, penetratumque ad amnem [Visurgin], quo Caesar classe contenderat. inpositae dein legiones, vagante fama submersas; nec fides salutis, antequam Caesarem exercitumque reducem videre.

71. Iam Stertinius, ad accipiendum in deditionem Segi-

20 non] nox *M* 21 ab inprudenti *Lipsius*: a prudenti *M* 26 circumsidebat *Urlichs* 26 illis M^2 28 Visurgin *secl. Mercerus*: Vnsingim *Alting*

merum fratrem Segestis praemissus, ipsum et filium eius in civitatem Vbiorum perduxerat. data utrique venia, facile Segimero, cunctantius filio, quia Quintilii Vari corpus inlusisse dicebatur. ceterum ad supplenda exercitus damna certavere Galliae Hispaniae Italia, quod cuique promptum, arma equos aurum offerentes. quorum laudato studio Germanicus, armis modo et equis ad bellum sumptis, propria pecunia militem iuvit. utque cladis memoriam etiam comitate leniret, circumire saucios, facta singulorum extollere; vulnera intuens alium spe, alium gloria, cunctos adloquio et cura sibique et proelio firmabat.

72. Decreta eo anno triumphalia insignia A. Caecinae, L. Apronio, C. Silio ob res cum Germanico gestas. nomen patris patriae Tiberius, a populo saepius ingestum, repudiavit; neque in acta sua iurari quamquam censente senatu permisit, cuncta mortalium incerta, quantoque plus adeptus foret, tanto se magis in lubrico dictitans. non tamen ideo faciebat fidem civilis animi; nam legem maiestatis reduxerat, cui nomen apud veteres idem, sed alia in iudicium veniebant, si quis proditione exercitum aut plebem seditionibus, denique male gesta re publica maiestatem populi Romani minuisset: facta arguebantur, dicta inpune erant. primus Augustus cognitionem de famosis libellis specie legis eius tractavit, commotus Cassii Severi libidine, qua viros feminasque inlustris procacibus scriptis diffamaverat; mox Tiberius, consultante Pompeio Macro praetore an iudicia maiestatis redderentur, exercendas leges esse respondit. hunc quoque asperavere carmina incertis auctoribus vulgata in saevitiam superbiamque eius et discordem cum matre animum.

73. Haud pigebit referre in Falanio et Rubrio, modicis equitibus Romanis, praetemptata crimina, ut quibus initiis,

3 Quinctilii *M hoc uno loco* 17 dictitans *Muretus*: dictans M^2: dictan *M* 20 aut *Beroaldus*: ut *M*

quanta Tiberii arte gravissimum exitium inrepserit, dein repressum sit, postremo arserit cunctaque corripuerit, noscatur. Falanio obiciebat accusator, quod inter cultores Augusti, qui per omnis domos in modum collegiorum habebantur, Cassium quendam mimum corpore infamem adscivisset, quodque venditis hortis statuam Augusti simul mancipasset. Rubrio crimini dabatur violatum periurio numen Augusti. quae ubi Tiberio notuere, scripsit consulibus non ideo decretum patri suo caelum, ut in perniciem civium is honor verteretur. Cassium histrionem solitum inter alios eiusdem artis interesse ludis, quos mater sua in memoriam Augusti sacrasset; nec contra religiones fieri quod effigies eius, ut alia numinum simulacra, venditionibus hortorum et domuum accedant. ius iurandum perinde aestimandum quam si Iovem fefellisset: deorum iniurias dis curae.

74. Nec multo post Granium Marcellum praetorem Bithyniae quaestor ipsius Caepio Crispinus maiestatis postulavit, subscribente Romano Hispone: qui formam vitae iniit, quam postea celebrem miseriae temporum et audaciae hominum fecerunt. nam egens, ignotus, inquies, dum occultis libellis saevitiae principis adrepit, mox clarissimo cuique periculum facessit, potentiam apud unum, odium apud omnis adeptus dedit exemplum, quod secuti ex pauperibus divites, ex contemptis metuendi perniciem aliis ac postremum sibi invenere. sed Marcellum insimulabat sinistros de Tiberio sermones habuisse, inevitabile crimen, cum ex moribus principis foedissima quaeque deligeret accusator obiectaretque reo. nam quia vera erant, etiam dicta credebantur. addidit Hispo statuam Marcelli altius quam Caesarum sitam, et alia in statua amputato capite Augusti effigiem Tiberii inditam. ad quod exarsit adeo, ut rupta taciturnitate proclamaret se quoque in ea causa laturum

7 numen *Freinsheim*: nomen *M* 26 insimulabant *Nipperdey*

sententiam palam et iuratum, quo ceteris eadem necessitas fieret. manebant etiam tum vestigia morientis libertatis. igitur Cn. Piso 'quo' inquit 'loco censebis, Caesar? si primus, habebo quod sequar: si post omnis, vereor ne inprudens dissentiam.' permotus his, quantoque incautius efferverat, paenitentia patiens tulit absolvi reum criminibus maiestatis: de pecuniis repetundis ad reciperatores itum est.

75. Nec patrum cognitionibus satiatus iudiciis adsidebat in cornu tribunalis, ne praetorem curuli depelleret; multaque eo coram adversus ambitum et potentium preces constituta. set dum veritati consulitur, libertas corrumpebatur. inter quae Pius Aurelius senator questus mole publicae viae ductuque aquarum labefactas aedis suas, auxilium patrum invocabat. resistentibus aerarii praetoribus subvenit Caesar pretiumque aedium Aurelio tribuit, erogandae per honesta pecuniae cupiens, quam virtutem diu retinuit, cum ceteras exueret. Propertio Celeri praetorio, veniam ordinis ob paupertatem petenti, decies sestertium largitus est, satis conperto paternas ei angustias esse. temptantis eadem alios probare causam senatui iussit, cupidine severitatis in iis etiam quae rite faceret acerbus. unde ceteri silentium et paupertatem confessioni et beneficio praeposuere.

76. Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis plana urbis stagnaverat; relabentem secuta est aedificiorum et hominum strages. igitur censuit Asinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur. Rennuit Tiberius, perinde divina humanaque obtegens; sed remedium coercendi fluminis Ateio Capitoni et L. Arruntio mandatum. Achaiam ac Macedoniam onera deprecantis levari in praesens proconsulari imperio tradique Caesari placuit. edendis gladiatoribus, quos Germanici fratris ac suo nomine obtulerat, Drusus praesedit, quamquam vili sanguine nimis gaudens; quod *in*

20 causam *Beroaldus*: causa *M*: causas *Sirker* 32 praesedit *M*²: praesidit *M* in *add. in marg.*

vulgus formidolosum et pater arguisse dicebatur. cur abstinuerit spectaculo ipse, varie trahebant; alii taedio coetus, quidam tristitia ingenii et metu conparationis, quia Augustus comiter interfuisset. non crediderim ad ostentandam saevitiam movendasque populi offensiones concessam filio materiem, quamquam id quoque dictum est.

77. At theatri licentia, proximo priore anno coepta, gravius tum erupit, occisis non modo e plebe set militibus et centurione, vulnerato tribuno praetoriae cohortis, dum probra in magistratus et dissensionem vulgi prohibent. actum de ea seditione apud patres dicebanturque sententiae, ut praetoribus ius virgarum in histriones esset. intercessit Haterius Agrippa tribunus plebei increpitusque est Asinii Galli oratione, silente Tiberio, qui ea simulacra libertatis senatui praebebat. valuit tamen intercessio, quia divus Augustus immunis verberum histriones quondam responderat, neque fas Tiberio infringere dicta eius. de modo lucaris et adversus lasciviam fautorum multa decernuntur; ex quis maxime insignia, ne domos pantomimorum senator introiret, ne egredientis in publicum equites Romani cingerent aut alibi quam in theatro spectarentur, et spectantium immodestiam exilio multandi potestas praetoribus fieret.

78. Templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnis provincias exemplum. centesimam rerum venalium post bella civilia institutam deprecante populo edixit Tiberius militare aerarium eo subsidio niti; simul imparem oneri rem publicam, nisi vicesimo militiae anno veterani dimitterentur. ita proximae seditionis male consulta, quibus sedecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.

6 quoque *Lipsius*: quod *M* 8 sed *in marg.*: et *M*: etiam *Pfitzner* 21 sectarentur *Wölfflin* 22 exilio *Beroaldus*: exitio *M* 24 Tarraconensi *Beroaldus*: terra conensi *M*

79. Actum deinde in senatu ab Arruntio et Ateio an ob moderandas Tiberis exundationes verterentur flumina et lacus, per quos augescit; auditaeque municipiorum et coloniarum legationes, orantibus Florentinis ne Clanis solito alveo demotus in amnem Arnum transferretur idque ipsis perniciem adferret. congruentia his Interamnates disseruere: pessum ituros fecundissimos Italiae campos, si amnis Nar (id enim parabatur) in rivos diductus superstagnavisset. nec Reatini silebant, Velinum lacum, qua in Narem effunditur, obstrui recusantes, quippe in adiacentia erupturum; optume rebus mortalium consuluisse naturam, quae sua ora fluminibus, suos cursus utque originem, ita finis dederit; spectandas etiam religiones sociorum, qui sacra et lucos et aras patriis amnibus dicaverint: quin ipsum Tiberim nolle prorsus accolis fluviis orbatum minore gloria fluere. seu preces coloniarum seu difficultas operum sive superstitio valuit, ut in sententiam Pisonis concederetur, qui nil mutandum censuerat.

80. Prorogatur Poppaeo Sabino provincia Moesia, additis Achaia ac Macedonia. id quoque morum Tiberii fuit, continuare imperia ac plerosque ad finem vitae in isdem exercitibus aut iurisdictionibus habere. causae variae traduntur: alii taedio novae curae semel placita pro aeternis servavisse, quidam invidia, ne plures fruerentur; sunt qui existiment, ut callidum eius ingenium, ita anxium iudicium; neque enim eminentis virtutes sectabatur, et rursum vitia oderat: ex optimis periculum sibi, a pessimis dedecus publicum metuebat. qua haesitatione postremo eo provectus est ut mandaverit quibusdam provincias, quos egredi urbe non erat passurus.

81. De comitiis consularibus, quae tum primum illo prin-

6 Interamnates *Beroaldus*: ante manates *M* 8 diductus *Beroaldus*: deductus *M* 13 sociorum] maiorum *Nipperdey* 17 Cn. *add. Nipperdey* concederetur *Lipsius*: concederet *M* 27 sibi *Victorius*: sibi sibi *M*

cipe ac deinceps fuere, vix quicquam firmare ausim: adeo diversa non modo apud auctores, sed in ipsius orationibus reperiuntur. modo subtractis candidatorum nominibus originem cuiusque et vitam et stipendia descripsit ut qui forent intellegeretur; aliquando ea quoque significatione subtracta candidatos hortatus ne ambitu comitia turbarent, suam ad id curam pollicitus est. plerumque eos tantum apud se professos disseruit, quorum nomina consulibus edidisset; posse et alios profiteri, si gratiae aut meritis confiderent: speciosa verbis, re inania aut subdola, quantoque maiore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium.

LIBER II

1. SISENNA Statilio [Tauro] L. Libone consulibus mota Orientis regna provinciaeque Romanae, initio apud Parthos orto, qui petitum Roma acceptumque regem, quamvis gentis Arsacidarum, ut externum aspernabantur. is fuit Vonones, obses Augusto datus a Phraate. nam Phraates quamquam depulisset exercitus ducesque Romanos, cuncta venerantium officia ad Augustum verterat partemque prolis firmandae amicitiae miserat, haud perinde nostri metu quam fidei popularium diffisus.

2. Post finem Phraatis et sequentium regum ob internas caedis venere in urbem legati a primoribus Parthis, qui Vononem vetustissimum liberorum eius accirent. magnificum id sibi credidit Caesar auxitque opibus. et accepere barbari laetantes, ut ferme ad nova imperia. mox subiit pudor degeneravisse Parthos: petitum alio ex orbe regem, hostium artibus infectum; iam inter provincias Romanas solium Arsacidarum haberi darique. ubi illam gloriam

13 Tauro *secl. Ritter*

trucidantium Crassum, exturbantium Antonium, si mancipium Caesaris, tot per annos servitutem perpessum, Parthis imperitet? accendebat dedignantis et ipse diversus a maiorum institutis, raro venatu, segni equorum cura; quotiens per urbes incederet, lecticae gestamine fastuque erga patrias epulas. inridebantur et Graeci comites ac vilissima utensilium anulo clausa. sed prompti aditus, obvia comitas, ignotae Parthis virtutes, nova vitia; et quia ipsorum moribus aliena perinde odium pravis et honestis.

3. Igitur Artabanus Arsacidarum e sanguine apud Dahas adultus excitur, primoque congressu fusus reparat viris regnoque potitur. victo Vononi perfugium Armenia fuit, vacua tunc interque Parthorum et Romanas opes infida ob scelus Antonii, qui Artavasden regem Armeniorum specie amicitiae inlectum, dein catenis oneratum, postremo interfecerat. eius filius Artaxias, memoria patris nobis infensus, Arsacidarum vi seque regnumque tutatus est. occiso Artaxia per dolum propinquorum datus a Caesare Armeniis Tigranes deductusque in regnum a Tiberio Nerone. nec Tigrani diuturnum imperium fuit neque liberis eius, quamquam sociatis more externo in matrimonium regnumque.

4. Dein iussu Augusti inpositus Artavasdes et non sine clade nostra deiectus. tum Gaius Caesar componendae Armeniae deligitur. is Ariobarzanen, origine Medum, ob insignem corporis formam et praeclarum animum volentibus Armeniis praefecit. Ariobarzane morte fortuita absumpto stirpem eius haud toleravere; temptatoque feminae imperio, cui nomen Erato, eaque brevi pulsa, incerti solutique et magis sine domino quam in libertate profugum Vononen in regnum accipiunt. sed ubi minitari Artabanus et parum subsidii in Armeniis, vel, si nostra vi defenderetur, bellum adversus Parthos sumendum erat, rector Syriae Creticus

8 moribus *Muretus* : maioribus *M*

Silanus excitum custodia circumdat, manente luxu et regio nomine. quod ludibrium ut effugere agitaverit Vonones in loco reddemus.

5. Ceterum Tiberio haud ingratum accidit turbari res Orientis, ut ea specie Germanicum suetis legionibus abstraheret novisque provinciis impositum dolo simul et casibus obiectaret. at ille, quanto acriora in eum studia militum et aversa patrui voluntas, celerandae victoriae intentior, tractare proeliorum vias et quae sibi tertium iam annum belligeranti saeva vel prospera evenissent. fundi Germanos acie et iustis locis, iuvari silvis, paludibus, brevi aestate et praematura hieme; suum militem haud perinde vulneribus quam spatiis itinerum, damno armorum adfici; fessas Gallias ministrandis equis; longum impedimentorum agmen opportunum ad insidias, defensantibus iniquum. at si mare intretur, promptam ipsis possessionem et hostibus ignotam, simul bellum maturius incipi legionesque et commeatus pariter vehi; integrum equitem equosque per ora et alveos fluminum media in Germania fore.

6. Igitur huc intendit, missis ad census Galliarum P. Vitellio et C. Antio. Silius et Anteius et Caecina fabricandae classi praeponuntur. mille naves sufficere visae properataeque, aliae breves, angusta puppi proraque et lato utero, quo facilius fluctus tolerarent; quaedam planae carinis, ut sine noxa siderent; plures adpositis utrimque gubernaculis, converso ut repente remigio hinc vel illinc adpellerent; multae pontibus stratae, super quas tormenta veherentur, simul aptae ferendis equis aut commeatui; velis habiles, citae remis augebantur alacritate militum in speciem ac terrorem. insula Batavorum in quam convenirent praedicta, ob facilis adpulsus accipiendisque copiis et transmit-

15 oportunum *M et sic plerumque* 21 C. Antio *Ursinus*: cantio *M* A. (*vel* T.) Anteius *Ritter*: et Anteius *secl. Urlichs* 27 quos *Ernesti*

tendum ad bellum opportuna. nam Rhenus uno alveo continuus aut modicas insulas circumveniens apud principium agri Batavi velut in duos amnis dividitur, servatque nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur: ad Gallicam ripam latior et placidior adfluens (verso cognomento Vahalem accolae dicunt), mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine eiusque inmenso ore eundem in Oceanum effunditur.

7. Sed Caesar, dum adiguntur naves, Silium legatum cum expedita manu inruptionem in Chattos facere iubet: ipse audito castellum Lupiae flumini adpositum obsideri, sex legiones eo duxit. neque Silio ob subitos imbris aliud actum quam ut modicam praedam et Arpi principis Chattorum coniugem filiamque raperet, neque Caesari copiam pugnae opsessores fecere, ad famam adventus eius dilapsi: tumulum tamen nuper Varianis legionibus structum et veterem aram Druso sitam disiecerant. restituit aram honorique patris princeps ipse cum legionibus decucurrit; tumulum iterare haud visum. et cuncta inter castellum Alisonem ac Rhenum novis limitibus aggeribusque permunita.

8. Iamque classis advenerat, cum praemisso commeatu et distributis in legiones ac socios navibus fossam, cui Drusianae nomen, ingressus precatusque Drusum patrem ut se eadem ausum libens placatusque exemplo ac memoria consiliorum atque operum iuvaret, lacus inde et Oceanum usque ad Amisiam flumen secunda navigatione pervehitur. classis Amisiae *ore* relicta laevo amne, erratumque in eo quod non subvexit *aut* transposuit militem dextras in terras iturum; ita plures dies efficiendis pontibus absumpti. et eques quidem ac legiones prima aestuaria, nondum adcrescente unda, intrepidi transiere: postremum auxiliorum

10 Chatos *M* (c. xxv. 3 Chattos, c. xli. 7 cattis) 28 Amisiae *secl. Nipperdey* ore *add. M. Seyffert* 29 subvexit *secl. Nipperdey* aut *add. Wurm* transposuit *secl. Ernesti*

agmen Batavique in parte ea, dum insultant aquis artemque nandi ostentant, turbati et quidam hausti sunt. metanti castra Caesari Angrivariorum defectio a tergo nuntiatur: missus ilico Stertinius cum equite et armatura levi igne et caedibus perfidiam ultus est.

9. Flumen Visurgis Romanos Cheruscosque interfluebat. eius in ripa cum ceteris primoribus Arminius adstitit, quaesitoque an Caesar venisset, postquam adesse responsum est, ut liceret cum fratre conloqui oravit. erat is in exercitu cognomento Flavus, insignis fide et amisso per vulnus oculo paucis ante annis duce Tiberio. tum permissu * * progressusque salutatur ab Arminio; qui amotis stipatoribus, ut sagittarii nostra pro ripa dispositi abscederent postulat, et postquam digressi, unde ea deformitas oris interrogat fratrem. illo locum et proelium referente, quodnam praemium recepisset exquirit. Flavus aucta stipendia, torquem et coronam aliaque militaria dona memorat, inridente Arminio vilia servitii pretia.

10. Exim diversi ordiuntur, hic magnitudinem Romanam, opes Caesaris et victis gravis poenas, in deditionem venienti paratam clementiam; neque coniugem et filium eius hostiliter haberi: ille fas patriae, libertatem avitam, penetralis Germaniae deos, matrem precum sociam; ne propinquorum et adfinium, denique gentis suae desertor et proditor quam imperator esse mallet. paulatim inde ad iurgia prolapsi quo minus pugnam consererent ne flumine quidem interiecto cohibebantur, ni Stertinius adcurrens plenum irae armaque et equum poscentem Flavum attinuisset. cernebatur contra minitabundus Arminius proeliumque denuntians; nam pleraque Latino sermone interiaciebat, ut qui Romanis in castris ductor popularium meruisset.

3 angrivoriorum *M*: Ampsivariorum *Giefers* 11 *Nipperdey signum lacunae posuit*: permissum *Beroaldus*: permisso praesidio *Müller*

11. Postero die Germanorum acies trans Visurgim stetit. Caesar nisi pontibus praesidiisque inpositis dare in discrimen legiones haud imperatorium ratus, equitem vado tramittit. praefuere Stertinius et e numero primipilarium Aemilius, distantibus locis invecti, ut hostem diducerent. qua celerrimus amnis, Chariovalda dux Batavorum erupit. eum Cherusci fugam simulantes in planitiem saltibus circumiectam traxere: dein coorti et undique effusi trudunt adversos, instant cedentibus collectosque in orbem pars congressi, quidam eminus proturbant. Chariovalda diu sustentata hostium saevitia, hortatus suos ut ingruentis catervas globo perfringerent, atque ipse densissimos inrumpens, congestis telis et suffosso equo labitur, ac multi nobilium circa: ceteros vis sua aut equites cum Stertinio Aemilioque subvenientes periculo exemere.

12. Caesar transgressus Visurgim indicio perfugae cognoscit delectum ab Arminio locum pugnae; convenisse et alias nationes in silvam Herculi sacram ausurosque nocturnam castrorum oppugnationem. habita indici fides et cernebantur ignes, suggressique propius speculatores audiri fremitum equorum inmensique et inconditi agminis murmur attulere. igitur propinquo summae rei discrimine explorandos militum animos ratus, quonam id modo incorruptum foret secum agitabat. tribunos et centuriones laeta saepius quam comperta nuntiare, libertorum servilia ingenia, amicis inesse adulationem; si contio vocetur, illic quoque quae pauci incipiant reliquos adstrepere. penitus noscendas mentes, cum secreti et incustoditi inter militaris cibos spem aut metum proferrent.

13. Nocte coepta egressus augurali per occulta et vigilibus ignara, comite uno, contectus umeros ferina pelle, adit

5 diducerent *Rhenanus*: deducerent *M* 12 perfringerent *Bezzenberger*: fringerent *M*: frangerent *Lipsius* ipse *Weissenborn*: ipsis *M*: ipse in *Beroaldus*

castrorum vias, adsistit tabernaculis fruiturque fama sui, cum hic nobilitatem ducis, decorem alius, plurimi patientiam, comitatem, per seria per iocos eundem animum laudibus ferrent reddendamque gratiam in acie faterentur, simul perfidos et ruptores pacis ultioni et gloriae mactandos. inter quae unus hostium, Latinae linguae sciens, acto ad vallum equo voce magna coniuges et agros et stipendii in dies, donec bellaretur, sestertios centenos, si quis transfugisset, Arminii nomine pollicetur. intendit ea contumelia legionum iras: veniret dies, daretur pugna; sumpturum militem Germanorum agros, tracturum coniuges; accipere omen et matrimonia ac pecunias hostium praedae destinare. tertia ferme vigilia adsultatum est castris sine coniectu teli, postquam crebras pro munimentis cohortes et nihil remissum sensere.

14. Nox eadem laetam Germanico quietem tulit, viditque se operatum et sanguine sacri respersa praetexta pulchriorem aliam manibus aviae Augustae accepisse. auctus omine, addicentibus auspiciis, vocat contionem et quae sapientia provisa aptaque inminenti pugnae disserit. non campos modo militi Romano ad proelium bonos, sed si ratio adsit, silvas et saltus; nec enim inmensa barbarorum scuta, enormis hastas inter truncos arborum et enata humo virgulta perinde haberi quam pila et gladios et haerentia corpori tegmina. denserent ictus, ora mucronibus quaererent: non loricam Germano, non galeam, ne scuta quidem ferro nervove firmata, sed viminum textus vel tenuis et fucatas colore tabulas; primam utcumque aciem hastatam, ceteris praeusta aut brevia tela. iam corpus ut visu torvum et ad brevem impetum validum, sic nulla vulnerum patientia: sine pudore flagitii, sine cura ducum abire, fugere, pavidos adversis, inter secunda non divini, non humani iuris memores. si tae-

3 eundem in animum *Nipperdey* 17 sacro *Beroaldus* 20 provisa *Io. Fr. Gronovius*: praevisa *M*

dio viarum ac maris finem cupiant, hac acie parari: propiorem iam Albim quam Rhenum neque bellum ultra, modo se patris patruique vestigia prementem isdem in terris victorem sisterent.

15. Orationem ducis secutus militum ardor, signumque pugnae datum. nec Arminius aut ceteri Germanorum proceres omittebant suos quisque testari, hos esse Romanos Variani exercitus fugacissimos qui ne bellum tolerarent, seditionem induerint; quorum pars onusta vulneribus terga, pars fluctibus et procellis fractos artus infensis rursum hostibus, adversis dis obiciant, nulla boni spe. classem quippe et avia Oceani quaesita ne quis venientibus occurreret, ne pulsos premeret: sed ubi miscuerint manus, inane victis ventorum remorumve subsidium. meminissent modo avaritiae, crudelitatis, superbiae: aliud sibi reliquum quam tenere libertatem aut mori ante servitium?

16. Sic accensos et proelium poscentis in campum, cui Idistaviso nomen, deducunt. is medius inter Visurgim et collis, ut ripae fluminis cedunt aut prominentia montium resistunt, inaequaliter sinuatur. pone tergum insurgebat silva, editis in altum ramis et pura humo inter arborum truncos. campum et prima silvarum barbara acies tenuit: soli Cherusci iuga insedere ut proeliantibus Romanis desuper incurrerent. noster exercitus sic incessit: auxiliares Galli Germanique in fronte, post quos pedites sagittarii; dein quattuor legiones et cum duabus praetoriis cohortibus ac delecto equite Caesar; exim totidem aliae legiones et levis armatura cum equite sagittario ceteraeque sociorum cohortes. intentus paratusque miles ut ordo agminis in aciem adsisteret.

17. Visis Cheruscorum catervis, quae per ferociam proruperant, validissimos equitum incurrere latus, Stertinium

9 terga *Muretus*: tergū *M* 18 idista viso *M*: Idisiaviso *Iac. Grimm*

cum ceteris turmis circumgredi tergaque invadere iubet, ipse in tempore adfuturus. interea pulcherrimum augurium, octo aquilae petere silvas et intrare visae imperatorem advertere. exclamat irent, sequerentur Romanas avis, propria legionum numina. simul pedestris acies infertur et praemissus eques postremos ac latera impulit. mirumque dictu, duo hostium agmina diversa fuga, qui silvam tenuerant, in aperta, qui campis adstiterant, in silvam ruebant. medii inter hos Cherusci collibus detrudebantur, inter quos insignis Arminius manu voce vulnere sustentabat pugnam. incubueratque sagittariis, illa rupturus, ni Raetorum Vindelicorumque et Gallicae cohortes signa obiecissent. nisu tamen corporis et impetu equi pervasit, oblitus faciem suo cruore ne nosceretur. quidam adgnitum a Chaucis inter auxilia Romana agentibus emissumque tradiderunt. virtus seu fraus eadem Inguiomero effugium dedit: ceteri passim trucidati. et plerosque tranare Visurgim conantis iniecta tela aut vis fluminis, postremo moles ruentium et incidentes ripae operuere. quidam turpi fuga in summa arborum nisi ramisque se occultantes admotis sagittariis per ludibrium figebantur, alios prorutae arbores adflixere.

18. Magna ea victoria neque cruenta nobis fuit. quinta ab hora diei ad noctem caesi hostes decem milia passuum cadaveribus atque armis opplevere, repertis inter spolia eorum catenis quas in Romanos ut non dubio eventu portaverant. miles in loco proelii Tiberium imperatorem salutavit struxitque aggerem et in modum tropaeorum arma subscriptis victarum gentium nominibus imposuit.

19. Haut perinde Germanos vulnera, luctus, excidia quam ea species dolore et ira adfecit. qui modo abire sedibus, trans Albim concedere parabant, pugnam volunt, arma rapiunt; plebes primores, iuventus senes agmen

1 tergaque *Lipsius*: tergave *M* 8 in campis *Nipperdey*

Romanum repente incursant, turbant. postremo deligunt locum flumine et silvis clausum, arta intus planitie et umida: silvas quoque profunda palus ambibat nisi quod latus unum Angrivarii lato aggere extulerant quo a Cheruscis dirimerentur. hic pedes adstitit: equitem propinquis lucis texere ut ingressis silvam legionibus a tergo foret.

20. Nihil ex his Caesari incognitum: consilia locos, prompta occulta noverat astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Seio Tuberoni legato tradit equitem campumque; peditum aciem ita instruxit ut pars aequo in silvam aditu incederet, pars obiectum aggerem eniteretur; quod arduum sibi, cetera legatis permisit. quibus plana evenerant, facile inrupere: quis inpugnandus agger, ut si murum succederent, gravibus superne ictibus conflictabantur. sensit dux inparem comminus pugnam remotisque paulum legionibus funditores libritoresque excutere tela et proturbare hostem iubet. missae e tormentis hastae, quantoque conspicui magis propugnatores, tanto pluribus vulneribus deiecti. primus Caesar cum praetoriis cohortibus capto vallo dedit impetum in silvas; conlato illic gradu certatum. hostem a tergo palus, Romanos flumen aut montes claudebant: utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoria.

21. Nec minor Germanis animus, sed genere pugnae et armorum superabantur, cum ingens multitudo artis locis praelongas hastas non protenderet, non colligeret, neque adsultibus et velocitate corporum uteretur, coacta stabile ad proelium; contra miles, cui scutum pectori adpressum et insidens capulo manus, latos barbarorum artus, nuda ora foderet viamque strage hostium aperiret, inprompto iam *Arminio* ob continua pericula, sive illum recens acceptum vulnus tardaverat. quin et Inguiomerum, tota volitantem

7 his *Oberlin*: iis *M* 16 libratoresque *Beroaldus* 31 Arminio *Beroaldus supplevit*

acie, fortuna magis quam virtus deserebat. et Germanicus quo magis adgnosceretur detraxerat tegimen capiti orabatque insisterent caedibus: nil opus captivis, solam internicionem gentis finem bello fore. iamque sero diei subducit ex acie legionem faciendis castris: ceterae ad noctem cruore hostium satiatae sunt. equites ambigue certavere.

22. Laudatis pro contione victoribus Caesar congeriem armorum struxit, superbo cum titulo: debellatis inter Rhenum Albimque nationibus exercitum Tiberii Caesaris ea monimenta Marti et Iovi et Augusto sacravisse. de se nihil addidit, metu invidiae an ratus conscientiam facti satis esse. mox bellum in Angrivarios Stertinio mandat, ni deditionem properavissent. atque illi supplices nihil abnuendo veniam omnium accepere.

23. Sed aestate iam adulta legionum aliae itinere terrestri in hibernacula remissae; pluris Caesar classi inpositas per flumen Amisiam Oceano invexit. ac primo placidum aequor mille navium remis strepere aut velis inpelli: mox atro nubium globo effusa grando, simul variis undique procellis incerti fluctus prospectum adimere, regimen inpedire; milesque pavidus et casuum maris ignarus dum turbat nautas vel intempestive iuvat, officia prudentium corrumpebat. omne dehinc caelum et mare omne in austrum cessit, qui tumidis Germaniae terris, profundis amnibus, immenso nubium tractu validus et rigore vicini septentrionis horridior rapuit disiecitque navis in aperta Oceani aut insulas saxis abruptis vel per occulta vada infestas. quibus paulum aegreque vitatis, postquam mutabat aestus eodemque quo ventus ferebat, non adhaerere ancoris, non exhaurire inrumpentis undas poterant: equi, iumenta, sarcinae, etiam arma praecipitantur quo levarentur alvei manantes per latera et fluctu superurgente.

10 monimenta *Lipsius*: munimenta *M* 11 facti *Aldus*: factis *M* 12 agrivarios *M*: Ampsivarios *Giefers* 24 umidis *Rhenanus*

24. Quanto violentior cetero mari Oceanus et truculentia caeli praestat Germania, tantum illa clades novitate et magnitudine excessit, hostilibus circum litoribus aut ita vasto et profundo ut credatur novissimum ac sine terris mare. pars navium haustae sunt, plures apud insulas longius sitas eiectae; milesque nullo illic hominum cultu fame absumptus, nisi quos corpora equorum eodem elisa toleraverant. sola Germanici triremis Chaucorum terram adpulit; quem per omnis illos dies noctesque apud scopulos et prominentis oras, cum se tanti exitii reum clamitaret, vix cohibuere amici quo minus eodem mari oppeteret. tandem relabente aestu et secundante vento claudae naves raro remigio aut intentis vestibus, et quaedam a validioribus tractae, revertere; quas raptim refectas misit ut scrutarentur insulas. collecti ea cura plerique: multos Angrivarii nuper in fidem accepti redemptos ab interioribus reddidere; quidam in Britanniam rapti et remissi a regulis. ut quis ex longinquo revenerat, miracula narrabant, vim turbinum et inauditas volucris, monstra maris, ambiguas hominum et beluarum formas, visa sive ex metu credita.

25. Sed fama classis amissae ut Germanos ad spem belli, ita Caesarem ad coercendum erexit. C. Silio cum triginta peditum, tribus equitum milibus ire in Chattos imperat; ipse maioribus copiis Marsos inrumpit, quorum dux Mallovendus nuper in deditionem acceptus propinquo luco defossam Varianae legionis aquilam modico praesidio servari indicat. missa extemplo manus quae hostem a fronte eliceret, alii qui terga circumgressi recluderent humum; et utrisque adfuit fortuna. eo promptior Caesar pergit introrsus, populatur, excindit non ausum congredi hostem aut, sicubi restiterat, statim pulsum nec umquam magis, ut ex captivis cognitum est, paventem. quippe invictos et nullis

4 vasto profundo *Fr. Haase*   mari *Io. Fr. Gronovius*   15 Ampsivarii *Nipperdey*   25 luco *Lipsius*: loco *M*

casibus superabilis Romanos praedicabant, qui perdita classe, amissis armis, post constrata equorum virorumque corporibus litora eadem virtute, pari ferocia et velut aucti numero inrupissent.

26. Reductus inde in hiberna miles, laetus animi quod adversa maris expeditione prospera pensavisset. addidit munificentiam Caesar, quantum quis damni professus erat exsolvendo. nec dubium habebatur labare hostis petendaeque pacis consilia sumere, et si proxima aestas adiceretur, posse bellum patrari. sed crebris epistulis Tiberius monebat rediret ad decretum triumphum: satis iam eventuum, satis casuum. prospera illi et magna proelia: eorum quoque meminisset, quae venti et fluctus, nulla ducis culpa, gravia tamen et saeva damna intulissent. se novies a divo Augusto in Germaniam missum plura consilio quam vi perfecisse. sic Sugambros in deditionem acceptos, sic Suebos regemque Maroboduum pace obstrictum. posse et Cheruscos ceterasque rebellium gentis, quoniam Romanae ultioni consultum esset, internis discordiis relinqui. precante Germanico annum efficiendis coeptis, acrius modestiam eius adgreditur alterum consulatum offerendo cuius munia praesens obiret. simul adnectebat, si foret adhuc bellandum, relinqueret materiem Drusi fratris gloriae, qui nullo tum alio hoste non nisi apud Germanias adsequi nomen imperatorium et deportare lauream posset. haud cunctatus est ultra Germanicus, quamquam fingi ea seque per invidiam parto iam decori abstrahi intellegeret.

27. Sub idem tempus e familia Scriboniorum Libo Drusus defertur moliri res novas. eius negotii initium, ordinem, finem curatius disseram, quia tum primum reperta sunt quae per tot annos rem publicam exedere. Firmius Catus senator, ex intima Libonis amicitia, iuvenem inprovi-

5 hiona *M* 19 esset *Muretus* : est *M*

dum et facilem inanibus ad Chaldaeorum promissa, magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulit, dum proavum Pompeium, amitam Scriboniam, quae quondam Augusti coniunx fuerat, consobrinos Caesares, plenam imaginibus domum ostentat, hortaturque ad luxum et aes alienum, socius libidinum et necessitatum, quo pluribus indiciis inligaret.

28. Vt satis testium et qui servi eadem noscerent repperit, aditum ad principem postulat, demonstrato crimine et reo per Flaccum Vescularium equitem Romanum, cui propior cum Tiberio usus erat. Caesar indicium haud aspernatus congressus abnuit : posse enim eodem Flacco internuntio sermones commeare. atque interim Libonem ornat praetura, convictibus adhibet, non vultu alienatus, non verbis commotior (adeo iram condiderat) ; cunctaque eius dicta factaque, cum prohibere posset, scire malebat, donec Iunius quidam, temptatus ut infernas umbras carminibus eliceret, ad Fulcinium Trionem indicium detulit. celebre inter accusatores Trionis ingenium erat avidumque famae malae. statim corripit reum, adit consules, cognitionem senatus poscit. et vocantur patres, addito consultandum super re magna et atroci.

29. Libo interim veste mutata cum primoribus feminis circumire domos, orare adfinis, vocem adversum pericula poscere, abnuentibus cunctis, cum diversa praetenderent, eadem formidine. die senatus metu et aegritudine fessus, sive, ut tradidere quidam, simulato morbo, lectica delatus ad foris curiae innisusque fratri et manus ac supplices voces ad Tiberium tendens immoto eius vultu excipitur. mox libellos et auctores recitat Caesar ita moderans ne lenire neve asperare crimina videretur.

4 consobrinos Caesares *Rhenanus* : consobrinus Caesaris *M* 13 sermones *Rhenanus* : sermone *M* : sermonem *Ritter* 31 asperari *M*

30. Accesserant praeter Trionem et Catum accusatores Fonteius Agrippa et C. Vibius, certabantque cui ius perorandi in reum daretur, donec Vibius, quia nec ipsi inter se concederent et Libo sine patrono introisset, singillatim se crimina obiecturum professus, protulit libellos vaecordes adeo ut consultaverit Libo an habiturus foret opes quis viam Appiam Brundisium usque pecunia operiret. inerant et alia huiusce modi stolida vana, si mollius acciperes, miseranda. uni tamen libello manu Libonis nominibus Caesarum aut senatorum additas atrocis vel occultas notas accusator arguebat. negante reo adgnoscentis servos per tormenta interrogari placuit. et quia vetere senatus consulto quaestio in caput domini prohibebatur, callidus et novi iuris repertor Tiberius mancipari singulos actori publico iubet, scilicet ut in Libonem ex servis salvo senatus consulto quaereretur. ob quae posterum diem reus petivit domumque digressus extremas preces P. Quirinio propinquo suo ad principem mandavit.

31. Responsum est ut senatum rogaret. cingebatur interim milite domus, strepebant etiam in vestibulo ut audiri, ut aspici possent, cum Libo ipsis quas in novissimam voluptatem adhibuerat epulis excruciatus vocare percussorem, prensare servorum dextras, inserere gladium. atque illis, dum trepidant, dum refugiunt, evertentibus adpositum *cum* mensa lumen, feralibus iam sibi tenebris duos ictus in viscera derexit. ad gemitum conlabentis adcurrere liberti, et caede visa miles abstitit. accusatio tamen apud patres adseveratione eadem peracta, iuravitque Tiberius petiturum se vitam quamvis nocenti, nisi voluntariam mortem properavisset.

2, 3 Vibius *Gruterus* : Livius *M* 9 uno *Kritz* 11 interrogari *Lipsius*: interrogare *M* 21 possent *Rhenanus* : possint *M* 25 cum *add. Ritter* : in *add. Groslotius* 27 abstitit *Lipsius* : adstitit *M*

32. Bona inter accusatores dividuntur, et praeturae extra ordinem datae iis qui senatorii ordinis erant. tunc Cotta Messalinus, ne imago Libonis exequias posterorum comitaretur, censuit, Cn. Lentulus, ne quis Scribonius cognomentum Drusi adsumeret. supplicationum dies Pomponii Flacci sententia constituti, dona Iovi, Marti, Concordiae, utque iduum Septembrium dies, quo se Libo interfecerat, dies festus haberetur, L. *Piso* et Gallus Asinius et Papius Mutilus et L. Apronius decrevere; quorum auctoritates adulationesque rettuli ut sciretur vetus id in re publica malum. facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatus consulta; quorum e numero L. Pituanius saxo deiectus est, in P. Marcium consules extra portam Esquilinam, cum classicum canere iussissent, more prisco advertere.

33. Proximo senatus die multa in luxum civitatis dicta a Q. Haterio consulari, Octavio Frontone praetura functo; decretumque ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent, ne vestis serica viros foedaret. excessit Fronto ac postulavit modum argento, supellectili, familiae: erat quippe adhuc frequens senatoribus, si quid e re publica crederent, loco sententiae promere. contra Gallus Asinius disseruit: auctu imperii adolevisse etiam privatas opes, idque non novum, sed e vetustissimis moribus: aliam apud Fabricios, aliam apud Scipiones pecuniam; et cuncta ad rem publicam referri, qua tenui angustas civium domos, postquam eo magnificentiae venerit, gliscere singulos. neque in familia et argento quaeque ad usum parentur nimium aliquid aut modicum nisi ex fortuna possidentis. distinctos senatus et equitum census, non quia diversi natura, sed ut locis ordi-

2 iis *Bekker*: his *M* 6 constituti *Freinsheim*: constituti ut *M* 8 Piso *Io. Fr. Gronovius*: P. *M* 19 serica *Rhenanus*: sirica *M* 20 erat . . . promere *secl. Nipperdey* 27 manificentiae *M* 30 ut sicut locis *Urlichs*: ut, qui locis . . . antistent et aliis *Nipperdey*: ut sicut locis . . . antistent, antistent ita iis *Owen*

nibus dignationibus antistent, ita iis quae ad requiem animi aut salubritatem corporum parentur, nisi forte clarissimo cuique pluris curas, maiora pericula subeunda, delenimentis curarum et periculorum carendum esse. facilem adsensum Gallo sub nominibus honestis confessio vitiorum et similitudo audientium dedit. adiecerat et Tiberius non id tempus censurae nec, si quid in moribus labaret, defuturum corrigendi auctorem.

34. Inter quae L. Piso ambitum fori, corrupta iudicia, saevitiam oratorum accusationes minitantium increpans, abire se et cedere urbe, victurum in aliquo abdito et longinquo rure testabatur; simul curiam relinquebat. commotus est Tiberius, et quamquam mitibus verbis Pisonem permulsisset, propinquos quoque eius impulit ut abeuntem auctoritate vel precibus tenerent. haud minus liberi doloris documentum idem Piso mox dedit vocata in ius Vrgulania, quam supra leges amicitia Augustae extulerat. nec aut Vrgulania optemperavit, in domum Caesaris spreto Pisone vecta, aut ille abscessit, quamquam Augusta se violari et imminui quereretur. Tiberius hactenus indulgere matri civile ratus, ut se iturum ad praetoris tribunal, adfuturum Vrgulaniae diceret, processit Palatio, procul sequi iussis militibus. spectabatur occursante populo compositus ore et sermonibus variis tempus atque iter ducens, donec propinquis Pisonem frustra coercentibus deferri Augusta pecuniam quae petebatur iuberet. isque finis rei, ex qua neque Piso inglorius et Caesar maiore fama fuit. ceterum Vrgulaniae potentia adeo nimia civitati erat ut testis in causa quadam, quae apud senatum tractabatur, venire dedignaretur: missus est praetor qui domi interrogaret, cum virgines Vestales in foro et iudicio audiri, quotiens testimonium dicerent, vetus mos fuerit.

1 ita iis *Ruperti*: Talis *M*: et aliis *Grotius* 19 ille *Beroaldus*: illi *M* abscessit *Iac. Gronovius*: abscissit *M*: absistit *Beroaldus*

35. Res eo anno prolatas haud referrem, ni pretium foret Cn. Pisonis et Asinii Galli super eo negotio diversas sententias noscere. Piso, quamquam afuturum se dixerat Caesar, ob id magis agendas censebat, ut absente principe senatum et equites posse sua munia sustinere decorum rei publicae foret. Gallus, quia speciem libertatis Piso praeceperat, nihil satis inlustre aut ex dignitate populi Romani nisi coram et sub oculis Caesaris, eoque conventum Italiae et adfluentis provincias praesentiae eius servanda dicebat. audiente haec Tiberio ac silente magnis utrimque contentionibus acta, sed res dilatae.

36. Et certamen Gallo adversus Caesarem exortum est. nam censuit in quinquennium magistratuum comitia habenda, utque legionum legati, qui ante praeturam ea militia fungebantur, iam tum praetores destinarentur, princeps duodecim candidatos in annos singulos nominaret. haud dubium erat eam sententiam altius penetrare et arcana imperii temptari. Tiberius tamen, quasi augeretur potestas eius, disseruit: grave moderationi suae tot eligere, tot differre. vix per singulos annos offensiones vitari, quamvis repulsam propinqua spes soletur: quantum odii fore ab iis qui ultra quinquennium proiciantur? unde prospici posse quae cuique tam longo temporis spatio mens, domus, fortuna? superbire homines etiam annua designatione: quid si honorem per quinquennium agitent? quinquiplicari prorsus magistratus, subverti leges, quae sua spatia exercendae candidatorum industriae quaerendisque aut potiundis honoribus statuerint. favorabili in speciem oratione vim imperii tenuit.

37. Censusque quorundam senatorum iuvit. quo magis mirum fuit quod preces Marci Hortali, nobilis iuvenis, in

4 et . . . fore *Iac. Gronovius* 8 Italiae et *Beroaldus*: Italia et ei *M* 18 augeretur *Rhenanus*: auretur *M* 24 honorem *Lipsius*: honorum *M* 30 quo *Rhenanus*: quod *M*

paupertate manifesta superbius accepisset. nepos erat oratoris Hortensii, inlectus a divo Augusto liberalitate decies sestertii ducere uxorem, suscipere liberos, ne clarissima familia extingueretur. igitur quattuor filiis ante limen curiae adstantibus, loco sententiae, cum in Palatio senatus haberetur, modo Hortensii inter oratores sitam imaginem modo Augusti intuens, ad hunc modum coepit: 'patres conscripti, hos, quorum numerum et pueritiam videtis, non sponte sustuli sed quia princeps monebat; simul maiores mei meruerant ut posteros haberent. nam ego, qui non pecuniam, non studia populi neque eloquentiam, gentile domus nostrae bonum, varietate temporum accipere vel parare potuissem, satis habebam, si tenues res meae nec mihi pudori nec cuiquam oneri forent. iussus ab imperatore uxorem duxi. en stirps et progenies tot consulum, tot dictatorum. nec ad invidiam ista sed conciliandae misericordiae refero. adsequentur florente te, Caesar, quos dederis honores: interim Q. Hortensii pronepotes, divi Augusti alumnos ab inopia defende.'

38. Inclinatio senatus incitamentum Tiberio fuit quo promptius adversaretur, his ferme verbis usus: 'si quantum pauperum est venire huc et liberis suis petere pecunias coeperint, singuli numquam exsatiabuntur, res publica deficiet. nec sane ideo a maioribus concessum est egredi aliquando relationem et quod in commune conducat loco sententiae proferre, ut privata negotia et res familiaris nostras hic augeamus, cum invidia senatus et principum, sive indulserint largitionem sive abnuerint. non enim preces sunt istud, sed efflagitatio, intempestiva quidem et inprovisa, cum aliis de rebus convenerint patres, consurgere et numero atque aetate liberum suorum urgere modestiam senatus,

18 interim Q. Hortensii *Beroaldus*: interimq; hortensq; *M* 28 abnuerunt *M posteriore* u *in rasura* 29 istut *M*: istuc *Beroaldus*

eandem vim in me transmittere ac velut perfringere aerarium, quod si ambitione exhauserimus, per scelera supplendum erit. dedit tibi, Hortale, divus Augustus pecuniam, sed non conpellatus nec ea lege ut semper daretur. languescet alioqui industria, intendetur socordia, si nullus ex se metus aut spes, et securi omnes aliena subsidia expectabunt, sibi ignavi, nobis graves.' haec atque talia, quamquam cum adsensu audita ab iis quibus omnia principum, honesta atque inhonesta, laudare mos est, plures per silentium aut occultum murmur excepere. sensitque Tiberius; et cum paulum reticuisset, Hortalo se respondisse ait: ceterum si patribus videretur, daturum liberis eius ducena sestertia singulis, qui sexus virilis essent. egere alii grates: siluit Hortalus, pavore an avitae nobilitatis etiam inter angustias fortunae retinens. neque miseratus est posthac Tiberius, quamvis domus Hortensii pudendam ad inopiam delaberetur.

39. Eodem anno mancipii unius audacia, ni mature subventum foret, discordiis armisque civilibus rem publicam perculisset. Postumi Agrippae servus, nomine Clemens, comperto fine Augusti pergere in insulam Planasiam et fraude aut vi raptum Agrippam ferre ad exercitus Germanicos non servili animo concepit. ausa eius inpedivit tarditas onerariae navis: atque interim patrata caede ad maiora et magis praecipitia conversus furatur cineres vectusque Cosam Etruriae promunturium ignotis locis sese abdit, donec crinem barbamque promitteret: nam aetate et forma haud dissimili in dominum erat. tum per idoneos et secreti eius socios crebrescit vivere Agrippam, occultis primum sermonibus, ut vetita solent, mox vago rumore apud inperitissimi cuiusque promptas auris aut rursum apud tur-

1 transmittere *in margine*: transmerei *M* 17 delaberetur *Ernesti*: dilabaretur *M* 24 patrata *Rhenanus*: parata *M* 26 Cosam *Lipsius*: coram *M*

bidos eoque nova cupientis. atque ipse adire municipia obscuro diei, neque propalam aspici neque diutius isdem locis, sed quia veritas visu et mora, falsa festinatione et incertis valescunt, relinquebat famam aut praeveniebat.

40. Vulgabatur interim per Italiam servatum munere deum Agrippam, credebatur Romae; iamque Ostiam invectum multitudo ingens, iam in urbe clandestini coetus celebrabant, cum Tiberium anceps cura distrahere, vine militum servum suum coerceret an inanem credulitatem tempore ipso vanescere sineret: modo nihil spernendum, modo non omnia metuenda ambiguus pudoris ac metus reputabat. postremo dat negotium Sallustio Crispo. ille e clientibus duos (quidam milites fuisse tradunt) deligit atque hortatur, simulata conscientia adeant, offerant pecuniam, fidem atque pericula polliceantur. exequuntur ut iussum erat. dein speculati noctem incustoditam, accepta idonea manu, vinctum clauso ore in Palatium traxere. percontanti Tiberio quo modo Agrippa factus esset respondisse fertur 'quo modo tu Caesar.' ut ederet socios subigi non potuit. nec Tiberius poenam eius palam ausus, in secreta Palatii parte interfici iussit corpusque clam auferri. et quamquam multi e domo principis equitesque ac senatores sustentasse opibus, iuvisse consiliis dicerentur, haud quaesitum.

41. Fine anni arcus propter aedem Saturni ob recepta signa cum Varo amissa ductu Germanici, auspiciis Tiberii, et aedes Fortis Fortunae Tiberim iuxta in hortis, quos Caesar dictator populo Romano legaverat, sacrarium genti Iuliae effigiesque divo Augusto apud Bovillas dicantur.

C. Caelio L. Pomponio consulibus Germanicus Caesar a. d. VII. Kal. Iunias triumphavit de Cheruscis Chattisque et Angrivariis quaeque aliae nationes usque ad Albim colunt. vecta spolia, captivi, simulacra montium, fluminum,

14 aderant *M* 17 percunctante *M et sic plerumque* 29 Caecilio *Vertranius* (*cf. Dio* lvii. 17) 30 a. d. *Lipsius*: ad *M*

proeliorum; bellumque, quia conficere prohibitus erat, pro confecto accipiebatur. augebat intuentium visus eximia ipsius species currusque quinque liberis onustus. sed suberat occulta formido, reputantibus haud prosperum in Druso patre eius favorem vulgi, avunculum eiusdem Marcellum flagrantibus plebis studiis intra iuventam ereptum, brevis et infaustos populi Romani amores.

42. Ceterum Tiberius nomine Germanici trecenos plebi sestertios viritim dedit seque collegam consulatui eius destinavit. nec ideo sincerae caritatis fidem adsecutus amoliri iuvenem specie honoris statuit struxitque causas aut forte oblatas arripuit. rex Archelaus quinquagesimum annum Cappadocia potiebatur, invisus Tiberio quod eum Rhodi agentem nullo officio coluisset. nec id Archelaus per superbiam omiserat, sed ab intimis Augusti monitus, quia florente Gaio Caesare missoque ad res Orientis intuta Tiberii amicitia credebatur. ut versa Caesarum subole imperium adeptus est, elicit Archelaum matris litteris, quae non dissimulatis filii offensionibus clementiam offerebat, si ad precandum veniret. ille ignarus doli vel, si intellegere crederetur, vim metuens in urbem properat; exceptusque immiti a principe et mox accusatus in senatu, non ob crimina quae fingebantur sed angore, simul fessus senio et quia regibus aequa, nedum infima insolita sunt, finem vitae sponte an fato implevit. regnum in provinciam redactum est, fructibusque eius levari posse centesimae vectigal professus Caesar ducentesimam in posterum statuit. per idem tempus Antiocho Commagenorum, Philopatore Cilicum regibus defunctis turbabantur nationes, plerisque Romanum, aliis regium imperium cupientibus; et provinciae Syria atque Iudaea, fessae oneribus, deminutionem tributi orabant.

20 ignarus *Rhenanus*: gnarus *M*

43. Igitur haec et de Armenia quae supra memoravi apud patres disseruit, nec posse motum Orientem nisi Germanici sapientia conponi: nam suam aetatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse. tunc decreto patrum permissae Germanico provinciae quae mari dividuntur, maiusque imperium, quoquo adisset, quam iis qui sorte aut missu principis obtinerent. sed Tiberius demoverat Syria Creticum Silanum, per adfinitatem conexum Germanico, quia Silani filia Neroni vetustissimo liberorum eius pacta erat, praefeceratque Cn. Pisonem, ingenio violentum et obsequii ignarum, insita ferocia a patre Pisone qui civili bello resurgentis in Africa partis acerrimo ministerio adversus Caesarem iuvit, mox Brutum et Cassium secutus concesso reditu petitione honorum abstinuit, donec ultro ambiretur delatum ab Augusto consulatum accipere. sed praeter paternos spiritus uxoris quoque Plancinae nobilitate et opibus accendebatur; vix Tiberio concedere, liberos eius ut multum infra despectare. nec dubium habebat se delectum qui Syriae imponeretur ad spes Germanici coercendas. credidere quidam data et a Tiberio occulta mandata; et Plancinam haud dubie Augusta monuit aemulatione muliebri Agrippinam insectandi. divisa namque et discors aula erat tacitis in Drusum aut Germanicum studiis. Tiberius ut proprium et sui sanguinis Drusum fovebat: Germanico alienatio patrui amorem apud ceteros auxerat, et quia claritudine materni generis anteibat, avum M. Antonium, avunculum Augustum ferens. contra Druso proavus eques Romanus Pomponius Atticus dedecere Claudiorum imagines videbatur: et coniunx Germanici Agrippina fecunditate ac fama Liviam uxorem Drusi praecellebat. sed fratres egregie concordes et proximorum certaminibus inconcussi.

22 insectans *Madvig*: insectandam *Becher*: insectari *malebat Halm* 26 materni *Rhenanus*: mater *M* 30 famā *M*

44. Nec multo post Drusus in Illyricum missus est ut suesceret militiae studiaque exercitus pararet; simul iuvenem urbano luxu lascivientem melius in castris haberi Tiberius seque tutiorem rebatur utroque filio legiones obtinente. sed Suebi praetendebantur auxilium adversus Cheruscos orantes; nam discessu Romanorum ac vacui externo metu gentis adsuetudine et tum aemulatione gloriae arma in se verterant. vis nationum, virtus ducum in aequo; set Maroboduum regis nomen invisum apud popularis, Arminium pro libertate bellantem favor habebat.

45. Igitur non modo Cherusci sociique eorum, vetus Arminii miles, sumpsere bellum, sed e regno etiam Marobodui Suebae gentes, Semnones ac Langobardi, defecere ad eum. quibus additis praepollebat, ni Inguiomerus cum manu clientium ad Maroboduum perfugisset, non aliam ob causam quam quia fratris filio iuveni patruus senex parere dedignabatur. deriguntur acies, pari utrimque spe, nec, ut olim apud Germanos, vagis incursibus aut disiectas per catervas: quippe longa adversum nos militia insueverant sequi signa, subsidiis firmari, dicta imperatorum accipere. ac tunc Arminius equo conlustrans cuncta, ut quosque advectus erat, reciperatam libertatem, trucidatas legiones, spolia adhuc et tela Romanis derepta in manibus multorum ostentabat; contra fugacem Maroboduum appellans, proeliorum expertem, Hercyniae latebris defensum; ac mox per dona et legationes petivisse foedus, proditorem patriae, satellitem Caesaris, haud minus infensis animis exturbandum quam Varum Quintilium interfecerint. meminissent modo tot proeliorum, quorum eventu et ad postremum eiectis Romanis satis probatum, penes utros summa belli fuerit.

46. Neque Maroboduus iactantia sui aut probris in hostem abstinebat, sed Inguiomerum tenens illo in cor-

6 ac *secl. Orelli*

pore decus omne Cheruscorum, illius consiliis gesta quae prospere ceciderint testabatur: vaecordem Arminium et rerum nescium alienam gloriam in se trahere, quoniam tres vagas legiones et ducem fraudis ignarum perfidia deceperit, magna cum clade Germaniae et ignominia sua, cum coniunx, cum filius eius servitium adhuc tolerent. at se duodecim legionibus petitum duce Tiberio inlibatam Germanorum gloriam servavisse, mox condicionibus aequis discessum; neque paenitere quod ipsorum in manu sit, integrum adversum Romanos bellum an pacem incruentam malint. his vocibus instinctos exercitus propriae quoque causae stimulabant, cum a Cheruscis Langobardisque pro antiquo decore aut recenti libertate et contra augendae dominationi certaretur. non alias maiore mole concursum neque ambiguo magis eventu, fusis utrimque dextris cornibus; sperabaturque rursum pugna, ni Maroboduus castra in collis subduxisset. id signum perculsi fuit; et transfugiis paulatim nudatus in Marcomanos concessit misitque legatos ad Tiberium oraturos auxilia. responsum est non iure eum adversus Cheruscos arma Romana invocare, qui pugnantis in eundem hostem Romanos nulla ope iuvisset. missus tamen Drusus, ut rettulimus, paci firmator.

47. Eodem anno duodecim celebres Asiae urbes conlapsae nocturno motu terrae, quo inprovisior graviorque pestis fuit. neque solitum in tali casu effugium subveniebat in aperta prorumpendi, quia diductis terris hauriebantur. sedisse inmensos montis, visa in arduo quae plana fuerint, effulsisse inter ruinam ignis memorant. asperrima in Sardianos lues plurimum in eosdem misericordiae traxit: nam centies sestertium pollicitus Caesar, et quantum

1 omne *Beroaldus*: omnes *M* 4 vagas *Dräger*: vacuas *M* 6 filius *in margine*: filios *M*: filio *Beroaldus et Iac. Gronovius* 13 recenti *Lipsius*: recente *M* 18 marcomannos *M*: *sed cf.* c. 62 26 diductis *Beroaldus*: deductis *M*

aerario aut fisco pendebant in quinquennium remisit. Magnetes a Sipylo proximi damno ac remedio habiti. Temnios, Philadelphenos, Aegeatas, Apollonidenses, quique Mosteni aut Macedones Hyrcani vocantur, et Hierocaesariam, Myrinam, Cymen, Tmolum levari idem in tempus tributis mittique ex senatu placuit, qui praesentia spectaret refoveretque. delectus est M. Ateius e praetoriis, ne consulari obtinente Asiam aemulatio inter pares et ex eo impedimentum oreretur.

48. Magnificam in publicum largitionem auxit Caesar haud minus grata liberalitate, quod bona Aemiliae Musae, locupletis intestatae, petita in fiscum, Aemilio Lepido, cuius e domo videbatur, et Pantulei divitis equitis Romani hereditatem, quamquam ipse heres in parte legeretur, tradidit M. Servilio, quem prioribus neque suspectis tabulis scriptum compererat, nobilitatem utriusque pecunia iuvandam praefatus. neque hereditatem cuiusquam adiit nisi cum amicitia meruisset: ignotos et aliis infensos eoque principem nuncupantis procul arcebat. ceterum ut honestam innocentium paupertatem levavit, ita prodigos et ob flagitia egentis, Vibidium Varronem, Marium Nepotem, Appium Appianum, Cornelium Sullam, Q. Vitellium movit senatu aut sponte cedere passus est.

49. Isdem temporibus deum aedis vetustate aut igni abolitas coeptasque ab Augusto dedicavit, Libero Liberaeque et Cereri iuxta circum maximum, quam A. Postumius dictator voverat, eodemque in loco aedem Florae ab Lucio et Marco Publiciis aedilibus constitutam, et Iano templum, quod apud forum holitorium C. Duilius struxerat, qui primus rem Romanam prospere mari gessit triumphumque navalem

3 Apollonidenses *Ernesti*: apollonienses *M* 7 Ateius *Mommsen*: aletus *M* 13 Pātulei *M*: Patulei *vulgo* 16 nobilitatem utriusque *Beroaldus*: nobilitate utrisque *M* 21 Virronem *Nipperdey* 22 sullamque vitellum *M* 26 quam *Lipsius*: quas *M* 29 dullius *M*

de Poenis meruit. Spei aedes a Germanico sacratur: hanc A. Atilius voverat eodem bello.

50. Adolescebat interea lex maiestatis. et Appuleiam Varillam, sororis Augusti neptem, quia probrosis sermonibus divum Augustum ac Tiberium et matrem eius inlusisset Caesarique conexa adulterio teneretur, maiestatis delator arcessebat. de adulterio satis caveri lege Iulia visum: maiestatis crimen distingui Caesar postulavit damnarique, si qua de Augusto inreligiose dixisset: in se iacta nolle ad cognitionem vocari. interrogatus a consule quid de iis censeret quae de matre eius locuta secus argueretur reticuit; dein proximo senatus die illius quoque nomine oravit ne cui verba in eam quoquo modo habita crimini forent. liberavitque Appuleiam lege maiestatis: adulterii graviorem poenam deprecatus, ut exemplo maiorum propinquis suis ultra ducentesimum lapidem removeretur suasit. adultero Manlio Italia atque Africa interdictum est.

51. De praetore in locum Vipstani Galli, quem mors abstulerat, subrogando certamen incessit. Germanicus atque Drusus (nam etiam tum Romae erant) Haterium Agrippam propinquum Germanici fovebant: contra plerique nitebantur ut numerus liberorum in candidatis praepolleret, quod lex iubebat. laetabatur Tiberius, cum inter filios eius et leges senatus disceptaret. victa est sine dubio lex, sed neque statim et paucis suffragiis, quo modo etiam cum valerent leges vincebantur.

52. Eodem anno coeptum in Africa bellum, duce hostium Tacfarinate. is natione Numida, in castris Romanis auxiliaria stipendia meritus, mox desertor, vagos primum et latrociniis suetos ad praedam et raptus congregare, dein more militiae per vexilla et turmas componere, postremo

1 a *Beroaldus*: in *M*   2 A. Atilius *Nipperdey*: iatillius *M*
4 Varillam *Furlanetto*: Variliam *M*

non inconditae turbae sed Musulamiorum dux haberi. valida ea gens et solitudinibus Africae propinqua, nullo etiam tum urbium cultu, cepit arma Maurosque accolas in bellum traxit: dux et his, Mazippa. divisusque exercitus, ut Tacfarinas lectos viros et Romanum in modum armatos castris attineret, disciplina et imperiis suesceret, Mazippa levi cum copia incendia et caedis et terrorem circumferret. conpulerantque Cinithios, haud spernendam nationem, in eadem, cum Furius Camillus pro consule Africae legionem et quod sub signis sociorum in unum conductos ad hostem duxit, modicam manum, si multitudinem Numidarum atque Maurorum spectares; sed nihil aeque cavebatur quam ne bellum metu eluderent; spe victoriae inducti sunt ut vincerentur. igitur legio medio, leves cohortes duaeque alae in cornibus locantur. nec Tacfarinas pugnam detrectavit. fusi Numidae, multosque post annos Furio nomini partum decus militiae. nam post illum reciperatorem urbis filiumque eius Camillum penes alias familias imperatoria laus fuerat; atque hic, quem memoramus, bellorum expers habebatur. eo pronior Tiberius res gestas apud senatum celebravit; et decrevere patres triumphalia insignia, quod Camillo ob modestiam vitae impune fuit.

53. Sequens annus Tiberium tertio, Germanicum iterum consules habuit. sed eum honorem Germanicus iniit apud urbem Achaiae Nicopolim, quo venerat per Illyricam oram viso fratre Druso in Delmatia agente, Hadriatici ac mox Ionii maris adversam navigationem perpessus. igitur paucos dies insumpsit reficiendae classi; simul sinus Actiaca victoria inclutos et sacratas ab Augusto manubias castraque Antonii cum recordatione maiorum suorum adiit. namque ei, ut memoravi, avunculus Augustus, avus Antonius erant,

1 Musulamiorum *Bekker*: musula maiorum *M* 2 valida ea gens *Beroaldus*: valide agens *M* 6 disciplinae *Pichena* 8 Cinithios *Beroaldus*: cnitios *M* 23 tertium *Nipperdey*

magnaque illic imago tristium laetorumque. hinc ventum Athenas, foederique sociae et vetustae urbis datum ut uno lictore uteretur. excepere Graeci quaesitissimis honoribus, vetera suorum facta dictaque praeferentes quo plus dignationis adulatio haberet.

54. Petita inde Euboea tramisit Lesbum ubi Agrippina novissimo partu Iuliam edidit. tum extrema Asiae Perinthumque ac Byzantium, Thraecias urbes, mox Propontidis angustias et os Ponticum intrat, cupidine veteres locos et fama celebratos noscendi; pariterque provincias internis certaminibus aut magistratuum iniuriis fessas refovebat. atque illum in regressu sacra Samothracum visere nitentem obvii aquilones depulere. igitur adito Ilio quaeque ibi varietate fortunae et nostri origine veneranda, relegit Asiam adpellitque Colophona ut Clarii Apollinis oraculo uteretur. non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accitus sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit; tum in specum degressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum et carminum edit responsa versibus compositis super rebus quas quis mente concepit. et ferebatur Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitum cecinisse.

55. At Cn. Piso quo properantius destinata inciperet civitatem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva increpat, oblique Germanicum perstringens quod contra decus Romani nominis non Atheniensis tot cladibus extinctos, sed conluviem illam nationum comitate nimia coluisset: hos enim esse Mithridatis adversus Sullam, Antonii adversus divum Augustum socios. etiam vetera obiectabat, quae in Macedones inprospere, violenter in suos fecissent, offensus urbi propria quoque ira quia Theophilum

3 excepere *Beroaldus* : excipere *M* 13 adito Ilio *Vater* : alio *M* 22 exitum *Heraeus* : exitium *M* 30 in suos *Beroaldus* : in suo *M*

quendam Areo iudicio falsi damnatum precibus suis non concederent. exim navigatione celeri per Cycladas et compendia maris adsequitur Germanicum apud insulam Rhodum, haud nescium quibus insectationibus petitus foret: sed tanta mansuetudine agebat ut, cum orta tempestas raperet in abrupta possetque interitus inimici ad casum referri, miserit triremis quarum subsidio discrimini eximeretur. neque tamen mitigatus Piso, et vix diei moram perpessus linquit Germanicum praevenitque. et postquam Syriam ac legiones attigit, largitione, ambitu, infimos manipularium iuvando, cum veteres centuriones, severos tribunos demoveret locaque eorum clientibus suis vel deterrimo cuique attribueret, desidiam in castris, licentiam in urbibus, vagum ac lascivientem per agros militem sineret, eo usque corruptionis provectus est ut sermone vulgi parens legionum haberetur. nec Plancina se intra decora feminis tenebat, sed exercitio equitum, decursibus cohortium interesse, in Agrippinam, in Germanicum contumelias iacere, quibusdam etiam bonorum militum ad mala obsequia promptis, quod haud invito imperatore ea fieri occultus rumor incedebat. nota haec Germanico, sed praeverti ad Armenios instantior cura fuit.

56. Ambigua gens ea antiquitus hominum ingeniis et situ terrarum, quoniam nostris provinciis late praetenta penitus ad Medos porrigitur; maximisque imperiis interiecti et saepius discordes sunt, adversus Romanos odio et in Parthum invidia. regem illa tempestate non habebant, amoto Vonone: sed favor nationis inclinabat in Zenonem, Polemonis regis Pontici filium, quod is prima ab infantia instituta et cultum Armeniorum aemulatus, venatu epulis et quae alia barbari celebrant, proceres plebemque iuxta devinxerat. igitur Germanicus in urbe Artaxata adprobantibus nobilibus, circumfusa multitudine, insigne regium capiti

20 incedebat *Lipsius*: incidebat *M* 23 et *Pichena*: set *M*: sed *M*[2]

eius imposuit. ceteri venerantes regem Artaxiam consalutavere, quod illi vocabulum indiderant ex nomine urbis. at Cappadoces in formam provinciae redacti Q. Veranium legatum accepere; et quaedam ex regiis tributis deminuta quo mitius Romanum imperium speraretur. Commagenis Q. Servaeus praeponitur, tum primum ad ius praetoris translatis.

57. Cunctaque socialia prospere composita non ideo laetum Germanicum habebant ob superbiam Pisonis qui iussus partem legionum ipse aut per filium in Armeniam ducere utrumque neglexerat. Cyrri demum apud hiberna decumae legionis convenere, firmato vultu, Piso adversus metum, Germanicus ne minari crederetur; et erat, ut rettuli, clementior. sed amici accendendis offensionibus callidi intendere vera, adgerere falsa ipsumque et Plancinam et filios variis modis criminari. postremo paucis familiarium adhibitis sermo coeptus a Caesare, qualem ira et dissimulatio gignit, responsum a Pisone precibus contumacibus; discesseruntque apertis odiis. post quae rarus in tribunali Caesaris Piso, et si quando adsideret, atrox ac dissentire manifestus. vox quoque eius audita est in convivio, cum apud regem Nabataeorum coronae aureae magno pondere Caesari et Agrippinae, leves Pisoni et ceteris offerrentur, principis Romani, non Parthi regis filio eas epulas dari; abiecitque simul coronam et multa in luxum addidit quae Germanico quamquam acerba tolerabantur tamen.

58. Inter quae ab rege Parthorum Artabano legati venere. miserat amicitiam ac foedus memoraturos, et cupere novari dextras, daturumque honori Germanici ut ripam Euphratis accederet: petere interim ne Vonones in Syria

1 *infra* c. 64 Artaxian 6 Servaeus *Lipsius*: serva eius *M* 12 convenere *Rhenanus*: convenire *M* 19 discesseruntque *Pichena*: discesserantque *M* apertis *Lipsius*: opertis *M* post quae *Muretus*: post que *M* 28 cupere novari *Nipperdey*: cuperere novari *M*: cupere renovari *vulgo*

haberetur neu proceres gentium propinquis nuntiis ad discordias traheret. ad ea Germanicus de societate Romanorum Parthorumque magnifice, de adventu regis et cultu sui cum decore ac modestia respondit. Vonones Pompeiopolim, Ciliciae maritimam urbem, amotus est. datum id non modo precibus Artabani, sed contumeliae Pisonis cui gratissimus erat ob plurima officia et dona quibus Plancinam devinxerat.

59. M. Silano L. Norbano consulibus Germanicus Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis. sed cura provinciae praetendebatur, levavitque apertis horreis pretia frugum multaque in vulgus grata usurpavit: sine milite incedere, pedibus intectis et pari cum Graecis amictu, P. Scipionis aemulatione, quem eadem factitavisse apud Siciliam, quamvis flagrante adhuc Poenorum bello, accepimus. Tiberius cultu habituque eius lenibus verbis perstricto, acerrime increpuit quod contra instituta Augusti non sponte principis Alexandriam introisset. nam Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis nisi permissu ingredi senatoribus aut equitibus Romanis inlustribus, seposuit Aegyptum ne fame urgeret Italiam quisquis eam provinciam claustraque terrae ac maris quamvis levi praesidio adversum ingentis exercitus insedisset.

60. Sed Germanicus nondum comperto profectionem eam incusari Nilo subvehebatur, orsus oppido a Canopo. condidere id Spartani ob sepultum illic rectorem navis Canopum, qua tempestate Menelaus Graeciam repetens diversum ad mare terramque Libyam deiectus *est*. inde proximum amnis os dicatum Herculi, quem indigenae ortum apud se et antiquissimum perhibent eosque, qui postea pari virtute fuerint, in cognomentum eius adscitos; mox visit veterum Thebarum magna vestigia. et manebant structis molibus

59-61 *post cap.* 67 *transponenda censet Steup, probat Andresen*
18 permissu sui *Becher*   27 deiectus *Iac. Gronovius*: delectus *M*   est *add. Pichena*

litterae Aegyptiae, priorem opulentiam complexae: iussusque e senioribus sacerdotum patrium sermonem interpretari, referebat habitasse quondam septingenta milia aetate militari, atque eo cum exercitu regem Rhamsen Libya Aethiopia Medisque et Persis et Bactriano ac Scytha potitum quasque terras Suri Armeniique et contigui Cappadoces colunt, inde Bithynum, hinc Lycium ad mare imperio tenuisse. legebantur et indicta gentibus tributa, pondus argenti et auri, numerus armorum equorumque et dona templis ebur atque odores, quasque copias frumenti et omnium utensilium quaeque natio penderet, haud minus magnifica quam nunc vi Parthorum aut potentia Romana iubentur.

61. Ceterum Germanicus aliis quoque miraculis intendit animum, quorum praecipua fuere Memnonis saxea effigies, ubi radiis solis icta est, vocalem sonum reddens, disiectasque inter et vix pervias arenas instar montium eductae pyramides certamine et opibus regum, lacusque effossa humo, superfluentis Nili receptacula; atque alibi angustiae et profunda altitudo, nullis inquirentium spatiis penetrabilis. exim ventum Elephantinen ac Syenen, claustra olim Romani imperii, quod nunc rubrum ad mare patescit.

62. Dum ea aestas Germanico pluris per provincias transigitur, haud leve decus Drusus quaesivit inliciens Germanos ad discordias utque fracto iam Maroboduo usque in exitium insisteretur. erat inter Gotones nobilis iuvenis nomine Catualda, profugus olim vi Marobodui et tunc dubiis rebus eius ultionem ausus. is valida manu finis Marcomanorum ingreditur corruptisque primoribus ad societatem inrumpit regiam castellumque iuxta situm. veteres illic Sueborum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti quos ius commercii, dein cupido augendi pecu-

7 Lycium *Lipsius*: lycum *M* 19 penetrabilis *Lipsius*: penetrabiles *M*

niam, postremo oblivio patriae suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulerat.

63. Maroboduo undique deserto non aliud subsidium quam misericordia Caesaris fuit. transgressus Danuvium, qua Noricam provinciam praefluit, scripsit Tiberio non ut profugus aut supplex sed ex memoria prioris fortunae: nam multis nationibus clarissimum quondam regem ad se vocantibus Romanam amicitiam praetulisse. responsum a Caesare tutam ei honoratamque sedem in Italia fore, si maneret: sin rebus eius aliud conduceret, abiturum fide qua venisset. ceterum apud senatum disseruit non Philippum Atheniensibus, non Pyrrhum aut Antiochum populo Romano perinde metuendos fuisse. extat oratio qua magnitudinem viri, violentiam subiectarum ei gentium et quam propinquus Italiae hostis, suaque in destruendo eo consilia extulit. et Maroboduus quidem Ravennae habitus, si quando insolescerent Suebi quasi rediturus in regnum ostentabatur: sed non excessit Italia per duodeviginti annos consenuitque multum imminuta claritate ob nimiam vivendi cupidinem. idem Catualdae casus neque aliud perfugium. pulsus haud multo post Hermundurorum opibus et Vibilio duce receptusque, Forum Iulium, Narbonensis Galliae coloniam, mittitur. barbari utrumque comitati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danuvium ultra inter flumina Marum et Cusum locantur, dato rege Vannio gentis Quadorum.

64. Simul nuntiato regem Artaxian Armeniis a Germanico datum, decrevere patres ut Germanicus atque Drusus ovantes urbem introirent. structi et arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Caesarum, laetiore Tiberio quia pacem sapientia firmaverat quam si bellum per acies

1 postremo *ut videtur* M: postremum M^2 2 transtulerat *Ernesti*: transtulat M 3 Morobuduo M: Moroboduo M^2 12 *infra* c. 88 Pyrrum 16 si *Rhenanus*: nesi M 17 rediturus *Rhenanus*: reditus M

confecisset. igitur Rhescuporim quoque, Thraeciae regem, astu adgreditur. omnem eam nationem Rhoemetalces tenuerat; quo defuncto Augustus partem Thraecum Rhescuporidi fratri eius, partem filio Cotyi permisit. in ea divisione arva et urbes et vicina Graecis Cotyi, quod incultum ferox adnexum hostibus, Rhescuporidi cessit: ipsorumque regum ingenia, illi mite et amoenum, huic atrox avidum et societatis impatiens erat. sed primo subdola concordia egere: mox Rhescuporis egredi finis, vertere in se Cotyi data et resistenti vim facere, cunctanter sub Augusto, quem auctorem utriusque regni, si sperneretur, vindicem metuebat. enimvero audita mutatione principis immittere latronum globos, excindere castella, causas bello.

65. Nihil aeque Tiberium anxium habebat quam ne composita turbarentur. deligit centurionem qui nuntiaret regibus ne armis disceptarent; statimque a Cotye dimissa sunt quae paraverat auxilia. Rhescuporis ficta modestia postulat eundem in locum coiretur: posse de controversiis conloquio transigi. nec diu dubitatum de tempore, loco, dein condicionibus, cum alter facilitate, alter fraude cuncta inter se concederent acciperentque. Rhescuporis sanciendo, ut dictitabat, foederi convivium adicit, tractaque in multam noctem laetitia per epulas ac vinolentiam incautum Cotyn et, postquam dolum intellexerat, sacra regni, eiusdem familiae deos et hospitalis mensas obtestantem catenis onerat. Thraeciaque omni potitus scripsit ad Tiberium structas sibi insidias, praeventum insidiatorem; simul bellum adversus Bastarnas Scythasque praetendens novis peditum et equitum copiis sese firmabat. molliter rescriptum, si fraus abesset, posse eum innocentiae fidere; ceterum neque se neque senatum nisi cognita causa ius et iniuriam discreturos:

10 resistenti vim *Rhenanus*: resistentium *M* 28 Bastarnas *Rhenanus*: basternas *M*

proinde tradito Cotye veniret transferretque invidiam criminis.

66. Eas litteras Latinius Pandusa pro praetore Moesiae cum militibus quis Cotys traderetur in Thraeciam misit. Rhescuporis inter metum et iram cunctatus maluit patrati quam incepti facinoris reus esse: occidi Cotyn iubet mortemque sponte sumptam ementitur. nec tamen Caesar placitas semel artes mutavit, sed defuncto Pandusa, quem sibi infensum Rhescuporis arguebat, Pomponium Flaccum, veterem stipendiis et arta cum rege amicitia eoque accommodatiorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit.

67. Flaccus in Thraeciam transgressus per ingentia promissa quamvis ambiguum et scelera sua reputantem perpulit ut praesidia Romana intraret. circumdata hinc regi specie honoris valida manus, tribunique et centuriones monendo, suadendo, et quanto longius abscedebatur, apertiore custodia, postremo gnarum necessitatis in urbem traxere. accusatus in senatu ab uxore Cotyis damnatur, ut procul regno teneretur. Thraecia in Rhoemetalcen filium, quem paternis consiliis adversatum constabat, inque liberos Cotyis dividitur; iisque nondum adultis Trebellenus Rufus praetura functus datur qui regnum interim tractaret, exemplo quo maiores M. Lepidum Ptolemaei liberis tutorem in Aegyptum miserant. Rhescuporis Alexandriam devectus atque illic fugam temptans an ficto crimine interficitur.

68. Per idem tempus Vonones, quem amotum in Ciliciam memoravi, corruptis custodibus effugere ad Armenios, inde Albanos Heniochosque et consanguineum sibi regem Scytharum conatus est. specie venandi omissis maritimis locis avia saltuum petiit, mox pernicitate equi ad amnem Pyramum contendit, cuius pontes accolae ruperant audita regis fuga, neque vado penetrari poterat. igitur in ripa fluminis

3 Pandusa *Nipperdey*: pandus *M et l.* 8 padusa 4 Cotyis *M* 6 Coty̅ *M* 18 *et* 21 Cotys *M* 27 inde *Wopkens*: inde in *M*

a Vibio Frontone praefecto equitum vincitur, mox Remmius evocatus, priori custodiae regis adpositus, quasi per iram gladio eum transigit. unde maior fides conscientia sceleris et metu indicii mortem Vononi inlatam.

69. At Germanicus Aegypto remeans cuncta quae apud legiones aut urbes iusserat abolita vel in contrarium versa cognoscit. hinc graves in Pisonem contumeliae, nec minus acerba quae ab illo in Caesarem intentabantur. dein Piso abire Syria statuit. mox adversa Germanici valetudine detentus, ubi recreatum accepit votaque pro incolumitate solvebantur, admotas hostias, sacrificalem apparatum, festam Antiochensium plebem per lictores proturbat. tum Seleuciam degreditur, opperiens aegritudinem, quae rursum Germanico acciderat. saevam vim morbi augebat persuasio veneni a Pisone accepti; et reperiebantur solo ac parietibus erutae humanorum corporum reliquiae, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres ac tabo obliti aliaque malefica quis creditur animas numinibus infernis sacrari. simul missi a Pisone incusabantur ut valetudinis adversa rimantes.

70. Ea Germanico haud minus ira quam per metum accepta. si limen obsideretur, si effundendus spiritus sub oculis inimicorum foret, quid deinde miserrimae coniugi, quid infantibus liberis eventurum? lenta videri veneficia: festinare et urgere, ut provinciam, ut legiones solus habeat. sed non usque eo defectum Germanicum, neque praemia caedis apud interfectorem mansura. componit epistulas quis amicitiam ei renuntiabat: addunt plerique iussum provincia decedere. nec Piso moratus ultra navis solvit moderabaturque cursui quo propius regrederetur si mors Germanici Syriam aperuisset.

8 intentabantur *Wurm*: temptabantur *M* 9 valitudine *M et sic plerumque* 18 tabo *Lipsius*: tabe *M* 30 quo *Lipsius*: qui *M*

71. Caesar paulisper ad spem erectus, dein fesso corpore, ubi finis aderat, adsistentis amicos in hunc modum adloquitur: 'si fato concederem, iustus mihi dolor etiam adversus deos esset, quod me parentibus liberis patriae intra iuventam praematuro exitu raperent: nunc scelere Pisonis et Plancinae interceptus ultimas preces pectoribus vestris relinquo: referatis patri ac fratri, quibus acerbitatibus dilaceratus, quibus insidiis circumventus miserrimam vitam pessima morte finierim. si quos spes meae, si quos propinquus sanguis, etiam quos invidia erga viventem movebat, inlacrimabunt quondam florentem et tot bellorum superstitem muliebri fraude cecidisse. erit vobis locus querendi apud senatum, invocandi leges. non hoc praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum ignavo questu, sed quae voluerit meminisse, quae mandaverit exequi. flebunt Germanicum etiam ignoti: vindicabitis vos, si me potius quam fortunam meam fovebatis. ostendite populo Romano divi Augusti neptem eandemque coniugem meam, numerate sex liberos. misericordia cum accusantibus erit fingentibusque scelesta mandata aut non credent homines aut non ignoscent.' iuravere amici dextram morientis contingentes spiritum ante quam ultionem amissuros.

72. Tum ad uxorem versus per memoriam sui, per communis liberos oravit exueret ferociam, saevienti fortunae summitteret animum, neu regressa in urbem aemulatione potentiae validiores inritaret. haec palam et alia secreto per quae ostendisse credebatur metum ex Tiberio. neque multo post extinguitur, ingenti luctu provinciae et circumiacentium populorum. indoluere exterae nationes regesque: tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostis; visuque et auditu iuxta venerabilis, cum magnitudinem et gravi-

9 propinquus *Beroaldus*: propinquos *M* 27 ostendiss *M*[1]: ostender *M*: ostendere *vulgo*

tatem summae fortunae retineret, invidiam et adrogantiam effugerat.

73. Funus sine imaginibus et pompa per laudes ac memoriam virtutum eius celebre fuit. et erant qui formam, aetatem, genus mortis ob propinquitatem etiam locorum in quibus interiit, magni Alexandri fatis adaequarent. nam utrumque corpore decoro, genere insigni, haud multum triginta annos egressum, suorum insidiis externas inter gentis occidisse: sed hunc mitem erga amicos, modicum voluptatum, uno matrimonio, certis liberis egisse, neque minus proeliatorem, etiam si temeritas afuerit praepeditusque sit perculsas tot victoriis Germanias servitio premere. quod si solus arbiter rerum, si iure et nomine regio fuisset, tanto promptius adsecuturum gloriam militiae quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset. corpus antequam cremaretur nudatum in foro Antiochensium, qui locus sepulturae destinabatur, praetuleritne veneficii signa parum constitit; nam ut quis misericordia in Germanicum et praesumpta suspicione aut favore in Pisonem pronior, diversi interpretabantur.

74. Consultatum inde inter legatos quique alii senatorum aderant quisnam Syriae praeficeretur. et ceteris modice nisis, inter Vibium Marsum et Cn. Sentium diu quaesitum: dein Marsus seniori et acrius tendenti Sentio concessit. isque infamem veneficiis ea in provincia et Plancinae percaram nomine Martinam in urbem misit, postulantibus Vitellio ac Veranio ceterisque qui crimina et accusationem tamquam adversus receptos iam reos instruebant.

75. At Agrippina, quamquam defessa luctu et corpore aegro, omnium tamen quae ultionem morarentur intolerans ascendit classem cum cineribus Germanici et liberis, miserantibus cunctis quod femina nobilitate princeps, pulcherrimo

4 formam, fortunam, aetatem *Ioh. Müller* 7 genere insigni *secl. Nipperdey* 20 interpretabantur *Beroaldus*: interpraetantur *M*

modo matrimonio inter venerantis gratantisque aspici solita, tunc feralis reliquias sinu ferret, incerta ultionis, anxia sui et infelici fecunditate fortunae totiens obnoxia. Pisonem interim apud Coum insulam nuntius adsequitur excessisse Germanicum. quo intemperanter accepto caedit victimas, adit templa, neque ipse gaudium moderans et magis insolescente Plancina, quae luctum amissae sororis tum primum laeto cultu mutavit.

76. Adfluebant centuriones monebantque prompta illi legionum studia: repeteret provinciam non iure ablatam et vacuam. igitur quid agendum consultanti M. Piso filius properandum in urbem censebat: nihil adhuc inexpiabile admissum neque suspiciones imbecillas aut inania famae pertimescenda. discordiam erga Germanicum odio fortasse dignam, non poena; et ademptione provinciae satis factum inimicis. quod si regrederetur, obsistente Sentio civile bellum incipi; nec duraturos in partibus centuriones militesque apud quos recens imperatoris sui memoria et penitus infixus in Caesares amor praevaleret.

77. Contra Domitius Celer, ex intima eius amicitia, disseruit utendum eventu: Pisonem, non Sentium Syriae praepositum; huic fascis et ius praetoris, huic legiones datas. si quid hostile ingruat, quem iustius arma oppositurum *quam* qui legati auctoritatem et propria mandata acceperit? relinquendum etiam rumoribus tempus quo senescant: plerumque innocentis recenti invidiae imparis. at si teneat exercitum, augeat viris, multa quae provideri non possint fortuito in melius casura. 'an festinamus cum Germanici cineribus adpellere, ut te inauditum et indefensum planctus Agrippinae ac vulgus imperitum primo rumore rapiant? est tibi Augustae conscientia, est Caesaris favor, sed in occulto; et perisse Germanicum nulli iactantius maerent quam qui maxime laetantur.'

24 quam *add. Lipsius*

78. Haud magna mole Piso promptus ferocibus in sententiam trahitur missisque ad Tiberium epistulis incusat Germanicum luxus et superbiae; seque pulsum, ut locus rebus novis patefieret, curam exercitus eadem fide qua tenuerit repetivisse. simul Domitium impositum triremi vitare litorum oram praeterque insulas lato mari pergere in Syriam iubet. concurrentis desertores per manipulos componit, armat lixas traiectisque in continentem navibus vexillum tironum in Syriam euntium intercipit, regulis Cilicum ut se auxiliis iuvarent scribit, haud ignavo ad ministeria belli iuvene Pisone, quamquam suscipiendum bellum abnuisset.

79. Igitur oram Lyciae ac Pamphyliae praelegentes, obviis navibus quae Agrippinam vehebant, utrimque infensi arma primo expediere: dein mutua formidine non ultra iurgium processum est, Marsusque Vibius nuntiavit Pisoni Romam ad dicendam causam veniret. ille eludens respondit adfuturum ubi praetor qui de veneficiis quaereret reo atque accusatoribus diem prodixisset. interim Domitius Laodiciam urbem Syriae adpulsus, cum hiberna sextae legionis peteret, quod eam maxime novis consiliis idoneam rebatur, a Pacuvio legato praevenitur. id Sentius Pisoni per litteras aperit monetque ne castra corruptoribus, ne provinciam bello temptet. quosque Germanici memores aut inimicis eius adversos cognoverat, contrahit, magnitudinem imperatoris identidem ingerens et rem publicam armis peti; ducitque validam manum et proelio paratam.

80. Nec Piso, quamquam coepta secus cadebant, omisit tutissima e praesentibus, sed castellum Ciliciae munitum admodum, cui nomen Celenderis, occupat; nam admixtis desertoribus et tirone nuper intercepto suisque et Plancinae

6 'alto mari *fortasse rectius*' *Lipsius* 16 Vibius *Rhenanus*: vibimus *M* 19 praedixisset *Beroaldus* 30 Celenderis *Beroaldus*: celendris *M*

servitiis auxilia Cilicum quae reguli miserant in numerum legionis composuerat. Caesarisque se legatum testabatur provincia quam is dedisset arceri, non a legionibus (earum quippe accitu venire), sed a Sentio privatum odium falsis criminibus tegente. consisterent in acie, non pugnaturis militibus ubi Pisonem ab ipsis parentem quondam appellatum, si iure ageretur, potiorem, si armis, non invalidum vidissent. tum pro munimentis castelli manipulos explicat colle arduo et derupto; nam cetera mari cinguntur. contra veterani ordinibus ac subsidiis instructi: hinc militum, inde locorum asperitas, sed non animus, non spes, ne tela quidem nisi agrestia aut subitum *in* usum properata. ut venere in manus, non ultra dubitatum quam dum Romanae cohortes in aequum eniterentur: vertunt terga Cilices seque castello claudunt.

81. Interim Piso classem haud procul opperientem adpugnare frustra temptavit; regressusque et pro muris, modo semet adflictando, modo singulos nomine ciens, praemiis vocans, seditionem coeptabat, adeoque commoverat ut signifer legionis sextae signum ad eum transtulerit. tum Sentius occanere cornua tubasque et peti aggerem, erigi scalas iussit ac promptissimum quemque succedere, alios tormentis hastas saxa et faces ingerere. tandem victa pertinacia Piso oravit ut traditis armis maneret in castello, dum Caesar cui Syriam permitteret consulitur. non receptae condiciones nec aliud quam naves et tutum in urbem iter concessum est.

82. At Romae, postquam Germanici valetudo percrebuit cunctaque ut ex longinquo aucta in deterius adferebantur, dolor ira, et erumpebant questus. ideo nimirum in extremas terras relegatum, ideo Pisoni permissam provinciam;

3 provincia *Rhenanus*: provinciam *M* 12 aut subitum in *Döderlein*: aut subitum *M*: ad subitum *Beroaldus*: aut ad subitum *Weissenborn* 20 legionis vocans sextae *M* 24 ut traditis *Nipperdey*: uti raditis *M*: uti traditis *M*[2] 29 cunctaque *Beroaldus*: cunctique *M*

hoc egisse secretos Augustae cum Plancina sermones. vera prorsus de Druso seniores locutos: displicere regnantibus civilia filiorum ingenia, neque ob aliud interceptos quam quia populum Romanum aequo iure complecti reddita libertate agitaverint. hos vulgi sermones audita mors adeo incendit ut ante edictum magistratuum, ante senatus consultum sumpto iustitio desererentur fora, clauderentur domus. passim silentia et gemitus, nihil compositum in ostentationem; et quamquam neque insignibus lugentium abstinerent, altius animis maerebant. forte negotiatores vivente adhuc Germanico Syria egressi laetiora de valetudine eius attulere. statim credita, statim vulgata sunt: ut quisque obvius, quamvis leviter audita in alios atque illi in plures cumulata gaudio transferunt. cursant per urbem, moliuntur templorum foris; iuvat credulitatem nox et promptior inter tenebras adfirmatio. nec obstitit falsis Tiberius donec tempore ac spatio vanescerent: et populus quasi rursum ereptum acrius doluit.

83. Honores ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus reperti decretique: ut nomen eius Saliari carmine caneretur; sedes curules sacerdotum Augustalium locis superque eas querceae coronae statuerentur; ludos circensis eburna effigies praeiret neve quis flamem aut augur in locum Germanici nisi gentis Iuliae crearetur. arcus additi Romae et apud ripam Rheni et in monte Syriae Amano cum inscriptione rerum gestarum ac mortem ob rem publicam obisse. sepulchrum Antiochiae ubi crematus, tribunal Epidaphnae quo in loco vitam finierat. statuarum locorumve in quis coleretur haud facile quis numerum inierit. cum censeretur clipeus auro et magni-

15 templorum fores *Beroaldus*: templores fores *M* 16 falsis *Beroaldus*: falsi *M* 26 Amano *Beroaldus*: amono *M* 28 Epidaphnae *Lipsius*: epidaphene *M* loco *Beroaldus*: locum *M* 29 coleretur *Beroaldus*: colerentur *M*

tudine insignis inter auctores eloquentiae, adseveravit Tiberius solitum paremque ceteris dicaturum: neque enim eloquentiam fortuna discerni et satis inlustre si veteres inter scriptores haberetur. equester ordo cuneum Germanici appellavit qui iuniorum dicebatur, instituitque uti turmae idibus Iuliis imaginem eius sequerentur. pleraque manent: quaedam statim omissa sunt aut vetustas oblitteravit.

84. Ceterum recenti adhuc maestitia soror Germanici Livia, nupta Druso, duos virilis sexus simul enixa est. quod rarum laetumque etiam modicis penatibus tanto gaudio principem adfecit ut non temperaverit quin iactaret apud patres nulli ante Romanorum eiusdem fastigii viro geminam stirpem editam: nam cuncta, etiam fortuita, ad gloriam vertebat. sed populo tali in tempore id quoque dolorem tulit, tamquam auctus liberis Drusus domum Germanici magis urgeret.

85. Eodem anno gravibus senatus decretis libido feminarum coercita cautumque ne quaestum corpore faceret cui avus aut pater aut maritus eques Romanus fuisset. nam Vistilia praetoria familia genita licentiam stupri apud aedilis vulgaverat, more inter veteres recepto, qui satis poenarum adversum impudicas in ipsa professione flagitii credebant. exactum et a Titidio Labeone Vistiliae marito cur in uxore delicti manifesta ultionem legis omisisset. atque illo praetendente sexaginta dies ad consultandum datos necdum praeterisse, satis visum de Vistilia statuere; eaque in insulam Seriphon abdita est. actum et de sacris Aegyptiis Iudaicisque pellendis factumque patrum consultum ut quattuor milia libertini generis ea superstitione infecta quis idonea aetas in insulam Sardiniam veherentur, coercendis

1 adseveravit *Iac. Gronovius*: adseravit *M* 10 virilis sexus *Beroaldus*: viriles sexus *M*: virile secus *Iac. Gronovius* 24 exactum *Vertranius*: exacta *M*

illic latrociniis et, si ob gravitatem caeli interissent, vile damnum; ceteri cederent Italia nisi certam ante diem profanos ritus exuissent.

86. Post quae rettulit Caesar capiendam virginem in locum Occiae, quae septem et quinquaginta per annos summa sanctimonia Vestalibus sacris praesederat; egitque grates Fonteio Agrippae et Domitio Pollioni quod offerendo filias de officio in rem publicam certarent. praelata est Pollionis filia, non ob aliud quam quod mater eius in eodem coniugio manebat; nam Agrippa discidio domum imminuerat. et Caesar quamvis posthabitam decies sestertii dote solatus est.

87. Saevitiam annonae incusante plebe statuit frumento pretium quod emptor penderet, binosque nummos se additurum negotiatoribus in singulos modios. neque tamen ob ea parentis patriae delatum et antea vocabulum adsumpsit, acerbeque increpuit eos qui divinas occupationes ipsumque dominum dixerant. unde angusta et lubrica oratio sub principe qui libertatem metuebat adulationem oderat.

88. Reperio apud scriptores senatoresque eorundem temporum Adgandestrii principis Chattorum lectas in senatu litteras, quibus mortem Arminii promittebat si patrandae neci venenum mitteretur, responsumque esse non fraude neque occultis, sed palam et armatum populum Romanum hostis suos ulcisci. qua gloria aequabat se Tiberius priscis imperatoribus qui venenum in Pyrrum regem vetuerant prodiderantque. ceterum Arminius abscedentibus Romanis et pulso Maroboduo regnum adfectans libertatem popularium adversam habuit, petitusque armis cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissi-

7 Domitio *Lipsius*: comicio *M* 9 polionis *M* 22 armenii *M et* 27 armenius

mum imperium lacessierit, proeliis ambiguus, bello non victus. septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit, caniturque adhuc barbaras apud gentis, Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur, Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus recentium incuriosi.

LIBER III

1. NIHIL intermissa navigatione hiberni maris Agrippina Corcyram insulam advehitur, litora Calabriae contra sitam. illic paucos dies componendo animo insumit, violenta luctu et nescia tolerandi. interim adventu eius audito intimus quisque amicorum et plerique militares, ut quique sub Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicinis e municipiis, pars officium in principem rati, plures illos secuti, ruere ad oppidum Brundisium, quod naviganti celerrimum fidissimumque adpulsu erat. atque ubi primum ex alto visa classis, complentur non modo portus et proxima maris sed moenia ac tecta, quaque longissime prospectari poterat, maerentium turba et rogitantium inter se silentione an voce aliqua egredientem exciperent. neque satis constabat quid pro tempore foret, cum classis paulatim successit, non alacri, ut adsolet, remigio sed cunctis ad tristitiam compositis. postquam duobus cum liberis, feralem urnam tenens, egressa navi defixit oculos, idem omnium gemitus; neque discerneres proximos alienos, virorum feminarumve planctus, nisi quod comitatum Agrippinae longo maerore fessum obvii et recentes in dolore antibant.

2. Miserat duas praetorias cohortis Caesar, addito ut magistratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga

11 quique *Beroaldus*: cuique *M* 15 adpulsu *Beroaldus*: adpulsũ *M*: ad adpulsum *Döderlein* 17 mari *Muretus*

memoriam filii sui munera fungerentur. igitur tribunorum centurionumque umeris cineres portabantur; praecedebant incompta signa, versi fasces; atque ubi colonias transgrederentur, atrata plebes, trabeati equites pro opibus loci vestem odores aliaque funerum sollemnia cremabant. etiam quorum diversa oppida, tamen obvii et victimas atque aras dis Manibus statuentes lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur. Drusus Tarracinam progressus est cum Claudio fratre liberisque Germanici, qui in urbe fuerant. consules M. Valerius et M. Aurelius (iam enim magistratum occeperant) et senatus ac magna pars populi viam complevere, disiecti et ut cuique libitum flentes; aberat quippe adulatio, gnaris omnibus laetam Tiberio Germanici mortem male dissimulari.

3. Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati si palam lamentarentur, an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intellegerentur. matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scriptura reperio ullo insigni officio functam, cum super Agrippinam et Drusum et Claudium ceteri quoque consanguinei nominatim perscripti sint, seu valetudine praepediebatur seu victus luctu animus magnitudinem mali perferre visu non toleravit. facilius crediderim Tiberio et Augusta, qui domo non excedebant, cohibitam, ut par maeror et matris exemplo avia quoque et patruus attineri viderentur.

4. Dies quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur modo per silentium vastus, modo ploratibus inquies; plena urbis itinera, conlucentes per campum Martis faces. illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus concidisse rem publicam, nihil spei reliquum clamitabant, promptius apertiusque quam ut meminisse imperitantium crederes. nihil tamen Tiberium magis penetravit quam

1 munia *Ritter*, *sed cf. Verg. Aen.* xi. 25 10 M. Aurelius *Panvinius*: c. aurelius *M* 23 Augustae *Döderlein*, *Nipperdey*

studia hominum accensa in Agrippinam, cum decus patriae, solum Augusti sanguinem, unicum antiquitatis specimen appellarent versique ad caelum ac deos integram illi subolem ac superstitem iniquorum precarentur.

5. Fuere qui publici funeris pompam requirerent compararentque quae in Drusum patrem Germanici honora et magnifica Augustus fecisset. ipsum quippe asperrimo hiemis Ticinum usque progressum neque abscedentem a corpore simul urbem intravisse; circumfusas lecto Claudiorum Iuliorumque imagines; defletum in foro, laudatum pro rostris, cuncta a maioribus reperta aut quae posteri invenerint cumulata: at Germanico ne solitos quidem et cuicumque nobili debitos honores contigisse. sane corpus ob longinquitatem itinerum externis terris quoquo modo crematum: sed tanto plura decora mox tribui par fuisse quanto prima fors negavisset. non fratrem nisi unius diei via, non patruum saltem porta tenus obvium. ubi illa veterum instituta, propositam toro effigiem, meditata ad memoriam virtutis carmina et laudationes et lacrimas vel doloris imitamenta?

6. Gnarum id Tiberio fuit; utque premeret vulgi sermones, monuit edicto multos inlustrium Romanorum ob rem publicam obisse, neminem tam flagranti desiderio celebratum. idque et sibi et cunctis egregium si modus adiceretur. non enim eadem decora principibus viris et imperatori populo quae modicis domibus aut civitatibus. convenisse recenti dolori luctum et ex maerore solacia; sed referendum iam animum ad firmitudinem, ut quondam divus Iulius amissa unica filia, ut divus Augustus ereptis nepotibus abstruserint tristitiam. nil opus vetustioribus exemplis, quotiens populus Romanus cladis exercituum, interitum ducum, funditus amissas nobilis familias constanter

10 Iuliorumque] Liviorumque *Lipsius*   13 debitos *Beroaldus*: deditos *M*   18 propositam *Muretus*: praepositam *M*

tulerit. principes mortalis, rem publicam aeternam esse. proin repeterent sollemnia, et quia ludorum Megalesium spectaculum suberat, etiam voluptates resumerent.

7. Tum exuto iustitio reditum ad munia, et Drusus Illyricos ad exercitus profectus est, erectis omnium animis petendae e Pisone ultionis et crebro questu, quod vagus interim per amoena Asiae atque Achaiae adroganti et subdola mora scelerum probationes subverteret. nam vulgatum erat missam, ut dixi, a Cn. Sentio famosam veneficiis Martinam subita morte Brundisii extinctam, venenumque nodo crinium eius occultatum nec ulla in corpore signa sumpti exitii reperta.

8. At Piso praemisso in urbem filio datisque mandatis per quae principem molliret ad Drusum pergit, quem haud fratris interitu trucem quam remoto aemulo aequiorem sibi sperabat. Tiberius quo integrum iudicium ostentaret, exceptum comiter iuvenem sueta erga filios familiarum nobilis liberalitate auget. Drusus Pisoni, si vera forent quae iacerentur, praecipuum in dolore suum locum respondit: sed malle falsa et inania nec cuiquam mortem Germanici exitiosam esse. haec palam et vitato omni secreto; neque dubitabantur praescripta ei a Tiberio, cum incallidus alioqui et facilis iuventa senilibus tum artibus uteretur.

9. Piso Delmatico mari tramisso relictisque apud Anconam navibus per Picenum ac mox Flaminiam viam adsequitur legionem, quae e Pannonia in urbem, dein praesidio Africae ducebatur: eaque res agitata rumoribus ut in agmine atque itinere crebro se militibus ostentavisset. ab Narnia, vitandae suspicionis an quia pavidis consilia in incerto sunt, Nare ac mox Tiberi devectus auxit vulgi iras, quia navem tumulo Caesarum adpulerat dieque et ripa frequenti, magno clientium agmine ipse, feminarum comi-

5 animis *spe* petendae *Freinsheim* 22 ei *Lipsius* : et *M*

tatu Plancina et vultu alacres incessere. fuit inter inritamenta invidiae domus foro imminens festa ornatu conviviumque et epulae et celebritate loci nihil occultum.

10. Postera die Fulcinius Trio Pisonem apud consules postulavit. contra Vitellius ac Veranius ceterique Germanicum comitati tendebant, nullas esse partis Trioni; neque se accusatores sed rerum indices et testis mandata Germanici perlaturos. ille dimissa eius causae delatione, ut priorem vitam accusaret obtinuit, petitumque est a principe cognitionem exciperet. quod ne reus quidem abnuebat, studia populi et patrum metuens: contra Tiberium spernendis rumoribus validum et conscientiae matris innexum esse; veraque aut in deterius credita iudice ab uno facilius discerni, odium et invidiam apud multos valere. haud fallebat Tiberium moles cognitionis quaque ipse fama distraheretur. igitur paucis familiarium adhibitis minas accusantium et hinc preces audit integramque causam ad senatum remittit.

11. Atque interim Drusus rediens Illyrico, quamquam patres censuissent ob receptum Maroboduum et res priore aestate gestas ut ovans iniret, prolato honore urbem intravit. post quae reo L. Arruntium, P. Vinicium, Asinium Gallum, Aeserninum Marcellum, Sex. Pompeium patronos petenti iisque diversa excusantibus M'. Lepidus et L. Piso et Livineius Regulus adfuere, arrecta omni civitate, quanta fides amicis Germanici, quae fiducia reo; satin cohiberet ac premeret sensus suos Tiberius. haud alias intentior populus plus sibi in principem occultae vocis aut suspicacis silentii permisit.

12. Die senatus Caesar orationem habuit meditato tem-

20 priore aestate *secl. Nipperdey* 22 L. *Nic. Faber*: T. *M* P. Vinicium *Borghesi*: fulnicium *M* 24 M'. *Lipsius*: m. *M* 25 arecta *M*: '*fortasse* erecta' *Orelli* 27 Tiberius *Pichena*: tiberius. ac praemeret *M*: an promeret *Beroaldus* haud *Acidalius*: is haud *M*: is haud alias intentior, populus . . . *Pichena interpunxit*

peramento. patris sui legatum atque amicum Pisonem fuisse adiutoremque Germanico datum a se auctore senatu rebus apud Orientem administrandis. illic contumacia et certaminibus asperasset iuvenem exituque eius laetatus esset an scelere extinxisset, integris animis diiudicandum. 'nam si legatus officii terminos, obsequium erga imperatorem exuit eiusdemque morte et luctu meo laetatus est, odero seponamque a domo mea et privatas inimicitias non vi principis ulciscar: sin facinus in cuiuscumque mortalium nece vindicandum detegitur, vos vero et liberos Germanici et nos parentes iustis solaciis adficite. simulque illud reputate, turbide et seditiose tractaverit exercitus Piso, quaesita sint per ambitionem studia militum, armis repetita provincia, an falsa haec in maius vulgaverint accusatores, quorum ego nimiis studiis iure suscenseo. nam quo pertinuit nudare corpus et contrectandum vulgi oculis permittere differrique etiam per externos tamquam veneno interceptus esset, si incerta adhuc ista et scrutanda sunt? defleo equidem filium meum semperque deflebo: sed neque reum prohibeo quo minus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari aut, si qua fuit iniquitas Germanici, coargui possit, vosque oro ne, quia dolori meo causa conexa est, obiecta crimina pro adprobatis accipiatis. si quos propinquus sanguis aut fides sua patronos dedit, quantum quisque eloquentia et cura valet, iuvate periclitantem: ad eundem laborem, eandem constantiam accusatores hortor. id solum Germanico super leges praestiterimus, quod in curia potius quam in foro, apud senatum quam apud iudices de morte eius anquiritur: cetera pari modestia tractentur. nemo Drusi lacrimas, nemo maestitiam meam spectet, nec si qua in nos adversa finguntur.'

13. Exim biduum criminibus obiciendis statuitur utque

8 non vi *Muretus*: novi *M*: non *Becher*

sex dierum spatio interiecto reus per triduum defenderetur. tum Fulcinius vetera et inania orditur, ambitiose avareque habitam Hispaniam; quod neque convictum noxae reo si recentia purgaret, neque defensum absolutioni erat si teneretur maioribus flagitiis. post quem Servaeus et Veranius et Vitellius consimili studio et multa eloquentia Vitellius obiecere odio Germanici et rerum novarum studio Pisonem vulgus militum per licentiam et sociorum iniurias eo usque conrupisse ut parens legionum a deterrimis appellaretur; contra in optimum quemque, maxime in comites et amicos Germanici saevisse; postremo ipsum devotionibus et veneno peremisse; sacra hinc et immolationes nefandas ipsius atque Plancinae, petitam armis rem publicam, utque reus agi posset, acie victum.

14. Defensio in ceteris trepidavit; nam neque ambitionem militarem neque provinciam pessimo cuique obnoxiam, ne contumelias quidem adversum imperatorem infitiari poterat: solum veneni crimen visus est diluisse, quod ne accusatores quidem satis firmabant, in convivio Germanici, cum super eum Piso discumberet, infectos manibus eius cibos arguentes. quippe absurdum videbatur inter aliena servitia et tot adstantium visu, ipso Germanico coram, id ausum; offerebatque familiam reus et ministros in tormenta flagitabat. sed iudices per diversa implacabiles erant, Caesar ob bellum provinciae inlatum, senatus numquam satis credito sine fraude Germanicum interisse. * * scripsissent expostulantes, quod haud minus Tiberius quam Piso abnuere. simul populi ante curiam voces audiebantur: non temperaturos manibus si patrum sententias evasisset. effigiesque Pisonis traxerant in Gemonias ac divellebant, ni iussu principis protectae repositaeque forent. igitur inditus lecticae et a tribuno

5 postquem *Rhenanus*: postq; *M*: post quae *Baiter* 16 cuique *Rhenanus*: cui *M* 26 interisse * * scripsissent *Ferrettus*: interisse scripsissent *M*

praetoriae cohortis deductus est vario rumore custos saluti an mortis exactor sequeretur.

15. Eadem Plancinae invidia, maior gratia; eoque ambiguum habebatur quantum Caesari in eam liceret. atque ipsa, donec mediae Pisoni spes, sociam se cuiuscumque fortunae et si ita ferret comitem exitii promittebat: ut secretis Augustae precibus veniam obtinuit, paulatim segregari a marito, dividere defensionem coepit. quod reus postquam sibi exitiabile intellegit, an adhuc experiretur dubitans, hortantibus filiis durat mentem senatumque rursum ingreditur; redintegratamque accusationem, infensas patrum voces, adversa et saeva cuncta perpessus, nullo magis exterritus est quam quod Tiberium sine miseratione, sine ira, obstinatum clausumque vidit, ne quo adfectu perrumperetur. relatus domum, tamquam defensionem in posterum meditaretur, pauca conscribit obsignatque et liberto tradit; tum solita curando corpori exequitur. dein multam post noctem, egressa cubiculo uxore, operiri foris iussit; et coepta luce perfosso iugulo, iacente humi gladio, repertus est.

16. Audire me memini ex senioribus visum saepius inter manus Pisonis libellum quem ipse non vulgaverit; sed amicos eius dictitavisse, litteras Tiberii et mandata in Germanicum contineri, ac destinatum promere apud patres principemque arguere, ni elusus a Seiano per vana promissa foret; nec illum sponte extinctum verum immisso percussore. quorum neutrum adseveraverim: neque tamen occulere debui narratum ab iis qui nostram ad iuventam duraverunt. Caesar flexo in maestitiam ore suam invidiam tali morte quaesitam apud senatum . . . . . crebrisque interrogationibus exquirit qualem Piso diem supremum noctemque

30 senatum . . . . . crebrisque *Boxhorn*: senatum crebrisque *M*: Pisonem vocari iubet in senatum crebrisque *supplevit Weissenborn*: in senatum *om. Halm*

exegisset. atque illo pleraque sapienter quaedam inconsultius respondente, recitat codicillos a Pisone in hunc ferme modum compositos: 'conspiratione inimicorum et invidia falsi criminis oppressus, quatenus veritati et innocentiae meae nusquam locus est, deos inmortalis testor vixisse me, Caesar, cum fide adversum te neque alia in matrem tuam pietate; vosque oro liberis meis consulatis, ex quibus Cn. Piso qualicumque fortunae meae non est adiunctus, cum omne hoc tempus in urbe egerit, M. Piso repetere Syriam dehortatus est. atque utinam ego potius filio iuveni quam ille patri seni cessisset. eo impensius precor ne meae pravitatis poenas innoxius luat. per quinque et quadraginta annorum obsequium, per collegium consulatus quondam divo Augusto parenti tuo probatus et tibi amicus nec quicquam post haec rogaturus salutem infelicis filii rogo.' de Plancina nihil addidit.

17. Post quae Tiberius adulescentem crimine civilis belli purgavit, patris quippe iussa nec potuisse filium detrectare, simul nobilitatem domus, etiam ipsius quoquo modo meriti gravem casum miseratus. pro Plancina cum pudore et flagitio disseruit, matris preces obtendens, in quam optimi cuiusque secreti questus magis ardescebant. id ergo fas aviae interfectricem nepotis adspicere, adloqui, eripere senatui. quod pro omnibus civibus leges obtineant uni Germanico non contigisse. Vitellii et Veranii voce defletum Caesarem, ab imperatore et Augusta defensam Plancinam. proinde venena et artes tam feliciter expertas verteret in Agrippinam, in liberos eius, egregiamque aviam ac patruum sanguine miserrimae domus exsatiaret. biduum super hac imagine cognitionis absumptum, urgente Tiberio liberos Pisonis matrem uti tuerentur. et cum accusatores ac testes certatim perorarent respondente nullo, miseratio

27 proinde *Rhenanus*: perinde *M* 30 hac M^2: haec (*probante Walthero*) *M*

quam invidia augebatur. primus sententiam rogatus Aurelius Cotta consul (nam referente Caesare magistratus eo etiam munere fungebantur) nomen Pisonis radendum fastis censuit, partem bonorum publicandam, pars ut Cn. Pisoni filio concederetur isque praenomen mutaret; M. Piso exuta dignitate et accepto quinquagies sestertio in decem annos relegaretur, concessa Plancinae incolumitate ob preces Augustae.

18. Multa ex ea sententia mitigata sunt a principe: ne nomen Pisonis fastis eximeretur, quando M. Antonii qui bellum patriae fecisset, Iulli Antonii qui domum Augusti violasset, manerent. et M. Pisonem ignominiae exemit concessitque ei paterna bona, satis firmus, ut saepe memoravi, adversum pecuniam et tum pudore absolutae Plancinae placabilior. atque idem, cum Valerius Messalinus signum aureum in aede Martis Vltoris, Caecina Severus aram ultioni statuendam censuissent, prohibuit, ob externas ea victorias sacrari dictitans, domestica mala tristitia operienda. addiderat Messalinus Tiberio et Augustae et Antoniae et Agrippinae Drusoque ob vindictam Germanici gratis agendas omiseratque Claudii mentionem. et Messalinum quidem L. Asprenas senatu coram percontatus est an prudens praeterisset; ac tum demum nomen Claudii adscriptum est. mihi quanto plura recentium seu veterum revolvo tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis obversantur. quippe fama spe veneratione potius omnes destinabantur imperio quam quem futurum principem fortuna in occulto tenebat.

19. Paucis post diebus Caesar auctor senatui fuit Vitellio atque Veranio et Servaeo sacerdotia tribuendi: Fulcinio suffragium ad honores pollicitus monuit ne facundiam

3 eradendum *Baiter* 7 relegaretur *Lipsius*: religatur *M*: relegatur *M*[2] 11 Iulli *Andresen*: Iulii *M*: Iuli *Lipsius* 17 ultionis *Halm* 18 victorias *Rhenanus*: victoria *M* 30 varanio *M*

violentia praecipitaret. is finis fuit ulciscenda Germanici morte, non modo apud illos homines qui tum agebant etiam secutis temporibus vario rumore iactata. adeo maxima quaeque ambigua sunt, dum alii quoquo modo audita pro compertis habent, alii vera in contrarium vertunt, et gliscit utrumque posteritate. at Drusus urbe egressus repetendis auspiciis mox ovans introiit. paucosque post dies Vipsania mater eius excessit, una omnium Agrippae liberorum miti obitu: nam ceteros manifestum ferro vel creditum est veneno aut fame extinctos.

20. Eodem anno Tacfarinas, quem priore aestate pulsum a Camillo memoravi, bellum in Africa renovat, vagis primum populationibus et ob pernicitatem inultis, dein vicos excindere, trahere gravis praedas; postremo haud procul Pagyda flumine cohortem Romanam circumsedit. praeerat castello Decrius impiger manu, exercitus militia et illam obsidionem flagitii ratus. is cohortatus milites, ut copiam pugnae in aperto faceret aciem pro castris instruit. primoque impetu pulsa cohorte promptus inter tela occursat fugientibus, increpat signiferos quod inconditis aut desertoribus miles Romanus terga daret; simul exceptat vulnera et quamquam transfosso oculo adversum os in hostem intendit neque proelium omisit donec desertus suis caderet.

21. Quae postquam L. Apronio (nam Camillo successerat) comperta, magis dedecore suorum quam gloria hostis anxius, raro ea tempestate et e vetere memoria facinore decumum quemque ignominiosae cohortis sorte ductos fusti necat. tantumque severitate profectum ut vexillum veteranorum, non amplius quingenti numero, easdem Tacfarinatis copias praesidium cui Thala nomen adgressas fude-

1 in ulciscenda *Halm* 4 audita *margo*: audire *M* 11 priore aestate *secl. Nipperdey* 18 faceret *Probst*: facerent *M* 21 exceptat *Iulius Held*: excepta *M in fine versus* 23 a suis *Wesenberg* 29 quingenti *Beroaldus*: quam genti *M*: quam quingenti *Weissenborn*

rint. quo proelio Rufus Helvius gregarius miles servati civis decus rettulit donatusque est ab Apronio torquibus et hasta. Caesar addidit civicam coronam, quod non eam quoque Apronius iure proconsulis tribuisset questus magis quam offensus. sed Tacfarinas perculsis Numidis et obsidia aspernantibus spargit bellum, ubi instaretur cedens ac rursum in terga remeans. et dum ea ratio barbaro fuit, inritum fessumque Romanum impune ludificabatur: postquam deflexit ad maritimos locos, inligatus praeda stativis castris adhaerebat, missu patris Apronius Caesianus cum equite et cohortibus auxiliariis, quis velocissimos legionum addiderat, prosperam adversum Numidas pugnam facit pellitque in deserta.

22. At Romae Lepida, cui super Aemiliorum decus L. Sulla et Cn. Pompeius proavi erant, defertur simulavisse partum ex P. Quirinio divite atque orbo. adiciebantur adulteria venena quaesitumque per Chaldaeos in domum Caesaris, defendente ream Manio Lepido fratre. Quirinius post dictum repudium adhuc infensus quamvis infami ac nocenti miserationem addiderat. haud facile quis dispexerit illa in cognitione mentem principis: adeo vertit ac miscuit irae et clementiae signa. deprecatus primo senatum ne maiestatis crimina tractarentur, mox M. Servilium e consularibus aliosque testis inlexit ad proferenda quae velut reicere voluerat. idemque servos Lepidae, cum militari custodia haberentur, transtulit ad consules neque per tormenta interrogari passus est de iis quae ad domum suam pertinerent. exemit etiam Drusum consulem designatum dicendae primo loco sententiae; quod alii civile rebantur, ne ceteris adsentiendi necessitas fieret, quidam ad saevitiam trahebant: neque enim cessurum nisi damnandi officio.

23. Lepida ludorum diebus qui cognitionem intervene-

1 prelio *Beroaldus* : profilio *M* 9 et inligatus *Haase* 25 reicere] reticere *Beroaldus* : reticeri *Acidalius* : nescire *Nipperdey*

rant theatrum cum claris feminis ingressa, lamentatione flebili maiores suos ciens ipsumque Pompeium, cuius ea monimenta et adstantes imagines visebantur, tantum misericordiae permovit ut effusi in lacrimas saeva et detestanda Quirinio clamitarent, cuius senectae atque orbitati et obscurissimae domui destinata quondam uxor L. Caesari ac divo Augusto nurus dederetur. dein tormentis servorum patefacta sunt flagitia itumque in sententiam Rubelli Blandi a quo aqua atque igni arcebatur. huic Drusus adsensit quamquam alii mitius censuissent. mox Scauro, qui filiam ex ea genuerat, datum ne bona publicarentur. tum demum aperuit Tiberius compertum sibi etiam ex P. Quirinii servis veneno eum a Lepida petitum.

24. Inlustrium domuum adversa (etenim haud multum distanti tempore Calpurnii Pisonem, Aemilii Lepidam amiserant) solacio adfecit D. Silanus Iuniae familiae redditus. casum eius paucis repetam. ut valida divo Augusto in rem publicam fortuna ita domi improspera fuit ob impudicitiam filiae ac neptis quas urbe depulit, adulterosque earum morte aut fuga punivit. nam culpam inter viros ac feminas vulgatam gravi nomine laesarum religionum ac violatae maiestatis appellando clementiam maiorum suasque ipse leges egrediebatur. sed aliorum exitus simul cetera illius aetatis memorabo si effectis in quae tetendi plures ad curas vitam produxero. D. Silanus in nepti Augusti adulter, quamquam non ultra foret saevitum quam ut amicitia Caesaris prohiberetur, exilium sibi demonstrari intellexit, nec nisi Tiberio imperitante deprecari senatum ac principem ausus est M. Silani fratris potentia, qui per insignem nobilitatem et eloquentiam praecellebat. sed Tiberius gratis agenti Silano patribus coram respondit se quoque laetari quod frater eius e peregrinatione longinqua revertisset, idque

3 misericordiae *Lipsius*: misericordia *M* 14 etenim *Mercerus*: adenim *M* 24 tetendi *Ernesti*: tendi (*probante Brotiero*) *M*

iure licitum quia non senatus consulto non lege pulsus foret: sibi tamen adversus eum integras parentis sui offensiones neque reditu Silani dissoluta quae Augustus voluisset. fuit posthac in urbe neque honores adeptus est.

25. Relatum dein de moderanda Papia Poppaea, quam senior Augustus post Iulias rogationes incitandis caelibum poenis et augendo aerario sanxerat. nec ideo coniugia et educationes liberum frequentabantur praevalida orbitate: ceterum multitudo periclitantium gliscebat, cum omnis domus delatorum interpretationibus subverteretur, utque antehac flagitiis ita tunc legibus laborabatur. ea res admonet ut de principiis iuris et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit altius disseram.

26. Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere eoque sine poena aut coercitionibus agebant. neque praemiis opus erat cum honesta suopte ingenio peterentur; et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. at postquam exui aequalitas et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes multosque apud populos aeternum mansere. quidam statim aut postquam regum pertaesum leges maluerunt. hae primo rudibus hominum animis simplices erant; maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos, Spartanorum, quas Lycurgus, ac mox Atheniensibus quaesitiores iam et plures Solo perscripsit. nobis Romulus ut libitum imperitaverat: dein Numa religionibus et divino iure populum devinxit, repertaque quaedam a Tullo et Anco. sed praecipuus Servius Tullius sanctor legum fuit quis etiam reges obtemperarent.

27. Pulso Tarquinio adversum patrum factiones multa

5 dein *Wölfflin, Halm*: deinde *M* 18 mortem *M* 20 incedebat provenere *Lipsius*: incidebat provenire *M* 23 ae *M*: eae *malebat Halm*

populus paravit tuendae libertatis et firmandae concordiae, creatique decemviri et accitis quae usquam egregia compositae duodecim tabulae, finis aequi iuris. nam secutae leges etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen dissensione ordinum et apiscendi inlicitos honores aut pellendi claros viros aliaque ob prava per vim latae sunt. hinc Gracchi et Saturnini turbatores plebis nec minor largitor nomine senatus Drusus; corrupti spe aut inlusi per intercessionem socii. ac ne bello quidem Italico, mox civili omissum quin multa et diversa sciscerentur, donec L. Sulla dictator abolitis vel conversis prioribus, cum plura addidisset, otium eius rei haud in longum paravit, statim turbidis Lepidi rogationibus neque multo post tribunis reddita licentia quoquo vellent populum agitandi. iamque non modo in commune sed in singulos homines latae quaestiones, et corruptissima re publica plurimae leges.

28. Tum Cn. Pompeius, tertium consul corrigendis moribus delectus et gravior remediis quam delicta erant suarumque legum auctor idem ac subversor, quae armis tuebatur armis amisit. exim continua per viginti annos discordia, non mos, non ius; deterrima quaeque impune ac multa honesta exitio fuere. sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat abolevit deditque iura quis pace et principe uteremur. acriora ex eo vincla, inditi custodes et lege Papia Poppaea praemiis inducti ut, si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. sed altius penetrabant urbemque et Italiam et quod usquam civium corripuerant, multorumque excisi status. et terror omnibus intentabatur ni Tiberius statuendo remedio quinque consularium, quinque e praetoriis, totidem e cetero senatu sorte duxisset apud quos exsoluti plerique legis nexus modicum in praesens levamentum fuere.

18 et] set *Pluygers* 26 ut si *Lipsius* : visi *M*

29. Per idem tempus Neronem e liberis Germanici iam ingressum iuventam commendavit patribus, utque munere capessendi vigintiviratus solveretur et quinquennio maturius quam per leges quaesturam peteret non sine inrisu audientium postulavit. praetendebat sibi atque fratri decreta eadem petente Augusto. sed neque tum fuisse dubitaverim qui eius modi preces occulti inluderent: ac tamen initia fastigii Caesaribus erant magisque in oculis vetus mos, et privignis cum vitrico levior necessitudo quam avo adversum nepotem. additur pontificatus et quo primum die forum ingressus est congiarium plebi admodum laetae quod Germanici stirpem iam puberem aspiciebat. auctum dehinc gaudium nuptiis Neronis et Iuliae Drusi filiae. utque haec secundo rumore ita adversis animis acceptum quod filio Claudii socer Seianus destinaretur. polluisse nobilitatem familiae videbatur suspectumque iam nimiae spei Seianum ultra extulisse.

30. Fine anni concessere vita insignes viri L. Volusius et Sallustius Crispus. Volusio vetus familia neque tamen praeturam egressa: ipse consulatum intulit, censoria etiam potestate legendis equitum decuriis functus, opumque quis domus illa immensum viguit primus adcumulator. Crispum equestri ortum loco C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor, sororis nepotem in nomen adscivit. atque ille, quamquam prompto ad capessendos honores aditu, Maecenatem aemulatus sine dignitate senatoria multos triumphalium consulariumque potentia antiit, diversus a veterum instituto per cultum et munditias copiaque et affluentia luxu propior. suberat tamen vigor animi ingentibus negotiis par, eo acrior quo somnum et inertiam magis osten-

4 quaesturam *Ernesti*: quaesituram *M* 8 fastigii *Beroaldus*: fastidii *M* 16 videbatur *Io. Fr. Gronovius*: videbantur *M* 17 ultrō *Alciatus, Nipperdey* 23 Romanarum *Rhenanus*: romanorum *M* 28 afluentia *M*, *quam scripturam probavit Halm*

tabat. igitur incolumi Maecenate proximus, mox praecipuus, cui secreta imperatorum inniterentur, et interficiendi Postumi Agrippae conscius, aetate provecta speciem magis in amicitia principis quam vim tenuit. idque et Maecenati acciderat, fato potentiae raro sempiternae, an satias capit aut illos cum omnia tribuerunt aut hos cum iam nihil reliquum est quod cupiant.

31. Sequitur Tiberi quartus, Drusi secundus consulatus, patris atque filii collegio insignis. nam triennio ante Germanici cum Tiberio idem honor neque patruo laetus neque natura tam conexus fuerat. eius anni principio Tiberius quasi firmandae valetudini in Campaniam concessit, longam et continuam absentiam paulatim meditans, sive ut amoto patre Drusus munia consulatus solus impleret. ac forte parva res magnum ad certamen progressa praebuit iuveni materiem apiscendi favoris. Domitius Corbulo praetura functus de L. Sulla nobili iuvene questus est apud senatum quod sibi inter spectacula gladiatorum loco non decessisset. pro Corbulone aetas, patrius mos, studia seniorum erant: contra Mamercus Scaurus et L. Arruntius aliique Sullae propinqui nitebantur. certabantque orationibus et memorabantur exempla maiorum qui iuventutis inreverentiam gravibus decretis notavissent, donec Drusus apta temperandis animis disseruit; et satisfactum Corbuloni per Mamercum qui patruus simul ac vitricus Sullae et oratorum *ea* aetate uberrimus erat. idem Corbulo plurima per Italiam itinera fraude mancipum et incuria magistratuum interrupta et impervia clamitando, executionem eius negotii libens suscepit; quod haud perinde publice usui habitum quam exitiosum multis quorum in pecuniam atque famam damnationibus et hasta saeviebat.

32. Neque multo post missis ad senatum litteris Tiberius

9 triennio *Nipperdey*: biennio *M* 23 notavisset *M* 25 ea *add. Ferrettus*

motam rursum Africam incursu Tacfarinatis docuit, iudicioque patrum deligendum pro consule gnarum militiae, corpore validum et bello suffecturum. quod initium Sex. Pompeius agitandi adversus Marcum Lepidum odii nanctus, ut socordem, inopem et maioribus suis dedecorum eoque etiam Asiae sorte depellendum incusavit, adverso senatu qui Lepidum mitem magis quam ignavum, paternas ei angustias et nobilitatem sine probro actam honori quam ignominiae habendam ducebat. igitur missus in Asiam et de Africa decretum ut Caesar legeret cui mandanda foret.

33. Inter quae Severus Caecina censuit ne quem magistratum cui provincia obvenisset uxor comitaretur, multum ante repetito concordem sibi coniugem et sex partus enixam, seque quae in publicum statueret domi servavisse, cohibita intra Italiam, quamquam ipse pluris per provincias quadraginta stipendia explevisset. haud enim frustra placitum olim ne feminae in socios aut gentis externas traherentur: inesse mulierum comitatui quae pacem luxu, bellum formidine morentur et Romanum agmen ad similitudinem barbari incessus convertant. non imbecillum tantum et imparem laboribus sexum sed, si licentia adsit, saevum, ambitiosum, potestatis avidum; incedere inter milites, habere ad manum centuriones; praesedisse nuper feminam exercitio cohortium, decursu legionum. cogitarent ipsi quotiens repetundarum aliqui arguerentur plura uxoribus obiectari: his statim adhaerescere deterrimum quemque provincialium, ab his negotia suscipi, transigi; duorum egressus coli, duo esse praetoria, pervicacibus magis et impotentibus mulierum iussis quae Oppiis quondam aliisque legibus constrictae nunc vinclis exolutis domos, fora, iam et exercitus regerent.

34. Paucorum haec adsensu audita: plures obturbabant neque relatum de negotio neque Caecinam dignum tantae rei censorem. mox Valerius Messalinus, cui parens Mes-

sala ineratque imago paternae facundiae, respondit multa duritiae veterum *in* melius et laetius mutata; neque enim, ut olim, obsideri urbem bellis aut provincias hostilis esse. et pauca feminarum necessitatibus concedi quae ne coniugum quidem penatis, adeo socios non onerent; cetera promisca cum marito nec ullum in eo pacis impedimentum. bella plane accinctis obeunda: sed revertentibus post laborem quod honestius quam uxorium levamentum? at quasdam in ambitionem aut avaritiam prolapsas. quid? ipsorum magistratuum nonne plerosque variis libidinibus obnoxios? non tamen ideo neminem in provinciam mitti. corruptos saepe pravitatibus uxorum maritos: num ergo omnis caelibes integros? placuisse quondam Oppias leges, sic temporibus rei publicae postulantibus: remissum aliquid postea et mitigatum, quia expedierit. frustra nostram ignaviam alia ad vocabula transferri: nam viri in eo culpam si femina modum excedat. porro ob unius aut alterius imbecillum animum male eripi maritis consortia rerum secundarum adversarumque. simul sexum natura invalidum deseri et exponi suo luxu, cupidinibus alienis. vix praesenti custodia manere inlaesa coniugia: quid fore si per pluris annos in modum discidii oblitterentur? sic obviam irent iis quae alibi peccarentur ut flagitiorum urbis meminissent. addidit pauca Drusus de matrimonio suo; nam principibus adeunda saepius longinqua imperii. quoties divum Augustum in Occidentem atque Orientem meavisse comite Livia! se quoque in Illyricum profectum et, si ita conducat, alias ad gentis iturum, haud semper aequo animo si ab uxore carissima et tot communium liberorum parente divelleretur. sic Caecinae sententia elusa.

35. Et proximo senatus die Tiberius per litteras, castigatis

2 in *add. Muretus* 3 obsideri M^2: absidere *M*: adsideri *Baiter*: adsidere *Haase* 30 elusa. Et] elusa est *Freinsheim* 31 proximo *Freinsheim*: proximi *M*

obliquepatribusquod cuncta curarum ad principem reicerent, M'. Lepidum et Iunium Blaesum nominavit ex quis pro consule Africae legeretur. tum audita amborum verba, intentius excusante se Lepido, cum valetudinem corporis, aetatem liberum, nubilem filiam obtenderet, intellegereturque etiam quod silebat, avunculum esse Seiani Blaesum atque eo praevalidum. respondit Blaesus specie recusantis sed neque eadem adseveratione et consensu adulantium adiutus est.

36. Exim promptum quod multorum intimis questibus tegebatur. incedebat enim deterrimo cuique licentia impune probra et invidiam in bonos excitandi arrepta imagine Caesaris; libertique etiam ac servi, patrono vel domino cum voces, cum manus intentarent, ultro metuebantur. igitur C. Cestius senator disseruit principes quidem instar deorum esse, sed neque a diis nisi iustas supplicum preces audiri neque quemquam in Capitolium aliave urbis templa perfugere ut eo subsidio ad flagitia utatur. abolitas leges et funditus versas, ubi in foro, in limine curiae ab Annia Rufilla, quam fraudis sub iudice damnavisset, probra sibi et minae intendantur, neque ipse audeat ius experiri ob effigiem imperatoris oppositam. haud dissimilia alii et quidam atrociora circumstrepebant, precabanturque Drusum daret ultionis exemplum, donec accitam convictamque attineri publica custodia iussit.

37. Et Considius Aequus et Caelius Cursor equites Romani quod fictis maiestatis criminibus Magium Caecilianum praetorem petivissent auctore principe ac decreto senatus puniti. utrumque in laudem Drusi trahebatur: ab eo in urbe inter coetus et sermones hominum obversante secreta patris mitigari. neque luxus in iuvene adeo displicebat: huc potius

2 M' *Lipsius* : M. *M* 9 adiutus *Io. Fr. Gronovius* : haud iustus *M* (auditus est *in margine*) : haud iutus *Iac. Gronovius* : haud adiutus *Halm*

intenderet, diem aedificationibus noctem conviviis traheret, quam solus et nullis voluptatibus avocatus maestam vigilantiam et malas curas exerceret.

38. Non enim Tiberius, non accusatores fatiscebant. et Ancharius Priscus Caesium Cordum pro consule Cretae postulaverat repetundis, addito maiestatis crimine, quod tum omnium accusationum complementum erat. Caesar Antistium Veterem e primoribus Macedoniae, absolutum adulterii, increpitis iudicibus ad dicendam maiestatis causam retraxit, ut turbidum et Rhescuporidis consiliis permixtum, qua tempestate Cotye [fratre] interfecto bellum adversus nos volverat. igitur aqua et igni interdictum reo, adpositumque ut teneretur insula neque Macedoniae neque Thraeciae opportuna. nam Thraecia diviso imperio in Rhoemetalcen et liberos Cotyis, quis ob infantiam tutor erat Trebellenus Rufus, insolentia nostri discors agebat neque minus Rhoemetalcen quam Trebellenum incusans popularium iniurias inultas sinere. Coelaletae Odrusaeque et Dii, validae nationes, arma cepere, ducibus diversis et paribus inter se per ignobilitatem; quae causa fuit ne in bellum atrox coalescerent. pars turbant praesentia, alii montem Haemum transgrediuntur ut remotos populos concirent; plurimi ac maxime compositi regem urbemque Philippopolim, a Macedone Philippo sitam, circumsidunt.

39. Quae ubi cognita P. Vellaeo (is proximum exercitum praesidebat), alarios equites ac levis cohortium mittit in eos qui praedabundi aut adsumendis auxiliis vagabantur, ipse robur peditum ad exolvendum obsidium ducit. simulque cuncta prospere acta, caesis populatoribus et dissensione orta apud obsidentis regisque opportuna eruptione et

1 editionibus *Lipsius*: equitationibus *Müller coniecit* traheret *Lipsius*: trahere *M* 11 fratre *secl. Ernesti* 15 Cothyis *M* Trebellenus *et* 17 Trebellenum *Andresen*: trebellienus *et* trebellienum *M* 18 Dii *Lipsius*: alii *M*

adventu legionis. neque aciem aut proelium dici decuerit in quo semermi ac palantes trucidati sunt sine nostro sanguine.

40. Eodem anno Galliarum civitates ob magnitudinem aeris alieni rebellionem coeptavere, cuius extimulator acerrimus inter Treviros Iulius Florus, apud Aeduos Iulius Sacrovir. nobilitas ambobus et maiorum bona facta eoque Romana civitas olim data, cum id rarum nec nisi virtuti pretium esset. ii secretis conloquiis, ferocissimo quoque adsumpto aut quibus ob egestatem ac metum ex flagitiis maxima peccandi necessitudo, componunt Florus Belgas, Sacrovir propiores Gallos concire. igitur per conciliabula et coetus seditiosa disserebant de continuatione tributorum, gravitate faenoris, saevitia ac superbia praesidentium, et discordare militem audito Germanici exitio. egregium resumendae libertati tempus, si ipsi florentes quam inops Italia, quam inbellis urbana plebes, nihil validum in exercitibus nisi quod externum, cogitarent.

41. Haud ferme ulla civitas intacta seminibus eius motus fuit: sed erupere primi Andecavi ac Turoni. quorum Andecavos Acilius Aviola legatus excita cohorte quae Lugduni praesidium agitabat coercuit. Turoni legionario milite quem Visellius Varro inferioris Germaniae legatus miserat oppressi eodem Aviola duce et quibusdam Galliarum primoribus, qui tulere auxilium quo dissimularent defectionem magisque in tempore efferrent. spectatus et Sacrovir intecto capite pugnam pro Romanis ciens ostentandae, ut ferebat, virtutis: sed captivi ne incesseretur telis adgnoscendum se praebuisse arguebant. consultus super eo Tiberius aspernatus est indicium aluitque dubitatione bellum.

42. Interim Florus insistere destinatis, pellicere alam equitum, quae conscripta e Treviris militia disciplinaque

1 aut *margo*: aput *M* 2 semermi *Iac. Gronovius*: semerme *M*: semermes *Beroaldus* 5 Treviros *Nipperdey*: treveros *M* (*cf.* i. 41) 31 conscripta e *Bekker*: conscriptae *M* Treviris *Nipperdey*: treveris *M*: *item* cc. 42. 11, 44. 1, 46. 31

nostra habebatur, ut caesis negotiatoribus Romanis bellum inciperet; paucique equitum corrupti, plures in officio mansere. aliud vulgus obaeratorum aut clientium arma cepit; petebantque saltus quibus nomen Arduenna, cum legiones utroque ab exercitu, quas Visellius et C. Silius adversis itineribus obiecerant, arcuerunt. praemissusque cum delecta manu Iulius Indus e civitate eadem, discors Floro et ob id navandae operae avidior, inconditam multitudinem adhuc disiecit. Florus incertis latebris victores frustratus, postremo visis militibus, qui effugia insederant, sua manu cecidit. isque Treverici tumultus finis.

43. Apud Aeduos maior moles exorta quanto civitas opulentior et comprimendi procul praesidium. Augustodunum caput gentis armatis cohortibus Sacrovir occupaverat *ut* nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, et eo pignore parentes propinquosque eorum adiungeret; simul arma occulte fabricata iuventuti dispertit. quadraginta milia fuere, quinta sui parte legionariis armis, ceteri cum venabulis et cultris quaeque alia venantibus tela sunt. adduntur e servitiis gladiaturae destinati quibus more gentico continuum ferri tegimen: cruppellarios vocant, inferendis ictibus inhabilis, accipiendis impenetrabilis. augebantur eae copiae vicinarum civitatum ut nondum aperta consensione, ita viritim promptis studiis, et certamine ducum Romanorum, quos inter ambigebatur utroque bellum sibi poscente. mox Varro invalidus senecta vigenti Silio concessit.

44. At Romae non Treviros modo et Aeduos sed quattuor et sexaginta Galliarum civitates descivisse, adsumptos

8 adhuc multitudinem *Nipperdey* 15 ut *add. Bezzenberger* nobilissimam *Lipsius*: nobilissimarum *M*: occupaverat nobilissima cum G. subole . . . operata *Ioh. Müller* 16 et *Bezzenberger*: ut *M* (Augustodunum caput gentis: armatis . . . operatam, ut . . . iungeret *interpunxit Walther, secundum Mediceum*) 18 legionariis *Beroaldus*: religionariis *M*

in societatem Germanos, dubias Hispanias, cuncta, ut mos famae, in maius credita. optumus quisque rei publicae cura maerebat: multi odio praesentium et cupidine mutationis suis quoque periculis laetabantur increpabantque Tiberium quod in tanto rerum motu libellis accusatorum insumeret operam. an Sacrovirum maiestatis crimine reum in senatu fore? extitisse tandem viros qui cruentas epistulas armis cohiberent. miseram pacem vel bello bene mutari. tanto impensius in securitatem compositus, neque loco neque vultu mutato, sed ut solitum per illos dies egit, altitudine animi, an compererat modica esse et vulgatis leviora.

45. Interim Silius cum legionibus duabus incedens praemissa auxiliari manu vastat Sequanorum pagos qui finium extremi et Aeduis contermini sociique in armis erant. mox Augustodunum petit propero agmine, certantibus inter se signiferis, fremente etiam gregario milite, ne suetam requiem, ne spatia noctium opperiretur: viderent modo adversos et aspicerentur; id satis ad victoriam. duodecimum apud lapidem Sacrovir copiaeque patentibus locis apparuere. in fronte statuerat ferratos, in cornibus cohortis, a tergo semermos. ipse inter primores equo insigni adire, memorare veteres Gallorum glorias quaeque Romanis adversa intulissent; quam decora victoribus libertas, quanto intolerantior servitus iterum victis.

46. Non diu haec nec apud laetos: etenim propinquabat legionum acies, inconditique ac militiae nescii oppidani neque oculis neque auribus satis competebant. contra Silius, etsi praesumpta spes hortandi causas exemerat, clamitabat tamen pudendum ipsis quod Germaniarum victores adversum Gallos tamquam in hostem ducerentur. ‘una nuper cohors rebellem Turonum, una ala Trevirum, paucae huius ipsius exercitus turmae profligavere Sequanos. quanto pecunia

6 an Sacrovirum *Nipperdey*: an .┐ sacro virum *M*, ┐ *manu recentiore*: Iulium Sacrovirum *Beroaldus* 19 fronte *Lipsius*: frontē *M*

dites et voluptatibus opulentos tanto magis imbellis Aeduos evincite et fugientibus consulite.' ingens ad ea clamor et circumfudit eques frontemque pedites invasere, nec cunctatum apud latera. paulum morae attulere ferrati, restantibus lamminis adversum pila et gladios; set miles correptis securibus et dolabris, ut si murum perrumperet, caedere tegmina et corpora; quidam trudibus aut furcis inertem molem prosternere, iacentesque nullo ad resurgendum nisu quasi exanimes linquebantur. Sacrovir primo Augustodunum, dein metu deditionis in villam propinquam cum fidissimis pergit. illic sua manu, reliqui mutuis ictibus occidere: incensa super villa omnis cremavit.

47. Tum demum Tiberius ortum patratumque bellum senatu scripsit; neque dempsit aut addidit vero, sed fide ac virtute legatos, se consiliis superfuisse. simul causas cur non ipse, non Drusus profecti ad id bellum forent, adiunxit, magnitudinem imperii extollens, neque decorum principibus, si una alterave civitas turbet ** omissa urbe, unde in omnia regimen. nunc quia non metu ducatur iturum ut praesentia spectaret componeretque. decrevere patres vota pro reditu eius supplicationesque et alia decora. solus Dolabella Cornelius dum antire ceteros parat absurdam in adulationem progressus, censuit ut ovans e Campania urbem introiret. igitur secutae Caesaris litterae quibus se non tam vacuum gloria praedicabat ut post ferocissimas gentis perdomitas, tot receptos in iuventa aut spretos triumphos, iam senior peregrinationis suburbanae inane praemium peteret.

48. Sub idem tempus ut mors Sulpicii Quirini publicis exequiis frequentaretur petivit a senatu. nihil ad veterem et patriciam Sulpiciorum familiam Quirinius pertinuit, ortus

3 cunctatum *M*[1] : tunctatum *M*   11 incensa *Rhenanus*: ingressa *M*   13 senatu *Beroaldus*: senatus *M*: senatui *vulgo ut est* iii. 60. 2   18 *lacunae signum hic posuit Nipperdey*: *post* regimen *Ritter*

apud municipium Lanuvium : sed impiger militiae et acribus ministeriis consulatum sub divo Augusto, mox expugnatis per Ciliciam Homonadensium castellis insignia triumphi adeptus, datusque rector G. Caesari Armeniam optinenti. Tiberium quoque Rhodi agentem coluerat: quod tunc patefecit in senatu, laudatis in se officiis et incusato M. Lollio, quem auctorem Gaio Caesari pravitatis et discordiarum arguebat. sed ceteris haud laeta memoria Quirini erat ob intenta, ut memoravi, Lepidae pericula sordidamque et praepotentem senectam.

49. Fine anni Clutorium Priscum equitem Romanum, post celebre carmen quo Germanici suprema defleverat, pecunia donatum a Caesare, corripuit delator, obiectans aegro Druso composuisse quod, si extinctus foret, maiore praemio vulgaretur. id Clutorius in domo P. Petronii socru eius Vitellia coram multisque inlustribus feminis per vaniloquentiam legerat. ut delator extitit, ceteris ad dicendum testimonium exterritis, sola Vitellia nihil se audivisse adseveravit. sed arguentibus ad perniciem plus fidei fuit, sententiaque Haterii Agrippae consulis designati indictum reo ultimum supplicium.

50. Contra M'. Lepidus in hunc modum exorsus est : 'si, patres conscripti, unum id spectamus, quam nefaria voce Clutorius Priscus mentem suam et auris hominum polluerit, neque carcer neque laqueus, ne serviles quidem cruciatus in eum suffecerint. sin flagitia et facinora sine modo sunt, suppliciis ac remediis principis moderatio maiorumque et vestra exempla temperant et vana a scelestis, dicta a maleficiis differunt, est locus sententiae per quam neque huic delictum impune sit et nos clementiae simul ac severitatis non

3 per] super *Haupt, Nipperdey-Andresen* Homonadensium *Strabo* xii. 6. 5 : onomadensium *M* 4–5 *ita interpunxit Mommsen* datusque . . . coluerat. *vulgo* 6 Lollio *Lipsius* : folio *M* 16 legerat] iecerat *Weissbrodt* 22 M'. *Lipsius* : M. *M*

paeniteat. saepe audivi principem nostrum conquerentem si quis sumpta morte misericordiam eius praevenisset. vita Clutorii in integro est, qui neque servatus in periculum rei publicae neque interfectus in exemplum ibit. studia illi ut plena vaecordiae, ita inania et fluxa sunt; nec quicquam grave ac serium ex eo metuas qui suorum ipse flagitiorum proditor non virorum animis sed muliercularum adrepit. cedat tamen urbe et bonis amissis aqua et igni arceatur: quod perinde censeo ac si lege maiestatis teneretur.'

51. Solus Lepido Rubellius Blandus e consularibus adsensit: ceteri sententiam Agrippae secuti, ductusque in carcerem Priscus ac statim exanimatus. id Tiberius solitis sibi ambagibus apud senatum incusavit, cum extolleret pietatem quamvis modicas principis iniurias acriter ulciscentium, deprecaretur tam praecipitis verborum poenas, laudaret Lepidum neque Agrippam argueret. igitur factum senatus consultum ne decreta patrum ante diem *decimum* ad aerarium deferrentur idque vitae spatium damnatis prorogaretur. sed non senatui libertas ad paenitendum erat neque Tiberius interiectu temporis mitigabatur.

52. C. Sulpicius D. Haterius consules sequuntur, inturbidus externis rebus annus, domi suspecta severitate adversum luxum qui immensum proruperat ad cuncta quis pecunia prodigitur. sed alia sumptuum quamvis graviora dissimulatis plerumque pretiis occultabantur; ventris et ganeae paratus adsiduis sermonibus vulgati fecerant curam ne princeps antiquae parsimoniae durius adverteret. nam incipiente C. Bibulo ceteri quoque aediles disseruerant, sperni sumptuariam legem vetitaque utensilium pretia augeri in dies nec mediocribus remediis sisti posse, et consulti patres integrum id negotium ad principem distulerant. sed

3 est] sit *Madvig*: esto *Lipsius* 10 rebellius *M* 17 decimum *add. Lipsius* 21 Haterius *Rhenanus*: harius *M* 30 remediis sisti *Pichena*: remedii isti *M*

Tiberius saepe apud se pensitato an coerceri tam profusae cupidines possent, num coercitio plus damni in rem publicam ferret, quam indecorum adtrectare quod non obtineret vel retentum ignominiam et infamiam virorum inlustrium posceret, postremo litteras ad senatum composuit quarum sententia in hunc modum fuit.

53. 'Ceteris forsitan in rebus, patres conscripti, magis expediat me coram interrogari et dicere quid e re publica censeam: in hac relatione subtrahi oculos meos melius fuit, ne, denotantibus vobis ora ac metum singulorum qui pudendi luxus arguerentur, ipse etiam viderem eos ac velut deprenderem. quod si mecum ante viri strenui, aediles, consilium habuissent, nescio an suasurus fuerim omittere potius praevalida et adulta vitia quam hoc adsequi, ut palam fieret quibus flagitiis impares essemus. sed illi quidem officio functi sunt, ut ceteros quoque magistratus sua munia implere velim: mihi autem neque honestum silere neque proloqui expeditum, quia non aedilis aut praetoris aut consulis partis sustineo. maius aliquid et excelsius a principe postulatur; et cum recte factorum sibi quisque gratiam trahant, unius invidia ab omnibus peccatur. quid enim primum prohibere et priscum ad morem recidere adgrediar? villarumne infinita spatia? familiarum numerum et nationes? argenti et auri pondus? aeris tabularumque miracula? promiscas viris et feminis vestis atque illa feminarum propria, quis lapidum causa pecuniae nostrae ad externas aut hostilis gentis transferuntur?

54. 'Nec ignoro in conviviis et circulis incusari ista et modum posci: set si quis legem sanciat, poenas indicat, idem illi civitatem verti, splendidissimo cuique exitium parari, neminem criminis expertem clamitabunt. atqui ne corporis quidem morbos veteres et diu auctos nisi per dura

8 quid e re *Beroaldus*: quid re *M* 31 clamitabunt *Beroaldus*: clamitabant *M*

et aspera coerceas: corruptus simul et corruptor, aeger et flagrans animus haud levioribus remediis restinguendus est quam libidinibus ardescit. tot a maioribus repertae leges, tot quas divus Augustus tulit, illae oblivione, hae, quod flagitiosius est, contemptu abolitae securiorem luxum fecere. nam si velis quod nondum vetitum est, timeas ne vetere: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra neque pudor est. cur ergo olim parsimonia pollebat? quia sibi quisque moderabatur, quia unius urbis cives eramus; ne inritamenta quidem eadem intra Italiam dominantibus. externis victoriis aliena, civilibus etiam nostra consumere didicimus. quantulum istud est de quo aediles admonent! quam, si cetera respicias, in levi habendum! at hercule nemo refert quod Italia externae opis indiget, quod vita populi Romani per incerta maris et tempestatum cotidie volvitur. ac nisi provinciarum copiae et dominis et servitiis et agris subvenerint, nostra nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur. hanc, patres conscripti, curam sustinet princeps; haec omissa funditus rem publicam trahet. reliquis intra animum medendum est: nos pudor, pauperes necessitas, divites satias in melius mutet. aut si quis ex magistratibus tantam industriam ac severitatem pollicetur ut ire obviam queat, hunc ego et laudo et exonerari laborum meorum partem fateor: sin accusare vitia volunt, dein, cum gloriam eius rei adepti sunt, simultates faciunt ac mihi relinquunt, credite, patres conscripti, me quoque non esse offensionum avidum; quas cum gravis et plerumque iniquas pro re publica suscipiam, inanis et inritas neque mihi aut vobis usui futuras iure deprecor.'

55. Auditis Caesaris litteris remissa aedilibus talis cura; luxusque mensae a fine Actiaci belli ad ea arma quis Servius Galba rerum adeptus est per annos centum pro-

9 sibi quisque moderabatur, quia *Beroaldus*: sibique moderabatur qua *M*

fusis sumptibus exerciti paulatim exolevere. causas eius mutationis quaerere libet. dites olim familiae nobilium aut claritudine insignes studio magnificentiae prolabebantur. nam etiam tum plebem socios regna colere et coli licitum; ut quisque opibus domo paratu speciosus per nomen et clientelas inlustrior habebatur. postquam caedibus saevitum et magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere. simul novi homines e municipiis et coloniis atque etiam provinciis in senatum crebro adsumpti domesticam parsimoniam intulerunt, et quamquam fortuna vel industria plerique pecuniosam ad senectam pervenirent, mansit tamen prior animus. sed praecipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque. obsequium inde in principem et aemulandi amor validior quam poena ex legibus et metus. nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quem ad modum temporum vices ita morum vertantur; nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit. verum haec nobis *in* maiores certamina ex honesto maneant.

56. Tiberius, fama moderationis parta quod ingruentis accusatores represserat, mittit litteras ad senatum quis potestatem tribuniciam Druso petebat. id summi fastigii vocabulum Augustus repperit, ne regis aut dictatoris nomen adsumeret ac tamen appellatione aliqua cetera imperia praemineret. Marcum deinde Agrippam socium eius potestatis, quo defuncto Tiberium Neronem delegit ne successor in incerto foret. sic cohiberi pravas aliorum spes rebatur; simul modestiae Neronis et suae magnitudini fidebat. quo tunc exemplo Tiberius Drusum summae rei admovit, cum incolumi Germanico integrum inter duos

19 in *add. Lipsius* maiores *secl. Mitscherlich* verum haec nobis maior res, certamina . . . maneant *Huet* 31 admovit *Halm* : admovet *M*

iudicium tenuisset. sed principio litterarum veneratus deos ut consilia sua rei publicae prosperarent, modica de moribus adulescentis neque in falsum aucta rettulit. esse illi coniugem et tres liberos eamque aetatem qua ipse quondam a divo Augusto ad capessendum hoc munus vocatus sit. neque nunc propere sed per octo annos capto experimento, compressis seditionibus, compositis bellis, triumphalem et bis consulem noti laboris participem sumi.

57. Praeceperant animis orationem patres quo quaesitior adulatio fuit. nec tamen repertum nisi ut effigies principum, aras deum, templa et arcus aliaque solita censerent, nisi quod M. Silanus ex contumelia consulatus honorem principibus petivit dixitque pro sententia ut publicis privatisve monimentis ad memoriam temporum non consulum nomina praescriberentur, sed eorum qui tribuniciam potestatem gererent. at Q. Haterius cum eius diei senatus consulta aureis litteris figenda in curia censuisset deridiculo fuit senex foedissimae adulationis tantum infamia usurus.

58. Inter quae provincia Africa Iunio Blaeso prorogata, Servius Maluginensis flamen Dialis ut Asiam sorte haberet postulavit, frustra vulgatum dictitans non licere Dialibus egredi Italia neque aliud ius suum quam Martialium Quirinaliumque flaminum: porro, si hi duxissent provincias, cur Dialibus id vetitum? nulla de eo populi scita, non in libris caerimoniarum reperiri. saepe pontifices Dialia sacra fecisse si flamen valetudine aut munere publico impediretur. quinque et septuaginta annis post Cornelii Merulae caedem neminem suffectum neque tamen cessavisse religiones. quod si per tot annos possit non creari nullo sacrorum damno, quanto facilius afuturum ad unius anni proconsulare imperium? privatis olim simultatibus effectum

16 at Q. *Lipsius*: atque *M* 22 ius suum *Rhenanus*: ius || sum *M* 23 si hi *Beroaldus*: sibi *M* 27 v *Lachmann*: duobus *M*

ut a pontificibus maximis ire in provincias prohiberentur: nunc deum munere summum pontificum etiam summum hominum esse, non aemulationi, non odio aut privatis adfectionibus obnoxium.

59. Adversus quae cum augur Lentulus aliique varie dissererent, eo decursum est ut pontificis maximi sententiam opperirentur. Tiberius dilata notione de iure flaminis decretas ob tribuniciam Drusi potestatem caerimonias temperavit, nominatim arguens insolentiam sententiae aureasque litteras contra patrium morem. recitatae et Drusi epistulae quamquam ad modestiam flexae pro superbissimis accipiuntur. huc decidisse cuncta ut ne iuvenis quidem tanto honore accepto adiret urbis deos, ingrederetur senatum, auspicia saltem gentile apud solum inciperet. bellum scilicet aut diverso terrarum distineri, litora et lacus Campaniae cum maxime peragrantem. sic imbui rectorem generis humani, id primum e paternis consiliis discere. sane gravaretur aspectum civium senex imperator fessamque aetatem et actos labores praetenderet: Druso quod nisi ex adrogantia impedimentum?

60. Sed Tiberius, vim principatus sibi firmans, imaginem antiquitatis senatui praebebat postulata provinciarum ad disquisitionem patrum mittendo. crebrescebat enim Graecas per urbes licentia atque impunitas asyla statuendi; complebantur templa pessimis servitiorum; eodem subsidio obaerati adversum creditores suspectique capitalium criminum receptabantur, nec ullum satis validum imperium erat coercendis seditionibus populi flagitia hominum ut caerimonias deum protegentis. igitur placitum ut mitterent civitates iura atque legatos. et quaedam quod falso usurpaverant sponte omisere; multae vetustis superstitioni-

3 aemulationi *Muretus*: aemulatione *M* 7 dilata *Beroaldus*: delata *M* 15 bello *Lipsius* 29 protegentis *Rhenanus*: protegentes *M* 30 civitates *Rhenanus*: civitatis *M*

bus aut meritis in populum Romanum fidebant. magnaque eius diei species fuit quo senatus maiorum beneficia, sociorum pacta, regum etiam qui ante vim Romanam valuerant decreta ipsorumque numinum religiones introspexit, libero, ut quondam, quid firmaret mutaretve.

61. Primi omnium Ephesii adiere, memorantes non, ut vulgus crederet, Dianam atque Apollinem Delo genitos: esse apud se Cenchreum amnem, lucum Ortygiam, ubi Latonam partu gravidam et oleae, quae tum etiam maneat, adnisam edidisse ea numina, deorumque monitu sacratum nemus, atque ipsum illic Apollinem post interfectos Cyclopas Iovis iram vitavisse. mox Liberum patrem, bello victorem, supplicibus Amazonum quae aram insiderant ignovisse. auctam hinc concessu Herculis, cum Lydia poteretur, caerimoniam templo neque Persarum dicione deminutum ius; post Macedonas, dein nos servavisse.

62. Proximi hos Magnetes L. Scipionis et L. Sullae constitutis nitebantur, quorum ille Antiocho, hic Mithridate pulsis fidem atque virtutem Magnetum decoravere, uti Dianae Leucophrynae perfugium inviolabile foret. Aphrodisienses posthac et Stratonicenses dictatoris Caesaris ob vetusta in partis merita et recens divi Augusti decretum adtulere, laudati quod Parthorum inruptionem nihil mutata in populum Romanum constantia pertulissent. sed Aphrodisiensium civitas Veneris, Stratonicensium Iovis et Triviae religionem tuebantur. altius Hierocaesarienses exposuere, Persicam apud se Dianam, delubrum rege Cyro dicatum; et memorabantur Perpennae, Isaurici multaque alia imperatorum nomina qui non modo templo sed duobus milibus passuum eandem sanctitatem tribuerant. exim Cy-

8 Cenchrium *Beroaldus, Nipperdey* lucum *Lipsius*: locum *M* 17 proximi hos Magnetes *Wurm*: proximo snagnetes *M*: proximi Magnetes *Freinsheim* 20 Leucophrynae *Lipsius*: leucophinae *M*: Leucophryenae *Beroaldus, cf. Strabo* xiv. 1. 40

prii tribus *de* delubris, quorum vetustissimum Paphiae Veneri auctor Aërias, post filius eius Amathus Veneri Amathusiae et Iovi Salaminio Teucer, Telamonis patris ira profugus, posuissent.

63. Auditae aliarum quoque civitatium legationes. quorum copia fessi patres, et quia studiis certabatur, consulibus permisere ut perspecto iure, et si qua iniquitas involveretur, rem integram rursum ad senatum referrent. consules super eas civitates quas memoravi apud Pergamum Aesculapii compertum asylum rettulerunt: ceteros obscuris ob vetustatem initiis niti. nam Zmyrnaeos oraculum Apollinis, cuius imperio Stratonicidi Veneri templum dicaverint, Tenios eiusdem carmen referre, quo sacrare Neptuni effigiem aedemque iussi sint. propiora Sardianos: Alexandri victoris id donum. neque minus Milesios Dareo rege niti; set cultus numinum utrisque Dianam aut Apollinem venerandi. petere et Cretenses simulacro divi Augusti. factaque senatus consulta quis multo cum honore modus tamen praescribebatur, iussique ipsis in templis figere aera sacrandam ad memoriam, neu specie religionis in ambitionem delaberentur.

64. Sub idem tempus Iuliae Augustae valetudo atrox necessitudinem principi fecit festinati in urbem reditus, sincera adhuc inter matrem filiumque concordia sive occultis odiis. neque enim multo ante, cum haud procul theatro Marcelli effigiem divo Augusto Iulia dicaret, Tiberi nomen suo postscripserat, idque ille credebatur ut inferius maiestate principis gravi et dissimulata offensione abdidisse. set tum supplicia dis ludique magni ab senatu decernuntur, quos pontifices et augures et quindecimviri septemviris simul et sodalibus Augustalibus ederent. censuerat L. Apro-

1 de *add. Bezzenberger* 11 Zmyrnaeos *Beroaldus*: zmyrnetis *M* 12 Stratonicidi Veneri *Rhenanus*: strato nici divaeve || neri *M* 15 rege niti set *Lipsius*: regi utiset *M* 19 figere *Pichena*: fiere *M*

nius ut fetiales quoque iis ludis praesiderent. contra dixit Caesar, distincto sacerdotiorum iure et repetitis exemplis: neque enim umquam fetialibus hoc maiestatis fuisse. ideo Augustalis adiectos quia proprium eius domus sacerdotium esset pro qua vota persolverentur.

65. Exequi sententias haud institui nisi insignis per honestum aut notabili dedecore, quod praecipuum munus annalium reor ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit. ceterum tempora illa adeo infecta et adulatione sordida fuere ut non modo primores civitatis, quibus claritudo sua obsequiis protegenda erat, sed omnes consulares, magna pars eorum qui praetura functi multique etiam pedarii senatores certatim exsurgerent foedaque et nimia censerent. memoriae proditur Tiberium, quoties curia egrederetur, Graecis verbis in hunc modum eloqui solitum 'o homines ad servitutem paratos!' scilicet etiam illum qui libertatem publicam nollet tam proiectae servientium patientiae taedebat.

66. Paulatim dehinc ab indecoris ad infesta transgrediebantur. C. Silanum pro consule Asiae repetundarum a sociis postulatum Mamercus Scaurus e consularibus, Iunius Otho praetor, Bruttedius Niger aedilis simul corripiunt obiectantque violatum Augusti numen, spretam Tiberii maiestatem, Mamercus antiqua exempla iaciens, L. Cottam a Scipione Africano, Servium Galbam a Catone censorio, P. Rutilium a M. Scauro accusatos. videlicet Scipio et Cato talia ulciscebantur aut ille Scaurus, quem proavum suum obprobrium maiorum Mamercus infami opera dehonestabat. Iunio Othoni litterarium ludum exercere vetus ars fuit: mox Seiani potentia senator obscura initia impudentibus ausis propolluebat. Bruttedium artibus honestis

22 *et* 31 Bruttidius *Beroaldus, Nipperdey-Andresen* 31 provolvebat *Iac. Gronovius, Nipperdey*: porro polluebat *Lipsius*: polluebat *Orelli*

copiosum et, si rectum iter pergeret, ad clarissima quaeque iturum festinatio extimulabat, dum aequalis, dein superiores, postremo suasmet ipse spes antire parat: quod multos etiam bonos pessum dedit, qui spretis quae tarda cum securitate praematura vel cum exitio properant.

67. Auxere numerum accusatorum Gellius Publicola et M. Paconius, ille quaestor Silani, hic legatus. nec dubium habebatur saevitiae captarumque pecuniarum teneri reum: sed multa adgerebantur etiam insontibus periculosa, cum super tot senatores adversos facundissimis totius Asiae eoque ad accusandum delectis responderet solus et orandi nescius, proprio in metu qui exercitam quoque eloquentiam debilitat, non temperante Tiberio quin premeret voce vultu, eo quod ipse creberrime interrogabat, neque refellere aut eludere dabatur, ac saepe etiam confitendum erat ne frustra quaesivisset. servos quoque Silani ut tormentis interrogarentur actor publicus mancipio acceperat. et ne quis necessariorum iuvaret periclitantem maiestatis crimina subdebantur, vinclum et necessitas silendi. igitur petito paucorum dierum interiectu defensionem sui deseruit, ausis ad Caesarem codicillis quibus invidiam et preces miscuerat.

68. Tiberius quae in Silanum parabat quo excusatius sub exemplo acciperentur, libellos divi Augusti de Voleso Messala eiusdem Asiae pro consule factumque in eum senatus consultum recitari iubet. tum L. Pisonem sententiam rogat. ille multum de clementia principis praefatus aqua atque igni Silano interdicendum censuit ipsumque in insulam Gyarum relegandum. eadem ceteri, nisi quod Cn. Lentulus separanda Silani materna bona, quippe Atia parente geniti, reddendaque filio dixit, adnuente Tiberio.

1 pergeret *Rhenanus*: perageret *M* 3 antire parat *Bach*: antereparat *M* 12 eloquentiam debilitat *Beroaldus*: eloquende belitat *M* 14 eoque quod *Acidalius* 17 interrogarentur *Lipsius*: interrogentur *M* 29 Atia *Madvig*: alia *M*: Manlia *Grotius* quippe alia parente geniti *secl. Weikert*, *Orelli*

69. At Cornelius Dolabella dum adulationem longius sequitur increpitis C. Silani moribus addidit ne quis vita probrosus et opertus infamia provinciam sortiretur, idque princeps diiudicaret. nam a legibus delicta puniri: quanto fore mitius in ipsos, melius in socios, provideri ne peccaretur? adversum quae disseruit Caesar: non quidem sibi ignara quae de Silano vulgabantur, sed non ex rumore statuendum. multos in provinciis contra quam spes aut metus de illis fuerit egisse: excitari quosdam ad meliora magnitudine rerum, hebescere alios. neque posse principem sua scientia cuncta complecti neque expedire ut ambitione aliena trahatur. ideo leges in facta constitui quia futura in incerto sint. sic a maioribus institutum ut, si antissent delicta, poenae sequerentur. ne verterent sapienter reperta et semper placita: satis onerum principibus, satis etiam potentiae. minui iura quotiens gliscat potestas, nec utendum imperio ubi legibus agi possit. quanto rarior apud Tiberium popularitas tanto laetioribus animis accepta. atque ille prudens moderandi, si propria ira non impelleretur, addidit insulam Gyarum immitem et sine cultu hominum esse: darent Iuniae familiae et viro quondam ordinis eiusdem ut Cythnum potius concederet. id sororem quoque Silani Torquatam, priscae sanctimoniae virginem, expetere. in hanc sententiam facta discessio.

70. Post auditi Cyrenenses et accusante Anchario Prisco Caesius Cordus repetundarum damnatur. L. Ennium equitem Romanum, maiestatis postulatum quod effigiem principis promiscum ad usum argenti vertisset, recipi Caesar inter reos vetuit, palam aspernante Ateio Capitone quasi per libertatem. non enim debere eripi patribus vim statuendi neque tantum maleficium impune habendum. sane lentus in suo

16 minui iura *Lipsius*: minutura *M* 19 impellerentur *M* 22 Cythnum *Lipsius in adnotatione*: cythenum *M*

dolore esset: rei publicae iniurias ne largiretur. intellexit haec Tiberius, ut erant magis quam ut dicebantur, perstititque intercedere. Capito insignitior infamia fuit quod humani divinique iuris sciens egregium publicum et bonas domi artes dehonestavisset.

71. Incessit dein religio quonam in templo locandum foret donum quod pro valetudine Augustae equites Romani voverant equestri Fortunae: nam etsi delubra eius deae multa in urbe, nullum tamen tali cognomento erat. repertum est aedem esse apud Antium quae sic nuncuparetur, cunctasque caerimonias Italicis in oppidis templaque et numinum effigies iuris atque imperii Romani esse. ita donum apud Antium statuitur. et quoniam de religionibus tractabatur, dilatum nuper responsum adversus Servium Maluginensem flaminem Dialem prompsit Caesar recitavitque decretum pontificum, quotiens valetudo adversa flaminem Dialem incessisset, ut pontificis maximi arbitrio plus quam binoctium abesset, dum ne diebus publici sacrificii neu saepius quam bis eundem in annum; quae principe Augusto constituta satis ostendebant annuam absentiam et provinciarum administrationem Dialibus non concedi. memorabaturque L. Metelli pontificis maximi exemplum qui Aulum Postumium flaminem attinuisset. ita sors Asiae in eum qui consularium Maluginensi proximus erat conlata.

72. Isdem diebus Lepidus ab senatu petivit ut basilicam Pauli, Aemilia monimenta, propria pecunia firmaret ornaretque. erat etiam tum in more publica munificentia; nec Augustus arcuerat Taurum, Philippum, Balbum hostilis exuvias aut exundantis opes ornatum ad urbis et posterum gloriam conferre. quo tum exemplo Lepidus, quamquam pecuniae

14 malluginensem *M*, *at* maluginensi *l.* 24 15 prompsit *Lipsius*: promisit *M* 16 quotiens non *Haase, Nipperdey, alii quaedam deesse censent* 25 M. Lepidus *Nipperdey* 28 arcuerat *Lipsius*: arguerat *M*

modicus, avitum decus recoluit. at Pompei theatrum igne fortuito haustum Caesar extructurum pollicitus est eo quod nemo e familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompei. simul laudibus Seianum extulit tamquam labore vigilantiaque eius tanta vis unum intra damnum stetisset; et censuere patres effigiem Seiano quae apud theatrum Pompei locaretur. neque multo post Caesar, cum Iunium Blaesum pro consule Africae triumphi insignibus attolleret, dare id se dixit honori Seiani, cuius ille avunculus erat. ac tamen res Blaesi dignae decore tali fuere.

73. Nam Tacfarinas, quamquam saepius depulsus, reparatis per intima Africae auxiliis huc adrogantiae venerat ut legatos ad Tiberium mitteret sedemque ultro sibi atque exercitui suo postularet aut bellum inexplicabile minitaretur. non alias magis sua populique Romani contumelia indoluisse Caesarem ferunt quam quod desertor et praedo hostium more ageret. ne Spartaco quidem post tot consularium exercituum cladis inultam Italiam urenti, quamquam Sertorii atque Mithridatis ingentibus bellis labaret res publica, datum ut pacto in fidem acciperetur; nedum pulcherrimo populi Romani fastigio latro Tacfarinas pace et concessione agrorum redimeretur. dat negotium Blaeso ceteros quidem ad spem proliceret arma sine noxa ponendi, ipsius autem ducis quoquo modo poteretur. et recepti ea venia plerique. mox adversum artes Tacfarinatis haud dissimili modo belligeratum.

74. Nam quia ille robore exercitus impar, furandi melior, pluris per globos incursaret eluderetque et insidias simul temptaret, tres incessus, totidem agmina parantur. ex quis Cornelius Scipio legatus praefuit qua praedatio in Leptitanos et suffugia Garamantum; alio latere, ne Cirtensium pagi impune traherentur, propriam manum Blaesus filius duxit:

30 Leptitanos *Freinsheim* : lepcinos *M* : leptinos *M*[2]

medio cum delectis, castella et munitiones idoneis locis imponens, dux ipse arta et infensa hostibus cuncta fecerat, quia, quoquo inclinarent, pars aliqua militis Romani in ore, in latere et saepe a tergo erat; multique eo modo caesi aut circumventi. tunc tripertitum exercitum pluris in manus dispergit praeponitque centuriones virtutis expertae. nec, ut mos fuerat, acta aestate retrahit copias aut in hibernaculis veteris provinciae componit, sed ut in limine belli dispositis castellis per expeditos et solitudinum gnaros mutantem mapalia Tacfarinatem proturbabat, donec fratre eius capto regressus est, properantius tamen quam ex utilitate sociorum, relictis per quos resurgeret bellum. sed Tiberius pro confecto interpretatus id quoque Blaeso tribuit ut imperator a legionibus salutaretur, prisco erga duces honore qui bene gesta re publica gaudio et impetu victoris exercitus conclamabantur; erantque plures simul imperatores nec super ceterorum aequalitatem. concessit quibusdam et Augustus id vocabulum ac tunc Tiberius Blaeso postremum.

75. Obiere eo anno viri inlustres Asinius Saloninus, Marco Agrippa et Pollione Asinio avis, fratre Druso insignis Caesarique progener destinatus, et Capito Ateius, de quo memoravi, principem in civitate locum studiis civilibus adsecutus, sed avo centurione Sullano, patre praetorio. consulatum ei adceleraverat Augustus ut Labeonem Antistium isdem artibus praecellentem dignatione eius magistratus antiret. namque illa aetas duo pacis decora simul tulit: sed Labeo incorrupta libertate et ob id fama celebratior, Capitonis obsequium dominantibus magis probabatur. illi quod praeturam intra stetit commendatio ex iniuria, huic quod consulatum adeptus est odium ex invidia oriebatur.

76. Et Iunia sexagesimo quarto post Philippensem aciem anno supremum diem explevit, Catone avunculo genita,

25 magistratus *Beroaldus*: magistratibus *M*

C. Cassii uxor, M. Bruti soror. testamentum eius multo apud vulgum rumore fuit, quia in magnis opibus cum ferme cunctos proceres cum honore nominavisset Caesarem omisit. quod civiliter acceptum neque prohibuit quo minus laudatione pro rostris ceterisque sollemnibus funus cohonestaretur. viginti clarissimarum familiarum imagines antelatae sunt, Manlii, Quinctii aliaque eiusdem nobilitatis nomina. sed praefulgebant Cassius atque Brutus eo ipso quod effigies eorum non visebantur.

LIBER IV

1. C. Asinio C. Antistio consulibus nonus Tiberio annus erat compositae rei publicae, florentis domus (nam Germanici mortem inter prospera ducebat), cum repente turbare fortuna coepit, saevire ipse aut saevientibus viris praebere. initium et causa penes Aelium Seianum cohortibus praetoriis praefectum cuius de potentia supra memoravi: nunc originem, mores, et quo facinore dominationem raptum ierit expediam. genitus Vulsiniis patre Seio Strabone equite Romano, et prima iuventa Gaium Caesarem divi Augusti nepotem sectatus, non sine rumore Apicio diviti et prodigo stuprum veno dedisse, mox Tiberium variis artibus devinxit adeo ut obscurum adversum alios sibi uni incautum intectumque efficeret, non tam sollertia (quippe isdem artibus victus est) quam deum ira in rem Romanam, cuius pari exitio viguit ceciditque. corpus illi laborum tolerans, animus audax; sui obtegens, in alios criminator; iuxta adulatio et superbia; palam compositus pudor, intus summa apiscendi libido, eiusque causa modo largitio et luxus, saepius in-

2 opibus *Beroaldus*: operibus *M* 17 ierit *Pichena*: perit *M* Vulsiniis *Beroaldus*: vulgus sinis *M*

dustria ac vigilantia, haud minus noxiae quotiens parando regno finguntur.

2. Vim praefecturae modicam antea intendit, dispersas per urbem cohortis una in castra conducendo, ut simul imperia acciperent numeroque et robore et visu inter se fiducia ipsis, in ceteros metus oreretur. praetendebat lascivire militem diductum; si quid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subveniri; et severius acturos si vallum statuatur procul urbis inlecebris. ut perfecta sunt castra, inrepere paulatim militaris animos adeundo, appellando; simul centuriones ac tribunos ipse deligere. neque senatorio ambitu abstinebat clientes suos honoribus aut provinciis ornandi, facili Tiberio atque ita prono ut socium laborum non modo in sermonibus, sed apud patres et populum celebraret colique per theatra et fora effigies eius interque principia legionum sineret.

3. Ceterum plena Caesarum domus, iuvenis filius, nepotes adulti moram cupitis adferebant; et quia vi tot simul corripere intutum dolus intervalla scelerum poscebat. placuit tamen occultior via et a Druso incipere, in quem recenti ira ferebatur. nam Drusus impatiens aemuli et animo commotior orto forte iurgio intenderat Seiano manus et contra tendentis os verberaverat. igitur cuncta temptanti promptissimum visum ad uxorem eius Liviam convertere, quae soror Germanici, formae initio aetatis indecorae, mox pulchritudine praecellebat. hanc ut amore incensus adulterio pellexit, et postquam primi flagitii potitus est (neque femina amissa pudicitia alia abnuerit), ad coniugii spem, consortium regni et necem mariti impulit. atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque ac maiores et posteros municipali adultero foedabat ut pro honestis et praesentibus flagitiosa et incerta expectaret. sumitur in conscientiam

6 oreretur *Haase*: credetur *M* 7 diductum *Beroaldus*: deductum *M* 18 et *del. Nipperdey*

Eudemus, amicus ac medicus Liviae, specie artis frequens secretis. pellit domo Seianus uxorem Apicatam, ex qua tres liberos genuerat, ne paelici suspectaretur. sed magnitudo facinoris metum, prolationes, diversa interdum consilia adferebat.

4. Interim anni principio Drusus ex Germanici liberis togam virilem sumpsit quaeque fratri eius Neroni decreverat senatus repetita. addidit orationem Caesar multa cum laude filii sui quod patria benevolentia in fratris liberos foret. nam Drusus, quamquam arduum sit eodem loci potentiam et concordiam esse, aequus adulescentibus aut certe non adversus habebatur. exim vetus et saepe simulatum proficiscendi in provincias consilium refertur. multitudinem veteranorum praetexebat imperator et dilectibus supplendos exercitus: nam voluntarium militem deesse, ac si suppeditet, non eadem virtute ac modestia agere, quia plerumque inopes ac vagi sponte militiam sumant. percensuitque cursim numerum legionum et quas provincias tutarentur. quod mihi quoque exequendum reor, quae tunc Romana copia in armis, qui socii reges, quanto sit angustius imperitatum.

5. Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam, proximumque Galliae litus rostratae naves praesidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliense miserat valido cum remige. sed praecipuum robur Rhenum iuxta, commune in Germanos Gallosque subsidium, octo legiones erant. Hispaniae recens perdomitae tribus habebantur. Mauros Iuba rex acceperat donum populi Romani. cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus, dehinc initio ab Syriae usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur, quattuor legionibus coercita, accolis Hibero Albanoque et

23 constratae *Nipperdey* 30 Syriae *Muretus* : Suria *M*

aliis regibus qui magnitudine nostra proteguntur adversum externa imperia. et Thraeciam Rhoemetalces ac liberi Cotyis, ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia attinebant, totidem apud Delmatiam locatis, quae positu regionis a tergo illis, ac si repentinum auxilium Italia posceret, haud procul accirentur, quamquam insideret urbem proprius miles, tres urbanae, novem praetoriae cohortes, Etruria ferme Vmbriaque delectae aut vetere Latio et coloniis antiquitus Romanis. at apud idonea provinciarum sociae triremes alaeque et auxilia cohortium, neque multo secus in iis virium: sed persequi incertum fuit, cum ex usu temporis huc illuc mearent, gliscerent numero et aliquando minuerentur.

6. Congruens crediderim recensere ceteras quoque rei publicae partis, quibus modis ad eam diem habitae sint, quoniam Tiberio mutati in deterius principatus initium ille annus attulit. iam primum publica negotia et privatorum maxima apud patres tractabantur, dabaturque primoribus disserere et in adulationem lapsos cohibebat ipse; mandabatque honores, nobilitatem maiorum, claritudinem militiae, inlustris domi artes spectando, ut satis constaret non alios potiores fuisse. sua consulibus, sua praetoribus species; minorum quoque magistratuum exercita potestas; legesque, si maiestatis quaestio eximeretur, bono in usu. at frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitabantur. res suas Caesar spectatissimo cuique, quibusdam ignotis ex fama mandabat, semelque adsumpti tenebantur prorsus sine modo, cum plerique isdem negotiis insenescerent. plebes acri quidem annona fatigabatur, sed nulla in eo culpa ex principe: quin infecunditati terrarum aut asperis maris obviam iit, quantum impendio diligentiaque poterat. et ne provinciae novis

8 coloniis *Lipsius*: colonis *M* 11 fuerit *Lipsius* 29 acri *Rhenanus*: agri *M*

oneribus turbarentur utque vetera sine avaritia aut crudelitate magistratuum tolerarent providebat: corporum verbera, ademptiones bonorum aberant. rari per Italiam Caesaris agri, modesta servitia, intra paucos libertos domus; ac si quando cum privatis disceptaret, forum et ius.

7. Quae cuncta non quidem comi via sed horridus ac plerumque formidatus retinebat tamen, donec morte Drusi verterentur: nam dum superfuit mansere, quia Seianus incipiente adhuc potentia bonis consiliis notescere volebat, et ultor metuebatur non occultus odii set crebro querens incolumi filio adiutorem imperii alium vocari. et quantum superesse ut collega dicatur? primas dominandi spes in arduo: ubi sis ingressus, adesse studia et ministros. extructa iam sponte praefecti castra, datos in manum milites; cerni effigiem eius in monimentis Cn. Pompei; communis illi cum familia Drusorum fore nepotes: precandam post haec modestiam ut contentus esset. neque raro neque apud paucos talia iaciebat, et secreta quoque eius corrupta uxore prodebantur.

8. Igitur Seianus maturandum ratus deligit venenum quo paulatim inrepente fortuitus morbus adsimularetur. id Druso datum per Lygdum spadonem, ut octo post annos cognitum est. ceterum Tiberius per omnis valetudinis eius dies, nullo metu an ut firmitudinem animi ostentaret, etiam defuncto necdum sepulto, curiam ingressus est. consulesque sede vulgari per speciem maestitiae sedentis honoris locique admonuit, et effusum in lacrimas senatum victo gemitu simul oratione continua erexit: non quidem sibi ignarum posse argui quod tam recenti dolore subierit oculos senatus: vix propinquorum adloquia tolerari, vix diem aspici a plerisque lugentium. neque illos imbecillitatis damnandos: se tamen fortiora solacia e complexu rei publicae petivisse.

10 odii set *Döderlein* : odiis||et *M*

miseratusque Augustae extremam senectam, rudem adhuc nepotum et vergentem aetatem suam, ut Germanici liberi, unica praesentium malorum levamenta, inducerentur petivit. egressi consules firmatos adloquio adulescentulos deductosque ante Caesarem statuunt. quibus adprensis 'patres conscripti, hos' inquit 'orbatos parente tradidi patruo ipsorum precatusque sum, quamquam esset illi propria suboles, ne secus quam suum sanguinem foveret attolleret, sibique et posteris conformaret. erepto Druso preces ad vos converto disque et patria coram obtestor: Augusti pronepotes, clarissimis maioribus genitos, suscipite regite, vestram meamque vicem explete. hi vobis, Nero et Druse, parentum loco. ita nati estis ut bona malaque vestra ad rem publicam pertineant.'

9. Magno ea fletu et mox precationibus faustis audita; ac si modum orationi posuisset, misericordia sui gloriaque animos audientium impleverat: ad vana et totiens inrisa revolutus, de reddenda re publica utque consules seu quis alius regimen susciperent, vero quoque et honesto fidem dempsit. memoriae Drusi eadem quae in Germanicum decernuntur, plerisque additis, ut ferme amat posterior adulatio. funus imaginum pompa maxime inlustre fuit, cum origo Iuliae gentis Aeneas omnesque Albanorum reges et conditor urbis Romulus, post Sabina nobilitas, Attus Clausus ceteraeque Claudiorum effigies longo ordine spectarentur.

10. In tradenda morte Drusi quae plurimis maximaeque fidei auctoribus memorata sunt rettuli: set non omiserim eorundem temporum rumorem validum adeo ut nondum exolescat. corrupta ad scelus Livia Seianum Lygdi quoque spadonis animum stupro vinxisse, quod is [Lygdus] aetate

6 parente M^2: parenti *M* 8 foveret ac tolleret *Beroaldus* 27 maximaeque fidei *Ritter*: maximaeque fideis *M*: maximeque fidis *Beroaldus* 31 Lygdus *secl. Ernesti*

atque forma carus domino interque primores ministros erat; deinde inter conscios ubi locus veneficii tempusque composita sint, eo audaciae provectum ut verteret et occulto indicio Drusum veneni in patrem arguens moneret Tiberium vitandam potionem quae prima ei apud filium epulanti offerretur. ea fraude captum senem, postquam convivium inierat, exceptum poculum Druso tradidisse; atque illo ignaro et iuveniliter hauriente auctam suspicionem, tamquam metu et pudore sibimet inrogaret mortem quam patri struxerat.

11. Haec vulgo iactata super id quod nullo auctore certo firmantur prompte refutaveris. quis enim mediocri prudentia, nedum Tiberius tantis rebus exercitus, inaudito filio exitium offerret, idque sua manu et nullo ad paenitendum regressu? quin potius ministrum veneni excruciaret, auctorem exquireret, insita denique etiam in extraneos cunctatione et mora adversum unicum et nullius ante flagitii compertum uteretur? sed quia Seianus facinorum omnium repertor habebatur, ex nimia caritate in eum Caesaris et ceterorum in utrumque odio quamvis fabulosa et immania credebantur, atrociore semper fama erga dominantium exitus. ordo alioqui sceleris per Apicatam Seiani proditus tormentis Eudemi ac Lygdi patefactus est. neque quisquam scriptor tam infensus extitit ut Tiberio obiectaret, cum omnia alia conquirerent intenderentque. mihi tradendi arguendique rumoris causa fuit ut claro sub exemplo falsas auditiones depellerem peteremque ab iis quorum in manus cura nostra venerit *ne* divulgata atque incredibilia avide accepta veris neque in miraculum corruptis antehabeant.

12. Ceterum laudante filium pro rostris Tiberio senatus

5 ei *Rhenanus*: et *M* 6 captum *Muretus*: cum *M*: tum *Beroaldus*: illectum *Nipperdey-Andresen*: deceptum *Heraeus* 28 ne *add. Rhenanus* incredibilia M^2: incredibili *M*: incredibilia *secl. Nipperdey*

populusque habitum ac voces dolentum simulatione magis quam libens induebat, domumque Germanici revirescere occulti laetabantur. quod principium favoris et mater Agrippina spem male tegens perniciem adceleravere. nam Seianus ubi videt mortem Drusi inultam interfectoribus, sine maerore publico esse, ferox scelerum et, quia prima provenerant, volutare secum quonam modo Germanici liberos perverteret, quorum non dubia successio. neque spargi venenum in tres poterat, egregia custodum fide et pudicitia Agrippinae impenetrabili. igitur contumaciam eius insectari, vetus Augustae odium, recentem Liviae conscientiam exagitare, ut superbam fecunditate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi apud Caesarem arguerent. atque haec callidis criminatoribus, inter quos delegerat Iulium Postumum, per adulterium Mutiliae Priscae inter intimos aviae et consiliis suis peridoneum, quia Prisca in animo Augustae valida anum suapte natura potentiae anxiam insociabilem nurui efficiebat. Agrippinae quoque proximi inliciebantur pravis sermonibus tumidos spiritus perstimulare.

13. At Tiberius nihil intermissa rerum cura, negotia pro solaciis accipiens, ius civium, preces sociorum tractabat; factaque auctore eo senatus consulta ut civitati Cibyraticae apud Asiam, Aegiensi apud Achaiam, motu terrae labefactis, subveniretur remissione tributi in triennium. et Vibius Serenus pro consule ulterioris Hispaniae de vi publica damnatus ob atrocitatem morum in insulam Amorgum deportatur. Carsidius Sacerdos, reus tamquam frumento hostem Tacfarinatem iuvisset, absolvitur, eiusdemque criminis C. Gracchus. hunc comitem exilii admodum infantem pater Sempronius in insulam Cercinam tulerat. illic

12 superbam *Muretus* : superbiam *M* 14 alitque haec *Madvig* 16 inter intimos aviae et *secl. Nipperdey* 27 morum *Lipsius* : temporum *M* 28 Carsidius *Reinesius* : carsius *M*

adultus inter extorris et liberalium artium nescios, mox per Africam ac Siciliam mutando sordidas merces sustentabatur; neque tamen effugit magnae fortunae pericula. ac ni Aelius Lamia et L. Apronius qui Africam obtinuerant insontem protexissent, claritudine infausti generis et paternis adversis foret abstractus.

14. Is quoque annus legationes Graecarum civitatium habuit, Samiis Iunonis, Cois Aesculapii delubro vetustum asyli ius ut firmaretur petentibus. Samii decreto Amphictyonum nitebantur, quis praecipuum fuit rerum omnium iudicium, qua tempestate Graeci conditis per Asiam urbibus ora maris potiebantur. neque dispar apud Coos antiquitas, et accedebat meritum ex loco: nam civis Romanos templo Aesculapii induxerant, cum iussu regis Mithridatis apud cunctas Asiae insulas et urbes trucidarentur. variis dehinc et saepius inritis praetorum questibus, postremo Caesar de immodestia histrionum rettulit: multa ab iis in publicum seditiose, foeda per domos temptari; Oscum quondam ludicrum, levissimae apud vulgum oblectationis, eo flagitiorum et virium venisse *ut* auctoritate patrum coercendum sit. pulsi tum histriones Italia.

15. Idem annus alio quoque luctu Caesarem adficit alterum ex geminis Drusi liberis extinguendo, neque minus morte amici. is fuit Lucilius Longus, omnium illi tristium laetorumque socius unusque e senatoribus Rhodii secessus comes. ita quamquam novo homini censorium funus, effigiem apud forum Augusti publica pecunia patres decrevere, apud quos etiam tum cuncta tractabantur, adeo ut procurator Asiae Lucilius Capito accusante provincia causam dixerit, magna cum adseveratione principis non se ius nisi in

5 claritudine *Beroaldus*: claritudini *M* 8 vetustum *Beroaldus*: vetustus tum *M* 11 qua *Lipsius*: ea qua *M*: ea tempestate qua *Rhenanus*: ex qua tempestate *Weissenborn* 20 ut *margo*: *om.* *M* 22 adfecit *Ritter*

servitia et pecunias familiares dedisse: quod si vim praetoris usurpasset manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua: audirent socios. ita reus cognito negotio damnatur. ob quam ultionem et quia priore anno in C. Silanum vindicatum erat, decrevere Asiae urbes templum Tiberio matrique eius ac senatui. et permissum statuere; egitque Nero grates ea causa patribus atque avo, laetas inter audientium adfectiones qui recenti memoria Germanici illum aspici, illum audiri rebantur. aderantque iuveni modestia ac forma principe viro digna, notis in eum Seiani odiis ob periculum gratiora.

16. Sub idem tempus de flamine Diali in locum Servi Maluginensis defuncti legendo, simul roganda nova lege disseruit Caesar. nam patricios confarreatis parentibus genitos tres simul nominari, ex quis unus legeretur, vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi adsuetudine aut inter paucos retenta (pluresque eius rei causas adferebat, potissimam penes incuriam virorum feminarumque; accedere ipsius caerimoniae difficultates quae consulto vitarentur) et quoniam exiret e iure patrio qui id flamonium apisceretur quaeque in manum flaminis conveniret. ita medendum senatus decreto aut lege, sicut Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum flexisset. igitur tractatis religionibus placitum instituto flaminum nihil demutari: sed lata lex qua flaminica Dialis sacrorum causa in potestate viri, cetera promisco feminarum iure ageret. et filius Maluginensis patri suffectus. utque glisceret dignatio sacerdotum atque ipsis promptior animus foret ad capessendas caerimonias decretum Corneliae virgini, quae in locum Scantiae capiebatur, sestertium viciens, et quotiens Augusta theatrum introisset ut sedes inter Vestalium consideret.

19 accedere M^2: accederet *M*: accedere et *Iac. Gronovius* 20 vitarentur . . . *Lipsius* quō *M*: quod *Rhenanus*: quando *Beroaldus* 21 flaminium M^2

17. Cornelio Cethego Visellio Varrone consulibus pontifices eorumque exemplo ceteri sacerdotes, cum pro incolumitate principis vota susciperent, Neronem quoque et Drusum isdem dis commendavere, non tam caritate iuvenum quam adulatione, quae moribus corruptis perinde anceps, si nulla et ubi nimia est. nam Tiberius haud umquam domui Germanici mitis, tum vero aequari adulescentes senectae suae impatienter indoluit accitosque pontifices percontatus est num id precibus Agrippinae aut minis tribuissent. et illi quidem, quamquam abnuerent, modice perstricti; etenim pars magna e propinquis ipsius aut primores civitatis erant: ceterum in senatu oratione monuit in posterum ne quis mobilis adulescentium animos praematuris honoribus ad superbiam extolleret. instabat quippe Seianus incusabatque diductam civitatem ut civili bello: esse qui se partium Agrippinae vocent, ac ni resistatur, fore pluris; neque aliud gliscentis discordiae remedium quam si unus alterve maxime prompti subverterentur.

18. Qua causa C. Silium et Titium Sabinum adgreditur. amicitia Germanici perniciosa utrique, Silio et quod ingentis exercitus septem per annos moderator partisque apud Germaniam triumphalibus Sacroviriani belli victor, quanto maiore mole procideret, plus formidinis in alios dispergebatur. credebant plerique auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice iactantis suum militem in obsequio duravisse cum alii ad seditiones prolaberentur; neque mansurum Tiberio imperium si iis quoque legionibus cupido novandi fuisset. destrui per haec fortunam suam Caesar imparemque tanto merito rebatur. nam beneficia eo usque laeta sunt dum videntur exolvi posse: ubi multum antevenere pro gratia odium redditur.

5 perinde *Rhenanus*: proinde *M* 15 diductam *Beroaldus*: deductam *M* 23 procideret *Rhenanus*: procederet *M*

19. Erat uxor Silio Sosia Galla, caritate Agrippinae invisa principi. hos corripi dilato ad tempus Sabino placitum, immissusque Varro consul qui paternas inimicitias obtendens odiis Seiani per dedecus suum gratificabatur. precante reo brevem moram, dum accusator consulatu abiret, adversatus est Caesar: solitum quippe magistratibus diem privatis dicere: nec infringendum consulis ius, cuius vigiliis niteretur ne quod res publica detrimentum caperet. proprium id Tiberio fuit scelera nuper reperta priscis verbis obtegere. igitur multa adseveratione, quasi aut legibus cum Silio ageretur aut Varro consul aut illud res publica esset, coguntur patres, silente reo, vel **si** defensionem coeptaret, non occultante cuius ira premeretur. conscientia belli Sacrovir diu dissimulatus, victoria per avaritiam foedata et uxor socia arguebantur. nec dubie repetundarum criminibus haerebant, sed cuncta quaestione maiestatis exercita, et Silius imminentem damnationem voluntario fine praevertit.

20. Saevitum tamen in bona, non ut stipendiariis pecuniae redderentur, quorum nemo repetebat, sed liberalitas Augusti avulsa, computatis singillatim quae fisco petebantur. ea prima Tiberio erga pecuniam alienam diligentia fuit. Sosia in exilium pellitur Asinii Galli sententia, qui partem bonorum publicandam, pars ut liberis relinqueretur censuerat. contra M'. Lepidus quartam accusatoribus secundum necessitudinem legis, cetera liberis concessit. hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior: nam pleraque ab saevis adulationibus aliorum in melius flexit. neque tamen temperamenti egebat, cum aequabili auctoritate et gratia apud Tiberium viguerit. unde dubitare cogor fato et sorte nascendi, ut cetera, ita

12 patres. silente reo . . . premeretur, *interpungunt alii* 15 sosia *M*[2] (*littera* s *supra addita*) *et vulgo* 25 M'. *Lipsius*: M. *M*

principum inclinatio in hos, offensio in illos, an sit aliquid in nostris consiliis liceatque inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione ac periculis vacuum. at Messalinus Cotta haud minus claris maioribus sed animo diversus censuit cavendum senatus consulto, ut quamquam insontes magistratus et culpae alienae nescii provincialibus uxorum criminibus proinde quam suis plecterentur.

21. Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. is namque, ut rettuli, cessurum se urbe ob factiones accusatorum in senatu clamitaverat et spreta potentia Augustae trahere in ius Vrgulaniam domoque principis excire ausus erat. quae in praesens Tiberius civiliter habuit: sed in animo revolvente iras, etiam si impetus offensionis languerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius secreti sermonis incusavit adversum maiestatem habiti, adiecitque in domo eius venenum esse eumque gladio accinctum introire curiam. quod ut atrocius vero tramissum; ceterorum, quae multa cumulabantur, receptus est reus neque peractus ob mortem opportunam. relatum et de Cassio Severo exule, qui sordidae originis, maleficae vitae, sed orandi validus, per immodicas inimicitias ut iudicio iurati senatus Cretam amoveretur effecerat; atque illic eadem actitando recentia veteraque odia advertit, bonisque exutus, interdicto igni atque aqua, saxo Seripho consenuit.

22. Per idem tempus Plautius Silvanus praetor incertis causis Aproniam coniugem in praeceps iecit, tractusque ad Caesarem ab L. Apronio socero turbata mente respondit, tamquam ipse somno gravis atque eo ignarus, et uxor sponte mortem sumpsisset. non cunctanter Tiberius pergit in domum, visit cubiculum, in quo reluctantis et impulsae vestigia cernebantur. refert ad senatum, datisque iudici-

7 perinde *Beroaldus* 15 Pisonem Q. Granius *Lipsius*: pisonemque gravius *M*

bus Vrgulania Silvani avia pugionem nepoti misit. quod perinde creditum quasi principis monitu ob amicitiam Augustae cum Vrgulania. reus frustra temptato ferro venas praebuit exolvendas. mox Numantina, prior uxor eius, accusata iniecisse carminibus et veneficiis vaecordiam marito, insons iudicatur.

23. Is demum annus populum Romanum longo adversum Numidam Tacfarinatem bello absolvit. nam priores duces, ubi impetrando triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant; iamque tres laureatae in urbe statuae et adhuc raptabat Africam Tacfarinas, auctus Maurorum auxiliis qui, Ptolemaeo Iubae filio iuventa incurioso, libertos regios et servilia imperia bello mutaverant. erat illi praedarum receptor ac socius populandi rex Garamantum, non ut cum exercitu incederet, sed missis levibus copiis quae ex longinquo in maius audiebantur; ipsaque e provincia ut quis fortunae inops, moribus turbidus, promptius ruebant, quia Caesar post res a Blaeso gestas quasi nullis iam in Africa hostibus reportari nonam legionem iusserat, nec pro consule eius anni P. Dolabella retinere ausus erat iussa principis magis quam incerta belli metuens.

24. Igitur Tacfarinas disperso rumore rem Romanam aliis quoque ab nationibus lacerari eoque paulatim Africa decedere, ac posse reliquos circumveniri, si cuncti quibus libertas servitio potior incubuissent, auget viris positisque castris Thubuscum oppidum circumsidet. at Dolabella contracto quod erat militum, terrore nominis Romani et quia Numidae peditum aciem ferre nequeunt, primo sui incessu solvit obsidium locorumque opportuna permunivit; simul principes Musulamiorum defectionem coeptantis securi percutit. dein quia pluribus adversum Tacfarinatem

9 ubi *Lipsius*: sub *M* 17 fortune *M*: fortuna *tacite Halm*
27 Thubursicum *Nipperdey*

expeditionibus cognitum non gravi nec uno incursu consectandum hostem vagum, excito cum popularibus rege Ptolemaeo quattuor agmina parat, quae legatis aut tribunis data; et praedatorias manus delecti Maurorum duxere: ipse consultor aderat omnibus.

25. Nec multo post adfertur Numidas apud castellum semirutum, ab ipsis quondam incensum, cui nomen Auzea, positis mapalibus consedisse, fisos loco quia vastis circum saltibus claudebatur. tum expeditae cohortes alaeque quam in partem ducerentur ignarae cito agmine rapiuntur. simulque coeptus dies et concentu tubarum ac truci clamore aderant semisomnos in barbaros, praepeditis Numidarum equis aut diversos pastus pererrantibus. ab Romanis confertus pedes, dispositae turmae, cuncta proelio provisa: hostibus contra omnium nesciis non arma, non ordo, non consilium, sed pecorum modo trahi occidi capi. infensus miles memoria laborum et adversum eludentis optatae totiens pugnae se quisque ultione et sanguine explebant. differtur per manipulos, Tacfarinatem omnes notum tot proeliis consectentur: non nisi duce interfecto requiem belli fore. at ille deiectis circum stipatoribus vinctoque iam filio et effusis undique Romanis ruendo in tela captivitatem haud inulta morte effugit; isque finis armis impositus.

26. Dolabellae petenti abnuit triumphalia Tiberius, Seiano tribuens, ne Blaesi avunculi eius laus obsolesceret. sed neque Blaesus ideo inlustrior et huic negatus honor gloriam intendit: quippe minore exercitu insignis captivos, caedem ducis bellique confecti famam deportarat. sequebantur et Garamantum legati, raro in urbe visi, quos Tacfarinate caeso perculsa gens set culpae nescia ad satis facien-

2 rege Ptolemaeo *Beroaldus*: recepto leameo *M* 18 se quisque *Beroaldus*: si quis *M* 21 deiectis *Io. Fr. Gronovius*: delectis *M* 30 set culpae nescia *Halm*: et c. nescia *M*: ut culpae nescia *Haase*: et culpae non nescia *Iac. Gronovius*

dum populo Romano miserat. cognitis dehinc Ptolemaei per id bellum studiis repetitus ex vetusto more honos missusque e senatoribus qui scipionem eburnum, togam pictam, antiqua patrum munera, daret regemque et socium atque amicum appellaret.

27. Eadem aestate mota per Italiam servilis belli semina fors oppressit. auctor tumultus T. Curtisius, quondam praetoriae cohortis miles, primo coetibus clandestinis apud Brundisium et circumiecta oppida, mox positis propalam libellis ad libertatem vocabat agrestia per longinquos saltus et ferocia servitia, cum velut munere deum tres biremes adpulere ad usus commeantium illo mari. et erat isdem regionibus Cutius Lupus quaestor, cui provincia vetere ex more calles evenerant: is disposita classiariorum copia coeptantem cum maxime coniurationem disiecit. missusque a Caesare propere Staius tribunus cum valida manu ducem ipsum et proximos audacia in urbem traxit, iam trepidam ob multitudinem familiarum quae gliscebat immensum, minore in dies plebe ingenua.

28. Isdem consulibus miseriarum ac saevitiae exemplum atrox, reus pater, accusator filius (nomen utrique Vibius Serenus) in senatum inducti sunt. ab exilio retractus inluvieque ac squalore obsitus et tum catena vinctus pater oranti filio comparatur. adulescens multis munditiis, alacri vultu, structas principi insidias, missos in Galliam concitores belli index idem et testis dicebat, adnectebatque Caecilium Cornutum praetorium ministravisse pecuniam; qui taedio curarum et quia periculum pro exitio habebatur mortem in se festinavit. at contra reus nihil infracto

2 more honos missusque *Döderlein*: more omissusque *M*: mos missusque *Lipsius* 7 Curtilius *Reinesius* 14 calles] Cales *Lipsius, Nipperdey* evenerant *Haase*: evenerat *M* 21 utrique *Lipsius*: virique *M* 23 pater oranti filio comparatur *Halm*: peroranti filio praeparatur *M*: peroranti filio pater comparatur *Madvig*

animo obversus in filium quatere vincla, vocare ultores deos ut sibi quidem redderent exilium ubi procul tali more ageret, filium autem quandoque supplicia sequerentur. adseverabatque innocentem Cornutum et falso exterritum; idque facile intellectu si proderentur alii: non enim se caedem principis et res novas uno socio cogitasse.

29. Tum accusator Cn. Lentulum et Seium Tuberonem nominat, magno pudore Caesaris, cum primores civitatis, intimi ipsius amici, Lentulus senectutis extremae, Tubero defecto corpore, tumultus hostilis et turbandae rei publicae accerserentur. sed hi quidem statim exempti: in patrem ex servis quaesitum et quaestio adversa accusatori fuit. qui scelere vaecors, simul vulgi rumore territus robur et saxum aut parricidarum poenas minitantium, cessit urbe. ac retractus Ravenna exequi accusationem adigitur, non occultante Tiberio vetus odium adversum exulem Serenum. nam post damnatum Libonem missis ad Caesarem litteris exprobraverat suum tantum studium sine fructu fuisse, addideratque quaedam contumacius quam tutum apud auris superbas et offensioni proniores. ea Caesar octo post annos rettulit, medium tempus varie arguens, etiam si tormenta pervicacia servorum contra evenissent.

30. Dictis dein sententiis ut Serenus more maiorum puniretur, quo molliret invidiam, intercessit. Gallus Asinius *cum* Gyaro aut Donusa claudendum censeret, id quoque aspernatus est, egenam aquae utramque insulam referens dandosque vitae usus cui vita concederetur. ita Serenus Amorgum reportatur. et quia Cornutus sua manu ceciderat, actum de praemiis accusatorum abolendis, si quis maiestatis postulatus ante perfectum iudicium se ipse vita privavisset. ibaturque in eam sententiam ni durius con-

4 falso *Ursinus*: falsa *M* 25 cum *hic addidit Nipperdey*, *ante* Gallus *Muretus*, *ante* censeret *alii* 28 Amorgum *Rhenanus*: amor cum *M*

traque morem suum palam pro accusatoribus Caesar inritas leges, rem publicam in praecipiti conquestus esset: subverterent potius iura quam custodes eorum amoverent. sic delatores, genus hominum publico exitio repertum et *ne* poenis quidem umquam satis coercitum, per praemia eliciebantur.

31. His tam adsiduis tamque maestis modica laetitia intericitur, quod C. Cominium equitem Romanum, probrosi in se carminis convictum, Caesar precibus fratris qui senator erat concessit. quo magis mirum habebatur gnarum meliorum et quae fama clementiam sequeretur tristiora malle. neque enim socordia peccabat; nec occultum est, quando ex veritate, quando adumbrata laetitia facta imperatorum celebrentur. quin ipse, compositus alias et velut eluctantium verborum, solutius promptiusque eloquebatur quotiens subveniret. at P. Suillium quaestorem quondam Germanici, cum Italia arceretur convictus pecuniam ob rem iudicandam cepisse, amovendum in insulam censuit, tanta contentione animi ut iure iurando obstringeret e re publica id esse. quod aspere acceptum ad praesens mox in laudem vertit regresso Suillio; quem vidit sequens aetas praepotentem, venalem et Claudii principis amicitia diu prospere, numquam bene usum. eadem poena in Catum Firmium senatorem statuitur, tamquam falsis maiestatis criminibus sororem petivisset. Catus, ut rettuli, Libonem inlexerat insidiis, deinde indicio perculerat. eius operae memor Tiberius sed alia praetendens exilium deprecatus est: quo minus senatu pelleretur non obstitit.

32. Pleraque eorum quae rettuli quaeque referam parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum: sed nemo annalis nostros cum scriptura eorum contenderit qui

4 ne *add. Bekker* 5 umquam] nunquam *in margine* 19 iureiurando *Ritter*: eiurando *M* 26 indicio *Vertranius*: iudicio *M*

veteres populi Romani res composuere. ingentia illi bella, expugnationes urbium, fusos captosque reges, aut si quando ad interna praeverterent, discordias consulum adversum tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optimatium certamina libero egressu memorabant: nobis in arto et inglorius labor; immota quippe aut modice lacessita pax, maestae urbis res et princeps proferendi imperi incuriosus erat. non tamen sine usu fuerit introspicere illa primo aspectu levia ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur.

33. Nam cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt: delecta ex iis et consociata rei publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest. igitur ut olim plebe valida, vel cum patres pollerent, noscenda vulgi natura et quibus modis temperanter haberetur, senatusque et optimatium ingenia qui maxime perdidicerant, callidi temporum et sapientes credebantur, sic converso statu neque alia re Romana quam si unus imperitet, haec conquiri tradique in rem fuerit, quia pauci prudentia honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernunt, plures aliorum eventis docentur. ceterum ut profutura, ita minimum oblectationis adferunt. nam situs gentium, varietates proeliorum, clari ducum exitus retinent ac redintegrant legentium animum: nos saeva iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium et easdem exitii causas coniungimus, obvia rerum similitudine et satietate. tum quod antiquis scriptoribus rarus obtrectator, neque refert cuiusquam Punicas Romanasne acies laetius extuleris: at multorum qui Tiberio regente poenam vel infamias subiere posteri manent. utque

1 veteris *Freinsheim* conposuere *Beroaldus*: cõpossivere *M* 3 praeverterentur *malebat Nipperdey* 12 consociata *Ernesti*: consciata *M* 18 re Romana *Lipsius*: rerum *M* 26 exitii *Pichena*: exitu *M*, *Halm* 28 Romanasne *Nipperdey*: romanasve *M*

familiae ipsae iam extinctae sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi obiectari putent. etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens. sed ad inceptum redeo.

34. Cornelio Cosso Asinio Agrippa consulibus Cremutius Cordus postulatur novo ac tunc primum audito crimine, quod editis annalibus laudatoque M. Bruto C. Cassium Romanorum ultimum dixisset. accusabant Satrius Secundus et Pinarius Natta, Seiani clientes. id perniciabile reo et Caesar truci vultu defensionem accipiens, quam Cremutius relinquendae vitae certus in hunc modum exorsus est: 'verba mea, patres conscripti, arguuntur: adeo factorum innocens sum. sed neque haec in principem aut principis parentem, quos lex maiestatis amplectitur: Brutum et Cassium laudavisse dicor, quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quae nunc vocabula imponuntur, saepe ut insignis viros nominat. Asinii Pollionis scripta egregiam eorundem memoriam tradunt; Messala Corvinus imperatorem suum Cassium praedicabat: et uterque opibusque atque honoribus perviguere. Marci Ciceronis libro quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione velut apud iudices respondit? Antonii epistulae Bruti contiones falsa quidem in Augustum probra set multa cum acerbitate habent; carmina Bibaculi et Catulli referta contumeliis Caesarum leguntur: sed ipse

3 nimis *Muretus*: animis *M* 4 ad inceptum *Halm*: ancepto *M*: ad incepta *Beroaldus* 21 vocabula imponuntur *Beroaldus*: vocabulum ponuntur *M* 22 insignis *Beroaldus*: insigni *M* 24 opibus *Acidalius, Halm*

divus Iulius, ipse divus Augustus et tulere ista et reliquere, haud facile dixerim, moderatione magis an sapientia. namque spreta exolescunt: si irascare, adgnita videntur.

35. Non attingo Graecos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita; aut si quis advertit, dictis dicta ultus est. sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit prodere de iis quos mors odio aut gratiae exemisset. num enim armatis Cassio et Bruto ac Philippensis campos optinentibus belli civilis causa populum per contiones incendo? an illi quidem septuagesimum ante annum perempti, quo modo imaginibus suis noscuntur, quas ne victor quidem abolevit, sic partem memoriae apud scriptores retinent? suum cuique decus posteritas rependit; nec deerunt, si damnatio ingruit, qui non modo Cassii et Bruti set etiam mei meminerint.' egressus dein senatu vitam abstinentia finivit. libros per aedilis cremandos censuere patres: set manserunt, occultati et editi. quo magis socordiam eorum inridere libet qui praesenti potentia credunt extingui posse etiam sequentis aevi memoriam. nam contra punitis ingeniis gliscit auctoritas, neque aliud externi reges aut qui eadem saevitia usi sunt nisi dedecus sibi atque illis gloriam peperere.

36. Ceterum postulandis reis tam continuus annus fuit ut feriarum Latinarum diebus praefectum urbis Drusum, auspicandi gratia tribunal ingressum, adierit Calpurnius Salvianus in Sextum Marium: quod a Caesare palam increpitum causa exilii Salviano fuit. obiecta publice Cyzicenis incuria caerimoniarum divi Augusti, additis violentiae criminibus adversum civis Romanos. et amisere libertatem, quam bello Mithridatis meruerant, circumsessi nec minus sua constantia quam praesidio Luculli pulso rege. at

5 set etiam *Spengel* 7 enim *Halm*: eum *M* 11 ne *Io. Fr. Gronovius*: nec *M* 13 rependit nec deerunt *Beroaldus*: rependunt nec derunt *M* 14 sed et etiam *M* 16 set *Lipsius*: et *M*

Fonteius Capito, qui pro consule Asiam curaverat, absolvitur, comperto ficta in eum crimina per Vibium Serenum. neque tamen id Sereno noxae fuit, quem odium publicum tutiorem faciebat. nam ut quis destrictior accusator, velut sacrosanctus erat: leves ignobiles poenis adficiebantur.

37. Per idem tempus Hispania ulterior missis ad senatum legatis oravit ut exemplo Asiae delubrum Tiberio matrique eius extrueret. qua occasione Caesar, validus alioqui spernendis honoribus et respondendum ratus iis quorum rumore arguebatur in ambitionem flexisse, huiusce modi orationem coepit: 'scio, patres conscripti, constantiam meam a plerisque desideratam quod Asiae civitatibus nuper idem istud petentibus non sim adversatus. ergo et prioris silentii defensionem et quid in futurum statuerim simul aperiam. cum divus Augustus sibi atque urbi Romae templum apud Pergamum sisti non prohibuisset, qui omnia facta dictaque eius vice legis observem, placitum iam exemplum promptius secutus sum quia cultui meo veneratio senatus adiungebatur. ceterum ut semel recepisse veniam habuerit, ita per omnis provincias effigie numinum sacrari ambitiosum, superbum; et vanescet Augusti honor si promiscis adulationibus vulgatur.

38. Ego me, patres conscripti, mortalem esse et hominum officia fungi satisque habere si locum principem impleam et vos testor et meminisse posteros volo; qui satis superque memoriae meae tribuent, ut maioribus meis dignum, rerum vestrarum providum, constantem in periculis, offensionum pro utilitate publica non pavidum credant. haec mihi in animis vestris templa, hae pulcherrimae effigies et mansurae. nam quae saxo struuntur, si iudicium posterorum in odium vertit, pro sepulchris

4 districtior *Beroaldus* 16 facta *Beroaldus*: ficta *M* 19 per omnes provincias *M*[1]: per omnes per provincias *M*: omnes per provincias *Nipperdey* 20 sacrari *Lipsius*: sacra *M in fine versus* 31 posterorum *Rhenanus*: posteriorum *M*

spernuntur. proinde socios civis et deos ipsos precor, hos ut mihi ad finem usque vitae quietam et intellegentem humani divinique iuris mentem duint, illos ut, quandoque concessero, cum laude et bonis recordationibus facta atque famam nominis mei prosequantur.' perstititque posthac secretis etiam sermonibus aspernari talem sui cultum. quod alii modestiam, multi, quia diffideret, quidam ut degeneris animi interpretabantur. optumos quippe mortalium altissima cupere: sic Herculem et Liberum apud Graecos, Quirinum apud nos deum numero additos: melius Augustum, qui speraverit. cetera principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam; nam contemptu famae contemni virtutes.

39. At Seianus nimia fortuna socors et muliebri insuper cupidine incensus, promissum matrimonium flagitante Livia, componit ad Caesarem codicillos: moris quippe tum erat quamquam praesentem scripto adire. eius talis forma fuit: benevolentia patris Augusti et mox plurimis Tiberii iudiciis ita insuevisse ut spes votaque sua non prius ad deos quam ad principum auris conferret. neque fulgorem honorum umquam precatum: excubias ac labores ut unum e militibus pro incolumitate imperatoris malle. ac tamen quod pulcherrimum adeptum, ut coniunctione Caesaris dignus crederetur: hinc initium spei. et quoniam audiverit Augustum in conlocanda filia non nihil etiam de equitibus Romanis consultavisse, ita, si maritus Liviae quaereretur, haberet in animo amicum sola necessitudinis gloria usurum. non enim exuere imposita munia: satis aestimare firmari domum adversum iniquas Agrippinae offensiones, idque liberorum causa; nam sibi multum superque vitae fore, quod tali cum principe explevisset.

40. Ad ea Tiberius laudata pietate Seiani suisque in

1 deos ipsos *Pichena*: deos et deos ipsos *M*: deos et deas ipsas *M*[2]

eum beneficiis modice percursis, cum tempus tamquam ad integram consultationem petivisset, adiunxit: ceteris mortalibus in eo stare consilia quid sibi conducere putent; principum diversam esse sortem quibus praecipua rerum ad famam derigenda. ideo se non illuc decurrere, quod promptum rescriptu, posse ipsam Liviam statuere, nubendum post Drusum an in penatibus isdem tolerandum haberet; esse illi matrem et aviam, propiora consilia. simplicius acturum, de inimicitiis primum Agrippinae, quas longe acrius arsuras si matrimonium Liviae velut in partis domum Caesarum distraxisset. sic quoque erumpere aemulationem feminarum, eaque discordia nepotes suos convelli: quid si intendatur certamen tali coniugio? 'falleris enim, Seiane, si te mansurum in eodem ordine putas, et Liviam, quae G. Caesari, mox Druso nupta fuerit, ea mente acturam ut cum equite Romano senescat. ego ut sinam, credisne passuros qui fratrem eius, qui patrem maioresque nostros in summis imperiis videre? vis tu quidem istum intra locum sistere: sed illi magistratus et primores, qui te invitum perrumpunt omnibusque de rebus consulunt, excessisse iam pridem equestre fastigium longeque antisse patris mei amicitias non occulti ferunt perque invidiam tui me quoque incusant. at enim Augustus filiam suam equiti Romano tradere meditatus est. mirum hercule, si cum in omnis curas distraheretur immensumque attolli provideret quem coniunctione tali super alios extulisset, C. Proculeium et quosdam in sermonibus habuit insigni tranquillitate vitae, nullis rei publicae negotiis permixtos. sed si dubitatione Augusti movemur, quanto validius est quod Marco Agrippae, mox mihi conlocavit? atque ego haec pro amicitia non occultavi: ceterum neque tuis neque

19 invitum *Heinsius*: invite *M*: invito *Beroaldus* 21 longeque *Rhenanus*: legeque *M*

Liviae destinatis adversabor. ipse quid intra animum volutaverim, quibus adhuc necessitudinibus immiscere te mihi parem, omittam ad praesens referre: id tantum aperiam, nihil esse tam excelsum quod non virtutes istae tuusque in me animus mereantur, datoque tempore vel in senatu vel in contione non reticebo.'

41. Rursum Seianus non iam de matrimonio sed altius metuens tacita suspicionum, vulgi rumorem, ingruentem invidiam deprecatur. ac ne adsiduos in domum coetus arcendo infringeret potentiam aut receptando facultatem criminantibus praeberet, huc flexit ut Tiberium ad vitam procul Roma amoenis locis degendam impelleret. multa quippe providebat: sua in manu aditus litterarumque magna ex parte se arbitrum fore, cum per milites commearent; mox Caesarem vergente iam senecta secretoque loci mollitum munia imperii facilius tramissurum: et minui sibi invidiam adempta salutantum turba sublatisque inanibus veram potentiam augeri. igitur paulatim negotia urbis, populi adcursus, multitudinem adfluentium increpat, extollens laudibus quietem et solitudinem quis abesse taedia et offensiones ac praecipua rerum maxime agitari.

42. Ac forte habita per illos dies de Votieno Montano, celebris ingenii viro, cognitio cunctantem iam Tiberium perpulit ut vitandos crederet patrum coetus vocesque quae plerumque verae et graves coram ingerebantur. nam postulato Votieno ob contumelias in Caesarem dictas, testis Aemilius e militaribus viris, dum studio probandi cuncta refert et quamquam inter obstrepentis magna adseveratione nititur, audivit Tiberius probra quis per occultum lacerabatur, adeoque perculsus est ut se vel statim vel in cognitione purgaturum clamitaret precibusque proximorum,

7 iam *Muretus* : tam *M* 18 veram potentiam augeri *Marcilius* : vera potentia augere *M* : vera potentiae augere *Ryckius et Heinsius* : vera potentiae augeri *malim*

adulatione omnium aegre componeret animum. et Votienus quidem maiestatis poenis adfectus est: Caesar obiectam sibi adversus reos inclementiam eo pervicacius amplexus, Aquiliam adulterii delatam cum Vario Ligure, quamquam Lentulus Gaetulicus consul designatus lege Iulia damnasset, exilio punivit Apidiumque Merulam quod in acta divi Augusti non iuraverat albo senatorio erasit.

43. Auditae dehinc Lacedaemoniorum et Messeniorum legationes de iure templi Dianae Limnatidis, quod suis a maioribus suaque in terra dicatum Lacedaemonii firmabant annalium memoria vatumque carminibus, sed Macedonis Philippi cum quo bellassent armis ademptum ac post C. Caesaris et M. Antonii sententia redditum. contra Messenii veterem inter Herculis posteros divisionem Peloponnesi protulere, suoque regi Denthaliatem agrum in quo id delubrum cessisse; monimentaque eius rei sculpta saxis et aere prisco manere. quod si vatum, annalium ad testimonia vocentur, pluris sibi ac locupletiores esse; neque Philippum potentia sed ex vero statuisse: idem regis Antigoni, idem imperatoris Mummii iudicium; sic Milesios permisso publice arbitrio, postremo Atidium Geminum praetorem Achaiae decrevisse. ita secundum Messenios datum. et Segestani aedem Veneris montem apud Erycum, vetustate dilapsam, restaurari postulavere, nota memorantes de origine eius et laeta Tiberio. suscepit curam libens ut consanguineus. tunc tractatae Massiliensium preces probatumque P. Rutilii exemplum; namque eum legibus pulsum civem sibi Zmyrnaei addiderant. quo iure Vulcacius Moschus exul in Massiliensis receptus bona sua rei publicae eorum et patriae reliquerat.

44. Obiere eo anno viri nobiles Cn. Lentulus et L.

9 Limnatidis *Lipsius*: liminatidis *M* 15 regi Denthaliatem *Nipperdey*: recident heliatem (haliatem *M*²) *M*: Dentheliatem *Lipsius* 24 dilapsam *Ernesti*: delapsam *M* 28 vulgatius *M*, *sed cf.* xvi. 8

Domitius. Lentulo super consulatum et triumphalia de Getis gloriae fuerat bene tolerata paupertas, dein magnae opes innocenter partae et modeste habitae. Domitium decoravit pater civili bello maris potens, donec Antonii partibus, mox Caesaris misceretur. avus Pharsalica acie pro optumatibus ceciderat. ipse delectus cui minor Antonia, Octavia genita, in matrimonium daretur, post exercitu flumen Albim transcendit, longius penetrata Germania quam quisquam priorum, easque ob res insignia triumphi adeptus est. obiit et L. Antonius, multa claritudine generis sed improspera. nam patre eius Iullo Antonio ob adulterium Iuliae morte punito hunc admodum adulescentulum, sororis nepotem, seposuit Augustus in civitatem Massiliensem ubi specie studiorum nomen exilii tegeretur. habitus tamen supremis honor ossaque tumulo Octaviorum inlata per decretum senatus.

45. Isdem consulibus facinus atrox in citeriore Hispania admissum a quodam agresti nationis Termestinae. is praetorem provinciae L. Pisonem, pace incuriosum, ex improviso in itinere adortus uno vulnere in mortem adfecit; ac pernicitate equi profugus, postquam saltuosos locos attigerat, dimisso equo per derupta et avia sequentis frustratus est. neque diu fefellit: nam prenso ductoque per proximos pagos equo cuius foret cognitum. et repertus cum tormentis edere conscios adigeretur, voce magna sermone patrio frustra se interrogari clamitavit: adsisterent socii ac spectarent; nullam vim tantam doloris fore ut veritatem eliceret. idemque cum postero ad quaestionem retraheretur, eo nisu proripuit se custodibus saxoque caput adflixit ut statim exanimaretur. sed Piso Termestinorum dolo

3 partae *Lipsius* : paratae *M* 6 delectus *Pichena* : deiectus *M* 11 Iullo *Andresen* : iulio *M* : iulo *Lipsius* 26 se *M*[2] : si *M* : *an* sic? 28 quaestionem *Ritter* : quaesitionem *M*

caesus habetur; quippe pecunias e publico interceptas acrius quam ut tolerarent barbari cogebat.

46. Lentulo Gaetulico C. Calvisio consulibus decreta triumphi insignia Poppaeo Sabino contusis Thraecum gentibus, qui montium editis incultu atque eo ferocius agitabant. causa motus super hominum ingenium, quod pati dilectus et validissimum quemque militiae nostrae dare aspernabantur, ne regibus quidem parere nisi ex libidine soliti, aut si mitterent auxilia, suos ductores praeficere nec nisi adversum accolas belligerare. ac tum rumor incesserat fore ut disiecti aliisque nationibus permixti diversas in terras traherentur. sed antequam arma inciperent, misere legatos amicitiam obsequiumque memoraturos, et mansura haec si nullo novo onere temptarentur: sin ut victis servitium indiceretur, esse sibi ferrum et iuventutem et promptum libertati aut ad mortem animum. simul castella rupibus indita conlatosque illuc parentes et coniuges ostentabant bellumque impeditum arduum cruentum minitabantur.

47. At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis, postquam Pomponius Labeo e Moesia cum legione, rex Rhoemetalces cum auxiliis popularium qui fidem non mutaverant, venere, addita praesenti copia ad hostem pergit, compositum iam per angustias saltuum. quidam audentius apertis in collibus visebantur, quos dux Romanus acie suggressus haud aegre pepulit sanguine barbarorum modico ob propinqua suffugia. mox castris in loco communitis valida manu montem occupat angustum et aequali dorso continuum usque ad proximum castellum quod magna vis armata aut incondita tuebatur. simul in ferocissimos, qui ante vallum more gentis cum carminibus et tripudiis persultabant, mittit delectos sagittariorum. ii

1 quippe *Bezzenberger*: qui *M*: quia *Pichena, Nipperdey* 5 sine cultu *Bezzenberger*: inculti *Beroaldus* 20 postquam . . . venere *Iac. Gronovius*: quam . . . venire *M* 29 aut] at *Rhenanus*

dum eminus grassabantur crebra et inulta vulnera fecere: propius incedentes eruptione subita turbati sunt receptique subsidio Sugambrae cohortis, quam Romanus promptam ad pericula nec minus cantuum et armorum tumultu trucem haud procul instruxerat.

48. Translata dehinc castra hostem propter, relictis apud priora munimenta Thraecibus, quos nobis adfuisse memoravi. iisque permissum vastare, urere, trahere praedas, dum populatio lucem intra sisteretur noctemque in castris tutam et vigilem capesserent. id primo servatum: mox versi in luxum et raptis opulenti omittere stationes, lascivia epularum aut somno et vino procumbere. igitur hostes incuria eorum comperta duo agmina parant quorum altero populatores invaderentur, alii castra Romana adpugnarent, non spe capiendi sed ut clamore, telis suo quisque periculo intentus sonorem alterius proelii non acciperet. tenebrae insuper delectae augendam ad formidinem. sed qui vallum legionum temptabant facile pelluntur; Thraecum auxilia repentino incursu territa, cum pars munitionibus adiacerent, plures extra palarentur, tanto infensius caesi quanto perfugae et proditores ferre arma ad suum patriaeque servitium incusabantur.

49. Postera die Sabinus exercitum aequo loco ostendit, si barbari successu noctis alacres proelium auderent. et postquam castello aut coniunctis tumulis non degrediebantur, obsidium coepit per praesidia quae opportune iam muniebat; dein fossam loricamque contexens quattuor milia passuum ambitu amplexus est; tum paulatim ut aquam pabulumque eriperet contrahere claustra artaque circumdare; et struebatur agger unde saxa hastae ignes propinquum iam in hostem iacerentur. sed nihil aeque quam sitis fatigabat, cum ingens multitudo bellatorum im-

11 statione *M* 25 degrediebantur *Pichena*: degrediebatur *M*

bellium uno reliquo fonte uterentur; simulque armenta, ut mos barbaris, iuxta clausa egestate pabuli exanimari; adiacere corpora hominum quos vulnera, quos sitis peremerat; pollui cuncta sanie odore contactu.

50. Rebusque turbatis malum extremum discordia accessit, his deditionem aliis mortem et mutuos inter se ictus parantibus; et erant qui non inultum exitium sed eruptionem suaderent. neque ignobiles tantum his diversi sententiis, verum e ducibus Dinis, provectus senecta et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, ponenda arma, unum adflictis id remedium disserebat, primusque se cum coniuge et liberis victori permisit: secuti aetate aut sexu imbecilli et quibus maior vitae quam gloriae cupido. at iuventus Tarsam inter et Turesim distrahebatur. utrique destinatum cum libertate occidere, sed Tarsa properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus clamitans, dedit exemplum demisso in pectus ferro; nec defuere qui eodem modo oppeterent. Turesis sua cum manu noctem opperitur haud nescio duce nostro. igitur firmatae stationes densioribus globis; et ingruebat nox nimbo atrox, hostisque clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat, cum Sabinus circumire, hortari, ne ad ambigua sonitus aut simulationem quietis casum insidiantibus aperirent, sed sua quisque munia servarent immoti telisque non in falsum iactis.

51. Interea barbari catervis decurrentes nunc in vallum manualia saxa, praeustas sudes, decisa robora iacere, nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas, quidam pontis et scalas ante fabricati inferre propugnaculis eaque prensare, detrahere et adversum resistentis comminus niti. miles contra deturbare telis, pellere umbonibus, mu-

1 simulque M^1: simuleque *M*: simul equi *Lipsius* 8 neque . . . sententiis *secl. Ritter* tantum his *Madvig*: quamvis *M* 15 properandum *Ricklefs*

ralia pila, congestas lapidum molis provolvere. his partae victoriae spes et si cedant insignitius flagitium, illis extrema iam salus et adsistentes plerisque matres et coniuges earumque lamenta addunt animos. nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna; incerti ictus, vulnera improvisa; suorum atque hostium ignoratio et montis anfractu repercussae velut a tergo voces adeo cuncta miscuerant ut quaedam munimenta Romani quasi perrupta omiserint. neque tamen pervasere hostes nisi admodum pauci: ceteros, deiecto promptissimo quoque aut saucio, adpetente iam luce trusere in summa castelli ubi tandem coacta deditio. et proxima sponte incolarum recepta: reliquis quo minus vi aut obsidio subigerentur praematura montis Haemi et saeva hiems subvenit.

52. At Romae commota principis domo, ut series futuri in Agrippinam exitii inciperet Claudia Pulchra sobrina eius postulatur accusante Domitio Afro. is recens praetura, modicus dignationis et quoquo facinore properus clarescere, crimen impudicitiae, adulterum Furnium, veneficia in principem et devotiones obiectabat. Agrippina semper atrox, tum et periculo propinquae accensa, pergit ad Tiberium ac forte sacrificantem patri repperit. quo initio invidiae non eiusdem ait mactare divo Augusto victimas et posteros eius insectari. non in effigies mutas divinum spiritum transfusum: se imaginem veram, caelesti sanguine ortam, intellegere discrimen, suscipere sordis. frustra Pulchram praescribi cui sola exitii causa sit quod Agrippinam stulte prorsus ad cultum delegerit oblita Sosiae ob eadem adflictae. audita haec raram occulti pectoris vocem elicuere, correptamque Graeco versu admonuit non ideo laedi quia non regnaret. Pulchra et Furnius damnantur. Afer pri-

9 deiecto *Orelli*: delecto *M* 12 incolarum *Beroaldus*: incorum *M* 22 reperit *Ernesti* 25 se imaginem *Muretus*: sed maginem *M* sanguinē *M*

moribus oratorum additus, divulgato ingenio et secuta adseveratione Caesaris qua suo iure disertum eum appellavit. mox capessendis accusationibus aut reos tutando prosperiore eloquentiae quam morum fama fuit, nisi quod aetas extrema multum etiam eloquentiae dempsit, dum fessa mente retinet silentii impatientiam.

53. At Agrippina pervicax irae et morbo corporis implicata, cum viseret eam Caesar, profusis diu ac per silentium lacrimis, mox invidiam et preces orditur: subveniret solitudini, daret maritum; habilem adhuc iuventam sibi neque aliud probis quam ex matrimonio solacium; esse in civitate, * * * Germanici coniugem ac liberos eius recipere dignarentur. sed Caesar non ignarus quantum ex re publica peteretur, ne tamen offensionis aut metus manifestus foret sine responso quamquam instantem reliquit. id ego, a scriptoribus annalium non traditum, repperi in commentariis Agrippinae filiae quae Neronis principis mater vitam suam et casus suorum posteris memoravit.

54. Ceterum Seianus maerentem et improvidam altius perculit, immissis qui per speciem amicitiae monerent paratum ei venenum, vitandas soceri epulas. atque illa simulationum nescia, cum propter discumberet, non vultu aut sermone flecti, nullos attingere cibos, donec advertit Tiberius, forte an quia audiverat; idque quo acrius experiretur, poma, ut erant adposita, laudans nurui sua manu tradidit. aucta ex eo suspicio Agrippinae et intacta ore servis tramisit. nec tamen Tiberii vox coram secuta, sed obversus ad matrem non mirum ait si quid severius in eam statuisset a qua veneficii insimularetur. inde rumor parari exitium neque id imperatorem palam audere, secretum ad perpetrandum quaeri.

12 *post* civitate *desunt in fine versus circiter quattuordecim litterae*; qui divi Augusti neptem *supplevit Crollius*, qui divo Augusto ortam *Haase* 13 ex re publica] ex se *Wurm*: ea re *Madvig* 25 sua *Rhenanus*: suae *M*

55. Sed Caesar quo famam averteret adesse frequens senatui legatosque Asiae ambigentis quanam in civitate templum statueretur pluris per dies audivit. undecim urbes certabant, pari ambitione, viribus diversae. neque multum distantia inter se memorabant de vetustate generis, studio in populum Romanum per bella Persi et Aristonici aliorumque regum. verum Hypaepeni Trallianique Laodicenis ac Magnetibus simul tramissi ut parum validi; ne Ilienses quidem, cum parentem urbis Romae Troiam referrent, nisi antiquitatis gloria pollebant. paulum addubitatum quod Halicarnasii mille et ducentos per annos nullo motu terrae nutavisse sedes suas vivoque in saxo fundamenta templi adseveraverant. Pergamenos (eo ipso nitebantur) aede Augusto ibi sita satis adeptos creditum. Ephesii Milesiique, hi Apollinis, illi Dianae caerimonia occupavisse civitates visi. ita Sardianos inter Zmyrnaeosque deliberatum. Sardiani decretum Etruriae recitavere ut consanguinei: nam Tyrrhenum Lydumque Atye rege genitos ob multitudinem divisisse gentem; Lydum patriis in terris resedisse, Tyrrheno datum novas ut conderet sedes; et ducum e nominibus indita vocabula illis per Asiam, his in Italia; auctamque adhuc Lydorum opulentiam missis in Graeciam populis cui mox a Pelope nomen. simul litteras imperatorum et icta nobiscum foedera bello Macedonum ubertatemque fluminum suorum, temperiem caeli ac ditis circum terras memorabant.

56. At Zmyrnaei repetita vetustate, seu Tantalus Iove ortus illos, sive Theseus divina et ipse stirpe, sive una Amazonum condidisset, transcendere ad ea, quis maxime fidebant, in populum Romanum officiis, missa navali copia

7 hypae penitrali tanique *M*: *emend. Beroaldus* 11 Alicarnasii *M*: Halicarnassii *Rhenanus* 14 aede . . . sita *Lipsius*: aedē . . . sitam *M*: Pergamenos (eo ipso nitebantur aedem Augusto ibi sitam) . . . *ante Lipsium edd.* 22 in insulam *Urlichs* 24 icta *Rhenanus*: dicta *M*

non modo externa ad bella sed quae in Italia tolerabantur; seque primos templum urbis Romae statuisse, M. Porcio consule, magnis quidem iam populi Romani rebus, nondum tamen ad summum elatis, stante adhuc Punica urbe et validis per Asiam regibus. simul L. Sullam testem adferebant, gravissimo in discrimine exercitus ob asperitatem hiemis et penuriam vestis, cum id Zmyrnam in contionem nuntiatum foret, omnis qui adstabant detraxisse corpori tegmina nostrisque legionibus misisse. ita rogati sententiam patres Zmyrnaeos praetulere. censuitque Vibius Marsus ut M'. Lepido, cui ea provincia obvenerat, super numerum legaretur qui templi curam susciperet. et quia Lepidus ipse deligere per modestiam abnuebat, Valerius Naso e praetoriis sorte missus est.

57. Inter quae diu meditato prolatoque saepius consilio tandem Caesar in Campaniam, specie dedicandi templa apud Capuam Iovi, apud Nolam Augusto, sed certus procul urbe degere. causam abscessus quamquam secutus plurimos auctorum ad Seiani artes rettuli, quia tamen caede eius patrata sex postea annos pari secreto coniunxit, plerumque permoveor num ad ipsum referri verius sit, saevitiam ac libidinem cum factis promeret, locis occultantem. erant qui crederent in senectute corporis quoque habitum pudori fuisse: quippe illi praegracilis et incurva proceritas, nudus capillo vertex, ulcerosa facies ac plerumque medicaminibus interstincta; et Rhodi secreto vitare coetus, recondere voluptates insuerat. traditur etiam matris impotentia extrusum quam dominationis sociam aspernabatur neque depellere poterat, cum dominationem ipsam donum eius accepisset. nam dubitaverat Augustus Germanicum, sororis

11 Marsus *Rhenanus*: Marcus *M* M'. *Borghesi*: M. *M* 13 deligi se *Beroaldus* 16 in Campaniam] abscessit *add. Halm*, concessit *Otto* 22 occultantem *Rhenanus*: occultantis *M*

nepotem et cunctis laudatum, rei Romanae imponere, sed precibus uxoris evictus Tiberio Germanicum, sibi Tiberium adscivit. idque Augusta exprobrabat, reposcebat.

58. Profectio arto comitatu fuit: unus senator consulatu functus, Cocceius Nerva, cui legum peritia, eques Romanus praeter Seianum ex inlustribus Curtius Atticus, ceteri liberalibus studiis praediti, ferme Graeci, quorum sermonibus levaretur. ferebant periti caelestium iis motibus siderum excessisse Roma Tiberium ut reditus illi negaretur. unde exitii causa multis fuit properum finem vitae coniectantibus vulgantibusque; neque enim tam incredibilem casum providebant ut undecim per annos libens patria careret. mox patuit breve confinium artis et falsi veraque quam obscuris tegerentur. nam in urbem non regressurum haud forte dictum: ceterorum nescii egere, cum propinquo rure aut litore et saepe moenia urbis adsidens extremam senectam compleverit.

59. Ac forte illis diebus oblatum Caesari anceps periculum auxit vana rumoris praebuitque ipsi materiem cur amicitiae constantiaeque Seiani magis fideret. vescebantur in villa cui vocabulum Speluncae mare Amunclanum inter *et* Fundanos montis nativo in specu. eius os lapsis repente saxis obruit quosdam ministros: hinc metus in omnis et fuga eorum qui convivium celebrabant. Seianus genu vultuque et manibus super Caesarem suspensus opposuit sese incidentibus atque habitu tali repertus est a militibus qui subsidio venerant. maior ex eo et quamquam exitiosa suaderet ut non sui anxius cum fide audiebatur. adsimulabatque iudicis partis adversum Germanici stirpem, subditis qui accusatorum nomina sustinerent maximeque insectarentur Neronem proximum successioni et, quamquam modesta iuventa, plerumque tamen quid in praesentiarum conduceret oblitum,

21 Amuclanum *Beroaldus* 22 et *add. Bezzenberger* 32 conduceret *Beroaldus*: conducet *M*

dum a libertis et clientibus, apiscendae potentiae properis, extimulatur ut erectum et fidentem animi ostenderet: velle id populum Romanum, cupere exercitus, neque ausurum contra Seianum qui nunc patientiam senis et segnitiam iuvenis iuxta insultet.

60. Haec atque talia audienti nihil quidem pravae cogitationis, sed interdum voces procedebant contumaces et inconsultae, quas adpositi custodes exceptas auctasque cum deferrent neque Neroni defendere daretur, diversae insuper sollicitudinum formae oriebantur. nam alius occursum eius vitare, quidam salutatione reddita statim averti, plerique inceptum sermonem abrumpere, insistentibus contra inridentibusque qui Seiano fautores aderant. enimvero Tiberius torvus aut falsum renidens vultu: seu loqueretur seu taceret iuvenis, crimen ex silentio, ex voce. ne nox quidem secura, cum uxor vigilias somnos suspiria matri Liviae atque illa Seiano patefaceret; qui fratrem quoque Neronis Drusum traxit in partis, spe obiecta principis loci si priorem aetate et iam labefactum demovisset. atrox Drusi ingenium super cupidinem potentiae et solita fratribus odia accendebatur invidia quod mater Agrippina promptior Neroni erat. neque tamen Seianus ita Drusum fovebat ut non in eum quoque semina futuri exitii meditaretur, gnarus praeferocem et insidiis magis opportunum.

61. Fine anni excessere insignes viri Asinius Agrippa, claris maioribus quam vetustis vitaque non degener, et Q. Haterius, familia senatoria, eloquentiae quoad vixit celebratae: monimenta ingeni eius haud perinde retinentur. scilicet impetu magis quam cura vigebat; utque aliorum meditatio et labor in posterum valescit, sic Haterii canorum illud et profluens cum ipso simul extinctum est.

2 animum *Pichena*, *Halm* 7 procidebant *Haase* 26 et Q.] et quae *M*: atque *margo* 27 qua ad *M*, *sic item* vi. 51: quaad *Orelli*

62. M. Licinio L. Calpurnio consulibus ingentium bellorum cladem aequavit malum improvisum: eius initium simul et finis extitit. nam coepto apud Fidenam amphitheatro Atilius quidam libertini generis, quo spectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per solidum subdidit neque firmis nexibus ligneam compagem superstruxit, ut qui non abundantia pecuniae nec municipali ambitione sed in sordidam mercedem id negotium quaesivisset. adfluxere avidi talium, imperitante Tiberio procul voluptatibus habiti, virile ac muliebre secus, omnis aetas, ob propinquitatem loci effusius; unde gravior pestis fuit, conferta mole, dein convulsa, dum ruit intus aut in exteriora effunditur immensamque vim mortalium, spectaculo intentos aut qui circum adstabant, praeceps trahit atque operit. et illi quidem quos principium stragis in mortem adflixerat, ut tali sorte, cruciatum effugere: miserandi magis quos abrupta parte corporis nondum vita deseruerat; qui per diem visu, per noctem ululatibus et gemitu coniuges aut liberos noscebant. iam ceteri fama exciti, hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari. etiam quorum diversa de causa amici aut necessarii aberant, pavere tamen; nequedum comperto quos illa vis perculisset, latior ex incerto metus.

63. Vt coepere dimoveri obruta, concursus ad exanimos complectentium, osculantium; et saepe certamen si confusior facies sed par forma aut aetas errorem adgnoscentibus fecerat. quinquaginta hominum milia eo casu debilitata vel obtrita sunt; cautumque in posterum senatus consulto ne quis gladiatorium munus ederet cui minor quadringentorum milium res neve amphitheatrum imponeretur nisi solo firmitatis spectatae. Atilius in exilium actus est. ceterum sub recentem cladem patuere procerum domus, fomenta et

3 amphitheatro *Beroaldus*: amphitheatrū *M* 7 in sordidam mercedem *Pichena*: in sordida mercede *M* 9 virilis ac muliebris sexus *Beroaldus* 10 effusius *Lipsius*: effusus *M* 21 perculisset *Beroaldus*: periculis sed *M* 25 et par *Beroaldus*

medici passim praebiti, fuitque urbs per illos dies quamquam maesta facie veterum institutis similis, qui magna post proelia saucios largitione et cura sustentabant.

64. Nondum ea clades exoleverat cum ignis violentia urbem ultra solitum adfecit, deusto monte Caelio; feralemque annum ferebant et ominibus adversis susceptum principi consilium absentiae, qui mos vulgo, fortuita ad culpam trahentes, ni Caesar obviam isset tribuendo pecunias ex modo detrimenti. actaeque ei grates apud senatum ab inlustribus famaque apud populum, quia sine ambitione aut proximorum precibus ignotos etiam et ultro accitos munificentia iuverat. adduntur sententiae ut mons Caelius in posterum Augustus appellaretur, quando cunctis circum flagrantibus sola Tiberii effigies sita in domo Iunii senatoris inviolata mansisset. evenisse id olim Claudiae Quintae eiusque statuam vim ignium bis elapsam maiores apud aedem matris deum consecravisse. sanctos acceptosque numinibus Claudios et augendam caerimoniam loco in quo tantum in principem honorem di ostenderint.

65. Haud fuerit absurdum tradere montem eum antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis silvae frequens fecundusque erat, mox Caelium appellitatum a Caele Vibenna, qui dux gentis Etruscae cum auxilium tulisset sedem eam acceperat a Tarquinio Prisco, seu quis alius regum dedit: nam scriptores in eo dissentiunt. cetera non ambigua sunt, magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitavisse, unde Tuscum vicum e vocabulo advenarum dictum.

66. Sed ut studia procerum et largitio principis adversum casus solacium tulerant, ita accusatorum maior in dies

2 instituti *M* 6 ominibus *Beroaldus*: omnibus *M* 19 ostenderint *Lipsius*: ostenderent *M* 24 tulisset *Lipsius*: appellatum tauisset *M*: portavisset *Döderlein* 30 casus *Heinsius*: casum *M* telerant *M*: tetulerant *Döderlein*

et infestior vis sine levamento grassabatur; corripueratque Varum Quintilium, divitem et Caesari propinquum, Domitius Afer, Claudiae Pulchrae matris eius condemnator, nullo mirante quod diu egens et parto nuper praemio male usus plura ad flagitia accingeretur. Publium Dolabellam socium delationis extitisse miraculo erat, quia claris maioribus et Varo conexus suam ipse nobilitatem, suum sanguinem perditum ibat. restitit tamen senatus et opperiendum imperatorem censuit, quod unum urgentium malorum suffugium in tempus erat.

67. At Caesar dedicatis per Campaniam templis, quamquam edicto monuisset ne quis quietem eius inrumperet, concursusque oppidanorum disposito milite prohiberentur, perosus tamen municipia et colonias omniaque in continenti sita Capreas se in insulam abdidit trium milium freto ab extremis Surrentini promunturii diiunctam. solitudinem eius placuisse maxime crediderim, quoniam importuosum circa mare et vix modicis navigiis pauca subsidia; neque adpulerit quisquam nisi gnaro custode. caeli temperies hieme mitis obiectu montis quo saeva ventorum arcentur; aestas in favonium obversa et aperto circum pelago peramoena; prospectabatque pulcherrimum sinum, antequam Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret. Graecos ea tenuisse Capreasque Telebois habitatas fama tradit. sed tum Tiberius duodecim villarum nominibus et molibus insederat, quanto intentus olim publicas ad curas tanto occultiores in luxus et malum otium resolutus. manebat quippe suspicionum et credendi temeritas quam Seianus augere etiam in urbe suetus acrius turbabat non iam occultis adversum Agrippinam et Neronem insidiis. quis additus miles nuntios, introitus, aperta secreta velut in annalis referebat, ultroque

7 conexus *Rhenanus*: conixius *M* 15 abdidit *Beroaldus*: addidit *M* 19 gnaro *Beroaldus*: grano *M* 26 occultiores *Weissenborn*: occultior *M*: occultos *Io. Fr. Gronovius*

struebantur qui monerent perfugere ad Germaniae exercitus vel celeberrimo fori effigiem divi Augusti amplecti populumque ac senatum auxilio vocare. eaque spreta ab illis, velut pararent, obiciebantur.

68. Iunio Silano et Silio Nerva consulibus foedum anni principium incessit tracto in carcerem inlustri equite Romano Titio Sabino ob amicitiam Germanici: neque enim omiserat coniugem liberosque eius percolere, sectator domi, comes in publico, post tot clientes unus eoque apud bonos laudatus et gravis iniquis. hunc Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus, M. Opsius praetura functi adgrediuntur, cupidine consulatus ad quem non nisi per Seianum aditus; neque Seiani voluntas nisi scelere quaerebatur. compositum inter ipsos ut Latiaris, qui modico usu Sabinum contingebat, strueret dolum, ceteri testes adessent, deinde accusationem inciperent. igitur Latiaris iacere fortuitos primum sermones, mox laudare constantiam quod non, ut ceteri, florentis domus amicus adflictam deseruisset; simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat. et postquam Sabinus, ut sunt molles in calamitate mortalium animi, effudit lacrimas, iunxit questus, audentius iam onerat Seianum, saevitiam, superbiam, spes eius; ne in Tiberium quidem convicio abstinet; iique sermones tamquam vetita miscuissent speciem artae amicitiae fecere. ac iam ultro Sabinus quaerere Latiarem, ventitare domum, dolores suos quasi ad fidissimum deferre.

69. Consultant quos memoravi quonam modo ea plurium auditu acciperentur. nam loco in quem coibatur servanda solitudinis facies; et si pone foris adsisterent, metus visus, sonitus aut forte ortae suspicionis erat. tectum inter et laquearia tres senatores haud minus turpi latebra quam

11 Petilius *Lipsius*: petitius *M* 24 fecere *Faernus*: facere *M* 29 metu (metus *Beroaldus*) . . . suspiciones erant *Ernesti* 30 erat *Rhenanus*: erant *M*

detestanda fraude sese abstrudunt, foraminibus et rimis aurem admovent. interea Latiaris repertum in publico Sabinum, velut recens cognita narraturus, domum et in cubiculum trahit praeteritaque et instantia, quorum adfatim copia, ac novos terrores cumulat. eadem ille et diutius, quanto maesta, ubi semel prorupere, difficilius reticentur. properata inde accusatio missisque ad Caesarem litteris ordinem fraudis suumque ipsi dedecus narravere. non alias magis anxia et pavens civitas, tegens adversum proximos; congressus, conloquia, notae ignotaeque aures vitari; etiam muta atque inanima, tectum et parietes circumspectabantur.

70. Sed Caesar sollemnia incipientis anni kalendis Ianuariis epistula precatus vertit in Sabinum, corruptos quosdam libertorum et petitum se arguens, ultionemque haud obscure poscebat. nec mora quin decerneretur; et trahebatur damnatus, quantum obducta veste et adstrictis faucibus niti poterat, clamitans sic inchoari annum, has Seiano victimas cadere. quo intendisset oculos, quo verba acciderent, fuga vastitas, deseri itinera fora. et quidam regrediebantur ostentabantque se rursum id ipsum paventes quod timuissent. quem enim diem vacuum poena ubi inter sacra et vota, quo tempore verbis etiam profanis abstineri mos esset, vincla et laqueus inducantur? non imprudentem Tiberium tantam invidiam adisse: quaesitum meditatumque, ne quid impedire credatur quo minus novi magistratus, quo modo delubra et altaria, sic carcerem recludant. secutae insuper litterae grates agentis quod hominem infensum rei publicae punivissent, adiecto trepi-

8 ipsi *Beroaldus* : ipse *M* 9 tegens *Lipsius*: egens *M*: reticens *Weissenborn*: se tegens *Vertranius* 20 acciderent *Rhenanus*: acciperent *M* 24 non imprudentem *Rhenanus*: non||prudentem *M* 25 adisse, quaesitum *Beroaldus*: adisset quaesitum *M*: adisse, set quaesitum *Wurm*

dam sibi vitam, suspectas inimicorum insidias, nullo nominatim compellato; neque tamen dubitabatur in Neronem et Agrippinam intendi.

71. Ni mihi destinatum foret suum quaeque in annum referre, avebat animus antire statimque memorare exitus quos Latinus atque Opsius ceterique flagitii eius repertores habuere, non modo postquam Gaius Caesar rerum potitus est sed incolumi Tiberio, qui scelerum ministros ut perverti ab aliis nolebat, ita plerumque satiatus et oblatis in eandem operam recentibus veteres et praegravis adflixit: verum has atque alias sontium poenas in tempore trademus. tum censuit Asinius Gallus, cuius liberorum Agrippina matertera erat, petendum a principe ut metus suos senatui fateretur amoverique sineret. nullam aeque Tiberius, ut rebatur, ex virtutibus suis quam dissimulationem diligebat: eo aegrius accepit recludi quae premeret. sed mitigavit Seianus, non Galli amore verum ut cunctationes principis opperiretur, gnarus lentum in meditando, ubi prorupisset, tristibus dictis atrocia facta coniungere.

Per idem tempus Iulia mortem obiit, quam neptem Augustus convictam adulterii damnaverat proieceratque in insulam Trimerum, haud procul Apulis litoribus. illic viginti annis exilium toleravit Augustae ope sustentata, quae florentis privignos cum per occultum subvertisset, misericordiam erga adflictos palam ostentabat.

72. Eodem anno Frisii, transrhenanus populus, pacem exuere, nostra magis avaritia quam obsequii impatientes. tributum iis Drusus iusserat modicum pro angustia rerum, ut in usus militaris coria boum penderent, non intenta cuiusquam cura quae firmitudo, quae mensura, donec Olennius e primipilaribus regendis Frisiis impositus terga

18 opperiretur *Muretus et Io. Fr. Gronovius*: aperirentur *M, Halm*
22 Tremetum *Freinsheim*

urorum delegit quorum ad formam acciperentur. id aliis quoque nationibus arduum apud Germanos difficilius tolerabatur, quis ingentium beluarum feraces saltus, modica domi armenta sunt. ac primo boves ipsos, mox agros, postremo corpora coniugum aut liberorum servitio tradebant. hinc ira et questus et postquam non subveniebatur remedium ex bello. rapti qui tributo aderant milites et patibulo adfixi: Olennius infensos fuga praevenit receptus castello cui nomen Flevum; et haud spernenda illic civium sociorumque manus litora Oceani praesidebat.

73. Quod ubi L. Apronio inferioris Germaniae pro praetore cognitum, vexilla legionum e superiore provincia peditumque et equitum auxiliarium delectos accivit ac simul utrumque exercitum Rheno devectum Frisiis intulit, soluto iam castelli obsidio et ad sua tutanda degressis rebellibus. igitur proxima aestuaria aggeribus et pontibus traducendo graviori agmini firmat, atque interim repertis vadis alam Canninefatem et quod peditum Germanorum inter nostros merebat circumgredi terga hostium iubet, qui iam acie compositi pellunt turmas socialis equitesque legionum subsidio missos. tum tres leves cohortes ac rursum duae, dein tempore interiecto alarius eques immissus: satis validi si simul incubuissent, per intervallum adventantes neque constantiam addiderant turbatis et pavore fugientium auferebantur. Cethego Labeoni legato quintae legionis quod reliquum auxiliorum tradit. atque ille dubia suorum re in anceps tractus missis nuntiis vim legionum implorabat. prorumpunt quintani ante alios et acri pugna hoste pulso recipiunt cohortis alasque fessas vulneribus. neque dux Romanus ultum iit aut corpora humavit, quamquam multi

1 urorum] taurorum *Nipperdey* 6 subveniebatur *Rhenanus*: subveniebat *M* 15 castelli *Rhenanus*: castello *M* digressis *Beroaldus* 20 pellunt *Rhenanus*: pelluntur|| *M* 22 alarius *Freinsheim*: acrius *M* 25 Cethego *Lipsius*: cethecio *M*

tribunorum praefectorumque et insignes centuriones cecidissent. mox compertum a transfugis nongentos Romanorum apud lucum quem Baduhennae vocant pugna in posterum extracta confectos, et aliam quadringentorum manum occupata Cruptorigis quondam stipendiari villa, postquam proditio metuebatur, mutuis ictibus procubuisse.

74. Clarum inde inter Germanos Frisium nomen, dissimulante Tiberio damna ne cui bellum permitteret. neque senatus in eo cura an imperii extrema dehonestarentur: pavor internus occupaverat animos cui remedium adulatione quaerebatur. ita quamquam diversis super rebus consulerentur, aram clementiae, aram amicitiae effigiesque circum Caesaris ac Seiani censuere crebrisque precibus efflagitabant visendi sui copiam facerent. non illi tamen in urbem aut propinqua urbi degressi sunt: satis visum omittere insulam et in proximo Campaniae aspici. eo venire patres, eques, magna pars plebis, anxii erga Seianum cuius durior congressus atque eo per ambitum et societate consiliorum parabatur. satis constabat auctam ei adrogantiam foedum illud in propatulo servitium spectanti; quippe Romae sueti discursus et magnitudine urbis incertum quod quisque ad negotium pergat: ibi campo aut litore iacentes nullo discrimine noctem ac diem iuxta gratiam aut fastus ianitorum perpetiebantur donec id quoque vetitum: et revenere in urbem trepidi quos non sermone, non visu dignatus erat, quidam male alacres quibus infaustae amicitiae gravis exitus imminebat.

75. Ceterum Tiberius neptem Agrippinam Germanico ortam cum coram Cn. Domitio tradidisset, in urbe cele-

5 Cruptorigis *Otto*: cruptoricis *M* 11 internus *Rhenanus*: internos *M* 16 digressi *Beroaldus* 21 illud in propatulo *Beroaldus*: illum in propatibulo *M* 22 magnitudine *Rhenanus*: magnitudini *M* 25 id quoque *Muretus*: idque *M*

brari nuptias iussit. in Domitio super vetustatem generis propinquum Caesaribus sanguinem delegerat; nam is aviam Octaviam et per eam Augustum avunculum praeferebat.

LIBER V · FRAGMENTVM

1. Rubellio et Fufio consulibus, quorum utrique Geminus cognomentum erat, Iulia Augusta mortem obiit, aetate extrema, nobilitatis per Claudiam familiam et adoptione Liviorum Iuliorumque clarissimae. primum ei matrimonium et liberi fuere cum Tiberio Nerone, qui bello Perusino profugus pace inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta in urbem rediit. exim Caesar cupidine formae aufert marito, incertum an invitam, adeo properus ut ne spatio quidem ad enitendum dato penatibus suis gravidam induxerit. nullam posthac subolem edidit sed sanguini Augusti per coniunctionem Agrippinae et Germanici adnexa communis pronepotes habuit. sanctitate domus priscum ad morem, comis ultra quam antiquis feminis probatum, mater impotens, uxor facilis et cum artibus mariti, simulatione filii bene composita. funus eius modicum, testamentum diu inritum fuit. laudata est pro rostris a G. Caesare pronepote qui mox rerum potitus est.

2. At Tiberius, quod supremis in matrem officiis defuisset, nihil mutata amoenitate vitae, magnitudinem negotiorum per litteras excusavit honoresque memoriae eius ab senatu large decretos quasi per modestiam imminuit, paucis admodum receptis et addito ne caelestis religio decerneretur: sic ipsam maluisse. quin et parte eiusdem epistulae increpuit amicitias muliebris, Fufium consulem oblique perstringens. is gratia Augustae floruerat, aptus adliciendis

8 Perusino *Beroaldus* : perusinio *M*

feminarum animis, dicax idem et Tiberium acerbis facetiis inridere solitus quarum apud praepotentis in longum memoria est.

3. Ceterum ex eo praerupta iam et urgens dominatio: nam incolumi Augusta erat adhuc perfugium, quia Tiberio inveteratum erga matrem obsequium neque Seianus audebat auctoritati parentis antire: tunc velut frenis exoluti proruperunt missaeque in Agrippinam ac Neronem litterae quas pridem adlatas et cohibitas ab Augusta credidit vulgus: haud enim multum post mortem eius recitatae sunt. verba inerant quaesita asperitate: sed non arma, non rerum novarum studium, amores iuvenum et impudicitiam nepoti obiectabat. in nurum ne id quidem confingere ausus, adrogantiam oris et contumacem animum incusavit, magno senatus pavore ac silentio, donec pauci quis nulla ex honesto spes (et publica mala singulis in occasionem gratiae trahuntur) ut referretur postulavere, promptissimo Cotta Messalino cum atroci sententia. sed aliis a primoribus maximeque a magistratibus trepidabatur: quippe Tiberius etsi infense invectus cetera ambigua reliquerat.

4. Fuit in senatu Iunius Rusticus, componendis patrum actis delectus a Caesare eoque meditationes eius introspicere creditus. is fatali quodam motu (neque enim ante specimen constantiae dederat) seu prava sollertia, dum imminentium oblitus incerta pavet, inserere se dubitantibus ac monere consules ne relationem inciperent; disserebatque brevibus momentis summa verti: posse quandoque *domus* Germanici exitium paenitentiae *esse* seni. simul populus effigies Agrippinae ac Neronis gerens circumsistit curiam faustisque in Caesarem ominibus falsas litteras et

10 multo *Heinsius* 13 confingere *Beroaldus*: confringere *M* 22 meditationes *Rhenanus*: meditationis *M* 28 domus *supplevit Halm* Germanici exitium *Ruperti*: germanicis titium *M* esse seni *Walther*: senis *M*: seni esse *Ruperti* 30 faustisque *Muretus*: festisque *M*: infestisque *Kritz*

principe invito exitium domui eius intendi clamitat. ita nihil triste illo die patratum. ferebantur etiam sub nominibus consularium fictae in Seianum sententiae, exercentibus plerisque per occultum atque eo procacius libidinem ingeniorum. unde illi ira violentior et materies criminandi : spretum dolorem principis ab senatu, descivisse populum ; audiri iam et legi novas contiones, nova patrum consulta : quid reliquum nisi ut caperent ferrum et, quorum imagines pro vexillis secuti forent, duces imperatoresque deligerent ?

5. Igitur Caesar repetitis adversum nepotem et nurum probris increpitaque per edictum plebe, questus apud patres quod fraude unius senatoris imperatoria maiestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta postulavit. nec ultra deliberatum quo minus non quidem extrema decernerent (id enim vetitum), sed paratos ad ultionem vi principis impediri testarentur. . . . .

LIBER VI

V. 6. . . . Quattuor et quadraginta orationes super ea re habitae, ex quis ob metum paucae, plures adsuetudine . . . . . . 'mihi pudorem aut Seiano invidiam adlaturum censui. versa est fortuna et ille quidem qui collegam et generum adsciverat sibi ignoscit : ceteri quem per dedecora fovere cum scelere insectantur. miserius sit ob amicitiam accusari an amicum accusare haud discreverim. non crudelitatem, non clementiam cuiusquam experiar sed liber et mihi ipsi

16 *post* testarentur *spatium vacuum est trium vel quattuor litterarum : tum novus versus incipit a v.* quattuor. *initium sexti libri hic posuit Haase, Lipsius post cap.* 11 (Cn. Domitius *etc.*) *constituerat, quod indicant numeri adpositi* 17, 19 *absunt lacunae signa in M utrobique*

probatus antibo periculum. vos obtestor ne memoriam nostri per maerorem quam laeti retineatis, adiciendo me quoque iis qui fine egregio publica mala effugerunt.'

V. 7. Tunc singulos, ut cuique adsistere, adloqui animus erat, retinens aut dimittens partem diei absumpsit, multoque adhuc coetu et cunctis intrepidum vultum eius spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio quem sinu abdiderat incubuit. neque Caesar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in Blaesum multa foedaque incusavisset.

V. 8. Relatum inde de P. Vitellio et Pomponio Secundo. illum indices arguebant claustra aerarii, cui praefectus erat, et militarem pecuniam rebus novis obtulisse; huic a Considio praetura functo obiectabatur Aelii Galli amicitia, qui punito Seiano in hortos Pomponii quasi fidissimum ad subsidium perfugisset. neque aliud periclitantibus auxilii quam in fratrum constantia fuit qui vades extitere. mox crebris prolationibus spem ac metum iuxta gravatus Vitellius petito per speciem studiorum scalpro levem ictum venis intulit vitamque aegritudine animi finivit. at Pomponius multa morum elegantia et ingenio inlustri, dum adversam fortunam aequus tolerat, Tiberio superstes fuit.

V. 9. Placitum posthac ut in reliquos Seiani liberos adverteretur, vanescente quamquam plebis ira ac plerisque per priora supplicia lenitis. igitur portantur in carcerem, filius imminentium intellegens, puella adeo nescia ut crebro interrogaret quod ob delictum et quo traheretur; neque facturam ultra et posse se puerili verbere moneri. tradunt temporis eius auctores, quia triumvirali supplicio adfici virginem inauditum habebatur, a carnifice laqueum iuxta compressam; exim oblisis faucibus id aetatis corpora in Gemonias abiecta.

5 absumpsit *Beroaldus*: adsumpsit *M* 14 Aelii *Lipsius*: velii *M* 28 puerili mo||verbere monerit *M*

V. 10. Per idem tempus Asia atque Achaia exterritae sunt acri magis quam diuturno rumore, Drusum Germanici filium apud Cycladas insulas mox in continenti visum. et erat iuvenis haud dispari aetate, quibusdam Caesaris libertis velut adgnitus; per dolumque comitantibus adliciebantur ignari fama nominis et promptis Graecorum animis ad nova et mira: quippe elapsum custodiae pergere ad paternos exercitus, Aegyptum aut Syriam invasurum, fingebant simul credebantque. iam iuventutis concursu, iam publicis studiis frequentabatur, laetus praesentibus et inanium spe, cum auditum id Poppaeo Sabino: is Macedoniae tum intentus Achaiam quoque curabat. igitur quo vera seu falsa antiret Toronaeum Thermaeumque sinum praefestinans, mox Euboeam Aegaei maris insulam et Piraeum Atticae orae, dein Corinthiense litus angustiasque Isthmi evadit; marique alio Nicopolim Romanam coloniam ingressus, ibi demum cognoscit sollertius interrogatum quisnam foret dixisse M. Silano genitum et multis sectatorum dilapsis ascendisse navem tamquam Italiam peteret. scripsitque haec Tiberio neque nos originem finemve eius rei ultra comperimus.

V. 11. Exitu anni diu aucta discordia consulum erupit. nam Trio, facilis capessendis inimicitiis et foro exercitus, ut segnem Regulum ad opprimendos Seiani ministros oblique perstrinxerat: ille nisi lacesseretur modestiae retinens non modo rettudit collegam sed ut noxium coniurationis ad disquisitionem trahebat. multisque patrum orantibus ponerent odia in perniciem itura, mansere infensi ac minitantes donec magistratu abirent.

VI. 1. Cn. Domitius et Camillus Scribonianus consulatum inierant, cum Caesar tramisso quod Capreas et Sur-

5 dolumque *Beroaldus* : dolum qui *M* 7 elapsum *Rhenanus* : lapsum *M* 10 inani *Nipperdey* : inani in *Ioh. Müller* 11 Poppaeo *Rhenanus* : pompeio *M* 16 alio] Ionio *Th. Barthold, Halm* 18 dilapsis *Beroaldus* : delapsis *M*

rentum interluit freto Campaniam praelegebat, ambiguus an urbem intraret, seu, quia contra destinaverat, speciem venturi simulans. et saepe in propinqua degressus, aditis iuxta Tiberim hortis, saxa rursum et solitudinem maris repetiit pudore scelerum et libidinum quibus adeo indomitis exarserat ut more regio pubem ingenuam stupris pollueret. nec formam tantum et decora corpora set in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum incitamentum cupidinis habebat. tuncque primum ignota antea vocabula reperta sunt sellariorum et spintriarum ex foeditate loci ac multiplici patientia ; praepositique servi qui conquirerent pertraherent, dona in promptos, minas adversum abnuentis, et si retinerent propinquus aut parens, vim raptus suaque ipsi libita velut in captos exercebant.

2. At Romae principio anni, quasi recens cognitis Liviae flagitiis ac non pridem etiam punitis, atroces sententiae dicebantur in effigies quoque ac memoriam eius et bona Seiani ablata aerario ut in fiscum cogerentur, tamquam referret. Scipiones haec et Silani et Cassii isdem ferme aut paulum immutatis verbis adseveratione multa censebant, cum repente Togonius Gallus, dum ignobilitatem suam magnis nominibus inserit, per deridiculum auditur. nam principem orabat deligere senatores ex quis viginti sorte ducti et ferro accincti, quoties curiam inisset, salutem eius defenderent. crediderat nimirum epistulae subsidio sibi alterum ex consulibus poscentis ut tutus a Capreis urbem peteret. Tiberius tamen, ludibria seriis permiscere solitus, egit grates benevolentiae patrum : sed quos omitti posse, quos deligi ? semperne eosdem an subinde alios ? et honoribus perfunctos an iuvenes, privatos an e magistratibus ? quam deinde speciem fore sumentium in limine curiae

10 spintriarum *Beroaldus* : p. sintriarum *M* 11 conquirerent *Döderlein* : quirerent *M* 13 retinerent *Beroaldus* : retinuerent *M* : retinuerant *Ritter* 18 tamquam *Lipsius* : tam *M*

gladios? neque sibi vitam tanti si armis tegenda foret. haec adversus Togonium verbis moderans neque *ut* ultra abolitionem sententiae suaderet.

3. At Iunium Gallionem qui censuerat ut praetoriani actis stipendiis ius apiscerentur in quattuordecim ordinibus sedendi violenter increpuit, velut coram rogitans quid illi cum militibus quos neque dicta imperatoris neque praemia nisi ab imperatore accipere par esset. repperisse prorsus quod divus Augustus non providerit: an potius discordiam et seditionem a satellite Seiani quaesitam, qua rudis animos nomine honoris ad corrumpendum militiae morem propelleret? hoc pretium Gallio meditatae adulationis tulit, statim curia, deinde Italia exactus; et quia incusabatur facile toleraturus exilium delecta Lesbo, insula nobili et amoena, retrahitur in urbem custoditurque domibus magistratuum. isdem litteris Caesar Sextium Paconianum praetorium perculit magno patrum gaudio, audacem maleficum, omnium secreta rimantem delectumque ab Seiano cuius ope dolus G. Caesari pararetur. quod postquam patefactum prorupere concepta pridem odia et summum supplicium decernebatur ni professus indicium foret.

4. Vt vero Latinium Latiarem ingressus est, accusator ac reus iuxta invisi gratissimum spectaculum praebebantur. Latiaris, ut rettuli, praecipuus olim circumveniendi Titii Sabini et tunc luendae poenae primus fuit. inter quae Haterius Agrippa consules anni prioris invasit, cur mutua accusatione intenta nunc silerent: metum prorsus et noxae

2 verbis *Beroaldus*: urbis *M* neque] neve *Nipperdey* ut *addidit Döderlein* neque ultra . . . suadere *Beroaldus* 7 edicta *Muretus* imperatoris *secl. Lipsius, Halm*: nisi imperatoris *Rhenanus, Nipperdey* 16 Sextium Paconianum *Lipsius*: extium pagonianum *M* 18 ab *Weissenborn*: ad *M* 22 Latinium *Beroaldus*: lucanium *M* ac reus *Lipsius*: acrius *M* 23 praebebant *Ursinus*: praebebatur *Beroaldus* 27 noxae conscientiam *Groslotius*: noxiam conscientiae *M*

conscientiam pro foedere haberi; at non patribus reticenda quae audivissent. Regulus manere tempus ultionis seque coram principe executurum; Trio aemulationem inter collegas et si qua discordes iecissent melius oblitterari respondit. Vrgente Agrippa Sanquinius Maximus e consularibus oravit senatum ne curas imperatoris conquisitis insuper acerbitatibus augerent: sufficere ipsum statuendis remediis. sic Regulo salus et Trioni dilatio exitii quaesita. Haterius invisior fuit quia somno aut libidinosis vigiliis marcidus et ob segnitiam quamvis crudelem principem non metuens inlustribus viris perniciem inter ganeam ac stupra meditabatur.

5. Exim Cotta Messalinus, saevissimae cuiusque sententiae auctor eoque inveterata invidia, ubi primum facultas data arguitur pleraque *in* C. Caesarem quasi incestae virilitatis, et cum die natali Augustae inter sacerdotes epularetur, novendialem eam cenam dixisse; querensque de potentia M'. Lepidi ac L. Arruntii, cum quibus ob rem pecuniariam disceptabat, addidisse: 'illos quidem senatus, me autem tuebitur Tiberiolus meus.' quae cuncta a primoribus civitatis revincebatur iisque instantibus ad imperatorem provocavit. nec multo post litterae adferuntur quibus in modum defensionis, repetito inter se atque Cottam amicitiae principio crebrisque eius officiis commemoratis, ne verba prave detorta neu convivalium fabularum simplicitas in crimen duceretur postulavit.

6. Insigne visum est earum Caesaris litterarum initium; nam his verbis exorsus est: 'quid scribam vobis, patres conscripti, aut quo modo scribam aut quid omnino non scribam hoc tempore, di me deaeque peius perdant quam

15 pleraque in C. Caesarem *Muretus*: pleraque C. Caesarem *M*: pleraque: Gaiam Caesarem *Freinsheim* incestae *Rhenanus*, *Nipperdey*: incerta *M*: incertae *Lipsius*, *Halm* 18 M'. *Lipsius*: M. *M* 20 quae *Nipperdey*: ne||que *M* 23 amicitia *M* 29 quomodo *Suet. Tib.* 67: quando *M*

perire me cotidie sentio, si scio.' adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. neque frustra praestantissimus sapientiae firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus, quando ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis animus dilaceretur. quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant quin tormenta pectoris suasque ipse poenas fateretur.

7. Tum facta patribus potestate statuendi de Caeciliano senatore qui plurima adversum Cottam prompserat, placitum eandem poenam inrogari quam in Aruseium et Sanquinium, accusatores L. Arruntii: quo non aliud honorificentius Cottae evenit, qui nobilis quidem set egens ob luxum, per flagitia infamis, sanctissimis Arruntii artibus dignitate ultionis aequabatur.

Q. Servaeus posthac et Minucius Thermus inducti, Servaeus praetura functus et quondam Germanici comes, Minucius equestri loco, modeste habita Seiani amicitia; unde illis maior miseratio. contra Tiberius praecipuos ad scelera increpans admonuit C. Cestium patrem dicere senatui quae sibi scripsisset, suscepitque Cestius accusationem. quod maxime exitiabile tulere illa tempora, cum primores senatus infimas etiam delationes exercerent, alii propalam, multi per occultum; neque discerneres alienos a coniunctis, amicos ab ignotis, quid repens aut vetustate obscurum: perinde in foro, in convivio, quaqua de re locuti incusabantur, ut quis praevenire et reum destinare properat, pars ad subsidium sui, plures infecti quasi valetudine et contactu. sed Minucius et Servaeus damnati indicibus accessere. tractique sunt in casum eundem Iulius Africanus e Santonis Gallica

9 Caeciliano *Lipsius*: caesiliano *M* 11 Aruleium *Reinesius*, *item* c. 40 Sanquinium *Beroaldus*: sangunnium *M*: sangurium *coni. Nipperdey* 20 patrem] praetorem *Lipsius* 25 perinde *Rhenanus*: proinde *M* 29 tractique *Beroaldus*: tractatique *M*

civitate, Seius Quadratus: originem non repperi. neque sum ignarus a plerisque scriptoribus omissa multorum pericula et poenas, dum copia fatiscunt aut quae ipsis nimia et maesta fuerant ne pari taedio lecturos adficerent verentur: nobis pleraque digna cognitu obvenere, quamquam ab aliis incelebrata.

8. Nam ea tempestate qua Seiani amicitiam ceteri falso exuerant ausus est eques Romanus M. Terentius, ob id reus, amplecti, ad hunc modum apud senatum ordiendo: 'fortunae quidem meae fortasse minus expediat adgnoscere crimen quam abnuere: sed utcumque casura res est, fatebor et fuisse me Seiano amicum et ut essem expetisse et postquam adeptus eram laetatum. videram collegam patris regendis praetoriis cohortibus, mox urbis et militiae munia simul obeuntem. illius propinqui et adfines honoribus augebantur; ut quisque Seiano intimus ita ad Caesaris amicitiam validus: contra quibus infensus esset, metu ac sordibus conflictabantur. nec quemquam exemplo adsumo: cunctos qui novissimi consilii expertes fuimus meo unius discrimine defendam. non enim Seianum Vulsiniensem set Claudiae et Iuliae domus partem, quas adfinitate occupaverat, tuum, Caesar, generum, tui consulatus socium, tua officia in re publica capessentem colebamus. non est nostrum aestimare quem supra ceteros et quibus de causis extollas: tibi summum rerum iudicium di dedere, nobis obsequii gloria relicta est. spectamus porro quae coram habentur, cui ex te opes honores, quis plurima iuvandi nocendive potentia, quae Seiano fuisse nemo negaverit. abditos principis sensus et si quid occultius parat exquirere inlicitum, anceps: nec ideo adsequare. ne, patres conscripti, ultimum Seiani diem sed sedecim annos cogitaveritis. etiam Satrium atque Pomponium venerabamur;

21 set *Rhenanus*: et *M* 32 Pomponium] Pinarium *Ritter*, *cf.* iv. 34

libertis quoque ac ianitoribus eius notescere pro magnifico accipiebatur. quid ergo? indistincta haec defensio et promisca dabitur? immo iustis terminis dividatur. insidiae in rem publicam, consilia caedis adversum imperatorem puniantur: de amicitia et officiis idem finis et te, Caesar, et nos absolverit.'

9. Constantia orationis et quia repertus erat qui efferret quae omnes animo agitabant eo usque potuere ut accusatores eius, additis quae ante deliquerant, exilio aut morte multarentur.

Secutae dehinc Tiberii litterae in Sex. Vistilium praetorium, quem Druso fratri percarum in cohortem suam transtulerat. causa offensionis Vistilio fuit, seu composuerat quaedam in Gaium Caesarem ut impudicum, sive ficto habita fides. atque ob id convictu principis prohibitus cum senili manu ferrum temptavisset, obligat venas; precatusque per codicillos, immiti rescripto venas resolvit. acervatim ex eo Annius Pollio, Appius Silanus Scauro Mamerco simul ac Sabino Calvisio maiestatis postulantur, et Vinicianus Pollioni patri adiciebatur, clari genus et quidam summis honoribus. contremuerantque patres (nam quotus quisque adfinitatis aut amicitiae tot inlustrium virorum expers erat?), ni Celsus urbanae cohortis tribunus, tum inter indices, Appium et Calvisium discrimini exemisset. Caesar Pollionis ac Viniciani Scaurique causam ut ipse cum senatu nosceret distulit, datis quibusdam in Scaurum tristibus notis.

10. Ne feminae quidem exsortes periculi. quia occupandae rei publicae argui non poterant, ob lacrimas incusabantur; necataque est anus Vitia, Fufii Gemini mater, quod filii necem flevisset. haec apud senatum: nec secus

11 Vistilium *Nipperdey*: vestilium *M* (vistilio v. 13) 16 temptavisset *Beroaldus*: temtavisset *M* obligat *Baiter*: oblegatu *M*: obligavit *Beroaldus* 20 et quidem *Becher*: atque idem *Nipperdey* 27 quia *Muretus*: qua *M* 29 Vibia *coni. Nipperdey* Fufii *Lipsius*: fugii *M*

apud principem Vescularius Flaccus ac Iulius Marinus ad mortem aguntur, e vetustissimis familiarium, Rhodum secuti et apud Capreas individui, Vescularius insidiarum in Libonem internuntius; Marino participe Seianus Curtium Atticum oppresserat. quo laetius acceptum sua exempla in consultores recidisse.

Per idem tempus L. Piso pontifex, rarum in tanta claritudine, fato obiit, nullius servilis sententiae sponte auctor et quoties necessitas ingrueret sapienter moderans. patrem ei censorium fuisse memoravi; aetas ad octogesimum annum processit; decus triumphale in Thraecia meruerat. sed praecipua ex eo gloria quod praefectus urbi recens continuam potestatem et insolentia parendi graviorem mire temperavit.

11. Namque antea profectis domo regibus ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret in tempus deligebatur qui ius redderet ac subitis mederetur; feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium et ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium impositos. dein consules mandabant; duratque simulacrum quoties ob ferias Latinas praeficitur qui consulare munus usurpet. ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem equestris ordinis cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit: mox rerum potitus ob magnitudinem populi ac tarda legum auxilia sumpsit e consularibus qui coerceret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat. primusque Messala Corvinus eam potestatem et paucos intra dies finem accepit quasi nescius exercendi; tum Taurus Statilius, quamquam provecta aetate, egregie toleravit; dein Piso viginti per annos pariter probatus publico funere ex decreto senatus celebratus est.

1 Flaccus *Pichena* (ii. 28): atticus *M* 2 familiarium *Beroaldus*: familiarum *M* 4 participe *Beroaldus*: participis *M* 15 profectis domo *Rhenanus*: praefectis demum *M* 22 Cilnium *Lipsius*: cillinium *M* 30 xv *Ernesti*: vi *Corsinus*

12. Relatum inde ad patres a Quintiliano tribuno plebei de libro Sibullae, quem Caninius Gallus quindecimvirum recipi inter ceteros eiusdem vatis et ea de re senatus consultum postulaverat. quo per discessionem facto misit litteras Caesar, modice tribunum increpans ignarum antiqui moris ob iuventam. Gallo exprobrabat quod scientiae caerimoniarumque vetus incerto auctore ante sententiam collegii, non, ut adsolet, lecto per magistros aestimatoque carmine, apud infrequentem senatum egisset. simul commonefecit, quia multa vana sub nomine celebri vulgabantur, sanxisse Augustum quem intra diem ad praetorem urbanum deferrentur neque habere privatim liceret. quod a maioribus quoque decretum erat post exustum sociali bello Capitolium, quaesitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam et Italicas colonias carminibus Sibullae, una seu plures fuere, datoque sacerdotibus negotio quantum humana ope potuissent vera discernere. igitur tunc quoque notioni quindecimvirum is liber subicitur.

13. Isdem consulibus gravitate annonae iuxta seditionem ventum multaque et pluris per dies in theatro licentius efflagitata quam solitum adversum imperatorem. quis commotus incusavit magistratus patresque quod non publica auctoritate populum coercuissent addiditque quibus ex provinciis et quanto maiorem quam Augustus rei frumentariae copiam advectaret. ita castigandae plebi compositum senatus consultum prisca severitate neque segnius consules edixere. silentium ipsius non civile, ut crediderat, sed in superbiam accipiebatur.

14. Fine anni Geminius, Celsus, Pompeius, equites Romani, cecidere coniurationis crimine; ex quis Geminius prodigentia opum ac mollitia vitae amicus Seiano, nihil ad

2 quindecimvir *Beroaldus, Orelli* 12 neve *Ernesti, Nipperdey* 13 civili bello *Lipsius*: sociali bello *secl. Nipperdey* 23 ex *Ritter*: et *M*

serium. et Iulius Celsus tribunus in vinclis laxatam catenam et circumdatam in diversum tendens suam ipse cervicem perfregit. at Rubrio Fabato, tamquam desperatis rebus Romanis Parthorum ad misericordiam fugeret, custodes additi. sane is repertus apud fretum Siciliae retractusque per centurionem nullas probabilis causas longinquae peregrinationis adferebat: mansit tamen incolumis oblivione magis quam clementia.

15. Ser. Galba L. Sulla consulibus diu quaesito quos neptibus suis maritos destinaret Caesar, postquam instabat virginum aetas, L. Cassium, M. Vinicium legit. Vinicio oppidanum genus: Calibus ortus, patre atque avo consularibus, cetera equestri familia erat, mitis ingenio et comptae facundiae. Cassius plebeii Romae generis, verum antiqui honoratique, et severa patris disciplina eductus facilitate saepius quam industria commendabatur. huic Drusillam, Vinicio Iuliam Germanico genitas coniungit superque ea re senatui scribit levi cum honore iuvenum. dein redditis absentiae causis admodum vagis flexit ad graviora et offensiones ob rem publicam coeptas, utque Macro praefectus tribunorumque et centurionum pauci secum introirent quoties curiam ingrederetur petivit. factoque large et sine praescriptione generis aut numeri senatus consulto ne tecta quidem urbis, adeo publicum consilium numquam adiit, deviis plerumque itineribus ambiens patriam et declinans.

16. Interea magna vis accusatorum in eos inrupit qui pecunias faenore auctitabant adversum legem dictatoris Caesaris qua de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur, omissam olim, quia privato usui bonum publicum postponitur. sane vetus urbi faenebre malum et seditionum discordiarumque creberrima causa eoque cohibebatur antiquis

5 sane is *Faernus*: sanus *M* 25 ambiens *Rhenanus*: ambigens *M* 29 omissam *Lipsius*: omissa *M*

quoque et minus corruptis moribus. nam primo duodecim tabulis sanctum ne quis unciario faenore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur; dein rogatione tribunicia ad semuncias redactum, postremo vetita versura. multisque plebi scitis obviam itum fraudibus quae toties repressae miras per artes rursum oriebantur. sed tum Gracchus praetor, cui ea quaestio evenerat, multitudine periclitantium subactus rettulit ad senatum, trepidique patres (neque enim quisquam tali culpa vacuus) veniam a principe petivere; et concedente annus in posterum sexque menses dati quis secundum iussa legis rationes familiaris quisque componerent.

17. Hinc inopia rei nummariae, commoto simul omnium aere alieno, et quia tot damnatis bonisque eorum divenditis signatum argentum fisco vel aerario attinebatur. ad hoc senatus praescripserat, duas quisque faenoris partis in agris per Italiam conlocaret. sed creditores in solidum appellabant nec decorum appellatis minuere fidem. ita primo concursatio et preces, dein strepere praetoris tribunal, eaque quae remedio quaesita, venditio et emptio, in contrarium mutari quia faeneratores omnem pecuniam mercandis agris condiderant. copiam vendendi secuta vilitate, quanto quis obaeratior, aegrius distrahebant, multique fortunis provolvebantur; eversio rei familiaris dignitatem ac famam praeceps dabat, donec tulit opem Caesar disposito per mensas milies sestertio factaque mutuandi copia sine usuris per triennium, si debitor populo in duplum praediis cavisset. sic refecta fides et paulatim privati quoque creditores reperti. neque emptio agrorum exercita ad formam senatus consulti, acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine.

4 redactum *Halm* : redactu *M*: redacta *vulgo* 5 plebi *Nipperdey* : plebis *M* 17 *ante* sed *addidit Nipperdey ex Suet. Tib.* 48 '*debitores totidem aeris alieni statim solverent*' 29 emptio *Beroaldus* : emitio *M*

18. Dein redeunt priores metus postulato maiestatis Considio Proculo; qui nullo pavore diem natalem celebrans raptus in curiam pariterque damnatus interfectusque, et sorori eius Sanciae aqua atque igni interdictum accusante Q. Pomponio. is moribus inquies haec et huiusce modi a se factitari praetendebat ut parta apud principem gratia periculis Pomponii Secundi fratris mederetur. etiam in Pompeiam Macrinam exilium statuitur cuius maritum Argolicum socerum Laconem e primoribus Achaeorum Caesar adflixerat. pater quoque inlustris eques Romanus ac frater praetorius, cum damnatio instaret, se ipsi interfecere. datum erat crimini quod Theophanen Mytilenaeum proavum eorum Cn. Magnus inter intimos habuisset, quodque defuncto Theophani caelestis honores Graeca adulatio tribuerat.

19. Post quos Sex. Marius Hispaniarum ditissimus defertur incestasse filiam et saxo Tarpeio deicitur. ac ne dubium haberetur magnitudinem pecuniae malo vertisse, *aerarias* aurariasque eius, quamquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit. inritatusque suppliciis cunctos qui carcere attinebantur accusati societatis cum Seiano necari iubet. iacuit immensa strages, omnis sexus, omnis aetas, inlustres ignobiles, dispersi aut aggerati. neque propinquis aut amicis adsistere, inlacrimare, ne visere quidem diutius dabatur, sed circumiecti custodes et in maerorem cuiusque intenti corpora putrefacta adsectabantur, dum in Tiberim traherentur ubi fluitantia aut ripis adpulsa non cremare quisquam, non contingere. interciderat sortis humanae commercium vi metus, quantumque saevitia glisceret, miseratio arcebatur.

20. Sub idem tempus G. Caesar, discedenti Capreas avo comes, Claudiam, M. Silani filiam, coniugio accepit, immanem animum subdola modestia tegens, non damnatione

3 interfectusque, et] interfectusque est. *Bezzenberger*, *Halm* 11 interfecere *Beroaldus* : interficere *M* 17 aerarias aurariasque *Ritter* : aurariasque *M* : aurarias argentariasque *Weissenborn*

matris, non exitio fratrum rupta voce; qualem diem Tiberius induisset, pari habitu, haud multum distantibus verbis. unde mox scitum Passieni oratoris dictum percrebuit neque meliorem umquam servum neque deteriorem dominum fuisse.

Non omiserim praesagium Tiberii de Servio Galba tum consule; quem accitum et diversis sermonibus pertemptatum postremo Graecis verbis in hanc sententiam adlocutus *est* ‘et tu, Galba, quandoque degustabis imperium,’ seram ac brevem potentiam significans, scientia Chaldaeorum artis, cuius apiscendae otium apud Rhodum, magistrum Thrasullum habuit, peritiam eius hoc modo expertus.

21. Quoties super tali negotio consultaret, edita domus parte ac liberti unius conscientia utebatur. is litterarum ignarus, corpore valido, per avia ac derupta (nam saxis domus imminet) praeibat eum cuius artem experiri Tiberius statuisset et regredientem, si vanitatis aut fraudum suspicio incesserat, in subiectum mare praecipitabat ne index arcani existeret. igitur Thrasullus isdem rupibus inductus postquam percontantem commoverat, imperium ipsi et futura sollerter patefaciens, interrogatur an suam quoque genitalem horam comperisset, quem tum annum, qualem diem haberet. ille positus siderum ac spatia dimensus haerere primo, dein pavescere, et quantum introspiceret magis ac magis trepidus admirationis et metus, postremo exclamat ambiguum sibi ac prope ultimum discrimen instare. tum complexus eum Tiberius praescium periculorum et incolumem fore gratatur, quaeque dixerat oracli vice accipiens inter intimos amicorum tenet.

22. Sed mihi haec ac talia audienti in incerto iudicium est fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte

1 exitio *Nipperdey* : exilio *M* 8 est *add. Ernesti* 13 super tali *Pichena* : superta *M* 23 pavescere *Beroaldus* : pavescente *M* : pavescens *Iac. Gronovius*

volvantur. quippe sapientissimos veterum quique sectam eorum aemulantur diversos reperies, ac multis insitam opinionem non initia nostri, non finem, non denique homines dis curae; ideo creberrime tristia in bonos, laeta apud deteriores esse. contra alii fatum quidem congruere rebus putant, sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum; ac tamen electionem vitae nobis relinquunt, quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem. neque mala vel bona quae vulgus putet: multos qui conflictari adversis videantur beatos, at plerosque quamquam magnas per opes miserrimos, si illi gravem fortunam constanter tolerent, hi prospera inconsulte utantur. ceterum plurimis mortalium non eximitur quin primo cuiusque ortu ventura destinentur, sed quaedam secus quam dicta sint cadere fallaciis ignara dicentium: ita corrumpi fidem artis cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit. quippe a filio eiusdem Thrasulli praedictum Neronis imperium in tempore memorabitur, ne nunc incepto longius abierim.

23. Isdem consulibus Asinii Galli mors vulgatur, quem egestate cibi peremptum haud dubium, sponte vel necessitate incertum habebatur. consultusque Caesar an sepeliri sineret, non erubuit permittere ultroque incusare casus qui reum abstulissent antequam coram convinceretur: scilicet medio triennio defuerat tempus subeundi iudicium consulari seni, tot consularium parenti. Drusus deinde extinguitur, cum se miserandis alimentis, mandendo e cubili tomento, nonum ad diem detinuisset. tradidere quidam praescriptum fuisse Macroni, si arma ab Seiano temptarentur, extractum custodiae iuvenem (nam in Palatio attinebatur) ducem po-

1 sectas *Wurm*, *Nipperdey-Andresen* 2 reperies *M*[1] : reperias *M* 4 creberrime *Freinsheim* : creberrima et *M* 5 ingruere *Nipperdey* 21 vel] an *Ursinus*, *Nipperdey* 27 tomentum *Ritter* mandendo e cubili tomento *secl.* *Orelli*

pulo imponere. mox, quia rumor incedebat fore ut nuru ac nepoti conciliaretur Caesar, saevitiam quam paenitentiam maluit.

24. Quin et invectus in defunctum probra corporis, exitiabilem in suos, infensum rei publicae animum obiecit recitarique factorum dictorumque eius descripta per dies iussit, quo non aliud atrocius visum: adstitisse tot per annos, qui vultum, gemitus, occultum etiam murmur exciperent, et potuisse avum audire, legere, in publicum promere vix fides, nisi quod Attii centurionis et Didymi liberti epistulae servorum nomina praeferebant, ut quis egredientem cubiculo Drusum pulsaverat, exterruerat. etiam sua verba centurio saevitiae plena, tamquam egregium, vocesque deficientis adiecerat, quis primo [alienationem mentis simulans] quasi per dementiam funesta Tiberio, mox, ubi exspes vitae fuit, meditatas compositasque diras imprecabatur, ut, quem ad modum nurum filiumque fratris et nepotes domumque omnem caedibus complevisset, ita poenas nomini generique maiorum et posteris exolveret. obturbabant quidem patres specie detestandi: sed penetrabat pavor et admiratio, callidum olim et tegendis sceleribus obscurum huc confidentiae venisse ut tamquam dimotis parietibus ostenderet nepotem sub verbere centurionis, inter servorum ictus extrema vitae alimenta frustra orantem.

25. Nondum is dolor exoleverat, cum de Agrippina auditum, quam interfecto Seiano spe sustentatam provixisse reor, et postquam nihil de saevitia remittebatur, voluntate extinctam, nisi si negatis alimentis adsimulatus est finis qui videretur sponte sumptus. enimvero Tiberius foedissimis criminationibus exarsit, impudicitiam arguens et Asinium Gallum adulterum, eiusque morte ad taedium vitae compul-

14 alienationem mentis simulans *secl. Bahrdt* 15 quasi per dementiam *secl. Ruperti*

sam. sed Agrippina aequi impatiens, dominandi avida, virilibus curis feminarum vitia exuerat. eodem die defunctam, quo biennio ante Seianus poenas luisset, memoriaeque id prodendum addidit Caesar iactavitque quod non laqueo strangulata neque in Gemonias proiecta foret. actae ob id grates decretumque ut quintum decimum kal. Novembris, utriusque necis die, per omnis annos donum Iovi sacraretur.

26. Haud multo post Cocceius Nerva, continuus principi, omnis divini humanique iuris sciens, integro statu, corpore inlaeso, moriendi consilium cepit. quod ut Tiberio cognitum, adsidere, causas requirere, addere preces, fateri postremo grave conscientiae, grave famae suae, si proximus amicorum nullis moriendi rationibus vitam fugeret. aversatus sermonem Nerva abstinentiam cibi coniunxit. ferebant gnari cogitationum eius, quanto propius mala rei publicae viseret, ira et metu, dum integer, dum intemptatus, honestum finem voluisse.

Ceterum Agrippinae pernicies, quod vix credibile, Plancinam traxit. nupta olim Cn. Pisoni et palam laeta morte Germanici, cum Piso caderet, precibus Augustae nec minus inimicitiis Agrippinae defensa erat. ut odium et gratia desiere, ius valuit; petitaque criminibus haud ignotis sua manu sera magis quam immerita supplicia persolvit.

27. Tot luctibus funesta civitate pars maeroris fuit quod Iulia Drusi filia, quondam Neronis uxor, denupsit in domum Rubellii Blandi, cuius avum Tiburtem equitem Romanum plerique meminerant. extremo anni mors Aelii Lamiae funere censorio celebrata, qui administrandae Syriae imagine tandem exolutus urbi praefuerat. genus illi decorum, vivida senectus; et non permissa provincia dignationem addiderat. exim Flacco Pomponio Syriae pro praetore

9 principi, omnis *Heinsius*: principis oms *M*: principi comes *legendum fortasse putat Andresen*

defuncto recitantur Caesaris litterae, quis incusabat egregium quemque et regendis exercitibus idoneum abnuere id munus seque ea necessitudine ad preces cogi per quas consularium aliqui capessere provincias adigerentur, oblitus Arruntium ne in Hispaniam pergeret decimum iam annum attineri. obiit eodem anno et M'. Lepidus de cuius moderatione atque sapientia in prioribus libris satis conlocavi. neque nobilitas diutius demonstranda est: quippe Aemilium genus fecundum bonorum civium, et qui eadem familia corruptis moribus, inlustri tamen fortuna egere.

28. Paulo Fabio L. Vitellio consulibus post longum saeculorum ambitum avis phoenix in Aegyptum venit praebuitque materiem doctissimis indigenarum et Graecorum multa super eo miraculo disserendi. de quibus congruunt et plura ambigua, sed cognitu non absurda promere libet. sacrum Soli id animal et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum consentiunt qui formam eius effinxere: de numero annorum varia traduntur. maxime vulgatum quingentorum spatium: sunt qui adseverent mille quadringentos sexaginta unum interici, prioresque alites Sesoside primum, post Amaside dominantibus, dein Ptolemaeo, qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem cui Heliopolis nomen advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu novam faciem mirantium. sed antiquitas quidem obscura: inter Ptolemaeum ac Tiberium minus ducenti quinquaginta anni fuerunt. unde non nulli falsum hunc phoenicem neque Arabum e terris credidere, nihilque usurpavisse ex his quae vetus memoria firmavit. confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum eique vim genitalem adfundere ex qua fetum oriri; et primam adulto

2 exercitubus *ex* exercitus *M* 6 M'. *Lipsius*: M. *M* 13 materiem *M*[1]: materiam *M* 17 effinxere *Pichena*: effinere *M*: definiere *Beroaldus* 20 alites *Rhenanus*: aliter *M*: alios tres *Halm* Sesoside *Iac. Gronovius*: esse sosi de *M* 27 iis *Ritter*

curam sepeliendi patris, neque id temere sed sublato murrae pondere temptatoque per longum iter, ubi par oneri, par meatui sit, subire patrium corpus inque Solis aram perferre atque adolere. haec incerta et fabulosis aucta: ceterum aspici aliquando in Aegypto eam volucrem non ambigitur.

29. At Romae caede continua Pomponius Labeo, quem praefuisse Moesiae rettuli, per abruptas venas sanguinem effudit; aemulataque est coniunx Paxaea. nam promptas eius modi mortes metus carnificis faciebat, et quia damnati publicatis bonis sepultura prohibebantur, eorum qui de se statuebant humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi. sed Caesar missis ad senatum litteris disseruit morem fuisse maioribus, quoties dirimerent amicitias, interdicere domo eumque finem gratiae ponere: id se repetivisse in Labeone, atque illum, quia male administratae provinciae aliorumque criminum urgebatur, culpam invidia velavisse, frustra conterrita uxore, quam etsi nocentem periculi tamen expertem fuisse. Mamercus dein Scaurus rursum postulatur, insignis nobilitate et orandis causis, vita probrosus. nihil hunc amicitia Seiani, sed labefecit haud minus validum ad exitia Macronis odium, qui easdem artes occultius exercebat detuleratque argumentum tragoediae a Scauro scriptae, additis versibus qui in Tiberium flecterentur: verum ab Servilio et Cornelio accusatoribus adulterium Liviae, magorum sacra obiectabantur. Scaurus, ut dignum veteribus Aemiliis, damnationem antiit, hortante Sextia uxore, quae incitamentum mortis et particeps fuit.

30. Ac tamen accusatores, si facultas incideret, poenis adficiebantur, ut Servilius Corneliusque perdito Scauro fa-

17 arguebatur *Ernesti, Halm* 27 anteiit *Halm*: anteit *M* 28 hortante Sextia *Lipsius*: hortantes exitia *M*: hortante Sextilia *malebat Walther*

mosi, quia pecuniam a Vario Ligure omittendae delationis ceperant, in insulas interdicto igni atque aqua demoti sunt. et Abudius Ruso functus aedilitate, dum Lentulo Gaetulico, sub quo legioni praefuerat, periculum facessit quod is Seiani filium generum destinasset, ultro damnatur atque urbe exigitur. Gaetulicus ea tempestate superioris Germaniae legiones curabat mirumque amorem adsecutus erat, effusae clementiae, modicus severitate et proximo quoque exercitui per L. Apronium socerum non ingratus. unde fama constans ausum mittere ad Caesarem litteras, adfinitatem sibi cum Seiano haud sponte sed consilio Tiberii coeptam; perinde se quam Tiberium falli potuisse, neque errorem eundem illi sine fraude, aliis exitio habendum. sibi fidem integram et, si nullis insidiis peteretur, mansuram; successorem non aliter quam indicium mortis accepturum. firmarent velut foedus, quo princeps ceterarum rerum poteretur, ipse provinciam retineret. haec, mira quamquam, fidem ex eo trahebant quod unus omnium Seiani adfinium incolumis multaque gratia mansit, reputante Tiberio publicum sibi odium, extremam aetatem magisque fama quam vi stare res suas.

31. C. Cestio M. Servilio consulibus nobiles Parthi in urbem venere, ignaro rege Artabano. is metu Germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox superbiam in nos, saevitiam in popularis sumpsit, fretus bellis quae secunda adversum circumiectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii ut inermem despiciens avidusque Armeniae, cui defuncto rege Artaxia Arsacen liberorum suorum veterrimum imposuit, addita contumelia et missis qui gazam a Vonone relictam in Syria Ciliciaque reposcerent; simul veteres Persarum ac Macedonum terminos seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro per vaniloquentiam ac minas iacie-

26 exercuerat *Beroaldus*: execreverat *M* 32 Cyro *Beroaldus*: icyro *M*: primum Cyro *Baiter*, *Halm*: a Cyro *Ritter*

bat. sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia ac perinde opibus, et proximus huic Abdus ademptae virilitatis. non despectum id apud barbaros ultroque potentiam habet. ii adscitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summae rei imponere poterant, interfectis ab Artabano plerisque aut nondum adultis, Phraaten regis Phraatis filium Roma poscebant: nomine tantum et auctore opus [ut] sponte Caesaris ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.

32. Cupitum id Tiberio: ornat Phraaten accingitque paternum ad fastigium, destinata retinens, consiliis et astu res externas moliri, arma procul habere. interea cognitis insidiis Artabanus tardari metu, modo cupidine vindictae inardescere. et barbaris cunctatio servilis, statim exequi regium videtur: valuit tamen utilitas, ut Abdum specie amicitiae vocatum ad epulas lento veneno inligaret, Sinnacen dissimulatione ac donis, simul per negotia moraretur. et Phraates apud Syriam dum omisso cultu Romano, cui per tot annos insueverat, instituta Parthorum sumit, patriis moribus impar morbo absumptus est. sed non Tiberius omisit incepta: Tiridaten sanguinis eiusdem aemulum Artabano reciperandaeque Armeniae Hiberum Mithridaten deligit conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium obtinebat; et cunctis quae apud Orientem parabantur L. Vitellium praefecit. eo de homine haud sum ignarus sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari; ceterum regendis provinciis prisca virtute egit. unde regressus et formidine G. Caesaris, familiaritate Claudii turpe in servitium mutatus exemplar apud posteros adulatorii dedecoris habetur, cesseruntque prima postremis, et bona iuventae senectus flagitiosa oblitteravit.

8 ut *secl. Ioh. Müller*: ut genus Arsacis, ut sponte Caesaris *Nipperdey*: *alterum* ut *del. Brotier* 9 Arsacis *Beroaldus* : arsaces *M* 19 sumit *Lipsius* : insumit *M* 27 in regendis *Otto prol ante Halmio*

33. At ex regulis prior Mithridates Pharasmanem perpulit dolo et vi conatus suos iuvare, repertique corruptores ministros Arsacis multo auro ad scelus cogunt; simul Hiberi magnis copiis Armeniam inrumpunt et urbe Artaxata potiuntur. quae postquam Artabano cognita, filium Oroden ultorem parat; dat Parthorum copias, mittit qui auxilia mercede facerent: contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis more gentico diversa induere. sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim effundunt. at qui Parthis adventabant, facile arcebantur, cum alios incessus hostis clausisset, unum reliquum mare inter et extremos Albanorum montis aestas impediret, quia flatibus etesiarum implentur vada: hibernus auster revolvit fluctus pulsoque introrsus freto brevia litorum nudantur.

34. Interim Oroden sociorum inopem auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam et detrectantem incessere, adequitare castris, infensare pabula; ac saepe *in* modum obsidii stationibus cingebat, donec Parthi contumeliarum insolentes circumsisterent regem, poscerent proelium. atque illis sola in equite vis: Pharasmanes et pedite valebat. nam Hiberi Albanique saltuosos locos incolentes duritiae patientiaeque magis insuevere; feruntque se Thessalis ortos, qua tempestate Iaso post avectam Medeam genitosque ex ea liberos inanem mox regiam Aeetae vacuosque Colchos repetivit. multaque de nomine eius et oraclum Phrixi celebrant; nec quisquam ariete sacrificaverit, credito vexisse Phrixum, sive id animal seu navis insigne fuit. ceterum derecta utrimque acie Parthus imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum contraque ignobilem Hiberum mercen-

6 Parthorum *Dübner*: parthorum que, *sic disiuncte M*: Parthorum equestres *coni. Müller*: *alii nomen, e.g.* Medorum, Hyrcanorum *intercidisse putant* 8 accire *Io. Fr. Gronovius*: accipere *M* 18 in *addidit Muretus* 29 derecta *Halm*: directa *M*

nario milite disserebat; Pharasmanes integros semet a Parthico dominatu, quanto maiora peterent, plus decoris victores aut, si terga darent, flagitii atque periculi laturos; simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina, hinc viros, inde praedam ostendere.

35. Enimvero apud Sarmatas non una vox ducis: se quisque stimulant ne pugnam per sagittas sinerent: impetu et comminus praeveniendum. variae hinc bellantium species, cum Parthus sequi vel fugere pari arte suetus distraheret turmas, spatium ictibus quaereret, Sarmatae omisso arcu, quo brevius valent, contis gladiisque ruerent; modo equestris proelii more frontis et tergi vices, aliquando ut conserta acies corporibus et pulsu armorum pellerent pellerentur. iamque et Albani Hiberique prensare, detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere, quos super eques et propioribus vulneribus pedites adflictabant. inter quae Pharasmanes Orodesque, dum strenuis adsunt aut dubitantibus subveniunt, conspicui eoque gnari, clamore telis equis concurrunt, instantius Pharasmanes; nam vulnus per galeam adegit. nec iterare valuit, praelatus equo et fortissimis satellitum protegentibus saucium: fama tamen occisi falso credita exterruit Parthos victoriamque concessere.

36. Mox Artabanus tota mole regni ultum iit. peritia locorum ab Hiberis melius pugnatum; nec ideo abscedebat, ni contractis legionibus Vitellius et subdito rumore tamquam Mesopotamiam invasurus metum Romani belli fecisset. tum omissa Armenia versaeque Artabani res, inliciente Vitellio desererent regem saevum in pace et adversis proeliorum exitiosum. igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagaesen aliosque occultos consilii et tunc continuis cladibus promptiores ad defectionem trahit, ad-

7 inirent *Beroaldus* 11 equestris *Rhenanus*: equites tres *M* 13 acie *Heinsius, Halm, at cf.* vi. 43. 2 23 ultum iit *Lipsius*: ultimi id *M* 30 consilii *Faernus*: consilit *M*

fluentibus paulatim qui metu magis quam benevolentia subiecti repertis auctoribus sustulerant animum. nec iam aliud Artabano reliquum quam si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus neque mali cura sed mercede aluntur ministri sceleribus. his adsumptis in longinqua et contermina Scythiae fugam maturavit, spe auxilii, quia Hyrcanis Carmaniisque per adfinitatem innexus erat: atque interim posse Parthos absentium aequos, praesentibus mobilis, ad paenitentiam mutari.

37. At Vitellius profugo Artabano et flexis ad novum regem popularium animis, hortatus Tiridaten parata capessere, robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. sacrificantibus, cum hic more Romano suovetaurilia daret, ille equum placando amni adornasset, nuntiavere accolae Euphraten nulla imbrium vi sponte et immensum attolli, simul albentibus spumis in modum diadematis sinuare orbis, auspicium prosperi transgressus. quidam callidius interpretabantur initia conatus secunda neque diuturna, quia eorum quae terra caelove portenderentur certior fides, fluminum instabilis natura simul ostenderet omina raperetque. sed ponte navibus effecto tramissoque exercitu primus Ornospades multis equitum milibus in castra venit, exul quondam et Tiberio, cum Delmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator eoque civitate Romana donatus, mox repetita amicitia regis multo apud eum honore, praefectus campis qui Euphrate et Tigre inclutis amnibus circumflui Mesopotamiae nomen acceperunt. neque multo post Sinnaces auget copias, et columen partium Abdagaeses gazam et paratus regios adicit. Vitellius ostentasse Romana arma satis ratus monet Tiridaten primoresque, hunc, Phraatis

18 prosperi *Rhenanus*: prospere *M* 21 omina *Beroaldus*: omnia *M* 27 Tigri *ut est* xii. 13 *malebat Halm*

avi et altoris Caesaris quaeque utrubique pulchra meminerit, illos, obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent. exim cum legionibus in Syriam remeavit.

38. Quae duabus aestatibus gesta coniunxi quo requiesceret animus a domesticis malis; non enim Tiberium, quamquam triennio post caedem Seiani, quae ceteros mollire solent, tempus preces satias mitigabant, quin incerta vel abolita pro gravissimis et recentibus puniret. eo metu Fulcinius Trio ingruentis accusatores haud perpessus supremis tabulis multa et atrocia in Macronem ac praecipuos libertorum Caesaris composuit, ipsi fluxam senio mentem et continuo abscessu velut exilium obiectando. quae ab heredibus occultata recitari Tiberius iussit, patientiam libertatis alienae ostentans et contemptor suae infamiae, an scelerum Seiani diu nescius mox quoquo modo dicta vulgari malebat veritatisque, cui adulatio officit, per probra saltem gnarus fieri. isdem diebus Granius Marcianus senator, a C. Graccho maiestatis postulatus, vim vitae suae attulit, Tariusque Gratianus praetura functus lege eadem extremum ad supplicium damnatus.

39. Nec dispares Trebelleni Rufi et Sextii Paconiani exitus: nam Trebellenus sua manu cecidit, Paconianus in carcere ob carmina illic in principem factitata strangulatus est. haec Tiberius non mari, ut olim, divisus neque per longinquos nuntios accipiebat, sed urbem iuxta, eodem ut die vel noctis interiectu litteris consulum rescriberet, quasi aspiciens undantem per domos sanguinem aut manus carnificum. fine anni Poppaeus Sabinus concessit vita, modicus originis, principum amicitia consulatum ac triumphale decus

1 et *Rhenanus*: ut *M*: ut P. avi, altoris *Döderlein*: ut P. avi, ut altoris *Ritter*: P. avi, altoris *Becher* quaeque *Neue*: quae *M* utrubique *M*: utrobique *vulgo* 21 damnatus est *Nipperdey* 22 Trebelleni . . . Trebellenus *Andresen*: trebellieni . . . trebellienus *M*

adeptus maximisque provinciis per quattuor et viginti annos impositus, nullam ob eximiam artem sed quod par negotiis neque supra erat.

40. Quintus Plautius Sex. Papinius consules sequuntur. eo anno neque quod L. Aruseius * * * morte adfecti forent, adsuetudine malorum ut atrox advertebatur, sed exterruit quod Vibulenus Agrippa eques Romanus, cum perorassent accusatores, in ipsa curia depromptum sinu venenum hausit prolapsusque ac moribundus festinatis lictorum manibus in carcerem raptus est faucesque iam exanimis laqueo vexatae. ne Tigranes quidem, Armenia quondam potitus ac tunc reus, nomine regio supplicia civium effugit. at C. Galba consularis et duo Blaesi voluntario exitu cecidere, Galba tristibus Caesaris litteris provinciam sortiri prohibitus: Blaesis sacerdotia, integra eorum domo destinata, convulsa distulerat, tunc ut vacua contulit in alios; quod signum mortis intellexere et executi sunt. et Aemilia Lepida, quam iuveni Druso nuptam rettuli, crebris criminibus maritum insectata, quamquam intestabilis, tamen impunita agebat, dum superfuit pater Lepidus: post a delatoribus corripitur ob servum adulterum, nec dubitabatur de flagitio: ergo omissa defensione finem vitae sibi posuit.

41. Per idem tempus Clitarum natio Cappadoci Archelao subiecta, quia nostrum in modum deferre census, pati tributa adigebatur, in iuga Tauri montis abscessit locorumque ingenio sese contra imbellis regis copias tutabatur, donec M. Trebellius legatus, a Vitellio praeside Syriae cum quattuor milibus legionariorum et delectis auxiliis missus, duos collis quos barbari insederant (minori Cadra, alteri Davara nomen est) operibus circumdedit et erumpere ausos ferro, ceteros siti ad deditionem coegit.

4 Quintus *Rhenanus*: Quintius *M* 5 *lacunam hic posuit Döderlein, post* anno *Orelli*: *utroque loco lacunam notavit Ritter* 13 Blaesi *Aurelius*: blaesii *M*: *cf.* l. 15 *ubi* blaesis sacerdotia *ex dittographia M* 23 Clitarum *Lipsius*: cietarum *M*

At Tiridates volentibus Parthis Nicephorium et Anthemusiada ceterasque urbes, quae Macedonibus sitae Graeca vocabula usurpant, Halumque et Artemitam Parthica oppida recepit, certantibus gaudio qui Artabanum Scythas inter eductum ob saevitiam execrati come Tiridatis ingenium Romanas per artes sperabant.

42. Plurimum adulationis Seleucenses induere, civitas potens, saepta muris neque in barbarum corrupta sed conditoris Seleuci retinens. trecenti opibus aut sapientia delecti ut senatus, sua populo vis. et quoties concordes agunt, spernitur Parthus: ubi dissensere, dum sibi quisque contra aemulos subsidium vocant, accitus in partem adversum omnis valescit. id nuper acciderat Artabano regnante, qui plebem primoribus tradidit ex suo usu: nam populi imperium iuxta libertatem, paucorum dominatio regiae libidini propior est. tum adventantem Tiridaten extollunt veterum regum honoribus et quos recens aetas largius invenit; simul probra in Artabanum fundebant, materna origine Arsaciden, cetera degenerem. Tiridates rem Seleucensem populo permittit. mox consultans quonam die sollemnia regni capesseret, litteras Phraatis et Hieronis qui validissimas praefecturas obtinebant accipit, brevem moram precantium. placitumque opperiri viros praepollentis, atque interim Ctesiphon sedes imperii petita: sed ubi diem ex die prolatabant, multis coram et adprobantibus Surena patrio more Tiridaten insigni regio evinxit.

43. Ac si statim interiora ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio et omnes in unum cedebant: adsidendo castellum, in quod pecuniam et paelices Artabanus contulerat, dedit spatium exuendi pacta. nam Phraates et Hiero et si qui alii delectum capiendo diademati diem haut concelebraverant, pars metu, quidam invidia in Abdagaesen

11 spernitur *Rhenanus*: spernuntur *M* 18 materne *M* 25 Tiridaten *Beroaldus*: tiridan *M*

qui tum aula et novo rege potiebatur ad Artabanum vertere; isque in Hyrcanis repertus est, inluvie obsitus et alimenta arcu expediens. ac primo tamquam dolus pararetur territus, ubi data fides reddendae dominationi venisse, adlevatur animum et quae repentina mutatio exquirit. tum Hiero pueritiam Tiridatis increpat, neque penes Arsaciden imperium sed inane nomen apud imbellem externa mollitia, vim in Abdagaesis domo.

44. Sensit vetus regnandi falsos in amore odia non fingere. nec ultra moratus quam dum Scytharum auxilia conciret, pergit properus et praeveniens inimicorum astus, amicorum paenitentiam; neque exuerat paedorem ut vulgum miseratione adverteret. non fraus, non preces, nihil omissum quo ambiguos inliceret, prompti firmarentur. iamque multa manu propinqua Seleuciae adventabat, cum Tiridates simul fama atque ipso Artabano perculsus distrahi consiliis, iret contra an bellum cunctatione tractaret. quibus proelium et festinati casus placebant, disiectos et longinquitate itineris fessos ne animo quidem satis ad obsequium coaluisse disserunt, proditores nuper hostesque eius quem rursum foveant. verum Abdagaeses regrediendum in Mesopotamiam censebat, ut amne obiecto, Armeniis interim Elymaeisque et ceteris a tergo excitis, aucti copiis socialibus et quas dux Romanus misisset fortunam temptarent. ea sententia valuit, quia plurima auctoritas penes Abdagaesen et Tiridates ignavus ad pericula erat. sed fugae specie discessum; ac principio a gente Arabum facto ceteri domos abeunt vel in castra Artabani, donec Tiridates cum paucis in Syriam revectus pudore proditionis omnis exolvit.

45. Idem annus gravi igne urbem adficit, deusta parte

7 inbellem *manu prima ex* inbellum *corr.* 10 dum *Rhenanus*: tum *M* 15 propinquans *Madvig* adventabat *Beroaldus*: adventabant *M* 16 perculsus *Rhenanus*: percussus *M* 26 a gente *Beroaldus*: agenti *M* 30 adfecit *Wurm*

circi quae Aventino contigua, ipsoque Aventino; quod damnum Caesar ad gloriam vertit exolutis domuum et insularum pretiis. milies sestertium in munificentia *ea* conlocatum, tanto acceptius in vulgum, quanto modicus privatis aedificationibus ne publice quidem nisi duo opera struxit, templum Augusto et scaenam Pompeiani theatri; eaque perfecta, contemptu ambitionis an per senectutem, haud dedicavit. sed aestimando cuiusque detrimento quattuor progeneri Caesaris, Cn. Domitius, Cassius Longinus, M. Vinicius, Rubellius Blandus delecti additusque nominatione consulum P. Petronius. et pro ingenio cuiusque quaesiti decretique in principem honores; quos omiserit receperitve in incerto fuit ob propinquum vitae finem. neque enim multo post supremi Tiberio consules, Cn. Acerronius C. Pontius, magistratum occepere, nimia iam potentia Macronis, qui gratiam G. Caesaris numquam sibi neglectam acrius in dies fovebat impuleratque post mortem Claudiae, quam nuptam ei rettuli, uxorem suam Enniam imitando amorem iuvenem inlicere pactoque matrimonii vincire, nihil abnuentem, dum dominationis apisceretur; nam etsi commotus ingenio simulationum tamen falsa in sinu avi perdidicerat.

46. Gnarum hoc principi, eoque dubitavit de tradenda re publica, primum inter nepotes, quorum Druso genitus sanguine et caritate propior, sed nondum pubertatem ingressus, Germanici filio robur iuventae, vulgi studia, eaque apud avum odii causa. etiam de Claudio agitanti, quod is composita aetate bonarum artium cupiens erat, imminuta mens eius obstitit. sin extra domum successor quaereretur, ne memoria Augusti, ne nomen Caesarum in ludibria et contumelias verterent metuebat: quippe illi non perinde curae gratia praesentium quam in posteros ambitio. mox incertus

3 in] ea *Beroaldus* ea *add. Otto* 10 Rubellius *Beroaldus*: rurellius *M* 11 cuiusque *Beroaldus*: cuius *M* 19 pactoque M. || patri monii vincere *M*: *emend. Beroaldus*

animi, fesso corpore consilium cui impar erat fato permisit, iactis tamen vocibus per quas intellegeretur providus futurorum; namque Macroni non abdita ambage occidentem ab eo deseri, orientem spectari exprobravit, et G. Caesari, forte orto sermone L. Sullam inridenti, omnia Sullae vitia et nullam eiusdem virtutem habiturum praedixit. simul crebris cum lacrimis minorem ex nepotibus complexus, truci alterius vultu, 'occides hunc tu' inquit 'et te alius.' sed gravescente valetudine nihil e libidinibus omittebat, in patientia firmitudinem simulans solitusque eludere medicorum artes atque eos qui post tricesimum aetatis annum ad internoscenda corpori suo utilia vel noxia alieni consilii indigerent.

47. Interim Romae futuris etiam post Tiberium caedibus semina iaciebantur. Laelius Balbus Acutiam, P. Vitellii quondam uxorem, maiestatis postulaverat; qua damnata cum praemium accusatori decerneretur, Iunius Otho tribunus plebei intercessit, unde illis odia, mox Othoni exitium. dein multorum amoribus famosa Albucilla, cui matrimonium cum Satrio Secundo coniurationis indice fuerat, defertur impietatis in principem; conectebantur ut conscii et adulteri eius Cn. Domitius, Vibius Marsus, L. Arruntius. de claritudine Domitii supra memoravi; Marsus quoque vetustis honoribus et inlustris studiis erat. sed testium interrogationi, tormentis servorum Macronem praesedisse commentarii ad senatum missi ferebant, nullaeque in eos imperatoris litterae suspicionem dabant, invalido ac fortasse ignaro ficta pleraque ob inimicitias Macronis notas in Arruntium.

48. Igitur Domitius defensionem meditans, Marsus tamquam inediam destinavisset, produxere vitam: Arruntius, cunctationem et moras suadentibus amicis, non eadem om-

15 Laelius *Beroaldus*: laetius *M* 18 exitium *Nipperdey*: exilium *M* 25 praesedisse *Beroaldus*: praesidiis se *M*: praesidisse *Döderlein*

nibus decora respondit: sibi satis aetatis neque aliud paenitendum quam quod inter ludibria et pericula anxiam senectam toleravisset, diu Seiano, nunc Macroni, semper alicui potentium invisus, non culpa sed ut flagitiorum impatiens. sane paucos ad suprema principis dies posse vitari: quem ad modum evasurum imminentis iuventam? an, cum Tiberius post tantam rerum experientiam vi dominationis convulsus et mutatus sit, G. Caesarem vix finita pueritia, ignarum omnium aut pessimis innutritum, meliora capessiturum Macrone duce, qui ut deterior ad opprimendum Seianum delectus plura per scelera rem publicam conflictavisset? prospectare iam se acrius servitium eoque fugere simul acta et instantia. haec vatis in modum dictitans venas resolvit. documento sequentia erunt bene Arruntium morte usum. Albucilla inrito ictu ab semet vulnerata iussu senatus in carcerem fertur. stuprorum eius ministri, Carsidius Sacerdos praetorius ut in insulam deportaretur, Pontius Fregellanus amitteret ordinem senatorium, et eaedem poenae in Laelium Balbum decernuntur, id quidem a laetantibus, quia Balbus truci eloquentia habebatur, promptus adversum insontis.

49. Isdem diebus Sex. Papinius consulari familia repentinum et informem exitum delegit, iacto in praeceps corpore. causa ad matrem referebatur, quae pridem repudiata adsentationibus atque luxu perpulisset iuvenem ad ea quorum effugium non nisi morte inveniret. igitur accusata in senatu, quamquam genua patrum advolveretur luctumque communem et magis imbecillum tali super casu feminarum animum aliaque in eundem dolorem maesta et miseranda diu ferret, urbe tamen in decem annos prohibita est, donec minor filius lubricum iuventae exiret.

2 pericula *Beroaldus*: pericularia *M* 5 ad suprema *Madvig*: et suprema *M* 15 ab *Otto*: ac *M*: a *Rhenanus* 16 Carsidius *Reinesius*: grasidius *M* 17 deportaretur *Rhenanus*: deportatur *M* 27 patrum *Rhenanus*: patris *M*

50. Iam Tiberium corpus, iam vires, nondum dissimulatio deserebat : idem animi rigor ; sermone ac vultu intentus quaesita interdum comitate quamvis manifestam defectionem tegebat. mutatisque saepius locis tandem apud promunturium Miseni consedit in villa cui L. Lucullus quondam dominus. illic eum adpropinquare supremis tali modo compertum. erat medicus arte insignis, nomine Charicles, non quidem regere valetudines principis solitus, consilii tamen copiam praebere. is velut propria ad negotia digrediens et per speciem officii manum complexus pulsum venarum attigit. neque fefellit: nam Tiberius, incertum an offensus tantoque magis iram premens, instaurari epulas iubet discumbitque ultra solitum, quasi honori abeuntis amici tribueret. Charicles tamen labi spiritum nec ultra biduum duraturum Macroni firmavit. inde cuncta conloquiis inter praesentis, nuntiis apud legatos et exercitus festinabantur. septimum decimum kal. Aprilis interclusa anima creditus est mortalitatem explevisse ; et multo gratantum concursu ad capienda imperii primordia G. Caesar egrediebatur, cum repente adfertur redire Tiberio vocem ac visus vocarique qui recreandae defectioni cibum adferrent. pavor hinc in omnis, et ceteri passim dispergi, se quisque maestum aut nescium fingere ; Caesar in silentium fixus a summa spe novissima expectabat. Macro intrepidus opprimi senem iniectu multae vestis iubet discedique ab limine. sic Tiberius finivit octavo et septuagesimo aetatis anno.

51. Pater ei Nero et utrimque origo gentis Claudiae, quamquam mater in Liviam et mox Iuliam familiam adoptionibus transierit. casus prima ab infantia ancipites ; nam proscriptum patrem exul secutus, ubi domum Augusti privignus introiit, multis aemulis conflictatus est, dum Marcellus et Agrippa, mox Gaius Luciusque Caesares viguere ; etiam frater eius Drusus prosperiore civium amore erat. sed

maxime in lubrico egit accepta in matrimonium Iulia, impudicitiam uxoris tolerans aut declinans. dein Rhodo regressus vacuos principis penatis duodecim annis, mox rei Romanae arbitrium tribus ferme et viginti obtinuit. morum quoque tempora illi diversa: egregium vita famaque quoad privatus vel in imperiis sub Augusto fuit; occultum ac subdolum fingendis virtutibus donec Germanicus ac Drusus superfuere; idem inter bona malaque mixtus incolumi matre; intestabilis saevitia sed obtectis libidinibus dum Seianum dilexit timuitve: postremo in scelera simul ac dedecora prorupit postquam remoto pudore et metu suo tantum ingenio utebatur.

LIBER XI

1. * * nam Valerium Asiaticum, bis consulem, fuisse quondam adulterum eius credidit, pariterque hortis inhians, quos ille a Lucullo coeptos insigni magnificentia extollebat, Suillium accusandis utrisque immittit. adiungitur Sosibius Britannici educator qui per speciem benevolentiae moneret Claudium cavere vim atque opes principibus infensas: praecipuum auctorem Asiaticum interficiendi *G.* Caesaris non extimuisse contione in populi Romani fateri gloriamque facinoris ultro petere; clarum ex eo in urbe, didita per provincias fama parare iter ad Germanicos exercitus, quando genitus Viennae multisque et validis propinquitatibus subnixus turbare gentilis nationes promptum haberet. at Claudius nihil ultra scrutatus citis cum militibus tamquam opprimendo bello Crispinum praetorii praefectum misit,

1 indicitiam *M* 5 qua ad *M*, *ut* iv. 61 9 obtectis *Beroaldus*: obiectis *M* 13 *Hic incipit codex Mediceus alter, in universum Caligulae principatu et Claudii sex primoribus annis omissis* 18 caveri *M* 19 G. *add. Ruperti* 20 contione in *Halm*: contionem *M*: contione *Lipsius*

a quo repertus est apud Baias vinclisque inditis in urbem raptus.

2. Neque data senatus copia: intra cubiculum auditur, Messalina coram et Suillio corruptionem militum, quos pecunia et stupro in omne flagitium obstrictos arguebat, exim adulterium Poppaeae, postremum mollitiam corporis obiectante. ad quod victo silentio prorupit reus et 'interroga' inquit, 'Suilli, filios tuos: virum esse me fatebuntur.' ingressusque defensionem, commoto maiorem in modum Claudio, Messalinae quoque lacrimas excivit. quibus abluendis cubiculo egrediens monet Vitellium ne elabi reum sineret: ipsa ad perniciem Poppaeae festinat, subditis qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent, adeo ignaro Caesare ut paucos post dies epulantem apud se maritum eius Scipionem percontaretur cur sine uxore discubuisset, atque ille functam fato responderet.

3. Sed consultanti super absolutione Asiatici flens Vitellius, commemorata vetustate amicitiae utque Antoniam principis matrem pariter observavissent, dein percursis Asiatici in rem publicam officiis recentique adversus Britanniam militia, quaeque alia conciliandae misericordiae videbantur, liberum mortis arbitrium ei permisit; et secuta sunt Claudii verba in eandem clementiam. hortantibus dehinc quibusdam inediam et lenem exitum, remittere beneficium Asiaticus ait: et usurpatis quibus insueverat exercitationibus, lauto corpore, hilare epulatus, cum se honestius calliditate Tiberii vel impetu G. Caesaris periturum dixisset quam quod fraude muliebri et impudico Vitellii ore caderet, venas exolvit, viso tamen ante rogo iussoque transferri partem in aliam ne opacitas arborum vapore ignis minueretur: tantum illi securitatis novissimae fuit.

5 omne flagitium *Rhenanus*: omni flagitio *M* 6 Poppaeae *Iac. Gronovius*: poppe ac *M*: ac postremum *alii* 12 subditos *M* 19 percusi *M* 31 novissime *M*

4. Vocantur post haec patres, pergitque Suillius addere reos equites Romanos inlustris, quibus Petra cognomentum. at causa necis ex eo quod domum suam Mnesteris et Poppaeae congressibus praebuissent. verum nocturnae quietis species alteri obiecta, tamquam vidisset Claudium spicea corona evinctum spicis retro conversis, eaque imagine gravitatem annonae praedixisset. quidam pampineam coronam albentibus foliis visam atque ita interpretatum tradidere, vergente autumno mortem principis ostendi. illud haud ambigitur, qualicumque insomnio ipsi fratrique perniciem adlatam. sestertium quindecies et insignia praeturae Crispino decreta. adiecit Vitellius sestertium decies Sosibio, quod Britannicum praeceptis, Claudium consiliis iuvaret. rogatus sententiam et Scipio, 'cum idem' inquit 'de admissis Poppaeae sentiam quod omnes, putate me idem dicere quod omnes,' eleganti temperamento inter coniugalem amorem et senatoriam necessitatem.

5. Continuus inde et saevus accusandis reis Suillius multique audaciae eius aemuli; nam cuncta legum et magistratuum munia in se trahens princeps materiam praedandi patefecerat. nec quicquam publicae mercis tam venale fuit quam advocatorum perfidia, adeo ut Samius, insignis eques Romanus, quadringentis nummorum milibus Suillio datis et cognita praevaricatione ferro in domo eius incubuerit. igitur incipiente C. Silio consule designato, cuius de potentia *et* exitio in tempore memorabo, consurgunt patres legemque Cinciam flagitant, qua cavetur antiquitus ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat.

6. Deinde obstrepentibus iis quibus ea contumelia parabatur, discors Suillio Silius acriter incubuit, veterum oratorum exempla referens qui famam et posteros praemia

3 at] ac *Ryckius* 7 praedixisset *Rhenanus* : dixisset *M* 15 Poppaeae sentiam *Puteolanus* : poppe assenessentiam *M* 25 et *om. M* 29 obstrepentibus si his *M*

eloquentiae cogitavissent. pulcherrimam alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis foedari; ne fidem quidem integram manere ubi magnitudo quaestuum spectetur. quod si in nullius mercedem negotia agantur pauciora fore: nunc inimicitias accusationes, odia et iniurias foveri, ut quo modo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat. meminissent Asinii, Messalae ac recentiorum Arruntii et Aesernini: ad summa provectos incorrupta vita et facundia. talia dicente consule designato, consentientibus aliis, parabatur sententia qua lege repetundarum tenerentur, cum Suillius et Cossutianus et ceteri qui non iudicium, quippe in manifestos, sed poenam statui videbant, circumsistunt Caesarem ante acta deprecantes.

7. Et postquam adnuit, agere incipiunt: quem illum tanta superbia esse ut aeternitatem famae spe praesumat? usui et rebus subsidium praeparari ne quis inopia advocatorum potentibus obnoxius sit. neque tamen eloquentiam gratuito contingere: omitti curas familiaris ut quis se alienis negotiis intendat. multos militia, quosdam exercendo agros tolerare vitam: nihil a quoquam expeti nisi cuius fructus ante providerit. facile Asinium et Messalam, inter Antonium et Augustum bellorum praemiis refertos, aut ditium familiarum heredes Aeserninos et Arruntios magnum animum induisse. prompta sibi exempla, quantis mercedibus P. Clodius aut C. Curio contionari soliti sint. se modicos senatores *qui* quieta re publica nulla nisi pacis emolumenta peterent. cogitaret plebem quae toga enitesceret: sublatis

1 pulcherrimam *Nipperdey*: pulcherrima *M* 4 negotia agantur *Heinsius*: negotiant *cum rasura post* ant *M*: negotia eant *Io. Fr. Gronovius*: negotiantur, negotia tueantur *dett.* 7 Asinii *malebat Walther*: gali (*ex* gaii) asinii *M* M. Messalae *Heinsius* 15 tacere *M* 17 praeparare *M*: parari *Haase*, *cf.* 8. 11 27 qui quieta *Halm*: qui et a *M* quieta . . . petere *Pichena*, *Nipperdey* 28 quae *Pichena*: qua *M*

studiorum pretiis etiam studia peritura. ut minus decora haec, ita haud frustra dicta princeps ratus, capiendis pecuniis *posuit* modum usque ad dena sestertia quem egressi repetundarum tenerentur.

8. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis *iussuque G.* Caesaris vinctum memoravi, monente Claudio in regnum remeavit, fisus Pharasmanis opibus. is rex Hiberis idemque Mithridatis frater nuntiabat discordare Parthos summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi. nam Gotarzes inter pleraque saeva necem fratri Artabano coniugique ac filio eius paraverat, unde metus [eius] in ceteros, et accivere Vardanen. ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur quin proximas praefecturas corripiat, solis Seleucensibus dominationem eius abnuentibus. in quos ut patris sui quoque defectores ira magis quam ex usu praesenti accensus, implicatur obsidione urbis validae et munimentis obiecti amnis muroque et commeatibus firmatae. interim Gotarzes Daharum Hyrcanorumque opibus auctus bellum renovat, coactusque Vardanes omittere Seleuciam Bactrianos apud campos castra contulit.

9. Tunc distractis Orientis viribus et quonam inclinarent incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excindenda castellorum ardua, simul Hibero exercitu campos persultante. nec enim restitere Armenii, fuso qui proelium ausus erat Demonacte praefecto. paululum cunctationis attulit rex minoris Armeniae Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein litteris Caesaris

3 posuit *dett., om. M*: statuit *Orelli* 6 iussuque Gai *supplevit Urlichs, in cod. est lacuna*; et ad praesentiam *suppl. recens manus* 10 Gotarzes inter *Döderlein*: inter gotharzes *M* saeva *Halm*: seva qui *M* 11 paraverat *Halm*: praeparaberat *M* eius *secl. Acidalius* 25 excindenda *Halm*: excidenda *M*

coercitus, et cuncta in Mithridaten fluxere, atrociorem quam novo regno conduceret. at Parthi imperatores cum pugnam pararent, foedus repente iaciunt cognitis popularium insidiis quas Gotarzes fratri patefecit; congressique primo cunctanter, dein complexi dextras apud altaria deum pepigere fraudem inimicorum ulcisci atque ipsi inter se concedere. potiorque Vardanes visus retinendo regno: at Gotarzes ne quid aemulationis existeret penitus in Hyrcaniam abiit. regressoque Vardani deditur Seleucia septimo post defectionem anno, non sine dedecore Parthorum quos una civitas tam diu eluserat.

10. Exim validissimas praefecturas invisit; et reciperare Armeniam avebat, ni a Vibio Marso, Syriae legato, bellum minitante cohibitus foret. atque interim Gotarzes paenitentia concessi regni et vocante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias. et hinc contra itum ad amnem Erinden; in cuius transgressu multum certato pervicit Vardanes, prosperisque proeliis medias nationes subegit ad flumen Sinden, quod Dahas Ariosque disterminat. ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi quamquam victores longinquam militiam aspernabantur. igitur extructis monimentis, quibus opes suas testabatur nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur ingens gloria atque eo ferocior et subiectis intolerantior; qui dolo ante composito incautum venationique intentum interfecere, primam intra iuventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter popularis quam metum apud hostis quaesivisset. nece Vardanis turbatae Parthorum res inter ambiguos quis in regnum acciperetur. multi ad

1 atrociorem *dett.*: quam atrociorem *M*: quamquam atrociorem *Haase* 3 iciunt *Agricola*: faciunt *Lipsius* 9 Vardani *Lipsius*: vardane *M* 13 avebat *Lipsius*: habeat *M* 16 huic *dett.* 17 Charindam *malebat Ryckius* 21 estructis *M* (x *supra addidit manus recens*): structis '*fortasse*' *Andresen*, *cf.* xii. 47. 27, xiv. 52. 4 22 monimentis *Lipsius*: munimentis *M* 23 parata *M* 29 regnum *Lipsius*: regno *M*

Gotarzen inclinabant, quidam ad Meherdaten prolem Phraatis, obsidio nobis datum: dein praevaluit Gotarzes; potitusque regiam per saevitiam ac luxum adegit Parthos mittere ad principem Romanum occultas preces, quis permitti Meherdaten patrium ad fastigium orabant.

11. Isdem consulibus ludi saeculares octingentesimo post Romam conditam, quarto et sexagesimo quam Augustus ediderat, spectati sunt. utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris quibus res imperatoris Domitiani composui. nam is quoque edidit ludos saecularis iisque intentius adfui sacerdotio quindecimvirali praeditus ac tunc praetor; quod non iactantia refero sed quia collegio quindecimvirum antiquitus ea cura et magistratus potissimum exequebantur officia caerimoniarum. sedente Claudio circensibus ludis, cum pueri nobiles equis ludicrum Troiae inirent interque eos Britannicus imperatore genitus et L. Domitius adoptione mox in imperium et cognomentum Neronis adscitus, favor plebis acrior in Domitium loco praesagii acceptus est. vulgabaturque adfuisse infantiae eius dracones in modum custodum, fabulosa et externis miraculis adsimilata: nam ipse, haudquaquam sui detractor, unam omnino anguem in cubiculo visam narrare solitus est.

12. Verum inclinatio populi supererat ex memoria Germanici, cuius illa reliqua suboles virilis; et matri Agrippinae miseratio augebatur ob saevitiam Messalinae, quae semper infesta et tunc commotior quo minus strueret crimina et accusatores novo et furori proximo amore distinebatur. nam in C. Silium, iuventutis Romanae pulcherrimum, ita exarserat ut Iuniam Silanam, nobilem feminam, matrimonio eius exturbaret vacuoque adultero poteretur. neque Silius flagitii aut periculi nescius erat: sed certo si abnueret exitio et non nulla fallendi spe, simul magnis praemiis, operire futura et

11 affuit *M* 21 detractator *Burmann*, *cf.* dictor *pro* dictator xi. 25. 9 32 operire *Nipperdey* : operiri *M* : opperiri *Beroaldus*

praesentibus frui pro solacio habebat. illa non furtim sed multo comitatu ventitare domum, egressibus adhaerescere, largiri opes honores; postremo, velut translata iam fortuna, servi liberti paratus principis apud adulterum visebantur.

13. At Claudius matrimonii sui ignarus et munia censoria usurpans, theatralem populi lasciviam severis edictis increpuit, quod in Publium Pomponium consularem (is carmina scaenae dabat) inque feminas inlustris probra iecerat. et lege lata saevitiam creditorum coercuit, ne in mortem parentum pecunias filiis familiarum faenori darent. fontisque aquarum Simbruinis collibus deductos urbi intulit. ac novas litterarum formas addidit vulgavitque, comperto Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque.

14. Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant (ea antiquissima monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur), et litterarum semet inventores perhibent; inde Phoenicas, quia mari praepollebant, intulisse Graeciae gloriamque adeptos, tamquam reppererint quae acceperant. quippe fama est Cadmum classe Phoenicum vectum rudibus adhuc Graecorum populis artis eius auctorem fuisse. quidam Cecropem Atheniensem vel Linum Thebanum et temporibus Troianis Palamedem Argivum memorant sedecim litterarum formas, mox alios ac praecipuum Simoniden ceteras repperisse. at in Italia Etrusci ab Corinthio Demarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt; et forma litteris Latinis quae veterrimis Graecorum. sed nobis quoque paucae primum fuere, deinde additae sunt. quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperi-

4 adulterum *Puteolanus* : alterum *M* 9 mortem *ed. Froben* : morte *M* 11 Simbruinis *Rhenanus* : sub Inbruinis *M* 13 Graecam quoque *ed. Froben* : quoque graecam *M* 16 ea *Lipsius* : et *M* 26 Aborigines Arcade *Puteolanus* ; aboriginib; arcades *M* 27 formas *M* : formae *Beroaldus* 29 in usu *Nipperdey*

tante eo, post oblitteratae, aspiciuntur etiam nunc in aere publico † dis plebiscitis per fora ac templa fixo.

15. Rettulit deinde ad senatum super collegio haruspicum, ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret: saepe adversis rei publicae temporibus accitos, quorum monitu redintegratas caerimonias et in posterum rectius habitas; primoresque Etruriae sponte aut patrum Romanorum impulsu retinuisse scientiam et in familias propagasse: quod nunc segnius fieri publica circa bonas artes socordia, et quia externae superstitiones valescant. et laeta quidem in praesens omnia, sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum inter ambigua culti per prospera oblitterarentur. factum ex eo senatus consultum, viderent pontifices quae retinenda firmandaque haruspicum.

16. Eodem anno Cheruscorum gens regem Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus et uno reliquo stirpis regiae, qui apud urbem habebatur nomine Italicus. paternum huic genus e Flavo fratre Arminii, mater ex Actumero principe Chattorum erat; ipse forma decorus et armis equisque in patrium nostrumque morem exercitus. igitur Caesar auctum pecunia, additis stipatoribus, hortatur gentile decus magno animo capessere: illum primum Romae ortum nec obsidem, sed civem ire externum ad imperium. ac primo laetus Germanis adventus atque eo quod nullis discordiis imbutus pari in omnis studio ageret celebrari, coli, modo comitatem et temperantiam, nulli invisa, saepius vinolentiam ac libidines, grata barbaris, usurpans. iamque apud proximos, iam longius clarescere, cum potentiam eius suspectantes qui factionibus floruerant discedunt ad con-

2 dis plebiscitis *del. Nipperdey*: publicandis plebi iis *Madvig*: publicandis plebi scitis *Grotius* 5 accitos *Ursinus*: accitis *M* 14 retinendae firmandaeque haruspicinae *Nipperdey* 15 Roma *Rhenanus*: romae *M* 17 italus *M, at cf.* 17. 2 *ubi* '*italicus*' *M* 21 auctum] augustus *M*, *ultima littera ex correctione*

terminos populos ac testificantur adimi veterem Germaniae libertatem et Romanas opes insurgere. adeo neminem isdem in terris ortum qui principem locum impleat, nisi exploratoris Flavi progenies super cunctos attollatur? frustra Arminium praescribi: cuius si filius hostili in solo adultus in regnum venisset, posse extimesci, infectum alimonio servitio cultu, omnibus externis: at si paterna Italico mens esset, non alium infensius arma contra patriam ac deos penatis quam parentem eius exercuisse.

17. His atque talibus magnas copias coegere, nec pauciores Italicum sequebantur. non enim inrupisse ad invitos sed accitum memorabat, quando nobilitate ceteros anteiret: virtutem experirentur, an dignum se patruo Arminio, avo Actumero praeberet. nec patrem rubori, quod fidem adversus Romanos volentibus Germanis sumptam numquam omisisset. falso libertatis vocabulum obtendi ab iis qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei nisi per discordias habeant. adstrepebat huic alacre vulgus; et magno inter barbaros proelio victor rex, dein secunda fortuna ad superbiam prolapsus pulsusque ac rursus Langobardorum opibus refectus per laeta per adversa res Cheruscas adflictabat.

18. Per idem tempus Chauci nulla dissensione domi et morte Sanquinii alacres, dum Corbulo adventat, inferiorem Germaniam incursavere duce Gannasco, qui natione Canninefas, auxiliare stipendium meritus, post transfuga, levibus navigiis praedabundus Gallorum maxime oram vastabat, non ignarus ditis et imbellis esse. at Corbulo provinciam ingres-

4 Flavi *Orelli*: flabii *M* 6 venisset posse extimesci *Beroaldus*: venisse posse. Testi mesci *M* 7 at *margo*: ac *M* 12 memorabant *M* 14 Actumero *Müllenhoff*: catumero *M* 16 ab his *M* 19 magno ut inter barbaros *Lipsius* 23 nulla] milia *M* 25 caninefas *M*, *cf.* iv. 73 26 auxiliare stipendium meritus *Bipontini*: auxiliare ex diu meritis *M*, ex *tamen per correctionem*: auxiliare aes diu meritus *Mercerus*

sus magna cum cura et mox gloria, cui principium illa militia fuit, triremis alveo Rheni, ceteras navium, ut quaeque habiles, per aestuaria et fossas adegit; luntribusque hostium depressis et exturbato Gannasco, ubi praesentia satis composita sunt, legiones operum et laboris ignavas, populationibus laetantis, veterem ad morem reduxit, ne quis agmine decederet nec pugnam nisi iussus iniret. stationes vigiliae, diurna nocturnaque munia in armis agitabantur; feruntque militem quia vallum non accinctus, atque alium quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. quae nimia et incertum an falso iacta originem tamen e severitate ducis traxere; intentumque et magnis delictis inexorabilem scias cui tantum asperitatis etiam adversus levia credebatur.

19. Ceterum is terror milites hostisque in diversum adfecit: nos virtutem auximus, barbari ferociam infregere. et natio Frisiorum, post rebellionem clade L. Apronii coeptam infensa aut male fida, datis obsidibus consedit apud agros a Corbulone descriptos: idem senatum, magistratus, leges imposuit. ac ne iussa exuerent praesidium immunivit, missis qui maiores Chaucos ad deditionem pellicerent, simul Gannascum dolo adgrederentur. nec inritae aut degeneres insidiae fuere adversus transfugam et violatorem fidei. sed caede eius motae Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis praebebat, ut laeta apud plerosque, ita apud quosdam sinistra fama. cur hostem conciret? adversa in rem publicam casura: sin prospere egisset, formidolosum paci virum insignem et ignavo principi praegravem. igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit ut referri praesidia cis Rhenum iuberet.

20. Iam castra in hostili solo molienti Corbuloni eae

3 lintribusque *dett.* 5 ignaras *Puteolanus* 11 iacta *Rhenanus* : acta *M* 19 senatum *Puteolanus* : senatus *M* 26 insinistra *M* 27 re puplica *M*

litterae redduntur. ille re subita, quamquam multa simul offunderentur, metus ex imperatore, contemptio ex barbaris, ludibrium apud socios, nihil aliud prolocutus quam 'beatos quondam duces Romanos,' signum receptui dedit. ut tamen miles otium exueret, inter Mosam Rhenumque trium et viginti milium spatio fossam perduxit, qua incerta Oceani vitarentur. insignia tamen triumphi indulsit Caesar, quamvis bellum negavisset.

Nec multo post Curtius Rufus eundem honorem adipiscitur, qui in agro Mattiaco recluserat specus quaerendis venis argenti; unde tenuis fructus nec in longum fuit: at legionibus cum damno labor, effodere rivos, quaeque in aperto gravia, humum infra moliri. quis subactus miles, et quia pluris per provincias similia tolerabantur, componit occultas litteras nomine exercituum, precantium imperatorem, ut, quibus permissurus esset exercitus, triumphalia ante tribueret.

21. De origine Curtii Rufi, quem gladiatore genitum quidam prodidere, neque falsa prompserim et vera exequi pudet. postquam adolevit, sectator quaestoris, cui Africa obtigerat, dum in oppido Adrumeto vacuis per medium diei porticibus secretus agitat, oblata ei species muliebris ultra modum humanum et audita est vox 'tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies.' tali omine in spem sublatus degressusque in urbem largitione amicorum, simul acri ingenio quaesturam et mox nobilis inter candidatos praeturam principis suffragio adsequitur, cum hisce verbis Tiberius dedecus natalium eius velavisset: 'Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.' longa post haec senecta, et adversus superiores tristi adulatione, adrogans minoribus,

4 quondam *Lipsius*: quosdam *M* ut] vi *M* 6 p̄duxit *M* 7 vitarentur *Vertranius*: vetarentur *M* insignia *M*[2]: insigni *M*: insigne *Halm* 10 Mattiaco *Rhenanus*: mathiaco *M* 12 effodere *Rhenanus*: et fodere *M* 25 urbem *Nipperdey*: urbe || et *M*: urbem et *dett.*

inter pares difficilis, consulare imperium, triumphi insignia ac postremo Africam obtinuit; atque ibi defunctus fatale praesagium implevit.

22. Interea Romae, nullis palam neque cognitis mox causis, Cn. Nonius eques Romanus ferro accinctus reperitur in coetu salutantum principem. nam postquam tormentis dilaniabatur, de se non *infitiatus* conscios non edidit, incertum an occultans.

Isdem consulibus P. Dolabella censuit spectaculum gladiatorum per omnis annos celebrandum pecunia eorum qui quaesturam adipiscerentur. apud maiores virtutis id praemium fuerat, cunctisque civium, si bonis artibus fiderent, licitum petere magistratus; ac ne aetas quidem distinguebatur quin prima iuventa consulatum et dictaturas inirent. sed quaestores regibus etiam tum imperantibus instituti sunt, quod lex curiata ostendit ab L. Bruto repetita. mansitque consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret. creatique primum Valerius Potitus et Aemilius Mamercus sexagesimo tertio anno post Tarquinios exactos, ut rem militarem comitarentur. dein gliscentibus negotiis duo additi qui Romae curarent: mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia et accedentibus provinciarum vectigalibus: post lege Sullae viginti creati supplendo senatui, cui iudicia tradiderat. et quamquam equites iudicia reciperavissent, quaestura tamen ex dignitate candidatorum aut facilitate tribuentium gratuito concedebatur, donec sententia Dolabellae velut venundaretur.

23. A. Vitellio L. Vipstano consulibus cum de supplendo senatu agitaretur primoresque Galliae, quae Comata appellatur, foedera et civitatem Romanam pridem adsecuti, ius adipiscendorum in urbe honorum expeterent, multus ea

7 non infitiatus *Iac. Gronovius*: noni *cum lacuna* 13 *litterarum M* 11 id] sit *M* 19 Potitus *Lipsius*: potus *M* 23 legē suillae *M* 28 Vipstano *Rupertus*: vipsana *M*

super re variusque rumor. et studiis diversis apud principem certabatur adseverantium non adeo aegram Italiam ut senatum suppeditare urbi suae nequiret. suffecisse olim indigenas consanguineis populis nec paenitere veteris rei publicae. quin adhuc memorari exempla quae priscis moribus ad virtutem et gloriam Romana indoles prodiderit. an parum quod Veneti et Insubres curiam inruperint, nisi coetus alienigenarum velut captivitas inferatur? quem ultra honorem residuis nobilium, aut si quis pauper e Latio senator foret? oppleturos omnia divites illos, quorum avi proavique hostilium nationum duces exercitus nostros ferro vique ceciderint, divum Iulium apud Alesiam obsederint. recentia haec: quid si memoria eorum moreretur qui *sub* Capitolio et arce Romana manibus eorundem perissent satis: fruerentur sane vocabulo civitatis: insignia patrum, decora magistratuum ne vulgarent.

24. His atque talibus haud permotus princeps et statim contra disseruit et vocato senatu ita exorsus est: 'maiores mei, quorum antiquissimus Clausus origine Sabina simul in civitatem Romanam et in familias patriciorum adscitus est, hortantur uti paribus consiliis *in* re publica capessenda, transferendo huc quod usquam egregium fuerit. neque enim ignoro Iulios Alba, Coruncanios Camerio, Porcios Tusculo, et ne vetera scrutemur, Etruria Lucaniaque et omni Italia in senatum accitos, postremo ipsam ad Alpis promotam ut non modo singuli viritim, sed terrae, gentes in nomen nostrum coalescerent. tunc solida domi quies et adversus externa floruimus, cum Transpadani in civitatem recepti,

8 coetu *Ritter, Halm* 10 fore *Acidalius* 13 moreretur] oreretur *Bach* sub *add. Dräger* 14 arce *Acidalius*: ara *M* m. e. perissent satis *scripsi*: per sē satis *M*: manibias deorum (*Heinsius*) deripere conati sint *Nipperdey*: prostrati fuerint *Freinsheim*: prostrati sint *Halm* 21 in re publica capessenda *Halm*: rem publica capessenda *M* (*sed ante* rem *una littera erasa*): rem publicam capessam *G, Nipperdey-Andresen* 25 ascitos *Nipperdey*

cum specie deductarum per orbem terrae legionum additis provincialium validissimis fesso imperio subventum est. num paenitet Balbos ex Hispania nec minus insignis viros e Gallia Narbonensi transivisse? manent posteri eorum nec amore in hanc patriam nobis concedunt. quid aliud exitio Lacedaemoniis et Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant? at conditor nostri Romulus tantum sapientia valuit ut plerosque populos eodem die hostis, dein civis habuerit. advenae in nos regnaverunt: libertinorum filiis magistratus mandare non, ut plerique falluntur, repens, sed priori populo factitatum est. at cum Senonibus pugnavimus: scilicet Vulsci et Aequi numquam adversam nobis aciem instruxere. capti a Gallis sumus: sed et Tuscis obsides dedimus et Samnitium iugum subiimus. ac tamen, si cuncta bella recenseas, nullum breviore spatio quam adversus Gallos confectum: continua inde ac fida pax. iam moribus artibus adfinitatibus nostris mixti aurum et opes suas inferant potius quam separati habeant. omnia, patres conscripti, quae nunc vetustissima creduntur, nova fuere: plebeii magistratus post patricios, Latini post plebeios, ceterarum Italiae gentium post Latinos. inveterascet hoc quoque, et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.'

25. Orationem principis secuto patrum consulto primi Aedui senatorum in urbe ius adepti sunt. datum id foederi antiquo et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant.

Isdem diebus in numerum patriciorum adscivit Caesar vetustissimum quemque e senatu aut quibus clari parentes fuerant, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum et L. Brutus minorum gentium appellaverant,

10 mandare *Ritter*: mandaret *M*: mandari *Lipsius* 14 subiimus *Orelli*: subimus *M*: subivimus *M*[2] 15 ac tamen *Halm*: attamen *M* 20 plebeii *Nipperdey*: plebei *M*

exhaustis etiam quas dictator Caesar lege Cassia et princeps Augustus lege Saenia sublegere; laetaque haec in rem publicam munia multo gaudio censoris inibantur. famosos probris quonam modo senatu depelleret anxius, mitem et recens repertam quam ex severitate prisca rationem adhibuit, monendo secum quisque de se consultaret peteretque ius exuendi ordinis: facilem eius rei veniam; et motos senatu excusatosque simul propositurum ut iudicium censorum ac pudor sponte cedentium permixta ignominiam mollirent. ob ea Vipstanus consul rettulit patrem senatus appellandum esse Claudium: quippe promiscum patris patriae cognomentum; nova in rem publicam merita non usitatis vocabulis honoranda: sed ipse cohibuit consulem ut nimium adsentantem. condiditque lustrum quo censa sunt civium quinquagies novies centena octoginta quattuor milia septuaginta duo. isque illi finis inscitiae erga domum suam fuit: haud multo post flagitia uxoris noscere ac punire adactus *est* ut deinde ardesceret in nuptias incestas.

26. Iam Messalina facilitate adulteriorum in fastidium versa ad incognitas libidines profluebat, cum abrumpi dissimulationem etiam Silius, sive fatali vaecordia an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat: quippe non eo ventum ut senectam principis opperirentur. insontibus innoxia consilia, flagitiis manifestis subsidium ab audacia petendum. adesse conscios paria metuentis. se caelibem, orbum, nuptiis et adoptando Britannico paratum. mansuram eandem Messalinae potentiam, addita securitate, si praevenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita irae

1 dictor *M* 2 Saenia *Lipsius*: senia *M* 7 exuendi *Lipsius*: exeundi *M* 8 censorium *Faernus* 9 permixta *Ritter*: permixti *M* 10 Vipstanus *Rupertus*: vipsanius *M* 14 LVIIII, LXXIIII, LXXII *M* 17 est *supplevit Nipperdey*: *om.* *M* 19 adulteriorum *ed. Spir.*: adulterorum *M* 21 sive . . . (*sc.* taedio incertae fortunae sive) fatali vecordia *Nipperdey* 23 senecta principis opperiretur *M* 25 paria *Puteolanus*: patriā *M*

properum. segniter eae voces acceptae, non amore in maritum, sed ne Silius summa adeptus sperneret adulteram scelusque inter ancipitia probatum veris mox pretiis aestimaret. nomen tamen matrimonii concupivit ob magnitudinem infamiae cuius apud prodigos novissima voluptas est. nec ultra expectato quam dum sacrificii gratia Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum sollemnia celebrat.

27. Haud sum ignarus fabulosum visum iri tantum ullis mortalium securitatis fuisse in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consulem designatum cum uxore principis, praedicta die, adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causa convenisse, atque illam audisse auspicum verba, subisse, sacrificasse apud deos; discubitum inter convivas, oscula complexus, noctem denique actam licentia coniugali. sed nihil compositum miraculi causa, verum audita scriptaque senioribus tradam.

28. Igitur domus principis inhorruerat, maximeque quos penes potentia et, si res verterentur, formido, non iam secretis conloquiis, sed aperte fremere, dum histrio cubiculum principis insultaverit, dedecus quidem inlatum, sed excidium procul afuisse: nunc iuvenem nobilem dignitate formae, vi mentis ac propinquo consulatu maiorem ad spem accingi; nec enim occultum quid post tale matrimonium superesset. subibat sine dubio metus reputantis hebetem Claudium et uxori devinctum multasque mortes iussu Messalinae patratas: rursus ipsa facilitas imperatoris fiduciam dabat, si atrocitate criminis praevaluissent, posse opprimi damnatam ante quam ream; sed in eo discrimen verti, si defensio audiretur, utque clausae aures etiam confitenti forent.

8 tanto nullis *M* 12 audisse *pro glossemate delendum censet Walther* 13 subisse flammeum *Urlichs*: nupsisse *Lipsius* 20 insultaverit *Bipontini*: exultabero *M*: exultaverit *Io. Fr. Gronovius*: exadulteraverit *Nolte* sed et scidium *M* 21 afuisse *Orelli*: affuisse *M* 22 formae *Lipsius*: forma *M*

29. Ac primo Callistus, iam mihi circa necem G. Caesaris narratus, et Appianae caedis molitor Narcissus flagrantissimaque eo in tempore gratia Pallas agitavere, num Messalinam secretis minis depellerent amore Silii, cuncta alia dissimulantes. dein metu ne ad perniciem ultro traherentur, desistunt, Pallas per ignaviam, Callistus prioris quoque regiae peritus et potentiam cautis quam acribus consiliis tutius haberi: perstitit Narcissus, solum id immutans ne quo sermone praesciam criminis et accusatoris faceret. ipse ad occasiones intentus, longa apud Ostiam Caesaris mora, duas paelices, quarum is corpori maxime insueverat, largitione ac promissis et uxore deiecta plus potentiae ostentando perpulit delationem subire.

30. Exim Calpurnia (id paelici nomen), ubi datum secretum, genibus Caesaris provoluta nupsisse Messalinam Silio exclamat; simul Cleopatram, quae id opperiens adstabat, an comperisset interrogat, atque illa adnuente cieri Narcissum postulat. is veniam in praeteritum petens quod ei Vettios, Plautios dissimulavisset, nec nunc adulteria obiecturum ait, ne domum servitia et ceteros fortunae paratus reposceret. frueretur immo his set redderet uxorem rumperetque tabulas nuptialis. 'an discidium' inquit 'tuum nosti? nam matrimonium Silii vidit populus et senatus et miles; ac ni propere agis, tenet urbem maritus.'

31. Tum potissimum *quemque* amicorum vocat, primumque rei frumentariae praefectum Turranium, post Lusium Getam praetorianis impositum percontatur. quis fatentibus certatim ceteri circumstrepunt, iret in castra, firmaret

1 G. *Faernus*: *om. M* 5 ultro *Puteolanus*: ultra *M* 8 solum *Agricola*: ut solum *M*: set solum *Halm* 12 perpulit *Puteolanus*: perculit *M* 16 id *Halm*: idem *M*: id ipsum *Döderlein*: id demum *Becher* 19 Vettios Plautios *Nipperdey*: cis vetticis plautio *M*: Titios Vettios Plautios *Brotier* 20 nedum domum *Halm*: nedum *Ritter* 21 set *Acidalius*: et *M* 25 potissimos *Mercerus* quemque *add. Agricola* 28 certatim *Puteolanus*: certium *M*

praetorias cohortis, securitati ante quam vindictae consuleret. satis constat eo pavore offusum Claudium ut identidem interrogaret an ipse imperii potens, an Silius privatus esset. at Messalina non alias solutior luxu, adulto autumno simulacrum vindemiae per domum celebrabat. urgeri prela, fluere lacus; et feminae pellibus accinctae adsultabant ut sacrificantes vel insanientes Bacchae; ipsa crine fluxo thyrsum quatiens, iuxtaque Silius hedera vinctus, gerere cothurnos, iacere caput, strepente circum procaci choro. ferunt Vettium Valentem lascivia in praealtam arborem conisum, interrogantibus quid aspiceret, respondisse tempestatem ab Ostia atrocem, sive coeperat ea species, seu forte lapsa vox in praesagium vertit.

32. Non rumor interea, sed undique nuntii incedunt, qui gnara Claudio cuncta et venire promptum ultioni adferrent. igitur Messalina Lucullianos in hortos, Silius dissimulando metu ad munia fori digrediuntur. ceteris passim dilabentibus adfuere centuriones, inditaque sunt vincla, ut quis reperiebatur in publico aut per latebras. Messalina tamen, quamquam res adversae consilium eximerent, ire obviam et aspici a marito, quod saepe subsidium habuerat, haud segniter intendit misitque ut Britannicus et Octavia in complexum patris pergerent. et Vibidiam, virginum Vestalium vetustissimam, oravit pontificis maximi auris adire, clementiam expetere. atque interim, tribus omnino comitantibus—id repente solitudinis erat—spatium urbis pedibus emensa, vehiculo, quo purgamenta hortorum eripiuntur, Ostiensem viam intrat nulla cuiusquam misericordia quia flagitiorum deformitas praevalebat.

33. Trepidabatur nihilo minus a Caesare: quippe Getae praetorii praefecto haud satis fidebant, ad honesta seu prava

13 lassa *M* 16 Lucullianos *Beroaldus*: fucilianos *M* 22 misitque *Halm*: misique *M*: missique *M²* 24 pontifici *M* 27 excipiuntur *Heinsius et vulgo* 28 cuiusque *M* 30 ad Caesarem *Nipperdey* 31 fidebat *dett.*

iuxta levi. ergo Narcissus, adsumptis quibus idem metus, non aliam spem incolumitatis Caesaris adfirmat quam si ius militum uno illo die in aliquem libertorum transferret, seque offert suscepturum. ac ne, dum in urbem vehitur, ad paenitentiam a L. Vitellio et Largo Caecina mutaretur, in eodem gestamine sedem poscit adsumiturque.

34. Crebra post haec fama fuit, inter diversas principis voces, cum modo incusaret flagitia uxoris, aliquando ad memoriam coniugii et infantiam liberorum revolveretur, non aliud prolocutum Vitellium quam 'o facinus! o scelus!' instabat quidem Narcissus aperire ambages et veri copiam facere: sed non ideo pervicit quin suspensa et quo ducerentur inclinatura responderet exemploque eius Largus Caecina uteretur. et iam erat in aspectu Messalina clamitabatque audiret Octaviae et Britannici matrem, cum obstrepere accusator, Silium et nuptias referens; simul codicillos libidinum indices tradidit, quis visus Caesaris averteret. nec multo post urbem ingredienti offerebantur communes liberi, nisi Narcissus amoveri eos iussisset. Vibidiam depellere nequivit quin multa cum invidia flagitaret ne indefensa coniunx exitio daretur. igitur auditurum principem et fore diluendi criminis facultatem respondit: iret interim virgo et sacra capesseret.

35. Mirum inter haec silentium Claudi, Vitellius ignaro propior: omnia liberto oboediebant. patefieri domum adulteri atque illuc deduci imperatorem iubet. ac primum in vestibulo effigiem patris Silii consulto senatus abolitam demonstrat, tum quidquid avitum Neronibus et Drusis in pretium probri cessisse. incensumque et ad minas erumpentem castris infert, parata contione militum; apud quos

4 vehitur *Puteolanus*: refertur vehitur *M*: revehitur *Orelli* 5 et *Nipperdey*: P. *M*: et P. *Brotier* 6 assumiturque *Walther*: assumitque *M*: sumitque *dett.* 11 aperiret . . . faceret *Madvig* 15 obstrepere *Acidalius*: obstreperet *M* 20 quid multa *M* 24 Vitellius] Iulius *M* 28 avitum *Faernus*: habitum *M*

praemonente Narcisso pauca verba fecit: nam etsi iustum dolorem pudor impediebat. continuus dehinc cohortium clamor nomina reorum et poenas flagitantium; admotusque Silius tribunali non defensionem, non moras temptavit, precatus ut mors acceleraretur. eadem constantia et inlustres equites Romani [cupido maturae necis fuit.] et Titium Proculum, custodem a Silio Messalinae datum et indicium offerentem, Vettium Valentem confessum et Pompeium Vrbicum ac Saufeium Trogum ex consciis tradi ad supplicium iubet. Decrius quoque Calpurnianus vigilum praefectus, Sulpicius Rufus ludi procurator, Iuncus Vergilianus senator eadem poena adfecti.

36. Solus Mnester cunctationem attulit, dilaniata veste clamitans aspiceret verberum notas, reminisceretur vocis, qua se obnoxium iussis Messalinae dedisset: aliis largitione aut spei magnitudine, sibi ex necessitate culpam; nec cuiquam ante pereundum fuisse si Silius rerum poteretur. commotum his et pronum ad misericordiam Caesarem perpulere liberti ne tot inlustribus viris interfectis histrioni consuleretur: sponte an coactus tam magna peccavisset, nihil referre. ne Trauli quidem Montani equitis Romani defensio recepta est. is modesta iuventa, sed corpore insigni, accitus ultro noctemque intra unam a Messalina proturbatus erat, paribus lasciviis ad cupidinem et fastidia. Suillio Caesonino et Plautio Laterano mors remittitur, huic ob patrui egregium meritum: Caesoninus vitiis protectus est, tamquam in illo foedissimo coetu passus muliebria.

37. Interim Messalina Lucullianis in hortis prolatare vitam, componere preces, non nulla spe et aliquando ira: tantum inter extrema superbiae gerebat. ac ni caedem eius Narcissus properavisset, verterat pernicies in accusatorem.

6 cupido . . . fuit *secl. Nipperdey*: cupidi maturae necis fuerunt. Titium *Haase* 10 vigilium *M* 25 Suillio *Orelli*: suilio *M* 28 Lucullianis *Alciatus*: lucilianis *M* 30 superbiae gerebat *Bezzenberger*: superbia egebat *M*

nam Claudius domum regressus et tempestivis epulis delenitus, ubi vino incaluit, iri iubet nuntiarique miserae (hoc enim verbo usum ferunt) dicendam ad causam postera die adesset. quod ubi auditum et languescere ira, redire amor ac, si cunctarentur, propinqua nox et uxorii cubiculi memoria timebantur, prorumpit Narcissus denuntiatque centurionibus et tribuno, qui aderat, exequi caedem: ita imperatorem iubere. custos et exactor e libertis Euodus datur; isque raptim in hortos praegressus repperit fusam humi, adsidente matre Lepida, quae florenti filiae haud concors supremis eius necessitatibus ad miserationem evicta erat suadebatque ne percussorem opperiretur: transisse vitam neque aliud quam morti decus quaerendum. sed animo per libidines corrupto nihil honestum inerat; lacrimaeque et questus inriti ducebantur, cum impetu venientium pulsae fores adstititque tribunus per silentium, at libertus increpans multis et servilibus probris.

38. Tunc primum fortunam suam introspexit ferrumque accepit, quod frustra iugulo aut pectori per trepidationem admovens ictu tribuni transigitur. corpus matri concessum. nuntiatumque Claudio epulanti perisse Messalinam, non distincto sua an aliena manu. nec ille quaesivit, poposcitque poculum et solita convivio celebravit. ne secutis quidem diebus odii gaudii, irae tristitiae, ullius denique humani adfectus signa dedit, non cum laetantis accusatores aspiceret, non cum filios maerentis. iuvitque oblivionem eius senatus censendo nomen et effigies privatis ac publicis locis demovendas. decreta Narcisso quaestoria insignia, levissimum fastidii eius, cum super Pallantem et Callistum ageret, † honesta quidem, sed ex quis deterrima orerentur [tristitiis multis].

8 exauctor *pr. man.* 29 fastidio *Ernesti* 30 *eidem ante* honesta *excidisse quaedam videbantur* tristitiis multis *secl. Nipperdey, qui sic interpunxit* . . . ageret. Honesta quidem, sed ex quis deterrima orerentur!

LIBER XII

1. CAEDE Messalinae convulsa principis domus, orto apud libertos certamine, quis deligeret uxorem Claudio, caelibis vitae intoleranti et coniugum imperiis obnoxio. nec minore ambitu feminae exarserant: suam quaeque nobilitatem formam opes contendere ac digna tanto matrimonio ostentare. sed maxime ambigebatur inter Lolliam Paulinam M. Lollii consularis et Iuliam Agrippinam Germanico genitam: huic Pallas, illi Callistus fautores aderant; at Aelia Paetina e familia Tuberonum Narcisso fovebatur. ipse huc modo, modo illuc, ut quemque suadentium audierat, promptus, discordantis in consilium vocat ac promere sententiam et adicere rationes iubet.

2. Narcissus vetus matrimonium, filiam communem (nam Antonia ex Paetina erat), nihil in penatibus eius novum disserebat, si sueta coniunx rediret, haudquaquam novercalibus odiis visura Britannicum, Octaviam, proxima suis pignora. Callistus improbatam longo discidio, ac si rursum adsumeretur, eo ipso superbam; longeque rectius Lolliam induci, quando nullos liberos genuisset, vacuam aemulatione et privignis parentis loco futuram. at Pallas id maxime in Agrippina laudare quod Germanici nepotem secum traheret, dignum prorsus imperatoria fortuna: stirpem nobilem et familiae *Iuliae* Claudiaeque posteros coniungeret, ne femina expertae fecunditatis, integra iuventa, claritudinem Caesarum aliam in domum ferret.

3 intoleranti *Muretus*: intonanti *M* imperatoriis *M* 5 contenderet . . . ostentaret *M* dignam *M*² 13 filiam *Muretus*: familiam *M* 16 Britannicum et Octaviam *dett.* 17 dissidio *M* 21 traheret et—dignum p. i. fortuna—stirpem *Becher* 23 Iuliae Claudiaeque *Freinsheim*: claudiae quae *M* coniungere *Freinsheim*, *hac structura*—dignum (*scilicet* esse) . . . coniungere: coniungere; et *Nipperdey-Andresen* 24 expertae *Agricola*: experta *M*

3. Praevaluere haec adiuta Agrippinae inlecebris: ad eum per speciem necessitudinis crebro ventitando pellicit patruum ut praelata ceteris et nondum uxor potentia uxoria iam uteretur. nam ubi sui matrimonii certa fuit, struere maiora nuptiasque Domitii, quem ex Cn. Ahenobarbo genuerat, et Octaviae Caesaris filiae moliri; quod sine scelere perpetrari non poterat, quia L. Silano desponderat Octaviam Caesar iuvenemque et alia clarum insigni triumphalium et gladiatorii muneris magnificentia protulerat ad studia vulgi. sed nihil arduum videbatur in animo principis, cui non iudicium, non odium erat nisi indita et iussa.

4. Igitur Vitellius, nomine censoris servilis fallacias obtegens ingruentiumque dominationum provisor, quo gratiam Agrippinae pararet, consiliis eius implicari, ferre crimina in Silanum, cuius sane decora et procax soror, Iunia Calvina, haud multum ante Vitellii nurus fuerat. hinc initium accusationis; fratrumque non incestum, sed incustoditum amorem ad infamiam traxit. et praebebat Caesar auris, accipiendis adversus generum suspicionibus caritate filiae promptior. at Silanus insidiarum nescius ac forte eo anno praetor, repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur, quamquam lecto pridem senatu lustroque condito. simul adfinitatem Claudius diremit, adactusque Silanus eiurare magistratum, et reliquus praeturae dies in Eprium Marcellum conlatus est.

5. C. Pompeio Q. Veranio consulibus pactum inter Claudium et Agrippinam matrimonium iam fama, iam amore inlicito firmabatur; necdum celebrare sollemnia nuptiarum audebant, nullo exemplo deductae in domum patrui fratris filiae: quin et incestum ac, si sperneretur, ne in malum publicum erumperet metuebatur. nec ante

1 quae ad eum *ed. Spir.* 3 et] etsi *Nipperdey* 15 cuius *ed. Spir.*: cui *M* 16 multo *Halm* 24 magistratu *M* 30 filia (*erasa in fine littera*) *M*

omissa cunctatio quam Vitellius suis artibus id perpetrandum sumpsit. percontatusque Caesarem an iussis populi, an auctoritati senatus cederet, ubi ille unum se civium et consensui imparem respondit, opperiri intra palatium iubet. ipse curiam ingreditur, summamque rem publicam agi obtestans veniam dicendi ante alios exposcit orditurque: gravissimos principis labores, quis orbem terrae capessat, egere adminiculis ut domestica cura vacuus in commune consulat. quod porro honestius censoriae mentis levamentum quam adsumere coniugem, prosperis dubiisque sociam, cui cogitationes intimas, cui parvos liberos tradat, non luxui aut voluptatibus adsuefactus, sed qui prima ab iuventa legibus obtemperavisset.

6. Postquam haec favorabili oratione praemisit multaque patrum adsentatio sequebatur, capto rursus initio, quando maritandum principem cuncti suaderent, deligi oportere feminam nobilitate puerperiis sanctimonia insignem. nec diu anquirendum quin Agrippina claritudine generis anteiret: datum ab ea fecunditatis experimentum et congruere artes honestas. id vero egregium, quod provisu deum vidua iungeretur principi sua tantum matrimonia experto. audivisse a parentibus, vidisse ipsos abripi coniuges ad libita Caesarum: procul id a praesenti modestia. statueretur immo documentum, quo uxorem imperator acciperet. at enim nova nobis in fratrum filias coniugia: sed aliis gentibus sollemnia, neque lege ulla prohibita; et sobrinarum diu ignorata tempore addito percrebuisse. morem accommodari prout conducat, et fore hoc quoque in iis quae mox usurpentur.

7. Haud defuere qui certatim, si cunctaretur Caesar, vi

9 levamentum quam *P. Victorius et Petersen*: levamen unquam *M* 22 abripi *Ritter*: arripi *M* 24 *post* imperator *in Mediceo lacuna est septem fere litterarum*: a patribus *supplevit Ritter*: a re p. *supplevit Orelli*: *lacunam alii codices ignorant.* 27 sobrinarum ac consobrinarum '*fortasse*' *Nipperdey* 29 his *M*

acturos testificantes erumperent curia. conglobatur promisca multitudo populumque Romanum eadem orare clamitat. nec Claudius ultra expectato obvius apud forum praebet se gratantibus, senatumque ingressus decretum postulat quo iustae inter patruos fratrumque filias nuptiae etiam in posterum statuerentur. nec tamen repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor, Alledius Severus eques Romanus, quem plerique Agrippinae gratia impulsum ferebant. versa ex eo civitas et cuncta feminae oboediebant, non per lasciviam, ut Messalina, rebus Romanis inludenti. adductum et quasi virile servitium : palam severitas ac saepius superbia ; nihil domi impudicum, nisi dominationi expediret. cupido auri immensa obtentum habebat, quasi subsidium regno pararetur.

8. Die nuptiarum Silanus mortem sibi conscivit, sive eo usque spem vitae produxerat, seu delecto die augendam ad invidiam. Calvina soror eius Italia pulsa est. addidit Claudius sacra ex legibus Tulli regis piaculaque apud lucum Dianae per pontifices danda, inridentibus cunctis quod poenae procurationesque incesti id temporis exquirerentur. at Agrippina ne malis tantum facinoribus notesceret veniam exilii pro Annaeo Seneca, simul praeturam impetrat, laetum in publicum rata ob claritudinem studiorum eius, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret et consiliis eiusdem ad spem dominationis uterentur, quia Seneca fidus in Agrippinam memoria beneficii et infensus Claudio dolore iniuriae credebatur.

9. Placitum dehinc non ultra cunctari, sed designatum consulem Mammium Pollionem ingentibus promissis inducunt sententiam expromere, qua oraretur Claudius despondere Octaviam Domitio, quod aetati utriusque non

6 recepturus *M* 7 Alledius *Ritter* : talledius *M* : T. Alledius *Lipsius* 21 ad agrippinae *M* 25 uteretur *dett.* 29 Mammium *Andresen* : Memmium *M*

absurdum et maiora patefacturum erat. Pollio haud disparibus verbis ac nuper Vitellius censet; despondeturque Octavia, ac super priorem necessitudinem sponsus iam et gener Domitius aequari Britannico studiis matris, arte eorum quis ob accusatam Messalinam ultio ex filio timebatur.

10. Per idem tempus legati Parthorum ad expetendum, ut rettuli, Meherdaten missi senatum ingrediuntur mandataque in hunc modum incipiunt: non se foederis ignaros nec defectione a familia Arsacidarum venire, set filium Vononis, nepotem Phraatis accersere adversus dominationem Gotarzis nobilitati plebique iuxta intolerandam. iam fratres, iam propinquos, iam longius sitos caedibus exhaustos; adici coniuges gravidas, liberos parvos, dum socors domi, bellis infaustus ignaviam saevitia tegat. veterem sibi ac publice coeptam nobiscum amicitiam, et subveniendum sociis virium aemulis cedentibusque per reverentiam. ideo regum obsides liberos dari ut, si domestici imperii taedeat, sit regressus ad principem patresque, quorum moribus adsuefactus rex melior adscisceretur.

11. Vbi haec atque talia dissertavere, incipit orationem Caesar de fastigio Romano Parthorumque obsequiis, seque divo Augusto adaequabat, petitum ab eo regem referens, omissa Tiberii memoria, quamquam is quoque miserat. addidit praecepta (etenim aderat Meherdates), ut non dominationem et servos, sed rectorem et civis cogitaret, clementiamque ac iustitiam, quanto ignota barbaris, tanto laetiora capesseret. hinc versus ad legatos extollit laudibus alumnum urbis, spectatae ad id modestiae: ac tamen ferenda regum ingenia neque usui crebras mutationes. rem Romanam huc

5 vitio *M* 10 set *Lipsius*: sed et *M*: sed ad *Rhenanus* 11 accersere *Puteolanus cum Bodl.*: accedere *M* 12 intolleranda *M* 17 liberos obsides *Dräger* 26 concitaret *M* 27 ignota *Farnesianus*: ignata *M*: ignara *dett.* laetiora *Ursinus*: toleratiora *M*

satietate gloriae provectam ut externis quoque gentibus quietem velit. datum posthac C. Cassio, qui Syriae praeerat, deducere iuvenem ripam ad Euphratis.

12. Ea tempestate Cassius ceteros praeminebat peritia legum: nam militares artes per otium ignotae, industriosque aut ignavos pax in aequo tenet. ac tamen quantum sine bello dabatur, revocare priscum morem, exercitare legiones, cura provisu perinde agere ac si hostis ingrueret: ita dignum maioribus suis et familia Cassia per illas quoque gentis celebrata. igitur excitis quorum de sententia petitus rex, positisque castris apud Zeugma, unde maxime pervius amnis, postquam inlustres Parthi rexque Arabum Acbarus advenerat, monet Meherdaten barbarorum impetus acris cunctatione languescere aut in perfidiam mutari: ita urgeret coepta. quod spretum fraude Acbari, qui iuvenem ignarum et summam fortunam in luxu ratum multos per dies attinuit apud oppidum Edessam. et vocante Carene promptasque res ostentante, si citi advenissent, non comminus Mesopotamiam, sed flexu Armeniam petivit, id temporis importunam, quia hiems occipiebat.

13. Exim nivibus et montibus fessi, postquam campos propinquabant, copiis Carenis adiunguntur, tramissoque amne Tigri permeant Adiabenos, quorum rex Izates societatem Meherdatis palam induerat, in Gotarzen per occulta et magis fida inclinabat. sed capta in transitu urbs Ninos, vetustissima sedes Assyriae, *et* castellum insigne fama, quod postremo inter Darium atque Alexandrum proelio Persarum illic opes conciderant. interea Gotarzes apud montem, cui nomen Sanbulos, vota dis loci suscipie-

9 Cassia (*lacuna octo fere litterarum*) per *M*: ratus *supra supplevit manus recentior*: *lacunam ignorat Nipperdey* 10 peritus *M* 12 Abgarus *Ryckius* 19 petunt *Lipsius* 21 campis *dett.* 22 carrenis *M* 23 Izates *Freinsheim*: iuliates *M*, *cf. c.* 14 *ubi* ezates *M* 26 et *add. Lipsius*: castello *pr. man.* (*in fine versus*): et Arbela castellum *Agricola*

bat, praecipua religione Herculis, qui tempore stato per quietem monet sacerdotes ut templum iuxta equos venatui adornatos sistant. equi ubi pharetras telis onustas accepere, per saltus vagi nocte demum vacuis pharetris multo cum anhelitu redeunt. rursum deus, qua silvas pererraverit, nocturno visu demonstrat, reperiunturque fusae passim ferae.

14. Ceterum Gotarzes, nondum satis aucto exercitu, flumine Corma pro munimento uti, et quamquam per insectationes et nuntios ad proelium vocaretur, nectere moras, locos mutare et missis corruptoribus exuendam ad fidem hostis emercari. ex quis Izates Adiabeno, mox Acbarus Arabum cum exercitu abscedunt, levitate gentili, et quia experimentis cognitum est barbaros malle Roma petere reges quam habere. at Meherdates validis auxiliis nudatus, ceterorum proditione suspecta, quod unum reliquum, rem in casum dare proelioque experiri statuit. nec detrectavit pugnam Gotarzes deminutis hostibus ferox; concursumque magna caede et ambiguo eventu, donec Carenem profligatis obviis longius evectum integer a tergo globus circumveniret. tum omni spe perdita Meherdates, promissa Parracis paterni clientis secutus, dolo eius vincitur traditurque victori. atque ille non propinquum neque Arsacis de gente, sed alienigenam et Romanum increpans, auribus decisis vivere iubet, ostentui clementiae suae et in nos dehonestamento. dein Gotarzes morbo obiit, accitusque in regnum Vonones Medos tum praesidens. nulla huic prospera aut adversa quis memoraretur: brevi et inglorio imperio perfunctus est, resque Parthorum in filium eius Vologesen translatae.

15. At Mithridates Bosporanus amissis opibus vagus,

1 praecipuae *M* Herculis *ed. Spir.*: herculi *M* 9 quam *M* 12 Adiabeno *Io. Fr. Gronovius*: adiabenus *M* 13 abbarus *M* 20 obviis *Andresen*: obusis *M*, *in* obviis *eadem fortasse manu corr.*: obversis *dett. et vulgo* 27 Medis *dett.* 30 vologese *M*

postquam Didium ducem Romanum roburque exercitus abisse cognoverat, relictos in novo regno Cotyn iuventa rudem et paucas cohortium cum Iulio Aquila equite Romano, spretis utrisque concire nationes, inlicere perfugas; postremo exercitu coacto regem Dandaridarum exturbat imperioque eius potitur. quae ubi cognita et iam iamque Bosporum invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia Zorsines Siracorum rex hostilia resumpserat, externas et ipsi gratias quaesivere missis legatis ad Eunonen qui Aorsorum genti praesidebat. nec fuit in arduo societas potentiam Romanam adversus rebellem Mithridaten ostentantibus. igitur pepigere, equestribus proeliis Eunones certaret, obsidia urbium Romani capesserent.

16. Tunc composito agmine incedunt, cuius frontem et terga Aorsi, media cohortes et Bosporani tutabantur nostris in armis. sic pulsus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum a Mithridate ob ambiguos popularium animos obtineri relicto ibi praesidio visum. exim in Siracos pergunt, et transgressi amnem Pandam circumveniunt urbem Vspen, editam loco et moenibus ac fossis munitam, nisi quod moenia non saxo sed cratibus et vimentis ac media humo adversum inrumpentis invalida erant; eductaeque altius turres facibus atque hastis turbabant obsessos. ac ni proelium nox diremisset, coepta patrataque expugnatio eundem intra diem foret.

17. Postero misere legatos, veniam liberis corporibus orantis: servitii decem milia offerebant. quod aspernati sunt victores, quia trucidare deditos saevum, tantam multitudinem custodia cingere arduum: belli potius iure

7 diffisi *Pichena*: diffisis *M* 8 Siracorum *Lipsius*: syracusorum *M* 10 Aorsorum *Lipsius*: adorsorum *M* (adorsi 16. 2) praesidebat *Haase*: praecellebat *M*: praesidens opibus praecellebat *Halm* 20 seracos *M* 27 postero *Lipsius*: postremo *M* 30 belli *Ernesti*: ut belli *M* *post verbum* caedis *verba* ut . . . caderent *transponenda censuit Acidalius*

caderent, datumque militibus qui scalis evaserant signum caedis. excidio Vspensium metus ceteris iniectus, nihil tutum ratis, cum arma, munimenta, impediti vel eminentes loci amnesque et urbes iuxta perrumperentur. igitur Zorsines, diu pensitato Mithridatisne rebus extremis an patrio regno consuleret, postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem tridui itinere afuisse ab amne Tanai constitit. sed in regressu dispar fortuna fuit, quia navium quasdam quae mari remeabant in litora Taurorum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque auxiliarium interfectis.

18. Interea Mithridates nullo in armis subsidio consultat cuius misericordiam experiretur. frater Cotys, proditor olim, deinde hostis, metuebatur: Romanorum nemo id auctoritatis aderat ut promissa eius magni penderentur. ad Eunonen convertit, propriis odiis *non* infensum et recens coniuncta nobiscum amicitia validum. igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato regiam ingreditur genibusque eius provolutus 'Mithridates' inquit 'terra marique Romanis per tot annos quaesitus sponte adsum: utere, ut voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt.'

19. At Eunones claritudine viri, mutatione rerum et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem laudatque quod gentem Aorsorum, quod suam dextram petendae veniae delegerit. simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: populi Romani imperatoribus, magnarum nationum regibus primam ex similitudine for-

4 perrumperentur *Rhenanus*: perrumpentur *M* 10 quae] quippe *Nipperdey* 12 auxiliarium *Lipsius*: consiliarium *M*: centurionum *Rhenanus*, *cf. c.* 38 18 non *add. Agricola* inoffensum *Iac. Gronovius*

tunae amicitiam, sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse. bellorum egregios finis quoties ignoscendo transigatur: sic Zorsini victo nihil ereptum. pro Mithridate, quando gravius mereretur, non potentiam neque regnum precari, sed ne triumpharetur neve poenas capite expenderet.

20. At Claudius, quamquam nobilitatibus externis mitis, dubitavit tamen accipere captivum pacto salutis an repetere armis rectius foret. hinc dolor iniuriarum et libido vindictae adigebat: sed disserebatur contra suscipi bellum avio itinere, importuoso mari; ad hoc reges ferocis, vagos populos, solum frugum egenum, taedium ex mora, pericula ex properantia, modicam victoribus laudem ac multum infamiae, si pellerentur. quin adriperet oblata et servaret exulem, cui inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore. his permotus scripsit Eunoni, meritum quidem novissima exempla Mithridaten, nec sibi vim ad exequendum deesse: verum ita maioribus placitum, quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum; nam triumphos de populis regnisque integris adquiri.

21. Traditus posthac Mithridates vectusque Romam per Iunium Cilonem, procuratorem Ponti, ferocius quam pro fortuna disseruisse apud Caesarem ferebatur, elataque vox eius in vulgum hisce verbis: 'non sum remissus ad te, sed reversus: vel si non credis, dimitte et quaere.' vultu quoque interrito permansit, cum rostra iuxta custodibus circumdatus visui populo praeberetur. consularia insignia Ciloni, Aquilae praetoria decernuntur.

22. Isdem consulibus atrox odii Agrippina ac Lolliae

9 hinc] huc *Lipsius* 12 egenum *Agricola*: egentum *M*: egens tum *M*² 15 cui *Puteolanus*: quin *M* 19 hostem tanta *Muretus*: hoc temptata *M* 22 roma *M* 23 Cilonem . . . . Ciloni (*l.* 29) *Lipsius*: colonem . . . coloni *M*

infensa, quod secum de matrimonio principis certavisset, molitur crimina et accusatorem qui obiceret Chaldaeos, magos interrogatumque Apollinis Clarii simulacrum super nuptiis imperatoris. exim Claudius inaudita rea multa de claritudine eius apud senatum praefatus, sorore L. Volusii genitam, maiorem ei patruum Cottam Messalinum esse, Memmio quondam Regulo nuptam (nam de G. Caesaris nuptiis consulto reticebat), addidit perniciosa in rem publicam consilia et materiem sceleri detrahendam: proin publicatis bonis cederet Italia. ita quinquagies sestertium ex opibus immensis exuli relictum. et Calpurnia inlustris femina pervertitur, quia formam eius laudaverat princeps, nulla libidine, sed fortuito sermone, unde ira Agrippinae citra ultima stetit. in Lolliam mittitur tribunus, a quo ad mortem adigeretur. damnatus et lege repetundarum Cadius Rufus accusantibus Bithynis.

23. Galliae Narbonensi ob egregriam in patres reverentiam datum ut senatoribus eius provinciae non exquisita principis sententia, iure quo Sicilia haberetur, res suas invisere liceret. Ituraeique et Iudaei defunctis regibus Sohaemo atque Agrippa provinciae Syriae additi. Salutis augurium quinque et septuaginta annis omissum repeti ac deinde continuari placitum. et pomerium urbis auxit Caesar, more prisco, quo iis qui protulere imperium etiam terminos urbis propagare datur. nec tamen duces Romani, quamquam magnis nationibus subactis, usurpaverant nisi L. Sulla et divus Augustus.

24. Regum in eo ambitio vel gloria varie vulgata: sed initium condendi, et quod pomerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor. igitur a foro boario, ubi aereum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus

5 genita *M* 13 ira *M*[1] : ire *M* (*evanidis litteris* ir) 22 LXX *Ritter* : XX *M* 30 boario *margo* : roario *M*

ut magnam Herculis aram amplecteretur; inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi, mox curias veteres, tum ad sacellum Larum, inde forum Romanum; forumque et Capitolium non a Romulo, sed a Tito Tatio additum urbi credidere. mox pro fortuna pomerium auctum. et quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum.

25. C. Antistio M. Suillio consulibus adoptio in Domitium auctoritate Pallantis festinatur, qui obstrictus Agrippinae ut conciliator nuptiarum et mox stupro eius inligatus, stimulabat Claudium consuleret rei publicae, Britannici pueritiam robore circumdaret: sic apud divum Augustum, quamquam nepotibus subnixum, viguisse privignos; a Tiberio super propriam stirpem Germanicum adsumptum: se quoque accingeret iuvene partem curarum capessituro. his evictus triennio maiorem natu Domitium filio anteponit, habita apud senatum oratione eundem in quem a liberto acceperat modum. adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atto Clauso continuos duravisse.

26. Ceterum actae principi grates, quaesitiore in Domitium adulatione; rogataque lex qua in familiam Claudiam et nomen Neronis transiret. augetur et Agrippina cognomento Augustae. quibus patratis nemo adeo expers misericordiae fuit quem non Britannici fortuna maerore adficeret. desolatus paulatim etiam servilibus ministeriis perintempestiva novercae officia in ludibrium vertebat, intellegens

2 palatii ad aram consii *M* 3 L. inde forum Romanum, forumque *Weissenborn*: larum deforumque (forumque *M*[2]) romanum *M*: Larundae; forumque Romanum *Orelli* 6 actum *M* 7 cognitum *M* 8 adoptio *Puteolanus*: optio *M* 15 iuvenē *M* 16 triennio *Freinsheim*: biennio *M* 17 in *post* eundem *om. in rasura M*: in eundem *dett.* 21 quaesitiore *Pichena*: quaestiore *M* 24 augustae *M*: augusta *M*[1] 25 fortuna maerore *Ernesti*: fortunae maeror *M* 26 puer intempestiva *Sirker* 27 ludibrium *Nipperdey*: ludibria *M*

falsi. neque enim segnem ei fuisse indolem ferunt, sive verum, seu periculis commendatus retinuit famam sine experimento.

27. Sed Agrippina quo vim suam sociis quoque nationibus ostentaret in oppidum Vbiorum, in quo genita erat, veteranos coloniamque deduci impetrat, cui nomen inditum e vocabulo ipsius. ac forte acciderat ut eam gentem Rhenum transgressam avus Agrippa in fidem acciperet.

Isdem temporibus in superiore Germania trepidatum adventu Chattorum latrocinia agitantium. dein P. Pomponius legatus auxiliaris Vangionas ac Nemetas, addito equite alario, *immittit*, monitos ut anteirent populatores vel dilapsis improvisi circumfunderentur. et secuta consilium ducis industria militum, divisique in duo agmina, qui laevum iter petiverant recens reversos praedaque per luxum usos et somno gravis circumvenere. aucta laetitia quod quosdam e clade Variana quadragesimum post annum servitio exemerant.

28. At qui dextris et propioribus compendiis ierant, obvio hosti et aciem auso plus cladis faciunt, et praeda famaque onusti ad montem Taunum revertuntur, ubi Pomponius cum legionibus opperiebatur, si Chatti cupidine ulciscendi casum pugnae praeberent. illi metu ne hinc Romanus, inde Cherusci, cum quis aeternum discordant, circumgrederentur, legatos in urbem et obsides misere; decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famae eius apud posteros in quis carminum gloria praecellit.

29. Per idem tempus Vannius Suebis a Druso Caesare impositus pellitur regno, prima imperii aetate clarus acce-

8 Rhenum *Sirker*: rheno *M* transgressa *M* 9 advectu catthorum *M* 10 dein P. *Ritter*: dein L. *M*: deligit *Orelli secundum Ritter* 1838 12 alario *Puteolanus*: elario *M* immittit *supplevit Döderlein* : Nemetas mittit, addito *malebat Walther* 16 circumvenere (aucta . . . . exemerant), at qui . . . . *distinxit Nipperdey* 29 carus *Wölfflin*, *cf. Sall. Iug.* 70. 2

ptusque popularibus, mox diuturnitate in superbiam mutans et odio accolarum, simul domesticis discordiis circumventus. auctores fuere Vibilius Hermundurorum rex et Vangio ac Sido sorore Vannii geniti. nec Claudius, quamquam saepe oratus, arma certantibus barbaris interposuit, tutum Vannio perfugium promittens, si pelleretur; scripsitque Palpellio Histro, qui Pannoniam praesidebat, legionem ipsaque e provincia lecta auxilia pro ripa componere, subsidio victis et terrorem adversus victores, ne fortuna elati nostram quoque pacem turbarent. nam vis innumera, Lugii aliaeque gentes, adventabant, fama ditis regni, quod Vannius triginta per annos praedationibus et vectigalibus auxerat. ipsi manus propria pedites, eques e Sarmatis Iazugibus erat, impar multitudini hostium, eoque castellis sese defensare bellumque ducere statuerat.

30. Sed Iazuges obsidionis impatientes et proximos per campos vagi necessitudinem pugnae attulere, quia Lugius Hermundurusque illic ingruerant. igitur degressus castellis Vannius funditur proelio, quamquam rebus adversis laudatus quod et pugnam manu capessiit et corpore adverso vulnera excepit. ceterum ad classem in Danuvio opperientem perfugit; secuti mox clientes et acceptis agris in Pannonia locati sunt. regnum Vangio ac Sido inter se partivere, egregia adversus nos fide, subiectis, suone an servitii ingenio, dum adipiscerentur dominationes, multa caritate, et maiore odio, postquam adepti sunt.

31. At in Britannia P. Ostorium pro praetore turbidae res excepere, effusis in agrum sociorum hostibus eo violen-

3 vibillius *M* 5 certantibus barbaris certantibus *M* 6 Palpellio *e titulis* : p. atellio *M* 8 componeret *ed. Spir. Orelli* 10 Lugii *Müllenhoff*: ligii *M* : Lygii *Oberlin* 13 Iazugibus *Nipperdey* : iazigibus *M* (iazigies 30. 1) : Iazygibus *vulgo* 18 degressus *Ernesti* : digressus *M* 20 capessiit *Rhenanus* : capesciit *M* : capessivit *Ritter* 21 davio *M* 23 vagio ac sidio *M* 25 dominationis *Heinsius* 28 et fusis *M*

tius quod novum ducem exercitu ignoto et coepta hieme iturum obviam non rebantur. ille gnarus primis eventibus metum aut fiduciam gigni, citas cohortis rapit et caesis qui restiterant, disiectos consectatus, ne rursus conglobarentur infensaque et infida pax non duci, non militi requiem permitteret, detrahere arma suspectis cunctaque castris Avonam *inter* et Sabrinam fluvios cohibere parat. quod primi Iceni abnuere, valida gens nec proeliis contusi, quia societatem nostram volentes accesserant. hisque auctoribus circumiectae nationes locum pugnae delegere saeptum agresti aggere et aditu angusto, ne pervius equiti foret. ea munimenta dux Romanus, quamquam sine robore legionum socialis copias ducebat, perrumpere adgreditur et distributis cohortibus turmas quoque peditum ad munia accingit. tunc dato signo perfringunt aggerem suisque claustris impeditos turbant. atque illi conscientia rebellionis et obsaeptis effugiis multa et clara facinora fecere: qua pugna filius legati M. Ostorius servati civis decus meruit.

32. Ceterum clade Icenorum compositi qui bellum inter et pacem dubitabant, et ductus in Decangos exercitus. vastati agri, praedae passim actae, non ausis aciem hostibus, vel si ex occulto carpere agmen temptarent, punito dolo. iamque ventum haud procul mari, quod Hiberniam insulam aspectat, cum ortae apud Brigantas discordiae retraxere ducem, destinationis certum, ne nova moliretur nisi prioribus firmatis. et Brigantes quidem, paucis qui arma coeptabant interfectis, in reliquos data venia, resedere: Silurum gens non atrocitate, non clementia mutabatur, quin bellum exerceret castrisque legionum premenda foret. id quo promptius veniret, colonia Camulodunum valida veteranorum

4 restiterant *ed. Spir.*: restiterunt *M* 6 Avonam *Mannert*: antonam *M*: ad antonam *ed. Bip.*: ad Trisantonam *Haverfield*: *totum locum obelo notavit Furneaux* 7 inter *add. Heinsius* 20 in Decangos *Bezzenberger*: inde cangos *M*: in Ceangos *Andresen* 27 Silurum *Rhenanus*: silvarum *M*

manu deducitur in agros captivos, subsidium adversus rebellis et imbuendis sociis ad officia legum.

33. Itum inde in Siluras, super propriam ferociam Carataci viribus confisos, quem multa ambigua, multa prospera extulerant ut ceteros Britannorum imperatores praemineret. sed tum astu locorum fraude prior, vi militum inferior, transfert bellum in Ordovicas, additisque qui pacem nostram metuebant, novissimum casum experitur, sumpto ad proelium loco, ut aditus abscessus, cuncta nobis importuna et suis in melius essent, hinc montibus arduis, et si qua clementer accedi poterant, in modum valli saxa praestruit: et praefluebat amnis vado incerto, catervaeque armatorum pro munimentis constiterant.

34. Ad hoc gentium ductores circumire hortari, firmare animos minuendo metu, accendenda spe aliisque belli incitamentis : enimvero Caratacus huc illuc volitans illum diem, illam aciem testabatur aut reciperandae libertatis aut servitutis aeternae initium fore; vocabatque nomina maiorum, qui dictatorem Caesarem pepulissent, quorum virtute vacui a securibus et tributis intemerata coniugum et liberorum corpora retinerent. haec atque talia dicenti adstrepere vulgus, gentili quisque religione obstringi, non telis, non vulneribus cessuros.

35. Obstupefecit ea alacritas ducem Romanum; simul obiectus amnis, additum vallum, imminentia iuga, nihil nisi atrox et propugnatoribus frequens terrebat. sed miles proelium poscere, cuncta virtute expugnabilia clamitare; praefectique *et* tribuni paria disserentes ardorem exercitus intendebant. tum Ostorius, circumspectis quae impenetrabilia quaeque pervia, ducit infensos amnemque haud

4 confisis *M* 6 astu *secl. Haase* locorum fraude *secl. Ritter* 7 Ordovicas *Rhenanus* : ordolucas *M* 10 hinc *Halm* : tunc *M* 12 catervaeque *Lipsius* : catervaque *M* armatorum *Freinsheim* : maiorum *M* 15 accenda *M* 22 religione *Lipsius* : religioni *M* 25 additum a vallum *M* 28 et *add. Bezzenberger*

difficulter evadit. ubi ventum ad aggerem, dum missilibus certabatur, plus vulnerum in nos et pleraeque caedes oriebantur: postquam facta testudine rudes et informes saxorum compages distractae parque comminus acies, decedere barbari in iuga montium. sed eo quoque inrupere ferentarius gravisque miles, illi telis adsultantes, hi conferto gradu, turbatis contra Britannorum ordinibus, apud quos nulla loricarum galearumve tegmina; et si auxiliaribus resisterent, gladiis ac pilis legionariorum, si huc verterent, spathis et hastis auxiliarium sternebantur. clara ea victoria fuit, captaque uxor et filia Carataci fratresque in deditionem accepti.

36. Ipse, ut ferme intuta sunt adversa, cum fidem Cartimanduae reginae Brigantum petivisset, vinctus ac victoribus traditus est, nono post anno quam bellum in Britannia coeptum. unde fama eius evecta insulas et proximas provincias pervagata per Italiam quoque celebrabatur, avebantque visere, quis ille tot per annos opes nostras sprevisset. ne Romae quidem ignobile Carataci nomen erat; et Caesar dum suum decus extollit, addidit gloriam victo. vocatus quippe ut ad insigne spectaclum populus: stetere in armis praetoriae cohortes campo qui castra praeiacet. tunc incedentibus regiis clientulis phalerae torques quaeque bellis externis quaesiverat traducta, mox fratres et coniunx et filia, postremo ipse ostentatus. ceterorum preces degeneres fuere ex metu: at non Caratacus aut vultu demisso aut verbis misericordiam requirens, ubi tribunali adstitit, in hunc modum locutus est.

37. 'Si quanta nobilitas et fortuna mihi fuit, tanta rerum

4 distracta *M* 11 uxor *Bezzenberger*: uxore *M* carattaci *M* 13 Cartimanduae *Puteolanus*: cartimandus *M* 16 insulam *Heinsius* 21 spectalum *M*: spectaculum *vulgo* 22 tum *Ernesti* 23 clientulis *M*: clientelis *ut videtur ex correctione et ita plerumque post Lipsium* torques *Döderlein*: torquibus *M*: torquesque *ed. Spir.*: cum torquibus *Ritter*

prosperarum moderatio fuisset, amicus potius in hanc urbem quam captus venissem, neque dedignatus esses claris maioribus ortum, plurimis gentibus imperitantem foedere *in* pacem accipere. praesens sors mea ut mihi informis, sic tibi magnifica est. habui equos viros, arma opes: quid mirum si haec invitus amisi? nam si vos omnibus imperitare vultis, sequitur ut omnes servitutem accipiant? si statim deditus traderer, neque mea fortuna neque tua gloria inclaruisset; et supplicium mei oblivio sequeretur: at si incolumem servaveris, aeternum exemplar clementiae ero.' ad ea Caesar veniam ipsique et coniugi et fratribus tribuit. atque illi vinclis absoluti Agrippinam quoque, haud procul alio suggestu conspicuam, isdem quibus principem laudibus gratibusque venerati sunt. novum sane et moribus veterum insolitum, feminam signis Romanis praesidere: ipsa semet parti a maioribus suis imperii sociam ferebat.

38. Vocati posthac patres multa et magnifica super captivitate Carataci disseruere, neque minus id clarum quam quod Syphacem P. Scipio, Persen L. Paulus, et si qui alii vinctos reges populo Romano ostendere. censentur Ostorio triumphi insignia, prosperis ad id rebus eius, mox ambiguis, sive amoto Carataco, quasi debellatum foret, minus intenta apud nos militia fuit, sive hostes miseratione tanti regis acrius ad ultionem exarsere. praefectum castrorum et legionarias cohortis extruendis apud Siluras praesidiis relictas circumfundunt. ac ni cito nuntiis ex castellis proximis subventum foret copiarum obsidio occidione obcubuis-

4 in pacem *Döderlein*: pacem *M cum rasura post* foedere: *ignorant rasuram alii* 8 traherer *Bekker* 12 exsoluti *Lipsius*, *Nipperdey* 20 sifacem *M* 26 relicta *M* 27 cito nuntiis] cito nuntiis dimissis *Wurm*: cito nuntiis missis *Nipperdey*: nuntiis *secl. Jacob* ex *Ruperti*: et *M* 28 c. obsidio occidione *Halm*: c. obsidione *M*: c. obsidioni *Bezzenberger*, *Nipperdey*

sent: praefectus tamen et octo centuriones ac promptissimus quisque e manipulis cecidere. nec multo post pabulantis nostros missasque ad subsidium turmas profligant.

39. Tum Ostorius cohortis expeditas opposuit; nec ideo fugam sistebat, ni legiones proelium excepissent: earum robore aequata pugna, dein nobis pro meliore fuit. effugere hostes tenui damno, quia inclinabat dies. crebra hinc proelia et saepius in modum latrocinii per saltus per paludes, ut cuique sors aut virtus, temere proviso, ob iram ob praedam, iussu et aliquando ignaris ducibus. ac praecipua Silurum pervicacia, quos accendebat vulgata imperatoris Romani vox, ut quondam Sugambri excisi aut in Gallias traiecti forent, ita Silurum nomen penitus extinguendum. igitur duas auxiliaris cohortis avaritia praefectorum incautius populantis intercepere; spoliaque et captivos largiendo ceteras quoque nationes ad defectionem trahebant, cum taedio curarum fessus Ostorius concessit vita, laetis hostibus, tamquam ducem haud spernendum etsi non proelium, at certe bellum absumpsisset.

40. At Caesar cognita morte legati, ne provincia sine rectore foret, A. Didium suffecit. is propere vectus non tamen integras res invenit, adversa interim legionis pugna, cui Manlius Valens praeerat; auctaque et apud hostis eius rei fama, quo venientem ducem exterrerent, atque illo augente audita, ut maior laus compositis et, si duravissent, venia iustior tribueretur. Silures id quoque damnum intulerant lateque persultabant, donec adcursu Didii pellerentur. sed post captum Caratacum praecipuus scientia rei militaris Venutius, e Brigantum civitate, ut supra memoravi,

2 e manipulis *Lipsius*: manipulus *M*: manipularis *Pichena* 3 nostros *Puteolanus*: nos ipsos *M*: nostros ipsos *dett. Nipperdey* 4 opposuit *Lipsius*: exposuit *M* 9 provisu *Lipsius*, *Nipperdey-Andresen* 12 excisi aut *Faernus*: excisia ut *M* 17 vitā *M* 23 et] est *Nipperdey* 25 compositi vel *M in margine* set *M*[1], *unde* compositis et *Andresen*: compositi vel *vulgo* 29 e Brigantum *Agricola*: evigantum *M*

fidusque diu et Romanis armis defensus, cum Cartimanduam reginam matrimonio teneret; mox orto discidio et statim bello etiam adversus nos hostilia induerat. sed primo tantum inter ipsos certabatur, callidisque Cartimandua artibus fratrem ac propinquos Venutii intercepit. inde accensi hostes, stimulante ignominia, ne feminae imperio subderentur, valida et lecta armis iuventus regnum eius invadunt. quod nobis praevisum, et missae auxilio cohortes acre proelium fecere, cuius initio ambiguo finis laetior fuit. neque dispari eventu pugnatum a legione, cui Caesius Nasica praeerat; nam Didius senectute gravis et multa copia honorum per ministros agere et arcere hostem satis habebat. haec, quamquam a duobus pro praetoribus pluris per annos gesta, coniunxi ne divisa haud perinde ad memoriam sui valerent: ad temporum ordinem redeo.

41. Ti. Claudio quintum Servio Cornelio Orfito consulibus virilis toga Neroni maturata quo capessendae rei publicae habilis videretur. et Caesar adulationibus senatus libens cessit ut vicesimo aetatis anno consulatum Nero iniret atque interim designatus proconsulare imperium extra urbem haberet ac princeps iuventutis appellaretur. additum nomine eius donativum militi, congiarium plebei. et ludicro circensium, quod adquirendis vulgi studiis edebatur, Britannicus in praetexta, Nero triumphali veste travecti sunt: spectaret populus hunc decore imperatorio, illum puerili habitu, ac perinde fortunam utriusque praesumeret. simul qui centurionum tribunorumque sortem Britannici miserabantur, remoti fictis causis et alii per speciem honoris; etiam libertorum si quis incorrupta fide,

1 cartimandum *M* (*l.* 4 cartimannus *vide c.* 36) 7 regiam *Nipperdey* 13 a duobus *Freinsheim*: a duobus ostrio didioque *M* 15 perinde *Puteolanus*: proinde *M* 17 Ti. *Vertranius*: T. l. *M* Orfito *secl. Ritter* 25 triumphali *Gryphius*: triumphalium *M* 29 remotis *M*

depellitur tali occasione. obvii inter se Nero Britannicum nomine, ille Domitium salutavere. quod ut discordiae initium Agrippina multo questu ad maritum defert: sperni quippe adoptionem, quaeque censuerint patres, iusserit populus, intra penatis abrogari; ac nisi pravitas tam infensa docentium arceatur, eruptura in publicam perniciem. commotus his quasi criminibus optimum quemque educatorem filii exilio aut morte adficit datosque a noverca custodiae eius imponit.

42. Nondum tamen summa moliri Agrippina audebat, ni praetoriarum cohortium cura exolverentur Lusius Geta et Rufrius Crispinus, quos Messalinae memores et liberis eius devinctos credebat. igitur distrahi cohortis ambitu duorum et, si ab uno regerentur, intentiorem fore disciplinam adseverante uxore, transfertur regimen cohortium ad Burrum Afranium, egregiae militaris famae, gnarum tamen cuius sponte praeficeretur. suum quoque fastigium Agrippina extollere altius: carpento Capitolium ingredi, qui honos sacerdotibus et sacris antiquitus concessus venerationem augebat feminae, quam imperatore genitam, sororem eius qui rerum potitus sit et coniugem et matrem fuisse, unicum ad hunc diem exemplum est. inter quae praecipuus propugnator eius Vitellius, validissima gratia, aetate extrema (adeo incertae sunt potentium res) accusatione corripitur, deferente Iunio Lupo senatore. is crimina maiestatis et cupidinem imperii obiectabat; praebuissetque auris Caesar, nisi Agrippinae minis magis quam precibus mutatus esset, ut accusatori aqua atque igni interdiceret. hactenus Vitellius voluerat.

43. Multa eo anno prodigia evenere. insessum diris avibus Capitolium, crebris terrae motibus prorutae domus,

7 is *M* 8 aut *Petersen*: ac *M* 12 Rufrius *Halm*: rufius *M* 17 proficeretur *M* 19 honos *Ursinus*: mos *M* 31 prorutae *Lipsius*: prorupte *M*

ac dum latius metuitur, trepidatione vulgi invalidus quisque obtriti; frugum quoque egestas et orta ex eo fames in prodigium accipiebatur. nec occulti tantum questus, sed iura reddentem Claudium circumvasere clamoribus turbidis, pulsumque in extremam fori partem vi urgebant, donec militum globo infensos perrupit. quindecim dierum alimenta urbi, non amplius superfuisse constitit, magnaque deum benignitate et modestia hiemis rebus extremis subventum. at hercule olim Italia legionibus longinquas in provincias commeatus portabat, nec nunc infecunditate laboratur, sed Africam potius et Aegyptum exercemus, navibusque et casibus vita populi Romani permissa est.

44. Eodem anno bellum inter Armenios Hiberosque exortum Parthis quoque ac Romanis gravissimorum inter se motuum causa fuit. genti Parthorum Vologeses imperitabat, materna origine ex paelice Graeca, concessu fratrum regnum adeptus; Hiberos Pharasmanes vetusta possessione, Armenios frater eius Mithridates obtinebat opibus nostris. erat Pharasmanis filius nomine Radamistus, decora proceritate, vi corporis insignis et patrias artis edoctus, claraque inter accolas fama. is modicum Hiberiae regnum senecta patris detineri ferocius crebriusque iactabat quam ut cupidinem occultaret. igitur Pharasmanes iuvenem potentiae promptum et studio popularium accinctum, vergentibus iam annis suis metuens, aliam ad spem trahere et Armeniam ostentare, pulsis Parthis datam Mithridati a semet memorando: sed vim differendam et potiorem dolum quo incautum opprimerent. ita Radamistus simulata adversus patrem discordia tamquam novercae odiis impar pergit ad patruum, multaque ab eo comitate in speciem

8 subvenientum *M* 9 legionibus *Ernesti*: regionibus *M* 19 farasmanis *M*: Pharasmani *Puteolanus* 24 promptum *Lipsius*: prompte *M*: promptae *vulgo*

liberum cultus primores Armeniorum ad res novas inlicit, ignaro et ornante insuper Mithridate.

45. Reconciliationis specie adsumpta regressusque ad patrem, quae fraude confici potuerint, prompta nuntiat, cetera armis exequenda. interim Pharasmanes belli causas confingit: proelianti sibi adversus regem Albanorum et Romanos auxilio vocanti fratrem adversatum, eamque iniuriam excidio ipsius ultum iturum; simul magnas copias filio tradidit. ille inruptione subita territum exutumque campis Mithridaten compulit in castellum Gorneas, tutum loco ac praesidio militum, quis Caelius Pollio praefectus, centurio Casperius praeerat. nihil tam ignarum barbaris quam machinamenta et astus oppugnationum: at nobis ea pars militiae maxime gnara est. ita Radamistus frustra vel cum damno temptatis munitionibus obsidium incipit; et cum vis neglegeretur, avaritiam praefecti emercatur, obtestante Casperio, ne socius rex, ne Armenia donum populi Romani scelere et pecunia verterentur. postremo quia multitudinem hostium Pollio, iussa patris Radamistus obtendebant, pactus indutias abscedit, ut, nisi Pharasmanen bello absterruisset, Vmmidium Quadratum praesidem Syriae doceret quo in statu Armenia foret.

46. Digressu centurionis velut custode exolutus praefectus hortari Mithridaten ad sanciendum foedus, coniunctionem fratrum ac priorem aetate Pharasmanen et cetera necessitudinum nomina referens, quod filiam eius in matrimonio haberet, quod ipse Radamisto socer esset: non abnuere pacem Hiberos, quamquam in tempore validiores; et satis cognitam Armeniorum perfidiam, nec aliud subsidii

1 cultū *M* 2 ornante *Lipsius*: orante *M in rasura* 4 quae . . . prompta *Lipsius*: qua . . . prompte *M* 12 praeerant *Halm* 13 at . . . gnara est *secl. Haase* 18 pecuniā uterentur *M* 21 Vmmidium *Ritter*: tummidium *M* 22 Armenia foret *ed. Spir.*: armeniae foret *M*: Armeniae forent *dett.* 29 cognitam *Lipsius*: cognita *M*

quam castellum commeatu egenum: ne dubia tentare armis quam incruentas condiciones mallet. cunctante ad ea Mithridate et suspectis praefecti consiliis, quod paelicem regiam polluerat inque omnem libidinem venalis habebatur, Casperius interim ad Pharasmanen pervadit, utque Hiberi obsidio decedant expostulat. ille propalam incerta et saepius molliora respondens, secretis nuntiis monet Radamistum obpugnationem quoquo modo celerare. augetur flagitii merces, et Pollio occulta corruptione impellit milites ut pacem flagitarent seque praesidium omissuros minitarentur. qua necessitate Mithridates diem locumque foederi accepit castelloque egreditur.

47. Ac primo Radamistus in amplexus eius effusus simulare obsequium, socerum ac parentem appellare; adicit ius iurandum, non ferro, non veneno vim adlaturum; simul in lucum propinquum trahit, provisum illic sacrificii paratum dictitans, ut diis testibus pax firmaretur. mos est regibus, quoties in societatem coeant, implicare dextras pollicesque inter se vincire nodoque praestringere: mox ubi sanguis in artus *se* extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt. id foedus arcanum habetur quasi mutuo cruore sacratum. sed tunc qui ea vincla admovebat, decidisse simulans genua Mithridatis invadit ipsumque prosternit; simulque concursu plurium iniciuntur catenae. ac compede, quod dedecorum barbaris, trahebatur; mox quia vulgus duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat. et erant contra qui tantam fortunae commutationem misera-

1 commeatū *M*: commeatuum *Farnesianus* ne dubia tentare . . . mallet *Sirker*: ne dubitare . . . malle *M*: ne dubitaret armis incruentas cond. malle *Groslotius* 10 omissuros *Freinsheim*: ammis (*in fine versus*): amissuros *Müller* 16 sacrificii paratum *Pflugk*: sacrificium imperatum *M*: sacrificium, imperatum dictitans *interpunxit Walther*: sacrificum paratum *Bezzenberger* 18 societate *M* 19 praestringere *ed. Froben*: perstringere *M* in *secl. Heinsius* 20 se *add. Iac. Gronovius*: se effuderit *G* 25 compede *Lipsius*: compedes *M* moxque *G, Nipperdey* 27 econtra *M*: e contrario *Baiter*

rentur; secutaque cum parvis liberis coniunx cuncta lamentatione complebat. diversis et contectis vehiculis abduntur, dum Pharasmanis iussa exquirerentur. illi cupido regni fratre et filia potior animusque sceleribus paratus; visui tamen consuluit, ne coram interficeret. et Radamistus, quasi iuris iurandi memor, non ferrum, non venenum in sororem et patruum expromit, sed proiectos in humum et veste multa gravique opertos necat. filii quoque Mithridatis quod caedibus parentum inlacrimaverant trucidati sunt.

48. At Quadratus cognoscens proditum Mithridaten et regnum ab interfectoribus obtineri, vocat consilium, docet acta et an ulcisceretur consultat. paucis decus publicum curae, plures tuta disserunt: omne scelus externum cum laetitia habendum; semina etiam odiorum iacienda, ut saepe principes Romani eandem Armeniam specie largitionis turbandis barbarorum animis praebuerint: poteretur Radamistus male partis, dum invisus infamis, quando id magis ex usu quam si cum gloria adeptus foret. in hanc sententiam itum. ne tamen adnuisse facinori viderentur et diversa Caesar iuberet, missi ad Pharasmanen nuntii ut abscederet a finibus Armeniis filiumque abstraheret.

49. Erat Cappadociae procurator Iulius Paelignus, ignavia animi et deridiculo corporis iuxta despiciendus, sed Claudio perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret. is Paelignus auxiliis provincialium contractis tamquam reciperaturus Armeniam, dum socios magis quam hostis praedatur, abscessu suorum et incursantibus barbaris praesidii egens ad Radamistum venit; donisque eius evictus ultro regium insigne sumere

6 ius iurandi *M* 14 omne *Lipsius*: omnes *M* 19 adeptus] depulsus *Nipperdey* 23 Paelignus *Orelli*: pelignus *M* ignavia *Muretus*: ignavi *M* 25 privatus olim conversatione scurrarum *Lipsius*: privatis olim conversationes curaret *M* 26 Paelignus *secl. Freinsheim*

cohortatur sumentique adest auctor et satelles. quod ubi turpi fama divulgatum, ne ceteri quoque ex Paeligno coniectarentur, Helvidius Priscus legatus cum legione mittitur rebus turbidis pro tempore ut consuleret. igitur propere montem Taurum transgressus moderatione plura quam vi composuerat, cum rediret in Syriam iubetur ne initium belli adversus Parthos existeret.

50. Nam Vologeses casum invadendae Armeniae obvenisse ratus, quam a maioribus suis possessam externus rex flagitio obtineret, contrahit copias fratremque Tiridaten deducere in regnum parat, ne qua pars domus sine imperio ageret. incessu Parthorum sine acie pulsi Hiberi, urbesque Armeniorum Artaxata et Tigranocerta iugum accepere. deinde atrox hiems et parum provisi commeatus et orta ex utroque tabes perpellunt Vologesen omittere praesentia. vacuamque rursus Armeniam Radamistus invasit, truculentior quam antea, tamquam adversus defectores et in tempore rebellaturos. atque illi quamvis servitio sueti patientiam abrumpunt armisque regiam circumveniunt.

51. Nec aliud Radamisto subsidium fuit quam pernicitas equorum, quis seque et coniugem abstulit. sed coniunx gravida primam utcumque fugam ob metum hostilem et mariti caritatem toleravit; post festinatione continua, ubi quati uterus et viscera vibrantur, orare ut morte honesta contumeliis captivitatis eximeretur. ille primo amplecti adlevare adhortari, modo virtutem admirans, modo timore aeger ne quis relicta poteretur. postremo violentia amoris et facinorum non rudis destringit acinacen vulneratamque ripam ad Araxis trahit, flumini tradit ut corpus etiam auferretur: ipse praeceps Hiberos ad patrium regnum per-

6 redire *dett.*, *Nipperdey* 14 et *ante* parum *Andresen* : set *M* (*dubia tamen litterae* t *forma*) : seu *vulgo* 15 perpellunt *Rhenanus* : percellunt *M* 17 quanquam *M* 18 rebellaturos *Rhenanus* : bellaturos *M* 30 Hiberos *secl. Heraeus*

vadit. interim Zenobiam (id mulieri nomen) placida in eluvie spirantem ac vitae manifestam advertere pastores, et dignitate formae haud degenerem reputantes obligant vulnus, agrestia medicamina adhibent cognitoque nomine et casu in urbem Artaxata ferunt; unde publica cura deducta ad Tiridaten comiterque excepta cultu regio habita est.

52. Fausto Sulla Salvio Othone consulibus Furius Scribonianus in exilium agitur, quasi finem principis per Chaldaeos scrutaretur. adnectebatur crimini Vibia mater eius, ut casus prioris (nam relegata erat) impatiens. pater Scriboniani Camillus arma per Dalmatiam moverat; idque ad clementiam trahebat Caesar, quod stirpem hostilem iterum conservaret. neque tamen exuli longa posthac vita fuit: morte fortuita an per venenum extinctus esset, ut quisque credidit, vulgavere. de mathematicis Italia pellendis factum senatus consultum atrox et inritum. laudati dehinc oratione principis qui ob angustias familiaris ordine senatorio sponte cederent, motique qui remanendo impudentiam paupertati adicerent.

53. Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur. Pallanti, quem repertorem eius relationis ediderat Caesar, praetoria insignia et centies quinquagies sestertium censuit consul designatus Barea Soranus. additum a Scipione Cornelio grates publice agendas, quod regibus Arcadiae ortus veterrimam nobilitatem usui publico postponeret seque inter ministros principis haberi sineret. adseveravit Claudius contentum honore Pallantem intra priorem paupertatem subsistere. et fixum est *aere* publico

1 in eluvie *Madvig*: illuvie *M*: eluvie *Io. Fr. Gronovius* 9 Vibia *Gryphius*: vivia *M* 15 Italia] ita *M* 22 prolapsae *Heinsius*: prolapsa *M* 30 aere *om. in lacuna supplevit in marg. manus recens*

senatus consultum quo libertinus sestertii ter milies possessor antiquae parsimoniae laudibus cumulabatur.

54. At non frater eius, cognomento Felix, pari moderatione agebat, iam pridem Iudaeae impositus et cuncta malefacta sibi impune ratus tanta potentia subnixo. sane praebuerant Iudaei speciem motus orta seditione, postquam * * * cognita caede eius haud obtemperatum esset, manebat metus ne quis principum eadem imperitaret. atque interim Felix intempestivis remediis delicta accendebat, aemulo ad deterrima Ventidio *Cumano*, cui pars provinciae habebatur, ita divisis ut huic Galilaeorum natio, Felici Samaritae parerent, discordes olim et tum contemptu regentium minus coercitis odiis. igitur raptare inter se, immittere latronum globos, componere insidias et aliquando proeliis congredi, spoliaque et praedas ad procuratores referre. hique primo laetari, mox gliscente pernicie cum arma militum interiecissent, caesi milites; arsissetque bello provincia, ni Quadratus Syriae rector subvenisset. nec diu adversus Iudaeos, qui in necem militum proruperant, dubitatum quin capite poenas luerent: Cumanus et Felix cunctationem adferebant, quia Claudius causis rebellionis auditis ius statuendi etiam de procuratoribus dederat. sed Quadratus Felicem inter iudices ostentavit, receptum in tribunal, quo studia accusantium deterrerentur; damnatusque flagitiorum quae duo deliquerant Cumanus, et quies provinciae reddita.

55. Nec multo post agrestium Cilicum nationes, quibus Clitarum cognomentum, saepe et alias commotae, tunc Troxobore duce montis asperos castris cepere atque inde

5 patientia *M* 7 *locum mutilum declaravit Acidalius*: *lacunam ex Hist.* v. 9 *supplevit Haase*, postquam [a C. Caesare iussi erant effigiem eius in templo locare; et quamquam] cognita c. 10 Ventidio . . . cui *M*; Cumano *in margine supplevit recens manus* 11 divisae *Io. Fr. Gronovius*, *Nipperdey-Andresen* 24 damnatosque . . . cumanos *M* 29 Troxoboro *Haase* (*ut infra*)

decursu in litora aut urbes vim cultoribus et oppidanis ac plerumque in mercatores et navicularios audebant. obsessaque civitas Anemuriensis, et missi e Syria in subsidium equites cum praefecto Curtio Severo turbantur, quod duri circum loci peditibusque ad pugnam idonei equestre proelium haud patiebantur. dein rex eius orae Antiochus blandimentis adversum plebem, fraude in ducem cum barbarorum copias dissociasset, Troxobore paucisque primoribus interfectis ceteros clementia composuit.

56. Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirim perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacu in ipso navale proelium adornatur, ut quondam Augustus structo trans Tiberim stagno, sed levibus navigiis et minore copia ediderat. Claudius triremis quadriremisque et undeviginti hominum milia armavit, cincto ratibus ambitu, ne vaga effugia forent, ac tamen spatium amplexus ad vim remigii, gubernantium artes, impetus navium et proelio solita. in ratibus praetoriarum cohortium manipuli turmaeque adstiterant, antepositis propugnaculis ex quis catapultae ballistaeque tenderentur: reliqua lacus classiarii tectis navibus obtinebant. ripas et collis montiumque edita in modum theatri multitudo innumera complevit, proximis e municipiis et alii urbe ex ipsa, visendi cupidine aut officio in principem. ipse insigni paludamento neque procul Agrippina chlamyde aurata praesedere. pugnatum quamquam inter sontis fortium virorum animo, ac post multum vulnerum occidioni exempti sunt.

57. Sed perfecto spectaculo apertum aquarum iter. incuria operis manifesta fuit, haud satis depressi ad lacus

7 fraudē *M* 8 troxoboro (*erasa littera* t) *M* 13 trans *Urlichs* : cis *M* : circa *Zumpt cum Suetonio Aug.* 43 14 centum (c) triremes *Lipsius* 16 vaga] vacua *Heinsius* 22 montiumque *Heraeus* : montium *M* : ac montium *Puteolanus* 26 praesedere *Lipsius* : praesidere *M*

ima vel media. eoque tempore interiecto altius effossi specus, et contrahendae rursum multitudini gladiatorum spectaculum editur, inditis pontibus pedestrem ad pugnam. quin et convivium effluvio lacus adpositum magna formidine cunctos adfecit, quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulsis ulterioribus aut fragore et sonitu exterritis. simul Agrippina trepidatione principis usa ministrum operis Narcissum incusat cupidinis ac praedarum. nec ille reticet, impotentiam muliebrem nimiasque spes eius arguens.

58. D. Iunio Q. Haterio consulibus sedecim annos natus Nero Octaviam Caesaris filiam in matrimonium accepit. utque studiis honestis *et* eloquentiae gloria enitesceret, causa Iliensium suscepta Romanum Troia demissum et Iuliae stirpis auctorem Aeneam aliaque haud procul fabulis vetera facunde executus perpetrat, ut Ilienses omni publico munere solverentur. eodem oratore Bononiensi coloniae igni haustae subventum centies sestertii largitione. reddita Rhodiis libertas, adempta saepe aut firmata, prout bellis externis meruerant aut domi seditione deliquerant; tributumque Apamensibus terrae motu convulsis in quinquennium remissum.

59. At Claudius saevissima quaeque promere adigebatur eiusdem Agrippinae artibus, quae Statilium Taurum opibus inlustrem hortis eius inhians pervertit accusante Tarquitio Prisco. legatus is Tauri Africam imperio proconsulari regentis, postquam revenerant, pauca repetundarum crimina, ceterum magicas superstitiones obiectabat. nec ille diutius falsum accusatorem, indignas sordis perpessus vim vitae suae attulit ante sententiam senatus. Tarquitius tamen

1 vel media *secl. Acidalius* eo quo *M* 6 exterriti *M* 11 Haterio *Lipsius* : auterio *M* 13 et. *om. M* 16 vetera *Rhenanus* : vera *M* 18 reddita *Nipperdey* : redditur *M* 29 indignas sordes *Jacob* : indigna sortes *M*

curia exactus est; quod patres odio delatoris contra ambitum Agrippinae pervicere.

60. Eodem anno saepius audita vox principis, parem vim rerum habendam a procuratoribus suis iudicatarum ac si ipse statuisset. ac ne fortuito prolapsus videretur, senatus quoque consulto cautum plenius quam antea et uberius. nam divus Augustus apud equestris qui Aegypto praesiderent lege agi decretaque eorum proinde haberi iusserat ac si magistratus Romani constituissent; mox alias per provincias et in urbe pleraque concessa sunt quae olim a praetoribus noscebantur: Claudius omne ius tradidit, de quo toties seditione aut armis certatum, cum Semproniis rogationibus equester ordo in possessione iudiciorum locaretur, aut rursum Serviliae leges senatui iudicia redderent, Mariusque et Sulla olim de eo vel praecipue bellarent. sed tunc ordinum diversa studia, et quae vicerant publice valebant. C. Oppius et Cornelius Balbus primi Caesaris opibus potuere condiciones pacis et arbitria belli tractare. Matios posthac et Vedios et cetera equitum Romanorum praevalida nomina referre nihil attinuerit, cum Claudius libertos quos rei familiari praefecerat sibique et legibus adaequaverit.

61. Rettulit dein de immunitate Cois tribuenda multaque super antiquitate eorum memoravit: Argivos vel Coeum Latonae parentem vetustissimos insulae cultores; mox adventu Aesculapii artem medendi inlatam maximeque inter posteros eius celebrem fuisse, nomina singulorum referens et quibus quisque aetatibus viguissent. quin etiam dixit Xenophontem, cuius scientia ipse uteretur, eadem familia ortum, precibusque eius dandum ut omni tributo vacui in posterum Coi sacram et tantum dei ministram

4 iudicatarum *Rhenanus* : iudicaturum *M* 7 equites R. *Baiter* 8 prode *M* : perinde *alii* 9 populi Romani *Nipperdey-Andresen* 14 *post* redderent *lacunam notavit Nipperdey-Andresen* 16 evicerant *Heinsius* 24 Coeum *Mercerus* : cum *M*

insulam colerent. neque dubium habetur multa eorundem in populum Romanum merita sociasque victorias potuisse tradi: set Claudius facilitate solita quod uni concesserat nullis extrinsecus adiumentis velavit.

62. At Byzantii data dicendi copia, cum magnitudinem onerum apud senatum deprecarentur, cuncta repetivere. orsi a foedere, quod nobiscum icerant, qua tempestate bellavimus adversus regem Macedonum, cui ut degeneri Pseudophilippi vocabulum impositum, missas posthac copias in Antiochum Persen Aristonicum et piratico bello adiutum Antonium memorabant, quaeque Sullae aut Lucullo aut Pompeio obtulissent, mox recentia in Caesares merita, quando ea loca insiderent quae transmeantibus terra marique ducibus exercitibusque, simul vehendo commeatu opportuna forent.

63. Namque artissimo inter Europam Asiamque divortio Byzantium in extrema Europa posuere Graeci, quibus Pythium Apollinem consulentibus, ubi conderent urbem, redditum oraculum est, quaererent sedem caecorum terris adversam. ea ambage Chalcedonii monstrabantur, quod priores illuc advecti, praevisa locorum utilitate, peiora legissent. quippe Byzantium fertili solo, fecundo mari, quia vis piscium immensa Pontum erumpens et obliquis subter undas saxis exterrita omisso alterius litoris flexu hos ad portus defertur. unde primo quaestuosi et opulenti; post magnitudine onerum urgente finem aut modum orabant, adnitente principe, qui Thraecio Bosporanoque bello recens fessos iuvandosque rettulit. ita tributa in quinquennium remissa.

1 habetur *Lipsius* : haberetur *M* 2 potuisse tradi set *Rhenanus* : potuisset tradidisset *M* 7 iecerant *M* 11 memorabant quaeque *Acidalius* : memorabantq; quae *M* 17 extrema Europa *Rhenanus* : extrema europae *M* : extremo Europae *Agricola* 19 caecorum *Rhenanus* : graecorum *M* 21 parum visa *Lipsius* 23 inmensa *Ruperti* : in meta *M*

64. M. Asinio M'. Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. signa ac tentoria militum igne caelesti arsere; fastigio Capitolii examen apium insedit; biformis hominum partus et suis fetum editum cui accipitrum ungues inessent. numerabatur inter ostenta deminutus omnium magistratuum numerus, quaestore, aedili, tribuno ac praetore et consule paucos intra mensis defunctis. sed in praecipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens, agere et celerare statuit, perdita prius Domitia Lepida muliebribus causis, quia Lepida minore Antonia genita, avunculo Augusto, Agrippinae sobrina prior ac Gnaei mariti eius soror, parem sibi claritudinem credebat. nec forma aetas opes multum distabant; et utraque impudica, infamis, violenta, haud minus vitiis aemulabantur quam si qua ex fortuna prospera acceperant. enimvero certamen acerrimum, amita potius an mater apud Neronem praevaleret: nam Lepida blandimentis ac largitionibus iuvenilem animum devinciebat, truci contra ac minaci Agrippina, quae filio dare imperium, tolerare imperitantem nequibat.

65. Ceterum obiecta sunt quod coniugem principis devotionibus petivisset quodque parum coercitis per Calabriam servorum agminibus pacem Italiae turbaret. ob haec mors indicta, multum adversante Narcisso, qui Agrippinam magis magisque suspectans prompsisse inter proximos ferebatur certam sibi perniciem, seu Britannicus rerum seu Nero poteretur; verum ita de se meritum Caesarem, ut vitam usui eius impenderet. convictam Messalinam et Silium; pares iterum accusandi causas esse, si Nero imperitaret;

1 M. Asinio *Vertranius*: Masilinio *M* M'. Acilio *Ernesti*: macilio *M* 4 paratus *M* 5 ediditum *M*: editum esse creditum *Madvig* 7 aelidi *M*: aedile *Ritter* 11 Domitia Lepida *Pichena*: domitiale *M* 12 qua *M* 13 prior] propior *Vertranius* 30 si Nero . . . successore *secl. Orelli*: pares . . . esse *et* Britannico successore *secl. Nipperdey*

Britannico successore nullum principi metum: at novercae insidiis domum omnem convelli, maiore flagitio quam si impudicitiam prioris coniugis reticuisset. quamquam ne impudicitiam quidem nunc abesse Pallante adultero, ne quis ambigat decus pudorem corpus, cuncta regno viliora habere. haec atque talia dictitans amplecti Britannicum, robur aetatis quam maturrimum precari, modo ad deos, modo ad ipsum tendere manus, adolesceret, patris inimicos depelleret, matris etiam interfectores ulcisceretur.

66. In tanta mole curarum valetudine adversa corripitur, refovendisque viribus mollitia caeli et salubritate aquarum Sinuessam pergit. tum Agrippina, sceleris olim certa et oblatae occasionis propera nec ministrorum egens, de genere veneni consultavit, ne repentino et praecipiti facinus proderetur; si lentum et tabidum delegisset, ne admotus supremis Claudius et dolo intellecto ad amorem filii rediret. exquisitum aliquid placebat, quod turbaret mentem et mortem differret. deligitur artifex talium vocabulo Locusta, nuper veneficii damnata et diu inter instrumenta regni habita. eius mulieris ingenio paratum virus, cuius minister e spadonibus fuit Halotus, inferre epulas et explorare gustu solitus.

67. Adeoque cuncta mox pernotuere ut temporum illorum scriptores prodiderint infusum delectabili boleto venenum, nec vim medicaminis statim intellectam, socordiane an Claudii vinolentia; simul soluta alvus subvenisse videbatur. igitur exterrita Agrippina et, quando ultima timebantur, spreta praesentium invidia provisam iam sibi Xenophontis medici conscientiam adhibet. ille tamquam nisus evomentis adiuvaret, pinnam rapido veneno inlitam

1 metum *Ferrarius*: meritum *M*, *quod tuetur Nipperdey* at *Muretus*: ad *obscurata* d *littera M* 6 haberi *Grotius* 24 bo leto *M*: cibo leto *M*[2] (*litterae* ci *evanido atramento*): cibo boleto *Iac. Gronovius et vulgo* 25 socordiane an claudii vi. an *M* 30 adiuvare *M*

faucibus eius demisisse creditur, haud ignarus summa scelera incipi cum periculo, peragi cum praemio.

68. Vocabatur interim senatus votaque pro incolumitate principis consules et sacerdotes nuncupabant, cum iam exanimis vestibus et fomentis obtegeretur, dum quae res forent firmando Neronis imperio componuntur. iam primum Agrippina, velut dolore victa et solacia conquirens, tenere amplexu Britannicum, veram paterni oris effigiem appellare ac variis artibus demorari ne cubiculo egrederetur. Antoniam quoque et Octaviam sorores eius attinuit, et cunctos aditus custodiis clauserat, crebroque vulgabat ire in melius valetudinem principis, quo miles bona in spe ageret tempusque prosperum ex monitis Chaldaeorum adventaret.

69. Tunc medio diei tertium ante Idus Octobris, foribus palatii repente diductis, comitante Burro Nero egreditur ad cohortem, quae more militiae excubiis adest. ibi monente praefecto faustis vocibus exceptus inditur lecticae. dubitavisse quosdam ferunt, respectantis rogitantisque ubi Britannicus esset: mox nullo in diversum auctore quae offerebantur secuti sunt. inlatusque castris Nero et congruentia tempori praefatus, promisso donativo ad exemplum paternae largitionis, imperator consalutatur. sententiam militum secuta patrum consulta, nec dubitatum est apud provincias. caelestesque honores Claudio decernuntur et funeris sollemne perinde ac divo Augusto celebratur, aemulante Agrippina proaviae Liviae magnificentiam. testamentum tamen haud recitatum, ne antepositus filio privignus iniuria et invidia animos vulgi turbaret.

5 dumque res forent M^1 : dumque re forent *M* : dum quae forent *Ernesti* 7 evicta *Heinsius* 18 faustis *Ernesti* : festis *M* 23 consalutatur *Puteolanus* : consultatur *M*

LIBER XIII

1. Prima novo principatu mors Iunii Silani proconsulis Asiae ignaro Nerone per dolum Agrippinae paratur, non quia ingenii violentia exitium inritaverat, segnis et dominationibus aliis fastiditus, adeo ut G. Caesar pecudem auream eum appellare solitus sit: verum Agrippina fratri eius L. Silano necem molita ultorem metuebat, crebra vulgi fama anteponendum esse vixdum pueritiam egresso Neroni et imperium per scelus adepto virum aetate composita, insontem, nobilem et, quod tunc spectaretur, e Caesarum posteris: quippe et Silanus divi Augusti abnepos erat. haec causa necis. ministri fuere P. Celer eques Romanus et Helius libertus, rei familiari principis in Asia impositi. ab his proconsuli venenum inter epulas datum est apertius quam ut fallerent. nec minus properato Narcissus Claudii libertus, de cuius iurgiis adversus Agrippinam rettuli, aspera custodia et necessitate extrema ad mortem agitur, invito principe, cuius abditis adhuc vitiis per avaritiam ac prodigentiam mire congruebat.

2. Ibaturque in caedes, nisi Afranius Burrus et Annaeus Seneca obviam issent. hi rectores imperatoriae iuventae et (rarum in societate potentiae) concordes, diversa arte ex aequo pollebant, Burrus militaribus curis et severitate morum, Seneca praeceptis eloquentiae et comitate honesta, iuvantes in vicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. certamen utrique unum erat contra ferociam Agrippinae, quae cunctis malae dominationis cupidinibus flagrans habebat in partibus Pallantem, quo auctore Claudius

3 exitium *Agricola* : exitum *M* 11 Celer *Lipsius* : celerius *M* 12 aelius *M* familiaris *M* inpositi *cum rasura* M^{1} : inpositus *ut videtur M* 20 Ii *M* 21 rarum in societate potentiae *Boxhorn* : parum in societate potentia et *M* 23 comite *M*

nuptiis incestis et adoptione exitiosa semet perverterat. sed neque Neroni infra servos ingenium, et Pallas tristi adrogantia modum liberti egressus taedium sui moverat. propalam tamen omnes in eam honores cumulabantur, signumque more militiae petenti tribuno dedit Optimae matris. decreti et a senatu duo lictores, flamonium Claudiale, simul Claudio censorium funus et mox consecratio.

3. Die funeris laudationem eius princeps exorsus est, dum antiquitatem generis, consulatus ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri; liberalium quoque artium commemoratio et nihil regente eo triste rei publicae ab externis accidisse pronis animis audita: postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare, quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum et temporis eius auribus accommodatum. adnotabant seniores, quibus otiosum est vetera et praesentia contendere, primum ex iis qui rerum potiti essent Neronem alienae facundiae eguisse. nam dictator Caesar summis oratoribus aemulus; et Augusto prompta ac profluens, quae deceret principem, eloquentia fuit. Tiberius artem quoque callebat qua verba expenderet, tum validus sensibus aut consulto ambiguus. etiam G. Caesaris turbata mens vim dicendi non corrupit. nec in Claudio, quoties meditata dissereret, elegantiam requireres. Nero puerilibus statim annis vividum animum in alia detorsit: caelare, pingere, cantus aut regimen equorum exercere; et aliquando carminibus pangendis inesse sibi elementa doctrinae ostendebat.

4. Ceterum peractis tristitiae imitamentis curiam ingressus et de auctoritate patrum et consensu militum praefatus, consilia sibi et exempla capessendi egregie imperii memora-

3 sui *M*[1] : suae *M*   10 ceteris *M*   17 his *M*   20 augusta *M*: augusti *M*[2]   quaeque *Ernesti et vulgo*   24 dissereret *Puteolanus* : dissererentur *M*

vit, neque iuventam armis civilibus aut domesticis discordiis imbutam; nulla odia, nullas iniurias nec cupidinem ultionis adferre. tum formam futuri principatus praescripsit, ea maxime declinans quorum recens flagrabat invidia. non enim se negotiorum omnium iudicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis paucorum potentia grassaretur; nihil in penatibus suis venale aut ambitioni pervium; discretam domum et rem publicam. teneret antiqua munia senatus, consulum tribunalibus Italia et publicae provinciae adsisterent: illi patrum aditum praeberent, se mandatis exercitibus consulturum.

5. Nec defuit fides, multaque arbitrio senatus constituta sunt: ne quis ad causam orandam mercede aut donis emeretur, ne designatis quaestoribus edendi gladiatores necessitas esset. quod quidem adversante Agrippina, tamquam acta Claudii subverterentur, obtinuere patres, qui in Palatium ob id vocabantur ut adstaret additis a tergo foribus velo discreta, quod visum arceret, auditus non adimeret. quin et legatis Armeniorum causam gentis apud Neronem orantibus escendere suggestum imperatoris et praesidere simul parabat, nisi ceteris pavore defixis Seneca admonuisset venienti matri occurreret. ita specie pietatis obviam itum dedecori.

6. Fine anni turbidis rumoribus prorupisse rursum Parthos et rapi Armeniam adlatum est, pulso Radamisto, qui saepe regni eius potitus, dein profugus, tum quoque bellum deseruerat. igitur in urbe sermonum avida, quem ad modum princeps vix septemdecim annos egressus suscipere eam molem aut propulsare posset, quod subsidium in eo qui a femina regeretur, num proelia quoque et obpugnationes urbium et cetera belli per magistros administrari possent, anquirebant. contra alii melius evenisse disserunt

2 inbuta *M* 14 quaestoribus *Ursinus*: quidem quaestoribus *M* 17 abditis *dett.*: obditis *Lipsius* 18 auditus *Lipsius*: aditus *M*

quam si invalidus senecta et ignavia Claudius militiae ad labores vocaretur, servilibus iussis obtemperaturus. Burrum tamen et Senecam multarum rerum experientia cognitos; et imperatori quantum ad robur deesse, cum octavo decimo aetatis anno Cn. Pompeius, nono decimo Caesar Octavianus civilia bella sustinuerint? pleraque in summa fortuna auspiciis et consiliis quam telis et manibus geri. daturum plane documentum honestis an secus amicis uteretur, si ducem amota invidia egregium quam si pecuniosum et gratia subnixum per ambitum deligeret.

7. Haec atque talia vulgantibus, Nero et iuventutem proximas per provincias quaesitam supplendis Orientis legionibus admovere legionesque ipsas propius Armeniam conlocari iubet, duosque veteres reges Agrippam et Antiochum expedire copias quis Parthorum finis ultro intrarent; simul pontis per amnem Euphraten iungi; et minorem Armeniam Aristobulo, regionem Sophenen Sohaemo cum insignibus regiis mandat. exortusque in tempore aemulus Vologesi filius Vardanes: et abscessere Armenia Parthi, tamquam differrent bellum.

8. Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum qui supplicationes et diebus supplicationum vestem principi triumphalem, utque ovans urbem iniret, effigiemque eius pari magnitudine ac Martis Vltoris eodem in templo censuere, praeter suetam adulationem laeti quod Domitium Corbulonem retinendae Armeniae praeposuerat videbaturque locus virtutibus patefactus. copiae Orientis ita dividuntur, ut pars auxiliarium cum duabus legionibus apud provinciam Syriam et legatum eius Quadratum Vmmidium remaneret, par civium sociorumque numerus Corbuloni esset

13 regionibus *M* admoveri *Pichena* 14 Antiochum *Lipsius*: iochum *M* 16 iunlu *M*: iuncti *Wurm* 19 Vologesi *Agricola*: vologeso *M* Vardanes *ed. Froben*: vardanis *M* 24 effigiemque *Nipperdey*: effigiesque *M* 29 umidium *M* (*cf.* 9 *infra*) 30 par *Puteolanus*: pars *M*

additis cohortibus alisque quae *in* Cappadocia hiemabant. socii reges prout bello conduceret parere iussi: sed studia eorum in Corbulonem promptiora erant. qui ut *instaret* famae, quae in novis coeptis validissima est, itinere propere confecto apud Aegeas civitatem Ciliciae obvium Quadratum habuit, illuc progressum, ne, si ad accipiendas copias Syriam intravisset Corbulo, omnium ora in se verteret, corpore ingens, verbis magnificis et super experientiam sapientiamque etiam specie inanium validus.

9. Ceterum uterque ad Vologesen regem nuntiis monebant, pacem quam bellum mallet datisque obsidibus solitam prioribus reverentiam in populum Romanum continuaret. et Vologeses, quo bellum ex commodo pararet, an ut aemulationis suspectos per nomen obsidum amoveret, tradit nobilissimos ex familia Arsacidarum. accepitque eos centurio Insteius ab Vmmidio missus, forte prior ea de causa adito rege. quod postquam Corbuloni cognitum est, ire praefectum cohortis Arrium Varum et reciperare obsides iubet. hinc ortum inter praefectum et centurionem iurgium ne diutius externis spectaculo esset, arbitrium rei obsidibus legatisque, qui eos ducebant, permissum. atque illi recentem gloria et inclinatione quadam etiam hostium Corbulonem praetulere. unde discordia inter duces, querente Vmmidio praerepta quae suis consiliis patravisset, testante contra Corbulone non prius conversum regem ad offerendos obsides quam ipse dux bello delectus spes eius ad metum mutaret. Nero quo componeret diversos sic evulgari iussit: ob res a Quadrato et Corbulone prospere gestas laurum

1 alisque quae *Rhenanus*: aliis quaeque *M* in *add. Bekker* 3 instaret *hic addidit Haase, post* famae *Nipperdey* 5 Aegeas *Lipsius*: egeas *M* 8 magnificus *dett.* 13 commodo *Muretus*: quomodo *M* 16 prior ea *Muretus*: priore|| *M* 21 recentem gloria *M*[1]: recentem gloriam *M*: ob recentem gloriam *dett.*: per recentem gloriam *Weissenborn* 22 inclinatione *M*[1]: inclinationem *M*: inclinationem quandam *dett.* corbulone *M* 27 diversus *M*

fascibus imperatoriis addi. quae in alios consules egressa coniunxi.

10. Eodem anno Caesar effigiem Cn. Domitio patri et consularia insignia Asconio Labeoni, quo tutore usus erat, petivit a senatu; sibique statuas argento vel auro solidas adversus offerentis prohibuit. et quamquam censuissent patres ut principium anni inciperet mense Decembri, quo ortus erat Nero, veterem religionem kalendarum Ianuariarum inchoando anno retinuit. neque recepti sunt inter reos Carrinas Celer senator servo accusante aut Iulius Densus equester, cui favor in Britannicum crimini dabatur.

11. Claudio Nerone L. Antistio consulibus cum in acta principum iurarent magistratus, in sua acta collegam Antistium iurare prohibuit, magnis patrum laudibus, ut iuvenilis animus levium quoque rerum gloria sublatus maiores continuaret. secutaque lenitas in Plautium Lateranum quem ob adulterium Messalinae ordine demotum reddidit senatui, clementiam suam obstringens crebris orationibus quas Seneca, testificando quam honesta praeciperet vel iactandi ingenii, voce principis vulgabat.

12. Ceterum infracta paulatim potentia matris delapso Nerone in amorem libertae, cui vocabulum Acte fuit, simul adsumptis in conscientiam *M.* Othone et Claudio Senecione, adulescentulis decoris, quorum Otho familia consulari, Senecio liberto Caesaris patre genitus. ignara matre, dein frustra obnitente, penitus inrepserat per luxum et ambigua secreta, ne senioribus quidem principis amicis adversantibus, muliercula nulla cuiusquam iniuria cupidines principis explente, quando uxore ab Octavia, nobili quidem et probitatis spectatae, fato quodam an quia praevalent inlicita,

1 addi *Puteolanus*: addidit *M* 2 coniunxi *Rhenanus*: coniuncxit *M* 17 demotum *corr. ex* remotum *M* 21 potentiam *M* 22 amore *M* 23 M. *add. Ritter* 30 facto *M*

abhorrebat, metuebaturque ne in stupra feminarum inlustrium prorumperet, si illa libidine prohiberetur.

13. Sed Agrippina libertam aemulam, nurum ancillam aliaque eundem in modum muliebriter fremere, neque paenitentiam filii aut satietatem opperiri, quantoque foediora exprobrabat, acrius accendere, donec vi amoris subactus exueret obsequium in matrem seque Senecae permitteret, ex cuius familiaribus Annaeus Serenus simulatione amoris adversus eandem libertam primas adulescentis cupidines velaverat praebueratque nomen, ut quae princeps furtim mulierculae tribuebat, ille palam largiretur. tum Agrippina versis artibus per blandimenta iuvenem adgredi, suum potius cubiculum ac sinum offerre contegendis quae prima aetas et summa fortuna expeterent: quin et fatebatur intempestivam severitatem et suarum opum, quae haud procul imperatoriis aberant, copias tradebat, ut nimia nuper coercendo filio, ita rursum intemperanter demissa. quae mutatio neque Neronem fefellit, et proximi amicorum metuebant orabantque cavere insidias mulieris semper atrocis, tum et falsae. forte illis diebus Caesar inspecto ornatu quo principum coniuges ac parentes effulserant, deligit vestem et gemmas misitque donum matri nulla parsimonia, cum praecipua et cupita aliis prior deferret. sed Agrippina non his instrui cultus suos, sed ceteris arceri proclamat et dividere filium quae cuncta ex ipsa haberet.

14. Nec defuere qui in deterius referrent. et Nero infensus iis quibus superbia muliebris innitebatur, demovet Pallantem cura rerum quis a Claudio impositus velut arbitrium regni agebat; ferebaturque degrediente eo magna prosequentium multitudine non absurde dixisse, ire Pallantem ut eiuraret. sane pepigerat Pallas ne cuius facti in prae-

6 accenderet *M* 7 seque Senecae *Muretus*: seque nece *M* 14 intempestatem *M* 20 atrocius . . . false *M* 28 arbitrum *ed. Spir.*

teritum interrogaretur paresque rationes cum re publica haberet. praeceps posthac Agrippina ruere ad terrorem et minas, neque principis auribus abstinere quo minus testaretur adultum iam esse Britannicum, veram dignamque stirpem suscipiendo patris imperio quod insitus et adoptivus per iniurias matris exerceret. non abnuere se quin cuncta infelicis domus mala patefierent, suae in primis nuptiae, suum veneficium: id solum diis et sibi provisum quod viveret privignus. ituram cum illo in castra; audiretur hinc Germanici filia, inde debilis rursus Burrus et exul Seneca, trunca scilicet manu et professoria lingua generis humani regimen expostulantes. simul intendere manus, adgerere probra, consecratum Claudium, infernos Silanorum manis invocare et tot inrita facinora.

15. Turbatus his Nero et propinquo die quo quartum decimum aetatis annum Britannicus explebat, volutare secum modo matris violentiam, modo ipsius indolem, levi quidem experimento nuper cognitam, quo tamen favorem late quaesivisset. festis Saturno diebus inter alia aequalium ludicra regnum lusu sortientium evenerat ea sors Neroni. igitur ceteris diversa nec ruborem adlatura: ubi Britannico iussit exsurgeret progressusque in medium cantum aliquem inciperet, inrisum ex eo sperans pueri sobrios quoque convictus, nedum temulentos ignorantis, ille constanter exorsus est carmen, quo evolutum eum sede patria rebusque summis significabatur. unde orta miseratio manifestior, quia dissimulationem nox et lascivia exemerat. Nero intellecta invidia odium intendit; urgentibusque Agrippinae minis, quia nullum crimen neque iubere caedem fratris palam audebat, occulta molitur pararique venenum iubet, ministro

10 inde debilis *Lipsius* : indebilis *M* : inde vilis *Agricola* rursus|| burrus *M* : rursus *secl. Acidalius* 12 expostulantis *M* 17 levi quidem *Freinsheim* : ut quidam *M* 19 alia] alearia *Becher* 20 ludicā R̄. regnum *M* : R. *del. Puteolanus* : Romanum regnum *ed. Spir.*

Pollione Iulio praetoriae cohortis tribuno, cuius cura attinebatur damnata veneficii nomine Locusta, multa scelerum fama. nam ut proximus quisque Britannico neque fas neque fidem pensi haberet olim provisum erat. primum venenum ab ipsis educatoribus accepit tramisitque exoluta alvo parum validum, sive temperamentum inerat ne statim saeviret. sed Nero lenti sceleris impatiens minitari tribuno, iubere supplicium veneficae, quod, dum rumorem respiciunt, dum parant defensiones, securitatem morarentur. promittentibus dein tam praecipitem necem quam si ferro urgeretur, cubiculum Caesaris iuxta decoquitur virus cognitis antea venenis rapidum.

16. Mos habebatur principum liberos cum ceteris idem aetatis nobilibus sedentis vesci in aspectu propinquorum propria et parciore mensa. illic epulante Britannico, quia cibos potusque eius delectus ex ministris gustu explorabat, ne omitteretur institutum aut utriusque morte proderetur scelus, talis dolus repertus est. innoxia adhuc ac praecalida et libata gustu potio traditur Britannico; dein, postquam fervore aspernabatur, frigida in aqua adfunditur venenum, quod ita cunctos eius artus pervasit ut vox pariter et spiritus raperentur. trepidatur a circumsedentibus, diffugiunt imprudentes: at quibus altior intellectus, resistunt defixi et Neronem intuentes. ille ut erat reclinis et nescio similis, solitum ita ait per comitialem morbum quo prima ab infantia adflictaretur Britannicus, et redituros paulatim visus sensusque. at Agrippinae is pavor, ea consternatio mentis, quamvis vultu premeretur, emicuit ut perinde ignaram fuisse *atque* Octaviam sororem Britannici consti-

9 securitatem *Puteolanus* : securitate *M* 11 urgerentur *M* 13 mos M^1 : mox *M* 16 cibos . . . explorabat *Danesius* : cibus . . . ministris (*ultima littera in rasura*) explorabatur (explorabat *pr. man.*, *Orelli, haud scio an recte*) *M* : cibus delectus ex ministri gustu explorabatur *dett.* 17 omitteretur *Beroaldus* : omitteret *M* 22 spiritus eius *M* 25 prima *Agricola* : primum *M* 27 agrippina *M* 29 atque *add. Faernus secundum Harl. Jes.*

terit: quippe sibi supremum auxilium ereptum et parricidii exemplum intellegebat. Octavia quoque, quamvis rudibus annis, dolorem caritatem, omnis adfectus abscondere didicerat. ita post breve silentium repetita convivii laetitia.

17. Nox eadem necem Britannici et rogum coniunxit, proviso ante funebri paratu, qui modicus fuit. in campo tamen Martis sepultus est adeo turbidis imbribus, ut vulgus iram deum portendi crediderit adversus facinus cui plerique etiam hominum ignoscebant, antiquas fratrum discordias et insociabile regnum aestimantes. tradunt plerique eorum temporum scriptores crebris ante exitium diebus illusum isse pueritiae Britannici Neronem, ut iam non praematura neque saeva mors videri queat, quamvis inter sacra mensae, ne tempore quidem ad complexum sororum dato, ante oculos inimici properata sit in illum supremum Claudiorum sanguinem, stupro prius quam veneno pollutum. festinationem exequiarum edicto Caesar defendit, ita maioribus institutum referens, subtrahere oculis acerba funera neque laudationibus aut pompa detinere. ceterum et sibi amisso fratris auxilio reliquas spes in re publica sitas, et tanto magis fovendum patribus populoque principem qui unus superesset e familia summum ad fastigium genita.

18. Exim largitione potissimos amicorum auxit. nec defuere qui arguerent viros gravitatem adseverantis, quod domos villas id temporis quasi praedam divisissent. alii necessitatem adhibitam credebant a principe sceleris sibi conscio et veniam sperante, si largitionibus validissimum quemque obstrinxisset. at matris ira nulla munificentia leniri, sed amplecti Octaviam, crebra cum amicis secreta habere, super ingenitam avaritiam undique pecunias quasi

8 protendi *M* 9 etiam] tamen *Heinsius* 11 isse *Lipsius*: esse *M* 12 pueritia *M* 14 sorori *dett.* 17 ita maioribus *Halm*: id a maioribus *M*[1]: id maioribus *M*: a maioribus *Ernesti*: maioribus *Nipperdey* 26 sceleris *M*[1]: scelere *M*

in subsidium corripiens; tribunos et centuriones comiter excipere, nomina et virtutes nobilium, qui etiam tum supererant, in honore habere, quasi quaereret ducem et partis. cognitum id Neroni, excubiasque militaris, quae ut coniugi imperatoris olim, tum ut matri servabantur, et Germanos nuper eundem *in* honorem custodes additos degredi iubet. ac ne coetu salutantium frequentaretur, separat domum matremque transfert in eam quae Antoniae fuerat, quoties ipse illuc ventitaret, saeptus turba centurionum et post breve osculum digrediens.

19. Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae. statim relictum Agrippinae limen: nemo solari, nemo adire praeter paucas feminas, amore an odio incertas. ex quibus erat Iunia Silana, quam matrimonio C. Sili a Messalina depulsam supra rettuli, insignis genere forma lascivia, et Agrippinae diu percara, mox occultis inter eas offensionibus, quia Sextium Africanum nobilem iuvenem a nuptiis Silanae deterruerat Agrippina, impudicam et vergentem annis dictitans, non ut Africanum sibi seponeret, sed ne opibus et orbitate Silanae maritus poteretur. illa spe ultionis oblata parat accusatores ex clientibus suis, Iturium et Calvisium, non vetera et saepius iam audita deferens, quod Britannici mortem lugeret aut Octaviae iniurias evulgaret, sed destinavisse eam Rubellium Plautum, per maternam originem pari ac Nero gradu a divo Augusto, ad res novas extollere coniugioque eius et imperio rem publicam rursus invadere. haec Iturius et Calvisius Atimeto, Domitiae Neronis amitae

1 corripere *Lipsius* 5 imperatoris olim tum *Lipsius*: imperatoris|| solitum *M* 6 nuper eundem in *Bötticher*: super eundem *M* degredi *Ernesti*: digredi *M* 8 proaviae (*vel* aviae) Antoniae *Nipperdey* 12 nixae *Lipsius*: nixa *M* 14 incertum *G* Iunia *Lipsius*: Iulia *M* 21 spe ultionis *Lipsius*: speculationis *M* (*littera* c *in rasura*) 23 differens *M* 26 Neronem *Heinsius* 27 et imperio *Nipperdey*: etiam perio *M*: et iam imperio *Io. Fr. Gronovius, Halm*

liberto, aperiunt—qui laetus oblatis (quippe inter Agrippinam et Domitiam infensa aemulatio exercebatur) Paridem histrionem, libertum et ipsum Domitiae, impulit ire propere crimenque atrociter deferre.

20. Provecta nox erat et Neroni per vinolentiam trahebatur, cum ingreditur Paris, solitus alioquin id temporis luxus principis intendere, sed tunc compositus ad maestitiam, expositoque indicii ordine ita audientem exterret ut non tantum matrem Plautumque interficere, sed Burrum etiam demovere praefectura destinaret tamquam Agrippinae gratia provectum et vicem reddentem. Fabius Rusticus auctor est scriptos esse ad Caecinam Tuscum codicillos, mandata ei praetoriarum cohortium cura, sed ope Senecae dignationem Burro retentam: Plinius et Cluvius nihil dubitatum de fide praefecti referunt; sane Fabius inclinat ad laudes Senecae, cuius amicitia floruit. nos consensum auctorum secuturi, quae diversa prodiderint sub nominibus ipsorum trademus. Nero trepidus et interficiendae matris avidus non prius differri potuit quam Burrus necem eius promitteret, si facinoris coargueretur: sed cuicumque, nedum parenti defensionem tribuendam; nec accusatores adesse, sed vocem unius ex inimica domo adferri: reputaret tenebras et vigilatam convivio noctem omniaque temeritati et inscitiae propiora.

21. Sic lenito principis metu et luce orta itur ad Agrippinam ut nosceret obiecta dissolveretque vel poenas lueret. Burrus iis mandatis Seneca coram fungebatur; aderant et ex libertis arbitri sermonis. deinde a Burro, postquam crimina et auctores exposuit, minaciter actum. et Agrippina ferociae memor 'non miror' inquit 'Silanam, num-

17 horum auctorum *Nipperdey-Andresen* quae *G* : qui *M* si qui '*fortasse*' *Walther probante Halmio* : si qui *Halm* 22 reputaret *Lipsius* : refutare *ex* refutaret *M* 26 pena *in* penas *m. vetere corr.* 29 actum est. Agrippina *Halm* : et *del. Rhenanus*

cum globis eadem exercebant, in modum captivitatis nox agebatur; Iuliusque Montanus senatorii ordinis, sed qui nondum honorem capessisset, congressus forte per tenebras cum principe, quia vi attemptantem acriter reppulerat, deinde adgnitum oraverat, quasi exprobrasset, mori adactus est. Nero tamen metuentior in posterum milites sibi et plerosque gladiatores circumdedit qui rixarum initia modica et quasi privata sinerent: si a laesis validius ageretur, arma inferebant. ludicram quoque licentiam et fautores histrionum velut in proelia convertit impunitate et praemiis atque ipse occultus et plerumque coram prospectans, donec discordi populo et gravioris motus terrore non aliud remedium repertum est quam ut histriones Italia pellerentur milesque theatro rursum adsideret.

26. Per idem tempus actum in senatu de fraudibus libertorum efflagitatumque ut adversus male meritos revocandae libertatis ius patronis daretur. nec deerant qui censerent. sed consules relationem incipere non ausi ignaro principe, perscripsere tamen consensum senatus. † ille an auctor constitutionis fieret, ut inter paucos et sententiae adversos, quibusdam coalitam libertate inreverentiam eo prorupisse frementibus vine an aequo cum patronis iure agerent, sententiam eorum consultarent ac verberibus manus ultro intenderent, impulere vel poenam suam dissuadentes. † quid enim aliud laeso patrono concessum quam ut centesimum ultra lapidem in oram Campaniae libertum relegeret?

1 in *Iac. Gronovius*: T. *M* 2 Iuliusque *Orelli*: Iulius quē (*perducta linea*) *M* 3 congressi *M* 4 vi attemptantem *Agricola*: via|| temptantem *M* 5 adagnitum *M* 6 tamen *Petersen*: tū *vel* aū *M*: autem *alii* 19 ille an auctor . . . dissuadentes *locus corruptissimus*: *ipsius Medicei lectiones in textu collocavi* 20 *lacunam post* fieret *notavit Andresen* ut] consultavit *Halm* adversos] diversos *Lipsius* 22 ut *post* frementibus *suppl. edd.* 24 impulere] impune *Muretus*: impudenter *Roth* dissuadentes] ipsi suadentes *Madvig* 25 ut centesimum *Lipsius*: vicesimum *M*

ceteras actiones promiscas et pares esse: tribuendum aliquod telum quod sperni nequeat. nec grave manu missis per idem obsequium retinendi libertatem per quod adsecuti sint: at criminum manifestos merito ad servitutem retrahi, ut metu coerceantur quos beneficia non mutavissent.

27. Disserebatur contra: paucorum culpam ipsis exitiosam esse debere, nihil universorum iuri derogandum; quippe late fusum id corpus. hinc plerumque tribus decurias, ministeria magistratibus et sacerdotibus, cohortis etiam in urbe conscriptas; et plurimis equitum, plerisque senatoribus non aliunde originem trahi: si separarentur libertini, manifestam fore penuriam ingenuorum. non frustra maiores, cum dignitatem ordinum dividerent, libertatem in communi posuisse. quin et manu mittendi duas species institutas ut relinqueretur paenitentiae aut novo beneficio locus. quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinclo servitutis attineri. dispiceret quisque merita tardeque concederet quod datum non adimeretur. haec sententia valuit, scripsitque Caesar senatui, privatim expenderent causam libertorum, quoties a patronis arguerentur: in commune nihil derogarent. nec multo post ereptus amitae libertus Paris quasi iure civili, non sine infamia principis cuius iussu perpetratum ingenuitatis iudicium erat.

28. Manebat nihilo minus quaedam imago rei publicae. nam inter Vibullium praetorem et plebei tribunum Antistium ortum certamen, quod immodestos fautores histrionum et a praetore in vincla ductos tribunus omitti iussisset. comprobavere patres, incusata Antistii licentia. simul prohibiti tribuni ius praetorum et consulum praeripere aut vocare ex Italia cum quibus lege agi posset. addidit L. Piso designatus consul, ne quid intra domum pro

1 promiscas *Puteolanus*: promissas *M* 20 scriptaque *M* 22 derogarent *Muretus*: derogent *M*

potestate adverterent, neve multam ab iis dictam quaestores aerarii in publicas tabulas ante quattuor mensis referrent; medio temporis contra dicere liceret, deque eo consules statuerent. cohibita artius et aedilium potestas statutumque quantum curules, quantum plebei pignoris caperent vel poenae inrogarent. et Helvidius Priscus tribunus plebei adversus Obultronium Sabinum aerarii quaestorem contentiones proprias exercuit, tamquam ius hastae adversus inopes inclementer augeret. dein princeps curam tabularum publicarum a quaestoribus ad praefectos transtulit.

29. Varie habita ac saepe mutata eius rei forma. nam Augustus senatui permisit deligere praefectos; deinde ambitu suffragiorum suspecto, sorte ducebantur ex numero praetorum qui praeessent. neque id diu mansit, quia sors deerrabat ad parum idoneos. tunc Claudius quaestores rursum imposuit iisque, ne metu offensionum segnius consulerent, extra ordinem honores promisit: sed deerat robur aetatis eum primum magistratum capessentibus. igitur Nero praetura perfunctos et experientia probatos delegit.

30. Damnatus isdem consulibus Vipsanius Laenas ob Sardiniam provinciam avare habitam. absolutus Cestius Proculus repetundarum, Cretensibus accusantibus. Clodius Quirinalis, quod praefectus remigum, qui Ravennae haberentur, velut infimam nationum Italiam luxuria saevitiaque adflictavisset, veneno damnationem anteiit. Caninius Rebilus, ex primoribus peritia legum et pecuniae magnitudine, cruciatus aegrae senectae misso per venas sanguine effugit, haud creditus sufficere ad constantiam sumendae mortis ob

1 his *M* 5 *fortasse melius* plebeii, *cf.* xi. 24 6 et *Io. Fr. Gronovius*: eo *M* 11 mutata *ed. Spir.*: imitata *M*: immutata *dett.* 15 tum *Nipperdey* 19 praetura *Vertranius*: praefectura *M* 22 Cestius *Rhenanus*: cestus *M* 23 Cretensibus *Nipperdey*: credentibus *M* 26 Caninius Rebilus *Lipsius*: G. Aminius rebius *M* 28 emisso *Heinsius*

libidines muliebriter infamis. at L. Volusius egregia fama concessit, cui tres et nonaginta anni spatium vivendi praecipuaeque opes bonis artibus, inoffensa tot imperatorum amicitia fuit.

31. Nerone iterum L. Pisone consulibus pauca memoria digna evenere, nisi cui libeat laudandis fundamentis et trabibus, quis molem amphitheatri apud campum Martis Caesar extruxerat, volumina implere, cum ex dignitate populi Romani repertum sit res inlustris annalibus, talia diurnis urbis actis mandare. ceterum coloniae Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt, plebeique congiarium quadringeni nummi viritim dati, et sestertium quadringenties aerario inlatum est ad retinendam populi fidem. vectigal quoque quintae et vicesimae venalium mancipiorum remissum, specie magis quam vi, quia cum venditor pendere iuberetur, in partem pretii emptoribus adcrescebat. et edixit Caesar, ne quis magistratus aut procurator in provincia *quam* obtineret spectaculum gladiatorum aut ferarum aut quod aliud ludicrum ederet. nam ante non minus tali largitione quam corripiendis pecuniis subiectos adfligebant, dum quae libidine deliquerant ambitu propugnant.

32. Factum et senatus consultum ultioni iuxta et securitati, ut si quis a suis servis interfectus esset, ii quoque qui testamento manu missi sub eodem tecto mansissent inter servos supplicia penderent. redditur ordini Lurius Varus consularis, avaritiae criminibus olim perculsus. et Pomponia Graecina insignis femina, *A.* Plautio, quem

4 amicitia *Lipsius*: malitia *M*: malitia fuerunt *Halm* 10 actissimā dare ceterae *M* 12 quadringeni *Lipsius*: quadrigeni *M* 17 et edixit *Andresen*: et dixit *M*: edixit *vulgo* 18 provincia quam obtineret *Madvig*: provincia|| obtineret *M*: qui provinciam obt. *Rhenanus* 21 dum quae *Puteolanus*: dumque *M* 23 securitatis *M* 27 Varus *Nipperdey*: varius *M* 28 A. *add. Nipperdey* Plautio *Lipsius*: platio *M* quem ovasse de B. rettuli *Acidalius*: qui ovans se de brittaniis (Britannis *dett.*) rettulit *M*

ovasse de Britannis rettuli, nupta ac superstitionis externae rea, mariti iudicio permissa; isque prisco instituto propinquis coram de capite famaque coniugis cognovit et insontem nuntiavit. longa huic Pomponiae aetas et continua tristitia fuit: nam post Iuliam Drusi filiam dolo Messalinae interfectam per quadraginta annos non cultu nisi lugubri, non animo nisi maesto egit; idque illi imperitante Claudio impune, mox ad gloriam vertit.

33. Idem annus pluris reos habuit, quorum P. Celerem accusante Asia, quia absolvere nequibat Caesar, traxit, senecta donec mortem obiret; nam Celer interfecto, ut memoravi, Silano pro consule magnitudine sceleris cetera flagitia obtegebat. Cossutianum Capitonem Cilices detulerant maculosum foedumque et idem ius audaciae in provincia ratum quod in urbe exercuerat; sed pervicaci accusatione conflictatus postremo defensionem omisit ac lege repetundarum damnatus est. pro Eprio Marcello, a quo Lycii res repetebant, eo usque ambitus praevaluit ut quidam accusatorum eius exilio multarentur, tamquam insonti periculum fecissent.

34. Nerone tertium consule simul iniit consulatum Valerius Messala, cuius proavum, oratorem Corvinum, divo Augusto, abavo Neronis, collegam in eo magistratu fuisse pauci iam senum meminerant. sed nobili familiae honor auctus est oblatis in singulos annos quingenis sestertiis quibus Messala paupertatem innoxiam sustentaret. Aurelio quoque Cottae et Haterio Antonino annuam pecuniam statuit princeps, quamvis per luxum avitas opes dissipassent.

Eius anni principio mollibus adhuc initiis prolatatum inter Parthos Romanosque de obtinenda Armenia bellum

4 pronuntiavit *Muretus* huic] hinc *ed. Spir.* 18 licires repetebat *M*: lycia res repetebat *Ritter* 21 iniit *ed. Spir.*: init *M* 27 Haterio *Lipsius*: atherio *M* 28 avitas *Lipsius*: habitas *M*

acriter sumitur, quia nec Vologeses sinebat fratrem Tiridaten dati a se regni expertem esse aut alienae id potentiae donum habere, et Corbulo dignum magnitudine populi Romani rebatur parta olim a Lucullo Pompeioque recipere. ad hoc Armenii ambigua fide utraque arma invitabant, situ terrarum, similitudine morum Parthis propiores conubiisque permixti ac libertate ignota illuc magis ad servitium inclinantes.

35. Sed Corbuloni plus molis adversus ignaviam militum quam contra perfidiam hostium erat: quippe Syria transmotae legiones, pace longa segnes, munia castrorum aegerrime tolerabant. satis constitit fuisse in eo exercitu veteranos qui non stationem, non vigilias inissent, vallum fossamque quasi nova et mira viserent, sine galeis, sine loricis, nitidi et quaestuosi, militia per oppida expleta. igitur dimissis quibus senectus aut valetudo adversa erat supplementum petivit. et habiti per Galatiam Cappadociamque dilectus, adiectaque ex Germania legio cum equitibus alariis et peditatu cohortium. retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamvis hieme saeva adeo ut obducta glacie nisi effossa humus tentoriis locum non praeberet. ambusti multorum artus vi frigoris et quidam inter excubias exanimati sunt. adnotatusque miles qui fascem lignorum gestabat ita praeriguisse manus, ut oneri adhaerentes truncis brachiis deciderent. ipse cultu levi, capite intecto, in agmine, in laboribus frequens adesse, laudem strenuis, solacium invalidis, exemplum omnibus ostendere. dehinc quia duritia caeli militiaeque multi abnuebant deserebantque, remedium severitate quaesitum est. nec enim, ut in aliis exercitibus, primum alterumque delictum venia prosequebatur, sed qui

1 resumitur *Heinsius* 7 illud *Lipsius*: illuc magis ut *Halm* 11 castrorum *Bötticher*: romanorum *M*: armorum *Freinsheim*: castrorum Romanorum *Nipperdey*: *an* ro: man*ipul*orum, *i. e.* Romanorum manipulorum? 17 galitiam cappodiciamque *M* 27 duritiam *dett.*

signa reliquerat, statim capite poenas luebat. idque usu salubre et misericordia melius adparuit: quippe pauciores illa castra deseruere quam ea in quibus ignoscebatur.

36. Interim Corbulo legionibus intra castra habitis, donec ver adolesceret, dispositisque per idoneos locos cohortibus auxiliariis, ne pugnam priores auderent praedicit: curam praesidiorum Paccio Orfito primi pili honore perfuncto mandat. is quamquam incautos barbaros et bene gerendae rei casum offerri scripserat, tenere se munimentis et maiores copias opperiri iubetur. sed rupto imperio, postquam paucae e proximis castellis turmae advenerant pugnamque imperitia poscebant, congressus cum hoste funditur. et damno eius exterriti qui subsidium ferre debuerant sua quisque in castra trepida fuga rediere. quod graviter Corbulo accepit increpitumque Paccium et praefectos militesque tendere extra vallum iussit; inque ea contumelia detenti nec nisi precibus universi exercitus exoluti sunt.

37. At Tiridates super proprias clientelas ope Vologesi fratris adiutus, non furtim iam sed palam bello infensare Armeniam, quosque fidos nobis rebatur, depopulari, et si copiae contra ducerentur, eludere hucque et illuc volitans plura fama quam pugna exterrere. igitur Corbulo quaesito diu proelio frustra habitus et exemplo hostium circumferre bellum coactus, dispertit viris ut legati praefectique diversos locos pariter invaderent; simul regem Antiochum monet proximas sibi praefecturas petere. nam Pharasmanes interfecto filio Radamisto quasi proditore, quo fidem in nos testaretur vetus adversus Armenios odium promptius exercebat. tuncque primum inlecti Moschi, gens ante alias socia Romanis, avia Armeniae incursavit. ita consilia Tiridati

6 auderent *Lipsius ex Vat.*: audirent *M*: adirent *dett.* 7 Paccio *Io. Fr. Gronovius*: pactio *M* (*item l.* 15 pacium *correxit*) 11 paucae *M*[2]: pauca *M* 18 clientalas *M* Vologaesis *Nipperdey* 21 hucque *Lipsius*: hucquoque *M* 29 Moschi *Ritter*: Insochi *M*

in contrarium vertebant, mittebatque oratores qui suo Parthorumque nomine expostularent cur datis nuper obsidibus redintegrataque amicitia, quae novis quoque beneficiis locum aperiret, vetere Armeniae possessione depelleretur. ideo nondum ipsum Vologesen commotum, quia causa quam vi agere mallent: sin perstaretur in bello, non defore Arsacidis virtutem fortunamque saepius iam clade Romana expertam. ad ea Corbulo, satis comperto Vologesen defectione Hyrcaniae attineri, suadet Tiridati precibus Caesarem adgredi: posse illi regnum stabile et res incruentas contingere, si omissa spe longinqua et sera praesentem potioremque sequeretur.

38. Placitum dehinc, quia commeantibus in vicem nuntiis nihil in summam pacis proficiebatur, conloquio ipsorum tempus locumque destinari. mille equitum praesidium Tiridates adfore sibi dicebat: quantum Corbuloni cuiusque generis militum adsisteret, non statuere, dum positis loricis et galeis in faciem pacis veniretur. cuicumque mortalium, nedum veteri et provido duci, barbarae astutiae patuissent: ideo artum inde numerum finiri et hinc maiorem offerri ut dolus pararetur; nam equiti sagittarum usu exercito si detecta corpora obicerentur, nihil profuturam multitudinem. dissimulato tamen intellectu rectius de iis quae in publicum consulerentur totis exercitibus coram dissertaturos respondit; locumque delegit cuius pars altera colles erant clementer adsurgentes accipiendis peditum ordinibus, pars in planitiem porrigebatur ad explicandas equitum turmas. dieque pacto prior Corbulo socias cohortis et auxilia regum pro cornibus, medio sextam legionem constituit, cui accita per noctem aliis ex castris tria milia tertianorum permiscuerat, una cum aquila, quasi eadem legio spectaretur. Tiridates vergente iam die procul adstitit, unde videri magis quam

5 vologesē (*at l.* 8 vologesen) *M* 14 summam *Faernus* : summa *M* 20 offerri *Agricola* : afferri *M*

audiri posset. ita sine congressu dux Romanus abscedere militem sua quemque in castra iubet.

39. Rex sive fraudem suspectans, quia plura simul in loca ibatur, sive ut commeatus nostros Pontico mari et Trapezunte oppido adventantis interciperet, propere discedit. sed neque commeatibus vim facere potuit, quia per montis ducebantur praesidiis nostris insessos, et Corbulo, ne inritum bellum traheretur utque Armenios ad sua defendenda cogeret, excindere parat castella, sibique quod validissimum in ea praefectura, cognomento Volandum, sumit; minora Cornelio Flacco legato et Insteio Capitoni castrorum praefecto mandat. tum circumspectis munimentis et quae expugnationi idonea provisis, hortatur milites ut hostem vagum neque paci aut proelio paratum, sed perfidiam et ignaviam fuga confitentem exuerent sedibus gloriaeque pariter et praedae consulerent. tum quadripertito exercitu hos in testudinem conglobatos subruendo vallo inducit, alios scalas moenibus admovere, multos tormentis faces et hastas incutere iubet. libritoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret pari undique motu. tantus inde ardor certantis exercitus fuit ut intra tertiam diei partem nudati propugnatoribus muri, obices portarum subversi, capta escensu munimenta omnesque puberes trucidati sint, nullo milite amisso, paucis admodum vulneratis. et imbelle vulgus sub corona venundatum, reliqua praeda victoribus cessit. pari fortuna legatus ac praefectus usi sunt, tribusque una die castellis expugnatis cetera terrore et alia sponte incolarum in deditionem veniebant. unde orta fiducia caput gentis Artaxata adgrediendi. nec tamen proximo itinere ductae legiones, quae si amnem Araxen, qui moenia adluit, ponte transgrederentur, sub ictum dabantur: procul et latioribus vadis transiere.

21 metu *Lipsius*   22 nudatis *M*   29 capti *M*: capitis *M*²

40. At Tiridates pudore et metu, ne, si concessisset obsidioni, nihil opis in ipso videretur, si prohiberet, impeditis locis seque et equestris copias inligaret, statuit postremo ostendere aciem et dato die proelium incipere vel simulatione fugae locum fraudi parare. igitur repente agmen Romanum circumfundit, non ignaro duce nostro, qui viae pariter et pugnae composuerat exercitum. latere dextro tertia legio, sinistro sexta incedebat, mediis decimanorum delectis; recepta inter ordines impedimenta, et tergum mille equites tuebantur, quibus iusserat ut instantibus comminus resisterent, refugos non sequerentur. in cornibus pedes sagittarius et cetera manus equitum ibat, productiore cornu sinistro per ima collium, ut, si hostis intravisset, fronte simul et sinu exciperetur. adsultare ex diverso Tiridates, non usque ad ictum teli, sed tum minitans, tum specie trepidantis, si laxare ordines et diversos consectari posset. ubi nihil temeritate solutum, nec amplius quam decurio equitum audentius progressus et sagittis confixus ceteros ad obsequium exemplo firmaverat, propinquis iam tenebris abscessit.

41. Et Corbulo castra in loco metatus, an expeditis legionibus nocte Artaxata pergeret obsidioque circumdaret agitavit, concessisse illuc Tiridaten ratus. dein postquam exploratores attulere longinquum regis iter et Medi an Albani peterentur incertum, lucem opperitur, praemissaque levis armatura quae muros interim ambiret oppugnationemque eminus inciperet. sed oppidani portis sponte patefactis se suaque Romanis permisere, quod salutem ipsis tulit: Artaxatis ignis immissus deletaque et solo aequata sunt, quia nec teneri *poterant* sine valido praesidio ob

2 obsidio '*fortasse*' *Halm* 13 cornu sinistro *Agricola*: cornus in sinistro *M*: cornu *secl. Halm* 15 ad ictum *Baiter*: addictum *M*: ad iactum M^2 25 praemissaque|| levi *M*: praemissa levi *Heinsius* 30 poterant *addidit Halm*

magnitudinem moenium, nec id nobis virium erat quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur, vel si integra et incustodita relinquerentur, nulla in eo utilitas aut gloria quod capta essent. adicitur miraculum velut numine oblatum: nam cuncta Artaxatis tenus sole inlustria fuere; quod moenibus cingebatur ita repente atra nube coopertum fulgoribusque discretum est ut quasi infensantibus deis exitio tradi crederetur. ob haec consalutatus imperator Nero, et senatus consulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata victoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur, adeo modum egressa ut C. Cassius de ceteris honoribus adsensus, si pro benignitate fortunae dis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseruerit, eoque oportere dividi sacros et negotiosos dies, quis divina colerent et humana non impedirent.

42. Variis deinde casibus iactatus et multorum odia meritus reus haud tamen sine invidia Senecae damnatur. is fuit P. Suillius, imperitante Claudio terribilis ac venalis et mutatione temporum non quantum inimici cuperent demissus quique se nocentem videri quam supplicem mallet. eius opprimendi gratia repetitum credebatur senatus consultum poenaque Cinciae legis adversum eos qui pretio causas oravissent. nec Suillius questu aut exprobratione abstinebat, praeter ferociam animi extrema senecta liber et Senecam increpans infensum amicis Claudii, sub quo iustissimum exilium pertulisset. simul studiis inertibus et iuvenum imperitiae suetum livere iis qui vividam et incorruptam eloquentiam tuendis civibus exercerent. se quaestorem

5 Artaxatis tenus *Acidalius*: extra tectis actenus *M*: extra tectis tenus *Lipsius*: extra tectis *secl. Nipperdey*: tectis actenus *secl. Ritter* 6 *post* ita *posuit* repente *Rhenanus*: *ante* moenibus *M*: repente, quod *Pfitzner* 7 fulguribus *Puteolanus* 8 consalutatus *Rhenanus*: consolatus *M*

Germanici, illum domus eius adulterum fuisse. an gravius aestimandum sponte litigatoris praemium honestae operae adsequi quam corrumpere cubicula principum feminarum? qua sapientia, quibus philosophorum praeceptis intra quadriennium regiae amicitiae ter milies sestertium paravisset? Romae testamenta et orbos velut indagine eius capi, Italiam et provincias immenso faenore hauriri: at sibi labore quaesitam et modicam pecuniam esse. crimen, periculum, omnia potius toleraturum, quam veterem ac domi partam dignationem subitae felicitati submitteret.

43. Nec deerant qui haec isdem verbis aut versa in deterius Senecae deferrent. repertique accusatores direptos socios, cum Suillius provinciam Asiam regeret, ac publicae pecuniae peculatum detulerunt. mox, quia inquisitionem annuam impetraverant, brevius visum urbana crimina incipi, quorum obvii testes erant. ii acerbitate accusationis Q. Pomponium ad necessitatem belli civilis detrusum, Iuliam Drusi filiam Sabinamque Poppaeam ad mortem actas et Valerium Asiaticum, Lusium Saturninum, Cornelium Lupum circumventos; iam equitum Romanorum agmina damnata omnemque Claudii saevitiam Suillio obiectabant. ille nihil ex his sponte susceptum, sed principi paruisse defendebat, donec eam orationem Caesar cohibuit, compertum sibi referens ex commentariis patris sui nullam cuiusquam accusationem ab eo coactam. tum iussa Messalinae praetendi et labare defensio: cur enim neminem alium delectum qui saevienti impudicae vocem praeberet? puniendos rerum atrocium ministros, ubi pretia scelerum adepti scelera ipsa aliis delegent. igitur adempta bonorum parte (nam filio et nepti pars concedebatur eximebanturque

2 extimandum *M* 9 ac domi *Iac. Gronovius*: acdō *M*: ac diu *Pichena*: agendo *Döderlein*: ac dicendo *Spengel* 10 submitteret *Lipsius*: submittere *M* 15 urbana *Ernesti*: sub urbana *M* 26 protendi *M*

etiam quae testamento matris aut aviae acceperant) in insulas Balearis pellitur, non in ipso discrimine, non post damnationem fractus animo; ferebaturque copiosa et molli vita secretum illud toleravisse. filium eius Nerullinum adgressis accusatoribus per invidiam patris et crimina repetundarum intercessit princeps tamquam satis expleta ultione.

44. Per idem tempus Octavius Sagitta plebei tribunus, Pontiae mulieris nuptae amore vaecors, ingentibus donis adulterium et mox ut omitteret maritum emercatur, suum matrimonium promittens ac nuptias eius pactus. sed ubi mulier vacua fuit, nectere moras, adversam patris voluntatem causari repertaque spe ditioris coniugis promissa exuere. Octavius contra modo conqueri, modo minitari, famam perditam, pecuniam exhaustam obtestans, denique salutem, quae sola reliqua esset, arbitrio eius permittens. ac postquam spernebatur, noctem unam ad solacium poscit, qua delenitus modum in posterum adhiberet. statuitur nox, et Pontia consciae ancillae custodiam cubiculi mandat. ille uno cum liberto ferrum veste occultum infert. tum, ut adsolet in amore et ira, iurgia preces, exprobratio satisfactio; et pars tenebrarum libidini seposita; ex qua quasi incensus nihil metuentem ferro transverberat et adcurrentem ancillam vulnere absterret cubiculoque prorumpit. postera die manifesta caedes, haud ambiguus percussor; quippe mansitasse una convincebatur. sed libertus suum illud facinus profiteri, se patroni iniurias ultum esse; commoveratque quosdam magnitudine exempli, donec ancilla ex vulnere refecta verum aperuit. postulatusque apud consules a patre interfectae, postquam tribunatu abierat, sententia patrum et lege de sicariis condemnatur.

1 aviae *Freinsheim* : avia *M* : avi *dett.* 2 insulā *M* 18 in postremum *M* 22 libidini *Rhenanus* : libidine *M* ex qua quasi incensus *Halm* : et quastim census *M* : et quasi incensus *Iac. Gronovius* : ex qua incensus *Bekker* 27 isse *Wölfflin*

45. Non minus insignis eo anno impudicitia magnorum rei publicae malorum initium fecit. erat in civitate Sabina Poppaea, T. Ollio patre genita, sed nomen avi materni sumpserat, inlustri memoria Poppaei Sabini, consulari et triumphali decore praefulgentis; nam Ollium honoribus nondum functum amicitia Seiani pervertit. huic mulieri cuncta alia fuere praeter honestum animum. quippe mater eius, aetatis suae feminas pulchritudine supergressa, gloriam pariter et formam dederat; opes claritudini generis sufficiebant. sermo comis nec absurdum ingenium: modestiam praeferre et lascivia uti. rarus in publicum egressus, idque velata parte oris, ne satiaret aspectum, vel quia sic decebat. famae numquam pepercit, maritos et adulteros non distinguens; neque adfectui suo aut alieno obnoxia, unde utilitas ostenderetur, illuc libidinem transferebat. igitur agentem eam in matrimonio Rufri Crispini equitis Romani, ex quo filium genuerat, Otho pellexit iuventa ac luxu et quia flagrantissimus in amicitia Neronis habebatur: nec mora quin adulterio matrimonium iungeretur.

46. Otho sive amore incautus laudare formam elegantiamque uxoris apud principem, sive ut accenderet ac, si eadem femina potirentur, id quoque vinculum potentiam ei adiceret. saepe auditus est consurgens e convivio Caesaris, se quidem ire ad illam, sibi concessam dictitans nobilitatem pulchritudinem, vota omnium et gaudia felicium. his atque talibus inritamentis non longa cunctatio interponitur, sed accepto aditu Poppaea primum per blandimenta et artes valescere, imparem cupidini se et forma Neronis captam simulans; mox acri iam principis amore ad superbiam vertens, si ultra unam alteramque noctem attineretur,

4 consulari et triumphali *Puteolanus* : consularis et triumphalis *M* 16 Crispini *Lipsius* : crispi|| *M* 22 poterentur *alii* ea diceret *M* 24 se quidem *Weissenborn* : seq; *M* : se *dett.* : sese *Nipperdey* sibi *Lipsius* : ubi *M* 28 cupidinis et *M*[1] : cupidini et *M*

nuptam esse se dictitans nec posse matrimonium amittere, devinctam Othoni per genus vitae quod nemo adaequaret: illum animo et cultu magnificum; ibi se summa fortuna digna visere: at Neronem, paelice ancilla et adsuetudine Actes devinctum, nihil e contubernio servili nisi abiectum et sordidum traxisse. deicitur familiaritate sueta, post congressu et comitatu Otho, et ad postremum, ne in urbe aemulatus ageret, provinciae Lusitaniae praeficitur; ubi usque ad civilia arma non ex priore infamia, sed integre sancteque egit, procax otii et potestatis temperantior.

47. Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit. suspectabat maxime Cornelium Sullam, socors ingenium eius in contrarium trahens callidumque et simulatorem interpretando. quem metum Graptus ex libertis Caesaris, usu et senecta Tiberio abusque domum principum edoctus, tali mendacio intendit. pons Mulvius in eo tempore celebris nocturnis inlecebris erat; ventitabatque illuc Nero quo solutius urbem extra lasciviret. igitur regredienti per viam Flaminiam compositas insidias fatoque evitatas, quoniam diverso itinere Sallustianos in hortos remeaverit, auctoremque eius doli Sullam ementitur, quia forte redeuntibus ministris principis quidam per iuvenilem licentiam, quae tunc passim exercebatur, inanem metum fecerant. neque servorum quisquam neque clientium Sullae adgnitus, maximeque despecta et nullius ausi capax natura eius a crimine abhorrebat: proinde tamen quasi convictus esset cedere patria et Massiliensium moenibus coerceri iubetur.

48. Isdem consulibus auditae Puteolanorum legationes quas diversas ordo plebs ad senatum miserant, illi vim

1 omittere *Agricola* 4 pelicē ancillā et adsuetudinē *M*: per pelicem ancillam et adsuetudinem *Weissenborn* 10 otio *Ritter* 15 abusque *Lipsius*: avo usque *M* 17 ventabatque *M* 19 Flaminiam *Puteolanus*: flammineam *M* fato quievit‖atas *M* 22 iuenalem (*rasura inter litteras* u *et* e) *M* 26 perinde *alii* 29 plebsque *manu recentiore*

multitudinis, hi magistratuum et primi cuiusque avaritiam increpantes. eaque seditio ad saxa et minas ignium progressa ne caedem et arma proliceret, C. Cassius adhibendo remedio delectus. quia severitatem eius non tolerabant, precante ipso ad Scribonios fratres ea cura transfertur, data cohorte praetoria cuius terrore et paucorum supplicio rediit oppidanis concordia.

49. Non referrem vulgarissimum senatus consultum quo civitati Syracusanorum egredi numerum edendis gladiatoribus finitum permittebatur, nisi Paetus Thrasea contra dixisset praebuissetque materiem obtrectatoribus arguendae sententiae. cur enim, si rem publicam egere libertate senatoria crederet, tam levia consectaretur? quin de bello aut pace, de vectigalibus et legibus, quibusque aliis *res* Romana contineretur, suaderet dissuaderetve? licere patribus, quoties ius dicendae sententiae accepissent, quae vellent expromere relationemque in ea postulare. an solum emendatione dignum, ne Syracusis spectacula largius ederentur: cetera per omnis imperii partis perinde egregia quam si non Nero sed Thrasea regimen eorum teneret? quod si summa dissimulatione transmitterentur, quanto magis inanibus abstinendum? Thrasea contra, rationem poscentibus amicis, non praesentium ignarum respondebat eius modi consulta corrigere, sed patrum honori dare, ut manifestum fieret magnarum rerum curam non dissimulaturos qui animum etiam levissimis adverterent.

50. Eodem anno crebris populi flagitationibus immodestiam publicanorum arguentis dubitavit Nero an cuncta vectigalia omitti iuberet idque pulcherrimum donum generi mortalium daret. sed impetum eius, multum prius laudata

3 ne caedem *Nipperdey*: necem *M*: ne necem *Walther* 8 vulgarissimum *Haase*: vulgatissimum *M* 14 res *add. Lipsius*, vis *Becher* 15 contineretur *Bud.*: continentur *M*: continetur *Lipsius* suaderet dissuaderetve *Lipsius*: suadere dissuadereve *M* 27 inmodestia *M*

magnitudine animi, attinuere senatores, dissolutionem imperii docendo, si fructus quibus res publica sustineretur deminuerentur: quippe sublatis portoriis sequens ut tributorum abolitio expostularetur. plerasque vectigalium societates a consulibus et tribunis plebei constitutas acri etiam tum populi Romani libertate; reliqua mox ita provisa ut ratio quaestuum et necessitas erogationum inter se congrueret. temperandas plane publicanorum cupidines, ne per tot annos sine querela tolerata novis acerbitatibus ad invidiam verterent.

51. Ergo edixit princeps ut leges cuiusque publici, occultae ad id tempus, proscriberentur; omissas petitiones non ultra annum resumerent; Romae praetor, per provincias qui pro praetore aut consule essent iura adversus publicanos extra ordinem redderent; militibus immunitas servaretur, nisi in iis quae veno exercerent; aliaque admodum aequa quae brevi servata dein frustra habita sunt. manet tamen abolitio quadragesimae quinquagesimaeque et quae alia exactionibus inlicitis nomina publicani invenerant. temperata apud transmarinas provincias frumenti subvectio, et ne censibus negotiatorum naves adscriberentur tributumque pro illis penderent constitutum.

52. Reos ex provincia Africa, qui proconsulare imperium illic habuerant, Sulpicium Camerinum et Pompeium Silvanum absolvit Caesar, Camerinum adversus privatos et paucos, saevitiae magis quam captarum pecuniarum crimina obicientis: Silvanum magna vis accusatorum circumsteterat poscebatque tempus evocandorum testium; reus ilico defendi postulabat, valuitque pecuniosa orbitate et senecta quam ultra vitam eorum produxit quorum ambitu evaserat.

1 seniores *Lipsius* 5 plebei *Ritter*: plebis *M* 6 tum populi R. *Muretus*: p. R. tum *M* 7 congrueret *Halm*: congruere *M*: congruerent *dett.* 16 his *M* 18 quadragesimae *Puteolanus*: quadringentesimae *M* exactionibus *Rhenanus*: exauctionibus *M* 24 habuerant *Rhenanus*: habuerunt *M* supplicium camelinum *M* Pompeium *Lipsius*: pomponium *M*

53. Quietae ad id tempus res in Germania fuerant, ingenio ducum, qui pervulgatis triumphi insignibus maius ex eo decus sperabant si pacem continuavissent. Paulinus Pompeius et L. Vetus ea tempestate exercitui praeerant. ne tamen segnem militem attinerent, ille inchoatum ante tres et sexaginta annos a Druso aggerem coercendo Rheno absolvit, Vetus Mosellam atque *Ararim* facta inter utrumque fossa conectere parabat, ut copiae per mare, dein Rhodano et Arare subvectae per eam fossam, mox fluvio Mosella in Rhenum, exim Oceanum decurrerent, sublatisque itineris difficultatibus navigabilia inter se Occidentis Septentrionisque litora fierent. invidit operi Aelius Gracilis Belgicae legatus, deterrendo Veterem ne legiones alienae provinciae inferret studiaque Galliarum adfectaret, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honesti.

54. Ceterum continuo exercituum otio fama incessit ereptum ius legatis ducendi in hostem. eoque Frisii iuventutem saltibus aut paludibus, imbellem aetatem per lacus admovere ripae agrosque vacuos et militum usui sepositos insedere, auctore Verrito et Malorige, qui nationem eam regebant in quantum Germani regnantur. iamque fixerant domos, semina arvis intulerant utque patrium solum exercebant, cum Dubius Avitus, accepta a Paulino provincia, minitando vim Romanam nisi abscederent Frisii veteres in locos aut novam sedem a Caesare impetrarent, perpulit Verritum et Malorigem preces suscipere. profectique Romam dum aliis curis intentum Neronem opperiuntur, inter ea quae barbaris ostentantur intravere Pompei theatrum, quo magnitudinem populi

2 pervulgatis *Puteolanus*: pervulgati|| *M* 7 Ararim *add. Puteolanus* 14 studiaque *Rhenanus*: in studiaque *M* 21 malorige M^2: malorie *M* quia *M* 27 mallorigem *M*

viserent. illic per otium (neque enim ludicris ignari oblectabantur) dum consessum caveae, discrimina ordinum, quis eques, ubi senatus percontantur, advertere quosdam cultu externo in sedibus senatorum; et quinam forent rogitantes, postquam audiverant earum gentium legatis id honoris datum quae virtute et amicitia Romana praecellerent, nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse exclamant degrediunturque et inter patres considunt. quod comiter a visentibus exceptum, quasi impetus antiqui et bona aemulatio. Nero civitate Romana ambos donavit, Frisios decedere agris iussit. atque illis aspernantibus auxiliaris eques repente immissus necessitatem attulit, captis caesisve qui pervicacius restiterant.

55. Eosdem agros Ampsivarii occupavere, validior gens non modo sua copia, sed adiacentium populorum miseratione, quia pulsi a Chaucis et sedis inopes tutum exilium orabant. aderatque iis clarus per illas gentis et nobis quoque fidus nomine Boiocalus, vinctum se rebellione Cherusca iussu Arminii referens, mox Tiberio, Germanico ducibus stipendia meruisse, et quinquaginta annorum obsequio id quoque adiungere quod gentem suam dicioni nostrae subiceret. quo tantam partem campi iacere in quam pecora et armenta militum aliquando transmitterentur? servarent sane receptus gregibus inter hominum famem, modo ne vastitatem et solitudinem mallent quam amicos populos. Chamavorum quondam ea arva, mox Tubantum et post Vsiporum fuisse. sicuti caelum deis, ita terras generi mortalium datas; quaeque vacuae eas publicas esse. solem inde suspiciens et cetera sidera vocans

6 legum|| (um *in rasura*) id *M* 8 partes *M* 10 aemulatio *Rhenanus* : emulatione *M* 18 boiocalus M^2 : boicalus *M* 19 et Germanico *dett.* 20 et *om. dett.* 22 quo tantam *Lipsius* : quotam|| *M* : quotam p. c. [iacere] *Nipperdey* 23 qua *M* 24 receptus . . . famem *Agricola* : receptos . . . famam *M* 29 suspiciens *Heinsius* : despiciens *M*

quasi coram interrogabat vellentne contueri inane solum: potius mare superfunderent adversus terrarum ereptores.

56. Et commotus his Avitus: patienda meliorum imperia; id dis quos implorarent placitum, ut arbitrium penes Romanos maneret quid darent quid adimerent, neque alios iudices quam se ipsos paterentur. haec in publicum Ampsivariis respondit, ipsi Boiocalo ob memoriam amicitiae daturum agros. quod ille ut proditionis pretium aspernatus addidit 'deesse nobis terra in vitam, in qua moriamur, non potest': atque ita infensis utrimque animis discessum. illi Bructeros, Tencteros, ulteriores etiam nationes socias bello vocabant: Avitus scripto ad Curtilium Manciam superioris exercitus legatum, ut Rhenum transgressus arma a tergo ostenderet, ipse legiones in agrum Tencterum induxit, excidium minitans ni causam suam dissociarent. igitur absistentibus his pari metu exterriti Bructeri; et ceteris quoque aliena pericula deserentibus sola Ampsivariorum gens retro ad Vsipos et Tubantes concessit. quorum terris exacti cum Chattos, dein Cheruscos petissent, errore longo hospites, egeni, hostes in alieno quod iuventutis erat caeduntur, imbellis aetas in praedam divisa est.

57. Eadem aestate inter Hermunduros Chattosque certatum magno proelio, dum flumen gignendo sale fecundum et conterminum vi trahunt, super libidinem cuncta armis agendi religione insita, eos maxime locos propinquare caelo precesque mortalium a deis nusquam propius audiri. inde indulgentia numinum illo in amne illisque silvis salem provenire, non ut alias apud gentis eluvie maris arescente unda,

1 velletne *M* 2 superfunderent *Rhenanus*: superfundere *M* 3 habitus *M* 4 id] ait *Lipsius*: ita *Wurm* 9 terra in vitam *Iac. Gronovius*: terram vivam *M*: terra in qua vivamus *Agricola* mori|| amor *M* 14 Tencterum *Beroaldus*: tenerum *M* 16 absistentibus *Rhenanus*: asistentibus *M* 17 deserentibus *Rhenanus*: defendentibus *M* 20 in a||lio *M* 24 libidinem *Rhenanus*: libidine *M* 27 salem *Puteolanus*: item *M*

sed super ardentem arborum struem fusa ex contrariis inter se elementis, igne atque aquis, concretum. sed bellum Hermunduris prosperum, Chattis exitiosius fuit, quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi viri, cuncta [victa] occidioni dantur. et minae quidem hostiles in ipsos vertebant. sed civitas Vbiorum socia nobis malo improviso adflicta est. nam ignes terra editi villas arva vicos passim corripiebant ferebanturque in ipsa conditae nuper coloniae moenia. neque extingui poterant, non si imbres caderent, non fluvialibus aquis aut quo alio humore, donec inopia remedii et ira cladis agrestes quidam eminus saxa iacere, dein resistentibus flammis propius suggressi ictu fustium aliisque verberibus ut feras absterrebant: postremo tegmina corpori derepta iniciunt, quanto magis profana et usu polluta, tanto magis oppressura ignis.

58. Eodem anno Ruminalem arborem in comitio, quae octingentos et triginta ante annos Remi Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus et arescente trunco deminutam prodigii loco habitum est, donec in novos fetus revivesceret.

LIBER XIV

1. Gaio Vipstano *C.* Fonteio consulibus diu meditatum scelus non ultra Nero distulit, vetustate imperii coalita audacia et flagrantior in dies amore Poppaeae, quae sibi

1 ardentem *Rhenanus*: arentem *M* 2 alimentis *M* concretum *Lipsius*: concreta *M* 5 victa *secl. Becher*, *om. Agricola*: viva *Danesius* 6 ubiorum *Heinsius*: vibonum *M* 10 non fluvialibus *Pichena*: non si fl. *M* 11 remedii *M*[1]: remedio *M*: remediorum *vulgo* 12 agrestis *M* 14 derepta *Agricola*: direpta *M* 15 magis *secl. Acidalius* 18 octingentos *Vat.*: septingentos *M* triginta *Lipsius*: quadraginta *M* 21 reviviseceret *dett. Nipperdey* 22 Vipstano *Ursinus*: vipsano *M* C. *add. Ritter*

matrimonium et discidium Octaviae incolumi Agrippina haud sperans crebris criminationibus, aliquando per facetias incusaret principem et pupillum vocaret, qui iussis alienis obnoxius non modo imperii sed libertatis etiam indigeret. cur enim differri nuptias suas? formam scilicet displicere et triumphalis avos. an fecunditatem et verum animum? timeri ne uxor saltem iniurias patrum, iram populi adversus superbiam avaritiamque matris aperiat. quod si nurum Agrippina non nisi filio infestam ferre posset, redderetur ipsa Othonis coniugio: ituram quoquo terrarum, ubi audiret potius contumelias imperatoris quam viseret periculis eius immixta. haec atque talia lacrimis et arte adulterae penetrantia nemo prohibebat, cupientibus cunctis infringi potentiam matris et credente nullo usque ad caedem eius duratura filii odia.

2. Tradit Cluvius ardore retinendae Agrippinam potentiae eo usque provectam ut medio diei, cum id temporis Nero per vinum et epulas incalesceret, offerret se saepius temulento comptam et incesto paratam; iamque lasciva oscula et praenuntias flagitii blanditias adnotantibus proximis, Senecam contra muliebris inlecebras subsidium a femina petivisse, immissamque Acten libertam quae simul suo periculo et infamia Neronis anxia deferret pervulgatum esse incestum gloriante matre, nec toleraturos milites profani principis imperium. Fabius Rusticus non Agrippinae sed Neroni cupitum id memorat eiusdemque libertae astu disiectum. sed quae Cluvius eadem ceteri quoque auctores prodidere, et fama huc inclinat, seu concepit animo tantum immanitatis Agrippina, seu credibilior novae libidinis meditatio in ea visa est quae puellaribus annis stuprum cum Lepido spe dominationis admiserat, pari cupidine usque ad

3 incusare . . . vocare *Lipsius* 9 redderetur *Acidalius*: redditur *M* 18 offerre saepius *M* 20 flagitii *Rhenanus*: flagitiis *M* 31 M. Lepido *Nipperdey*

libita Pallantis provoluta et exercita ad omne flagitium patrui nuptiis.

3. Igitur Nero vitare secretos eius congressus, abscedentem in hortos aut Tusculanum vel Antiatem in agrum laudare quod otium capesseret. postremo, ubicumque haberetur, praegravem ratus interficere constituit, hactenus consultans, veneno an ferro vel qua alia vi. placuitque primo venenum. sed inter epulas principis si daretur, referri ad casum non poterat tali iam Britannici exitio; et ministros temptare arduum videbatur mulieris usu scelerum adversus insidias intentae; atque ipsa praesumendo remedia munierat corpus. ferrum et caedes quonam modo occultaretur nemo reperiebat; et ne quis illi tanto facinori delectus iussa sperneret metuebat. obtulit ingenium Anicetus libertus, classi apud Misenum praefectus et pueritiae Neronis educator ac mutuis odiis Agrippinae invisus. ergo navem posse componi docet cuius pars ipso in mari per artem soluta effunderet ignaram: nihil tam capax fortuitorum quam mare; et si naufragio intercepta sit, quem adeo iniquum ut sceleri adsignet quod venti et fluctus deliquerint? additurum principem defunctae templum et aras et cetera ostentandae pietati.

4. Placuit sollertia, tempore etiam iuta, quando Quinquatruum festos dies apud Baias frequentabat. illuc matrem elicit, ferendas parentium iracundias et placandum animum dictitans quo rumorem reconciliationis efficeret acciperetque Agrippina facili feminarum credulitate ad gaudia. venientem dehinc obvius in litora (nam Antio adventabat) excepit manu et complexu ducitque Baulos. id villae nomen est quae promunturium Misenum inter et Baianum lacum flexo mari adluitur. stabat inter alias navis ornatior,

5 capesseret *Heinsius* : lacesseret *M* 6 praegravem *Puteolanus*: praegrave *M* 13 illi *Puteolanus* : illo *M* 14 metuebat *M*[1]: metuebant *M* 31 allavitur *M*

tamquam id quoque honori matris daretur: quippe sueverat triremi et classiariorum remigio vehi. ac tum invitata ad epulas erat ut occultando facinori nox adhiberetur. satis constitit extitisse proditorem et Agrippinam auditis insidiis, an crederet ambiguam, gestamine sellae Baias pervectam. ibi blandimentum sublevavit metum: comiter excepta superque ipsum conlocata. iam pluribus sermonibus modo familiaritate iuvenili Nero et rursus adductus, quasi seria consociaret, tracto in longum convictu, prosequitur abeuntem, artius oculis et pectori haerens, sive explenda simulatione, seu periturae matris supremus aspectus quamvis ferum animum retinebat.

5. Noctem sideribus inlustrem et placido mari quietam quasi convincendum ad scelus dii praebuere. nec multum erat progressa navis, duobus e numero familiarium Agrippinam comitantibus, ex quis Crepereius Gallus haud procul gubernaculis adstabat, Acerronia super pedes cubitantis reclinis paenitentiam filii et reciperatam matris gratiam per gaudium memorabat, cum dato signo ruere tectum loci multo plumbo grave, pressusque Crepereius et statim exanimatus est: Agrippina et Acerronia eminentibus lecti parietibus ac forte validioribus quam ut oneri cederent protectae sunt. nec dissolutio navigii sequebatur, turbatis omnibus et quod plerique ignari etiam conscios impediebant. visum dehinc remigibus unum in latus inclinare atque ita navem submergere: sed neque ipsis promptus in rem subitam consensus, et alii contra nitentes dedere facultatem lenioris in mare iactus. verum Acerronia, imprudentia dum se Agrippinam esse utque subveniretur matri principis clamitat, contis et remis et quae fors obtulerat navalibus telis conficitur: Agrippina silens eoque minus adgnita (unum tamen

1 matris *ed. Froben. et Lipsius*: matri *M* 5 Baias *Puteolanus*: baulos *M* 6 blandimento *Agricola* 7 iam *Heinsius*: nam *M* 22 quam ut *Pichena*: quamvis *M* 31 agnita, unum . . . excepit: nando, . . . vecta, . . . infertur *alii*

vulnus umero excepit) nando, deinde occursu lenunculorum Lucrinum in lacum vecta villae suae infertur.

6. Illic reputans ideo se fallacibus litteris accitam et honore praecipuo habitam, quodque litus iuxta non ventis acta, non saxis impulsa navis summa sui parte veluti terrestre machinamentum concidisset; observans etiam Acerroniae necem, simul suum vulnus aspiciens, solum insidiarum remedium esse, si non intellegerentur; misitque libertum Agerinum qui nuntiaret filio benignitate deum et fortuna eius evasisse gravem casum; orare ut quamvis periculo matris exterritus visendi curam differret; sibi ad praesens quiete opus. atque interim securitate simulata medicamina vulneri et fomenta corpori adhibet; testamentum Acerroniae requiri bonaque obsignari iubet, id tantum non per simulationem.

7. At Neroni nuntios patrati facinoris opperienti adfertur evasisse ictu levi sauciam et hactenus adito discrimine ne auctor dubitaretur. tum pavore exanimis et iam iamque adfore obtestans vindictae properam, sive servitia armaret vel militem accenderet, sive ad senatum et populum pervaderet, naufragium et vulnus et interfectos amicos obiciendo: quod contra subsidium sibi? nisi quid Burrus et Seneca; quos expergens statim acciverat, incertum an et ante gnaros. igitur longum utriusque silentium, ne inriti dissuaderent, an eo descensum credebant *ut*, nisi praeveniretur Agrippina, pereundum Neroni esset. post Seneca hactenus promptius *ut* respiceret Burrum ac sciscitaretur an militi imperanda caedes esset. ille praetorianos toti Caesarum domui obstrictos memoresque Germanici nihil adversus progeniem

8 sensit *post* esse *add. Bezzenberger* 17 discrimine ne auctor dubitaretur *G*: discrimine auctor dubitaret|| *M* 23 quos expergens *Pfitzner*: expergens quos *M*: expergens *in* experiens *corr. post* incertum *transtulit Wölfflin*: *in* aperiens *corr. post* an *transtulit Nipperdey* gnaros *in margine ed. Gryphianae*: ignaros *M* (*probante Nipperdey*) 25 ut *om. M* 27 ut *add. Döderlein* acsiscitaretur *M*

eius atrox ausuros respondit: perpetraret Anicetus promissa. qui nihil cunctatus poscit summam sceleris. ad eam vocem Nero illo sibi die dari imperium auctoremque tanti muneris libertum profitetur: iret propere duceretque promptissimos ad iussa. ipse audito venisse missu Agrippinae nuntium Agerinum, scaenam ultro criminis parat gladiumque, dum mandata perfert, abicit inter pedes eius, tum quasi deprehenso vincla inici iubet, ut exitium principis molitam matrem et pudore deprehensi sceleris sponte mortem sumpsisse confingeret.

8. Interim vulgato Agrippinae periculo, quasi casu evenisset, ut quisque acceperat, decurrere ad litus. hi molium obiectus, hi proximas scaphas scandere; alii quantum corpus sinebat vadere in mare; quidam manus protendere; questibus, votis, clamore diversa rogitantium aut incerta respondentium omnis ora compleri; adfluere ingens multitudo cum luminibus, atque ubi incolumem esse pernotuit, ut ad gratandum sese expedire, donec aspectu armati et minitantis agminis disiecti sunt. Anicetus villam statione circumdat refractaque ianua obvios servorum abripit, donec ad foris cubiculi veniret; cui pauci adstabant, ceteris terrore inrumpentium exterritis. cubiculo modicum lumen inerat et ancillarum una, magis ac magis anxia Agrippina quod nemo a filio ac ne Agerinus quidem: aliam fore laetae rei faciem; nunc solitudinem ac repentinos strepitus et extremi mali indicia. abeunte dehinc ancilla 'tu quoque me deseris' prolocuta respicit Anicetum trierarcho Herculeio et Obarito centurione classiario comitatum: ac, si ad visendum venisset, refotam nuntiaret, sin facinus patraturus, nihil se de filio credere; non imperatum parricidium. circumsistunt lectum

2 cunctati *M* 3 illo sibi die *Rhenanus*: illos inbidie *M* 8 exitum *M* 15 votis *Rhenanus*: vocis *M* 17 ut *secl. Urlichs* 19 delecti *M* 20 retractaque *M* 24 laetae rei *Bezzenberger*: lataeret *M*

percussores et prior trierarchus fusti caput eius adflixit. iam in mortem centurioni ferrum destringenti protendens uterum 'ventrem feri' exclamavit multisque vulneribus confecta est.

9. Haec consensu produntur. aspexeritne matrem exanimem Nero et formam corporis eius laudaverit, sunt qui tradiderint, sunt qui abnuant. cremata est nocte eadem convivali lecto et exequiis vilibus; neque, dum Nero rerum potiebatur, congesta aut clausa humus. mox domesticorum cura levem tumulum accepit, viam Miseni propter et villam Caesaris dictatoris quae subiectos sinus editissima prospectat. accenso rogo libertus eius cognomento Mnester *se* ipse ferro transegit, incertum caritate in patronam an metu exitii. hunc sui finem multos ante annos crediderat Agrippina contempseratque. nam consulenti super Nerone responderunt Chaldaei fore ut imperaret matremque occideret; atque illa 'occidat' inquit, 'dum imperet.'

10. Sed a Caesare perfecto demum scelere magnitudo eius intellecta est. reliquo noctis modo per silentium defixus, saepius pavore exsurgens et mentis inops lucem opperiebatur tamquam exitium adlaturam. atque eum auctore Burro prima centurionum tribunorumque adulatio ad spem firmavit, prensantium manum gratantiumque quod discrimen improvisum et matris facinus evasisset. amici dehinc adire templa et coepto exemplo proxima Campaniae municipia victimis et legationibus laetitiam testari: ipse diversa simulatione maestus et quasi incolumitati suae infensus ac morti parentis inlacrimans. quia tamen non, ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur, obversabaturque maris illius et litorum gravis aspectus (et erant qui crederent sonitum tubae collibus circum editis planctusque

1 iam *Faernus*: nam *M* 2 morte *M* (in *supra* M^2) 11 se *hic add. Nipperdey*, *post* ipse *Ernesti* 22 prensantium *Ernesti*: pressantium *M* 27 morti *Lipsius*: morte *M*

tumulo matris audiri), Neapolim concessit litterasque ad senatum misit quarum summa erat repertum cum ferro percussorem Agerinum, ex intimis Agrippinae libertis, et luisse eam poenas conscientia quasi scelus paravisset.

11. Adiciebat crimina longius repetita, quod consortium imperii iuraturasque in feminae verba praetorias cohortis idemque dedecus senatus et populi speravisset, ac postquam frustra habita sit, infensa militi patribusque et plebi dissuasisset donativum et congiarium periculaque viris inlustribus struxisset. quanto suo labore perpetratum ne inrumperet curiam, ne gentibus externis responsa daret. temporum quoque Claudianorum obliqua insectatione cuncta eius dominationis flagitia in matrem transtulit, publica fortuna extinctam referens. namque et naufragium narrabat: quod fortuitum fuisse quis adeo hebes inveniretur ut crederet? aut a muliere naufraga missum cum telo unum qui cohortis et classis imperatoris perfringeret? ergo non iam Nero, cuius immanitas omnium questus antibat, sed Seneca adverso rumore erat quod oratione tali confessionem scripsisset.

12. Miro tamen certamine procerum decernuntur supplicationes apud omnia pulvinaria, utque Quinquatrus quibus apertae insidiae essent ludis annuis celebrarentur; aureum Minervae simulacrum in curia et iuxta principis imago statuerentur; dies natalis Agrippinae inter nefastos esset. Thrasea Paetus silentio vel brevi adsensu priores adulationes transmittere solitus exiit tum senatu ac sibi causam periculi fecit, ceteris libertatis initium non praebuit. prodigia quoque crebra et inrita intercessere: anguem enixa mulier et alia in concubitu mariti fulmine exanimata; iam sol repente obscu-

1 e *ante* tumulo *add. Orelli* 4 poenas *Nipperdey*: poenam *M* quasi scelus *Halm*: quascelus *M* 5 adiciebant *M* 8 habita *Muretus*: ablata *M* 10 struxisset *Ritter*: instruxisset *M* 12 obliqua *Agricola*: oblita *M* 15 fuisse *Rhenanus*: fuisset *M* 21 quinquatrus *Lipsius*: quinquatruus *M* 26 exiit tum senatu *Lipsius*: exitium senatui *M*

ratus et tactae de caelo quattuordecim urbis regiones. quae adeo sine cura deum eveniebant ut multos post annos Nero imperium et scelera continuaverit. ceterum quo gravaret invidiam matris eaque demota auctam lenitatem suam testificaretur, feminas inlustris Iuniam et Calpurniam, praetura functos Valerium Capitonem et Licinium Gabolum sedibus patriis reddidit, ab Agrippina olim pulsos. etiam Lolliae Paulinae cineres reportari sepulcrumque extrui permisit; quosque ipse nuper relegaverat, Iturium et Calvisium poena exolvit. nam Silana fato functa erat, longinquo ab exilio Tarentum regressa labante iam Agrippina, cuius inimicitiis conciderat, vel mitigata.

13. Tamen cunctari in oppidis Campaniae, quonam modo urbem ingrederetur, an obsequium senatus, an studia plebis reperiret anxius: contra deterrimus quisque, quorum non alia regia fecundior extitit, invisum Agrippinae nomen et morte eius accensum populi favorem disserunt: iret intrepidus et venerationem sui coram experiretur; simul praegredi exposcunt. et promptiora quam promiserant inveniunt, obvias tribus, festo cultu senatum, coniugum ac liberorum agmina per sexum et aetatem disposita, extructos, qua incederet, spectaculorum gradus, quo modo triumphi visuntur. hinc superbus ac publici servitii victor Capitolium adiit, grates exolvit seque in omnis libidines effudit quas male coercitas qualiscumque matris reverentia tardaverat.

14. Vetus illi cupido erat curriculo quadrigarum insistere nec minus foedum studium cithara ludicrum in modum canere. concertare equis regium et antiquis ducibus factitatum memorabat idque vatum laudibus celebre et deorum honori

1 tactas *M* 5 praetura *Vertranius*: praefectura *M* 9 Iturium *Rhenanus*: tyturium *M* 12 mitigata . Tamen *Halm*: tamen mitigata *M*: tandem mitigata *Bekker* 13 At Nero cunctari *Baiter* 20 senatu *M* 26 cupido *Lipsius*: copia *M*: cura *Puteolanus* 28 concertare equis *Halm*: cum celaret (cenaret *M*[2]) quis *M*: cum cenaret, quod is *Walther* 29 memorat *M*

datum. enimvero cantus Apollini sacros, talique ornatu adstare non modo Graecis in urbibus sed Romana apud templa numen praecipuum et praescium. nec iam sisti poterat, cum Senecae ac Burro visum ne utraque pervinceret alterum concedere. clausumque valle Vaticana spatium in quo equos regeret haud promisco spectaculo: mox ultro vocari populus Romanus laudibusque extollere, ut est vulgus cupiens voluptatum et, si eodem princeps trahat, laetum. ceterum evulgatus pudor non satietatem, ut rebantur, sed incitamentum attulit. ratusque dedecus molliri, si pluris foedasset, nobilium familiarum posteros egestate venalis in scaenam deduxit; quos fato perfunctos ne nominatim tradam, maioribus eorum tribuendum puto. nam et eius flagitium est qui pecuniam ob delicta potius dedit quam ne delinquerent. notos quoque equites Romanos operas arenae promittere subegit donis ingentibus, nisi quod merces ab eo qui iubere potest vim necessitatis adfert.

15. Ne tamen adhuc publico theatro dehonestaretur, instituit ludos Iuvenalium vocabulo, in quos passim nomina data. non nobilitas cuiquam, non aetas aut acti honores impedimento, quo minus Graeci Latinive histrionis artem exercerent usque ad gestus modosque haud virilis. quin et feminae inlustres deformia meditari; extructaque apud nemus, quod navali stagno circumposuit Augustus, conventicula et cauponae et posita veno inritamenta luxui. dabanturque stipes quas boni necessitate, intemperantes gloria consumerent. inde gliscere flagitia et infamia, nec ulla moribus olim corruptis plus libidinum circumdedit quam illa conluvies. vix artibus honestis pudor retinetur, nedum inter certamina vitiorum pudicitia aut modestia aut quicquam probi moris reservaretur. postremus ipse scaenam incedit,

3 numen *Rhenanus*: nomen *M* 19 Iuvenalium *Puteolanus*: iuvenilium *M* 31 postremus *M*[1]: postremum *M et vulgo* scenas *M*[1]

multa cura temptans citharam et praemeditans adsistentibus phonascis. accesserat cohors militum, centuriones tribunique et maerens Burrus ac laudans. tuncque primum conscripti sunt equites Romani cognomento Augustianorum, aetate ac robore conspicui et pars ingenio procaces, alii in spem potentiae. ii dies ac noctes plausibus personare, formam principis vocemque deum vocabulis appellantes; quasi per virtutem clari honoratique agere.

16. Ne tamen ludicrae tantum imperatoris artes notescerent, carminum quoque studium adfectavit, contractis quibus aliqua pangendi facultas necdum insignis erat. hi cenati considere simul et adlatos vel ibidem repertos versus conectere atque ipsius verba quoquo modo prolata supplere, quod species ipsa carminum docet, non impetu et instinctu nec ore uno fluens. etiam sapientiae doctoribus tempus impertiebat post epulas, utque contraria adseverantium discordia frueretur. nec deerant qui ore vultuque tristi inter oblectamenta regia spectari cuperent.

17. Sub idem tempus levi initio atrox caedes orta inter colonos Nucerinos Pompeianosque gladiatorio spectaculo quod Livineius Regulus, quem motum senatu rettuli, edebat. quippe oppidana lascivia in vicem incessentes probra, dein saxa, postremo ferrum sumpsere, validiore Pompeianorum plebe, apud quos spectaculum edebatur. ergo deportati sunt in urbem multi e Nucerinis trunco per vulnera corpore, ac plerique liberorum aut parentum mortis deflebant. cuius rei iudicium princeps senatui, senatus consulibus permisit.

2 phonascis *Muretus*: facies *M* adcesserat *Lipsius*: abscesserat *M* 4 cognomento *Puteolanus*: ||cognomentum *M*: in cognomentum *Wurm* Augustianorum *Nipperdey*: augusttanorum *M* 5 in spem *Acidalius*: in spe|| *M*: spe *Muretus* 11 erat. hi cenati *Halm* (erat hi *coni. Muretus*, cenati *Haase*): aetatis nati *M*: claritas. Hi *Nipperdey* 12 ablatos *M* 16 utque] ut *Rhenanus* adseverantium *Puteolanus*: adseverant. tum *M* 17 discordia frueretur *Bezzenberger*: discordiae|| rueretur *M* 19 initio *Ernesti*: intentio *M* 21 Livineius *Lipsius*: libidineius *M*, *item infra* 22 incessentes *Lipsius*: incessente *M*

et rursus re ad patres relata, prohibiti publice in decem annos eius modi coetu Pompeiani collegiaque quae contra leges instituerant dissoluta; Livineius et qui alii seditionem conciverant exilio multati sunt.

18. Motus senatu et Pedius Blaesus, accusantibus Cyrenensibus violatum ab eo thesaurum Aesculapii dilectumque militarem pretio et ambitione corruptum. idem Cyrenenses reum agebant Acilium Strabonem, praetoria potestate usum et missum disceptatorem a Claudio agrorum, quos regis Apionis quondam avitos et populo Romano cum regno relictos proximus quisque possessor invaserant, diutinaque licentia et iniuria quasi iure et aequo nitebantur. igitur abiudicatis agris orta adversus iudicem invidia; et senatus ignota sibi esse mandata Claudii et consulendum principem respondit. Nero probata Strabonis sententia se nihilo minus subvenire sociis et usurpata concedere scripsit.

19. Sequuntur virorum inlustrium mortes, Domitii Afri et M. Servilii, qui summis honoribus et multa eloquentia viguerant, ille orando causas, Servilius diu foro, mox tradendis rebus Romanis celebris et elegantia vitae quam clariorem effecit, ut par ingenio, ita morum diversus.

20. Nerone quartum Cornelio Cosso consulibus quinquennale ludicrum Romae institutum est ad morem Graeci certaminis, varia fama, ut cuncta ferme nova. quippe erant qui Gn. quoque Pompeium incusatum a senioribus ferrent quod mansuram theatri sedem posuisset. nam antea subitariis gradibus et scaena in tempus structa ludos edi solitos, vel si vetustiora repetas, stantem populum spectavisse, ne, si consideret theatro, dies totos ignavia continuaret. spectaculorum quidem antiquitas servaretur, quoties praetores

10 avitos *Heinsius*: habitos *M* 15 Nero *Pichena*: ne *M* 16 rescripsit *Haase* 22 quartum *Puteolanus*: quarto *M* 28 ne si consideret *Agricola*: ne *post* continuaret *habet Med.*: ne, si consideret, theatro *interpunxit Nipperdey* 30 praetores ederent *Lipsius*: praetor sederet *M*

ederent, nulla cuiquam civium necessitate certandi. ceterum abolitos paulatim patrios mores funditus everti per accitam lasciviam, ut quod usquam corrumpi et corrumpere queat in urbe visatur, degeneretque studiis externis iuventus, gymnasia et otia et turpis amores exercendo, principe et senatu auctoribus, qui non modo licentiam vitiis permiserint, sed vim adhibeant *ut* proceres Romani specie orationum et carminum scaena polluantur. quid superesse nisi ut corpora quoque nudent et caestus adsumant easque pugnas pro militia et armis meditentur? an iustitiam auctum iri et decurias equitum egregium iudicandi munus expleturos, si fractos sonos et dulcedinem vocum perite audissent? noctes quoque dedecori adiectas ne quod tempus pudori relinquatur, sed coetu promisco, quod perditissimus quisque per diem concupiverit, per tenebras audeat.

21. Pluribus ipsa licentia placebat, ac tamen honesta nomina praetendebant. maiores quoque non abhorruisse spectaculorum oblectamentis pro fortuna quae tum erat, eoque a Tuscis accitos histriones, a Thuriis equorum certamina; et possessa Achaia Asiaque ludos curatius editos, nec quemquam Romae honesto loco ortum ad theatralis artes degeneravisse, ducentis iam annis a L. Mummii triumpho qui primus id genus spectaculi in urbe praebuerit. sed et consultum parsimoniae quod perpetua sedes theatro locata sit potius quam immenso sumptu singulos per annos consurgeret ac destrueretur. nec perinde magistratus rem familiarem exhausturos aut populo efflagitandi Graeca certamina *a* magistratibus causam fore, cum eo sumptu res publica fungatur. oratorum ac vatum victorias incitamentum ingeniis adlaturas; nec cuiquam iudici grave auris studiis

7 ut *add. Acidalius* 8 quis *M* 10 iustitiam auctum iri *Madvig*: ius titia ||augurii *M* 11 egregius *Madvig* melius *ante* expleturos *add. Prammer* expleturas *Seyffert* 26 destrueretur *Nodell ex libro quodam*: strueretur *M* 28 a *add. Rhenanus*

honestis et voluptatibus concessis impertire. laetitiae magis quam lasciviae dari paucas totius quinquennii noctes, quibus tanta luce ignium nihil inlicitum occultari queat. sane nullo insigni dehonestamento id spectaculum transiit; ac ne modica quidem studia plebis exarsere, quia redditi quamquam scaenae pantomimi certaminibus sacris prohibebantur. eloquentiae primas nemo tulit, sed victorem esse Caesarem pronuntiatum. Graeci amictus quis per eos dies plerique incesserant tum exoleverunt.

22. Inter quae sidus cometes effulsit; de quo vulgi opinio est tamquam mutationem regis portendat. igitur quasi iam depulso Nerone, quisnam deligeretur anquirebant; et omnium ore Rubellius Plautus celebratur, cui nobilitas per matrem ex Iulia familia. ipse placita maiorum colebat, habitu severo, casta et secreta domo, quantoque metu occultior, tanto plus famae adeptus. auxit rumorem pari vanitate orta interpretatio fulguris. nam quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna *in villa* cui Sublaqueum nomen est ictae dapes mensaque disiecta erat idque finibus Tiburtum acciderat, unde paterna Plauto origo, hunc illum numine deum destinari credebant, fovebantque multi quibus nova et ancipitia praecolere avida et plerumque fallax ambitio est. ergo permotus his Nero componit ad Plautum litteras, consuleret quieti urbis seque prava diffamantibus subtraheret: esse illi per Asiam avitos agros in quibus tuta et inturbida iuventa frueretur. ita illuc cum coniuge Antistia et paucis familiarium concessit.

Isdem diebus nimia luxus cupido infamiam et periculum Neroni tulit, quia fontem aquae Marciae ad urbem deductae

2 totius *Lipsius*: potius *M* 4 transiit *Lipsius*: transit *M* 8 quis *Groslotius*: quo *M* 9 exoleverunt *Heinsius*: exoleverant *M* 10 interque sidus M^1: interque et sidus *M et vulgo* 11 regnis *Bentley* 17 interra . et atio *M* 18 in villa *add. Bezzenberger* cui Sublaqueum nomen est *secl. Ritter* 24 quieti urbis *Pichena*: qui e turbis *M* 29 Neroni *Puteolanus*: neronis *M* Marciae *Puteolanus*: margio *M*

nando incesserat; videbaturque potus sacros et caerimoniam loci corpore loto polluisse. secutaque anceps valetudo iram deum adfirmavit.

23. At Corbulo post deleta Artaxata utendum recenti terrore ratus ad occupanda Tigranocerta, quibus excisis metum hostium intenderet vel, si pepercisset, clementiae famam adipisceretur, illuc pergit, non infenso exercitu ne spem veniae auferret, neque tamen remissa cura, gnarus facilem mutatu gentem, ut segnem ad pericula ita infidam ad occasiones. barbari, pro ingenio quisque, alii preces offerre, quidam deserere vicos et in avia digredi; ac fuere qui se speluncis et carissima secum abderent. igitur dux Romanus diversis artibus, misericordia adversum supplices, celeritate adversus profugos, immitis iis qui latebras insederant ora et exitus specuum sarmentis virgultisque completos igni exurit. atque illum finis suos praegredientem incursavere Mardi, latrociniis exerciti contraque inrumpentem montibus defensi; quos Corbulo immissis Hiberis vastavit hostilemque audaciam externo sanguine ultus est.

24. Ipse exercitusque ut nullis ex proelio damnis ita per inopiam et labores fatiscebant, carne pecudum propulsare famem adacti; ad hoc penuria aquae, fervida aestas, longinqua itinera sola ducis patientia mitigabantur, eadem pluraque gregario milite tolerantis. ventum dehinc in locos cultos demessaeque segetes, et ex duobus castellis in quae confugerant Armenii alterum impetu captum; qui primam vim depulerant, obsidione coguntur. unde in regionem Tauraunitium transgressus improvisum periculum vitavit. nam haud procul tentorio eius non ignobilis barbarus cum telo repertus ordinem insidiarum seque auctorem et socios per tormenta edidit, convictique et puniti sunt qui specie

2 loto *Lipsius*: toto *M* 6 intendere *M* 11 afferre *Nipperdey-Andresen* 13 adversus *vulgo* 24 pluraque *Jacob*: plura quam *M* tolerantis *Ernesti*: toleranti *M*

amicitiae dolum parabant. nec multo post legati Tigranocerta missi patere moenia adferunt, intentos popularis ad iussa: simul hospitale donum, coronam auream, tradebant. accepitque cum honore, nec quicquam urbi detractum quo promptius obsequium integri retinerent.

25. At praesidium Legerda quod ferox iuventus clauserat non sine certamine expugnatum est: nam et proelium pro muris ausi erant et pulsi intra munimenta aggeri demum et inrumpentium armis cessere. quae facilius proveniebant, quia Parthi Hyrcano bello distinebantur. miserantque Hyrcani ad principem Romanum societatem oratum, attineri a se Vologesen pro pignore amicitiae ostentantes. eos regredientis Corbulo, ne Euphraten transgressi hostium custodiis circumvenirentur, dato praesidio ad litora maris rubri deduxit, unde vitatis Parthorum finibus patrias in sedes remeavere.

26. Quin et Tiridaten per Medos extrema Armeniae intrantem praemisso cum auxiliis Verulano legato atque ipse legionibus citis abire procul ac spem belli amittere subegit; quosque nobis aversos animis cognoverat, caedibus et incendiis perpopulatus possessionem Armeniae usurpabat, cum advenit Tigranes a Nerone ad capessendum imperium delectus, Cappadocum ex nobilitate, regis Archelai nepos, sed quod diu obses apud urbem fuerat, usque ad servilem patientiam demissus. nec consensu acceptus, durante apud quosdam favore Arsacidarum: at plerique superbiam Parthorum perosi datum a Romanis regem malebant. additum et praesidium mille legionarii, tres sociorum cohortes duae-

6 Legerda *Bezzenberger*: legerat *M* 8 aggeri *Bötticher*: aggeris *M*: aggeribus *Ryck* 12 vologese . . . ostentante *M* 17 quin et] quieti *Madvig* 19 omittere *Agricola* 20 aversos animis *Bekker*: ab re (rege M^1 *ut videtur*) ani||nis *M*: alienos animis *Agricola*: adversantis *Nipperdey* 23 pronepos *Nipperdey* 25 nec *Puteolanus*: ne *M* 26 plerisque superbia *M* 28 et] ei *Heinsius*

que equitum alae, et quo facilius novum regnum tueretur, pars Armeniae, ut cuique finitima, Pharasmani Polemonique et Aristobulo atque Antiocho parere iussae sunt. Corbulo in Syriam abscessit, morte Vmmidii legati vacuam ac sibi permissam.

27. Eodem anno ex inlustribus Asiae urbibus Laodicea tremore terrae prolapsa nullo *a* nobis remedio propriis opibus revaluit. at in Italia vetus oppidum Puteoli ius coloniae et cognomentum a Nerone apiscuntur. veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen infrequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias in quibus stipendia expleverant; neque coniugiis suscipiendis neque alendis liberis sueti orbas sine posteris domos relinquebant. non enim, ut olim, universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus ut consensu et caritate rem publicam efficerent, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, sine adfectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in unum collecti, numerus magis quam colonia.

28. Comitia praetorum arbitrio senatus haberi solita, quod acriore ambitu exarserant, princeps composuit, tres qui supra numerum petebant legioni praeficiendo. auxitque patrum honorem statuendo ut, qui a privatis iudicibus ad senatum provocavissent, eiusdem pecuniae periculum facerent cuius si qui imperatorem appellarent; nam antea vacuum id solutumque poena fuerat. fine anni Vibius Secundus eques Romanus accusantibus Mauris repetundarum damnatur atque Italia exigitur, ne graviore poena adficeretur Vibii Crispi fratris opibus enisus.

2 pars] partes *Halm* Armeniae ut *Puteolanus* : armenia eunt *M* Pharasmani Polemonique *Io. Fr. Gronovius* : pars|| nipulique *M* : Pharasmani *Madvig* 4 abscessit *Lipsius* : accessit *M* 7 a *om. M* 17 e diversis manipulis *Becher* 21 quod *Puteolanus* : quo *M* : quoniam *Haase* 25 si *Halm* : is *M* : ii *G*, *Nipperdey* : is *secl. Baiter* appellarent *Madvig* : appellavere *M* 29 frīsoribus *M*

29. Caesennio Paeto et Petronio Turpiliano consulibus gravis clades in Britannia accepta; in qua neque A. Didius legatus, ut memoravi, nisi parta retinuerat, et successor Veranius modicis excursibus Siluras populatus, quin ultra bellum proferret, morte prohibitus est, magna, dum vixit, severitatis fama, supremis testamenti verbis ambitionis manifestus: quippe multa in Neronem adulatione addidit subiecturum ei provinciam fuisse, si biennio proximo vixisset. sed tum Paulinus Suetonius obtinebat Britannos, scientia militiae et rumore populi qui neminem sine aemulo sinit, Corbulonis concertator, receptaeque Armeniae decus aequare domitis perduellibus cupiens. igitur Monam insulam, incolis validam et receptaculum perfugarum, adgredi parat, navisque fabricatur plano alveo adversus breve et incertum. sic pedes; equites vado secuti aut altiores inter undas adnantes equis tramisere.

30. Stabat pro litore diversa acies, densa armis virisque, intercursantibus feminis; in modum Furiarum veste ferali, crinibus deiectis faces praeferebant; Druidaeque circum, preces, diras sublatis ad caelum manibus fundentes, novitate aspectus perculere militem ut quasi haerentibus membris immobile corpus vulneribus praeberent. dein cohortationibus ducis et se ipsi stimulantes ne muliebre et fanaticum agmen pavescerent, inferunt signa sternuntque obvios et igni suo involvunt. praesidium posthac impositum victis excisique luci saevis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras et hominum fibris consulere deos fas habebant. haec agenti Suetonio repentina defectio provinciae nuntiatur.

31. Rex Icenorum Prasutagus, longa opulentia clarus,

1 Caesennio *Nipperdey*: cesonio *M* 2 A. Didius *Lipsius*: havitus *M*: Didius *Nipperdey* 4 Siluras *Lipsius*: silvas *M* 8 provinciam *Lipsius*: provincias *M* 15 vado M^1: vados *M*: vada *Io. Fr. Gronovius* 19 facies *M* 24 strenuuntque *M* 30 Icenorum *Rhenanus*: igenorum *M* (*item infra*)

Caesarem heredem duasque filias scripserat, tali obsequio ratus regnumque et domum suam procul iniuria fore. quod contra vertit, adeo ut regnum per centuriones, domus per servos velut capta vastarentur. iam primum uxor eius Boudicca verberibus adfecta et filiae stupro violatae sunt: praecipui quique Icenorum, quasi cunctam regionem muneri accepissent, avitis bonis exuuntur, et propinqui regis inter mancipia habebantur. qua contumelia et metu graviorum, quando in formam provinciae cesserant, rapiunt arma, commotis ad rebellationem Trinobantibus et qui alii nondum servitio fracti resumere libertatem occultis coniurationibus pepigerant, acerrimo in veteranos odio. quippe in coloniam Camulodunum recens deducti pellebant domibus, exturbabant agris, captivos, servos appellando, foventibus impotentiam veteranorum militibus similitudine vitae et spe eiusdem licentiae. ad hoc templum divo Claudio constitutum quasi arx aeternae dominationis aspiciebatur, delectique sacerdotes specie religionis omnis fortunas effundebant. nec arduum videbatur excindere coloniam nullis munimentis saeptam; quod ducibus nostris parum provisum erat, dum amoenitati prius quam usui consulitur.

32. Inter quae nulla palam causa delapsum Camuloduni simulacrum Victoriae ac retro conversum quasi cederet hostibus. et feminae in furorem turbatae adesse exitium canebant, externosque fremitus in curia eorum auditos; consonuisse ululatibus theatrum visamque speciem in aestuario Tamesae subversae coloniae: iam Oceanus cruento aspectu, dilabente aestu humanorum corporum effigies relictae, ut Britannis ad spem, ita veteranis ad metum

4 Boudicca *Haase* (*ut Med.* 37): boodicia *M* 6 quasi . . . accepissent *secl. Nipperdey* 10 trinovantibus *M* 11 fracti *Agricola*: facti *M* 24 furorem *Faernus*: furore *M* 28 dilabente *Lipsius*: sic labente *M* 29 Britannis . . . veteranis *Iac. Gronovius*: brittanni . . . veterani *M*

trahebantur. sed quia procul Suetonius aberat, petivere a Cato Deciano procuratore auxilium. ille haud amplius quam ducentos sine iustis armis misit; et inerat modica militum manus. tutela templi freti et impedientibus qui occulti rebellionis conscii consilia turbabant, neque fossam aut vallum praeduxerunt, neque motis senibus et feminis iuventus sola restitit: quasi media pace incauti multitudine barbarorum circumveniuntur. et cetera quidem impetu direpta aut incensa sunt: templum in quo se miles conglobaverat biduo obsessum expugnatumque. et victor Britannus Petilio Ceriali, legato legionis nonae, in subsidium adventanti obvius fudit legionem et quod peditum interfecit: Cerialis cum equitibus evasit in castra et munimentis defensus est. qua clade et odiis provinciae quam avaritia eius in bellum egerat trepidus procurator Catus in Galliam transiit.

33. At Suetonius mira constantia medios inter hostis Londinium perrexit, cognomento quidem coloniae non insigne, sed copia negotiatorum et commeatuum maxime celebre. ibi ambiguus an illam sedem bello deligeret, circumspecta infrequentia militis, satisque magnis documentis temeritatem Petilii coercitam, unius oppidi damno servare universa statuit. neque fletu et lacrimis auxilium eius orantium flexus est quin daret profectionis signum et comitantis in partem agminis acciperet: si quos imbellis sexus aut fessa aetas vel loci dulcedo attinuerat ab hoste oppressi sunt. eadem clades municipio Verulamio fuit, quia barbari omissis castellis praesidiisque militarium, quod uberrimum spolianti et defendentibus intutum, laeti praeda et laborum segnes petebant. ad septuaginta milia civium et sociorum

11 Petilio *Lipsius*: petio *M* 14 avaritia eius *Ritter*: avaritiae *M*: avaritia *dett.* 28 militaribus *Pichena*: militare horreum *Madvig* 29 spolianti *Mercerus*: spoliant *M*: spoliatu *Iac. Gronovius*: spoliantibus *Acidalius* laborum *Lipsius*: aliorum *M* 30 segnes *Mercerus*: insignes *M*

iis quae memoravi locis cecidisse constitit. neque enim capere aut venundare aliudve quod belli commercium, sed caedes patibula ignes cruces, tamquam reddituri supplicium at praerepta interim ultione, festinabant.

34. Iam Suetonio quarta decima legio cum vexillariis vicesimanis et *e* proximis auxiliares, decem ferme milia armatorum erant, cum omittere cunctationem et congredi acie parat. deligitque locum artis faucibus et a tergo silva clausum, satis cognito nihil hostium nisi in fronte et apertam planitiem esse sine metu insidiarum. igitur legionarius frequens ordinibus, levis circum armatura, conglobatus pro cornibus eques adstitit. at Britannorum copiae passim per catervas et turmas exultabant, quanta non alias multitudo, et animo adeo feroci ut coniuges quoque testis victoriae secum traherent plaustrisque imponerent quae super extremum ambitum campi posuerant.

35. Boudicca curru filias prae se vehens, ut quamque nationem accesserat, solitum quidem Britannis feminarum ductu bellare testabatur, sed tunc non ut tantis maioribus ortam regnum et opes, verum ut unam e vulgo libertatem amissam, confectum verberibus corpus, contrectatam filiarum pudicitiam ulcisci. eo provectas Romanorum cupidines ut non corpora, ne senectam quidem aut virginitatem impollutam relinquant. adesse tamen deos iustae vindictae: cecidisse legionem quae proelium ausa sit; ceteros castris occultari aut fugam circumspicere. ne strepitum quidem et clamorem tot milium, nedum impetus et manus perlaturos: si copias armatorum, si causas belli secum expenderent, vincendum illa acie vel cadendum esse. id mulieri destinatum: viverent viri et servirent.

4 at *M ut videtur*: ac *vulgo* 6 vicesimanis *Acidalius*: vicesimariis *M* et e *Puteolanus*: et *M*: ex *Ritter*: et proximi *Becher* 14 feroci *Döderlein*: fero *M* 17 bouducca *M*, *vide c.* 31 19 dictu *M* 23 ne *Ernesti*: nec *M* 27 milium *ed. Froben. et Lipsius*: militum *M*

36. Ne Suetonius quidem in tanto discrimine silebat: quamquam confideret virtuti, tamen exhortationes et preces miscebat ut spernerent sonores barbarorum et inanis minas: plus illic feminarum quam iuventutis aspici. imbellis, inermis cessuros statim ubi ferrum virtutemque vincentium toties fusi adgnovissent. etiam in multis legionibus paucos qui proelia profligarent; gloriaeque eorum accessurum quod modica manus universi exercitus famam adipiscerentur. conferti tantum et pilis emissis post umbonibus et gladiis stragem caedemque continuarent, praedae immemores: parta victoria cuncta ipsis cessura. is ardor verba ducis sequebatur, ita se ad intorquenda pila expedierat vetus miles et multa proeliorum experientia ut certus eventus Suetonius daret pugnae signum.

37. Ac primum legio gradu immota et angustias loci pro munimento retinens, postquam in propius suggressos hostis certo iactu tela exhauserat, velut cuneo erupit. idem auxiliarium impetus; et eques protentis hastis perfringit quod obvium et validum erat. ceteri terga praebuere, difficili effugio, quia circumiecta vehicula saepserant abitus. et miles ne mulierum quidem neci temperabat, confixaque telis etiam iumenta corporum cumulum auxerant. clara et antiquis victoriis par ea die laus parta: quippe sunt qui paulo minus quam octoginta milia Britannorum cecidisse tradant, militum quadringentis ferme interfectis nec multo amplius vulneratis. Boudicca vitam veneno finivit. et Poenius Postumus, praefectus castrorum secundae legionis, cognitis quartadecimanorum vicesimanorumque prosperis rebus, quia pari gloria legionem suam fraudaverat abnue-

2 quam *M*   12 expedierant *M*   13 eventus *Rhenanus* : eventu *M*   16 postquam in propius suggressos *Döderlein* : postquam propius suggressus *M*   20 effugium *M*   22 teli *M*   24 octingenta *M* : octo *coni. Nipperdey*   28 quartadecim Ianorum *M*

ratque contra ritum militiae iussa ducis, se ipse gladio transegit.

38. Contractus deinde omnis exercitus sub pellibus habitus est ad reliqua belli perpetranda. auxitque copias Caesar missis ex Germania duobus legionariorum milibus, octo auxiliarium cohortibus ac mille equitibus; quorum adventu nonani legionario milite suppleti sunt, cohortes alaeque novis hibernaculis locatae quodque nationum ambiguum aut adversum fuerat igni atque ferro vastatum. sed nihil aeque quam fames adfligebat serendis frugibus incuriosos, et omni aetate ad bellum versa, dum nostros commeatus sibi destinant. gentesque praeferoces tardius ad pacem inclinabant, quia Iulius Classicianus, successor Cato missus et Suetonio discors, bonum publicum privatis simultatibus impediebat disperseratque novum legatum opperiendum esse, sine hostili ira et superbia victoris clementer deditis consulturum. simul in urbem mandabat, nullum proeliorum finem expectarent, nisi succederetur Suetonio, cuius adversa pravitati ipsius, prospera ad fortunam referebat.

39. Igitur ad spectandum Britanniae statum missus est e libertis Polyclitus, magna Neronis spe posse auctoritate eius non modo inter legatum procuratoremque concordiam gigni, sed et rebellis barbarum animos pace componi. nec defuit Polyclitus quo minus ingenti agmine Italiae Galliaeque gravis, postquam Oceanum transmiserat, militibus quoque nostris terribilis incederet. sed hostibus inrisui fuit apud quos flagrante etiam tum libertate nondum cognita libertinorum potentia erat; mirabanturque quod dux et exercitus

1 ipse *Ruperti*: ipsum *M* 9 vastatum *Ernesti*: vastatur *M* 12 destinat *M*. *post* destinant *Nipperdey signum lacunae posuit* 13 inclinabant *Acidalius* : inclinant *M* 14 Suetonio] suetior *M* 17 urbem *Rhenanus* : urbe *M* 18 proeliorum *Lipsius* : proelio *M* 19 fortunam *Ernesti* : fortunam ipsius *M* 24 barbarorum *M*[2]

tanti belli confector servitiis oboedirent. cuncta tamen ad imperatorem in mollius relata; detentusque rebus gerundis Suetonius, quod postea paucas navis in litore remigiumque in iis amiserat, tamquam durante bello tradere exercitum Petronio Turpiliano qui iam consulatu abierat iubetur. is non inritato hoste neque lacessitus honestum pacis nomen segni otio imposuit.

40. Eodem anno Romae insignia scelera, alterum senatoris, servili alterum audacia, admissa sunt. Domitius Balbus erat praetorius, simul longa senecta, simul orbitate et pecunia insidiis obnoxius. ei propinquus Valerius Fabianus, capessendis honoribus destinatus, subdidit testamentum adscitis Vinicio Rufino et Terentio Lentino equitibus Romanis. illi Antonium Primum et Asinium Marcellum sociaverant. Antonius audacia promptus, Marcellus Asinio Pollione proavo clarus neque morum spernendus habebatur nisi quod paupertatem praecipuum malorum credebat. igitur Fabianus tabulas sociis quos memoravi et aliis minus inlustribus obsignat. quod apud patres convictum et Fabianus Antoniusque cum Rufino et Terentio lege Cornelia damnantur. Marcellum memoria maiorum et preces Caesaris poenae magis quam infamiae exemere.

41. Perculit is dies Pompeium quoque Aelianum, iuvenem quaestorium, tamquam flagitiorum Fabiani gnarum, eique Italia et Hispania in qua ortus erat interdictum est. pari ignominia Valerius Ponticus adficitur quod reos ne apud praefectum urbis arguerentur ad praetorem detulisset, interim specie legum, mox praevaricando ultionem elusurus. additur senatus consulto, qui talem operam emptitasset vendidissetve perinde poena teneretur ac publico iudicio calumniae condemnatus.

3 postea *Halm* : post|| *M* (*cum rasura*) 11 ei *Rhenanus* : et *M* 13 Vinicio *Rhenanus* : vincio *M* 15 promptu *M* : '*an* prompta' *Halm* 18 sociis *Nipperdey* : iis (*in rasura*) *M* : ascitis *Kiessling* 30 ac] *add.* si *supra versum m. vetus*

principe prohibitum est ne mos antiquus quem misericordia non minuerat per saevitiam intenderetur.

46. Damnatus isdem consulibus Tarquitius Priscus repetundarum Bithynis interrogantibus, magno patrum gaudio quia accusatum ab eo Statilium Taurum pro consule ipsius meminerant. census per Gallias a Q. Volusio et Sextio Africano Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano: Trebellium dum uterque dedignatur, supra tulere.

47. Eo anno mortem obiit Memmius Regulus, auctoritate constantia fama, in quantum praeumbrante imperatoris fastigio datur, clarus, adeo ut Nero aeger valetudine et adulantibus circum, qui finem imperio adesse dicebant, si quid fato pateretur, responderit habere subsidium rem publicam. rogantibus dehinc in quo potissimum, addiderat in Memmio Regulo. vixit tamen post haec Regulus quiete defensus et quia nova generis claritudine neque invidiosis opibus erat. gymnasium eo anno dedicatum a Nerone praebitumque oleum equiti ac senatui Graeca facilitate.

48. P. Mario L. Afinio consulibus Antistius praetor, quem in tribunatu plebis licenter egisse memoravi, probrosa adversus principem carmina factitavit vulgavitque celebri convivio dum apud Ostorium Scapulam epulatur. exim a Cossutiano Capitone, qui nuper senatorium ordinem precibus Tigellini soceri sui receperat, maiestatis delatus est. tum primum revocata ea lex; credebaturque haud perinde exitium Antistio quam imperatori gloriam quaeri, ut condemnatum a senatu intercessione tribunicia morti eximeret. et cum Ostorius nihil audivisse pro testimonio dixisset, adversis

2 intenderetur *Rhenanus*: incenderetur *M* 5 quia] qui *Lipsius* 10 obit *M* 20 Afinio *Borghesi*: asinio *M* 25 tigellani *M*, *litteram* i *supra addidit manus recentior* 26 credebaturque *Acidalius*: credebatur quae *M* 27 quaeri ut *inter alias emendationes Acidalius*: quaesivit *M* condemnatum *Ritter*: condemnatus *M*: condemnatus . . . eximeretur *G*

testibus creditum; censuitque Iunius Marullus consul designatus adimendam reo praeturam necandumque more maiorum. ceteris inde adsentientibus Paetus Thrasea, multo cum honore Caesaris et acerrime increpito Antistio, non quidquid nocens reus pati mereretur, id egregio sub principe et nulla necessitate obstricto senatui statuendum disseruit: carnificem et laqueum pridem abolita et esse poenas legibus constitutas quibus sine iudicum saevitia et temporum infamia supplicia decernerentur. quin in insula publicatis bonis quo longius sontem vitam traxisset, eo privatim miseriorem et publicae clementiae maximum exemplum futurum.

49. Libertas Thraseae servitium aliorum rupit et postquam discessionem consul permiserat, pedibus in sententiam eius iere, paucis exceptis, in quibus adulatione promptissimus fuit A. Vitellius, optimum quemque iurgio lacessens et respondenti reticens, ut pavida ingenia solent. at consules perficere decretum senatus non ausi de consensu scripsere Caesari. ille inter pudorem et iram cunctatus, postremo rescripsit nulla iniuria provocatum Antistium gravissimas in principem contumelias dixisse; earum ultionem a patribus postulatam et pro magnitudine delicti poenam statui par fuisse. ceterum se, qui severitatem decernentium impediturus fuerit, moderationem non prohibere: statuerent ut vellent, datam et absolvendi licentiam. his atque talibus recitatis et offensione manifesta, non ideo aut consules mutavere relationem aut Thrasea decessit sententia ceterive quae probaverant deseruere, pars, ne principem obiecisse invidiae viderentur, plures numero tuti, Thrasea sueta firmitudine animi et ne gloria intercideret.

50. Haud dispari crimine Fabricius Veiento conflictatus est, quod multa et probrosa in patres et sacerdotes compo-

9 qui|| *M* 10 traxisset *Puteolanus*: transisset *M* miseriorem *Lipsius*: miserior *M* 14 exceptis *Pichena*: exeptis *M*: exemptis *alii* 30 Veiento *Puteolanus*: vegento *M* (*item infra* vegentone)

suisset iis libris quibus nomen codicillorum dederat. adiciebat Tullius Geminus accusator venditata ab eo munera principis et adipiscendorum honorum ius. quae causa Neroni fuit suscipiendi iudicii, convictumque Veientonem Italia depulit et libros exuri iussit, conquisitos lectitatosque donec cum periculo parabantur: mox licentia habendi oblivionem attulit.

51. Sed gravescentibus in dies publicis malis subsidia minuebantur, concessitque vita Burrus, incertum valetudine an veneno. valetudo ex eo coniectabatur quod in se tumescentibus paulatim faucibus et impedito meatu spiritum finiebat. plures iussu Neronis, quasi remedium adhiberetur, inlitum palatum eius noxio medicamine adseverabant, et Burrum intellecto scelere, cum ad visendum eum princeps venisset, aspectum eius aversatum sciscitanti hactenus respondisse: 'ego me bene habeo.' civitati grande desiderium eius mansit per memoriam virtutis et successorum alterius segnem innocentiam, alterius flagrantissima flagitia. quippe Caesar duos praetoriis cohortibus imposuerat, Faenium Rufum ex vulgi favore, quia rem frumentariam sine quaestu tractabat, Sofonium Tigellinum, veterem impudicitiam atque infamiam in eo secutus. atque illi pro cognitis moribus fuere, validior Tigellinus in animo principis et intimis libidinibus adsumptus, prospera populi et militum fama Rufus, quod apud Neronem adversum experiebatur.

52. Mors Burri infregit Senecae potentiam quia nec bonis artibus idem virium erat altero velut duce amoto et Nero ad deteriores inclinabat. hi variis criminationibus Senecam adoriuntur, tamquam ingentis et privatum modum evectas opes adhuc augeret, quodque studia civium in se verteret,

2 Tullius *Borghesi*: talius *M* 3 neronum *M* 10 an *Rhenanus*: aut *M* quod intumescentibus *Muretus* 15 aversatum *Puteolanus*: adversatum *M* 18 flagitia *Orelli*: flagitia: adulteria *M*: flagitia et adulteria *G* 21 Sofonium *Vertranius*: ofonium *M* tigillinum *M* (*et c.* 57. 3 tigyllinus) 22 cognatis *M*

hortorum quoque amoenitate et villarum magnificentia quasi principem supergrederetur. obiciebant etiam eloquentiae laudem uni sibi adsciscere et carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset. nam oblectamentis principis palam iniquum detrectare vim eius equos regentis, inludere voces, quoties caneret. quem ad finem nihil in re publica clarum fore quod non ab illo reperiri credatur? certe finitam Neronis pueritiam et robur iuventae adesse: exueret magistrum satis amplis doctoribus instructus maioribus suis.

53. At Seneca criminantium non ignarus, prodentibus iis quibus aliqua honesti cura et familiaritatem eius magis aspernante Caesare, tempus sermoni orat et accepto ita incipit: 'quartus decimus annus est, Caesar, ex quo spei tuae admotus sum, octavus ut imperium obtines: medio temporis tantum honorum atque opum in me cumulasti ut nihil felicitati meae desit nisi moderatio eius. utar magnis exemplis nec meae fortunae sed tuae. abavus tuus Augustus Marco Agrippae Mytilenense secretum, C. Maecenati urbe in ipsa velut peregrinum otium permisit; quorum alter bellorum socius, alter Romae pluribus laboribus iactatus ampla quidem sed pro ingentibus meritis praemia acceperant. ego quid aliud munificentiae tuae adhibere potui quam studia, ut sic dixerim, in umbra educata, et quibus claritudo venit, quod iuventae tuae rudimentis adfuisse videor, grande huius rei pretium. at tu gratiam immensam, innumeram pecuniam circumdedisti adeo ut plerumque intra me ipse volvam: egone equestri et provinciali loco ortus proceribus civitatis adnumeror? inter nobilis et longa decora praeferentis novitas mea enituit? ubi est animus ille modicis contentus? talis hortos extruit et per haec suburbana incedit et tantis

4 venisset *Lipsius*: evenisset *M* 18 nec] ne *M* abavus *Lipsius*: atavus *M* 23 tuae *om.* *M* 29 decora] cura *M*

agrorum spatiis, tam lato faenore exuberat? una defensio occurrit quod muneribus tuis obniti non debui.

54. Sed uterque mensuram implevimus, et *tu*, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere: cetera invidiam augent. quae quidem, ut omnia mortalia, infra tuam magnitudinem iacet, sed mihi incumbit, mihi subveniendum est. quo modo in militia aut via fessus adminiculum orarem, ita in hoc itinere vitae senex et levissimis quoque curis impar, cum opes meas ultra sustinere non possim, praesidium peto. iube rem per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. nec me in paupertatem ipse detrudam, sed traditis quorum fulgore praestringor, quod temporis hortorum aut villarum curae seponitur in animum revocabo. superest tibi robur et tot per annos visum *summi* fastigii regimen: possumus seniores amici quietem reposcere. hoc quoque in tuam gloriam cedet, eos ad summa vexisse qui et modica tolerarent.'

55. Ad quae Nero sic ferme respondit: 'quod meditatae orationi tuae statim occurram id primum tui muneris habeo, qui me non tantum praevisa sed subita expedire docuisti. abavus meus Augustus Agrippae et Maecenati usurpare otium post labores concessit, sed in ea ipse aetate cuius auctoritas tueretur quidquid illud et qualecumque tribuisset; ac tamen neutrum datis a se praemiis exuit. bello et periculis meruerant; in iis enim iuventa Augusti versata est: nec mihi tela et manus tuae defuissent in armis agenti; sed quod praesens condicio poscebat, ratione consilio

3 tu *om. M* 5 agent *M* 6 iacet *Lipsius*: iacent *M* 7 incumbunt *M* 10 iube rem *Baiter*: iubere *M*¹, (*fortasse*) iuvere *M* per *supra add. M*² 13 praestringor *Cannegieter*: perstringor *M* 15 visum summi *Halm*: visum *M*: nosti summi *Madvig* 16 reposcere *Halm*: respondere *M* 19 quod *Lipsius*: et|| quod *M*: ei: quod *Spengel* 22 abavus *Lipsius*: avus *M* 23 ipse *Agricola*: ipsa *M*

praeceptis pueritiam, dein iuventam meam fovisti. et tua quidem erga me munera, dum vita suppetet, aeterna erunt: quae a me habes, horti et faenus et villae, casibus obnoxia sunt. ac licet multa videantur, plerique haudquaquam artibus tuis pares plura tenuerunt. pudet referre libertinos qui ditiores spectantur: unde etiam mihi rubori est quod praecipuus caritate nondum omnis fortuna antecellis.

56. Verum et tibi valida aetas rebusque et fructui rerum sufficiens, et nos prima imperii spatia ingredimur, nisi forte aut te Vitellio ter consuli aut me Claudio postponis et quantum Volusio longa parsimonia quaesivit, tantum in te mea liberalitas explere non potest. quin, si qua in parte lubricum adulescentiae nostrae declinat, revocas ornatumque robur subsidio impensius regis? non tua moderatio, si reddideris pecuniam, nec quies, si reliqueris principem, sed mea avaritia, meae crudelitatis metus in ore omnium versabitur. quod si maxime continentia tua laudetur, non tamen sapienti viro decorum fuerit unde amico infamiam paret inde gloriam sibi recipere.' his adicit complexum et oscula, factus natura et consuetudine exercitus velare odium fallacibus blanditiis. Seneca, qui finis omnium cum dominante sermonum, grates agit: sed instituta prioris potentiae commutat, prohibet coetus salutantium, vitat comitantis, rarus per urbem, quasi valetudine infensa aut sapientiae studiis domi attineretur.

57. Perculso Seneca promptum fuit Rufum Faenium imminuere Agrippinae amicitiam in eo criminantibus. validiorque in dies Tigellinus et malas artes, quibus solis pollebat, gratiores ratus si principem societate scelerum obstringeret, metus eius rimatur; compertoque Plautum et Sullam maxime timeri, Plautum in Asiam, Sullam in Galliam Narbonensem nuper amotos, nobilitatem eorum et propinquos huic Orientis,

10 et *Acidalius*: set *M* 11 in me *M* 12 libertas *M*

illi Germaniae exercitus commemorat. non se, ut Burrum, diversas spes sed solam incolumitatem Neronis spectare; cui caveri utcumque ab urbanis insidiis praesenti opera: longinquos motus quonam modo comprimi posse? erectas Gallias ad nomen dictatorium nec minus suspensos Asiae populos claritudine avi Drusi. Sullam inopem, unde praecipuam audaciam, et simulatorem segnitiae dum temeritati locum reperiret. Plautum magnis opibus ne fingere quidem cupidinem otii sed veterum Romanorum imitamenta praeferre, adsumpta etiam Stoicorum adrogantia sectaque quae turbidos et negotiorum adpetentis faciat. nec ultra mora. Sulla sexto die pervectis Massiliam percussoribus ante metum et rumorem interficitur cum epulandi causa discumberet. relatum caput eius inlusit Nero tamquam praematura canitie deforme.

58. Plauto parari necem non perinde occultum fuit, quia pluribus salus eius curabatur et spatium itineris ac maris tempusque interiectum moverat famam; vulgoque fingebant petitum ab eo Corbulonem, magnis tum exercitibus praesidentem et, clari atque insontes *si* interficerentur, praecipuum ad pericula. quin et Asiam favore iuvenis arma cepisse, nec milites ad scelus missos aut numero validos aut animo promptos, postquam iussa efficere nequiverint, ad spes novas transisse. vana haec more famae credentium otio augebantur; ceterum libertus Plauti celeritate ventorum praevenit centurionem et mandata L. Antistii soceri attulit: effugeret segnem mortem, dum suffugium esset: magni nominis miseratione reperturum bonos, consociaturum au-

3 praesenti opera *Lipsius*: praesentiora *M*: praesenti cura *Agricola*: praesentia (*sc.* ipsius Neronis) *Puteolanus*: praesenti copia *Haase* 5 suspensos *Lipsius*: suspectos *M* 14 prelatum (*linea per* p *ducta*) *M*: perlatum *Agricola*: *at cf.* 59. 18 20 si *hic add. Bezzenberger*, *ante* clari *Ernesti* 24 transissent *M* vana *Boxhorn*: una *M* otio *ex* otiu *corr.* *M*: odio *Io. Fr. Gronovius* augebantur *Modius*: agebantur *M* 27 effugere *M* dum suffugium esset *Andresen*: otium suffugium et *M*: obvium suffugium et *Orelli* 28 miserationem *M*

dacis: nullum interim subsidium aspernandum. si sexaginta milites (tot enim adveniebant) propulisset, dum refertur nuntius Neroni, dum manus alia permeat, multa secutura quae adusque bellum evalescerent. denique aut salutem tali consilio quaeri, aut nihil gravius audenti quam ignavo patiendum esse.

59. Sed Plautum ea non movere, sive nullam opem providebat inermis atque exul, seu taedio ambiguae spei, an amore coniugis et liberorum, quibus placabiliorem fore principem rebatur nulla sollicitudine turbatum. sunt qui alios a socero nuntios venisse ferant, tamquam nihil atrox immineret; doctoresque sapientiae, Coeranum Graeci, Musonium Tusci generis, constantiam opperiendae mortis pro incerta et trepida vita suasisse. repertus est certe per medium diei nudus exercitando corpori. talem eum centurio trucidavit coram Pelagone spadone quem Nero centurioni et manipulo, quasi satellitibus ministrum regium, praeposuerat. caput interfecti relatum; cuius aspectu (ipsa principis verba referam) 'cur', inquit, 'Nero * * * et posito metu nuptias Poppaeae ob eius modi terrores dilatas maturare parat Octaviamque coniugem amoliri, quamvis modeste ageret, nomine patris et studiis populi gravem. sed ad senatum litteras misit de caede Sullae Plautique haud confessus, verum utriusque turbidum ingenium esse et sibi incolumitatem rei publicae magna cura haberi. decretae eo nomine supplicationes utque Sulla et Plautus senatu moverentur, gravioribus iam ludibriis quam malis.

60. Igitur accepto patrum consulto, postquam cuncta scelerum suorum pro egregiis accipi videt, exturbat Octaviam, sterilem dictitans; exim Poppaeae coniungitur. ea diu

1 aspernandum *Puteolanus*: aspernantium *M* 5 audi||enti *M* 18 aspectum *M* 19 referam *Puteolanus*: referebam *M* lacunam quam notavit Walther ex Dione (62. 14) *cum Halmio supplere possis* 'cur,' inquit, 'Nero, hominem nasutum timuisti?' 27 iam *Agricola*: tam *M*: tamen *G*: tum *Halm*

paelex et adulteri Neronis, mox mariti potens, quendam ex ministris Octaviae impulit servilem ei amorem obicere. destinaturque reus cognomento Eucaerus, natione Alexandrinus, canere tibiis doctus. actae ob id de ancillis quaestiones et vi tormentorum victis quibusdam ut falsa adnuerent, plures perstitere sanctitatem dominae tueri ; ex quibus una instanti Tigellino castiora esse muliebria Octaviae respondit quam os eius. movetur tamen primo civilis discidii specie domumque Burri, praedia Plauti, infausta dona accipit: mox in Campaniam pulsa est addita militari custodia. inde crebri questus nec occulti per vulgum, cui minor sapientia *et* ex mediocritate fortunae pauciora pericula sunt. his . . . tamquam Nero paenitentia flagitii coniugem revocarit Octaviam.

61. Exim laeti Capitolium scandunt deosque tandem venerantur. effigies Poppaeae proruunt, Octaviae imagines gestant umeris, spargunt floribus foroque ac templis statuunt. † itur etiam in principis laudes repetitum venerantium †. iamque et Palatium multitudine et clamoribus complebant, cum emissi militum globi verberibus et intento ferro turbatos disiecere. mutataque quae per seditionem verterant et Poppaeae honos repositus est. quae semper odio, tum et metu atrox ne aut vulgi acrior vis ingrueret aut Nero inclinatione populi mutaretur, provoluta genibus eius, non eo loci res suas agi ut de matrimonio certet, quamquam id sibi vita potius, sed vitam ipsam in extremum adductam a

3 Alexandrinus *Lipsius* : alexandrina *M* 4 per tybias *M* (*probante Orellio*) : puer tibiis *Ritter* 5 victi *M* ut *Puteolanus* : si *M* 10 Campaniam *Puteolanus* : campania *M* 12 et ex *Puteolanus* : et *in* ex *corr. M* his . . . tamquam Nero p. f. c. revocarit *Nipperdey* : his quanquam|| nero p. f. c. revocavit *M* : his Nero, tamquam p. f. c. revocavit *Bud.*, *Halm* : his Nero nequaquam p. f. c. revocavit *Oberlin* 18 *obelo locum notavit Halm* repetitum venerantium *secl. Acidalius* : strepitu venerantium *Andresen* 21 mutataque quae *Puteolanus* : mutata quaeque *M* 25 agi] ait *Bezzenberger* : agi ait *Ritter*

clientelis et servitiis Octaviae quae plebis sibi nomen indiderint, ea in pace ausi quae vix bello evenirent. arma illa adversus principem sumpta; ducem tantum defuisse qui motis rebus facile reperiretur, omitteret modo Campaniam et in urbem ipsa pergeret ad cuius nutum absentis tumultus cierentur. quod alioquin suum delictum? quam cuiusquam offensionem? an quia veram progeniem penatibus Caesarum datura sit? malle populum Romanum tibicinis Aegyptii subolem imperatorio fastigio induci? denique, si id rebus conducat, libens quam coactus acciret dominam, vel consuleret securitati. iusta ultione et modicis remediis primos motus consedisse: at si desperent uxorem Neronis fore Octaviam, illi maritum daturos.

62. Varius sermo et ad metum atque iram accommodatus terruit simul audientem et accendit. sed parum valebat suspicio in servo et quaestionibus ancillarum elusa erat. ergo confessionem alicuius quaeri placet cui rerum quoque novarum crimen adfingeretur. et visus idoneus maternae necis patrator Anicetus, classi apud Misenum, ut memoravi, praefectus, levi post admissum scelus gratia, dein graviore odio, quia malorum facinorum ministri quasi exprobrantes aspiciuntur. igitur accitum eum Caesar operae prioris admonet: solum incolumitati principis adversus insidiantem matrem subvenisse; locum haud minoris gratiae instare si coniugem infensam depelleret. nec manu aut telo opus: fateretur Octaviae adulterium. occulta quidem ad praesens sed magna ei praemia et secessus amoenos promittit, vel, si negavisset, necem intentat. ille insita vaecordia et facilitate priorum flagitiorum plura etiam quam iussum erat fingit fateturque apud amicos quos velut consilio adhibuerat

2 ausis *Lipsius* 5 ipsa *Bötticher*: ipsam *M* 8 malle *Puteolanus*: mallet *M* 10 *sic interpunxit Andresen*: consuleret securitati iusta ultione. et *vulgo* 16 elusa erat *Faernus*: eluserat *M* 25 manus *M*

princeps. tum in Sardiniam pellitur ubi non inops exilium toleravit et fato obiit.

63. At Nero praefectum in spem sociandae classis corruptum et incusatae paulo ante sterilitatis oblitus, abactos partus conscientia libidinum, eaque sibi comperta edicto memorat insulaque Pandateria Octaviam claudit. non alia exul visentium oculos maiore misericordia adfecit. meminerant adhuc quidam Agrippinae a Tiberio, recentior Iuliae memoria obversabatur a Claudio pulsae: sed illis robur aetatis adfuerat; laeta aliqua viderant et praesentem saevitiam melioris olim fortunae recordatione adlevabant. huic primum nuptiarum dies loco funeris fuit, deductae in domum in qua nihil nisi luctuosum haberet, erepto per venenum patre et statim fratre; tum ancilla domina validior et Poppaea non nisi in perniciem uxoris nupta, postremo crimen omni exitio gravius.

64. Ac puella vicesimo aetatis anno inter centuriones et milites, praesagio malorum iam vitae exempta, nondum tamen morte adquiescebat. paucis dehinc interiectis diebus mori iubetur, cum iam viduam se et tantum sororem testaretur communisque Germanicos et postremo Agrippinae nomen cieret, qua incolumi infelix quidem matrimonium sed sine exitio pertulisset. restringitur vinclis venaeque eius per omnis artus exolvuntur; et quia pressus pavore sanguis tardius labebatur, praefervidi balnei vapore enecatur. additurque atrocior saevitia quod caput amputatum latumque in urbem Poppaea vidit. dona ob haec templis decreta quem ad finem memorabimus? quicumque casus temporum illorum nobis vel aliis auctoribus noscent, praesumptum

1 Sardiniam *Puteolanus*: sardinia *M* 3 sociandae *M*[1]: socianda *M* 12 primus *Lipsius* 17 at puella *cum Puteolano mavult Halm* duoetvicesimo *mavult Nipperdey* 18 vitae *Heinsius*: vita *M* 27 decreta quem *Döderlein*: decretaque *M* 29 nossent *M*

habeant, quoties fugas et caedes iussit princeps, toties grates deis actas, quaeque rerum secundarum olim, tum publicae cladis insignia fuisse. neque tamen silebimus si quod senatus consultum adulatione novum aut patientia postremum fuit.

65. Eodem anno libertorum potissimos veneno interfecisse creditus est, Doryphorum quasi adversatum nuptiis Poppaeae, Pallantem, quod immensam pecuniam longa senecta detineret. Romanus secretis criminationibus incusaverat Senecam ut C. Pisonis socium, sed validius a Seneca eodem crimine perculsus est. unde Pisoni timor et orta insidiarum in Neronem magna moles et improspera.

LIBER XV

1. INTEREA rex Parthorum Vologeses cognitis Corbulonis rebus regemque alienigenam Tigranen Armeniae impositum, simul fratre Tiridate pulso spretum Arsacidarum fastigium ire ultum volens, magnitudine rursum Romana et continui foederis reverentia diversas ad curas trahebatur, cunctator ingenio et defectione Hyrcanorum, gentis validae, multisque ex eo bellis inligatus. atque illum ambiguum novus insuper nuntius contumeliae extimulat: quippe egressus Armenia Tigranes Adiabenos, conterminam nationem, latius ac diutius quam per latrocinia vastaverat, idque primores gentium aegre tolerabant: eo contemptionis descensum ut ne duce quidem Romano incursarentur, sed temeritate obsidis tot per annos inter mancipia habiti. accendebat dolorem eorum Monobazus, quem penes Adiabenum regimen, quod praesidium aut unde peteret rogitans. iam de Armenia concessum, proxima trahi; et nisi defendant

Parthi, levius servitium apud Romanos deditis quam captis esse. Tiridates quoque regni profugus per silentium aut modice querendo gravior erat: non enim ignavia magna imperia contineri; virorum armorumque faciendum certamen; id in summa fortuna aequius quod validius, et sua retinere privatae domus, de alienis certare regiam laudem esse.

2. Igitur commotus his Vologeses concilium vocat et proximum sibi Tiridaten constituit atque ita orditur: 'hunc ego eodem mecum patre genitum, cum mihi per aetatem summo nomine concessisset, in possessionem Armeniae deduxi, qui tertius potentiae gradus habetur: nam Medos Pacorus ante ceperat. videbarque contra vetera fratrum odia et certamina familiae nostrae penatis rite composuisse. prohibent Romani et pacem numquam ipsis prospere lacessitam nunc quoque in exitium suum abrumpunt. non ibo infitias: aequitate quam sanguine, causa quam armis retinere parta maioribus malueram. si cunctatione deliqui, virtute corrigam. vestra quidem vis et gloria *in* integro est, addita modestiae fama quae neque summis mortalium spernenda est et a dis aestimatur.' simul diademate caput Tiridatis evinxit, promptam equitum manum, quae regem ex more sectatur, Monaesi nobili viro tradidit, adiectis Adiabenorum auxiliis, mandavitque Tigranen Armenia exturbare, dum ipse positis adversus Hyrcanos discordiis viris intimas molemque belli ciet, provinciis Romanis minitans.

3. Quae ubi Corbuloni certis nuntiis audita sunt, legiones duas cum Verulano Severo et Vettio Bolano subsidium Tigrani mittit occulto praecepto compositius cuncta quam

2 aut *Beroaldus*: haud *M* 14 certamina *Rhenanus*: certam in *M* 16 absitium *M* 19 in *om. M* 23 monaesi *hic Med.* (*c.* 4 moneses, *c.* 5 monesen) 24 exturbare *Ernesti*: exturba *M*: exturbari *dett.*: exturbandum *Becher* 29 cuncta con festinantius *M*

festinantius agerent: quippe bellum habere quam gerere malebat; scripseratque Caesari proprio duce opus esse qui Armeniam defenderet: Syriam ingruente Vologese acriore in discrimine esse. atque interim reliquas legiones pro ripa Euphratis locat, tumultuariam provincialium manum armat, hostilis ingressus praesidiis intercipit. et quia egena aquarum regio est castella fontibus imposita; quosdam rivos congestu harenae abdidit.

4. Ea dum a Corbulone tuendae Syriae parantur, acto raptim agmine Monaeses ut famam sui praeiret, non ideo nescium aut incautum Tigranen offendit. occupaverat Tigranocertam, urbem copia defensorum et magnitudine moenium validam. ad hoc Nicephorius amnis haud spernenda latitudine partem murorum ambit; et ducta ingens fossa qua fluvio diffidebatur. inerantque milites et provisi ante commeatus, quorum subvectu pauci avidius progressi et repentinis hostibus circumventi ira magis quam metu ceteros accenderant. sed Partho ad exequendas obsidiones nulla comminus audacia: raris sagittis neque clausos exterret et semet frustratur. Adiabeni cum promovere scalas et machinamenta inciperent, facile detrusi, mox erumpentibus nostris caeduntur.

5. Corbulo tamen, quamvis secundis rebus suis, moderandum fortunae ratus misit ad Vologesen qui expostularent vim provinciae inlatam: socium amicumque regem, cohortis Romanas circumsideri. omitteret potius obsidionem, aut se quoque in agro hostili castra positurum. Casperius centurio in eam legationem delectus apud oppidum Nisibin, septem et triginta milibus passuum a Tigranocerta distantem, adit regem et mandata ferociter edidit. Vologesi vetus et penitus infixum erat arma Romana vitandi, nec

2 malebant *M* 5 Tummulti varia *M* 12 Tigranocerta *alii* (*item* Tigranocertis, Tigranocerta *c.* 5) 14 ambiit *M* 26 circumsideri *Agricola*: circumsedere *M* 28 legio||nem *M* 30 adiit G^2, *Halm*

praesentia prospere fluebant. inritum obsidium, tutus manu et copiis Tigranes, fugati qui expugnationem sumpserant, missae in Armeniam legiones, et aliae pro Syria paratae ultro inrumpere; sibi imbecillum equitem pabuli inopia: nam exorta vis locustarum ambederat quidquid herbidum aut frondosum. igitur metu abstruso mitiora obtendens, missurum ad imperatorem Romanum legatos super petenda Armenia et firmanda pace respondet: Monaesen omittere Tigranocertam iubet, ipse retro concedit.

6. Haec plures ut formidine regis et Corbulonis minis patrata ac magnifica extollebant: alii occulte pepigisse interpretabantur ut omisso utrimque bello et abeunte Vologese Tigranes quoque Armenia abscederet. cur enim exercitum Romanum a Tigranocertis deductum? cur deserta per otium quae bello defenderant? an melius hibernavisse in extrema Cappadocia, raptim erectis tuguriis, quam in sede regni modo retenti? dilata prorsus arma ut Vologeses cum alio quam cum Corbulone certaret, Corbulo meritae tot per annos gloriae non ultra periculum faceret. nam, ut rettuli, proprium ducem tuendae Armeniae poposcerat, et adventare Caesennius Paetus audiebatur. iamque aderat, copiis ita divisis ut quarta et duodecima legiones addita quinta, quae recens e Moesis excita erat, simul Pontica et Galatarum Cappadocumque auxilia Paeto oboedirent, tertia et sexta et decima legiones priorque Syriae miles apud Corbulonem manerent; cetera ex rerum usu sociarent partirenturve. sed neque Corbulo aemuli patiens, et Paetus, cui satis ad gloriam erat si proximus haberetur, despiciebat gesta, nihil caedis aut praedae, usurpatas nomine tenus urbium expugnationes dictitans: se tributa ac leges et pro umbra regis Romanum ius victis impositurum.

5 vi *M* ambederat *Lipsius* : aberat *M* : abederat *dett.* 17 contenti *M*, re *supra addidit eadem manus.*

7. Sub idem tempus legati Vologesis, quos ad principem missos memoravi, revertere inriti bellumque propalam sumptum a Parthis. nec Paetus detrectavit, sed duabus legionibus, quarum quartam Funisulanus Vettonianus eo in tempore, duodecimam Calavius Sabinus regebant, Armeniam intrat tristi omine. nam in transgressu Euphratis, quem ponte tramittebant, nulla palam causa turbatus equus qui consularia insignia gestabat retro evasit; hostiaque quae muniebantur hibernaculis adsistens semifacta opera fuga perrupit seque vallo extulit; et pila militum arsere, magis insigni prodigio quia Parthus hostis missilibus telis decertat.

8. Ceterum Paetus spretis ominibus necdum satis firmatis hibernaculis, nullo rei frumentariae provisu, rapit exercitum trans montem Taurum reciperandis, ut ferebat, Tigranocertis vastandisque regionibus quas Corbulo integras omisisset. et capta quaedam castella gloriaeque et praedae nonnihil partum, si aut gloriam cum modo aut praedam cum cura habuisset. longinquis itineribus percursando quae obtineri nequibant, corrupto qui captus erat commeatu et instante iam hieme, reduxit exercitum composuitque ad Caesarem litteras quasi confecto bello, verbis magnificis, rerum vacuas.

9. Interim Corbulo numquam neglectam Euphratis ripam crebrioribus praesidiis insedit; et ne ponti iniciendo impedimentum hostiles turmae adferrent (iam enim subiectis campis magna specie volitabant), navis magnitudine praestantis et conexas trabibus ac turribus auctas agit per amnem catapultisque et ballistis proturbat barbaros, in quos saxa et hastae longius permeabant quam ut contrario sagittarum iactu adaequarentur. dein pons continuatus collesque adversi per socias cohortis, post legionum castris

6 tristionē *M* 8 consiliaria *M* hostiaque quae *Puteolanus* : ||ostia quaeque *M* 18 set *ante* longinquis *add. Becher* 28 balistis *M*, *at cf.* xii. 56 29 quos *Puteolanus* : quo *M* permanebant *M*

occupantur, tanta celeritate et ostentatione virium ut Parthi omisso paratu invadendae Syriae spem omnem in Armeniam verterent, ubi Paetus imminentium nescius quintam legionem procul in Ponto habebat, reliquas promiscis militum commeatibus infirmaverat, donec adventare Vologesen magno et infenso agmine auditum.

10. Accitur legio duodecima et unde famam aucti exercitus speraverat, prodita infrequentia: qua tamen retineri castra et eludi Parthus tractu belli poterat, si Paeto aut in suis aut in alienis consiliis constantia fuisset: verum ubi a viris militaribus adversus urgentis casus firmatus erat, rursus ne alienae sententiae indigens videretur in diversa ac deteriora transibat. et tunc relictis hibernis non fossam neque vallum sibi sed corpora et arma in hostem data clamitans, duxit legiones quasi proelio certaturus. deinde amisso centurione et paucis militibus quos visendis hostium copiis praemiserat trepidus remeavit. et quia minus acriter Vologeses institerat, vana rursus fiducia tria milia delecti peditis proximo Tauri iugo imposuit quo transitum regis arcerent; alaris quoque Pannonios, robur equitatus, in parte campi locat. coniunx ac filius castello, cui Arsamosata nomen est, abditi, data in praesidium cohorte ac disperso milite qui in uno habitus vagum hostem promptius sustentavisset. aegre compulsum ferunt ut instantem Corbuloni fateretur. nec a Corbulone properatum quo gliscentibus periculis etiam subsidii laus augeretur. expediri tamen itineri singula milia ex tribus legionibus et alarios octingentos, parem numerum e cohortibus iussit.

11. At Vologeses, quamvis obsessa a Paeto itinera hinc peditatu inde equite accepisset, nihil mutato consilio, sed vi ac minis alaris exterruit, legionarios obtrivit, uno tantum

7 fama *M* 18 peditis *Pichena* : pedites *M* 23 sustentavisset et|| (*imperfecta littera* t) egre *M* 26 subsidii *Puteolanus* : subsidiis *M*

centurione Tarquitio Crescente turrim, in qua praesidium agitabat, defendere auso factaque saepius eruptione et caesis qui barbarorum propius suggrediebantur, donec ignium iactu circumveniretur. peditum si quis integer longinqua et avia, vulnerati castra repetivere, virtutem regis, saevitiam et copias gentium, cuncta metu extollentes, facili credulitate eorum qui eadem pavebant. ne dux quidem obniti adversis, sed cuncta militiae munia deseruerat, missis iterum ad Corbulonem precibus, veniret propere, signa et aquilas et nomen reliquum infelicis exercitus tueretur: se fidem interim, donec vita suppeditet, retenturos.

12. Ille interritus et parte copiarum apud Syriam relicta, ut munimenta Euphrati imposita retinerentur, qua proximum et commeatibus non egenum, regionem Commagenam, exim Cappadociam, inde Armenios petivit. comitabantur exercitum praeter alia sueta bello magna vis camelorum onusta frumenti ut simul hostem famemque depelleret. primum e perculsis Paccium primi pili centurionem obvium habuit, dein plerosque militum; quos diversas fugae causas obtendentis redire ad signa et clementiam Paeti experiri monebat: se nisi victoribus immitem esse. simul suas legiones adire, hortari, priorum admonere, novam gloriam ostendere. non vicos aut oppida Armeniorum, sed castra Romana duasque in iis legiones pretium laboris peti. si singulis manipularibus praecipua servati civis corona imperatoria manu tribueretur, quod illud et quantum decus, ubi par eorum numerus aspiceretur qui adtulissent salutem et qui accepissent! his atque talibus in commune alacres (et erant quos pericula fratrum aut propinquorum propriis stimulis incenderent) continuum diu noctuque iter properabant.

13. Eoque intentius Vologeses premere obsessos, modo

27 aspiceretur *Lipsius* : apisceretur *M*

vallum legionum, modo castellum, quo imbellis aetas defendebatur, adpugnare, propius incedens quam mos Parthis, si ea temeritate hostem in proelium eliceret. at illi vix contuberniis extracti, nec aliud quam munimenta propugnabant, pars iussu ducis, et alii propria ignavia aut Corbulonem opperientes, ac vis *si* ingrueret, provisis exemplis *cladis* Caudinae Numantinaeque; neque eandem vim Samnitibus, Italico populo, ac Parthis, Romani imperii aemulis. validam quoque et laudatam antiquitatem, quoties fortuna contra daret, saluti consuluisse. qua desperatione exercitus dux subactus primas tamen litteras ad Vologesen non supplices, sed in modum querentis composuit, quod pro Armeniis semper Romanae dicionis aut subiectis regi quem imperator delegisset hostilia faceret: pacem ex aequo utilem; ne praesentia tantum spectaret; ipsum adversus duas legiones totis regni viribus advenisse; at Romanis orbem terrarum reliquum quo bellum iuvarent.

14. Ad ea Vologeses nihil pro causa sed opperiendos sibi fratres Pacorum ac Tiridaten rescripsit; illum locum tempusque consilio destinatum quid de Armenia cernerent; adiecisse deos dignum Arsacidarum, simul ut de legionibus Romanis statuerent. missi posthac Paeto nuntii et regis conloquium petitum, qui Vasacen praefectum equitatus ire iussit. tum Paetus Lucullos Pompeios et si qua Caesares obtinendae donandaeve Armeniae egerant, Vasaces imaginem retinendi largiendive penes nos, vim penes Parthos memorat. et multum in vicem disceptato, Monobazus

4 extrahi *Nipperdey* 6 si *hic add. Walther*: ac si vis *alii* 7 cladis *hic add. Bezzenberger*: pacis *post* Numantinaeque *add. Madvig*, *ante* Caudinae *Andresen* caudi nemun|| antineque eandem *M* 8 ac Parthis *Halm*: aut (*cum rasura ante litteram* a, *an* sicut ?) paenis *M*: aut Hispanis quam Parthis *Io. Fr. Gronovius*: aut Hispanis ut *Freinsheim* 13 rei *M* 21 ut *Ursinus et Vertranius*: et *M* 22 post a *ed. Spir.*: posthac a *Haase* 24 qua Caesares *Pichena*: qua ces *cum spatio quattuor litterarum M*

Adiabenus in diem posterum testis iis quae pepigissent adhibetur. placuitque liberari obsidio legiones et decedere omnem militem finibus Armeniorum castellaque et commeatus Parthis tradi; quibus perpetratis copia Vologesi fieret mittendi ad Neronem legatos.

15. Interim flumini Arsaniae (is castra praefluebat) pontem imposuit, specie sibi illud iter expedientis, sed Parthi quasi documentum victoriae iusserant; namque iis usui fuit; nostri per diversum iere. addidit rumor sub iugum missas legiones et alia ex rebus infaustis quorum simulacrum ab Armeniis usurpatum est. namque et munimenta ingressi sunt, antequam agmen Romanum excederet, et circumstetere vias captiva olim mancipia aut iumenta adgnoscentes abstrahentesque: raptae etiam vestes, retenta arma, pavido milite et concedente ne qua proelii causa existeret. Vologeses armis et corporibus caesorum aggeratis quo cladem nostram testaretur, visu fugientium legionum abstinuit: fama moderationis quaerebatur, postquam superbiam expleverat. flumen Arsaniam elephanto insidens, proximus quisque regem vi equorum perrupere, quia rumor incesserat pontem cessurum oneri dolo fabricantium: sed qui ingredi ausi sunt validum et fidum intellexere.

16. Ceterum obsessis adeo suppeditavisse rem frumentariam constitit ut horreis ignem inicerent, contraque prodiderit Corbulo Parthos inopes copiarum et pabulo attrito relicturos oppugnationem, neque se plus tridui itinere afuisse. adicit iure iurando Paeti cautum apud signa, adstantibus iis quos testificando rex misisset, neminem Romanum Armeniam ingressurum donec referrentur litterae Neronis an paci adnueret. quae ut augendae infamiae composita, sic reliqua non in obscuro habentur, una die

6 Arsaniae *Acidalius*: arsanieti *M*: Arsaniae etenim *Lipsius* 7 experientis *M* 16 aggeratis *Heinsius*: aggregatis *M* 27 affuisse *M*

quadraginta milium spatium emensum esse Paetum, desertis passim sauciis, neque minus deformem illam fugientium trepidationem quam si terga in acie vertissent. Corbulo cum suis copiis apud ripam Euphratis obvius non eam speciem insignium et armorum praetulit ut diversitatem exprobraret. maesti manipuli ac vicem commilitonum miserantes ne lacrimis quidem temperare; vix prae fletu usurpata consalutatio. decesserat certamen virtutis et ambitio gloriae, felicium hominum adfectus: sola misericordia valebat et apud minores magis.

17. Ducum inter se brevis sermo secutus est, hoc conquerente inritum laborem, potuisse bellum fuga Parthorum finiri: ille integra utrique cuncta respondit: converterent aquilas et iuncti invaderent Armeniam abscessu Vologesis infirmatam. non ea imperatoris habere mandata Corbulo: periculo legionum commotum e provincia egressum; quando in incerto habeantur Parthorum conatus, Syriam repetiturum: sic quoque optimam fortunam orandam, ut pedes confectus spatiis itinerum alacrem et facilitate camporum praevenientem equitem adsequeretur. exim Paetus per Cappadociam hibernavit: at Vologesis ad Corbulonem missi nuntii, detraheret castella trans Euphraten amnemque, ut olim, medium faceret; ille Armeniam quoque diversis praesidiis vacuam fieri expostulabat. et postremo concessit rex; dirutaque quae Euphraten ultra communiverat Corbulo et Armenii sine arbitro relicti sunt.

18. At Romae tropaea de Parthis arcusque medio Capitolini montis sistebantur, decreta ab senatu integro adhuc bello neque tum omissa, dum aspectui consulitur spreta con-

7 tempera||re *M* : temperavere *alii* 11 conquerente *Faernus*: conquerentium *M* : conquerente iam *malebat Walther* 14 vologeses *M* 21 Vologesis *Puteolanus*: vologeses *M* (vologese *fort.* *M*[1]) : Vologesi *Andresen* 24 dirutaque quae *Puteolanus* : diruta quaeque *M* 25 communiverat *Bekker*: comminiuerat *M*: communierat *Puteolanus* 29 spreto *M*

scientia. quin et dissimulandis rerum externarum curis Nero frumentum plebis vetustate corruptum in Tiberim iecit quo securitatem annonae sustentaret. cuius pretio nihil additum est, quamvis ducentas ferme navis portu in ipso violentia tempestatis et centum alias Tiberi subvectas fortuitus ignis absumpsisset. tres dein consularis, L. Pisonem, Ducenium Geminum, Pompeium Paulinum vectigalibus publicis praeposuit, cum insectatione priorum principum qui gravitate sumptuum iustos reditus antissent: se annuum sexcenties sestertium rei publicae largiri.

19. Percrebuerat ea tempestate pravus mos, cum propinquis comitiis aut sorte provinciarum plerique orbi fictis adoptionibus adsciscerent filios, praeturasque et provincias inter patres sortiti statim emitterent manu quos adoptaverant. . . . magna cum invidia senatum adeunt, ius naturae, labores educandi adversus fraudem et artes et brevitatem adoptionis enumerant. satis pretii esse orbis quod multa securitate, nullis oneribus gratiam honores cuncta prompta et obvia haberent. sibi promissa legum diu expectata in ludibrium verti, quando quis sine sollicitudine parens, sine luctu orbus longa patrum vota repente adaequaret. factum ex eo senatus consultum ne simulata adoptio in ulla parte muneris publici iuvaret ac ne usurpandis quidem hereditatibus prodesset.

20. Exim Claudius Timarchus Cretensis reus agitur, ceteris criminibus ut solent praevalidi provincialium et opibus nimiis ad iniurias minorum elati: una vox eius usque ad contumeliam senatus penetraverat, quod dictitasset in sua potestate situm an pro consulibus qui Cretam obtinuissent

3 ostentaret *Agricola* 5 tyberī *M* 6 assumpsisset *M* 11 pravissi||mos *M eadem manu in* pravus mos *corr.* : pravissimus mos *vulgo* 14 patre *M* 15 *post* adoptaverant *signum lacunae posuit Nipperdey*: qui *supplet Puteolanus*, at patres *Dräger* adeunt ius *Rhenanus* : adeuntibus *M* 28 contumelia *M*

grates agerentur. quam occasionem Paetus Thrasea ad bonum publicum vertens, postquam de reo censuerat provincia Creta depellendum, haec addidit: 'usu probatum est, patres conscripti, leges egregias, exempla honesta apud bonos ex delictis aliorum gigni. sic oratorum licentia Cinciam rogationem, candidatorum ambitus Iulias leges, magistratuum avaritia Calpurnia scita pepererunt; nam culpa quam poena tempore prior, emendari quam peccare posterius est. ergo adversus novam provincialium superbiam dignum fide constantiaque Romana capiamus consilium, quo tutelae sociorum nihil derogetur, nobis opinio decedat, qualis quisque habeatur, alibi quam in civium iudicio esse.

21. Olim quidem non modo praetor aut consul sed privati etiam mittebantur qui provincias viserent et quid de cuiusque obsequio videretur referrent; trepidabantque gentes de aestimatione singulorum: at nunc colimus externos et adulamur, et quo modo ad nutum alicuius grates, ita promptius accusatio decernitur. decernaturque et maneat provincialibus potentiam suam tali modo ostentandi: sed laus falsa et precibus expressa perinde cohibeatur quam malitia, quam crudelitas. plura saepe peccantur, dum demeremur quam dum offendimus. quaedam immo virtutes odio sunt, severitas obstinata, invictus adversum gratiam animus. inde initia magistratuum nostrorum meliora ferme et finis inclinat, dum in modum candidatorum suffragia conquirimus: quae si arceantur, aequabilius atque constantius provinciae regentur. nam ut metu repetundarum infracta avaritia est, ita vetita gratiarum actione ambitio cohibebitur.'

22. Magno adsensu celebrata sententia. non tamen senatus consultum perfici potuit, abnuentibus consulibus ea de re

9 provincialium *Faernus*: provinciarium *M*: provinciarum *dett.* 16 estimatione *M*: existimatione *Ernesti* 19 ius potentiam *Schmidt*: potestas sententiam *Madvig* 20 cohibeantur *M* 26 aequabilius *Agricola*: aequa||libus *M* 28 cohibebitur *Lipsius*: cohibetur *M*

relatum. mox auctore principe sanxere ne quis ad concilium sociorum referret agendas apud senatum pro praetoribus prove consulibus grates, neu quis ea legatione fungeretur.

Isdem consulibus gymnasium ictu fulminis conflagravit effigiesque in eo Neronis ad informe aes liquefacta. et motu terrae celebre Campaniae oppidum Pompei magna ex parte proruit; defunctaque virgo Vestalis Laelia, in cuius locum Cornelia ex familia Cossorum capta est.

23. Memmio Regulo et Verginio Rufo consulibus natam sibi ex Poppaea filiam Nero ultra mortale gaudium accepit appellavitque Augustam dato et Poppaeae eodem cognomento. locus puerperio colonia Antium fuit, ubi ipse generatus erat. iam senatus uterum Poppaeae commendaverat dis votaque publice susceperat, quae multiplicata exolutaque. et additae supplicationes templumque fecunditatis et certamen ad exemplar Actiacae religionis decretum, utque Fortunarum effigies aureae in solio Capitolini Iovis locarentur, ludicrum circense, ut Iuliae genti apud Bovillas, ita Claudiae Domitiaeque apud Antium ederetur. quae fluxa fuere, quartum intra mensem defuncta infante. rursusque exortae adulationes censentium honorem divae et pulvinar aedemque et sacerdotem. atque ipse ut laetitiae, ita maeroris immodicus egit. adnotatum est, omni senatu Antium sub recentem partum effuso, Thraseam prohibitum immoto animo praenuntiam imminentis caedis contumeliam excepisse. secutam dehinc vocem Caesaris ferunt qua reconciliatum se Thraseae apud Senecam iactaverit ac Senecam Caesari gratulatum: unde gloria egregiis viris et pericula gliscebant.

24. Inter quae veris principio legati Parthorum mandata regis Vologesis litterasque in eandem formam attulere: se priora et toties iactata super optinenda Armenia nunc omit-

5 effigiesque *Puteolanus*: effigies|| usque *M* 9 virginio *M* consule *M* 15 fecunditatis *M* (*evanida littera* s): Fecunditati *vulgo* 31 committere *M*

tere, quoniam dii, quamvis potentium populorum arbitri, possessionem Parthis non sine ignominia Romana tradidissent. nuper clausum Tigranen; post Paetum legionesque, cum opprimere posset, incolumis dimisisse. satis adprobatam vim; datum et lenitatis experimentum. nec recusaturum Tiridaten accipiendo diademati in urbem venire nisi sacerdotii religione attineretur. iturum ad signa et effigies principis ubi legionibus coram regnum auspicaretur.

25. Talibus Vologesis litteris, quia Paetus diversa tamquam rebus integris scribebat, interrogatus centurio, qui cum legatis advenerat, quo in statu Armenia esset, omnis inde Romanos excessisse respondit. tum intellecto barbarum inrisu qui peterent quod eripuerant, consuluit inter primores civitatis Nero bellum anceps an pax inhonesta placeret. nec dubitatum de bello. et Corbulo militum atque hostium tot per annos gnarus gerendae rei praeficitur, ne cuius alterius inscitia rursum peccaretur, quia Paeti piguerat. igitur inriti remittuntur, cum donis tamen, unde spes fieret non frustra eadem oraturum Tiridaten, si preces ipse attulisset. Syriaeque executio *C.* Cestio, copiae militares Corbuloni permissae; et quinta decima legio ducente Mario Celso e Pannonia adiecta est. scribitur tetrarchis ac regibus praefectisque et procuratoribus et qui praetorum finitimas provincias regebant iussis Corbulonis obsequi, in tantum ferme modum aucta potestate quem populus Romanus Cn. Pompeio bellum piraticum gesturo dederat. regressum Paetum, cum graviora metueret, facetiis insectari satis habuit Caesar, his ferme verbis: ignoscere se statim, ne tam promptus in pavorem longiore sollicitudine aegresceret.

26. At Corbulo quarta et duodecima legionibus quae

12 barbarorum *alii* (*cf.* xiv. 39): barba||rum *M* 14 inhonesta *Victorius*: inhosta *M* 20 C. *add. Nipperdey* Cestio *Pighius*: citio *M*

fortissimo quoque amisso et ceteris exterritis parum habiles proelio videbantur in Syriam translatis, sextam inde ac tertiam legiones, integrum militem et crebris ac prosperis laboribus exercitum, in Armeniam ducit; addiditque legionem quintam, quae per Pontum agens expers cladis fuerat, simul quintadecimanos recens adductos et vexilla delectorum ex Illyrico et Aegypto, quodque alarum cohortiumque, et auxilia regum in unum conducta apud Melitenen, qua tramittere Euphraten parabat. tum lustratum rite exercitum ad contionem vocat orditurque magnifica de auspiciis imperatoris rebusque a se gestis, adversa in inscitiam Paeti declinans, multa auctoritate, quae viro militari pro facundia erat.

27. Mox iter L. Lucullo quondam penetratum, apertis quae vetustas obsaepserat, pergit. et venientis Tiridatis Vologesisque de pace legatos haud aspernatus, adiungit iis centuriones cum mandatis non immitibus: nec enim adhuc eo ventum ut certamine extremo opus esset. multa Romanis secunda, quaedam Parthis evenisse, documento adversus superbiam. proinde et Tiridati conducere intactum vastationibus regnum dono accipere et Vologesen melius societate Romana quam damnis mutuis genti Parthorum consulturum. scire quantum intus discordiarum quamque indomitas et praeferocis nationes regeret: contra imperatori suo immotam ubique pacem et unum id bellum esse. simul consilio terrorem adicere et megistanas Armenios, qui primi a nobis defecerant, pellit sedibus, castella eorum excindit, plana edita, validos invalidosque pari metu complet.

28. Non infensum nec cum hostili odio Corbulonis nomen etiam barbaris habebatur eoque consilium eius fidum credebant. ergo Vologeses neque atrox in summam et quibusdam praefecturis indutias petit: Tiridates locum

11 adversa in *Victorius*: adversā *M* 20 perinde *M* 21 vologeses *M* 29 nec cum] nedum *Lipsius*

diemque conloquio poscit. tempus propinquum, locus in quo nuper obsessae cum Paeto legiones erant barbaris delectus est ob memoriam laetioris ibi rei, Corbuloni non vitatus ut dissimilitudo fortunae gloriam augeret. neque infamia Paeti angebatur, quod eo maxime patuit quia filio eius tribuno ducere manipulos atque operire reliquias malae pugnae imperavit. die pacta Tiberius Alexander, inlustris eques Romanus, minister bello datus, et Vinicianus Annius, gener Corbulonis, nondum senatoria aetate et pro legato quintae legioni impositus, in castra Tiridatis venere, honori eius ac ne metueret insidias tali pignore; viceni dehinc equites adsumpti. et viso Corbulone rex prior equo desiluit; nec cunctatus Corbulo, sed pedes uterque dexteras miscuere.

29. Exim Romanus laudat iuvenem omissis praecipitibus tuta et salutaria capessentem: ille de nobilitate generis multum praefatus, cetera temperanter adiungit: iturum quippe Romam laturumque novum Caesari decus, non adversis Parthorum rebus supplicem Arsaciden. tum placuit Tiridaten ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec nisi manu Neronis resumere; et conloquium osculo finitum. dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetere fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat. ad quam progressus Tiridates, caesis ex more victimis, sublatum capiti diadema imagini subiecit, magnis

2 barbaris *Döderlein*: cum barbaris *M*: cum barbaris delectus esset *G, Halm* 3 laetiori sibi (*i.e.* laetioris ibi) M^1: laetioris sibi *M et vulgo* Corbuloni non vitatus *Agricola*: corbulo non vitatus *M*: Corbulo non vitavit *Bekker* 8 Vinicianus *Ryck*: vinianus *M, cf.* vi. 9 9 aetate et M^1: aetates et *M*: aetate set *vulgo* 10 honori *Lipsius*: honor *M*: honore *dett.* 17 multum *Puteolanus*: militum *M* 28 sublati *M* capite *Rhenanus*

apud cunctos animorum motibus, quos augebat insita adhuc oculis exercituum Romanorum caedes aut obsidio: at nunc versos casus; iturum Tiridaten ostentui gentibus quanto minus quam captivum?

30. Addidit gloriae Corbulo comitatem epulasque; et rogitante rege causas, quoties novum aliquid adverterat, ut initia vigiliarum per centurionem nuntiari, convivium bucina dimitti et structam ante augurale aram subdita face accendi, cuncta in maius attollens admiratione prisci moris adfecit. postero die spatium oravit quo tantum itineris aditurus fratres ante matremque viseret; obsidem interea filiam tradit litterasque supplices ad Neronem.

31. Et digressus Pacorum apud Medos, Vologesen Ecbatanis repperit non incuriosum fratris: quippe et propriis nuntiis a Corbulone petierat ne quam imaginem servitii Tiridates perferret neu ferrum traderet aut complexu provincias obtinentium arceretur foribusve eorum adsisteret, tantusque ei Romae quantus consulibus honor esset. scilicet externae superbiae sueto non inerat notitia nostri apud quos vis imperii valet, inania tramittuntur.

32. Eodem anno Caesar nationes Alpium maritimarum in ius Latii transtulit. equitum Romanorum locos sedilibus plebis anteposuit apud circum; namque ad eam diem indiscreti inibant, quia lex Roscia nihil nisi de quattuordecim ordinibus sanxit. spectacula gladiatorum idem annus habuit pari magnificentia ac priora; sed feminarum inlustrium senatorumque plures per arenam foedati sunt.

33. C. Laecanio M. Licinio consulibus acriore in dies cupidine adigebatur Nero promiscas scaenas frequentandi: nam adhuc per domum aut hortos cecinerat Iuvenalibus ludis, quos ut parum celebris et tantae voci angustos spernebat. non tamen Romae incipere ausus Neapolim quasi

3 iturum *Rhenanus*: iterum *M* 8 augurale *Agricola*: auguralē *M* 13 pacorem *M* 30 aut Iuvenalibus *Haase*

Graecam urbem delegit: inde initium fore ut transgressus in Achaiam insignisque et antiquitus sacras coronas adeptus maiore fama studia civium eliceret. ergo contractum oppidanorum vulgus, et quos e proximis coloniis et municipiis eius rei fama acciverat, quique Caesarem per honorem aut varios usus sectantur, etiam militum manipuli, theatrum Neapolitanorum complent.

34. Illic, plerique ut arbitrabantur, triste, ut ipse, providum potius et secundis numinibus evenit: nam egresso qui adfuerat populo vacuum et sine ullius noxa theatrum conlapsum est. ergo per compositos cantus grates dis atque ipsam recentis casus fortunam celebrans petiturusque maris Hadriae traiectus apud Beneventum interim consedit, ubi gladiatorium munus a Vatinio celebre edebatur. Vatinius inter foedissima eius aulae ostenta fuit, sutrinae tabernae alumnus, corpore detorto, facetiis scurrilibus; primo in contumelias adsumptus, dehinc optimi cuiusque criminatione eo usque valuit ut gratia pecunia vi nocendi etiam malos praemineret.

35. Eius munus frequentanti Neroni ne inter voluptates quidem a sceleribus cessabatur. isdem quippe illis diebus Torquatus Silanus mori adigitur, quia super Iuniae familiae claritudinem divum Augustum abavum ferebat. iussi accusatores obicere prodigum largitionibus, neque aliam spem quam in rebus novis esse: quin inter libertos habere quos ab epistulis et libellis et rationibus appellet, nomina summae curae et meditamenta. tum intimus quisque libertorum vincti abreptique; et cum damnatio instaret, brachiorum venas Torquatus interscidit; secutaque Neronis oratio ex more, quamvis sontem et defensioni merito

1 transgressis *M* 5 acciverat *Bud.*: civerat *M* 8 arbitrabantur *Rhenanus*: arbitrantur *M* 23 abavum *Rupertus*: atavum *M* iussis *M* 25 quin inter libertos *Andresen*: quine || innobiles *M*: quin eum inter (*sine* 'inter' *ed. Bip.*) libertos *Halm*: quin immo viles *Rhenanus*: quin eum ignobiles *Ruperti* 29 intercidit *Zumpt*

diffisum victurum tamen fuisse si clementiam iudicis expectasset.

36. Nec multo post omissa in praesens Achaia (causae in incerto fuere) urbem revisit, provincias Orientis, maxime Aegyptum, secretis imaginationibus agitans. dehinc edicto testificatus non longam sui absentiam et cuncta in re publica perinde immota ac prospera fore, super ea profectione adiit Capitolium. illic veneratus deos, cum Vestae quoque templum inisset, repente cunctos per artus tremens, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione numquam timore vacuus, deseruit inceptum, cunctas sibi curas amore patriae leviores dictitans. vidisse maestos civium vultus, audire secretas querimonias, quod tantum *itineris* aditurus esset, cuius ne modicos quidem egressus tolerarent, sueti adversum fortuita aspectu principis refoveri. ergo ut in privatis necessitudinibus proxima pignora praevalerent, ita populum Romanum vim plurimam habere parendumque retinenti. haec atque talia plebi volentia fuere, voluptatum cupidine et, quae praecipua cura est, rei frumentariae angustias, si abesset, metuenti. senatus et primores in incerto erant procul an coram atrocior haberetur: dehinc, quae natura magnis timoribus, deterius credebant quod evenerat.

37. Ipse quo fidem adquireret nihil usquam perinde laetum sibi, publicis locis struere convivia totaque urbe quasi domo uti. et celeberrimae luxu famaque epulae fuere quas a Tigellino paratas ut exemplum referam, ne saepius eadem prodigentia narranda sit. igitur in stagno Agrippae fabricatus est ratem cui superpositum convivium navium aliarum tractu moveretur. naves auro et ebore distinctae, remiges-

5 edicto *Rhenanus*: dicto *M* 6 in re publica perinde *Pichena*: in rep || periende *M* 7 prospere *M* 13 itineris *hic addidit Halm, post* esset *Heinsius* tantum iter *G* auditurus *M* 16 *post* ita *supplevit* in re publica *Wurm*, apud se *ex Halmii priore coniectura Andresen* 26 tigellino *M* exemplā *M*: exemplar *Pichena*

que exoleti per aetates et scientiam libidinum componebantur. volucris et feras diversis e terris et animalia maris Oceano abusque petiverat. crepidinibus stagni lupanaria adstabant inlustribus feminis completa et contra scorta visebantur nudis corporibus. iam gestus motusque obsceni; et postquam tenebrae incedebant, quantum iuxta nemoris et circumiecta tecta consonare cantu et luminibus clarescere. ipse per licita atque inlicita foedatus nihil flagitii reliquerat quo corruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex illo contaminatorum grege (nomen Pythagorae fuit) in modum sollemnium coniugiorum denupsisset. inditum imperatori flammeum, missi auspices, dos et genialis torus et faces nuptiales, cuncta denique spectata quae etiam in femina nox operit.

38. Sequitur clades, forte an dolo principis incertum (nam utrumque auctores prodidere), sed omnibus quae huic urbi per violentiam ignium acciderunt gravior atque atrocior. initium in ea parte circi ortum quae Palatino Caelioque montibus contigua est, ubi per tabernas, quibus id mercimonium inerat quo flamma alitur, simul coeptus ignis et statim validus ac vento citus longitudinem circi corripuit. neque enim domus munimentis saeptae vel templa muris cincta aut quid aliud morae interiacebat. impetu pervagatum incendium plana primum, deinde in edita adsurgens et rursus inferiora populando, antiit remedia velocitate mali et obnoxia urbe artis itineribus hucque et illuc flexis atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit. ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa aetate aut rudis pueritiae [aetas], quique sibi quique aliis consulebant, dum trahunt invalidos aut opperiuntur, pars mora, pars festinans, cuncta impediebant. et saepe dum in tergum respectant lateribus aut fronte circumveniebantur, vel si in proxima evaserant,

12 missi *ed. Froben.*: misit *M*: visi *Rhenanus*: missi et *Döderlein*
26 hicque *M* 28 aetate *secl. Lipsius* 29 aetas *secl. Iac. Gronovius*

illis quoque igni correptis, etiam quae longinqua crediderant in eodem casu reperiebant. postremo, quid vitarent quid peterent ambigui, complere vias, sterni per agros; quidam amissis omnibus fortunis, diurni quoque victus, alii caritate suorum, quos eripere nequiverant, quamvis patente effugio interiere. nec quisquam defendere audebat, crebris multorum minis restinguere prohibentium, et quia alii palam faces iaciebant atque esse sibi auctorem vociferabantur, sive ut raptus licentius exercerent seu iussu.

39. Eo in tempore Nero Antii agens non ante in urbem regressus est quam domui eius, qua Palatium et Maecenatis hortos continuaverat, ignis propinquaret. neque tamen sisti potuit quin et Palatium et domus et cuncta circum haurirentur. sed solacium populo exturbato ac profugo campum Martis ac monumenta Agrippae, hortos quin etiam suos patefecit et subitaria aedificia extruxit quae multitudinem inopem acciperent; subvectaque utensilia ab Ostia et propinquis municipiis pretiumque frumenti minutum usque ad ternos nummos. quae quamquam popularia in inritum cadebant, quia pervaserat rumor ipso tempore flagrantis urbis inisse eum domesticam scaenam et cecinisse Troianum excidium, praesentia mala vetustis cladibus adsimulantem.

40. Sexto demum die apud imas Esquilias finis incendio factus, prorutis per immensum aedificiis ut continuae violentiae campus et velut vacuum caelum occurreret. necdum positus metus aut redierat plebi spes: rursum grassatus ignis patulis magis urbis locis; eoque strages hominum minor, delubra deum et porticus amoenitati dicatae latius

1 ignis *M* 2 reperiebant *Io. Fr. Gronovius*: repperiebantur *M* 4 diurno quoque victu *Brotier*: copia *post* victus *supplevit Nipperdey* 20 rumori *M*: rumor in *Ernesti* 24 prorutis *Io. Fr. Gronovius*: proruptis *M* 26 positus metus *Iacob*: post metus *M* aut redierat plebi spes *Madvig*: aut rediebat lebis . . . (*spatio vacuo trium litterarum*) *M*: et rediit haut levius *Halm* (levius *coni.* *Lipsius*)

procidere. plusque infamiae id incendium habuit quia praediis Tigellini Aemilianis proruperat videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo appellandae gloriam quaerere. quippe in regiones quattuordecim Roma dividitur, quarum quattuor integrae manebant, tres solo tenus deiectae: septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, lacera et semusta.

41. Domuum et insularum et templorum quae amissa sunt numerum inire haud promptum fuerit: sed vetustissima religione, quod Servius Tullius Lunae et magna ara fanumque quae praesenti Herculi Arcas Evander sacraverat, aedesque Statoris Iovis vota Romulo Numaeque regia et delubrum Vestae cum Penatibus populi Romani exusta; iam opes tot victoriis quaesitae et Graecarum artium decora, exim monumenta ingeniorum antiqua et incorrupta, *ut* quamvis in tanta resurgentis urbis pulchritudine multa seniores meminerint quae reparari nequibant. fuere qui adnotarent XIIII Kal. Sextilis principium incendii huius ortum, et quo Senones captam urbem inflammaverint. alii eo usque cura progressi sunt ut totidem annos mensisque et dies inter utraque incendia numerent.

42. Ceterum Nero usus est patriae ruinis extruxitque domum in qua haud proinde gemmae et aurum miraculo essent, solita pridem et luxu vulgata, quam arva et stagna et in modum solitudinum hinc silvae inde aperta spatia et prospectus, magistris et machinatoribus Severo et Celere, quibus ingenium et audacia erat etiam quae natura denegavisset per artem temptare et viribus principis inludere. namque ab lacu Averno navigabilem fossam usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant squalenti litore aut per montis adversos. neque enim aliud umidum gignendis

16 ut *add. Halm*: decora; exim . . . . . incorrupta quamvis . . . . . meminerint (*id est* meminisse possunt) *Orelli* 17 meminerant *Rhenanus* 19 quo et *Rhenanus* 28 temperare *M*

aquis occurrit quam Pomptinae paludes: cetera abrupta aut arentia ac, si perrumpi possent, intolerandus labor nec satis causae. Nero tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno iuga conisus est; manentque vestigia inritae spei.

43. Ceterum urbis quae domui supererant non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione nec passim erecta, sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque porticibus quae frontem insularum protegerent. eas porticus Nero sua pecunia extructurum purgatasque areas dominis traditurum pollicitus est. addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis finivitque tempus intra quod effectis domibus aut insulis apiscerentur. ruderi accipiendo Ostiensis paludes destinabat utique naves quae frumentum Tiberi subvectassent onustae rudere decurrerent; aedificiaque ipsa certa sui parte sine trabibus saxo Gabino Albanove solidarentur, quod is lapis ignibus impervius est; iam aqua privatorum licentia intercepta quo largior et pluribus locis in publicum flueret, custodes; et subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet; nec communione parietum, sed propriis quaeque muris ambirentur. ea ex utilitate accepta decorem quoque novae urbi attulere. erant tamen qui crederent veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiae itinerum et altitudo tectorum non perinde solis vapore perrumperentur: at nunc patulam latitudinem et nulla umbra defensam graviore aestu ardescere.

44. Et haec quidem humanis consiliis providebantur. mox petita dis piacula aditique Sibyllae libri, ex quibus

5 irrita *M* 6 domus perierant *Lipsius*: domus supererant *Puteolanus* 7 erectae *Lipsius* 16 subvecta essent *M*: subvectavissent *Halm* 19 largitior *M* 20 custodes essent *Madvig* 21 nec comm. . . . ambirentur *Nipperdey ante* iam (*l.* 18) *posuit* 30 dis *Io. Fr. Gronovius*: a dis *M*

supplicatum Vulcano et Cereri Proserpinaeque ac propitiata Iuno per matronas, primum in Capitolio, deinde apud proximum mare, unde hausta aqua templum et simulacrum deae perspersum est; et sellisternia ac pervigilia celebravere feminae quibus mariti erant. sed non ope humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia quin iussum incendium crederetur. ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis adfecit quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursum erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque. igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi aut flammandi, atque ubi defecisset dies in usum nocturni luminis urerentur. hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat et circense ludicrum edebat, habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo insistens. unde quamquam adversus sontis et novissima exempla meritos miseratio oriebatur, tamquam non utilitate publica sed in saevitiam unius absumerentur.

45. Interea conferendis pecuniis pervastata Italia, provinciae eversae sociique populi et quae civitatium liberae vocantur. inque eam praedam etiam dii cessere, spoliatis in urbe templis egestoque auro quod triumphis, quod votis

17 in *del. Faernus* 18 convicti] coniuncti *M* 19 aut . . . . . atque] multi crucibus adfixi aut flamma usti, aliique *ex Sulpicio Severo* ii. 29 *correxit Halm*: aut crucibus affixi aut flammati *secl. Nipperdey-Andresen* 20 flammati *Agricola* 21 usu *M* 23 curriculo *Agricola*: circulo *M*

omnis populi Romani aetas prospere aut in metu sacraverat. enimvero per Asiam atque Achaiam non dona tantum sed simulacra numinum abripiebantur, missis in eas provincias Acrato ac Secundo Carrinate. ille libertus cuicumque flagitio promptus, hic Graeca doctrina ore tenus exercitus animum bonis artibus non induerat. ferebatur Seneca quo invidiam sacrilegii a semet averteret longinqui ruris secessum oravisse et, postquam non concedebatur, ficta valetudine quasi aeger nervis cubiculum non egressus. tradidere quidam venenum ei per libertum ipsius, cui nomen Cleonicus, paratum iussu Neronis vitatumque a Seneca proditione liberti seu propria formidine, dum persimplici victu et agrestibus pomis ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerat.

46. Per idem tempus gladiatores apud oppidum Praeneste temptata eruptione praesidio militis, qui custos adesset, coerciti sunt, iam Spartacum et vetera mala rumoribus ferente populo, ut est novarum rerum cupiens pavidusque. nec multo post clades rei navalis accipitur, non bello (quippe haud alias tam immota pax), sed certum ad diem in Campaniam redire classem Nero iusserat, non exceptis maris casibus. ergo gubernatores, quamvis saeviente pelago, a Formiis movere; et gravi Africo, dum promunturium Miseni superare contendunt, Cumanis litoribus impacti triremium plerasque et minora navigia passim amiserunt.

47. Fine anni vulgantur prodigia imminentium malorum nuntia: vis fulgurum non alias crebrior et sidus cometes, sanguine inlustri semper Neroni expiatum; bicipites hominum aliorumve animalium partus abiecti in publicum aut in sacrificiis, quibus gravidas hostias immolare mos est, reperti.

4 Carrinate *Nipperdey*: caprinatae *M*: Carinate *Puteolanus* 6 imbuerat *Lipsius* 9 egressus M^1: egressum *M* 12 per simplicem victum *Halm* 16 adest *Nipperdey*

et in agro Placentino viam propter natus vitulus cui caput in crure esset; secutaque haruspicum interpretatio, parari rerum humanarum aliud caput, sed non fore validum neque occultum, quia in utero repressum aut iter iuxta editum sit.

48. Ineunt deinde consulatum Silius Nerva et Atticus Vestinus, coepta simul et aucta coniuratione in quam certatim nomina dederant senatores eques miles, feminae etiam, cum odio Neronis tum favore in C. Pisonem. is Calpurnio genere ortus ac multas insignisque familias paterna nobilitate complexus, claro apud vulgum rumore erat per virtutem aut species virtutibus similis. namque facundiam tuendis civibus exercebat, largitionem adversum amicos et ignotis quoque comi sermone et congressu; aderant etiam fortuita, corpus procerum, decora facies: sed procul gravitas morum aut voluptatum parsimonia; levitati ac magnificentiae et aliquando luxu indulgebat, idque pluribus probabatur qui in tanta vitiorum dulcedine summum imperium non restrictum nec perseverum volunt.

49. Initium coniurationi non a cupidine ipsius fuit: nec tamen facile memoraverim quis primus auctor, cuius instinctu concitum sit quod tam multi sumpserunt. promptissimos Subrium Flavum tribunum praetoriae cohortis et Sulpicium Asprum centurionem extitisse constantia exitus docuit; et Lucanus Annaeus Plautiusque Lateranus vivida odia intulere. Lucanum propriae causae accendebant, quod famam carminum eius premebat Nero prohibueratque ostentare, vanus adsimulatione: Lateranum consulem designatum nulla iniuria sed amor rei publicae sociavit. at Flavius Scaevinus et Afranius Quintianus, uterque senatorii ordinis, contra famam sui principium tanti facinoris

4 aut] et *Ernesti* 12 in ignotis *Becher* 15 levitati *Ernesti*: lenitati *M* 22 Flavum *Bekker*: flavium *M* (*item c.* 65) 24 Lateranus *Bekker*: lateranus consul designatus *M* 27 aemulatione *Lipsius* consulem designatum *secl. Ritter*; *idem in l.* 24 consul designatus *tuetur* 28 amore rei p. *M*

capessivere: nam Scaevino dissoluta luxu mens et proinde vita somno languida; Quintianus mollitia corporis infamis et a Nerone probroso carmine diffamatus contumeliam ultum ibat.

50. Ergo dum scelera principis et finem adesse imperio deligendumque qui fessis rebus succurreret inter se aut inter amicos iaciunt, adgregavere Claudium Senecionem, Cervarium Proculum, Vulcacium Araricum, Iulium Augurinum, Munatium Gratum, Antonium Natalem, Marcium Festum, equites Romanos; ex quibus Senecio, e praecipua familiaritate Neronis, speciem amicitiae etiam tum retinens eo pluribus periculis conflictabatur: Natalis particeps ad omne secretum Pisoni erat; ceteris spes ex novis rebus petebatur. adscitae sunt super Subrium et Sulpicium, de quibus rettuli, militares manus Gavius Silvanus et Statius Proxumus tribuni cohortium praetoriarum, Maximus Scaurus et Venetus Paulus centuriones. sed summum robur in Faenio Rufo praefecto videbatur, quem vita famaque laudatum per saevitiam impudicitiamque Tigellinus in animo principis antibat fatigabatque criminationibus ac saepe in metum adduxerat quasi adulterum Agrippinae et desiderio eius ultioni intentum. igitur ubi coniuratis praefectum quoque praetorii in partis descendisse crebro ipsius sermone facta fides, promptius iam de tempore ac loco caedis agitabant. et cepisse impetum Subrius Flavus ferebatur in scaena canentem Neronem adgrediendi, aut cum ardente domo per noctem huc illuc cursaret incustoditus. hic occasio solitudinis, ibi ipsa frequentia tanti decoris testis pul-

3 contumelias multum *in* contumelia multum *eadem manu corr. M*: contumelias *vulgo* 6 deligendumque qui *Puteolanus*: deligendum quique *M* 7 Claudium *Ritter*: tullium *M* 8 Vulcacius *Andresen*: vulgacium *M* (*vide* xvi. 8) *ex Hist.* iv. 9 Tugurinum *olim edd.* 15 Proxumus *Andresen*: proximus *M* (*vide c.* 71) 23 sermonis *M* 26 ardente domo] *locum suspicatur Madvig* 28 pulcherrima *Urlichs*: pulcherrimum *M*

cherrima animum extimulaverant, nisi impunitatis cupido retinuisset, magnis semper conatibus adversa.

51. Interim cunctantibus prolatantibusque spem ac metum Epicharis quaedam, incertum quonam modo sciscitata (neque illi ante ulla rerum honestarum cura fuerat), accendere et arguere coniuratos, ac postremum lentitudinis eorum pertaesa et in Campania agens primores classiariorum Misenensium labefacere et conscientia inligare conisa est tali initio. erat nauarchus in ea classe Volusius Proculus, occidendae matris Neroni inter ministros, non ex magnitudine sceleris provectus, ut rebatur. is mulieri olim cognitus, seu recens orta amicitia, dum merita erga Neronem sua et quam in inritum cecidissent aperit adicitque questus et destinationem vindictae, si facultas oreretur, spem dedit posse impelli et pluris conciliare: nec leve auxilium in classe, crebras occasiones, quia Nero multo apud Puteolos et Misenum maris usu laetabatur. ergo Epicharis plura; et omnia scelera principis orditur, neque senatui quidquam manere. sed provisum quonam modo poenas eversae rei publicae daret: accingeretur modo navare operam et militum acerrimos ducere in partis, ac digna pretia expectaret; nomina tamen coniuratorum reticuit. unde Proculi indicium inritum fuit, quamvis ea quae audierat ad Neronem detulisset. accita quippe Epicharis et cum indice composita nullis testibus innisum facile confutavit. sed ipsa in custodia retenta est, suspectante Nerone haud falsa esse etiam quae vera non probabantur.

52. Coniuratis tamen metu proditionis permotis placitum maturare caedem apud Baias in villa Pisonis, cuius amoeni-

1 extimulaverant *M*[1]: extimulaverat *M* incolumitatis *Nipperdey-Andresen* 6 urguere *Pluygers, Halm* 9 erant || uarchus *M* 10 Neroni *Heinsius*: neronis *M* 18 neque populo *ante* neque senatui *addidit Madvig, post* senatui *Halm* 19 senatui] sancti *Thomas* quidquam *Madvig*: quod *M*: neque sancti quidquam *Nipperdey-Andresen* 21 multum *M*

tate captus Caesar crebro ventitabat balneasque et epulas inibat omissis excubiis et fortunae suae mole. sed abnuit Piso invidiam praetendens, si sacra mensae diique hospitales caede qualiscumque principis cruentarentur: melius apud urbem in illa invisa et spoliis civium extructa domo vel in publico patraturos quod pro re publica suscepissent. haec in commune, ceterum timore occulto ne L. Silanus eximia nobilitate disciplinaque C. Cassii, apud quem educatus erat, ad omnem claritudinem sublatus imperium invaderet, prompte daturis qui a coniuratione integri essent quique miserarentur Neronem tamquam per scelus interfectum. plerique Vestini quoque consulis acre ingenium vitavisse Pisonem crediderunt, ne ad libertatem oreretur vel delecto imperatore alio sui muneris rem publicam faceret. etenim expers coniurationis erat, quamvis super eo crimine Nero vetus adversum insontem odium expleverit.

53. Tandem statuere circensium ludorum die, qui Cereri celebratur, exequi destinata, quia Caesar rarus egressu domoque aut hortis clausus ad ludicra circi ventitabat promptioresque aditus erant laetitia spectaculi. ordinem insidiis composuerant, ut Lateranus, quasi subsidium rei familiari oraret, deprecabundus et genibus principis accidens prosterneret incautum premeretque, animi validus et corpore ingens; tum iacentem et impeditum tribuni et centuriones et ceterorum, ut quisque audentiae habuisset, adcurrerent trucidarentque, primas sibi partis expostulante Scaevino, qui pugionem templo Salutis [in Etruria] sive, ut alii tradidere, Fortunae Ferentino in oppido detraxerat gestabatque velut magno operi sacrum. interim Piso apud

12 ingentum *M* 13 libertatem oreretur *Pichena* : libertate moreretur *M* 23 accidens *Rhenanus* : accedens *M* 26 audientiae *M* 27 expostulanti *M* 28 in etruria *secl. Ernesti* 29 Ferentino *Cluverius* : frentano *M* 30 operi *Pichena* : operis *M*

aedem Cereris opperiretur, unde eum praefectus Faenius et ceteri accitum ferrent in castra, comitante Antonia, Claudii Caesaris filia, ad eliciendum vulgi favorem, quod C. Plinius memorat. nobis quoquo modo traditum non occultare in animo fuit, quamvis absurdum videretur aut inanem ad spem Antoniam nomen et periculum commodavisse aut Pisonem notum amore uxoris alii matrimonio se obstrinxisse, nisi si cupido dominandi cunctis adfectibus flagrantior est.

54. Sed mirum quam inter diversi generis ordinis, aetatis sexus, ditis pauperes taciturnitate omnia cohibita sint, donec proditio coepit e domo Scaevini; qui pridie insidiarum multo sermone cum Antonio Natale, dein regressus domum testamentum obsignavit, promptum vagina pugionem, de quo supra rettuli, vetustate obtusum increpans asperari saxo et in mucronem ardescere iussit eamque curam liberto Milicho mandavit. simul adfluentius solito convivium initum, servorum carissimi libertate et alii pecunia donati; atque ipse maestus et magnae cogitationis manifestus erat, quamvis laetitiam vagis sermonibus simularet. postremo vulneribus ligamenta quibusque sistitur sanguis parare eundem Milichum monet, sive gnarum coniurationis et illuc usque fidum, seu nescium et tunc primum arreptis suspicionibus, ut plerique tradidere [de consequentibus]. nam cum secum servilis animus praemia perfidiae reputavit simulque immensa pecunia et potentia obversabantur, cessit fas et salus patroni et acceptae libertatis memoria. etenim uxoris quoque consilium adsumpserat muliebre ac deterius: quippe ultro metum intentabat,

6 inanem ad *Pichena* : inane aut *M* (ad *margo m. vet.*) 16 aspernari *M* 22 parare *Puteolanus*: partiebatq; *M* : paret ematque *Madvig* : parari iubet idque *Nipperdey-Andresen* 24 de consequentibus *secl. Heinsius* : de consequentibus consentitur *Müller* 28 ut enim *M*

multosque adstitisse libertos ac servos qui eadem viderint: nihil profuturum unius silentium, at praemia penes unum fore qui indicio praevenisset.

55. Igitur coepta luce Milichus in hortos Servilianos pergit; et cum foribus arceretur, magna et atrocia adferre dictitans deductusque ab ianitoribus ad libertum Neronis Epaphroditum, mox ab eo ad Neronem, urgens periculum, gravis coniuratos et cetera quae audiverat coniectaverat docet. telum quoque in necem eius paratum ostendit accirique reum iussit. is raptus per milites et defensionem orsus, ferrum cuius argueretur olim religione patria cultum et in cubiculo habitum ac fraude liberti subreptum respondit. tabulas testamenti saepius a se et incustodita dierum observatione signatas. pecunias et libertates servis et ante dono datas, sed ideo tunc largius quia tenui iam re familiari et instantibus creditoribus testamento diffideret. enimvero liberalis semper epulas struxisse, vitam amoenam et duris iudicibus parum probatam. fomenta vulneribus nulla iussu suo sed, quia cetera palam vana obiecisset, adiungere crimen cuius se pariter indicem et testem faceret. adicit dictis constantiam; incusat ultro intestabilem et consceleratum tanta vocis ac vultus securitate ut labaret indicium, nisi Milichum uxor admonuisset Antonium Natalem multa cum Scaevino ac secreta conlocutum et esse utrosque C. Pisonis intimos.

56. Ergo accitur Natalis et diversi interrogantur quisnam is sermo, qua de re fuisset. tum exorta suspicio, quia non congruentia responderant, inditaque vincla. et tormentorum aspectum ac minas non tulere: prior tamen Natalis, totius conspirationis magis gnarus, simul arguendi peritior,

7 et aphroditum *M* 8 aut *post* audiverat *add. Wurm* 17 struxisse diffideret enimvero (*repet. ex l.* 16) vitam *M* 20 cuius se *Acidalius*: I;sisse *M* ut sese *Agricola* 27 quae *M*

de Pisone primum fatetur, deinde adicit Annaeum Senecam, sive internuntius inter eum Pisonemque fuit, sive ut Neronis gratiam pararet, qui infensus Senecae omnis ad eum opprimendum artes conquirebat. tum cognito Natalis indicio Scaevinus quoque pari imbecillitate, an cuncta iam patefacta credens nec ullum silentii emolumentum, edidit ceteros. ex quibus Lucanus Quintianusque et Senecio diu abnuere: post promissa impunitate corrupti, quo tarditatem excusarent, Lucanus Aciliam matrem suam, Quintianus Glitium Gallum, Senecio Annium Pollionem, amicorum praecipuos, nominavere.

57. Atque interim Nero recordatus Volusii Proculi indicio Epicharin attineri ratusque muliebre corpus impar dolori tormentis dilacerari iubet. at illam non verbera, non ignes, non ira eo acrius torquentium ne a femina spernerentur, pervicere quin obiecta denegaret. sic primus quaestionis dies contemptus. postero cum ad eosdem cruciatus retraheretur gestamine sellae (nam dissolutis membris insistere nequibat), vinclo fasciae, quam pectori detraxerat, in modum laquei ad arcum sellae restricto indidit cervicem et corporis pondere conisa tenuem iam spiritum expressit, clariore exemplo libertina mulier in tanta necessitate alienos ac prope ignotos protegendo, cum ingenui et viri et equites Romani senatoresque intacti tormentis carissima suorum quisque pignorum proderent. non enim omittebant Lucanus quoque et Senecio et Quintianus passim conscios edere, magis magisque pavido Nerone, quamquam multiplicatis excubiis semet saepsisset.

58. Quin et urbem per manipulos occupatis moenibus, insesso etiam mari et amne, velut in custodiam dedit. voli-

7 Quintianusque (*cf. c.* 49) *Lipsius et sic deinceps*: quintilienusque *M* 9 Aciliam *Puteolanus* (*ex c.* 71): atillam *M* quintilianus *M* 11 praecipuae *M* 13 Epicharin *Bekker*: apichari *M* (*cum rasura*): Epicharim *Puteolanus* 19 fascae *M* 24 intactis *M* 28 sepisset *M*

tabantque per fora, per domos, rura quoque et proxima municipiorum pedites equitesque, permixti Germanis, quibus fidebat princeps quasi externis. continua hinc et vincta agmina trahi ac foribus hortorum adiacere. atque ubi dicendam ad causam introissent, laetatum erga coniuratos et fortuitus sermo et subiti occursus, si convivium, si spectaculum simul inissent, pro crimine accipi, cum super Neronis ac Tigellini saevas percontationes Faenius quoque Rufus violenter urgeret, nondum ab indicibus nominatus, et quo fidem inscitiae pararet, atrox adversus socios. idem Subrio Flavo adsistenti adnuentique an inter ipsam cognitionem destringeret gladium caedemque patraret, rennuit infregitque impetum iam manum ad capulum referentis.

59. Fuere qui prodita coniuratione, dum auditur Milichus, dum dubitat Scaevinus, hortarentur Pisonem pergere in castra aut rostra escendere studiaque militum et populi temptare. si conatibus eius conscii adgregarentur, secuturos etiam integros; magnamque motae rei famam, quae plurimum in novis consiliis valeret. nihil adversum haec Neroni provisum. etiam fortis viros subitis terreri, nedum ille scaenicus, Tigellino scilicet cum paelicibus suis comitante, arma contra cieret. multa experiendo confieri quae segnibus ardua videantur. frustra silentium et fidem in tot consciorum animis et corporibus sperare: cruciatui aut praemio cuncta pervia esse. venturos qui ipsum quoque vincirent, postremo indigna nece adficerent. quanto laudabilius periturum, dum amplectitur rem publicam, dum auxilia libertati invocat. miles potius deesset et plebes desereret, dum ipse maioribus, dum posteris, si vita praeriperetur, mortem adprobaret. immotus his et paululum in publico versatus, post domi secretus, animum adversum

5 laetatum *dett.* : latatum *M* : clam actum *Halm et alii alia* 6 et fortuitus *Walther* : set fortuitus *M* : fortuitus *Nipperdey* 10 et *Acidalius* : set *M* 24 sperari *alii* 26 vincerent *M*

suprema firmabat, donec manus militum adveniret quos Nero tirones aut stipendiis recentis delegerat: nam vetus miles timebatur tamquam favore imbutus. obiit abruptis brachiorum venis. testamentum foedis adversus Neronem adulationibus amori uxoris dedit, quam degenerem et sola corporis forma commendatam amici matrimonio abstulerat. nomen mulieri Satria Galla, priori marito Domitius Silus: hic patientia, illa impudicitia Pisonis infamiam propagavere.

60. Proximam necem Plautii Laterani consulis designati Nero adiungit, adeo propere ut non complecti liberos, non illud breve mortis arbitrium permitteret. raptus in locum servilibus poenis sepositum manu Statii tribuni trucidatur, plenus constantis silentii nec tribuno obiciens eandem conscientiam.

Sequitur caedes Annaei Senecae, laetissima principi, non quia coniurationis manifestum compererat, sed ut ferro grassaretur, quando venenum non processerat. solus quippe Natalis et hactenus prompsit missum se ad aegrotum Senecam uti viseret conquerereturque cur Pisonem aditu arceret: melius fore si amicitiam familiari congressu exercuissent; et respondisse Senecam sermones mutuos et crebra conloquia neutri conducere; ceterum salutem suam incolumitate Pisonis inniti. haec ferre Gavius Silvanus tribunus praetoriae cohortis et an dicta Natalis suaque responsa nosceret percontari Senecam iubetur. is forte an prudens ad eum diem ex Campania remeaverat quartumque apud lapidem suburbano rure substiterat. illo propinqua vespera tribunus venit et villam globis militum saepsit; tum ipsi cum Pompeia Paulina uxore et amicis duobus epulanti mandata imperatoris edidit.

61. Seneca missum ad se Natalem conquestumque no-

1 quis *M* 3 tamquam *Rhenanus*: quanquam *M* 7 mulieri Satria *Andresen*: mulieris atria *M*: mulieris Atria *vulgo* 23 Gavius *Bekker*: gravius *M* 28 globos *M*: globus *Puteolanus*

mine Pisonis quod a visendo eo prohiberetur, seque rationem valetudinis et amorem quietis excusavisse respondit. cur salutem privati hominis incolumitati suae anteferret causam non habuisse; nec sibi promptum in adulationes ingenium. idque nulli magis gnarum quam Neroni, qui saepius libertatem Senecae quam servitium expertus esset. ubi haec a tribuno relata sunt Poppaea et Tigellino coram, quod erat saevienti principi intimum consiliorum, interrogat an Seneca voluntariam mortem pararet. tum tribunus nulla pavoris signa, nihil triste in verbis eius aut vultu deprensum confirmavit. ergo regredi et indicere mortem iubetur. tradit Fabius Rusticus non eo quo venerat itinere reditum sed flexisse ad Faenium praefectum, et expositis Caesaris iussis an obtemperaret interrogavisse, monitumque ab eo ut exequeretur, fatali omnium ignavia. nam et Silvanus inter coniuratos erat augebatque scelera in quorum ultionem consenserat. voci tamen et aspectui pepercit intromisitque ad Senecam unum ex centurionibus qui necessitatem ultimam denuntiaret.

62. Ille interritus poscit testamenti tabulas; ac denegante centurione conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum iam et tamen pulcherrimum habeat, imaginem vitae suae relinquere testatur, cuius si memores essent, bonarum artium famam fructum constantis amicitiae laturos. simul lacrimas eorum modo sermone, modo intentior in modum coercentis ad firmitudinem revocat, rogitans ubi praecepta sapientiae, ubi tot per annos meditata ratio adversum imminentia? cui enim ignaram fuisse saevitiam Neronis? neque aliud superesse post matrem fratremque interfectos quam ut educatoris praeceptorisque necem adiceret.

12 reditum] redisse tribunum *Halm* 25 fructum *Halm* : tam *M* : tum *Muretus* pretium *post* amicitiae *add. Nipperdey* 30 post] quam *M* fratresque *Nipperdey*

63. Vbi haec atque talia velut in commune disseruit, complectitur uxorem et paulullum adversus praesentem fortitudinem mollitus rogat oratque temperaret dolori neu aeternum susciperet, sed in contemplatione vitae per virtutem actae desiderium mariti solaciis honestis toleraret. illa contra sibi quoque destinatam mortem adseverat manumque percussoris exposcit. tum Seneca gloriae eius non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam ad iniurias relinqueret, 'vitae' inquit 'delenimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis: non invidebo exemplo. sit huius tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine.' post quae eodem ictu brachia ferro exolvunt. Seneca, quoniam senile corpus et parco victu tenuatum lenta effugia sanguini praebebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit; saevisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret atque ipse visendo eius tormenta ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscedere. et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia advocatis scriptoribus pleraque tradidit, quae in vulgus edita eius verbis invertere supersedeo.

64. At Nero nullo in Paulinam proprio odio, ac ne glisceret invidia crudelitatis, *iubet* inhiberi mortem. hortantibus militibus servi libertique obligant brachia, premunt sanguinem, incertum an ignarae. nam ut est vulgus ad deteriora promptum, non defuere qui crederent, donec implacabilem Neronem timuerit, famam sociatae cum marito mortis petivisse, deinde oblata mitiore spe blandimentis vitae evictam; cui addidit paucos postea annos, laudabili

1 velut] ultro *G*: *om. alii* 3 formidinem *dett.*, *Nipperdey*: fortunam *Haase* molitus *Agricola* dolori neu *Heinsius*: doloriem *M*: dolori ne *Agricola*: dolorem aet. suscipere *Io. Fr. Gronovius* 23 iubet *add. Heinsius* 27 famam sociatae *Puteolanus*: fama societatem *M*

in maritum memoria et ore ac membris in eum pallorem albentibus ut ostentui esset multum vitalis spiritus egestum. Seneca interim, durante tractu et lentitudine mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae fide et arte medicinae probatum, orat provisum pridem venenum quo damnati publico Atheniensium iudicio extinguerentur promeret; adlatumque hausit frustra, frigidus iam artus et cluso corpore adversum vim veneni. postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum addita voce libare se liquorem illum Iovi liberatori. exim balneo inlatus et vapore eius exanimatus sine ullo funeris sollemni crematur. ita codicillis praescripserat, cum etiam tum praedives et praepotens supremis suis consuleret.

65. Fama fuit Subrium Flavum cum centurionibus occulto consilio neque tamen ignorante Seneca destinavisse ut post occisum opera Pisonis Neronem Piso quoque interficeretur tradereturque imperium Senecae, quasi insontibus claritudine virtutum ad summum fastigium delecto. quin et verba Flavi vulgabantur, non referre dedecori si citharoedus demoveretur et tragoedus succederet, quia ut Nero cithara, ita Piso tragico ornatu canebat.

66. Ceterum militaris quoque conspiratio non ultra fefellit, accensis indicibus ad prodendum Faenium Rufum, quem eundem conscium et inquisitorem non tolerabant. ergo instanti minitantique renidens Scaevinus neminem ait plura scire quam ipsum, hortaturque ultro redderet tam bono principi vicem. non vox adversum ea Faenio, non silentium, sed verba sua praepediens et pavoris manifestus, ceterisque ac maxime Cervario Proculo equite Romano ad convincendum eum conisis, iussu imperatoris a Cassio milite, qui ob insigne corporis robur adstabat, corripitur vinciturque.

5 quod anti *M* 14 Flavum *Bekker*: flavium *M* (*item l.* 19 flavii) 17 in sontibus *Jansen* 19 dedecoris *Heinsius* 23 accensis *Lipsius*: accensis quoque *M* 27 faenius *M*: *secl. Ritter* 29 ac] et *Halm tacite* equite Ro. *Orelli*: equiter *M*

67. Mox eorundem indicio Subrius Flavus tribunus pervertitur, primo dissimilitudinem morum ad defensionem trahens, neque se armatum cum inermibus et effeminatis tantum facinus consociaturum; dein, postquam urgebatur, confessionis gloriam amplexus. interrogatusque a Nerone quibus causis ad oblivionem sacramenti processisset, 'oderam te' inquit, 'nec quisquam tibi fidelior militum fuit, dum amari meruisti. odisse coepi, postquam parricida matris et uxoris, auriga et histrio et incendiarius extitisti.' ipsa rettuli verba, quia non, ut Senecae, vulgata erant, nec minus nosci decebat militaris viri sensus incomptos et validos. nihil in illa coniuratione gravius auribus Neronis accidisse constitit, qui ut faciendis sceleribus promptus, ita audiendi quae faceret insolens erat. poena Flavi Veianio Nigro tribuno mandatur. is proximo in agro scrobem effodi iussit, quam Flavus ut humilem et angustam increpans, circumstantibus militibus, 'ne hoc quidem' inquit 'ex disciplina.' admonitusque fortiter protendere cervicem, 'utinam' ait 'tu tam fortiter ferias!' et ille multum tremens, cum vix duobus ictibus caput amputavisset, saevitiam apud Neronem iactavit, sesquiplaga interfectum a se dicendo.

68. Proximum constantiae exemplum Sulpicius Asper centurio praebuit, percontanti Neroni cur in caedem suam conspiravisset breviter respondens non aliter tot flagitiis eius subveniri potuisse: tum iussam poenam subiit. nec ceteri centuriones in perpetiendis suppliciis degeneravere: at non Faenio Rufo par animus, sed lamentationes suas etiam in testamentum contulit.

Opperiebatur Nero ut Vestinus quoque consul in crimen traheretur, violentum et infensum ratus: sed ex

16 quam *Pichena* : quamvis *M* : quam visam *Walther*   31 atraheretur (*paene erasa littera* a) *M* : attraheretur *Orelli* : crimina traheretur *Ritter*

coniuratis consilia cum Vestino non miscuerant, quidam vetustis in eum simultatibus, plures quia praecipitem et insociabilem credebant. ceterum Neroni odium adversus Vestinum ex intima sodalitate coeperat, dum hic ignaviam principis penitus cognitam despicit, ille ferociam amici metuit, saepe asperis facetiis inlusus, quae ubi multum ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt. accesserat repens causa quod Vestinus Statiliam Messalinam matrimonio sibi iunxerat, haud nescius inter adulteros eius et Caesarem esse.

69. Igitur non crimine, non accusatore existente, quia speciem iudicis induere non poterat, ad vim dominationis conversus Gerellanum tribunum cum cohorte militum immittit iubetque praevenire conatus consulis, occupare velut arcem eius, opprimere delectam iuventutem, quia Vestinus imminentis foro aedis decoraque servitia et pari aetate habebat. cuncta eo die munia consulis impleverat conviviumque celebrabat, nihil metuens an dissimulando metu, cum ingressi milites vocari eum a tribuno dixere. ille nihil demoratus exsurgit et omnia simul properantur: clauditur cubiculo, praesto est medicus, abscinduntur venae, vigens adhuc balneo infertur, calida aqua mersatur, nulla edita voce qua semet miseraretur. circumdati interim custodia qui simul discubuerant, nec nisi provecta nocte omissi sunt, postquam pavorem eorum, ex mensa exitium opperientium, et imaginatus et inridens Nero satis supplicii luisse ait pro epulis consularibus.

70. Exim Annaei Lucani caedem imperat. is profluente sanguine ubi frigescere pedes manusque et paulatim ab extremis cedere spiritum fervido adhuc et compote mentis

8 recens *Lipsius* 12 ispeciem indiciis *M*: ipse speciem iudicis *Ritter* 14 occupare *Puteolanus*: occuparet *M* 18 celebrat *M* 22 aqua ūsa|| mersatur *M* (ūsa *punctis notatur*) 25 ex mensa *Fr. Medici*: et mensae *M* 28 Annaei *Ritter*: mane|| na et (*partim corr.* M^1) *M*: M. Annaei *Rhenanus*

pectore intellegit, recordatus carmen a se compositum quo vulneratum militem per eius modi mortis imaginem obisse tradiderat, versus ipsos rettulit eaque illi suprema vox fuit. Senecio posthac et Quintianus et Scaevinus non ex priore vitae mollitia, mox reliqui coniuratorum periere, nullo facto dictove memorando.

71. Sed compleri interim urbs funeribus, Capitolium victimis; alius filio, fratre alius aut propinquo aut amico interfectis, agere grates deis, ornare lauru domum, genua ipsius advolvi et dextram osculis fatigare. atque ille gaudium id credens Antonii Natalis et Cervarii Proculi festinata indicia impunitate remuneratur. Milichus praemiis ditatus conservatoris sibi nomen, Graeco eius rei vocabulo, adsumpsit. e tribunis Gavius Silvanus quamvis absolutus sua manu cecidit; Statius Proxumus veniam quam ab imperatore acceperat vanitate exitus corrupit. exuti dehinc tribunatu * * Pompeius, Cornelius Martialis, Flavius Nepos Statius Domitius, quasi principem non quidem odissent sed tamen existimarentur. Novio Prisco per amicitiam Senecae et Glitio Gallo atque Annio Pollioni infamatis magis quam convictis data exilia. Priscum Artoria Flaccilla coniunx comitata est, Gallum Egnatia Maximilla, magnis primum et integris opibus, post ademptis; quae utraque gloriam eius auxere. pellitur et Rufrius Crispinus occasione coniurationis, sed Neroni invisus quod Poppaeam quondam matrimonio tenuerat. Verginium *Flavum et Musonium* Rufum claritudo nominis expulit: nam Verginius studia iuvenum eloquentia, Musonius praeceptis sapientiae fovebat. Cluvidieno Quieto, Iulio Agrippae, Blitio Catulino, Petronio Prisco, Iulio Altino velut in agmen et numerum, Aegaei

10 osculis *Puteolanus*: oculis oculis *M* 15 proxumus *M* (*vide c.* 50) 17 *lacunam notavit Ritter* 19 existimarentur *Rhenanus*: extimarentur *M* 22 et gnatia *M* 26 Flavum et Musonium *add. Walther*

maris insulae permittuntur. at Caedicia uxor Scaevini et Caesennius Maximus Italia prohibentur, reos fuisse se tantum poena experti. Acilia mater Annaei Lucani sine absolutione, sine supplicio dissimulata.

72. Quibus perpetratis Nero et contione militum habita bina nummum milia viritim manipularibus divisit addiditque sine pretio frumentum, quo ante ex modo annonae utebantur. tum quasi gesta bello expositurus vocat senatum et triumphale decus Petronio Turpiliano consulari, Cocceio Nervae praetori designato, Tigellino praefecto praetorii tribuit, Tigellinum et Nervam ita extollens ut super triumphalis in foro imagines apud Palatium quoque effigies eorum sisteret. consularia insignia Nymphidio * * * quia nunc primum oblatus est, pauca repetam: nam et ipse pars Romanarum cladium erit. igitur matre libertina ortus quae corpus decorum inter servos libertosque principum vulgaverat, ex G. Caesare se genitum ferebat, quoniam forte quadam habitu procerus et torvo vultu erat, sive G. Caesar, scortorum quoque cupiens, etiam matri eius inlusit * * *

73. Sed Nero vocato senatu, oratione inter patres habita, edictum apud populum et conlata in libros indicia confessionesque damnatorum adiunxit. etenim crebro vulgi rumore lacerabatur, tamquam viros *claros* et insontis ob invidiam aut metum extinxisset. ceterum coeptam adultamque et revictam coniurationem neque tunc dubitavere quibus verum noscendi cura erat, et fatentur qui post interitum Neronis in urbem regressi sunt. at in senatu cunctis, ut cuique plurimum maeroris, in adulationem demissis, Iunium Gallionem, Senecae fratris morte pavidum

1 Caedicia *Orelli*: cadicia *M* 2 Caesonius *Lipsius* 9 Turpiliano *Vertranius*: turpiano *M* 13 *lacunam notavit Ritter* qui quia nunc *Weissenborn*: de quo quia nunc *alii*: quann̄c̄ *M* 14 ipsa *M* 19 *lacunam indicavit Wurm* 20 *verba* vocato senatu *abundare Ernestio videbantur*: *secl. Nipperdey* 23 claros *add. Freinsheim* 29 demissis *Puteolanus*: dimissis *M*

et pro sua incolumitate supplicem, increpuit Salienus Clemens, hostem et parricidam vocans, donec consensu patrum deterritus est, ne publicis malis abuti ad occasionem privati odii videretur, neu composita aut oblitterata mansuetudine principis novam ad saevitiam retraheret.

74. Tum [decreta] dona et grates deis decernuntur, propriusque honos Soli, cui est vetus aedes apud circum in quo facinus parabatur, qui occulta coniurationis numine retexisset; utque circensium Cerealium ludicrum pluribus equorum cursibus celebraretur mensisque Aprilis Neronis cognomentum acciperet; templum Saluti extrueretur eo loci * * * ex quo Scaevinus ferrum prompserat. ipse eum pugionem apud Capitolium sacravit inscripsitque Iovi Vindici: in praesens haud animadversum; post arma Iulii Vindicis ad auspicium et praesagium futurae ultionis trahebatur. reperio in commentariis senatus Cerialem Anicium consulem designatum pro sententia dixisse ut templum divo Neroni quam maturrime publica pecunia poneretur. quod quidem ille decernebat tamquam mortale fastigium egresso et venerationem hominum merito, *sed ipse prohibuit, ne interpretatione* quorundam ad omen malum sui exitus verteretur: nam deum honor principi non ante habetur quam agere inter homines desierit.

4 composita aut oblitterata mansuetudine *Lipsius*: compositam aut oblitteratam mansuetudinem *M* 6 decreta *secl. Io. Fr. Gronovius*: decernuntur *secl. Lipsius*: indiscreta *Bezzenberger, cf.* I. 35 11 *post* loci *signum lacunae posuit Nipperdey* 20 venerationem *Rhenanus*: veneratio item *M* sed . . . interpretatione *supplevit Halm* 21 ad omen malum *Halm*: ad omnia dolum *M* (*locus nullis emendationibus sanabilis*)

LIBER XVI

1. INLVSIT dehinc Neroni fortuna per vanitatem ipsius et promissa Caeselli Bassi, qui origine Poenus, mente turbida, nocturnae quietis imaginem ad spem haud dubiae rei traxit, vectusque Romam, principis aditum emercatus, expromit repertum in agro suo specum altitudine immensa, quo magna vis auri contineretur, non in formam pecuniae sed rudi et antiquo pondere. lateres quippe praegravis iacere, adstantibus parte alia columnis; quae per tantum aevi occulta augendis praesentibus bonis. ceterum, ut coniectura demonstrabat, Dido Phoenissam Tyro profugam condita Carthagine illas opes abdidisse, ne novus populus nimia pecunia lasciviret aut reges Numidarum, et alias infensi, cupidine auri ad bellum accenderentur.

2. Igitur Nero, non auctoris, non ipsius negotii fide satis spectata nec missis per quos nosceret an vera adferrentur, auget ultro rumorem mittitque qui velut paratam praedam adveherent. dantur triremes et delectum remigium iuvandae festinationi. nec aliud per illos dies populus credulitate, prudentes diversa fama tulere. ac forte quinquennale ludicrum secundo lustro celebrabatur, ab oratoribusque praecipua materia in laudem principis adsumpta est. non enim solitas tantum fruges nec confusum metallis aurum gigni, sed nova ubertate provenire terram et obvias opes deferre deos, quaeque alia summa facundia nec minore adulatione servilia fingebant, securi de facilitate credentis.

1 Neronis *M* 2 plenus *M* 3 dubiae rei traxit *Döderlein* : dubie retraxit *M* 9 occultata *Nipperdey* 10 demonstrabat *Halm* : demonstrat *M* 15 missis *Ernesti* : missis visoribus *M* 16 paratam *Acidalius* : partam *M* 17 remigium *Boxhorn* : navigium *M* 19 prudentes *Boxhorn* : prodentis *M* 20 celebrabatur *Puteolanus* : celebratur *M* ab oratoribusque *Baiter* : avaratoribus oratoribusque *M* : [ab oratoribus] oratoribusque *Ritter* 22 metallis aliis *Nipperdey* 24 minores *M*

3. Gliscebat interim luxuria spe inani consumebanturque veteres opes quasi oblatis quas multos per annos prodigeret. quin et inde iam largiebatur; et divitiarum expectatio inter causas paupertatis publicae erat. nam Bassus effosso agro suo latisque circum arvis, dum hunc vel illum locum promissi specus adseverat, sequunturque non modo milites sed populus agrestium efficiendo operi adsumptus, tandem posita vaecordia, non falsa antea somnia sua seque tunc primum elusum admirans, pudorem et metum morte voluntaria effugit. quidam vinctum ac mox dimissum tradidere ademptis bonis in locum regiae gazae.

4. Interea senatus propinquo iam lustrali certamine, ut dedecus averteret, offert imperatori victoriam cantus adicitque facundiae coronam qua ludicra deformitas velaretur. sed Nero nihil ambitu nec potestate senatus opus esse dictitans, se aequum adversum aemulos et religione iudicum meritam laudem adsecuturum, primo carmen in scaena recitat; mox flagitante vulgo ut omnia studia sua publicaret (haec enim verba dixere) ingreditur theatrum, cunctis citharae legibus obtemperans, ne fessus resideret, ne sudorem nisi ea quam indutui gerebat veste detergeret, ut nulla oris aut narium excrementa viserentur. postremo flexus genu et coetum illum manu veneratus sententias iudicum opperiebatur ficto pavore. et plebs quidem urbis, histrionum quoque gestus iuvare solita, personabat certis modis plausuque composito. crederes laetari, ac fortasse laetabantur per incuriam publici flagitii.

5. Sed qui remotis e municipiis severaque adhuc et antiqui moris retinente Italia, quique per longinquas provincias lascivia inexperti officio legationum aut privata

9 ammirans *M* : affirmans *Nipperdey* 22 viserent *M* 27 incuriam *Acidalius* : iniuriam *M* 28 severaque . . . retinente Italia *Agricola* : severamque . . . retinentes Italiam *M* 29 longinquas *Muretus* : lonquas *M* 30 lascivia inexperti *Otto* : lasciviā experti *M*

utilitate advenerant, neque aspectum illum tolerare neque labori inhonesto sufficere, cum manibus nesciis fatiscerent, turbarent gnaros ac saepe a militibus verberarentur, qui per cuneos stabant ne quod temporis momentum impari clamore aut silentio segni praeteriret. constitit plerosque equitum, dum per angustias aditus et ingruentem multitudinem enituntur, obtritos, et alios, dum diem noctemque sedilibus continuant, morbo exitiabili correptos. quippe gravior inerat metus, si spectaculo defuissent, multis palam et pluribus occultis, ut nomina ac vultus, alacritatem tristitiamque coeuntium scrutarentur. unde tenuioribus statim inrogata supplicia, adversum inlustris dissimulatum ad praesens et mox redditum odium. ferebantque Vespasianum, tamquam somno coniveret, a Phoebo liberto increpitum aegreque meliorum precibus obtectum, mox imminentem perniciem maiore fato effugisse.

6. Post finem ludicri Poppaea mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravida ictu calcis adflicta est. neque enim venenum crediderim, quamvis quidam scriptores tradant, odio magis quam ex fide: quippe liberorum cupiens et amori uxoris obnoxius erat. corpus non igni abolitum, ut Romanus mos, sed regum externorum consuetudine differtum odoribus conditur tumuloque Iuliorum infertur. ductae tamen publicae exequiae laudavitque ipse apud rostra formam eius et quod divinae infantis parens fuisset aliaque fortunae munera pro virtutibus.

7. Mortem Poppaeae ut palam tristem, ita recordantibus laetam ob impudicitiam eius saevitiamque, nova insuper invidia Nero complevit prohibendo C. Cassium officio exequiarum, quod primum indicium mali. neque in longum dilatum est, sed Silanus additur, nullo crimine nisi quod

2 labori *Rhenanus*: labore (*in rasura*) *M* 5 consistit *M* 22 Romanis *Agricola* 31 dilatus *Acidalius*

Cassius opibus vetustis et gravitate morum, Silanus claritudine generis et modesta iuventa praecellebant. igitur missa ad senatum oratione removendos a re publica utrosque disseruit, obiectavitque Cassio quod inter imagines maiorum etiam C. Cassi effigiem coluisset, ita inscriptam 'duci partium': quippe semina belli civilis et defectionem a domo Caesarum quaesitam; ac *ne* memoria tantum infensi nominis ad discordias uteretur, adsumpsisse L. Silanum, iuvenem genere nobilem, animo praeruptum, quem novis rebus ostentaret.

8. Ipsum dehinc Silanum increpuit isdem quibus patruum eius Torquatum, tamquam disponeret iam imperii curas praeficeretque rationibus et libellis et epistulis libertos, inania simul et falsa: nam Silanus intentior metu et exitio patrui ad praecavendum exterritus erat. inducti posthac vocabulo indicum qui in Lepidam, Cassii uxorem, Silani amitam, incestum cum fratris filio et diros sacrorum ritus confingerent. trahebantur ut conscii Vulcacius Tullinus ac Marcellus Cornelius senatores et Calpurnius Fabatus eques Romanus; qui appellato principe instantem damnationem frustrati, mox Neronem circa summa scelera distentum quasi minores evasere.

9. Tunc consulto senatus Cassio et Silano exilia decernuntur: de Lepida Caesar statueret. deportatusque in insulam Sardiniam Cassius, et senectus eius expectabatur. Silanus tamquam Naxum deveheretur Ostiam amotus, post municipio Apuliae, cui nomen Barium est, clauditur. illic indignissimum casum sapienter tolerans a centurione ad caedem misso corripitur; suadentique venas abrumpere

7 ne *add. Faernus* 14 intetior metu et etio *M* exitio *sine* et *Becher* 15 inducti *Ferrettus*: inducit *M* 18 volcacius *M*: *cf. c.* 50 Tertullinus *coni. Lipsius ex H.* iv. 9 23 senatu *M* 25 senectus *Fr. Medices*: senatus *M* 26 Ostiam *Lipsius*: ostia *M*

animum quidem morti destinatum ait, sed non remittere percussori gloriam ministerii. at centurio quamvis inermem, praevalidum tamen et irae quam timori propiorem cernens premi a militibus iubet. nec omisit Silanus obniti et intendere ictus, quantum manibus nudis valebat, donec a centurione vulneribus adversis tamquam in pugna caderet.

10. Haud minus prompte L. Vetus socrusque eius Sextia et Pollitta filia necem subiere, invisi principi tamquam vivendo exprobrarent interfectum esse Rubellium Plautum, generum Luci Veteris. sed initium detegendae saevitiae praebuit interversis patroni rebus ad accusandum transgrediens Fortunatus libertus, adscito Claudio Demiano, quem ob flagitia vinctum a Vetere Asiae pro consule exolvit Nero in praemium accusationis. quod ubi cognitum reo seque et libertum pari sorte componi, Formianos in agros digreditur: illic eum milites occulta custodia circumdant. aderat filia, super ingruens periculum longo dolore atrox, ex quo percussores Plauti mariti sui viderat; cruentamque cervicem eius amplexa servabat sanguinem et vestis respersas, vidua inpexa luctu continuo nec ullis alimentis nisi quae mortem arcerent. tum hortante patre Neapolim pergit; et quia aditu Neronis prohibebatur, egressus obsidens, audiret insontem neve consulatus sui quondam collegam dederet liberto, modo muliebri eiulatu, aliquando sexum egressa voce infensa clamitabat, donec princeps immobilem se precibus et invidiae iuxta ostendit.

11. Ergo nuntiat patri abicere spem et uti necessitate: simul adfertur parari cognitionem senatus et trucem sententiam. nec defuere qui monerent magna ex parte heredem Caesarem nuncupare atque ita nepotibus de reliquo consu-

1 remittere *ex* peremittere *corr. eadem manu M* 8 Pollitta *Nipperdey*: poliitia *M* invisit *M* 9 vivendo *Puteolanus*: vincendo *M* 13 avertere *M* 20 inpexa *Petavius*: inplexa *M*: *del. Acidalius e repetitione vocis* amplexa (*l.* 19) *ortum suspicatus* 24 mulieri helulatu *M*

lere. quod aspernatus, ne vitam proxime libertatem actam novissimo servitio foedaret, largitur in servos quantum aderat pecuniae; et si qua asportari possent, sibi quemque deducere, tres modo lectulos ad suprema retineri iubet. tunc eodem in cubiculo, eodem ferro abscindunt venas, properique et singulis vestibus ad verecundiam velati balineis inferuntur, pater filiam, avia neptem, illa utrosque intuens, et certatim precantes labenti animae celerem exitum, ut relinquerent suos superstites et morituros. servavitque ordinem fortuna, ac seniores prius, tum cui prima aetas extinguuntur. accusati post sepulturam decretumque ut more maiorum punirentur, et Nero intercessit, mortem sine arbitro permittens: ea caedibus peractis ludibria adiciebantur.

12. Publius Gallus eques Romanus, quod Faenio Rufo intimus et Veteri non alienus fuerat, aqua atque igni prohibitus est. liberto et accusatori praemium operae locus in theatro inter viatores tribunicios datur. et menses, qui Aprilem eundemque Neroneum sequebantur, Maius Claudii, Iunius Germanici vocabulis mutantur, testificante Cornelio Orfito, qui id censuerat, ideo Iunium mensem transmissum, quia duo iam Torquati ob scelera interfecti infaustum nomen Iunium fecissent.

13. Tot facinoribus foedum annum etiam dii tempestatibus et morbis insignivere. vastata Campania turbine ventorum, qui villas arbusta fruges passim disiecit pertulitque violentiam ad vicina urbi; in qua omne mortalium genus vis pestilentiae depopulabatur, nulla caeli intemperie quae occurreret oculis. sed domus corporibus exanimis, itinera funeribus complebantur; non sexus, non aetas periculo

9 relinqueret *M* 10 seniores *Acidalius*: seniore *M*: senior prius, tum cui proxima *altera coniectura Acidalius* 12 et] at *Halm* 18 menses . . . sequebantur *Nipperdey*: mensis . . . sequebatur *M* 20 Iulius *Lipsius*, *Halm* 21 Iunium *Lipsius*: iunctum *M* 29 occurret *M*

vacua; servitia perinde et ingenua plebes raptim extingui, inter coniugum et liberorum lamenta, qui dum adsident, dum deflent, saepe eodem rogo cremabantur. equitum senatorumque interitus quamvis promisci minus flebiles erant, tamquam communi mortalitate saevitiam principis praevenirent.

Eodem anno dilectus per Galliam Narbonensem Africamque et Asiam habiti sunt supplendis Illyrici legionibus, ex quibus aetate aut valetudine fessi sacramento solvebantur. cladem Lugdunensem quadragies sestertio solatus est princeps, ut amissa urbi reponerent; quam pecuniam Lugdunenses ante obtulerant urbis casibus.

14. C. Suetonio Luccio Telesino consulibus Antistius Sosianus, factitatis in Neronem carminibus probrosis exilio, ut dixi, multatus, postquam id honoris indicibus tamque promptum ad caedes principem accepit, inquies animo et occasionum haud segnis Pammenem, eiusdem loci exulem et Chaldaeorum arte famosum eoque multorum amicitiis innexum, similitudine fortunae sibi conciliat, ventitare ad eum nuntios et consultationes non frustra ratus; simul annuam pecuniam a P. Anteio ministrari cognoscit. neque nescium habebat Anteium caritate Agrippinae invisum Neroni opesque eius praecipuas ad eliciendam cupidinem eamque causam multis exitio esse. igitur interceptis Antei litteris, furatus etiam libellos, quibus dies genitalis eius et eventura secretis Pammenis occultabantur, simul repertis quae de ortu vitaque Ostorii Scapulae composita erant, scribit ad principem magna se et quae incolumitati eius conducerent adlaturum, si brevem exilii veniam impetravisset: quippe Anteium et Ostorium imminere rebus et sua

8 illiricis *in* illirici *eadem manu corr. M* 10 *post* Lugdunensem *lacunam notavit Nipperdey* 12 urbis *Furia* : turbis *M* 13 Luccio *Chr. A. Rupertus*: L. *M* 15 tamque] tanquam *M* 19 innexum *Freinsheim* : innixum *M*

Caesarisque fata scrutari. exim missae liburnicae advehiturque propere Sosianus. ac vulgato eius indicio inter damnatos magis quam inter reos Anteius Ostoriusque habebantur, adeo ut testamentum Antei nemo obsignaret, nisi Tigellinus auctor extitisset monito prius Anteio ne supremas tabulas moraretur. atque ille hausto veneno, tarditatem eius perosus intercisis venis mortem adproperavit.

15. Ostorius longinquis in agris apud finem Ligurum id temporis erat: eo missus centurio qui caedem eius maturaret. causa festinandi ex eo oriebatur quod Ostorius multa militari fama et civicam coronam apud Britanniam meritus, ingenti corpore armorumque scientia metum Neroni fecerat ne invaderet pavidum semper et reperta nuper coniuratione magis exterritum. igitur centurio, ubi effugia villae clausit, iussa imperatoris Ostorio aperit. is fortitudinem saepe adversum hostis spectatam in se vertit; et quia venae quamquam interruptae parum sanguinis effundebant, hactenus manu servi usus ut immotum pugionem extolleret, adpressit dextram eius iuguloque occurrit.

16. Etiam si bella externa et obitas pro re publica mortis tanta casuum similitudine memorarem, meque ipsum satias cepisset aliorumque taedium expectarem, quamvis honestos civium exitus, tristis tamen et continuos aspernantium: at nunc patientia servilis tantumque sanguinis domi perditum fatigant animum et maestitia restringunt. neque aliam defensionem ab iis quibus ista noscentur exegerim, quam ne oderim tam segniter pereuntis. ira illa numinum in res Romanas fuit, quam non, ut in cladibus exercituum aut captivitate urbium, semel edito transire licet. detur

5 monito *Agricola* (*teste Heinsio, cum silentio Ryckii*): monitus *M* 13 ingenti corporis || corporis *M* (*supra litteras* is *in priore* corporis *littera* e *eadem manu scripta est*): corporis robore *Beroaldus* 16 imperatoris *Beroaldus*: in p̄. *M* 24 continuo *M* 26 restinguunt *Madvig* 27 his *M* 28 oderint *Agricola*

hoc inlustrium virorum posteritati, ut quo modo exequiis a promisca sepultura separantur, ita in traditione supremorum accipiant habeantque propriam memoriam.

17. Paucos quippe intra dies eodem agmine Annaeus Mela, Cerialis Anicius, Rufrius Crispinus, C. Petronius cecidere, Mela et Crispinus equites Romani dignitate senatoria. nam hic quondam praefectus praetorii et consularibus insignibus donatus ac nuper crimine coniurationis in Sardiniam exactus accepto iussae mortis nuntio semet interfecit. Mela, quibus Gallio et Seneca parentibus natus, petitione honorum abstinuerat per ambitionem praeposteram ut eques Romanus consularibus potentia aequaretur; simul adquirendae pecuniae brevius iter credebat per procurationes administrandis principis negotiis. idem Annaeum Lucanum genuerat, grande adiumentum claritudinis. quo interfecto dum rem familiarem eius acriter requirit, accusatorem concivit Fabium Romanum, ex intimis Lucani amicis. mixta inter patrem filiumque coniurationis scientia fingitur, adsimilatis Lucani litteris: quas inspectas Nero ferri ad eum iussit, opibus eius inhians. at Mela, quae tum promptissima mortis via, exolvit venas, scriptis codicillis quibus grandem pecuniam in Tigellinum generumque eius Cossutianum Capitonem erogabat quo cetera manerent. additur codicillis, tamquam de iniquitate exitii querens ita scripsisset, se quidem mori nullis supplicii causis, Rufrium autem Crispinum et Anicium Cerialem vita frui infensos principi. quae composita credebantur de Crispino, quia interfectus erat, de Ceriale, ut interficeretur. neque enim multo post vim sibi attulit, minore quam ceteri miseratione, quia proditam G. Caesari coniurationem ab eo meminerant.

5 Rufrius *Halm* : rufus *M* C. *Wesenberg* : ac *M* : ac C. *Rhenanus* : ac T. *Nipperdey*, *cf. c.* 18. 1 18 fingitur *Puteolanus* : finguntur *M* 24 scripsisse *dett. nonnulli*, *Nipperdey*

18. De C. Petronio pauca supra repetenda sunt. nam illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur; utque alios industria, ita hunc ignavia ad famam protulerat, habebaturque non ganeo et profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu. ac dicta factaque eius quanto solutiora et quandam sui neglegentiam praeferentia, tanto gratius in speciem simplicitatis accipiebantur. proconsul tamen Bithyniae et mox consul vigentem se ac parem negotiis ostendit. dein revolutus ad vitia seu vitiorum imitatione inter paucos familiarium Neroni adsumptus est, elegantiae arbiter, dum nihil amoenum et molle adfluentia putat, nisi quod ei Petronius adprobavisset. unde invidia Tigellini quasi adversus aemulum et scientia voluptatum potiorem. ergo crudelitatem principis, cui ceterae libidines cedebant, adgreditur, amicitiam Scaevini Petronio obiectans, corrupto ad indicium servo ademptaque defensione et maiore parte familiae in vincla rapta.

19. Forte illis diebus Campaniam petiverat Caesar, et Cumas usque progressus Petronius illic attinebatur; nec tulit ultra timoris aut spei moras. neque tamen praeceps vitam expulit, sed incisas venas, ut libitum, obligatas aperire rursum et adloqui amicos, non per seria aut quibus gloriam constantiae peteret. audiebatque referentis nihil de immortalitate animae et sapientium placitis, sed levia carmina et facilis versus. servorum alios largitione, quosdam verberibus adfecit. iniit epulas, somno indulsit, ut quamquam coacta mors fortuitae similis esset. ne codicillis quidem, quod plerique pereuntium, Neronem aut Tigellinum aut quem alium potentium adulatus est, sed flagitia principis sub nominibus exoletorum feminarumque et novitatem

1 C. *del. Nipperdey* 2 somnium *M* 8 proconsule *tacite Halm* 27 epulas *Menagius* : et vias *M* : et epulas *Halm* quamquam *Rhenanus* : quam *M* 31 novitatem *Neue* : novitate *M*

cuiusque stupri perscripsit atque obsignata misit Neroni. fregitque anulum ne mox usui esset ad facienda pericula.

20. Ambigenti Neroni quonam modo noctium suarum ingenia notescerent, offertur Silia, matrimonio senatoris haud ignota et ipsi ad omnem libidinem adscita ac Petronio perquam familiaris. agitur in exilium tamquam non siluisset quae viderat pertuleratque, proprio odio. at Minucium Thermum praetura functum Tigellini simultatibus dedit, quia libertus Thermi quaedam de Tigellino criminose detulerat, quae cruciatibus tormentorum ipse, patronus eius nece immerita luere.

21. Trucidatis tot insignibus viris ad postremum Nero virtutem ipsam excindere concupivit interfecto Thrasea Paeto et Barea Sorano, olim utrisque infensus et accedentibus causis in Thraseam, quod senatu egressus est cum de Agrippina referretur, ut memoravi, quodque Iuvenalium ludicro parum spectabilem operam praebuerat; eaque offensio altius penetrabat, quia idem Thrasea Patavi, unde ortus erat, ludis † cetastis † a Troiano Antenore institutis habitu tragico cecinerat. die quoque quo praetor Antistius ob probra in Neronem composita ad mortem damnabatur, mitiora censuit obtinuitque; et cum deum honores Poppaeae decernuntur sponte absens, funeri non interfuerat. quae oblitterari non sinebat Capito Cossutianus, praeter animum ad flagitia praecipitem iniquus Thraseae quod auctoritate eius concidisset, iuvantis Cilicum legatos dum Capitonem repetundarum interrogant.

22. Quin et illa obiectabat, principio anni vitare Thraseam sollemne ius iurandum; nuncupationibus votorum

7 Minucium *Ryck* : municium *M* 8 dedit *Rhenanus* : deditum *M* 11 luere *Acidalius* : lueret *M* 16 ferretur *M* 17 spectabilem *Agricola* : et expectabilem *M* : exspectabilem *dett.* 19 cetastis *M* (*sed de prima littera* c *dubito*) : caestatis *Döderlein* : cetariis *Nipperdey* traiano *M* 23 decernerentur *Agricola* 24 interfuerit *M*

non adesse, quamvis quindecimvirali sacerdotio praeditum; numquam pro salute principis aut caelesti voce immolavisse; adsiduum olim et indefessum, qui vulgaribus quoque patrum consultis semet fautorem aut adversarium ostenderet, triennio non introisse curiam; nuperrimeque, cum ad coercendos Silanum et Veterem certatim concurreretur, privatis potius clientium negotiis vacavisse. secessionem iam id et partis et, si idem multi audeant, bellum esse. 'ut quondam C. Caesarem' inquit 'et M. Catonem, ita nunc te, Nero, et Thraseam avida discordiarum civitas loquitur. et habet sectatores vel potius satellites, qui nondum contumaciam sententiarum, sed habitum vultumque eius sectantur, rigidi et tristes, quo tibi lasciviam exprobrent. huic uni incolumitas tua sine *cura*, artes sine honore. prospera principis respuit: etiamne luctibus et doloribus non satiatur? eiusdem animi est Poppaeam divam non credere, cuius in acta divi Augusti et divi Iuli non iurare. spernit religiones, abrogat leges. diurna populi Romani per provincias, per exercitus curatius leguntur, ut noscatur quid Thrasea non fecerit. aut transeamus ad illa instituta, si potiora sunt, aut nova cupientibus auferatur dux et auctor. ista secta Tuberones et Favonios, veteri quoque rei publicae ingrata nomina, genuit. ut imperium evertant libertatem praeferunt: si perverterint, libertatem ipsam adgredientur. frustra Cassium amovisti, si gliscere et vigere Brutorum aemulos passurus es. denique nihil ipse de Thrasea scripseris: disceptatorem senatum nobis relinque.' extollit ira promptum Cossutiani animum Nero adicitque Marcellum Eprium acri eloquentia.

1 adesse *M*[1]: adesset *M* (*sic item* introisset, *l.* 5) 10 te Nero et *Puteolanus*: tenebo *M* 13 quo tibi *Rhenanus*: quod ibi *M* 14 cura *add. Lipsius* 15 respuit (*per* respnit) *scripsi*: respernit *M*: spernit *Andresen*: prosperas p. res spernit *vulgo* 18 legiones *M*, *cf.* xiii. 7 24 everterant *M* 25 admovisti *M*

23. At Baream Soranum iam sibi Ostorius Sabinus eques Romanus poposcerat reum ex proconsulatu Asiae, in quo offensiones principis auxit iustitia atque industria, et quia portui Ephesiorum aperiendo curam insumpserat vimque civitatis Pergamenae prohibentis Acratum, Caesaris libertum, statuas et picturas evehere inultam omiserat. sed crimini dabatur amicitia Plauti et ambitio conciliandae provinciae ad spes novas. tempus damnationi delectum, quo Tiridates accipiendo Armeniae regno adventabat, ut ad externa rumoribus intestinum scelus obscuraretur, an ut magnitudinem imperatoriam caede insignium virorum quasi regio facinore ostentaret.

24. Igitur omni civitate ad excipiendum principem spectandumque regem effusa, Thrasea occursu prohibitus non demisit animum, sed codicillos ad Neronem composuit, requirens obiecta et expurgaturum adseverans, si notitiam criminum et copiam diluendi habuisset. eos codicillos Nero properanter accepit, spe exterritum Thraseam scripsisse, per quae claritudinem principis extolleret suamque famam dehonestaret. quod ubi non evenit vultumque et spiritus et libertatem insontis ultro extimuit, vocari patres iubet.

25. Tum Thrasea inter proximos consultavit, temptaretne defensionem an sperneret. diversa consilia adferebantur. quibus intrari curiam placebat, securos esse de constantia eius disserunt; nihil dicturum nisi quo gloriam augeret. segnis et pavidos supremis suis secretum circumdare: aspiceret populus virum morti obvium, audiret senatus voces

1 Ostorius *Lipsius*: torius *M* (*sic item c.* 30) savinus *M* (*sic item c.* 30) 2 quo *Nipperdey*: qua *M* 6 evehere *P. Victorius*: se vehere *M*: avehere *G*, *Nipperdey* 9 accipiendae *M* ut versis ad e. *Acidalius*, *Nipperdey-Andresen* 15 demisit *Rhenanus*: dimisit *M* 20 quod ubi non evenit *Rhenanus*: quo dubie non venit *M* 24 an sperneret] asperneret *M* 26 disserunt *Haase*: dixerunt *M* gloria *M*

quasi ex aliquo numine supra humanas: posse ipso miraculo etiam Neronem permoveri: sin crudelitati insisteret, distingui certe apud posteros memoriam honesti exitus ab ignavia per silentium pereuntium.

26. Contra qui opperiendum domi censebant, de ipso Thrasea eadem, sed ludibria et contumelias imminere: subtraheret auris conviciis et probris. non solum Cossutianum aut Eprium ad scelus promptos: superesse qui forsitan manus ictusque per immanitatem ausuri sint; etiam bonos metu sequi. detraheret potius senatui quem perornavisset infamiam tanti flagitii et relinqueret incertum quid viso Thrasea reo decreturi patres fuerint. ut Neronem flagitiorum pudor caperet inrita spe agitari; multoque magis timendum ne in coniugem, in filiam, in cetera pignora eius saeviret. proinde intemeratus, impollutus, quorum vestigiis et studiis vitam duxerit, eorum gloria peteret finem. aderat consilio Rusticus Arulenus, flagrans iuvenis, et cupidine laudis offerebat se intercessurum senatus consulto: nam plebei tribunus erat. cohibuit spiritus eius Thrasea ne vana et reo non profutura, intercessori exitiosa inciperet. sibi actam aetatem, et tot per annos continuum vitae ordinem non deserendum: illi initium magistratuum et integra quae supersint. multum ante secum expenderet quod tali in tempore capessendae rei publicae iter ingrederetur. ceterum ipse an venire in senatum deceret meditationi suae reliquit.

27. At postera luce duae praetoriae cohortes armatae templum Genetricis Veneris insedere; aditum senatus globus togatorum obsederat non occultis gladiis, dispersique

1 humanos *M* 2 si in *M* 6 subtraheret *Puteolanus*: subtrahere *M* 9 ausuri sint *Acidalius*: augusti *M*: ingesturi *Heinsius*: ausuri *Boxhorn* 10 detrahere *M* semper ornavisset *Lipsius*, *Halm* 11 infamia *M* 14 filiam *Nipperdey*: familiam *M* 16 gloriam peteret fine *Madvig* 19 plebei *Ritter*: plebi *M* 28 insedere *Puteolanus* (*cf.* iii. 61): insidere *M*

per fora ac basilicas cunei militares. inter quorum aspectus et minas ingressi curiam senatores, et oratio principis per quaestorem eius audita est: nemine nominatim compellato patres arguebat quod publica munia desererent eorumque exemplo equites Romani ad segnitiam verterentur: etenim quid mirum e longinquis provinciis haud veniri, cum plerique adepti consulatum et sacerdotia hortorum potius amoenitati inservirent. quod velut telum corripuere accusatores.

28. Et initium faciente Cossutiano, maiore vi Marcellus summam rem publicam agi clamitabat; contumacia inferiorum lenitatem imperitantis deminui. nimium mitis ad eam diem patres, qui Thraseam desciscentem, qui generum eius Helvidium Priscum in isdem furoribus, simul Paconium Agrippinum, paterni in principes odii heredem, et Curtium Montanum detestanda carmina factitantem eludere impune sinerent. requirere se in senatu consularem, in votis sacerdotem, in iure iurando civem, nisi contra instituta et caerimonias maiorum proditorem palam et hostem Thrasea induisset. denique agere senatorem et principis obtrectatores protegere solitus veniret, censeret quid corrigi aut mutari vellet: facilius perlaturos singula increpantem quam nunc silentium perferrent omnia damnantis. pacem illi per orbem terrae, an victorias sine damno exercituum displicere? ne hominem bonis publicis maestum, et qui fora theatra templa pro solitudine haberet, qui minitaretur exilium suum, ambitionis pravae compotem facerent. non illi consulta haec, non magistratus aut Romanam urbem videri. abrumperet vitam ab ea civitate cuius caritatem olim, nunc et aspectum exuisset.

29. Cum per haec atque talia Marcellus, ut erat torvus

5 uterentur *M* 6 haud veniri *Lipsius*: had || veniri *M*: haud adveniri *Acidalius* 13 Paconium *Rhenanus*: ragonium *M* 19 ageret *Agricola* 21 increpantem *G*: increpatium *M*: increpantis vocem *Madvig, Halm* 30 ut erat *Pichena*: uteret *M*

ac minax, voce vultu oculis ardesceret, non illa nota et celebritate periculorum sueta iam senatus maestitia, sed novus et altior pavor manus et tela militum cernentibus. simul ipsius Thraseae venerabilis species obversabatur; et erant qui Helvidium quoque miserarentur, innoxiae adfinitatis poenas daturum. quid Agrippino obiectum nisi tristem patris fortunam, quando et ille perinde innocens Tiberii saevitia concidisset. enimvero Montanum probae iuventae neque famosi carminis, quia protulerit ingenium, extorrem agi.

30. Atque interim Ostorius Sabinus, Sorani accusator, ingreditur orditurque de amicitia Rubelli Plauti, quodque proconsulatum Asiae Soranus pro claritate sibi potius accommodatum quam ex utilitate communi egisset, alendo seditiones civitatium. vetera haec: sed recens et quo discrimini patris filiam conectebat, quod pecuniam magis dilargita esset. acciderat sane pietate Serviliae (id enim nomen puellae fuit), quae caritate erga parentem, simul imprudentia aetatis, non tamen aliud consultaverat quam de incolumitate domus, et an placabilis Nero, an cognitio senatus nihil atrox adferret. igitur accita est in senatum, steteruntque diversi ante tribunal consulum grandis aevo parens, contra filia intra vicesimum aetatis annum, nuper marito Annio Pollione in exilium pulso viduata desolataque, ac ne patrem quidem intuens cuius onerasse pericula videbatur.

31. Tum interrogante accusatore an cultus dotalis, an detractum cervici monile venum dedisset, quo pecuniam faciendis magicis sacris contraheret, primum strata humi longoque fletu et silentio, post altaria et aram complexa

2 crebritate *Rhenanus, Nipperdey-Andresen* 13 proconsulatum *Lipsius*: procos. *M* pro claritate] popularitate *Nipperdey-Andresen* 15 quo *Iac. Gronovius*: quot *M*: quod *Agricola* 24 exilium *M*[1]: exilio *M*

'nullos' inquit 'impios deos, nullas devotiones, nec aliud infelicibus precibus invocavi quam ut hunc optimum patrem tu, Caesar, vos, patres, servaretis incolumem. sic gemmas et vestis et dignitatis insignia dedi, quo modo si sanguinem et vitam poposcissent. viderint isti, antehac mihi ignoti, quo nomine sint, quas artes exerceant: nulla mihi principis mentio nisi inter numina fuit. nescit tamen miserrimus pater et, si crimen est, sola deliqui.'

32. Loquentis adhuc verba excipit Soranus proclamatque non illam in provinciam secum profectam, non Plauto per aetatem nosci potuisse, non criminibus mariti conexam: nimiae tantum pietatis ream separarent, atque ipse quamcumque sortem subiret. simul in amplexus occurrentis filiae ruebat, nisi interiecti lictores utrisque obstitissent. mox datus testibus locus; et quantum misericordiae saevitia accusationis permoverat, tantum irae P. Egnatius testis concivit. cliens hic Sorani et tunc emptus ad opprimendum amicum auctoritatem Stoicae sectae praeferebat, habitu et ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, ceterum animo perfidiosus, subdolus, avaritiam ac libidinem occultans; quae postquam pecunia reclusa sunt, dedit exemplum praecavendi, quo modo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos, sic specie bonarum artium falsos et amicitiae fallacis.

33. Idem tamen dies et honestum exemplum tulit Cassii Asclepiodoti, qui magnitudine opum praecipuus inter Bithynos, quo obsequio florentem Soranum celebraverat, labantem non deseruit, exutusque omnibus fortunis et in exilium actus, aequitate deum erga bona malaque documenta. Thraseae Soranoque et Serviliae datur mortis arbitrium;

4 dedi M^1 : dedit *M*   10 plautio *M*   14 interiecti M^1 : interiectis *M*   19 exercitus *Agricola* : et exerciti *M* (*loco evanido*)   27 labantem M^1 : labentem *M et vulgo*

Helvidius et Paconius Italia depelluntur; Montanus patri concessus est, praedicto ne in re publica haberetur. accusatoribus Eprio et Cossutiano quinquagies sestertium singulis, Ostorio duodecies et quaestoria insignia tribuuntur.

34. Tum ad Thraseam in hortis agentem quaestor consulis missus vesperascente iam die. inlustrium virorum feminarumque coetus frequentis egerat, maxime intentus Demetrio Cynicae institutionis doctori, cum quo, ut coniectare erat intentione vultus et auditis, si qua clarius proloquebantur, de natura animae et dissociatione spiritus corporisque inquirebat, donec advenit Domitius Caecilianus ex intimis amicis et ei quid senatus censuisset exposuit. igitur flentis queritantisque qui aderant facessere propere Thrasea neu pericula sua miscere cum sorte damnati hortatur, Arriamque temptantem mariti suprema et exemplum Arriae matris sequi monet retinere vitam filiaeque communi subsidium unicum non adimere.

35. Tum progressus in porticum illic a quaestore reperitur, laetitiae propior, quia Helvidium generum suum Italia tantum arceri cognoverat. accepto dehinc senatus consulto Helvidium et Demetrium in cubiculum inducit; porrectisque utriusque brachii venis, postquam cruorem effudit, humum super spargens, propius vocato quaestore 'libamus' inquit 'Iovi liberatori. specta, iuvenis; et omen quidem dii prohibeant, ceterum in ea tempora natus es quibus firmare animum expediat constantibus exemplis.' post lentitudine exitus gravis cruciatus adferente, obversis in Demetrium ***

1 ae paconius *M*: ac Paconius *suspicatur Andresen* 5 ad] a *M* 7 coetus frequentes *M*[1]: coetus frequentem *M*: coetum frequentem *Ritter, Halm* 10 naturae *M* 14 neu] nec *Nipperdey-Andresen* hortantur *M*

INDEX NOMINVM

CORNELII TACITI
HISTORIARVM LIBRI

RECOGNOVIT
BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

C. D. FISHER
AEDIS CHRISTI ALVMNVS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

PRAEFATIO

Taciti historica scripta triginta libris teste Hieronymo[1] olim constabant, ex quo numero verisimile octodecim Annalis duodecim Historias[2] habuisse. Non est cur de fide Hieronymi dubites, et iactura in utroque opere facta facile agnoscitur; Historiarum quidem superstites hodie quattuor tantum libros cum initio quinti habemus.

Quemadmodum librorum xi–xvi Annalium et Historiarum fons unicus[3] codex Mediceus sive Laurentianus alter (68. 2), saeculo undecimo exaratus, in praefatione nostra ad Annalis diximus. Nunc de codicis fortuna et condicione pauca repetere, pauca addere consilium est. Ex Monasterio Cassinensi, ubi iussu Abbatis Desiderii (1053–1087) scriptus est, codicem Boccaccius Florentiam furto, ut videtur, transtulit. Exstat apud Benvenutum de Imola locus in quo illius bibliothecae sordis, codicum indiligentiam facete Boccaccius αὐτόπτης narrat, et iam inde ab anno 1362 ex libris Annalium xi–xvi Historiisque (ita primum in lucem atque notitiam post multos annos reductis[4]) plurima sine dubio hausit. Quin etiam ex catalogo bibliothecae Sancti Spiritus exemplar Florentiae faciendum curasse eum constat: haud igitur ultra fidem conservatoris

[1] *Ad Zachariam*, c. 14.

[2] De titulo Historiarum vide Tertullianum *apol. adversus Gent.* c. 16, Plin. *Ep.* vii. 33; de numero librorum Wölfflin, *die hexadische composition des Tacitus, Hermes* xxi, pp. 157–159, ubi haud suffecisse regni Neroniani reliquiis narrandis sextum decimum Annalium librum demonstratur.

[3] Cf. *H.* i. 8 ubi in rasura manu xiv vel xv saeculi domino pro dono (Puteolanus) habet Mediceus; domino omnes repetunt deteriores.

[4] Post annalium Fuldensium scriptores (circa annum 1106) usque ad Boccaccium Annalium xi–xvi et Historiarum nobis defecere lectores; vide E. Cornelius, *quomodo Tacitus in hominum memoria versatus sit usque ad renascentes litteras saeculis xiv et xv*, pp. 35–40.

potius quam furis partis egisse, et secum codicem, quo nunc utimur, abstulisse. Postea qua ratione ad Sancti Marci conventum pervenerit codex incertum ; sed fraude per Niccolaum de Niccolis illatum credibile. In Bibliothecam Laurentianam, ubi nunc est, serius migravit [1].

Codex ipse Lombardicis litteris perscriptus in ea parte quae Historiarum libros continet plus solito evanidus est, neque solum crebris transpositionibus sed etiam gravi duobus in locis (i. 69–75, i. 86—ii. 2) lacuna laborat. Mos est lacunas supplere auxilio duorum codicum Laurentianorum (68 a, 68 b) quorum *a* solum libros i, ii continet, *b* non ante finem ipsius codicis desinit ; potior est auctoritas codicis *b* [2]. Ab ipso Mediceo ambo descriptos statim cuivis apparebit [3]. Sunt alii quoque sedecim deteriores codices, longius ferme omnes a Mediceo profecti, xv saeculi omnes, et coniecturis quos vocant humanistarum scatentes. His freti sunt plerique ex editoribus antiquis, lectionumque varietas satis apte in Waltheri editione aestimabitur. De codice Agricolae hoc monendum censeo. Etsi saepissime ab editoribus adhibetur, lectiones ex ingenio ipsius Agricolae fere omnes pendent. Agricola enim, sic fama, codicem nescio quem secum habuit et plurimis correctionibus inlustravit. Postea qui eo libro usi sunt promisce ex utroque fonte prompserunt, promisce citaverunt [4].

[1] Rostagno, in praefatione ad codicem 68. 2 phototypice editum pp. ii–vii, Sabbadini, *le scoperte dei codici Latini e Greci ne' secoli xiv e xv*, pp. 29, 30.

[2] Meiser, *Jahrbücher für Philol.* 1882, pp. 139, 140. Cf. ii. 3 et cinare certamina *a*, et cilicen tamiran *b*.

[3] In locis evanidis secundae manus lectiones (M^2) ante oculos habet *b*, et plerumque sequitur, e. g. saeva momenta, mos est pro Mosae (v. 23). Sed nonnumquam secunda manu melior, recte enim scripsit levium (*om.* M^2) ad eundem locum. Interdum ipsum Mediceum (*M*) correxit, e. g. saginatus (iv. 42) et plures (v. 25).

[4] Vide Ryckius, ad *A.* xv. 51 ; cf. Modius, *Novantiquae lectiones*, 'exemplar collatum Lipsio nostro cum notis passim in eundem (*sc.* Tacitum) Rodolphi Agricolae missurus sum' p. 64, 'nisi quod Agricola incertum ex libris an ingenio emendabat ante annos plus minus centum, p. 441 ; Allen, *English Historical Review*, April 1906, p. 307. De ceteris codicibus deterioribus vide Ernesti praef. pp. v–xix, Walther, praef.

Ego quidem recentiorum omnium exemplum secutus Medicei auctoritatem semper pro summa feci, et quidem plurimis locis [1] contra Halmium revocavi. Librum ipsum inspexi Florentiae, photographice depictum semper mecum habui.[2] In apparatu critico hunc recepi morem, ut Medicei lectiones fere omnis indicarem, omissis tantum iis quae mihi nullius esse ponderis videbantur; quarum si quis totam, vel quae sunt levissimae, supellectilem requirit, is Meiseri apparatum adeat. Inter emendationes autem quarum amplior apud nos quam in editione Halmiana numerus, tris proprias ipse inferre ausus sum. De duobus locis alibi (*Classical Review*, Nov. 1909) satis dixi. Tertiae emendationis (i. 52) rationem in ipso apparatu inveniet lector. De loco (iv. 56) ubi cum Willelmo Heraeus ut glossam 'extra commentum' includere statui,[3] verissimum mihi videtur quod de historiarum Taciti glossematis a docto illo viro enuntiatum est [4] (*Hermes*, xxi, pp. 424–438) et tale exemplum secutus ego 'fidei commissum' (iii. 5) eiusdem

pp. xv–xxii. Singillatim de Malatestiana, ut duo exempla proferam, vide Zazzeri, *codici e libri a stampa della Bibliotheca Malatestiana di Cesena*, p. 365; de Parmensi, Sabbadini, *spogli Ambrosiani*; *studi Italiani di filologia classica*, vol. xi, pp. 203–211.

[1] e. g. i. 2 haustae et obrutae urbes; 9 cunctantur; 14 accersiri; 27 gladiis; 31 Amullio; 38 aperire; 48 proconsulatu; 49 prioribus; 51 hauserunt; 67 Caecina hausit; 76 manebat; 87 immutatus: ii. 8 propior; 17 bellumque; 29 occultare; 35 praelabebantur; 41 venerunt; 47 illic; 50 Ferentio; 55 cessisse; 56 tantum; 66 arsisset; 78 videbatur; 82 quaeque; 86 quietis; 95 magna et misera; 100 proditionis, 101 ipsum: iii. 5 posita; 9 exercitu; 15 luem, curabant; 16 ultimus, acciderant; 24 infensus; 43 adfertur; 44 et . . . inditus; 68 redit; 77 Vergilii: iv. 2 pressere, fratris; 4 bonum; 17 Galliam; 26 dei, permansit; 33 funduntur; 38 inierunt; 39 redit; 40 iudicium; 49 omnia; 55 scrutari: v. 7 solitam; 16 sperabatur; 17 silentem struxit; 20 defendere; 21 et iussum erat.

[2] In codicis interpretatione maxime me adiuverunt Georgii Andresen *in Taciti historias studia critica et palaeographica*, 1899, 1900; nec non eiusdem viri annuae relationes in *Jahresberichte der Zeitschrift für Gymnasialwesen*.

[3] In Papiae glossario sic amandandi verbum explicatur; amendare: abscondere: extra commandare, vide Goetz, *Corpus Glossariorum Latinorum*, vol. vi, sub voce 'amendare'.

[4] Septem alios Heraeus protulit locos glossematis inquinatos, i. 89; ii. 20, 28, 98; iii. 20; iv. 56; v. 23, quorum omnium fons apud glossographos servatur.

generis errorem censeo[1]. Verborum 'forte victi' (iii. 18) aliam suspicor originem. Credo enim 'victi' commentatorem sensus ignarum pro 'victor' (*infra*, v. 8) in margine, addito 'forte' dubitationis signo, adscripsisse; serius in ipsum textum sed in alienum locum migravit coniectura, quam iure quidem inclusit Eussner, sed quibus adductus causis nescio. Vnum de Madvigii emendatione 'non cupisse' pro 'concupisse' (ii. 76). addiderim. Est ipsa corruptela, ut monet Madvigius, satis frequens, et huius manuscripti quasi propria. 'Concupisse' enim ex 'confugiendum' natum esse sicut 'inservientium' ex 'ingens' (ii. 81) et 'conlaceratum' ex 'confossum' (iii. 74) adfirmaverim. Cf. Andresen, *Studia Critica*, ii. 9.

Postremo ne quis credat pro fragmento Historiarum habenda ea quae Benvenutus de Imola in Commentario ad Dantis *Infern.* Cant. V pro Taciti verbis refert, cautio est. In illo enim commentario haec verba scripta sunt. 'Dicendum est breviter quod auctor bene dicit et quod merito appellat eam luxuriosam, quoniam Cleopatra adulterata est cum omnibus regibus Orientalibus, ut dicit Cornelius Tacitus' (vide Ramorino, *Cornelio Tacito nella storia della Coltura*, p. 93). Qua de re bene monuit M. Lehnerdt (*Hermes*, xxxv, pp. 530, 531) ea verba esse Boccaccii non Taciti, et in libro de claris mulieribus (c. 86) legi.

Libet commemorare quibus sum maxime innisus Historiarum editoribus in hac editione comparanda. Vt omittam antiquiores, quos interdum consului, ex recentioribus mihi semper Walther, Ritter, Halm, Meiser, C. Heraeus (i, ii, 1905, iii–v, 1899), Müller (Tempsky, 1906), Valmaggi

[1] In Papiae glossario hoc legitur: 'fidei commissum dictum est ut fiat quod a defuncto committitur.' Ex his ipsis verbis errorem ortum esse dicere non ausim, ex formula tamen haud dissimili, forensi scilicet interpretatione (vide Sandys, *Hist. Cl. Scholarship*, p. 521) ortum esse credo. Fortasse etiam in i. 2 opimum (*a b*) opibus (*M*) plenum (*superscr. m. recentior*) aliquod simile fieri potuit; in glossis enim Vergilianis (saec. IX) hoc repperi: opimam : divitem : opibus plenam; cf. tamen ad locum.

(i–iii), Novák (i–ii) praesto fuerunt. Multum quoque me Lexicon Taciteum (Gerber-Greef) et Onomasticon Taciteum (Fabia) adiuverunt. Proferre etiam contigit ineditas adhuc aliquas emendationes Aluredi Godley, Aluredi Gudeman et Ioannis Phillimore, literarum Humaniorum apud Glasguensis Professoris, qui mihi et consilio subvenit; his viris gratis ago.

C. D. F.

Dabam Oxonii
Mense Iulio M DCCCC X

SIGLA

CODICES:

M =	Mediceus alter vel secundus (Plut. 68. 2), saec. xi	
a, *b* =	Laurentiani (Plut. 63. 4, 5), saec. xv	
Dett. =	Laurentianus (Plut. 63. 24)	saec. xv
	Malatestianus	
	Neapolitanus	
	Parmensis (Mediolani)	
	Vaticani, quattuor	
	Guelfybertanus sive Gudianus	
	Vindobonensis	
	Budensis	
	Hispanus (Covarruviae)	
	Regius (Parisiensis)[1]	
	e Coll. Iesu	
	Bodleianus	
	Harleianus	
	Agricolae liber (vide praefationem)	

EDITIONES ANTIQVAE:

Ed. Spirensis, 1470
Puteolani, 1475
Beroaldi, 1515
Rhenani, 1533
Lipsii prima, 1574
Pichenae, 1607

[1] De codice Corbinelli Parisiensi, iam deperdito, v. Walther praef., p. xix.

CORNELII TACITI

HISTORIARVM

LIBER I

INITIVM mihi operis Servius Galba iterum Titus Vinius 1
consules erunt. nam post conditam urbem octingentos et viginti prioris aevi annos multi auctores rettulerunt, dum res populi Romani memorabantur pari eloquentia ac libertate: postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere; simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicae ut alienae, mox libidine adsentandi aut rursus odio adversus dominantis: ita neutris cura posteritatis inter infensos vel obnoxios. sed ambitionem scriptoris facile averseris, obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur; quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. mihi Galba Otho Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim: sed incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. quod si vita suppeditet, principatum divi Nervae et imperium Traiani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.

Historiarum inscriptionem restituit Vertranius Maurus 1569 (Simar, *Musee Belge* 1907), *nullam habet* Mediceus. *In subscriptione hic liber* decimus septimus ab excessu divi Augusti *numeratur et sic deinceps.* a fine Fabii Rustici *coni.* Seeck (*Rh. Mus.* 1901, pp. 227–232): *de numero librorum vide praefationem.*

I. 1 Vinius] Iunius *dett. et in ceteris locis* 9 fensos *M* 10 averseris *Pichena*: adverseris *M*

2 Opus adgredior †opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. quattuor principes ferro interempti: trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta: prosperae in Oriente, adversae in Occidente res: turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim omissa: coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. iam vero Italia novis cladibus vel post longam saeculorum seriem repetitis adflicta. haustae aut obrutae urbes, fecundissima Campaniae ora; et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. pollutae caerimoniae, magna adulteria: plenum exiliis mare, infecti caedibus scopuli. atrocius in urbe saevitum: nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine et ob virtutes certissimum exitium. nec minus praemia delatorum invisa quam scelera, cum alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes alii et interiorem potentiam, agerent verterent cuncta odio et terrore. corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus per amicos oppressi.

3 Non tamen adeo virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit. comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exilia coniuges: propinqui audentes, constantes generi, contumax etiam adversus tormenta servorum fides; supremae clarorum virorum necessitates fortiter

2. 1 opimum *ab*: opibus *M*: plenum *superscripsit manus recentissima*: grave *Novák, qui recte, ut videtur,* opibus *ex* opus *repetitum iudicavit*: rapidum *Madvig, Adversaria* ii. 559: opimum *obelo notavi* 2 saevom *M* 4 prospere Inorientem adversae in occi|dentes. returbatum *M* 6 brittannia M^2: brittanniae *M et sic* (britt) *ubique* omissa *Lipsius*: missa *M* coortae *Lipsius*: cohorte *M* in nos *M*, *alteram* n *puncto notavit* M^1 8 etiam| prope etiam *M*, *corr.* M^1: etiam prope *Halm* 10 hausta aut obruta fecundissima *Wölfflin, Halm* 11 et *del. Pichena, tacite omisit Halm* aantiquissimis *M* de|bris *M*, lu *add.* M^2 13 infecta *M*

3. 1 sterile M^1: steriles *M* 3 audientes *M*, *sed littera* i *evanida*: *super* au *scripsit* obe *manus recentissima* 4 constates *M* 5 necessitates

toleratae et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. praeter multiplicis rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta tristia, ambigua manifesta; nec enim umquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis adprobatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

Ceterum antequam destinata componam, repetendum 4
videtur qualis status urbis, quae mens exercituum, quis habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe validum, quid aegrum fuerit, ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur. finis Neronis ut laetus primo gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem, sed omnis legiones ducesque conciverat, evulgato imperii arcano posse principem alibi quam Romae fieri. sed patres laeti, usurpata statim libertate licentius ut erga principem novum et absentem; primores equitum proximi gaudio patrum; pars populi integra et magnis domibus adnexa, clientes libertique damnatorum et exulum in spem erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul deterrimi servorum, aut qui adesis bonis per dedecus Neronis alebantur, maesti et rumorum avidi.

Miles urbanus longo Caesarum sacramento imbutus et 5
ad destituendum Neronem arte magis et impulsu quam suo ingenio traductus, postquam neque dari donativum sub nomine Galbae promissum neque magnis meritis ac praemiis eundem in pace quem in bello locum praeventamque gra-

fortiter toleratae *b*: necessitates ipsa necessitas fortiter tolerata *M*: necessitates ipsa necessitate f. toleratae *Madvig*: n. ipsae neces f. toleratae *Heraeus*: n. ipsa necis necessitas *Meiser*: ipsa . . . tolerata *secl. Ritter* 6 et *om. b* pares M^2: pare *M*: par *a, Wurm* 8 tristitia *M* 10 magisve iustis *Rhenanus*: magis vetu|stis *M* vindictis *Meiser* 11 de his *M, corr.* M^2, *cf.* c. 71. 10

4. 10 laetius usurpatam statim libertatē *M notam del.* M^1 12 integram *M*

5. 3 donativom *M*

tiam intellegit apud principem a legionibus factum, pronus ad novas res scelere insuper Nymphidii Sabini praefecti imperium sibi molientis agitatur. et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus, set quamvis capite defectionis ablato manebat plerisque militum conscientia, nec deerant sermones senium atque avaritiam Galbae increpantium. laudata olim et militari fama celebrata severitas eius angebat aspernantis veterem disciplinam atque ita quattuordecim annis a Nerone adsuefactos ut haud minus vitia principum amarent quam olim virtutes verebantur. accessit Galbae vox pro re publica honesta, ipsi anceps, legi a se militem, non emi; nec enim ad hanc formam cetera erant.

6 Invalidum senem Titus Vinius et Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum contemptu inertiae destruebant. tardum Galbae iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone consule designato et Petronio Turpiliano consulari: ille ut Nymphidii socius, hic ut dux Neronis, inauditi atque indefensi tamquam innocentes perierant. introitus in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine atque ipsis etiam qui occiderant formidolosus. inducta legione Hispana, remanente ea quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito; multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore ita audenti parata.

7 Forte congruerat ut Clodii Macri et Fontei Capitonis caedes nuntiarentur. Macrum in Africa haud dubie turbantem Trebonius Garutianus procurator iussu Galbae, Capito-

8 agitatus *I. F. Gronovius* 9 set *Rhenanus*: et *M*
6. 3 oneratum *secl. Valmaggi* 4 ciconio barrone *M* 5 nimphydi *M* 8 homine *M* 9 legione *M*[1]: legiones *M* Hispanica *Ritter* 12 illirico 13 Alanos *coni. Mommsen, conf. Täubler Klio* 1909, p. 14 14 caepti *M* 15 audienti *M*

nem in Germania, cum similia coeptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens legati legionum interfecerant antequam iuberentur. fuere qui crederent Capitonem ut avaritia et libidine foedum ac maculosum ita cogitatione rerum novarum abstinuisse, sed a legatis bellum suadentibus, postquam impellere nequiverint, crimen ac dolum ultro compositum, et Galbam mobilitate ingenii, an ne altius scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant, comprobasse. ceterum utraque caedes sinistre accepta, et inviso semel principi seu bene seu male facta parem invidiam adferebant. venalia cuncta, praepotentes liberti, servorum manus subitis avidae et tamquam apud senem festinantes, eademque novae aulae mala, aeque gravia, non aeque excusata. ipsa aetas Galbae inrisui ac fastidio erat adsuetis iuventae Neronis et imperatores forma ac decore corporis, ut est mos vulgi, comparantibus.

Et hic quidem Romae, tamquam in tanta multitudine, 8
habitus animorum fuit. e provinciis Hispaniae praeerat Cluvius Rufus, vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus. Galliae super memoriam Vindicis obligatae recenti dono Romanae civitatis et in posterum tributi levamento. proximae tamen Germanicis exercitibus Galliarum civitates non eodem honore habitae, quaedam etiam finibus ademptis pari dolore commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germanici exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis victoriae et metu tamquam alias partis fovissent. tarde a Nerone desciverant, nec statim pro Galba Verginius. an imperare noluisset dubium: delatum ei

7. 13 parem invidiam *Bezzenberger*: praeminuit Iam *M*: perniciem *Meiser* 17 |adsuetis *M*: suetis *malebat Novák* 18 volgi *M et sic plerumque*

8. 2 fuit] fit *M* 3 artibus| *M*: artibus clarus *Agricola* belli *Rhenanus* 4 domino *in rasura M a manu recentiore* 6 Germanicis *Agricola*: germa|nis *M* exercitibus *secl. Van der Vliet* 8 germani *M* 10 metus *M* 12 vergenius *M*

a milite imperium conveniebat. Fonteium Capitonem occisum etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. dux deerat abducto Verginio per simulationem amicitiae; quem non remitti atque etiam reum esse tamquam suum crimen accipiebant.

9 Superior exercitus legatum Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debilitate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate: ne quieto quidem milite regimen; adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. inferioris Germaniae legiones diutius sine consulari fuere, donec missu Galbae A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis filius: id satis videbatur. in Britannico exercitu nihil irarum. non sane aliae legiones per omnis civilium bellorum motus innocentius egerunt, seu quia procul et Oceano divisae, seu crebris expeditionibus doctae hostem potius odisse. quies et Illyrico, quamquam excitae a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent: sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis nec viribus miscebantur.

10 Oriens adhuc immotus. Syriam et quattuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. insignis amicitias iuvenis ambitiose coluerat; mox attritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiae sepositus tam prope ab exule fuit quam postea a principe. luxuria industria, comitate adrogantia, malis bonisque artibus mixtus: nimiae voluptates, cum vacaret; quotiens expedierat, magnae virtutes: palam laudares, secreta male audiebant: sed apud subiectos, apud pro-

13 haud conveniebat *Gudeman*, *cf. Dio* lxiii. 25 15 vergenio *M*
9. 5 consulari M^1 : consularis *M* 8 omnes M^2 : omne *M* 12 cunctatur *Classen, Halm* 14 viribus] virtutibus *Kraffert*
10. 4 attritis M^1 : atteritis *M* 5 sepositus *Acidalius* : repositus *M*, *quod tuebatur Onions, Journal of Philology* xvii, p. 289 8 se expedierat *Ritter*, *probante Madvig*

ximos, apud collegas variis inlecebris potens, et cui expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere. bellum Iudaicum Flavius Vespasianus (ducem eum Nero delegerat) tribus legionibus administrabat. nec Vespasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe Titum filium ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. occulta fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus.

11 Aegyptum copiasque, quibus coerceretur, iam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum: ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonae fecundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam legum, ignaram magistratuum, domi retinere. regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa ac legiones in ea interfecto Clodio Macro contenta qualicumque principe post experimentum domini minoris. duae Mauretaniae, Raetia, Noricum, Thraecia et quae aliae procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinae, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. inermes provinciae atque ipsa in primis Italia, cuicumque servitio exposita, in pretium belli cessurae erant. hic fuit rerum Romanarum status, cum Servius Galba iterum Titus Vinius consules inchoavere annum sibi ultimum, rei publicae prope supremum.

12 Paucis post kalendas Ianuarias diebus Pompei Propinqui procuratoris e Belgica litterae adferuntur, superioris Germaniae legiones rupta sacramenti reverentia imperatorem

10 et] set *Madvig* 11 Iudei cum *M*, a *superscripsit M*[2]: Iudaeicum *Halm hic et deinceps* 13 amministrabat *M* 16 fati vi *Madvig*

11. 1 aegiptum *M* coercetur *Ernesti* 3 difficile *M* 4 superstitione *M*[1]: superstitionem *M* a|ac *M*, *pr.* a *del. M*[1] 5 ignara *M* domui *Ricklefs*, *Halm* 6 legio *Lipsius*, *Halm*, *at vide Cagnat*, *Armée Romaine d'Afrique*, pp. 149 sqq. 8 mauritaniae *M*, *at cf.* ii. 58, 59 retia *M* 9 thracia *M* aliae provinciae *W. Heraeus* 13 cessura *M*

12. 2 a *Halm*, *tamquam Medicei*

alium flagitare et senatui ac populo Romano arbitrium eligendi permittere quo seditio mollius acciperetur. maturavit ea res consilium Galbae iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. non sane crebrior tota civitate sermo per illos mensis fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. paucis iudicium aut rei publicae amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in Titi Vinii odium, qui in dies quanto potentior eodem actu invisior erat. quippe hiantis in magna fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur.

13 Potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem Cornelium Laconem praetorii praefectum; nec minor gratia Icelo Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant. hi discordes et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone, Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant quam alium. neque erat Galbae ignota Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, quia Vinio vidua filia, caelebs Otho, gener ac socer destinabantur. credo et rei publicae curam subisse, frustra a Nerone translatae si apud Othonem relinqueretur. namque Otho pueritiam incuriose, adulescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. eoque Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. mox suspectum in eadem Pop-

4 arbitrium M^1: arbitrio *M* 10 militis tulta *M* 11 ambitiosis *Agricola*: ambitionis *M* 12 et Iam In titi|vinio dium *M*: etiam Titi Vini odio *Acidalius* 13 auctu *Lectius, Meiser*

13. 2 et Cornelium *dett.*, *Halm* 7 consensū *M* 8 ignotā *M* 10 caeleps *M* 14 Poppaeam *Acidalius*: iam poppe *M*, *addidit* ā *super* e M^2 principale M^1: principalē *M* principale scortum *suspicatur Novák* 16 poppea *M*

paea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit. Otho comiter administrata provincia primus in partis transgressus nec segnis et, donec bellum fuit, inter praesentis splendidissimus, spem adoptionis statim conceptam acrius in dies rapiebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis ut similem.

14 Sed Galba post nuntios Germanicae seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac Ducenio Gemino praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum accersiri iubet, seu propria electione sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia; sed callide ut ignotum fovebat, et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrimque, vultu habituque moris antiqui et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur: ea pars morum eius quo suspectior sollicitis adoptanti placebat.

15 Igitur Galba, adprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: 'si te privatus lege curiata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Cn. Pompei et M. Crassi subolem in penatis meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse: nunc me deorum hominumque consensu ad imperium vocatum praeclara indoles tua et amor patriae impulit ut

17 provincia *M* 19 nec segnis donec bellum fuit et *Acidalius*: nec, donec bellum fuit, segnis et *Heraeus* 21 indie *M*: indiem *M*²
14. 3 erumperet et *Ritter* 4 transsigit *M* 7 accersi *det.*: arcessi *I. F. Gronovius*: acciri *coni. Meiser* 12 voltu *M ut plerumque* et] ex *Wurm, Halm* 13 aestimatione *Beroaldus*: extimatione *M*
15. 3 Cn. *Freinsheim*: nunc *M* 5 gentis Sulpiciae *Ernesti*: Sulpicia ac Lutatia *Freinsheim* nobilitatis *Hoffmann*

principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus quiescenti offeram, exemplo divi Augusti qui sororis filium Marcellum, dein generum Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem privignum in proximo sibi fastigio conlocavit. sed Augustus in domo successorem quaesivit, ego in re publica, non quia propinquos aut socios belli non habeam, sed neque ipse imperium ambitione accepi, et iudicii mei documentum sit non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna nisi tu potior esses. ea aetas tua quae cupiditates adulescentiae iam effugerit, ea vita in qua nihil praeteritum excusandum habeas. fortunam adhuc tantum adversam tulisti: secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate corrumpimur. fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent: inrumpet adulatio, blanditiae *et* pessimum veri adfectus venenum, sua cuique utilitas. etiam *si* ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur, ceteri libentius cum fortuna nostra quam nobiscum; nam suadere principi quod oporteat multi laboris, adsentatio erga quemcumque principem sine adfectu peragitur.'

16 'Si immensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram a quo res publica inciperet: nunc eo necessitatis iam pridem ventum est ut nec mea senectus conferre plus populo Romano possit quam bonum successorem, nec tua plus iuventa quam bonum principem. sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiae quasi hereditas fui-

15 '*malim* sint' *Rhenanus* 16 est] et *M* 22 praecipua M^1: praecipuā *M* 24 blanditiae et *Freudenburg*, *cf. Plin. Panegyr.* 85: blanditiae *M*, *probante Müller*: blanditia et *W. Heraeus* 25 etiam si *Halm*: etiam *M*, *probante Müller sed cf.* ii. 32. 19: etenim *Agricola*: etiam utilitas *Meiser*

16. 4 possit *Rhenanus*: posset *M*, *Meiser* 6 claudio| *M*: Claudio ac Nerone *Ritter*, *cf.* ii. 76

mus : loco libertatis erit quod eligi coepimus ; et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. nam generari et nasci a principibus fortuitum, nec ultra aestimatur : adoptandi iudicium integrum et, si velis eligere, consensu monstratur. sit ante oculos Nero quem longa Caesarum serie tumentem non Vindex cum inermi provincia aut ego cum una legione, sed sua immanitas, sua luxuria cervicibus publicis depulerunt ; neque erat adhuc damnati principis exemplum. nos bello et ab aestimantibus adsciti cum invidia quamvis egregii erimus. ne tamen territus fueris si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt : ne ipse quidem ad securas res accessi, et audita adoptione desinam videri senex, quod nunc mihi unum obicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur : mihi ac tibi providendum est ne etiam a bonis desideretur. monere diutius neque temporis huius, et impletum est omne consilium si te bene elegi. utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum dilectus est, cogitare quid aut volueris sub alio principe aut nolueris ; neque enim hic, ut gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et ceteri servi, sed imperaturus es hominibus qui nec totam servitutem pati possunt nec totam libertatem.' et Galba quidem haec ac talia, tamquam principem faceret, ceteri tamquam cum facto loquebantur.

Pisonem ferunt statim intuentibus et mox coniectis 17
in eum omnium oculis nullum turbati aut exultantis animi motum prodidisse. sermo erga patrem imperatoremque reverens, de se moderatus ; nihil in vultu habituque mutatum, quasi imperare posset magis quam vellet. consultatum inde, pro rostris an in senatu an in castris adoptio nuncuparetur.

7 elegi cepimus *M* 9 a] e *Halm tacite* aestimatur *Beroaldus* : extimatur *M* 14 depulerit *M* 23 idem] bonarum idem *M* 24 a|aut *M*, *pr.* a *del.* *M*[1] 25 ut in gentibus *ed. Spirensis*

iri in castra placuit: honorificum id militibus fore, quorum favorem ut largitione et ambitu male adquiri, ita per bonas artis haud spernendum. circumsteterat interim Palatium publica expectatio, magni secreti impatiens; et male coercitam famam supprimentes augebant.

18 Quartum idus Ianuarias, foedum imbribus diem, tonitrua et fulgura et caelestes minae ultra solitum turbaverunt. observatum id antiquitus comitiis dirimendis non terruit Galbam quo minus in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum; seu quae fato manent, quamvis significata, non vitantur. apud frequentem militum contionem imperatoria brevitate adoptari a se Pisonem exemplo divi Augusti et more militari, quo vir virum legeret, pronuntiat. ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro adseverat quartam et duoetvicensimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse et brevi in officio fore. nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. tribuni tamen centurionesque et proximi militum grata auditu respondent: per ceteros maestitia ac silentium, tamquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. constat potuisse conciliari animos quantulacumque parci senis liberalitate: nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus.

19 Inde apud senatum non comptior Galbae, non longior quam apud militem sermo: Pisonis comis oratio. et patrum favor aderat: multi voluntate, effusius qui noluerant, medii ac plurimi obvio obsequio, privatas spes agitantes sine publica cura. nec aliud sequenti quadriduo, quod medium inter adoptionem et caedem fuit, dictum a Pisone in publico

18. 1 Idus *M*[1]: Idum *M* 2 et *post* fulgura *del. Spengel* 4 contemptore *M* 5 fata monent *Vogel* signi facta *M* 6 imperatoria *M*[1]: imperatoriā *M* 7 exemplo . . . more *Ferretus*: more . . . exemplo *M* 9 duoetvicesimam *Pichena*: duodevicensimam *M*, de *in rasura M*[2] 13 audito *M* 14 etiam *M*[1]: et iam *M*
19. 4 medii *Freinsheim*: me|die *M*

factumve. crebrioribus in dies Germanicae defectionis nuntiis et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova cum tristia sunt, censuerant patres mittendos ad Germanicum exercitum legatos. agitatum secreto num et Piso proficisceretur, maiore praetextu, illi auctoritatem senatus, hic dignationem Caesaris laturus. placebat et Laconem praetorii praefectum simul mitti: is consilio intercessit. legati quoque (nam senatus electionem Galbae permiserat) foeda inconstantia nominati, excusati, substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes impulerat.

20 Proxima pecuniae cura; et cuncta scrutantibus iustissimum visum est inde repeti ubi inopiae causa erat. bis et viciens miliens sestertium donationibus Nero effuderat: appellari singulos iussit, decima parte liberalitatis apud quemque eorum relicta. at illis vix decimae super portiones erant, isdem erga aliena sumptibus quibus sua prodegerant, cum rapacissimo cuique ac perditissimo non agri aut faenus sed sola instrumenta vitiorum manerent. exactioni triginta equites Romani praepositi, novum officii genus et ambitu ac numero onerosum: ubique hasta et sector, et inquieta urbs actionibus. ac tamen grande gaudium quod tam pauperes forent quibus donasset Nero quam quibus abstulisset. exauctorati per eos dies tribuni, e praetorio Antonius Taurus et Antonius Naso, ex urbanis cohortibus Aemilius Pacensis, e vigilibus Iulius Fronto. nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium, tamquam per artem et formidine singuli pellerentur, omnibus suspectis.

21 Interea Othonem, cui compositis rebus nulla spes,

7 Indie *M* 11 praetextu *M*[1]: praetextū *M*: praetexto *Wölfflin* ille *M* 13 his *M* 15 excusati *M*[1]: excusatis *M*

20. 3 milies *Lipsius*: mille *M* 4 Galba iussit *Ritter* 5 illi *M* 8 exactioni *M*[1]: exactionis *M* quinquaginta *malebat Lambinus ex Suet. Galba* 15 11 auctionibus *det. in margine, Rhenanus, Meiser* 12 donassent *M*, n *punctis notavit M*[2] 13 taurus *M*[1]: tauros *M* 14 evigilibus *M*[1]: evigilius *M* 16 formidine *Heraeus*: formidinem *M*

omne in turbido consilium, multa simul extimulabant, luxuria etiam principi onerosa, inopia vix privato toleranda, in Galbam ira, in Pisonem invidia; fingebat et metum quo magis concupisceret: praegravem se Neroni fuisse, nec Lusitaniam rursus et alterius exilii honorem expectandum. suspectum semper invisumque dominantibus qui proximus destinaretur. nocuisse id sibi apud senem principem, magis nociturum apud iuvenem ingenio trucem et longo exilio efferatum: occidi Othonem posse. proinde agendum audendumque, dum Galbae auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. opportunos magnis conatibus transitus rerum, nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies quam temeritas. mortem omnibus ex natura aequalem oblivione apud posteros vel gloria distingui; ac si nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse merito perire.

22 Non erat Othonis mollis et corpori similis animus. et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia ceterasque regnorum libidines avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut aliena exprobrabant, urgentibus etiam mathematicis, dum novos motus et clarum Othoni annum observatione siderum adfirmant, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. multos secreta Poppaeae mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant: e quibus Ptolemaeus Othoni in Hispania comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbae et

21. 4 galba *M* 8 nocuisse M^1: nocuisset *M* 9 occidi Othonem posse *secl. Urlichs* *lacunam ante* occidi *statuit Van der Vliet suppletque* non minus facile quam Petronium 10 audiendumque *M* 11 oportunos *M et sic plerumque*

22. 1 Othoni *Pichena* 3 adultera *Lipsius* matrimonia *seclusit Urlichs* 8 sper|nantibus *M* 9 poppeae ma|mathematicos *M, pr.* ma *delevit* M^2 11 ptoloms *item v.* 17 Hispaniam *Acidalius*: provincia *Urlichs*

iuventam Othonis computantium persuaserat fore ut in imperium adscisceretur. sed Otho tamquam peritia et monitu fatorum praedicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentius obscura credendi. nec deerat Ptolemaeus, iam et sceleris instinctor, ad quod facillime ab eius modi voto transitur.

Sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia mi- 23
litum iam pridem spe successionis aut paratu facinoris adfectaverat, in itinere, in agmine, in stationibus vetustissimum quemque militum nomine vocans ac memoria Neroniani comitatus contubernalis appellando; alios agnoscere, quosdam requirere et pecunia aut gratia iuvare, inserendo saepius querelas et ambiguos de Galba sermones quaeque alia turbamenta vulgi. labores itinerum, inopia commeatuum, duritia imperii atrocius accipiebantur, cum Campaniae lacus et Achaiae urbes classibus adire soliti Pyrenaeum et Alpes et immensa viarum spatia aegre sub armis eniterentur.

Flagrantibus iam militum animis velut faces addide- 24
rat Maevius Pudens, e proximis Tigellini. is mobilissimum quemque ingenio aut pecuniae indigum et in novas cupiditates praecipitem adliciendo eo paulatim progressus est ut per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret; quam velut publicam largitionem Otho secretioribus apud singulos praemiis intendebat, adeo animosus corruptor ut Cocceio Proculo speculatori, de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum sua pecunia emptum dono dederit, per socordiam praefecti, quem nota pariter et occulta fallebant.

Sed tum e libertis Onomastum futuro sceleri praefe- 25
cit, a quo Barbium Proculum tesserarium speculatorum et

17 credendi *Pichena* : cre|di *M*
23. 3 in itinere et agmine *coni. Nipperdey* : in itinere *seclusit Valmaggi* 8 inopiā *M* 10 pyreneum *M*
24. 1 animis *M*[1] : animum *M* 2 tigillini *M* 5 convii *M*, *corr. M*[2]

Veturium optionem eorundem perductos, postquam vario sermone callidos audacisque cognovit, pretio et promissis onerat, data pecunia ad pertemptandos plurium animos. suscepere duo manipulares imperium populi Romani transferendum et transtulerunt. in conscientiam facinoris pauci adsciti: suspensos ceterorum animos diversis artibus stimulant, primores militum per beneficia Nymphidii ut suspectos, vulgus et ceteros ira et desperatione dilati totiens donativi. erant quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiae accenderet: in commune omnes metu mutandae militiae terrebantur.

26 Infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas iam mentis, postquam vulgatum erat labare Germanici exercitus fidem. adeoque parata apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut postero iduum die redeuntem a cena Othonem rapturi fuerint, ni incerta noctis et tota urbe sparsa militum castra nec facilem inter temulentos consensum timuissent, non rei publicae cura, quam foedare principis sui sanguine sobrii parabant, sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa: quaedam apud Galbae auris praefectus Laco elusit, ignarus militarium animorum consiliique quamvis egregii, quod non ipse adferret, inimicus et adversus peritos pervicax.

27 Octavo decimo kalendas Februarias sacrificanti pro aede Apollinis Galbae haruspex Vmbricius tristia exta et instantis insidias ac domesticum hostem praedicit, audiente Othone (nam proximus adstiterat) idque ut laetum e contra-

25. 3 eorūndem *M notam del.* M^1 10 et ceteros *seclusit Hertz* 12 commune *Rhenanus*: communi *M*

26. 1 legionariorum *Ritter* 4 Ian. *post* iduum *add. Pichena, Halm* die M^1: dierum *M*: dierum *superscripsit* M^2 6 emulentos *M* 11 erumpentibus, *sed super* b *scripsit* s M^1 12 galba *M*

27. 2 tristitia *M* 4 adsisterat *M*

rio et suis cogitationibus prosperum interpretante. nec multo post libertus Onomastus nuntiat expectari eum ab architecto et redemptoribus, quae significatio coeuntium iam militum et paratae coniurationis convenerat. Otho, causam digressus requirentibus, cum emi sibi praedia vetustate suspecta eoque prius exploranda finxisset, innixus liberto per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad miliarium aureum sub aedem Saturni pergit. ibi tres et viginti speculatores consalutatum imperatorem ac paucitate salutantium trepidum et sellae festinanter impositum strictis mucronibus rapiunt; totidem ferme milites in itinere adgregantur, alii conscientia, plerique miraculo, pars clamore et gladiis, pars silentio, animum ex eventu sumpturi.

Stationem in castris agebat Iulius Martialis tribunus. **28**
is magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra et, si contra tenderet, exitium metuens, praebuit plerisque suspicionem conscientiae; anteposuere ceteri quoque tribuni centurionesque praesentia dubiis et honestis, isque habitus animorum fuit ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

Ignarus interim Galba et sacris intentus fatigabat **29**
alieni iam imperii deos, cum adfertur rumor rapi in castra incertum quem senatorem, mox Othonem esse qui raperetur, simul ex tota urbe, ut quisque obvius fuerat, alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliti adulationis. igitur consultantibus placuit pertemptari animum cohortis, quae in Palatio stationem agebat, nec per ipsum Galbam, cuius integra auctoritas maioribus remediis servabatur. Piso pro gradibus domus vocatos in hunc modum adlocutus est: 'sextus dies agitur, commilitones, ex quo igna-

5 interpretante *M*[1]: interpretantes *M* 11 eadem *M*, *corr. M*[1] 13 et *delevit Tjsendijk* 16 gaudiis *Faernus*, *Halm*: gaudio *Pichena*: et gladiis *post* mucronibus *posuit Urlichs*, *seclusit Ritter*

28. 2 his *M* ratus *post* castra *coni. Lendrum* 5 hisque *M*

29. 3 incertumq; *M*

rus futuri, et sive optandum hoc nomen sive timendum erat, Caesar adscitus sum. quo domus nostrae aut rei publicae fato in vestra manu positum est, non quia meo nomine tristiorem casum paveam, ut qui adversas res expertus cum maxime discam ne secundas quidem minus discriminis habere: patris et senatus et ipsius imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse est aut, quod aeque apud bonos miserum est, occidere. solacium proximi motus habebamus incruentam urbem et res sine discordia translatas: provisum adoptione videbatur ut ne post Galbam quidem bello locus esset.'

30 'Nihil adrogabo mihi nobilitatis aut modestiae; neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. vitia, quibus solis gloriatur, evertere imperium, etiam cum amicum imperatoris ageret. habitune et incessu an illo muliebri ornatu mereretur imperium? falluntur quibus luxuria specie liberalitatis imponit: perdere iste sciet, donare nesciet. stupra nunc et comissationes et feminarum coetus volvit animo: haec principatus praemia putat, quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnis; nemo enim umquam imperium flagitio quaesitum bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba consentientibus vobis Caesarem dixit. si res publica et senatus et populus vacua nomina sunt, vestra, commilitones, interest ne imperatorem pessimi faciant. legionum seditio adversus duces suos audita est aliquando: vestra fides famaque inlaesa ad hunc diem mansit. et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. minus triginta transfugae et desertores, quos centurionem aut tribunum sibi eligentis nemo ferret, imperium adsignabunt? admittitis exemplum et quie-

12 re p. *M* fato *Puteolanus*: fatū *M*, *nota fortasse a* M^{2} 15 discam *Freinsheim*: dicam *M* 18 incruentas M^{2}: incruenta *M* 19 res M^{2}: re *M*

30. 2 comparationem *Eussner* 5 meretur *Acidalius* 6 specie *Rhenanus*: speciē *M* 7 comessationes *M* 9 dedecus M^{2}: decus *M* 13 vana *dett.* 15 fide *M*

scendo commune crimen facitis? transcendet haec licentia in provincias, et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos pertinebunt. nec est plus quod pro caede principis quam quod innocentibus datur, sed proinde a nobis donativum ob fidem quam ab aliis pro facinore accipietis.'

Dilapsis speculatoribus cetera cohors non aspernata contionantem, ut turbidis rebus evenit, forte magis et nullo adhuc consilio rapit signa *quam*, quod postea creditum est, insidiis et simulatione. missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsania in porticu tendentis; praeceptum Amullio Sereno et Domitio Sabino primipilaribus, ut Germanicos milites e Libertatis atrio accerserent. legioni classicae diffidebatur, infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus, si incipiens adhuc et necdum adulta seditio melioribus consiliis flecteretur. tribunorum Subrium et Cetrium adorti milites minis, Longinum manibus coercent exarmantque, quia non ordine militiae, sed e Galbae amicis, fidus principi suo et desciscentibus suspectior erat. legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur; Illyrici exercitus electi Celsum infestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere, invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos a Nerone Alexandriam praemissos atque inde rursus longa navigatione aegros impensiore cura Galba refovebat. 31

20 trascendet *M, Halm* 23 perinde *Rhenanus* donativo *M, cf.* c. 5. 3

31. 2 evenit forte *Pichena* : eventior te *M* nullo *Freinsheim* : nonnullo *M* 3 rapit signa *Meiser* : par signas *M* : parat signa *Agricola* : pars ingens *al.* : pars magna *Madvig* quam *addidit Heinsius* 4 missus . . . tendentis *post* accerserent *transposuit Acidalius* 6 Amulio *vulgo* 8 diffidebatur *Acidalius* : diffidebat *M* 11 et necdum] et nondum *dett.* : necdum *Nipperdey* 12 tribunorum *seclusit Nipperdey* 13 adhorti *M* longinus *M* 14 ordinē *M* militiae provectus, sed *Nipperdey* 15 principi *M*[1] : principis *M* et *ante* fidus *transponendum coni. Meiser* 16 exercitus *M*[2] : exercitu *M* 17 festum incestis *M* 20 rursus] reversos *Döderlein, Halm*

32 Vniversa iam plebs Palatium implebat, mixtis servitiis et dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium ut si in circo aut theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis iudicium aut veritas, quippe eodem die diversa pari certamine postulaturis, sed tradito more quemcumque principem adulandi licentia adclamationum et studiis inanibus.

Interim Galbam duae sententiae distinebant: Titus Vinius manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos censebat: daret malorum paenitentiae, daret bonorum consensui spatium: scelera impetu, bona consilia mora valescere, denique eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem, regressum, si paeniteat, in aliena potestate.

33 Festinandum ceteris videbatur antequam cresceret invalida adhuc coniuratio paucorum: trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros inlatus, cunctatione nunc et segnitia terentium tempus imitari principem discat. non expectandum ut compositis castris forum invadat et prospectante Galba Capitolium adeat, dum egregius imperator cum fortibus amicis ianua ac limine tenus domum cludit, obsidionem nimirum toleraturus. et praeclarum in servis auxilium si consensus tantae multitudinis et, quae plurimum valet, prima indignatio elanguescat. proinde intuta quae indecora; vel si cadere necesse sit, occurrendum discrimini: id Othoni invidiosius et ipsis honestum. repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo privati odii pertinacia in publicum exitium.

32. 1 implerat *Acidalius* 2 exitium *Acidalius*: exitum *M* 3 aut *ed. Spirensis*: a *M*: ac *dett.* 5 diē *M, corr. M*[1] 12 bona] mora *coeperat scribere M* spiratio *M* 13 regressum *Ritter*: regressus *M, Halm*

33. 2 paucorum *suspicatur Novák* 5 non] num *I. Gronovius* 7 tenus] se tuens *Nicholson* domus *M* obsidione nimirum toleraturos *M* 9 consensū *M* valeat *Ritter* 10 indignatio elanguescat *I. Gronovius*: indignatione languescat *M*: indignatio languescat *det., Novák*: indignatio relanguescat *Halm* perinde *Nipperdey* 13 hicęlo *M*

Nec diutius Galba cunctatus speciosiora suadentibus 34
accessit. praemissus tamen in castra Piso, ut iuvenis magno nomine, recenti favore et infensus Tito Vinio, seu quia erat seu quia irati ita volebant; et facilius de odio creditur. vixdum egresso Pisone occisum in castris Othonem vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse adfirmabant, credula fama inter gaudentis et incuriosos. multi arbitrabantur compositum auctumque rumorem mixtis iam Othonianis, qui ad evocandum Galbam laeta falso vulgaverint.

Tum vero non populus tantum et imperita plebs in 35
plausus et immodica studia sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis Palatii foribus ruere intus ac se Galbae ostentare, praereptam sibi ultionem querentes, ignavissimus quisque et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces; nemo scire et omnes adfirmare, donec inopia veri et consensu errantium victus sumpto thorace Galba inruenti turbae neque aetate neque corpore *re*sistens sella levaretur. obvius in Palatio Iulius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, occisum a se Othonem exclamavit; et Galba 'commilito', inquit, 'quis iussit?' insigni animo ad coercendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientis incorruptus.

Haud dubiae iam in castris omnium mentes tantusque 36
ardor ut non contenti agmine et corporibus in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper praepositos iubebat. strepere cuncta clamoribus et tumultu et

34. 3 quia] qui *M* 7 adfirmabat *M*, *corr.* M^{1} 8 multa *M* arbitrantur *Urlichs* 10 volgaverit *M*, *corr.* M^{1}

35. 3 revere *M*, *corr.* M^{1} 6 lingua *Georges*, *Heraeus* feroces *Lipsius*: ferocis *M* 7 hortantium *Cornelissen* 9 resistens *Faernus*, *Lipsius*: sistens *M*, *Halm*

36. 4 circumdaret *M*, *corr.* M^{1}

exhortatione mutua, non tamquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed ut quemque adfluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, conlocare iuxta, praeire sacramentum, modo imperatorem militibus, modo milites imperatori commendare. nec deerat Otho protendens manus adorare vulgum, iacere oscula et omnia serviliter pro dominatione. postquam universa classicorum legio sacramentum eius accepit, fidens viribus, et quos adhuc singulos extimulaverat, accendendos in commune ratus pro vallo castrorum ita coepit.

37 'Quis ad vos processerim commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me vocare sustineo princeps a vobis nominatus, nec principem alio imperante. vestrum quoque nomen in incerto erit donec dubitabitur imperatorem populi Romani in castris an hostem habeatis. auditisne ut poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est neque perire nos neque salvos esse nisi una posse; et cuius lenitatis est Galba, iam fortasse promisit, ut qui nullo exposcente tot milia innocentissimorum militum trucidaverit. horror animum subit quotiens recordor feralem introitum et hanc solam Galbae victoriam, cum in oculis urbis decimari deditos iuberet, quos deprecantis in fidem acceperat. his auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum attulit nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Cilonis in Gallia, Fontei Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? quae usquam provincia, quae castra sunt nisi cruenta et maculata aut, ut ipse praedicat, emendata et correcta? nam quae alii scelera, hic remedia vocat, dum falsis nominibus severitatem pro saevitia, parsimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras

9 p̄ressare *M*, *notam del. fortasse* M^{1} 12 volgum M^{1} : volgus *M*
37. 1 processerit *M*, *corr.* M^{1} 5 ad *M*, n *superscripsit* M^{1} 15 Cilonis *Ritter* : chilonis *M* 18 castra] in castris *M* *repetita ex versu* 17

disciplinam appellat. septem a Neronis fine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus quam quod Polycliti et Vatinii et Aegiali perdiderunt. minore avaritia ac licentia grassatus esset T. Vinius si ipse imperasset: nunc et subiectos nos habuit tamquam suos et vilis ut alienos. una illa domus sufficit donativo quod vobis numquam datur et cotidie exprobratur.'

38 'Ac ne qua saltem in successore Galbae spes esset accersit ab exilio quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam adoptionem aversantis. idem senatus, idem populi Romani animus est: vestra virtus expectatur, apud quos omne honestis consiliis robur et sine quibus quamvis egregia invalida sunt. non ad bellum vos nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. nec una cohors togata defendit nunc Galbam sed detinet: cum vos aspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum imputet. nullus cunctationis locus est in eo consilio quod non potest laudari nisi peractum.' aperire deinde armamentarium iussit. rapta statim arma, sine more et ordine militiae, ut praetorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque, nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator; et praecipuum pessimorum incitamentum quod boni maerebant.

39 Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim

23 etiam *M* quod] ob quod *Madvig*: quo *Haase, Nipperdey*: quoad *Meiser et ante* perierunt *transtulit* 24 Aegiali *Orelli*: aegialii *M ultima littera evanida*: Helii *Lipsius, Müller*: Tigellini *I. F. Gronovius*: Egnatii *Bezzenberger* perdiderunt *Ritter*: perierunt *M quod tuentur Madvig Haase et Nipperdey*: paraverant *dett.*: sibi pepererant *Heinsius*: appetierant *Andresen et alii alia* 27 exprobatur *M*

38. 2 accersivit *Halm, Ritter*: accersiit *Sirker* 4 aversantes *Agricola*: adversantes *M* 6 om̄s *M* 11 cunctationi *dett.* 12 aperiri *Muretus, Halm*

Galbam et foro adpropinquantem adsecutus erat; iam Marius Celsus haud laeta rettulerat, cum alii in Palatium redire, alii Capitolium petere, plerique rostra occupanda censerent, plures tantum sententiis aliorum contra dicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur quorum tempus effugerat. agitasse Laco ignaro Galba de occidendo Tito Vinio dicitur, sive ut poena eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio. haesitationem attulit tempus ac locus, quia initio caedis orto difficilis modus; et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant.

40 Agebatur huc illuc Galba vario turbae fluctuantis impulsu, completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu. neque populi aut plebis ulla vox, sed attoniti vultus et conversae ad omnia aures; non tumultus, non quies, quale magni metus et magnae irae silentium est. Othoni tamen armari plebem nuntiabatur; ire praecipitis et occupare pericula iubet. igitur milites Romani, quasi Vologaesum aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri ac non imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidi equis forum inrumpunt. nec illos Capitolii aspectus et imminentium templorum religio et priores et futuri principes terruere quo minus facerent scelus cuius ultor est quisquis successit.

41 Viso comminus armatorum agmine vexillarius comitatae Galbam cohortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt) dereptam Galbae imaginem solo adflixit: eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi

39. 4 rediret *Nipperdey* 5 petere M^1: peteret *M*, *Nipperdey* 6 ut quae *M* 7 quorum] morum *M* 8 laco M^2: loco *M* 10 postremum *Rhenanus*: posterum *M* 14 ostentaverint *M*
40. 2 trospectu *M*: aspectu *det.* 6 plebem M^2: plebe *M*: plebes *Ritter* 10 rapidis *dett.*
41. 2 galbae *M* adilium *M*

forum, destricta adversus dubitantis tela. iuxta Curtii lacum trepidatione ferentium Galba proiectus e sella ac provolutus est. extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. alii suppliciter interrogasse quid mali meruisset, paucos dies exolvendo donativo deprecatum: plures obtulisse ultro percussoribus iugulum: agerent ac ferirent, si ita *e* re publica videretur. non interfuit occidentium quid diceret. de percussore non satis constat: quidam Terentium evocatum, alii Laecanium; crebrior fama tradidit Camurium quintae decimae legionis militem impresso gladio iugulum eius hausisse. ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniavere; pleraque vulnera feritate et saevitia trunco iam corpori adiecta.

Titum inde Vinium invasere, de quo et ipso ambigitur consumpseritne vocem eius instans metus, an proclamaverit non esse ab Othone mandatum ut occideretur. quod seu finxit formidine seu conscientiam coniurationis confessus est, huc potius eius vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit cuius causa erat. ante aedem divi Iulii iacuit primo ictu in poplitem, mox ab Iulio Caro legionario milite in utrumque latus transverberatus. 42

Insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans ac modo manu modo voce vertendo in se percussores quamquam vulnerato Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit, exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus non religione nec caerimo- 43

7 ammiratio *M* 8 variae prodere *M* 9 meruisset et *Halm* 10 hoc agerent *Muretus e Suet. Galba* 20 11 e *om. M* 13 lecanium *M*, *cf. A.* xv. 33

42. 3 othone M^1: othonē *M* 4 conscientiam *Acidalius*: conscientia *M* 7 ictus *Meiser* Caro *Rhenanus*: cario *M* in *del. I. F. Gronovius*

43. 1 illā *notam del.* M^1 2 his *M* a galbae custodiae a pisonis *M*

niis sed latebra inminens exitium differebat, cum advenere missu Othonis nominatim in caedem eius ardentis Sulpicius Florus e Britannicis cohortibus, nuper a Galba civitate donatus, et Statius Murcus speculator, a quibus protractus Piso in foribus templi trucidatur.

44 Nullam caedem Otho maiore laetitia excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur, seu tum primum levata omni sollicitudine mens vacare gaudio coeperat, seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in Tito Vinio quamvis immitem animum imagine tristi confuderat, Pisonis ut inimici et aemuli caede laetari ius fasque credebat. praefixa contis capita gestabantur inter signa cohortium iuxta aquilam legionis, certatim ostentantibus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui vere qui falso ut pulchrum et memorabile facinus iactabant. plures quam centum viginti libellos praemium exposcentium ob aliquam notabilem illa die operam Vitellius postea invenit, omnisque conquiri et interfici iussit, non honori Galbae, sed tradito principibus more munimentum ad praesens, in posterum ultionem.

45 Alium crederes senatum, alium populum: ruere cuncti in castra, anteire proximos, certare cum praecurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exosculari Othonis manum; quantoque magis falsa erant quae fiebant, tanto plura facere. nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce vultuque temperans. Marium Celsum, consulem designatum et Galbae usque in extremas res amicum fidumque, ad supplicium expostulabant, indu-

9 ardentis *Heinsius*: ardentes *M* 10 a *om. M*, *superscripsit* M^{2} 12 trucidatus *M*: trucidatus est *Halm*

44. 3 vagare *M* 5 imaginē *M*, *corr.* M^{1} *sic distinxit Acidalius*: confuderat: Pisonis *vulgo* 9 quive vere 12 illa die M^{1}: illo *in margine* M^{1}: illā diē *M* vetellius *M* 13 honori *Nipperdey*: honore *M*, *Halm*

45. 2 ante hire *M* 4 flebant *M* 7 celso consulem | signatum *M* 8 ad *om. M*

striae eius innocentiaeque quasi malis artibus infensi. caedis et praedarum initium et optimo cuique perniciem quaeri apparebat, sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: iubere iam poterat. ita simulatione irae vinciri iussum et maiores poenas daturum adfirmans praesenti exitio subtraxit.

46 Omnia deinde arbitrio militum acta: praetorii praefectos sibi ipsi legere, Plotium Firmum e manipularibus quondam, tum vigilibus praepositum et incolumi adhuc Galba partis Othonis secutum; adiungitur Licinius Proculus, intima familiaritate Othonis suspectus consilia eius fovisse. urbi Flavium Sabinum praefecere, iudicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat, plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. flagitatum ut vacationes praestari centurionibus solitae remitterentur; namque gregarius miles ut tributum annuum pendebat. quarta pars manipuli sparsa per commeatus aut in ipsis castris vaga, dum mercedem centurioni exolveret, neque modum oneris quisquam neque genus quaestus pensi habebat: per latrocinia et raptus aut servilibus ministeriis militare otium redimebant. tum locupletissimus quisque miles labore ac saevitia fatigari donec vacationem emeret. ubi sumptibus exhaustus socordia insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro strenuo in manipulum redibat, ac rursus alius atque alius, eadem egestate ac licentia corrupti, ad seditiones et discordias et ad extremum bella civilia ruebant. sed Otho ne vulgi largitione centurionum animos averteret, fiscum suum vacationes annuas exoluturum promisit, rem haud dubie utilem et a bonis postea principibus perpetuitate disciplinae firmatam. Laco prae-

12 scelus, . . . poterat; ita . . . iussum; *potius distinxerim* 13 iussit *Weidner* auxilio *M*: exilio M^{1}

46. 5 suspecta *M* 6 savinum *M* 10 manipuli sparsa *Pichena*: manipulis pars *M* 13 quaestūs *M*, *notam del.* M^{1} 15 va|tionem *M*, va *in fine paginae* 20 in bella *Heinsius* 21 averteret *I. Gronovius*: averteret et *M* 23 profectus *Müller*

fectus, tamquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad caedem eius Otho praemiserat, confossus; in Marcianum Icelum ut in libertum palam animadversum.

47 Exacto per scelera die novissimum malorum fuit laetitia. vocat senatum praetor urbanus, certant adulationibus ceteri magistratus, adcurrunt patres: decernitur Othoni tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores, adnitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quae promisce iacta haesisse animo eius nemo sensit; omisisset offensas an distulisset brevitate imperii in incerto fuit. Otho cruento adhuc foro per stragem iacentium in Capitolium atque inde in Palatium vectus concedi corpora sepulturae cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, Titum Vinium Crispina filia composuere, quaesitis redemptisque capitibus, quae venalia interfectores servaverant.

48 Piso unum et tricensimum aetatis annum explebat, fama meliore quam fortuna. fratres eius Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant: ipse diu exul, quadriduo Caesar, properata adoptione ad hoc tantum maiori fratri praelatus est ut prior occideretur. Titus Vinius quinquaginta septem annos variis moribus egit. pater illi praetoria familia, maternus avus e proscriptis. prima militia infamis: legatum Calvisium Sabinum habuerat, cuius uxor mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilias et cetera militiae munia eadem lascivia temptasset, in ipsis principiis stuprum ausa, et criminis huius reus Titus Vinius arguebatur. igitur iussu G. Caesaris oneratus catenis, mox mutatione temporum dimissus, cursu honorum

24 seponeretur amotus *Nipperdey*: Ostiam amotus ibique *Andresen coll. A.* xvi. 9 evocatoque ad *M* 26 in *del. Novák*

47. 2 vacat *M* 6 omisisse tot fensas *M* 8 strage *M* 10 fratres *M per compendium*

48. 3 interfecerant M^1: interfecerat *M* exui *M* 10 temptasset *Puteolanus, coll. A.* xv. 42: temperasset *M*: temerasset *Rhenanus* 11 et] est *Ritter, Halm*: est et *Nipperdey*

inoffenso legioni post praeturam praepositus probatusque servili deinceps probro respersus est tamquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus, et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit. sed Vinius proconsulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit; mox Galbae amicitia in abruptum tractus, audax, callidus, promptus et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eadem vi. testamentum Titi Vinii magnitudine opum inritum, Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit.

49 Galbae corpus diu neglectum et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum dispensator Argius e prioribus servis humili sepultura in privatis eius hortis contexit. caput per lixas calonesque suffixum laceratumque ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis punitus a Galba fuerat) postera demum die repertum et cremato iam corpori admixtum est. hunc exitum habuit Servius Galba, tribus et septuaginta annis quinque principes prospera fortuna emensus et alieno imperio felicior quam suo. vetus in familia nobilitas, magnae opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia quam cum virtutibus. famae nec incuriosus nec venditator; pecuniae alienae non adpetens, suae parcus, publicae avarus; amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens, si mali forent, usque ad culpam ignarus. sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur. dum vigebat aetas militari laude apud Germanias floruit. pro consule Africam moderate, iam senior citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit, maior privato visus dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii nisi imperasset.

50 Trepidam urbem ac simul atrocitatem recentis sce-

17 proconsul *Muretus*: pro consule *Ritter* 19 calidus *M* 20 pravus] ignavus *Nipperdey* 22 supraema *M*

49. 2 primoribus *Faernus, Halm* 4 confixum *Halm, errore* 5 his *M* 10 magnis *M* 14 ab *M*, d *in margine add.* M^2 ignavus *Acidalius* 19 consensū *M*, *notam del.* M^1

leris, simul veteres Othonis mores paventem novus insuper de Vitellio nuntius exterruit, ante caedem Galbae suppressus ut tantum superioris Germaniae exercitum descivisse crederetur. tum duos omnium mortalium impudicitia ignavia luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos non senatus modo et eques, quis aliqua pars et cura rei publicae, sed vulgus quoque palam maerere. nec iam recentia saevae pacis exempla sed repetita bellorum civilium memoria captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiae, direptiones provinciarum, Pharsaliam Philippos et Perusiam ac Mutinam, nota publicarum cladium nomina, loquebantur. prope eversum orbem etiam cum de principatu inter bonos certaretur, sed mansisse G. Iulio, mansisse Caesare Augusto victore imperium; mansuram fuisse sub Pompeio Brutoque rem publicam: nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? utrasque impias preces, utraque detestanda vota inter duos, quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui vicisset. erant qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur, et ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud atque alias cladis horrebant. et ambigua de Vespasiano fama, solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

51 Nunc initia causasque motus Vitelliani expediam. caeso cum omnibus copiis Iulio Vindice ferox praeda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem et aciem, praemia quam stipendia malebat. diu infructuosam et asperam militiam toleraverant ingenio loci caelique et severitate disciplinae, quam in pace inexorabilem discordiae civium resolvunt, pa-

50. 4 exercitum *M*[1]: exercitus *M* 11 pars aliam *M* 12 persiam *M*, u *superscripsit M*[2] ac Mutinam *ante* Philippos *transposuit Bonnet*: et Perusiam ac Mutinam *secl. Grunauer* claudium *M* 15 caesarē *M*, *corr. M*[1] 16 othonē *M*, *corr. M*[1] 17 templo *M* 22 principum Imelius mu|tus *M*

51. 5 mallebat *M*

ratis utrimque corruptoribus et perfidia impunita. viri, arma, equi ad usum et ad decus supererant. sed ante bellum centurias tantum suas turmasque noverant; exercitus finibus provinciarum discernebantur: tum adversus Vindicem contractae legiones, seque et Gallias expertae, quaerere rursus arma novasque discordias; nec socios, ut olim, sed hostis et victos vocabant. nec deerat pars Galliarum, quae Rhenum accolit, easdem partis secuta ac tum acerrima instigatrix adversum Galbianos; hoc enim nomen fastidito Vindice indiderant. igitur Sequanis Aeduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo, super avaritiam et adrogantiam, praecipua validiorum vitia, contumacia Gallorum inritati, qui remissam sibi a Galba quartam tributorum partem et publice donatos in ignominiam exercitus iactabant. accessit callide vulgatum, temere creditum, decimari legiones et promptissimum quemque centurionum dimitti. undique atroces nuntii, sinistra ex urbe fama; infensa Lugdunensis colonia et pertinaci pro Nerone fide fecunda rumoribus; sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio metu et, ubi viris suas respexerant, securitate.

Sub ipsas superioris anni kalendas Decembris Aulus 52
Vitellius inferiorem Germaniam ingressus hiberna legionum cum cura adierat: redditi plerisque ordines, remissa ignominia, adlevatae notae; plura ambitione, quaedam iudicio, in quibus sordis et avaritiam Fontei Capitonis adimendis adsignandisve militiae ordinibus integre mutaverat. nec consula-

9 dedecus *M*, *quod solus inter recentiores probat Ritter*, *cf.* c. 30 11 contractae *Rhenanus*: confractae *M* 12 rursus *M*[1]: rursum *M* 14 qua herenum *M* 15 acerrimā *M*, *corr. M*[1] 16 Galbanos *Wölfflin*, *cf. Suet. Galba* 3 19 hauserant *Haase*, *Halm* 26 lugdonensis *M* facunda *M*

52. 1 ipsa *M* 4 *sic distinxit Müller*: notae, plura *alii* 5 sordes *Acidalius*: sorde *M*: sordem *dett.* adimendis . . . ordinibus *seclusit Nipperdey*

ris legati mensura sed in maius omnia accipiebantur. et *ut* Vitellius apud severos humilis, ita comitatem bonitatemque faventes vocabant, quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena; simul aviditate imperitandi ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur. multi in utroque exercitu sicut modesti quietique ita mali et strenui. sed profusa cupidine et insigni temeritate legati legionum Alienus Caecina et Fabius Valens; e quibus Valens infensus Galbae, tamquam detectam a se Verginii cunctationem, oppressa Capitonis consilia ingrate tulisset, instigare Vitellium, ardorem militum ostentans: ipsum celebri ubique fama, nullam in Flacco Hordeonio moram; adfore Britanniam, secutura Germanorum auxilia: male fidas provincias, precarium seni imperium et brevi transiturum: panderet modo sinum et venienti Fortunae occurreret. merito dubitasse Verginium equestri familia, ignoto patre, imparem si recepisset imperium, tutum si recusasset: Vitellio tris patris consulatus, censuram, collegium Caesaris et imponere iam pridem imperatoris dignationem et auferre privati securitatem. quatiebatur his segne ingenium ut concupisceret magis quam ut speraret.

53 At in superiore Germania Caecina, decorus iuventa, corpore ingens, animi immodicus, scito sermone, erecto incessu, studia militum inlexerat. hunc iuvenem Galba, quaestorem in Baetica impigre in partis suas transgressum, legioni praeposuit: mox compertum publicam pecuniam avertisse ut peculatorem flagitari iussit. Caecina aegre passus miscere cuncta et privata vulnera rei publicae malis operire statuit. nec deerant in exercitu semina discordiae, quod et

7 ut *hic supplevit Rhenanus post* Vitellius *Acidalius*, *om. M* 10 imperitandi *scripsi coll.* iv. 25: imperandi *M*, *syllaba* ra *evanida vel erasa*: impetrandi *Agricola*: imperi dandi *Nipperdey*: ei parendi *Meiser*, *coll. Germ.* c. 44 13 et | bius *M* 17 nulla *M* 18 adforē *M* secuturā *M*, *corr. M*[1] 20 fortuna *M*, e *superscripsit M*[1] 22 titum *M*

53. 1 ad *M* decorus *Baiter*: decori *M*: decora *dett.* 2 scito *Lipsius*: cito *M* 3 iuvenem *seclusit Nipperdey* galbā *M*, *corr. M*[1] 6 iussit| *M* id Caecina *Heinsius*, *Halm*

bello adversus Vindicem universus adfuerat, nec nisi occiso Nerone translatus in Galbam atque in eo ipso sacramento vexillis inferioris Germaniae praeventus erat. et Treviri ac Lingones, quasque alias civitates atrocibus edictis aut damno finium Galba perculerat, hibernis legionum propius miscentur: unde seditiosa colloquia et inter paganos corruptior miles; et in Verginium favor cuicumque alii profuturus.

54 Miserat civitas Lingonum vetere instituto dona legionibus dextras, hospitii insigne. legati eorum in squalorem maestitiamque compositi per principia per contubernia modo suas iniurias, modo vicinarum civitatium praemia, et ubi pronis militum auribus accipiebantur, ipsius exercitus pericula et contumelias conquerentes accendebant animos. nec procul seditione aberant cum Hordeonius Flaccus abire legatos, utque occultior digressus esset, nocte castris excedere iubet. inde atrox rumor, adfirmantibus plerisque interfectos, ac ni sibi ipsi consulerent, fore ut acerrimi militum et praesentia conquesti per tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur. obstringuntur inter se tacito foedere legiones, adsciscitur auxiliorum miles, primo suspectus tamquam circumdatis cohortibus alisque impetus in legiones pararetur, mox eadem acrius volvens, faciliore inter malos consensu ad bellum quam in pace ad concordiam.

55 Inferioris tamen Germaniae legiones sollemni kalendarum Ianuariarum sacramento pro Galba adactae, multa cunctatione et raris primorum ordinum vocibus, ceteri silentio proximi cuiusque audaciam expectantes, insita mortalibus natura, propere sequi quae piget inchoare. sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum: primani quintanique

10 galba *M*   11 inferioris *M*[1] : inferioribus *M*   treveri *M*   15 vergenium *M*

54. 1 lingonum *M*[1] : longonum *M*   4 Insuas *M*   10 ni sibi ipsi *Halm* : nisi ipsi *M*, *cf.* v. 8. 12 *ubi* si ipsi *M pro* sibi ipsi : ni sibi *Rhenanus*   11 inscitia *det.*, *Rhenanus*   14 legione *M*

55. 5 pigit *M* : piguit *tentabat Halm*

turbidi adeo ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint: quinta decima ac sexta decima legiones nihil ultra fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant. at in superiore exercitu quarta ac duetvicensima legiones, isdem hibernis tendentes, ipso kalendarum Ianuariarum die dirumpunt imagines Galbae, quarta legio promptius, duetvicensima cunctanter, mox consensu. ac ne reverentiam imperii exuere viderentur, senatus populique Romani oblitterata iam nomina sacramento advocabant, nullo legatorum tribunorumve pro Galba nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabilius turbantibus. non tamen quisquam in modum contionis aut suggestu locutus; neque enim erat adhuc cui imputaretur.

56 Spectator flagitii Hordeonius Flaccus consularis legatus aderat, non compescere ruentis, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus, sed segnis pavidus et socordia innocens. quattuor centuriones duetvicensimae legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbae imagines, impetu militum abrepti vinctique. nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti, sed quod in seditionibus accidit, unde plures erant omnes fuere.

Nocte quae kalendas Ianuarias secuta est in coloniam Agrippinensem aquilifer quartae legionis epulanti Vitellio nuntiat quartam et duetvicensimam legiones proiectis Galbae imaginibus in senatus ac populi Romani verba iurasse. id sacramentum inane visum: occupari nutantem fortunam et offerri principem placuit. missi a Vitellio ad legiones legatosque qui descivisse a Galba superiorem exercitum nuntiarent: proinde aut bellandum adversus desciscentis aut,

8 fremitu *M* 10 ac] et *Halm tacite* hisdem *M* 11 dirrumpunt *M*: diruunt *vel* deripiunt *Acidalius*: rumpunt *Ritter* 1848 12 promptus *M*, i *superscripsit* *M*² 14 obliterata *M* 15 sacramento *M*¹: sacramenta *M* 18 e suggestu *Heinsius*: pro suggestu *Kiessling*
56. 3 cohartari *M* 4 nocens *I. F. Gronovius* 7 abrecti *M* 9 inde *M*

si concordia et pax placeat, faciendum imperatorem: et minore discrimine sumi principem quam quaeri.

57 Proxima legionis primae hiberna erant et promptissimus e legatis Fabius Valens. is die postero coloniam Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque ingressus imperatorem Vitellium consalutavit. secutae ingenti certamine eiusdem provinciae legiones; et superior exercitus, speciosis senatus populique Romani nominibus relictis, tertium nonas Ianuarias Vitellio accessit: scires illum priore biduo non penes rem publicam fuisse. ardorem exercituum Agrippinenses, Treviri, Lingones aequabant, auxilia equos, arma pecuniam offerentes, ut quisque corpore opibus ingenio validus. nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus praesentia ex affluenti et parta victoria magnae spes, sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque, insignia armorum argento decora, loco pecuniae tradebant, instinctu et impetu et avaritia.

58 Igitur laudata militum alacritate Vitellius ministeria principatus per libertos agi solita in equites Romanos disponit, vacationes centurionibus ex fisco numerat, saevitiam militum plerosque ad poenam exposcentium saepius adprobat, raro simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propinquus procurator Belgicae statim interfectus; Iulium Burdonem Germanicae classis praefectum astu subtraxit. exarserat in eum iracundia exercitus tamquam crimen ac mox insidias Fonteio Capitoni struxisset. grata erat memoria Capitonis, et apud saevientis occidere palam, ignoscere non nisi fallendo licebat: ita in custodia habitus et post victoriam

19 queri *M*
57. 2 al. postero *M*[1] *in margine, in textu* proximo *M ex superiore versu ortum* 3 agrippiensem *M* gressus *M* 7 tertio *ed. Spirensis* 9 agrippienses *M* 10 pecunias *M*, *corr. M*[1] corporeo *M*, *corr. M*[1] 11 validis *M* 14 falerasque *M* 15 vel avaritia *Wölfflin*: aut avaritia *coni. Halm*, *probat Valmaggi*
58. 5 raro *Jacob*: paro *M* 6 belligicae *M* burdunem *M*

demum, stratis iam militum odiis, dimissus est. interim ut piaculum obicitur centurio Crispinus. sanguine Capitonis *se* cruentaverat eoque et postulantibus manifestior et punienti vilior fuit.

59 Iulius deinde Civilis periculo exemptus, praepotens inter Batavos, ne supplicio eius ferox gens alienaretur. et erant in civitate Lingonum octo Batavorum cohortes, quartae decimae legionis auxilia, tum discordia temporum a legione digressae, prout inclinassent, grande momentum sociae aut adversae. Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium centuriones, de quibus supra rettulimus, occidi iussit, damnatos fidei crimine, gravissimo inter desciscentis. accessere partibus Valerius Asiaticus, Belgicae provinciae legatus, quem mox Vitellius generum adscivit, et Iunius Blaesus, Lugdunensis Galliae rector, cum Italica legione et ala Tauriana Lugduni tendentibus. nec in Raeticis copiis mora quo minus statim adiungerentur: ne in Britannia quidem dubitatum.

60 Praeerat Trebellius Maximus, per avaritiam ac sordis contemptus exercitui invisusque. accendebat odium eius Roscius Coelius legatus vicensimae legionis, olim discors, sed occasione civilium armorum atrocius proruperant. Trebellius seditionem et confusum ordinem disciplinae Coelio, spoliatas et inopes legiones Coelius Trebellio obiectabat, cum interim foedis legatorum certaminibus modestia exercitus corrupta eoque discordiae ventum ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus et adgregantibus se Coelio cohortibus alisque desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit. quies provinciae quamquam remoto consulari mansit: rexere legati legionum, pares iure, Coelius audendo potentior.

12 statis *M*: sedatis *Döderlein*: satiatis *Freinsheim* 13 qui se sanguine *al.*: is sanguine *Haase*, *Halm* 14 se *hic addidit I. Gronovius*, *om. M*

59. 5 sociae aut adversae *seclusit Novák* 10 blesus *M* 12 reticis *M*
60. 1 trebellinus *M* sorde *M*, *cf.* c. 52 3 Coelius *W. Heraeus*: celius *M*, *cf.* c. 77: Caelius *vulgo* 4 proruperant *M*[1]: proruperat *M* 5 caelio *M* 6 celius *M* tribellio *M* 7 faedus *M* 9 celio *M* 12 caelius *M* audiendo *M*

61 Adiuncto Britannico exercitu ingens viribus opibusque Vitellius duos duces, duo itinera bello destinavit: Fabius Valens adlicere vel, si abnuerent, vastare Gallias et Cottianis Alpibus Italiam inrumpere, Caecina propiore transitu Poeninis iugis degredi iussus. Valenti inferioris exercitus electi cum aquila quintae legionis et cohortibus alisque, ad quadraginta milia armatorum data; triginta milia Caecina e superiore Germania ducebat, quorum robur legio unaetvicensima fuit. addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque copias supplevit, tota mole belli secuturus.

62 Mira inter exercitum imperatoremque diversitas: instare miles, arma poscere, dum Galliae trepident, dum Hispaniae cunctentur: non obstare hiemem neque ignavae pacis moras: invadendam Italiam, occupandam urbem; nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magis quam consulto opus esset. torpebat Vitellius et fortunam principatus inerti luxu ac prodigis epulis praesumebat, medio diei temulentus et sagina gravis, cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia implebat, ut si adesset imperator et strenuis vel ignavis spem metumve adderet. instructi intentique signum profectionis exposcunt. nomen Germanici Vitellio statim additum: Caesarem se appellari etiam victor prohibuit. laetum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viae praevolavit, longum-

61. 3 abnuerent *Rhenanus*: abnuerint *M* 4 italia *M* priore *scripturus librarius in* propiore *mutavit* 5 Poeninis *Rhenanus*: paennis *M* 6 aquila M^1: aquilae *M* 8 una et vicesima *det.*, *cf.* c. 67: una prima et vicensima *M*: una, prima et vicesima *Lipsius*: unetvicesima *Sirker*

62. 1 Mira inter] mirante *M* 3 ignave *M* 5 vilibus *M* festinatione M^1: festinatius|ne *M* 6 fortuna *M* 7 ininerti *M* 10 metumque *scripturus librarius in* metumve *mutavit* 11 nomine . . . addito *dett.*, *Halm* 12 addito *M*, ū *superscripsit* M^2 13 valenti M^1: valentē *M* 14 profectionis M^1: profectione *M* leni *Acidalius*: levi *M*

que per spatium is gaudentium militum clamor, ea quies interritae alitis fuit ut haud dubium magnae et prosperae rei omen acciperetur.

63 Et Treviros quidem ut socios securi adiere: Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est) quamquam omni comitate exceptos subitus pavor terruit, raptis repente armis ad caedem innoxiae civitatis, non ob praedam aut spoliandi cupidine, sed furore et rabie et causis incertis eoque difficilioribus remediis, donec precibus ducis mitigati ab excidio civitatis temperavere; caesa tamen ad quattuor milia hominum. isque terror Gallias invasit ut venienti mox agmini universae civitates cum magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias feminis puerisque: quaeque alia placamenta hostilis irae, non quidem in bello sed pro pace tendebantur.

64 Nuntium de caede Galbae et imperio Othonis Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. nec militum animus in gaudium aut formidine permotus: bellum volvebat. Gallis cunctatio exempta est: in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio et metus. proxima Lingonum civitas erat, fida partibus. benigne excepti modestia certavere, sed brevis laetitia fuit cohortium intemperie, quas a legione quarta decima, ut supra memoravimus, digressas exercitui suo Fabius Valens adiunxerat. iurgia primum, mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum adgregantur, prope in proelium exarsere, ni Valens animadversione paucorum oblitos iam Batavos imperii admonuisset. frustra ad-

18 nomen *M* accipiretur *M*

63. 3 raptis *M*[1] : rapente| *M* 5 cupidinē et *corr., ut videtur, M*[1] furore *M*[1] : furorē *M* 7 ad] a *M* 9 et precibus *suspicatur Ernesti*: et principibus *Wex*: et proceribus *Cornelissen* 10 *ita distinxit Davies*, puerisque, quaeque *vulgo* 11 non quidem . . . tendebantur *ut glossam suspicatur Novák, cf.* c. 23

64. 2 leucorum *ed. Spirensis*: leuchrorum *M* 3 formidinē *M*[2], *dubio signo* volvebant *Heinsius* 4 est *Halm*: et *M*: etenim *Nipperdey* 7 quat|tuordecim *M* 9 rixae *Güthling* 10 is *M* 11 animadversionē *M, corr. M*[1]

versus Aeduos quaesita belli causa: iussi pecuniam atque arma deferre gratuitos insuper commeatus praebuere. quod Aedui formidine Lugdunenses gaudio fecere. sed legio Italica et ala Tauriana abductae: cohortem duodevicensimam Lugduni, solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens legatus Italicae legionis, quamquam bene de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit: secretis eum criminationibus infamaverat Fabius ignarum et, quo incautior deciperetur, palam laudatum.

Veterem inter Lugdunensis *et Viennensis* discordiam proximum bellum accenderat. multae in vicem clades, crebrius infestiusque quam ut tantum propter Neronem Galbamque pugnaretur. et Galba reditus Lugdunensium occasione irae in fiscum verterat; multus contra in Viennensis honor: unde aemulatio et invidia et uno amne discretis conexum odium. igitur Lugdunenses extimulare singulos militum et in eversionem Viennensium impellere, obsessam ab illis coloniam suam, adiutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae referendo. et ubi causas odiorum praetenderant, magnitudinem praedae ostendebant, nec iam secreta exhortatio, sed publicae preces: irent ultores, excinderent sedem Gallici belli: cuncta illic externa et hostilia: se, coloniam Romanam et partem exercitus et prosperarum adversarumque rerum socios, si fortuna contra daret, iratis ne relinquerent. 65

His et pluribus in eundem modum perpulerant ut ne legati quidem ac duces partium restingui posse iracun- 66

14 deferret *M*: deferrent *ed. Spirensis*   16 taurina *M*, *cf.* c. 59   XVIII *M*: tertiam decimam *Mommsen*   17 lugdi|ni *M*   solitis ibi *editores antiqui*, *cf. A.* xv. 28   20 ignarūs *M*, s *del.* M^1

65. 1 et Viennensis *om. M*: et vienenses *supplevit in margine* b^2: Vienensesque *Puteolanus*   11 magnitudine *M*   12 exortatio *M*   *versus* 14–16 *ita distinxit Andresen*: se coloniam . . . socios; . . . relinquerentur. *vulgo*   14 coloniam *M*, *sed* o *post* l *corr. ex* j M^1 15 contraderet *M*   16 relinquerentur *M*, *sed* tur *del. et in margine* nt *addidit* M^1

66. 2 ne *I. F. Gronovius*: nec *M*   2 posset *M*

diam exercitus arbitrarentur, cum haud ignari discriminis sui Viennenses, velamenta et infulas praeferentes, ubi agmen incesserat, arma genua vestigia prensando flexere militum animos; addidit Valens trecenos singulis militibus sestertios. tum vetustas dignitasque coloniae valuit et verba Fabi salutem incolumitatemque Viennensium commendantis aequis auribus accepta; publice tamen armis multati, privatis et promiscis copiis iuvere militem. sed fama constans fuit ipsum Valentem magna pecunia emptum. is diu sordidus, repente dives mutationem fortunae male tegebat, accensis egestate longa cupidinibus immoderatus et inopi iuventa senex prodigus. lento deinde agmine per finis Allobrogum ac Vocontiorum ductus exercitus, ipsa itinerum spatia et stativorum mutationes venditante duce, foedis pactionibus adversus possessores agrorum et magistratus civitatum, adeo minaciter ut Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecunia mitigaretur. quotiens pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur. sic ad Alpis perventum.

67 Plus praedae ac sanguinis Caecina hausit. inritaverant turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens olim armis virisque, mox memoria nominis clara, de caede Galbae ignari et Vitellii imperium abnuentes. initium bello fuit avaritia ac festinatio unaetvicensimae legionis; rapuerant pecuniam missam in stipendium castelli quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur. aegre id passi Helvetii, interceptis epistulis, quae nomine Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur, centurionem et quosdam militum in custodia retinebant. Caecina belli avidus proximam quamque culpam, antequam paeniteret, ultum ibat: mota

3 ignaris *M* 7 vetusta *M* 8 viensium *M* 9 auribus] |saxuribus *M* 12 mutatio|tionem *M* 14 agminine *M* vocantiorum *M*, *in margine* conti *addidit M*[1]

67. 1 p̄ (*repetita ex* p̄dae) Caecina hausit *M*: per Caecinam haustum *Meiser*, *Halm* 2 helveti *M* olim *Rhenanus*: solim *M* 5 unetvicesimae *Pichena* 6 mis|ssam *M* in stipendium *M*[1]; in stipendio *M*: missam stipendio *Van der Vliet*

propere castra, vastati agri, direptus longa pace in modum municipii extructus locus, amoeno salubrium aquarum usu frequens; missi ad Raetica auxilia nuntii ut versos in legionem Helvetios a tergo adgrederentur.

Illi ante discrimen feroces, in periculo pavidi, quam- 68
quam primo tumultu Claudium Severum ducem legerant, non arma noscere, non ordines sequi, non in unum consulere. exitiosum adversus veteranos proelium, intuta obsidio dilapsis vetustate moenibus; hinc Caecina cum valido exercitu, inde Raeticae alae cohortesque et ipsorum Raetorum iuventus, sueta armis et more militiae exercita. undique populatio et caedes: ipsi medio vagi, abiectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem Vocetium perfugere. ac statim immissa cohorte Thraecum depulsi et consectantibus Germanis Raetisque per silvas atque in ipsis latebris trucidati. multa hominum milia caesa, multa sub corona venundata. cumque dirutis omnibus Aventicum gentis caput infesto agmine peteretur, missi qui dederent civitatem, et deditio accepta. in Iulium Alpinum e principibus ut concitorem belli Caecina animadvertit: ceteros veniae vel saevitiae Vitellii reliquit.

Haud facile dictu est, legati Helvetiorum minus 69
placabilem imperatorem an militem invenerint. civitatis excidium poscunt, tela ac manus in ora legatorum intentant. ne

14 retica *M* 15 helvitios *M*

68. 6 reticae *M* rethorum *M* 7 more Romanae militiae *Ritter*: Romanae more militiae *Heinsius*: more nostrae militiae *Sirker* undeque *M* 8 in medio *Puteolanus* 10 cohortē *M*, *corr.* *M*[1] thracum *M* 11 rhetisque *M* 13 infesto *Andresen*: in|sto *M*: iusto *vulgo* 14 dederunt *M* 16 caecinā *M*, *corr.* *M*[1] animā advertit *M*

69. 2 *quae sequuntur post* placa *usque ad* incertum c. 75. 10 *desunt in Mediceo, uno folio iam ante annum MCCCCLII deperdito* (*Sabbadini studi italiani di filologia classica* vol. xi), *lectiones discrepantes sunt codicum Florentinorum* lxviii. 4, lxviii. 5 (*sigla a, b*) *ex Mediceo descriptorum priusquam illud folium periisset. aliorum librorum lectiones signo al. indicavi* civitatis] novitatis *ab*

Vitellius quidem verbis et minis temperabat, cum Claudius Cossus, unus ex legatis, notae facundiae sed dicendi artem apta trepidatione occultans atque eo validior, militis animum mitigavit. ut est mos, vulgus mutabile subitis et tam pronum in misericordiam quam immodicum saevitia fuerat: effusis lacrimis et meliora constantius postulando impunitatem salutemque civitati impetravere.

70 Caecina paucos in Helvetiis moratus dies dum sententiae Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, laetum ex Italia nuntium accipit alam Silianam circa Padum agentem sacramento Vitellii accessisse. pro consule Vitellium Siliani in Africa habuerant; mox a Nerone, ut in Aegyptum praemitterentur, exciti et ob bellum Vindicis revocati ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti robur adventantium legionum et famam Germanici exercitus attollebant, transiere in partis et ut donum aliquod novo principi firmissima transpadanae regionis municipia, Mediolanum ac Novariam et Eporediam et Vercellas, adiunxere. id Caecinae per ipsos compertum. et quia praesidio alae unius latissima Italiae pars defendi nequibat, praemissis Gallorum Lusitanorumque et Britannorum cohortibus et Germanorum vexillis cum ala Petriana, ipse paulum cunctatus est num Raeticis iugis in Noricum flecteret adversus Petronium Vrbicum procuratorem, qui concitis auxiliis et interruptis fluminum pontibus fidus Othoni putabatur.

4 ac *a* minis ac verbis *al.* 5 cossutianus *b* e *ab* 7 mox (*det.*, *Agricola*) vulgus ut est *W. Heraeus qui* et *ante* pronum *delebat*: ut est vulgus *Weissenborn*: ut est mos vulgo mutabilem (*al.*) . . . inmodicus *Freinsheim*, *Meiser*: mox ut est vulgus mutabile subitis, tam proni . . . inmodici fuerant, effusis *Heraeus* 8 misericordia *ab* saevitiae *Heinsius* 10 legati impetravere *Paetzolt*

70. 3 accepit *b* Silianam *et v.* 5 Siliani *Bipontini*: silanum *et* silani *ab* 4 proconsulem *b* 6 acciti (*super* ac *scripsit* ex) *a*: exactiti *b*: exacciti *b*²: acciti *Van der Vliet*, *probat Andresen* pro vocati *a*: provocati *b* 9 transire *ab* 10 donum *b*²: domum *ab* 11 Epopediam *ab* 15 ala Petriana *Böcking*: alpe triaria *ab*: ala Petrina *Savilius* 16 num *al.*: ut *ab* rethicis *ab* 17 Vrbicum *Freinsheim*: urbi *ab*

sed metu ne amitteret praemissas iam cohortis alasque, simul reputans plus gloriae retenta Italia et, ubicumque certatum foret, Noricos in cetera victoriae praemia cessuros, Poenino itinere subsignanum militem et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus transduxit.

71 Otho interim contra spem omnium non deliciis neque desidia torpescere: dilatae voluptates, dissimulata luxuria et cuncta ad decorem imperii composita, eoque plus formidinis adferebant falsae virtutes et vitia reditura. Marium Celsum consulem designatum, per speciem vinculorum saevitiae militum subtractum, acciri in Capitolium iubet; clementiae titulus e viro claro et partibus inviso petebatur. Celsus constanter servatae erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro imputavit. nec Otho quasi ignosceret sed deos testis mutuae reconciliationis adhibens, statim inter intimos amicos habuit et mox bello inter duces delegit, mansitque Celso velut fataliter etiam pro Othone fides integra et infelix. laeta primoribus civitatis, celebrata in vulgus Celsi salus ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus cui irascebantur.

72 Par inde exultatio disparibus causis consecuta impetrato Tigellini exitio. Ofonius Tigellinus obscuris parentibus, foeda pueritia, impudicia senecta, praefecturam vigilum et praetorii et alia praemia virtutum, quia velocius erat, vitiis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam, virilia scelera, exercuit, corrupto ad omne facinus Nerone, quae-

19 simul reputans *b*[2] : simulare putans *ab* 21 cetera *al.* : certa *ab* 22 pennino *ab* legionum *seclusit Nipperdey* 23 traduxit *al.*

71. 10 deos testes mutuae reconciliationis *Nipperdey*, *Heraeus*: ne hostes metueret (metuere *ed. Spirensis*) conciliationis *ab*, *nisi quod* moetueret *et* consiliationis *b* : ne hostem metueret conciliationes *Halm*, consiliatorem *Meiser*, *vide Andresen studia critica in Hist.* i, p. 18 13 primoribus *Rhenanus* : pro moribus *a* : promoribus *b* 15 ammirantibus *ab*

72. 2 tigillini *ab et sic deinceps* Ofonius *Prosop.* iii. 250 : Ophonius *ab* : Sophonius *Lipsius* 5 mox crudelitatem *Wölfflin* deinde *del. Novák* et virilia *al.*

dam ignaro ausus, ac postremo eiusdem desertor ac proditor: unde non alium pertinacius ad poenam flagitaverunt, diverso adfectu, quibus odium Neronis inerat et quibus desiderium. apud Galbam Titi Vinii potentia defensus, praetexentis servatam ab eo filiam. haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugium in futurum, quia pessimus quisque diffidentia praesentium mutationem pavens adversus publicum odium privatam gratiam praeparat: unde nulla innocentiae cura sed vices impunitatis. eo infensior populus, addita ad vetus Tigellini odium recenti Titi Vinii invidia, concurrere ex tota urbe in Palatium ac fora et, ubi plurima vulgi licentia, in circum ac theatra effusi seditiosis vocibus strepere, donec Tigellinus accepto apud Sinuessanas aquas supremae necessitatis nuntio inter stupra concubinarum et oscula et deformis moras sectis novacula faucibus infamem vitam foedavit etiam exitu sero et inhonesto.

73 Per idem tempus expostulata ad supplicium Calvia Crispinilla variis frustrationibus et adversa dissimulantis principis fama periculo exempta est. magistra libidinum Neronis, transgressa in Africam ad instigandum in arma Clodium Macrum, famem populo Romano haud obscure molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, consulari matrimonio subnixa et apud Galbam Othonem Vitellium inlaesa, mox potens pecunia et orbitate, quae bonis malisque temporibus iuxta valent.

74 Crebrae interim et muliebribus blandimentis infectae ab Othone ad Vitellium epistulae offerebant pecuniam et gratiam et quemcumque *e* quietis locis prodigae vitae legis-

7 ac] at *ab* 8 flagitavere *al.* 10 defensus est *Nipperdey* 11 et haud dubie *al.* 17 ex tota *Heraeus*: e tota *al.*: in palatium et tota urbe *ab* 18 ac] et *b* seditionibus *ab*, *corr.* b^2 19 obstrepere *al.*

73. 1 Calvia *Lipsius*: galvia *a*: Gallura *b* 5 et famem *Ritter* 7 innixa *al.*

74. 2 epulae *item* epulas *v.* 13 *ab* offerebant *Rhenanus*: offerebantur *ab* 3 quaecunque *ab* e *add. Madvig* locis *ab* quemcumque quietis locum *al. et vulgo*

set. paria Vitellius ostentabat, primo mollius, stulta utrimque et indecora simulatione, mox quasi rixantes stupra ac flagitia in vicem obiectavere, neuter falso. Otho, revocatis quos Galba miserat legatis, rursus ad utrumque Germanicum exercitum et ad legionem Italicam easque quae Lugduni agebant copias specie senatus misit. legati apud Vitellium remansere, promptius quam ut retenti viderentur; praetoriani, quos per simulationem officii legatis Otho adiunxerat, remissi antequam legionibus miscerentur. addidit epistulas Fabius Valens nomine Germanici exercitus ad praetorias et urbanas cohortis de viribus partium magnificas et concordiam offerentis; increpabat ultro quod tanto ante traditum Vitellio imperium ad Othonem vertissent.

75 Ita promissis simul ac minis temptabantur, ut bello impares, in pace nihil amissuri; neque ideo praetorianorum fides mutata. sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi. utrisque frustra fuit, Vitellianis inpune, per tantam hominum multitudinem mutua ignorantia fallentibus: Othoniani novitate vultus, omnibus in vicem gnaris, prodebantur. Vitellius litteras ad Titianum fratrem Othonis composuit, exitium ipsi filioque eius minitans ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur. et stetit domus utraque, sub Othone incertum an metu: Vitellius victor clementiae gloriam tulit.

76 Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nuntius iurasse in eum Dalmatiae ac Pannoniae et Moesiae legiones. idem ex Hispania adlatum laudatusque per edictum Cluvius Rufus: set statim cognitum est conversam ad Vitellium Hispaniam. ne Aquitania quidem, quamquam ab Iulio Cordo

5 et] ac *a* 7 rursus alios *al.* 8 quas *ab* 12 addit *b* 15 increpat *b* tanto *om. a*

75. 1 tendebatur *a* 2 in] ita *Acidalius* amissuri b^2: admissuri *ab* 3 sed et *Heraeus*: est et *Müller* 7 gnaris *Rhenanus*: ignaris *ab* titianum *det.*: tutianum *ab* 9 incolumis *ab* 10 an metu] *hic redit Mediceus cf.* 69. 2

76. 4 set *Ritter*: et *M*

in verba Othonis obstricta, diu mansit. nusquam fides aut amor: metu ac necessitate huc illuc mutabantur. eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. longinquae provinciae et quidquid armorum mari dirimitur penes Othonem manebat, non partium studio, sed erat grande momentum in nomine urbis ac praetexto senatus, et occupaverat animos prior auditus. Iudaicum exercitum Vespasianus, Syriae legiones Mucianus sacramento Othonis adegere; simul Aegyptus omnesque versae in Orientem provinciae nomine eius tenebantur. idem Africae obsequium, initio Carthagine orto neque expectata Vipstani Aproniani proconsulis auctoritate: Crescens Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se rei publicae faciunt) epulum plebi ob laetitiam recentis imperii obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Carthaginem ceterae civitates secutae.

77 Sic distractis exercitibus ac provinciis Vitellio quidem ad capessendam principatus fortunam bello opus erat, Otho ut in multa pace munia imperii obibat, quaedam ex dignitate rei publicae, pleraque contra decus ex praesenti usu properando. consul cum Titiano fratre in kalendas Martias ipse; proximos mensis Verginio destinat ut aliquod exercitui Germanico delenimentum; iungitur Verginio Pompeius Vopiscus praetexto veteris amicitiae; plerique Viennensium honori datum interpretabantur. ceteri consulatus ex destinatione Neronis aut Galbae mansere, Caelio ac Flavio Sabinis in Iulias, Arrio Antonino et Mario Celso in Septembris, quorum honoribus ne Vitellius quidem victor intercessit. sed Otho pontificatus auguratusque honoratis iam senibus

10 manebant *dett.*, *Halm* 13 Iudeicum *M* 15 versam *M* tenebatur *M* 16 *ita distinxit Heraeus*: orto. neque . . . auctoritate Crescens *vulgo* 17 Vipstani *Ryckius*: vipsani *M*

77. 1 *post* distractis civi[1] *M*, *del.* *M*[1] 10 coelio ac flabio savinis *M* 11 Kal. Iulias *Ritter* Antonino *Lipsius*: antonio *M* 12 honoribus *Haase*: honoris *M*: honori *dett.*

cumulum dignitatis addidit, aut recens ab exilio reversos nobilis adulescentulos avitis ac paternis sacerdotiis in solacium recoluit. redditus Cadio Rufo, Pedio Blaeso, †Saevino P . . . senatorius locus. repetundarum criminibus sub Claudio ac Nerone ceciderant: placuit ignoscentibus verso nomine, quod avaritia fuerat, videri maiestatem, cuius tum odio etiam bonae leges peribant.

Eadem largitione civitatum quoque ac provinciarum 78
animos adgressus Hispalensibus et Emeritensibus familiarum adiectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciae Baeticae Maurorum civitates dono dedit; nova iura Cappadociae, nova Africae, ostentata magis quam mansura. inter quae necessitate praesentium rerum et instantibus curis excusata ne tum quidem immemor amorum statuas Poppaeae per senatus consultum reposuit; creditus est etiam de celebranda Neronis memoria agitavisse spe vulgum adliciendi. et fuere qui imagines Neronis proponerent: atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tamquam nobilitatem ac decus adstruerent, Neroni Othoni adclamavit. ipse in suspenso tenuit, vetandi metu vel agnoscendi pudore.

Conversis ad civile bellum animis externa sine cura 79
habebantur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam inruperant, ad novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenta. igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae dispersi aut cupidine prae-

16 *nomen incertum* Scaevino *det.*, *Hirschfeld*: Scaevinio *Dessau* 17 P . . .] prom-se *M*: promquo M^1 *fortasse*: Propinquo *Andresen*: promptius *m. vetere*: Pontio *dett.*: Proculo *Dessau et alii alia*

78. 2 Hispalensibus *Faernus*: hispaniensibus *M* 3 Lusonibus *vel* Illurconibus *Lipsius* 4 va iura *M*, *corr.* M^1 5 ostentata *Ernesti*: ostentai *M*, *sed littera* i *incertissima*: ostentui *vulgo* 9 volgus *Ritter*, *Heraeus* 13 metū . . . pudorē *M*

79. 2 Rhoxolani *Beroaldus*: rhosolanis *M*, *poster.* s *del.* M^1 3 Moesiam inruperant ad *Acidalius*: ad moesiam inruperant *M*: ad *secl.* *Halm* 7 sarmata *M* cupidine praedae aut *Acidalius*, *Halm*

dae graves onere sarcinarum et lubrico itinerum adempta equorum pernicitate velut vincti caedebantur. namque mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere vix ulla acies obstiterit. sed tum umido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis et catafractarum pondere. id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis lamminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum; simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci qui proelio superfuerant paludibus abderentur. ibi saevitia hiemis aut vulnerum absumpti. postquam id Romae compertum, M. Aponius Moesiam obtinens triumphali statua, Fulvus Aurelius et Iulianus Tettius ac Numisius Lupus, legati legionum, consularibus ornamentis donantur, laeto Othone et gloriam in se trahente, tamquam et ipse felix bello et suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

80 Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio prope urbi excidio fuit. septimam decimam cohortem e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat; armandae eius cura Vario Crispino tribuno e praetorianis data. is quo magis vacuus quietis castris iussa exequeretur, vehicula cohortis incipiente nocte onerari aperto armamentario iubet. tempus in suspicionem, causa in crimen, adfectatio quietis in tumultum evaluit, et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere. fremit miles et tribunos centurionesque pro-

11 ignavom *M* 17 impetrabile *M*, ne *superscr.* M^2 23 hiemis aut *Schneider*: hic mĩa *M*: hiemis et *Nipperdey*: hiemis ac *Döderlein* 25 Fulvus *Borghesi*: fulvius *M* Tettius *Ritter*: et titius *M*

80. 1 inte|rim interim *M* 3 coloniā *M* 7 spicionem *M* su *superscr.* M^2 9 centurionesque M^1: et centurionesque *M*

ditionis arguit, tamquam familiae senatorum ad perniciem Othonis armarentur, pars ignari et vino graves, pessimus quisque in occasionem praedarum, vulgus, ut mos est, cuiuscumque motus novi cupidum; et obsequia meliorum nox abstulerat. resistentem seditioni tribunum et severissimos centurionum obtruncant; rapta arma, nudati gladii; insidentes equis urbem ac Palatium petunt.

81 Erat Othoni celebre convivium primoribus feminis virisque; qui trepidi, fortuitusne militum furor an dolus imperatoris, manere ac deprehendi an fugere et dispergi periculosius foret, modo constantiam simulare, modo formidine detegi, simul Othonis vultum intueri; utque evenit inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret Otho, timebatur. sed haud secus discrimine senatus quam suo territus et praefectos praetorii ad mitigandas militum iras statim miserat et abire propere omnis e convivio iussit. tum vero passim magistratus proiectis insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, senes feminaeque per tenebras diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta et ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivere.

82 Militum impetus ne foribus quidem Palatii coercitus quo minus convivium inrumperent, ostendi sibi Othonem expostulantes, vulnerato Iulio Martiale tribuno et Vitellio Saturnino praefecto legionis, dum ruentibus obsistunt. undique arma et minae, modo in centuriones tribunosque, modo in senatum universum, lymphatis caeco pavore animis, et quia neminem unum destinare irae poterant, licentiam in omnis poscentibus, donec Otho contra decus imperii toro insistens precibus et lacrimis aegre cohibuit, redieruntque in castra inviti neque innocentes. postera die velut capta urbe clausae domus, rarus per vias populus, maesta plebs; deiecti in terram militum vultus ac plus tristitiae quam

13 cupidum M^1: cupidus *M* 14 seditionē *M*
81. 6 adspicionem *M* 11 frequentias *M*, *corr.* M^1

paenitentiae. manipulatim adlocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus praefecti, ex suo quisque ingenio mitius aut horridius. finis sermonis in eo ut quina milia nummum singulis militibus numerarentur: tum Otho ingredi castra ausus. atque illum tribuni centurionesque circumsistunt, abiectis militiae insignibus otium et salutem flagitantes. sensit invidiam miles et compositus in obsequium auctores seditionis ad supplicium ultro postulabat.

83 Otho, quamquam turbidis rebus et diversis militum animis, cum optimus quisque remedium praesentis licentiae posceret, vulgus et plures seditionibus et ambitioso imperio laeti per turbas et raptus facilius ad civile bellum impellerentur, simul reputans non posse principatum scelere quaesitum subita modestia et prisca gravitate retineri, sed discrimine urbis et periculo senatus anxius, postremo ita disseruit: 'neque ut adfectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregie supersunt), sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestrae fortitudinis et erga me modum caritatis. tumultus proximi initium non cupiditate vel odio, quae multos exercitus in discordiam egere, ac ne detrectatione quidem aut formidine periculorum: nimia pietas vestra acrius quam considerate excitavit; nam saepe honestas rerum causas, ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. imus ad bellum. num omnis nuntios palam audiri, omnia consilia cunctis praesentibus tractari ratio rerum aut occasionum velocitas patitur? tam nescire quaedam milites quam scire oportet: ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinae habet, ut multa etiam centuriones tribunosque

82. 13 Proculus *Rhenanus*: et procu|lus *M* 20 postulavat *M*: postulavit *Weissenborn*

83. 12 cupidite *M*: cupidine *Agricola* 13 egre *M* 14 *ita distinxit Acidalius*: *sine distinctione priores*: ortum *post* periculorum *vel* a *ante* cupiditate *excidisse putabat Ernesti* 15 considerate *Walther*: considerat *M*: consideratius *dett.*

tantum iuberi expediat. si cur iubeantur quaerere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. an et illic nocte intempesta rapientur arma? unus alterve perditus ac temulentus (neque enim pluris consternatione proxima insanisse crediderim) centurionis ac tribuni sanguine manus imbuet, imperatoris sui tentorium inrumpet?'

84 'Vos quidem istud pro me: sed in discursu ac tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me potest. si Vitellio et satellitibus eius eligendi facultas detur, quem nobis animum, quas mentis imprecentur, quid aliud quam seditionem et discordiam optabunt? ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur, ut confusi pedites equitesque in exitium ruamus. parendo potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando res militares continentur, et fortissimus in ipso discrimine exercitus est qui ante discrimen quietissimus. vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestrae regimen relinquite. paucorum culpa fuit, duorum poena erit: ceteri abolete memoriam foedissimae noctis. nec illas adversus senatum voces ullus usquam exercitus audiat. caput imperii et decora omnium provinciarum ad poenam vocare non hercule illi, quos cum maxime Vitellius in nos ciet, Germani audeant. ulline Italiae alumni et Romana vere iuventus ad sanguinem et caedem depoposcerit ordinem, cuius splendore et gloria sordis et obscuritatem Vitellianarum partium praestringimus? nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quandam exercitus habet, senatus nobiscum est: sic fit ut hinc res publica, inde hostes rei publicae constiterint. quid? vos

22 si cur *Ryckius utpote* si quur *codicis Agricolae secutus*: sic ubi *M*: si ubi *det.*, *Nipperdey*: sicubi *al.*, *Ritter* iuve|antur *M* si singulis *Ritter* 23 intercidet *Heinsius* 26 tribuni *M*[1]: tribunis *M*

84. 4 quem] quae *M* 6 nec centurio *M* ut *M*[1]: |ut *M*, *litteris evanidis*: hinc *vulgo* 10 est *vel* sunt *coni.* *Gudeman* 13 senatum *M*[1]: senatus *M* 18 depoposcerint *I. Gronovius*, *Halm* 19 praestringimus *I. F. Gronovius*: perstringimus *M* 22 inde] in *M*

pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? muta ista et inanima intercidere ac reparari promisca sunt: aeternitas rerum et pax gentium et mea cum vestra salus incolumitate senatus firmatur. hunc auspicato a parente et conditore urbis nostrae institutum et a regibus usque ad principes continuum et immortalem, sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus; nam ut ex vobis senatores, ita ex senatoribus principes nascuntur.'

85 Et oratio ad perstringendos mulcendosque militum animos et severitatis modus (neque enim in pluris quam in duos animadverti iusserat) grate accepta compositique ad praesens qui coerceri non poterant. non tamen quies urbi redierat: strepitus telorum et facies belli, [et] militibus ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos occulto habitu, et maligna cura in omnis, quos nobilitas aut opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus obiecerat: Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia partium noscenda plerique credebant: unde plena omnia suspicionum et vix secreta domuum sine formidine. sed plurimum trepidationis in publico, ut quemque nuntium fama attulisset, animum vultumque conversis, ne diffidere dubiis ac parum gaudere prosperis viderentur. coacto vero in curiam senatu arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas; et privato Othoni nuper atque eadem dicenti nota adulatio. igitur versare sententias et huc atque illuc torquere, hostem et parricidam Vitellium vocantes, providen-

24 multa *M* inanima *Lipsius*: inania *M* 25 promiscue possunt *dett.* 26 incolumi|te *M* 27 conditores *M* 28 sicut a maioribus] sicamatoribus *M* 30 exenatoribus *M*

85. 1 oratioperodperstringendos *M*: oratio apta ad perstringendos *Meiser*, *Halm*: o. accommodata ad perstringendos *Ritter*: o. prona *vel* prompta *Gudeman* 4 urbi *Rhenanus*: urbis *M* 5 belli *Döderlein*: belli et *M* 7 et *del. Classen*, *Spengel* 8 aliquas *M* 12 ut] vim *M* 13 conversi *Rhenanus* ac] aut *Ursinus* 14 senatū *M*, *corr.* *M*[1] arduum *M* 16 dicenti *Lipsius*: dicendi *M*

tissimus quisque vulgaribus conviciis, quidam vera probra iacere, in clamore tamen et ubi plurimae voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes.

86 Prodigia insuper terrebant diversis auctoribus vulgata: in vestibulo Capitolii omissas habenas bigae, cui Victoria institerat, erupisse cella Iunonis maiorem humana speciem, statuam divi Iulii in insula Tiberini amnis sereno et immoto die ab occidente in orientem conversam, prolocutum in Etruria bovem, insolitos animalium partus, et plura alia rudibus saeculis etiam in pace observata, quae nunc tantum in metu audiuntur. sed praecipuus et cum praesenti exitio etiam futuri pavor subita inundatione Tiberis, qui immenso auctu proruto ponte sublicio ac strage obstantis molis refusus, non modo iacentia et plana urbis loca, sed secura eius modi casuum implevit: rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. fames in vulgus inopia quaestus et penuria alimentorum. corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein remeante flumine dilapsa. utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum quod paranti expeditionem Othoni campus Martius et via Flaminia iter belli esset obstructum, a fortuitis vel naturalibus causis in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur.

87 Otho lustrata urbe et expensis bello consiliis, quando Poeninae Cottiaeque Alpes et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam adgredi statuit classe valida et partibus fida, quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium et saevitia Galbae in custodia

86. 1 terrebat *M*, *corr.* M^1 2 vigae *M* 3 specie 6 insolitas *M*, *corr. in textu et in margine* M^1 10 proruto *I. F. Gronovius*: prorupto *M* 11 adiacentia *Ritter* 13 et] ex *M* in vulgus] *quae sequuntur* 'inopia quaestus' *usque ad* 'Cyprum' ii. 2. 7 *desunt in Mediceo, vide ad cap.* 69. 1 15 utque b^2: utqui *ab* 16 quod] quidem *ab*: quidem quod b^2 17 campus Martius et via Flaminia *secl. Ritter*
87. 1 et *om. b* belli *Rhenanus* 2 poeninae *det.*: penninae *ab* cottiaeque *Rhenanus*: coctiaeque *ab*: Cottianaeque *Ritter* 5 caesorum b^2: caesarum *ab* Mulvium *Bekker*: milvium *a*: milinum *b* custodia b^2: custodiam *ab*

habitos in numeros legionis composuerat, facta et ceteris spe honoratae in posterum militiae. addidit classi urbanas cohortis et plerosque e praetorianis, viris et robur exercitus atque ipsis ducibus consilium et custodes. summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi primipilaribus, Aemilio Pacensi, cui ademptum a Galba tribunatum reddiderat, permissa. curam navium Moschus libertus retinebat ad observandam honestiorum fidem immutatus. peditum equitumque copiis Suetonius Paulinus, Marius Celsus, Annius Gallus rectores destinati, sed plurima fides Licinio Proculo praetorii praefecto. is urbanae militiae impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paulini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factu est, pravus et callidus bonos et modestos anteibat.

88 Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arta custodia neque obscura, nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propinquitate Galbae monstratus. multos e magistratibus, magnam consularium partem Otho non participes aut ministros bello, sed comitum specie secum expedire iubet, in quis et Lucium Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut imperatoris fratrem nec ut hostis. igitur motae urbis curae; nullus ordo metu aut periculo vacuus. primores senatus aetate invalidi et longa pace desides, segnis et oblita bellorum nobilitas, ignarus militiae eques, quanto magis occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestius pavidi. nec deerant e contrario qui ambitione stolida conspicua arma, insignis equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et inritamenta libidinum ut instrumen-

7 spe *I. F. Gronovius*: spes *ab* honoratioris *det.*, *vulgo* 8 et robur *Lipsius*: ut robur *ab* 10 suelio *ab* 11 emulio *ab*, *in b* i *superscripsit nescio quis* 12 Moschus *Orelli*: oschus *ab* 13 immutatus *secl. Muretus*: invitatus *vel* imitatus *al.*, *cf.* immutabile *b pro* imitabile V. 5: impositus *Ernesti et alii alia*

88. 2 aquinatem b^2: equitantem *ab* 6 se secum *Ritter* expediri *Faernus* et b^2: ut *ab* 8 mota urbis cura *al.* 9 invalida *ab*, *Müller* 10 bellorum *b in margine*, *om. a* 14 instrumenta *al.*

tum belli mercarentur. sapientibus quietis et rei publicae cura; levissimus quisque et futuri improvidus spe vana tumens; multi adflicta fide in pace anxii, turbatis rebus alacres et per incerta tutissimi.

89 Sed vulgus et magnitudine nimia communium curarum expers populus sentire paulatim belli mala, conversa in militum usum omni pecunia, intentis alimentorum pretiis, quae motu Vindicis haud perinde plebem attriverant, secura tum urbe et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit. nam ex quo divus Augustus res Caesarum composuit, procul et in unius sollicitudinem aut decus populus Romanus bellaverat; sub Tiberio et Gaio tantum pacis adversa *ad* rem publicam pertinuere; Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coercita; Nero nuntiis magis et rumoribus quam armis depulsus: tum legiones classesque et, quod raro alias, praetorianus urbanusque miles in aciem deducti, Oriens Occidensque et quicquid utrimque virium est a tergo, si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. fuere qui proficiscenti Othoni moras religionemque nondum conditorum ancilium adferrent: aspernatus est omnem cunctationem ut Neroni quoque exitiosam; et Caecina iam Alpes transgressus extimulabat.

90 Pridie idus Martias commendata patribus re publica reliquias Neronianarum sectionum nondum in fiscum conversas revocatis ab exilio concessit, iustissimum donum et in speciem magnificum, sed festinata iam pridem exactione usu

17 multis afflicta fides *ab* anxii *Nolte*: ac si *ab*: ac *al.*: usi *Meiser*: lapsi *Ritter*

89. 1 magn. imperii nimia *Heraeus* 2 expers reipublicae populus *Andresen* 3 usus *det.* 4 proinde ab^2: provide *fortasse b* 5 et] a *al.* 7 in *om. ab, add.* b^1 9 ad rem publicam pertinuere *Halm*: r. p. pertinuere *ab*: rei p. pertimuere *al.*: in rem publicam pertinuere *Oberlin*: pertimuere (*sine* r. p.) *Lipsius* 10 incepta b^2: inepta *ab* 16 ancilium] ancilium scutum vel arma caelestia *ab*, *glossam punctis notavit* b^2 17 transgressurus *Unger*

90. 4 iam pridem *om. al.*: pridie *b*, *corr.* b^2

sterile. mox vocata contione maiestatem urbis et consensum populi ac senatus pro se attollens, adversum Vitellianas partis modeste disseruit, inscitiam potius legionum quam audaciam increpans, nulla Vitellii mentione, sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis sibi metuens contumeliis in Vitellium abstinuit, quando, ut in consiliis militiae Suetonio Paulino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galeri Trachali ingenio Othonem uti credebatur; et erant qui genus ipsum orandi noscerent, crebro fori usu celebre et ad implendas populi auris latum et sonans. clamor vocesque vulgi ex more adulandi nimiae et falsae: quasi dictatorem Caesarem aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant, nec metu aut amore, sed ex libidine servitii: ut in familiis, privata cuique stimulatio, et vile iam decus publicum. profectus Otho quietem urbis curasque imperii Salvio Titiano fratri permisit.

5 sterile *Lipsius*: sterili *ab* 12 Othonem *suspicabatur Acidalius* 13 et *om. ab* 17 *ita distinxit ed. Spirensis*: servitii, ut *vulgo*: amore; sed *Nipperdey* 18 simulatio *ab* 20 Tatiano *b*

CORNELII TACITI

HISTORIARVM

LIBER II

STRVEBAT iam fortuna in diversa parte terrarum initia causasque imperio, quod varia sorte laetum rei publicae aut atrox, ipsis principibus prosperum vel exitio fuit. Titus Vespasianus, e Iudaea incolumi adhuc Galba missus a patre, causam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat, sed vulgus fingendi avidum disperserat accitum in adoptionem. materia sermonibus senium et orbitas principis et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. augebat famam ipsius Titi ingenium quantaecumque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestate, prosperae Vespasiani res, praesaga responsa, et inclinatis ad credendum animis loco ominum etiam fortuita. ubi Corinthi, Achaiae urbe, certos nuntios accepit de interitu Galbae et aderant qui arma Vitellii bellumque adfirmarent, anxius animo paucis amicorum adhibitis cuncta utrimque perlustrat: si pergeret in urbem, nullam officii gratiam in alterius honorem suscepti, ac se Vitellio sive Othoni obsidem fore: sin rediret, offensam haud dubiam victoris, set incerta adhuc victoria et concedente in partis patre I

I. 2 varia sorte *Lipsius*: varie ortum *ab*   3 vel] aut *al.*   4 e] a *b*   10 decor oris *Rhenanus* : decoris *ab* : decus oris *Ritter*   11 prospere *b*   Vespasiani res *om. al.*   prospere praesaga *tentabat Rhenanus, probante Bach* : praesagia, responsa *I. F. Gronovius*   12 omnium *ab*   13 fortuita *Grotius* : fortuna *dett.*   Achaiae urbe *secl. Jacob*   15 animi *Heinsius*   19 set *Rhenanus* : et *dett.*   incertam adhuc victoris *ab* (incertum b^2) : incertam adhuc victoriam *al.*

filium excusatum. sin Vespasianus rem publicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus.

2 His ac talibus inter spem metumque iactatum spes vicit. fuerunt qui accensum desiderio Berenices reginae vertisse iter crederent; neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus, sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. laetam voluptatibus adulescentiam egit, suo quam patris imperio moderatior. igitur oram Achaiae et Asiae ac laeva maris praevectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam audentioribus spatiis petebat. atque illum cupido incessit adeundi visendique templum Paphiae Veneris, inclitum per indigenas advenasque. haud fuerit longum initia religionis, templi ritum, formam deae (neque enim alibi sic habetur) paucis disserere.

3 Conditorem templi regem Aeriam vetus memoria, quidam ipsius deae nomen id perhibent. fama recentior tradit a Cinyra sacratum templum deamque ipsam conceptam mari huc adpulsam; sed scientiam artemque haruspicum accitam et Cilicem Tamiram intulisse, atque ita pactum ut familiae utriusque posteri caerimoniis praesiderent. mox, ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa quam intulerant scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. hostiae, ut quisque vovit, sed mares deliguntur: certissima fides haedorum fibris. sanguinem arae obfundere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus quamquam in aperto madescunt. simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exurgens, set ratio in obscuro.

2. 1 et metumque *a* 2 fuere *al.* Berenices *et v.* 3 Berenice *Lipsius*: beronices . . . beronice *dett.* 6 modestior *al.* 7 insulas] *hic redit Mediceus* 11 ritum *Dureau de Lamalle*: situm *M*

3. 1 Aeriam *Rhenanus*: verian; *M*: Aerian *I. Gronovius* 4 aruspicum *M* 5 et Cilicem *Rhenanus*: et cili|cen *M*: e Cilicia *Puteolanus* 7 ipsa *M*[1]: ipsam *M* 8 intulerant *det.*: intulerat *M* 14 ambitu meta| *M* set *Wurm*: et *M*

Titus spectata opulentia donisque regum quaeque alia 4
laetum antiquitatibus Graecorum genus incertae vetustati adfingit, de navigatione primum consuluit. postquam pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdotis id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto futura aperit. Titus aucto animo ad patrem pervectus suspensis provinciarum et exercituum mentibus ingens rerum fiducia accessit.

Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus, obpugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitae bello: quattuor Mucianus obtinebat in pace, sed aemulatio et proximi exercitus gloria depulerat segnitiam, quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexperti belli † labor. auxilia utrique cohortium alarumque et classes regesque ac nomen dispari fama celebre.

Vespasianus acer militiae anteire agmen, locum 5
castris capere, noctu diuque consilio ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans; prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant; aptior sermone, dispositu provisuque civilium rerum peritus: egregium principatus temperamentum, si demptis utriusque vitiis

4. 3 consulit *Halm errore ut videtur* 4 peram|bales *M* 5 sacerdotis *et in margine* tis *M*[1] : sacerdotib *quippe* sacerdotibus *scripturus fuerat M*: sacerdoti *Heinsius* 11 Iudei cum *M* 16 obti|bat *M* 19 inexpertum bellum *Nipperdey* labor *M* : ardor *Rhenanus* : amor *Orelli* : pudor *Novák* : dolor *Meiser* : rubor *Andresen* : casus *W. Heraeus*

solae virtutes miscerentur. ceterum hic Syriae, ille Iudaeae praepositus, vicinis provinciarum administrationibus invidia discordes, exitu demum Neronis positis odiis in medium consuluere, primum per amicos, dein praecipua concordiae fides Titus prava certamina communi utilitate aboleverat, natura atque arte compositus adliciendis etiam Muciani moribus. tribuni centurionesque et vulgus militum industria licentia, per virtutes per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscebantur.

6 Antequam Titus adventaret sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, praecipitibus, ut adsolet, nuntiis et tarda mole civilis belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. namque olim validissima inter se civium arma in Italia Galliave viribus Occidentis coepta; et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnis trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant; auditique saepius in Syria Iudaeaque Caesares quam inspecti. nulla seditio legionum, tantum adversus Parthos minae, vario eventu; et proximo civili bello turbatis aliis inconcussa ibi pax, dein fides erga Galbam. mox, ut Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire vulgatum est, ne penes ceteros imperii praemia, penes ipsos tantum servitii necessitas esset, fremere miles et viris suas circumspicere. septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Syria Iudaeaque; inde continua Aegyptus duaeque legiones, hinc Cappadocia Pontusque et quicquid castrorum Armeniis praetenditur. Asia et ceterae provinciae nec virorum inopes et pecunia opulentae. quantum insularum mari cingitur, et parando interim bello secundum tutumque ipsum mare.

7 Non fallebat duces impetus militum, sed bellantibus

5. 11 exitu M^1 : exitum *M* 14 mociani
6. 2 precipitibus *ab* : precibus| *M* : pernicibus *Jacob* 4 validissima M^1 : validissimam *M* 7 secutos st *M*, *corr.* M^1 8 aditique *M* 19 pecunia *Ritter* : pecuniae *M*, *Meiser* et *secl.* *Acidalius*, *Halm* 20 bello M^1 : belli *M*

aliis placuit expectari. bello civili victores victosque numquam solida fide coalescere, nec referre Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. rebus secundis etiam egregios duces insolescere: discordia militis ignavia luxurie et suismet vitiis alterum bello, alterum victoria periturum. igitur arma in occasionem distulere, Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consiliis; optimus quisque amore rei publicae, multos dulcedo praedarum stimulabat, alios ambiguae domi res: ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

8 Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharae et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides, adiunctis desertoribus, quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur; ac vi tempestatum Cythnum insulam detrusus et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit vel abnuentis interfici iussit, et spoliatis negotiatoribus mancipiorum valentissimum quemque armavit. centurionemque Sisennam dextras, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad praetorianos ferentem variis artibus adgressus est, donec Sisenna clam relicta insula trepidus et vim metuens aufugeret. inde late terror: multi ad celebritatem nominis erecti rerum novarum cupidine et odio praesentium. gliscentem in dies famam fors discussit.

7. 2 bello civili *Heinisch*: bellū (bellu *secundum quosdam*) cū In *M*, *est locus evanidus*: belli exitum *Pichena*: bellum ruere in *Meiser*: belli initium *Purser*: bellum. Victores enim victosque *Valmaggi* 3 solida *M*[1]: solidam *M* 5 discordia militis ignavia luxurie *Madvig*: discordiam his ignaviam luxurię (*fortasse* luxurie) *M*, *est locus evanidus*: discordiam his ignaviam luxuriem; *vulgo*

8. 6 pronior *Heinsius*: promptior *Freinsheim* 15 afugeret *M* 16 multis *dett.* celebri|tem *M* erecti *Weissenborn*: erectis *M*

9 Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit: nec defuere qui trierarchos nomine Neronis accirent. is in maestitiam compositus et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent orabat. trierarchi, nutantes seu dolo, adloquendos sibi milites et paratis omnium animis reversuros firmaverunt. sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata, cuius cohortatione expugnata navis et interfectus quisquis ille erat. corpus, insigne oculis comaque et torvitate vultus, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

10 In civitate discordi et ob crebras principum mutationes inter libertatem ac licentiam incerta parvae quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia potentia ingenio inter claros magis quam inter bonos, Annium Faustum equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat; nam recens Galbae principatu censuerant patres, ut accusatorum causae noscerentur. id senatus consultum varie iactatum et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum, retinebat adhuc *aliquid* terroris. et propria vi Crispus incubuerat delatorem fratris sui pervertere, traxeratque magnam senatus partem, ut indefensum et inauditum dedi ad exitium postularent. contra apud alios nihil aeque reo proderat quam nimia potentia accusatoris: dari tempus, edi crimina, quam-

9. 1 galitiam *M* 2 permiserat M^1 : premiserat *M* misensi *M*, *corr.* M^2 3 Cythnum *Frobenius*: scithinum *M* 4 trierchos *M*, *corr.* M^2 6 syria M^1 : syriam *M* 7 trierarchis (ar *in rasura* M^1) *M*: trierarchi seu *Ernesti* 9 asprenati M^1: asprenatis *M* 10 quisq; *M* caput *Wurm, Halm*

10. 1 ob] hoc *M* 5 delationem *Halm*, *errore ut videtur* 6 cognationem *M* vocabat *ex* vacabat *partim corr.* M^1 recenti *Nipperdey* 7 Galbae principatu *secl. Ritter* 10 adhuc *ab*: adhunc| *M* aliquid *suppl. Jacob* terrore *ab*: terrores *Madvig*: terrorem *I. F. Gronovius*: retinebatur adhuc terrori *Acidalius*, *Heraeus*, *Halm*: retinebatur. At tunc terrore *Nipperdey* et] set *Halm*

vis invisum ac nocentem more tamen audiendum censebant. et valuere primo dilataque in paucos dies cognitio: mox damnatus est Faustus, nequaquam eo adsensu civitatis quem pessimis moribus meruerat: quippe ipsum Crispum easdem accusationes cum praemio exercuisse meminerant, nec poena criminis sed ultor displicebat.

Laeta interim Othoni principia belli, motis ad imperium eius e Dalmatia Pannoniaque exercitibus. fuere quattuor legiones, e quibus bina milia praemissa; ipsae modicis intervallis sequebantur, septima a Galba conscripta, veteranae undecima ac tertia decima et praecipui fama quartadecumani, rebellione Britanniae compressa. addiderat gloriam Nero eligendo ut potissimos, unde longa illis erga Neronem fides et erecta in Othonem studia. sed quo plus virium ac roboris e fiducia tarditas inerat. agmen legionum alae cohortesque praeveniebant; et ex ipsa urbe haud spernenda manus, quinque praetoriae cohortes et equitum vexilla cum legione prima, ac deforme insuper auxilium, duo milia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis ducibus usurpatum. his copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurinna ad occupandas Padi ripas praemissus, quoniam prima consiliorum frustra ceciderant, transgresso iam Alpis Caecina, quem sisti intra Gallias posse speraverat. ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus, veterani e praetorio, classicorum ingens numerus. nec illi segne aut corruptum luxu iter, sed lorica ferrea usus est et ante signa pedes ire, horridus, incomptus famaeque dissimilis. 11

Blandiebatur coeptis fortuna, possessa per mare et navis maiore Italiae parte penitus usque ad initium mariti- 12

18 ipsum *secl. Prammer*

11. 9 roboris *M* cohortisque *M*, *corr.* M^1 11 quitum *M*, e *superscr.* M^2 18 robora *Walter* 21 est *om. dett.* et *del. Nipperdey* pedes ire *Madvig*: pedestre *M*: pedester *dett.*, *Nipperdey*

12. 2 naves *Rhenanus*: naves et *M* maiore orae *Madvig* parte M^1: partes *M*

marum Alpium, quibus temptandis adgrediendaeque provinciae Narbonensi Suedium Clementem, Antonium Novellum, Aemilium Pacensem duces dederat. sed Pacensis per licentiam militum vinctus, Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversus modestiam disciplinae corruptus, ita proeliorum avidus. non Italia adiri nec loca sedesque patriae videbantur: tamquam externa litora et urbes hostium urere, vastare, rapere eo atrocius quod nihil usquam provisum adversum metus. pleni agri, apertae domus; occursantes domini iuxta coniuges et liberos securitate pacis et belli malo circumveniebantur. maritimas tum Alpis tenebat procurator Marius Maturus. is concita gente (nec deest iuventus) arcere provinciae finibus Othonianos intendit: sed primo impetu caesi disiectique montani, ut quibus temere collectis, non castra, non ducem noscitantibus, neque in victoria decus esset neque in fuga flagitium.

13 Inritatus eo proelio Othonis miles vertit iras in municipium Albintimilium. quippe in acie nihil praedae, inopes agrestes et vilia arma; nec capi poterant, pernix genus et gnari locorum: sed calamitatibus insontium expleta avaritia. auxit invidiam praeclaro exemplo femina Ligus, quae filio abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent eoque per cruciatus interrogarent ubi filium occuleret, uterum ostendens latere respondit, nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam vocis egregiae mutavit.

14 Imminere provinciae Narbonensi, in verba Vitellii

4 narbonensis *M* 6 victus *M*, n *superscr.* M^1 7 immodestiam *Döderlein* 8 corruptius *M* 13 et *del.* *Acidalius*, *Müller* 14 Marti mastum *M* 16 caedis *M*, *corr. in textu et in margine* M^1 17 Montani *Detlefsen coll. Plin. N.H.* iii. 135

13. 2 Albintimilium *Puteolanus*: albiniti milium M^1: albiniti militum *M* 3 agrastes *M*, *corr.* M^2 poterat *M*, *corr.* M^1 5 ausit *M* 8 |latere *M*: hic latere *amicus Ryckii*: ibi latere *Ernesti* 9 egregie *M*

adactae, classem Othonis trepidi nuntii Fabio Valenti attulere; aderant legati coloniarum auxilium orantes. duas Tungrorum cohortis, quattuor equitum turmas, universam Trevirorum alam cum Iulio Classico praefecto misit, e quibus pars in colonia Foroiuliensi retenta, ne omnibus copiis in terrestre iter versis vacuo mari classis adceleraret. duodecim equitum turmae et lecti e cohortibus adversus hostem iere, quibus adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Pannonii, nondum sub signis. nec mora proelio: sed acies ita instructa ut pars classicorum mixtis paganis in collis mari propinquos exurgeret, quantum inter collis ac litus aequi loci praetorianus miles expleret, in ipso mari ut adnexa classis et pugnae parata conversa et minaci fronte praetenderetur: Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis iugis, cohortis densis ordinibus post equitem locant. Trevirorum turmae obtulere se hosti incaute, cum exciperet contra veteranus miles, simul a latere saxis urgeret apta ad iaciendum etiam paganorum manus, qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem audebant. additus perculsis terror invecta in terga pugnantium classe: ita undique clausi, deletaeque omnes copiae forent ni victorem exercitum attinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus.

Nec Vitelliani quamquam victi quievere: accitis auxiliis securum hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt. caesi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud navis, donec sidente paulatim metu, occupato iuxta colle defensi, mox inrupere. atrox ibi caedes, et Tungrarum co- **15**

14. 1 audactā e *M* 4 universa mire virorum *M* 10 quingentis *M* 11 sed] et *Thoma*: est *Halm* *post* sed *addidit* ab Othonianis *Nipperdey* acies *Ruperti*: acie *M*, *Nipperdey*, *Halm* paginis *M* 13 praetorianus et urbanus *Nipperdey*, *coll.* 1, 87 17 quietem *M* 23 victore| *M* 24 obtenui *M*

15. 4 sidentem| *M* 5 mox *secl.* *Novák* Tungricarum *Ritter*: Tungrorum *Spengel*

hortium praefecti sustentata diu acie telis obruuntur. ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum improvide secutos conversi equites circumvenerunt. ac velut pactis indutiis, ne hinc classis inde eques subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim Narbonensis Galliae municipium, Othoniani Albingaunum interioris Liguriae revertere.

16 Corsicam ac Sardiniam ceterasque proximi maris insulas fama victricis classis in partibus Othonis tenuit. sed Corsicam prope adflixit Decumi Pacarii procuratoris temeritas, tanta mole belli nihil in summam profutura, ipsi exitiosa. namque Othonis odio iuvare Vitellium Corsorum viribus statuit, inani auxilio etiam si provenisset. vocatis principibus insulae consilium aperit, et contra dicere ausos, Claudium Pyrrichum trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quintium Certum equitem Romanum, interfici iubet: quorum morte exterriti qui aderant, simul ignara et alieni metus socia imperitorum turba in verba Vitellii iuravere. sed ubi dilectum agere Pacarius et inconditos homines fatigare militiae muneribus occepit, laborem insolitum perosi infirmitatem suam reputabant: insulam esse quam incolerent, et longe Germaniam virisque legionum; direptos vastatosque classe etiam quos cohortes alaeque protegerent. et aversi repente animi, nec tamen aperta vi: aptum tempus insidiis legere. digressis qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops balineis interficitur; trucidati et comites. capita ut hostium ipsi interfectores ad Othonem tulere; neque eos aut Otho praemio adfecit aut puniit Vitellius, in multa conluvie rerum maioribus flagitiis permixtos.

9 ne M^1 : nec *M* 11 albingaunum *dett.* : albigaunum *M* 16. 4 summam *Rhenanus* : summa *M* profectura *Freinsheim* 5 iuravere *M*, *vide infra v.* 11 8 Pyrrichum *W. Heraeus* : phyrricum *M* : Pyrrhicum *vulgo* 10 ignava *Sirker* imperatorum *M* 12 picariūs *M*, *notam del.* M^1 17 vis *Prammer* vi actum : tempus *Novák* 18 picarium *M* in balineis *Heinsius*

Aperuerat iam Italiam bellumque transmiserat, ut 17 supra memoravimus, ala Siliana, nullo apud quemquam Othonis favore, nec quia Vitellium mallent, sed longa pax ad omne servitium fregerat facilis occupantibus et melioribus incuriosos. florentissimum Italiae latus, quantum inter Padum Alpisque camporum et urbium, armis Vitellii (namque et praemissae a Caecina cohortes advenerant) tenebatur. capta Pannoniorum cohors apud Cremonam; intercepti centum equites ac mille classici inter Placentiam Ticinumque. quo successu Vitellianus miles non iam flumine aut ripis arcebatur; inritabat quin etiam Batavos transrhenanosque Padus ipse, quem repente contra Placentiam transgressi raptis quibusdam exploratoribus ita ceteros terruere ut adesse omnem Caecinae exercitum trepidi ac falsi nuntiarent.

Certum erat Spurinnae (is enim Placentiam optine- 18 bat) necdum venisse Caecinam et, si propinquaret, coercere intra munimenta militem nec tris praetorias cohortis et mille vexillarios cum paucis equitibus veterano exercitui obicere: sed indomitus miles et belli ignarus correptis signis vexillisque ruere et retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque: quin prodi Othonem et accitum Caecinam clamitabant. fit temeritatis alienae comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis si seditio mitesceret.

Postquam in conspectu Padus et nox adpetebat val- 19 lari castra placuit. is labor urbano militi insolitus contundit animos. tum vetustissimus quisque castigare credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere si cum exercitu Cae-

17. 1 Italiam *Rhenanus*: Italia| *M* bellum·que *M*: bellum quod *dett.*, *Halm* 4 meliorum *Groslotius*
18. 2 nondum *Novák* 6 intentare; spretis c. tribunisque prodi *distinxit Spengel* 7 tribunisque *Muretus*: tribunisque providentiam ducis laudari *M*, *vide* c. 19. 7 quin *Agricola*: qui *M*: *del. Spengel* prodi *Bekker*: pro *M*
19. 1 postquam| *M*: postquam non iam *Meiser* in] e *Heraeus* Padus] hostis *Classen* 2 contudit *dett.*

cina patentibus campis tam paucas cohortis circumfudisset. iamque totis castris modesti sermones, et inserentibus se centurionibus tribunisque laudari providentia ducis quod coloniam virium et opum validam robur ac sedem bello legisset. ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans quam rationem ostendens, relictis exploratoribus ceteros Placentiam reduxit minus turbidos et imperia accipientis. solidati muri, propugnacula addita, auctae turres, provisa parataque non arma modo sed obsequium et parendi amor, quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud paeniteret.

20 At Caecina, velut relicta post Alpis saevitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. ornatum ipsius municipia et coloniae in superbiam trahebant, quod versicolori sagulo, bracas [barbarum tecgmen] indutus togatos adloqueretur. uxorem quoque eius Saloninam, quamquam in nullius iniuriam insignis equo ostroque veheretur, tamquam laesi gravabantur, insita mortalibus natura recentem aliorum felicitatem acribus oculis introspicere modumque fortunae a nullis magis exigere quam quos in aequo viderunt. Caecina Padum transgressus, temptata Othonianorum fide per conloquium et promissa, isdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et inritis nominibus iactata sunt, consilia curasque in obpugnationem Placentiae magno terrore vertit, gnarus ut initia belli provenissent famam in cetera fore.

21 Sed primus dies impetu magis quam veterani exercitus artibus transactus: aperti incautique muros subiere, cibo vinoque praegraves. in eo certamine pulcherrimum am-

7 providentia *I. F. Gronovius*: providentiam *M*: laudare providentiam *al.* 10 rationem *Nipperdey*: ratione *M* ostendens M^1: extendens *M* 12 propugnacula M^1: propugnaculi *M*

20. 3 versicolori M^1: versicoloris *M* 4 barbarum tecgmen *secl. Ritter*: b. tegimen *Walther* 5 quoque *in margine* M^1: $\overline{\text{au}}$ *h.e.* autem *M*: uxoremque *Haase, Halm* quod quamquam *Classen, Halm* 6 insigni *Puteolanus* 8 agribus *M* 9 inequos *M* Caecina M^1: Caecinam *M* 10 padum M^1: padus *M* 14 fama *M*

21. 3 civos *M*, s *del.* M^1

phitheatri opus, situm extra muros, conflagravit, sive ab obpugnatoribus incensum, dum faces et glandis et missilem ignem in obsessos iaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. municipale vulgus, pronum ad suspiciones, fraude inlata ignis alimenta credidit a quibusdam ex vicinis coloniis invidia et aemulatione, quod nulla in Italia moles tam capax foret. quocumque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum, reddita securitate, tamquam nihil gravius pati potuissent, maerebant. ceterum multo suorum cruore pulsus Caecina, et nox parandis operibus absumpta. Vitelliani pluteos cratisque et vineas subfodiendis muris protegendisque obpugnatoribus, Othoniani sudis et immensas lapidum ac plumbi aerisque molis perfringendis obruendisque hostibus expediunt. utrimque pudor, utrimque gloria et diversae exhortationes hinc legionum et Germanici exercitus robur, inde urbanae militiae et praetoriarum cohortium decus attollentium; illi ut segnem et desidem et circo ac theatris corruptum militem, hi peregrinum et externum increpabant. simul Othonem ac Vitellium celebrantes culpantesve uberioribus inter se probris quam laudibus stimulabantur.

22 Vixdum orto die plena propugnatoribus moenia, fulgentes armis virisque campi: densum legionum agmen, sparsa auxiliorum manus altiora murorum sagittis aut saxis incessere, neglecta aut aevo fluxa comminus adgredi. ingerunt desuper Othoniani pila librato magis et certo ictu adversus temere subeuntis cohortis Germanorum, cantu truci et more patrio nudis corporibus super umeros scuta quatientium. legionarius pluteis et cratibus tectus subruit muros, instruit ag-

5 flandes *M* 6 obsesso *M* regerunt *Puteolanus*: reporta ns gerunt *in rasura M*, *cf. A.* xi. 33: retorta ingerunt *I. Gronovius*: paria regerunt *Meiser*: reciproca ingerunt *Wolff* 8 ex *Halm*: et *M*: e *dett.* 9 invidia et *Muretus*: invidiae *M* 13 absumpta *Muretus*: assumpta *M* 16 perfringendis| *M*: perfringendis operibus *al.*, *Halm*: p. vineis *Classen* 21 hii *M*

22. 2 campi M^1: campis *M* legionariorum *Ritter* 5 iactu *Kiessling* 7 legionarium *M* 8 gratibus *M*

gerem, molitur portas: contra praetoriani dispositos ad id ipsum molaris ingenti pondere ac fragore provolvunt. pars subeuntium obruti, pars confixi et exangues aut laceri: cum augeret stragem trepidatio eoque acrius e moenibus vulnerarentur, rediere infracta partium fama. et Caecina pudore coeptae temere obpugnationis, ne inrisus ac vanus isdem castris adsideret, traiecto rursus Pado Cremonam petere intendit. tradidere sese abeunti Turullius Cerialis cum compluribus classicis et Iulius Briganticus cum paucis equitum, hic praefectus alae in Batavis genitus, ille primipilaris et Caecinae haud alienus, quod ordines in Germania duxerat.

23 Spurinna comperto itinere hostium defensam Placentiam, quaeque acta et quid Caecina pararet, Annium Gallum per litteras docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiae ducebat, diffisus paucitati cohortium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus parum tolerarent. ubi pulsum Caecinam pergere Cremonam accepit, aegre coercitam legionem et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam Bedriaci sistit. inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus iam Romanis cladibus notus infaustusque.

Isdem diebus a Martio Macro haud procul Cremona prospere pugnatum; namque promptus animi Martius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repente effudit. turbata ibi Vitellianorum auxilia, et ceteris Cremonam fugientibus caesi qui restiterant: sed repressus vincentium impetus ne novis subsidiis firmati hostes fortunam proelii mutarent. suspectum id Othonianis fuit, omnia ducum

9 praetorianis *M* 13 redire *M* caecina fama pudore *M*, fama *del.* M^1 14 coepta et emere *M* inritus *W. Heraeus* 17 breganticus *M*

23. 4 paucitati M^1: paucitate *M* 6 pulsu *M* 9 infastusque *M* 11 Martio *Dessau*: marcio *M item* marcius *v.* 12 12 promptius *M* 15 resisterat *M*: resisterant M^1 sed reprehen|sis *M* 17 fuit *suspicatur Novák* ducum *Freinsheim*: quo|cum *M*

facta prave aestimantibus. certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paulinum et Marium Celsum—nam eos quoque Otho praefecerat—variis criminibus incessebant. acerrima seditionum ac discordiae incitamenta, interfectores Galbae scelere et metu vaecordes miscere cuncta, modo palam turbidis vocibus, modo occultis ad Othonem litteris; qui humillimo cuique credulus, bonos metuens trepidabat, rebus prosperis incertus et inter adversa melior. igitur Titianum fratrem accitum bello praeposuit.

Interea Paulini et Celsi ductu res egregie gestae. **24**
angebant Caecinam nequiquam omnia coepta et senescens exercitus sui fama. pulsus Placentia, caesis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum, crebra magis quam digna memoratu proelia, inferior, propinquante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, reciperare gloriam avidius quam consultius properabat. ad duodecimum a Cremona (locus Castorum vocatur) ferocissimos auxiliarium imminentibus viae lucis occultos componit: equites procedere longius iussi et inritato proelio sponte refugi festinationem sequentium elicere, donec insidiae coorerentur. proditum id Othonianis ducibus, et curam peditum Paulinus, equitum Celsus sumpsere. tertiae decimae legionis vexillum, quattuor auxiliorum cohortes et quingenti equites in sinistro locantur; aggerem viae tres praetoriae cohortes altis ordinibus obtinuere; dextra fronte prima legio incessit cum duabus auxiliaribus cohortibus et quingentis equitibus: super hos ex prae-

20 nam eos quoque] nam hos quoque *Müller*: aliosque quos *Meiser*: namque eos Otho *Wölfflin*: nam eos copiis *Urlichs*: nam . . . praefecerat *secl. Ritter* 21 incessebant *Agricola*: Incesserant *M* 22 incitamenta interfectores Galbae: scelere *distinguunt alii*

24. 1 Celsi] consilii *M* egregiae *M* 8 Castorum *Alciatus*: castrorum M^1: castrarum *ut videtur M*: castorum *Herr* auxiliarium M^1: auxiliarios *M* 10 iussi *Rhenanus*: iussit *M* festinatione *M* 11 coorerentur] coorirentur *Rhenanus*: coercerentur *M* 16 ingessit *M* auxiliaribus *Mercerus*: vexillaribus *M* 17 quingentis M^1: quingentibus *M* ex *Bach*: et *M*: e *dett.*

torio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis aut subsidium laborantibus, ducebantur.

25 Antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus doli prudens repressit suos: Vitelliani temere exurgentes cedente sensim Celso longius secuti ultro in insidias praecipitantur; nam a lateribus cohortes, legionum adversa frons, et subito discursu terga cinxerant equites. signum pugnae non statim a Suetonio Paulino pediti datum: cunctator natura et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent, compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem iubebat, satis cito incipi victoriam ratus ubi provisum foret ne vincerentur. ea cunctatione spatium Vitellianis datum in vineas nexu traducum impeditas refugiendi; et modica silva adhaerebat, unde rursus ausi promptissimos praetorianorum equitum interfecere. vulneratur rex Epiphanes, impigre pro Othone pugnam ciens.

26 Tum Othonianus pedes erupit; protrita hostium acie versi in fugam etiam qui subveniebant; nam Caecina non simul cohortis sed singulas acciverat, quae res in proelio trepidationem auxit, cum dispersos nec usquam validos pavor fugientium abriperet. orta et in castris seditio quod non universi ducerentur: vinctus praefectus castrorum Iulius Gratus, tamquam fratri apud Othonem militanti proditionem ageret, cum fratrem eius, Iulium Frontonem tribunum, Othoniani sub eodem crimine vinxissent. ceterum ea ubique formido fuit apud fugientis occursantis, in acie pro vallo, ut deleri cum universo exercitu Caecinam potuisse, ni Suetonius Paulinus receptui cecinisset, utrisque in partibus percrebruerit. timuisse se Paulinus ferebat tantum insuper la-

25. 3 cedunt·|e *M* 5 cinxerat *M* eques *Ritter, Halm* 8 cum ratione *secl. Novák*

26. 11 deleri cum M^1: delericum *M* 12 percrebruerit *Beroaldus*: percrebruit *M*

boris atque itineris, ne Vitellianus miles recens e castris fessos adgrederetur et perculsis nullum retro subsidium foret. apud paucos ea ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.

Haud proinde id damnum Vitellianos in metum com- **27**
pulit quam ad modestiam composuit: nec solum apud Caecinam, qui culpam in militem conferebat seditioni magis quam proelio paratum: Fabii quoque Valentis copiae (iam enim Ticinum venerat) posito hostium contemptu et reciperandi decoris cupidine reverentius et aequalius duci parebant. gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Caecina gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. cohortes Batavorum, quas bello Neronis a quarta decima legione digressas, cum Britanniam peterent, audito Vitellii motu in civitate Lingonum Fabio Valenti adiunctas rettulimus, superbe agebant, ut cuiusque legionis tentoria accessissent, coercitos a se quartadecimanos, ablatam Neroni Italiam atque omnem belli fortunam in ipsorum manu sitam iactantes. contumeliosum id militibus, acerbum duci; corrupta iurgiis aut rixis disciplina; ad postremum Valens e petulantia etiam perfidiam suspectabat.

Igitur nuntio adlato pulsam Trevirorum alam Tun- **28**
grosque a classe Othonis et Narbonensem Galliam circumiri, simul cura socios tuendi et militari astu cohortis turbidas ac, si una forent, praevalidas dispergendi, partem Batavorum ire in subsidium iubet. quod ubi auditum vulgatumque, maerere socii, fremere legiones. orbari se fortissimorum virorum auxilio; veteres illos et tot bellorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci. si

15 periculo|sis *M*
27. 1 perinde *dett.* 6 aequalius M^1: aequalis *M* 7 alioqui *Ritter* 12 cuius *M* 13 tentoria| tentoria *M* 15 acerbum duci corrupta *omissa interpunctione ed. Spirensis, Meiser* 16 aut] ac *Nipperdey*
28. 1 ire virorum *M*

provincia urbe et salute imperii potior sit, omnes illuc sequerentur; sin victoriae [sanitas sustentaculum] columen in Italia verteretur, non abrumpendos ut corpori validissimos artus.

29 Haec ferociter iactando, postquam immissis lictoribus Valens coercere seditionem coeptabat, ipsum invadunt, saxa iaciunt, fugientem sequuntur. spolia Galliarum et Viennensium aurum, pretia laborum suorum, occultare clamitantes, direptis sarcinis tabernacula ducis ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur; nam Valens servili veste apud decurionem equitum tegebatur. tum Alfenus Varus praefectus castrorum, deflagrante paulatim seditione, addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus, omisso tubae sono, quo miles ad belli munia cietur. igitur torpere cuncti, circumspectare inter se attoniti et id ipsum quod nemo regeret paventes; silentio, patientia, postremo precibus ac lacrimis veniam quaerebant. ut vero deformis et flens et praeter spem incolumis Valens processit, gaudium miseratio favor: versi in laetitiam, ut est vulgus utroque immodicum, laudantes gratantesque circumdatum aquilis signisque in tribunal ferunt. ille utili moderatione non supplicium cuiusquam poposcit, ac ne dissimulans suspectior foret, paucos incusavit, gnarus civilibus bellis plus militibus quam ducibus licere.

30 Munientibus castra apud Ticinum de adversa Caecinae pugna adlatum, et prope renovata seditio tamquam fraude et cunctationibus Valentis proelio defuissent: nolle requiem, non expectare ducem, anteire signa, urgere signiferos; rapido agmine Caecinae iunguntur. improspera Valentis fama apud exercitum Caecinae erat: expositos se tanto

10 sanitas sustentaculum *uncis inclusit Nipperdey, glossam apud Luctatium Placidum repperit Meiser* 11 ut] suo *Heinsius*

29. 4 pretia *Classen* : et praetia *M* occultari *Halm* 5 tabernaculum *Nipperdey* 7 alfenius *M* 9 circuire M^1 *in margine, fortasse rectius*

pauciores integris hostium viribus querebantur, simul in suam excusationem et adventantium robur per adulationem attollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. et quamquam plus virium, prope duplicatus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum in Caecinam inclinabant, super benignitatem animi, qua promptior habebatur, etiam vigore aetatis, proceritate corporis et quodam inani favore. hinc aemulatio ducibus: Caecina ut foedum ac maculosum, ille ut tumidum ac vanum inridebant. sed condito odio eandem utilitatem fovere, crebris epistulis sine respectu veniae probra Othoni obiectantes, cum duces partium Othonis quamvis uberrima conviciorum in Vitellium materia abstinerent.

31 Sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam meruere, minus Vitellii ignavae voluptates quam Othonis flagrantissimae libidines timebantur: addiderat huic terrorem atque odium caedes Galbae, contra illi initium belli nemo imputabat. Vitellius ventre et gula sibi inhonestus, Otho luxu saevitia audacia rei publicae exitiosior ducebatur.

Coniunctis Caecinae ac Valentis copiis nulla ultra penes Vitellianos mora quin totis viribus certarent: Otho consultavit trahi bellum an fortunam experiri placeret.

32 Tunc Suetonius Paulinus dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, festinationem hostibus, moram ipsis utilem disseruit: exercitum Vitellii universum advenisse, nec multum virium a tergo, quoniam Galliae tumeant et deserere Rheni ripam inrupturis tam infestis nationibus non conducat; Britannicum militem hoste et mari distineri:

30. 8 et *del. Novák* 12 habebatur *M*[1]: habebantur *M*
31. 3 ignave volupta|tis *M*, voluptates *M*[1] fraglantissime *M* 6 inhonestus *Victorius*: inhostus *M*, *cf. A.* xv. 25 10 trai *M*
32. 2 qua] quia *del.*, *Andresen* 7 destineri *M*

Hispanias armis non ita redundare; provinciam Narbonensem incursu classis et adverso proelio contremuisse; clausam Alpibus et nullo maris subsidio transpadanam Italiam atque ipso transitu exercitus vastam; non frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri posse: iam Germanos, quod genus militum apud hostis atrocissimum sit, tracto in aestatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli caelique haud toleraturos. multa bella impetu valida per taedia et moras evanuisse. contra ipsis omnia opulenta et fida, Pannoniam Moesiam Dalmatiam Orientem cum integris exercitibus, Italiam et caput rerum urbem senatumque et populum, numquam obscura nomina, etiam si aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et immensam pecuniam, inter civilis discordias ferro validiorem; corpora militum aut Italiae sueta aut aestibus; obiacere flumen Padum, tutas viris murisque urbis, e quibus nullam hosti cessuram Placentiae defensione exploratum: proinde duceret bellum. paucis diebus quartam decimam legionem, magna ipsam fama, cum Moesicis copiis adfore: tum rursus deliberaturum et, si proelium placuisset, auctis viribus certaturos.

33 Accedebat sententiae Paulini Marius Celsus; idem placere Annio Gallo, paucos ante dies lapsu equi adflicto, missi qui consilium eius sciscitarentur rettulerant. Otho pronus ad decertandum; frater eius Titianus et praefectus praetorii Proculus, imperitia properantes, fortunam et deos et numen Othonis adesse consiliis, adfore conatibus testabantur, neu quis obviam ire sententiae auderet, in adulationem concesserant. postquam pugnari placitum, interesse pugnae imperatorem an seponi melius foret dubitavere. Paulino et Celso iam non adversantibus, ne principem obiectare peri-

11 vastatam *al.* 17 delmatiam *hic M* 19 si *om. M* 23 censuram *M* defensione M^1 : defensionem *M* 25 magnam ipsam famam *M* cum *om. M* moesaicis *M* : Moesiacis *al.* : Moesicis cum *Ritter*

33. 1 celsum *M*, *corr.* M^1 7 neu] ne *Müller* audiret *M*

culis viderentur idem illi deterioris consilii auctores perpulere ut Brixellum concederet ac dubiis proeliorum exemptus summae rerum et imperii se ipsum reservaret. is primus dies Othonianas partis adflixit; namque et cum ipso praetoriarum cohortium et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium fractus animus, quando suspecti duces et Otho, cui uni apud militem fides, dum et ipse non nisi militibus credit, imperia ducum in incerto reliquerat.

Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili 34
bello, transfugiis; et exploratores cura diversa sciscitandi sua non occultabant. quieti intentique Caecina ac Valens, quando hostis imprudentia rueret, quod loco sapientiae est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulantes adversus obpositam gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium tereret. naves pari inter se spatio, validis utrimque trabibus conexae, adversum in flumen dirigebantur, iactis super ancoris quae firmitatem pontis continerent, sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut augescente flumine inoffensus ordo navium attolleretur. claudebat pontem imposita turris et in extremam navem educta, unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim struxerant saxaque et faces iaculabantur.

Et erat insula amne medio, in quam gladiatores na- 35
vibus molientes, Germani nando praelabebantur. ac forte pluris transgressos completis Liburnicis per promptissimos gladiatorum Macer adgreditur: sed neque ea constantia gladiatoribus ad proelia quae militibus, nec proinde nutantes e

13 summam *M* imperiis *M*, *corr.* *M*[1] 17 suspectu *M* et ut otho *M* 18 in *om.* *M*

34. 3 qui et *M* 5 aliena *M* 9 insuper *dett.*, *Gerber* anchoris *M* firmitate *M* 10 achorarum *M* extenti *M*[1]: extensi *M* fluvitabant *M*

35. 2 prelabebantur *M*: perlabebantur *Halm* 5 perinde *dett.*

navibus quam stabili gradu e ripa vulnera derigebant. et cum variis trepidantium inclinationibus mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro Germani, retentare puppis, scandere foros aut comminus mergere: quae cuncta in oculis utriusque exercitus quanto laetiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani causam auctoremque cladis detestabantur.

36 Et proelium quidem, abruptis quae supererant navibus, fuga diremptum: Macer ad exitium poscebatur, iamque vulneratum eminus lancea strictis gladiis invaserant, cum intercursu tribunorum centurionumque protegitur. nec multo post Vestricius Spurinna iussu Othonis, relicto Placentiae modico praesidio, cum cohortibus subvenit. dein Flavium Sabinum consulem designatum Otho rectorem copiis misit, quibus Macer praefuerat, laeto milite ad mutationem ducum et ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

37 Invenio apud quosdam auctores pavore belli seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exercitus num posito certamine vel ipsi in medium consultarent, vel senatui permitterent legere imperatorem, atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, praecipua spe Paulini, quod vetustissimus consularium et militia clarus gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. ego ut concesserim apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitum, ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperasse

6 stabiles *Nipperdey* tum *M*

36. 1 arruptis *M* : abreptis *I. F. Gronovius* 2 ad *om. M in fine versus* 8 milite et ad *M* : et milite ad *Döderlein* : milite et mitigato ad *Sirker* 9 infesta *M*

37. 6 praecipua spe *Bipontini* : praecipuas *M* 7 consularium b^2 : consiliarium *M* et militia clarus *secl. Nipperdey, coll.* iii. 44 gloriam| gloriam *M* 8 concesserim M^1 ; concesserit *M*

corruptissimo saeculo tantam vulgi moderationem reor ut qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent, neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces magna ex parte luxus egestatis scelerum sibi conscios nisi pollutum obstrictumque meritis suis principem passuros.

38 Vetus ac iam pridem insita mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque; nam rebus modicis aequalitas facile habebatur. sed ubi subacto orbe et aemulis urbibus regibusve excisis securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. modo turbulenti tribuni, modo consules praevalidi, et in urbe ac foro temptamenta civilium bellorum; mox e plebe infima C. Marius et nobilium saevissimus L. Sulla victam armis libertatem in dominationem verterunt. post quos Cn. Pompeius occultior non melior, et numquam postea nisi de principatu quaesitum. non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones, nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint: eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eaedem scelerum causae in discordiam egere. quod singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignavia principum factum est. sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

39 Profecto Brixellum Othone honor imperii penes Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum praefectum; Celsus et Paulinus, cum prudentia eorum nemo uteretur, inani nomine ducum alienae culpae praetendebantur; tribuni centurionesque ambigui quod spretis melioribus deterrimi valebant; miles alacer, qui tamen iussa ducum interpretari

38. 4 excissis *Lahmeyer*   5 partes *M*, *corr.* M^1 8 g. marius *M* : G. M^1 *in margine*   10 quo gn. *M*   14 eadem] eodem *M*   eaedem] caedem *M*   18 venio M^1 : veniunt *M* : redeo *Heraeus*, *Halm*

39. 2 fratrem M^1 *in margine* : fratrum *M*

quam exequi mallet. promoveri ad quartum a Bedriaco castra placuit, adeo imperite ut quamquam verno tempore anni et tot circum amnibus penuria aquae fatigarentur. ibi de proelio dubitatum, Othone per litteras flagitante ut maturarent, militibus ut imperator pugnae adesset poscentibus: plerique copias trans Padum agentis acciri postulabant. nec proinde diiudicari potest quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse quod factum est.

40 Non ut ad pugnam sed ad bellandum profecti confluentis Padi et Ardae fluminum, sedecim inde milium spatio distantis, petebant. Celso et Paulino abnuentibus militem itinere fessum, sarcinis gravem obicere hosti, non omissuro quo minus expeditus et vix quattuor milia passuum progressus aut incompositos in agmine aut dispersos et vallum molientis adgrederetur, Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad ius imperii transibant. aderat sane citus equo Numida cum atrocibus mandatis, quibus Otho increpita ducum segnitia rem in discrimen mitti iubebat, aeger mora et spei impatiens.

41 Eodem die ad Caecinam operi pontis intentum duo praetoriarum cohortium tribuni, conloquium eius postulantes, venerunt: audire condiciones ac reddere parabat, cum praecipites exploratores adesse hostem nuntiavere. interruptus tribunorum sermo, eoque incertum fuit insidias an proditionem vel aliquod honestum consilium coeptaverint. Caecina dimissis tribunis revectus in castra datum iussu Fabii Valentis pugnae signum et militem in armis invenit. dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere; et

7 quartum] *cf. Plut. Oth.* xi 9 manibus *M* 13 perinde *dett.* quid *Rhenanus* : quod *M* 14 factum| *M*

40. 2 Ardae *Valmaggi* (Adrae *vel* Hadrae *Hardy*) : aduae *M* : Adduae *Puteolanus* : Padi et Aduae *secl. Nipperdey* 4 omissuro b^2 : ammissuro *M*

41. 3 venerant *Haase, Halm* 4 explora | adesse *M* 5 vel proditionem an *Schütz*

mirum dictu, a paucioribus Othonianis quo minus in vallum inpingerentur, Italicae legionis virtute deterriti sunt: ea strictis mucronibus redire pulsos et pugnam resumere coegit. disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim quamquam vicino hoste aspectus armorum densis arbustis prohibebatur. apud Othonianos pavidi duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixae, et praeruptis utrimque fossis via quieto quoque agmini angusta. circumsistere alii signa sua, quaerere alii; incertus undique clamor adcurrentium, vocantium: ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpebant aut relabebantur.

42 Attonitas subito terrore mentis falsum gaudium in languorem vertit, repertis qui descivisse a Vitellio exercitum ementirentur. is rumor ab exploratoribus Vitellii dispersus, an in ipsa Othonis parte seu dolo seu forte surrexerit, parum compertum. omisso pugnae ardore Othoniani ultro salutavere; et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris quae causa salutandi, metum proditionis fecere. tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero praestantior: Othoniani, quamquam dispersi, pauciores, fessi, proelium tamen acriter sumpsere. et per locos arboribus ac vineis impeditos non una pugnae facies: comminus eminus, catervis et cuneis concurrebant. in aggere viae conlato gradu corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum iactu gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant.

43 Forte inter Padum viamque patenti campo duae legiones congressae sunt, pro Vitellio unaetvicensima, cui

11 ea strictis *Rhenanus* : et astrictis *M* 13 acies *Lipsius* : arte *M* 19 |clamantium *M*, *sed* cla *del.* *M*[1] *et in margine* vo *addidit* : vocitantium *Pichena*, *Halm* 20 relabebantur *Victorius* : relebebantur *M*

42. 2 quidē civis se *M*, *subter notam* s *addidit* *M*[1] 5 omisse *M* 13 gladibus *M*[1] : cladibus *M*

43. 2 unetvicesima *Nipperdey*

cognomen Rapaci, vetere gloria insignis, e parte Othonis prima Adiutrix, non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida. primani stratis unaetvicensimanorum principiis aquilam abstulere; quo dolore accensa legio et impulit rursus primanos, interfecto Orfidio Benigno legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. a parte alia propulsa quintanorum impetu tertia decima legio, circumventi plurium adcursu quartadecimani. et ducibus Othonis iam pridem profugis Caecina ac Valens subsidiis suos firmabant. accessit recens auxilium, Varus Alfenus cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam navibus transvectam obpositae cohortes in ipso flumine trucidaverant: ita victores latus hostium invecti.

44 Et media acie perrupta fugere passim Othoniani, Bedriacum petentes. immensum id spatium, obstructae strage corporum viae, quo plus caedis fuit; neque enim civilibus bellis capti in praedam vertuntur. Suetonius Paulinus et Licinius Proculus diversis itineribus castra vitavere. Vedium Aquilam tertiae decimae legionis legatum irae militum inconsultus pavor obtulit. multo adhuc die vallum ingressus clamore seditiosorum et fugacium circumstrepitur; non probris, non manibus abstinent; desertorem proditoremque increpant, nullo proprio crimine eius sed more vulgi suum quisque flagitium aliis obiectantes. Titianum et Celsum nox iuvit, dispositis iam excubiis conpressisque militibus, quos Annius Gallus consilio precibus auctoritate flexerat, ne super cladem adversae pugnae suismet ipsi caedibus saevirent: sive finis bello venisset seu resumere arma mallent, unicum victis in consensu levamentum. ceteris fractus animus: praetorianus miles non virtute se sed proditione victum fremebat: ne Vitellianis quidem incruentam fuisse vi-

4 novi] non vi *M* 5 unę et vi|censimanorum *M*: unetvicesimanorum *Nipperdey* 12 Varus *Rhenanus*: va|renus *M* 13 obpisi|tae *M*

44. 8 cir|circumstrepitur *M* 16 ceteris . . . fremebat *post* perituros *v.* 23 *collocavit Dieckmann, probat Valmaggi qui ante* his *lacunam suspicatur* 18 Incruenta *M*

ctoriam, pulso equite, rapta legionis aquila; superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit, venire Moesicas legiones, magnam exercitus partem Bedriaci remansisse: hos certe nondum victos et, si ita ferret, honestius in acie perituros. his cogitationibus truces aut pavidi extrema desperatione ad iram saepius quam in formidinem stimulabantur.

45 At Vitellianus exercitus ad quintum a Bedriaco lapidem consedit, non ausis ducibus eadem die obpugnationem castrorum; simul voluntaria deditio sperabatur: sed expeditis et tantum ad proelium egressis munimentum fuere arma et victoria. postera die haud ambigua Othoniani exercitus voluntate et qui ferociores fuerant ad paenitentiam inclinantibus missa legatio; nec apud duces Vitellianos dubitatum quo minus pacem concederent. legati paulisper retenti: ea res haesitationem attulit ignaris adhuc an impetrassent. mox remissa legatione patuit vallum. tum victi victoresque in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera laetitia detestantes; isdem tentoriis alii fratrum, alii propinquorum vulnera fovebant: spes et praemia in ambiguo, certa funera et luctus, nec quisquam adeo mali expers ut non aliquam mortem maereret. requisitum Orfidii legati corpus honore solito crematur; paucos necessarii ipsorum sepelivere, ceterum vulgus super humum relictum.

46 Opperiebatur Otho nuntium pugnae nequaquam trepidus et consilii certus. maesta primum fama, dein profugi e proelio perditas res patefaciunt. non expectavit militum ardor vocem imperatoris; bonum haberet animum iubebant: superesse adhuc novas viris, et ipsos extrema passuros ausurosque. neque erat adulatio: ire in aciem, excitare partium fortunam furore quodam et instinctu flagrabant. qui procul adstiterant, tendere manus, et proximi prensare ge-

45. 5 exercitu *M* 7 legatio nec apud *Pichena*: legatione. capud *M*
46. 7 fraglabant *M* 8 astiterant *M* et *del. Spengel*

nua, promptissimo Plotio Firmo. is praetorii praefectus identidem orabat ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: maiore animo tolerari adversa quam relinqui; fortis et strenuos etiam contra fortunam insistere spei, timidos et ignavos ad desperationem formidine properare. quas inter voces ut flexerat vultum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. nec praetoriani tantum, proprius Othonis miles, sed praemissi e Moesia eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas nuntiabant, ut nemo dubitet potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus.

47 Ipse aversus a consiliis belli 'hunc' inquit 'animum, hanc virtutem vestram ultra periculis obicere nimis grande vitae meae pretium puto. quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. experti in vicem sumus ego ac fortuna. nec tempus conputaveritis: difficilius est temperare felicitati qua te non putes diu usurum. civile bellum a Vitellio coepit, et ut de principatu certaremus armis initium illic fuit: ne plus quam semel certemus penes me exemplum erit; hinc Othonem posteritas aestimet. fruetur Vitellius fratre, coniuge, liberis: mihi non ultione neque solaciis opus est. alii diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit. an ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus sterni rursus et rei publicae eripi patiar? eat hic mecum animus, tamquam perituri pro me fueritis, set este superstites. nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. plura de extremis loqui pars ignaviae est. praecipuum destinationis meae documentum habete quod de nemine queror; nam incusare deos vel homines eius est qui vivere velit.'

12 insistre *M* 15 vel gemitus *W. Heraeus* propius *M*

47. 6 temparere *M* civili *M* 8 illinc *Rhenanus, Halm* 13 streni *M* 14 se teste *M*: et este *Spengel* 18 nomine *M, corr. M*[1] 19 vellit *M*

Talia locutus, ut cuique aetas aut dignitas, comiter 48
appellatos, irent propere neu remanendo iram victoris asperarent, iuvenes auctoritate, senes precibus movebat, placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas coercens. dari navis ac vehicula abeuntibus iubet; libellos epistulasque studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignis abolet; pecunias distribuit parce nec ut periturus. mox Salvium Cocceianum, fratris filium, prima iuventa, trepidum et maerentem ultro solatus est, laudando pietatem eius, castigando formidinem: an Vitellium tam inmitis animi fore ut pro incolumi tota domo ne hanc quidem sibi gratiam redderet? mereri se festinato exitu clementiam victoris; non enim ultima desperatione sed poscente proelium exercitu remisisse rei publicae novissimum casum. satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum. post Iulios Claudios Servios se primum in familiam novam imperium intulisse: proinde erecto animo capesseret vitam, neu patruum sibi Othonem fuisse aut oblivisceretur umquam aut nimium meminisset.

Post quae dimotis omnibus paulum requievit. atque 49
illum supremas iam curas animo volutantem repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum; namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima in Verginium vi, quem clausa domo obsidebant. increpitis seditionis auctoribus regressus vacavit abeuntium adloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. vesperascente die sitim haustu gelidae aquae sedavit. tum adlatis pugionibus duobus, cum utrumque pertemptasset, alterum capiti subdidit. et explorato iam profectos amicos, noctem quietam, utque adfirmatur, non

48. 7 parcens *M*, *corr.* *M*[1] ne cui *M* 9 pietate *M* 12 mereri *M*[1]: meri *M* 13 exercitum *M* 15 posterum *M*, *corr.* *M*[1]

49. 2 voluntatem *M* 3 advertit *Heinsius* 7 gelida | eaque *M* 8 duobus *om.* *M* 9 utrimque *M*, *corr.* *M*[1] subdidit *M*[1]: subsi|dium *M*

insomnem egit: luce prima in ferrum pectore incubuit. ad gemitum morientis ingressi liberti servique et Plotius Firmus praetorii praefectus unum vulnus invenere. funus maturatum; ambitiosis id precibus petierat ne amputaretur caput ludibrio futurum. tulere corpus praetoriae cohortes cum laudibus et lacrimis, vulnus manusque eius exosculantes. quidam militum iuxta rogum interfecere se, non noxa neque ob metum, sed aemulatione decoris et caritate principis. ac postea promisce Bedriaci, Placentiae aliisque in castris celebratum id genus mortis. Othoni sepulchrum extructum est modicum et mansurum. hunc vitae finem habuit septimo et tricensimo aetatis anno.

50 Origo illi e municipio Ferentio, pater consularis, avus praetorius; maternum genus impar nec tamen indecorum. pueritia ac iuventa, qualem monstravimus. duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae quantum malae. ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate coepti operis crediderim, ita vulgatis traditisque demere fidem non ausim. die, quo Bedriaci certabatur, avem invisitata specie apud Regium Lepidum celebri luco consedisse incolae memorant, nec deinde coetu hominum aut circumvolitantium alitum territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret; tum ablatam ex oculis: et tempora reputantibus initium finemque miraculi cum Othonis exitu competisse.

51 In funere eius novata luctu ac dolore militum seditio, nec erat qui coerceret. ad Verginium versi, modo ut reciperet imperium, nunc ut legatione apud Caecinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant: Verginius per aversam

12 gemitu| *M* 19 celebrarum *M*

50. 1 Ferentino *det., Halm* 7 gravitate M^1: gravitatem *M* 9 loco *Colerus* 10 neque inde *Petersen* 12 ablata| *M* 13 *post* miraculi *lacunam suspicatus Meiser* cum initio pugnae et *supplevit*

51. 2 vergenium *M, item v.* 4 4 adversam *M*

domus partem furtim digressus inrumpentis frustratus est. earum quae Brixelli egerant cohortium preces Rubrius Gallus tulit, et venia statim impetrata, concedentibus ad victorem per Flavium Sabinum iis copiis quibus praefuerat.

52 Posito ubique bello magna pars senatus extremum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinae relicta. illuc adverso de proelio adlatum: sed milites ut falsum rumorem aspernantes, quod infensum Othoni senatum arbitrabantur, custodire sermones, vultum habitumque trahere in deterius; conviciis postremo ac probris causam et initium caedis quaerebant, cum alius insuper metus senatoribus instaret, ne praevalidis iam Vitellii partibus cunctanter excepisse victoriam crederentur. ita trepidi et utrimque anxii coeunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos societate culpae tutior. onerabat paventium curas ordo Mutinensis arma et pecuniam offerendo, appellabatque patres conscriptos intempestivo honore.

53 Notabile iurgium fuit quo Licinius Caecina Marcellum Eprium ut ambigua disserentem invasit. nec ceteri sententias aperiebant: sed invisum memoria delationum expositumque ad invidiam Marcelli nomen inritaverat Caecinam, ut novus adhuc et in senatum nuper adscitus magnis inimicitiis claresceret. moderatione meliorum dirempti. et rediere omnes Bononiam, rursus consiliaturi; simul medio temporis plures nuntii sperabantur. Bononiae, divisis per itinera qui recentissimum quemque percontarentur, interrogatus Othonis libertus causam digressus habere se suprema eius mandata respondit; ipsum viventem quidem relictum, sed sola posteritatis cura et abruptis vitae blandimentis. hinc admiratio et

5 degressus. inrumpente *M* 7 veniam *M*: veniam . . . impetrat *Wurm*
52. 8 instraret *M* 13 intempesti *M*
53. 1 iurgium *Bekker*: virgenium *M*: inde iurgium *dett.* 2 Ianvasit *M*, a *post* I *del.* M^2 ceteri M^1: ceteris *M* sententiās *M*, *notam del.* M^1: sententiam *al.*, *Halm* 9 percunctaretur *M* Imbertus *M*

plura interrogandi pudor, atque omnium animi in Vitellium inclinavere.

54 Intererat consiliis frater eius L. Vitellius seque iam adulantibus offerebat, cum repente Coenus libertus Neronis atroci mendacio universos perculit, adfirmans superventu quartae decimae legionis, iunctis a Brixello viribus, caesos victores; versam partium fortunam. causa fingendi fuit ut diplomata Othonis, quae neglegebantur, laetiore nuntio revalescerent. et Coenus quidem raptim in urbem vectus paucos post dies iussu Vitellii poenas luit: senatorum periculum auctum credentibus Othonianis militibus vera esse quae adferebantur. intendebat formidinem quod publici consilii facie discessum Mutina desertaeque partes forent. nec ultra in commune congressi sibi quisque consuluere, donec missae a Fabio Valente epistulae demerent metum. et mors Othonis quo laudabilior eo velocius audita.

55 At Romae nihil trepidationis; Ceriales ludi ex more spectabantur. ut cessisse Othonem et a Flavio Sabino praefecto urbis quod erat in urbe militum sacramento Vitellii adactum certi auctores in theatrum attulerunt, Vitellio plausere; populus cum lauru ac floribus Galbae imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis iuxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. in senatu cuncta longis aliorum principatibus composita statim decernuntur; additae erga Germanicum exercitum laudes gratesque et missa legatio quae gaudio fungeretur. recitatae Fabii Valentis epistulae ad consules scriptae haud immoderate: gratior Caecinae modestia fuit quod non scripsisset.

54. 3 superventum *M* 7 raptim in *I. Gronovius*: rapidum *M*: rapide in *dett.* 8 iniussu *Spengel*

55. 1 romae me *M* cereales *al.* 2 cessisse vita *dett.*: concessisse *Ritter*: cecidisse *Petersen* 3 sacramento *Rhenanus*: In sacramento *M* 9 exercitum *Ritter*: exercitus *M*: Germanicos exercitus *dett.* 12 immoderatae *M*

Ceterum Italia gravius atque atrocius quam bello ad- 56
flictabatur. dispersi per municipia et colonias Vitelliani spoliare, rapere, vi et stupris polluere: in omne fas nefasque avidi aut venales non sacro, non profano abstinebant. et fuere qui inimicos suos specie militum interficerent. ipsique milites regionum gnari refertos agros, ditis dominos in praedam aut, si repugnatum foret, ad exitium destinabant, obnoxiis ducibus et prohibere non ausis. minus avaritiae in Caecina, plus ambitionis: Valens ob lucra et quaestus infamis eoque alienae etiam culpae dissimulator. iam pridem attritis Italiae rebus tantum peditum equitumque, vis damnaque et iniuriae aegre tolerabantur.

Interim Vitellius victoriae suae nescius ut ad inte- 57
grum bellum reliquas Germanici exercitus viris trahebat. pauci veterum militum in hibernis relicti, festinatis per Gallias dilectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur. cura ripae Hordeonio Flacco permissa; ipse e Britannico *exercitu* delecta octo milia sibi adiunxit. et paucorum dierum iter progressus prosperas apud Bedriacum res ac morte Othonis concidisse bellum accepit: vocata contione virtutem militum laudibus cumulat. postulante exercitu ut libertum suum Asiaticum equestri dignitate donaret, inhonestam adulationem conpescit; dein mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii largitur, honoravitque Asiaticum anulis, foedum mancipium et malis artibus ambitiosum.

Isdem diebus accessisse partibus utramque Maureta- 58
niam, interfecto procuratore Albino, nuntii venere. Lucceius Albinus a Nerone Mauretaniae Caesariensi praepositus, ad-

56. 3 omnelas *M* 8 et] vel *Wurm*: aut *Ritter* 10 alienae alienae *M* 11 tantum peditum| *M*: tanta peditum *Acidalius*, *Halm*, *sed conf.* c. 81. 14

57. 4 nomina] numeri *Acidalius* 6 exercitu *add. Heraeus*, *om. M. etsi signa quaedam in codice incepti verbi* exercitus *exstare perspexit Andresen* 10 inhonesta *M* 12 convii *M* honoravitque *ed. Spirensis*: oneravitque *M*: ornavitque *det.*

58. 2 alvino *M*

dita per Galbam Tingitanae provinciae administratione, haud spernendis viribus agebat. decem novem cohortes, quinque alae, ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. caeso Galba in Othonem pronus nec Africa contentus Hispaniae angusto freto diremptae imminebat. inde Cluvio Rufo metus, et decimam legionem propinquare litori ut transmissurus iussit; praemissi centuriones qui Maurorum animos Vitellio conciliarent. neque arduum fuit, magna per provincias Germanici exercitus fama; spargebatur insuper spreto procuratoris vocabulo Albinum insigne regis et Iubae nomen usurpare.

59 Ita mutatis animis Asinius Pollio alae praefectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio cohortium praefecti opprimuntur: ipse Albinus dum e Tingitana provincia Caesariensem Mauretaniam petit, adpulsu litoris trucidatus; uxor eius cum se percussoribus obtulisset, simul interfecta est, nihil eorum quae fierent Vitellio anquirente: brevi auditu quamvis magna transibat, impar curis gravioribus.

Exercitum itinere terrestri pergere iubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo principali paratu, sed vetere egestate conspicuus, donec Iunius Blaesus Lugudunensis Galliae rector, genere inlustri, largus animo et par opibus, circumdaret principi ministeria, comitaretur liberaliter, eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. praesto fuere Luguduni victricium victarumque partium duces. Valentem et Caecinam pro contione laudatos curuli suae circumposuit. mox universum exercitum occurrere infanti filio iubet, perlatumque et paludamento opertum sinu retinens Germanicum appellavit cinxitque cunctis fortunae principalis

4 tangi|tanae *M* 5 xviiii *al.* : decem et novem *Bach* : undeviginti *Walther admonente Ryckio* 7 othonem *b* : othone *M*

59. 1 et fidissimis *M* : et fidissimus *ed. Spirensis* 3 et In|gitana *M* 4 mauretianam *M* petiti *M* : petit in *Halm* trucidatur *al.* 6 breve auditu vi quamvis *M* 7 transibant *M* 15 curulis *M*, *corr.* M^{1}

insignibus. nimius honos inter secunda rebus adversis in solacium cessit.

60 Tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum, unde praecipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus; simul ceterae legiones contactu et adversus Germanicos milites invidia bellum meditabantur. Suetonium Paulinum ac Licinium Proculum tristi mora squalidos tenuit, donec auditi necessariis magis defensionibus quam honestis uterentur. proditionem ultro imputabant, spatium longi ante proelium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen ac pleraque fortuita fraudi suae adsignantes. et Vitellius credidit de perfidia et fidem absolvit. Salvius Titianus Othonis frater nullum discrimen adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celso consulatus servatur: sed creditum fama obiectumque mox in senatu Caecilio Simplici, quod eum honorem pecunia mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset: restitit Vitellius deditque postea consulatum Simplici innoxium et inemptum. Trachalum adversus criminantis Galeria uxor Vitellii protexit.

61 Inter magnorum virorum discrimina, pudendum dictu, Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese fortunae et provocare arma Romana simulatione numinum ausus est. iamque adsertor Galliarum et deus (nam id sibi indiderat) concitis octo milibus hominum proximos Aeduorum pagos trahebat, cum gravissima civitas electa iuventute, adiectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disiecit. captus in eo proelio Mariccus; ac mox feris obiectus quia non laniabatur, stolidum vulgus inviolabilem credebat, donec spectante Vitellio interfectus est.

19, 20 nec *ante* rebus *Classen*, non *ante* cessit *Ritter addiderunt*

60. 1 iterfectis *M*: interfecti sunt *Ritter* 2 illycos *M* 3 et *bis M* 12 famae *Freinsheim* 13 cum honore *M* 16 ineptum *M* uxori *M*, *corr.* M^1

61. 4 nam] nominis b^2: nomen *Beroaldus* *post* sibi *add.* nomen *Andresen*, *post* indiderat *Ernesti* 5 haeduorum *M* 7 multitudine *M* 8 *ita distinxit Gantrelle*, *sine distinctione vulgo*

62 Nec ultra in defectores aut bona cuiusquam saevitum: rata fuere eorum qui acie Othoniana ceciderant, testamenta aut lex intestatis: prorsus, si luxuriae temperaret, avaritiam non timeres. epularum foeda et inexplebilis libido: ex urbe atque Italia inritamenta gulae gestabantur, strepentibus ab utroque mari itineribus; exhausti conviviorum apparatibus principes civitatum; vastabantur ipsae civitates; degenerabat a labore ac virtute miles adsuetudine voluptatum et contemptu ducis. praemisit in urbem edictum quo vocabulum Augusti differret, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret. pulsi Italia mathematici; cautum severe ne equites Romani ludo et harena polluerentur. priores id principes pecunia et saepius vi perpulerant, ac pleraque municipia et coloniae aemulabantur corruptissimum quemque adulescentium pretio inlicere

63 Sed Vitellius adventu fratris et inrepentibus dominationis magistris superbior et atrocior occidi Dolabellam iussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone rettulimus. Dolabella audita morte Othonis urbem introierat: id ei Plancius Varus praetura functus, ex intimis Dolabellae amicis, apud Flavium Sabinum praefectum urbis obiecit, tamquam rupta custodia ducem se victis partibus ostentasset; addidit temptatam cohortem quae Ostiae ageret; nec ullis tantorum criminum probationibus in paenitentiam versus seram veniam post scelus quaerebat. cunctantem super tanta re Flavium Sabinum Triaria L. Vitellii uxor, ultra feminam ferox, terruit ne periculo principis famam clementiae adfectaret. Sabinus suopte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu et in alieno discrimine sibi pavens, ne adlevasse videretur, impulit ruentem.

62. 1 defectores] vitam *Nipperdey*, defectores *ut notam marginalem suspicatus*

63. 8 temptata *M* hostiae *M* 10 cunctante *in rasura M* supertēnta *M*, *notam del.* M^1 12 ne *dett.* : e *M* : ne e *Halm* 14 alieno *ex* alio *corr.* M^1

Igitur Vitellius metu et odio quod Petroniam uxorem eius mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistulas vitata Flaminiae viae celebritate devertere Interamnium atque ibi interfici iussit. longum interfectori visum: in itinere ac taberna proiectum humi iugulavit, magna cum invidia novi principatus, cuius hoc primum specimen noscebatur. et Triariae licentiam modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria imperatoris uxor non immixta tristibus; et pari probitate mater Vitelliorum Sextilia, antiqui moris: dixisse quin etiam ad primas filii sui epistulas ferebatur, non Germanicum a se sed Vitellium genitum. nec ullis postea fortunae inlecebris aut ambitu civitatis in gaudium evicta domus suae tantum adversa sensit. 64

Digressum a Luguduno Vitellium Cluvius Rufus adsequitur omissa Hispania, laetitiam et gratulationem vultu ferens, animo anxius et petitum se criminationibus gnarus. Hilarus Caesaris libertus detulerat tamquam audito Vitellii et Othonis principatu propriam ipse potentiam et possessionem Hispaniarum temptasset, eoque diplomatibus nullum principem praescripsisset; *et* interpretabatur quaedam ex orationibus eius contumeliosa in Vitellium et pro se ipso popularia. auctoritas Cluvii praevaluit ut puniri ultro libertum suum Vitellius iuberet. Cluvius comitatui principis adiectus, non adempta Hispania, quam rexit absens exemplo L. *Arrunti. sed* Arruntium Tiberius Caesar ob metum, Vitellius Cluvium nulla formidine retinebat. non idem Trebellio Maximo honos: profugerat Britannia ob iracundiam militum; missus est in locum eius Vettius Bolanus e praesentibus. 65

64. 3 Interamnam *Puteolanus, coll.* iii. 61, 63 8 inmixta *I. F. Gronovius*: In|mix *M*

65. 1 ligunduno *M* Vitellium *Ritter*: vitellium · M · *M* 4 hilarus M^1: hilari *M*: Hilarius *ante Andresen vulgo* 7 et *add. Ernesti* ex orationibus *Rhenanus*: exortationibus *M* 8 eius ut *Nipperdey* ipso M^1: ipsum *M* 11 Arrunti sed Arruntium *Haase*: arruntium *M*: Arruntii hunc *Weissenborn*: Arruntii eum *Pichena*: Arruntii Arruntium *Ritter* 13 nondidem *M* 15 bettius *M*

66 Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam fractus animus. sparsae per Italiam et victoribus permixtae hostilia loquebantur, praecipua quartadecimanorum ferocia, qui se victos abnuebant: quippe Bedriacensi acie vexillariis tantum pulsis viris legionis non adfuisse. remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit atque interim Batavorum cohortis una tendere ob veterem adversus quartadecimanos discordiam. nec diu in tantis armatorum odiis quies fuit: Augustae Taurinorum, dum opificem quendam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones adgregati a conviciis ad caedem transiere. et proelium atrox arsisset, ni duae praetoriae cohortes causam quartadecimanorum secutae his fiduciam et metum Batavis fecissent: quos Vitellius agmini suo iungi ut fidos, legionem Grais Alpibus traductam eo flexu itineris ire iubet quo Viennam vitarent; namque et Viennenses timebantur. nocte, qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus pars Taurinae coloniae ambusta, quod damnum, ut pleraque belli mala, maioribus aliarum urbium cladibus oblitteratum. quartadecimani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant: consensu meliorum conpressi et legio in Britanniam transvecta.

67 Proximus Vitellio e praetoriis cohortibus metus erat. separati primum, deinde addito honestae missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferebant, donec motum a Vespasiano bellum crebresceret: tum resumpta militia robur Flavianarum partium fuere. prima classicorum legio in Hispaniam missa ut pace et otio mitesceret, undecima ac septima suis hibernis redditae, tertiadecimani struere amphitheatra

66. 9 agusta *M*, u *superscr.* *M*[1] 12 exarsisset *Agricola*, *Halm* 15 grat salpibus *M* 17 proficiscebantur *M*, *corr.* *M*[1] 18 coloniae *M*[1] : colonibus *M* 21 degressi *Pichena* : digressi *M* 22 consensum *M*

67. 7 tertiamdecimam . . . iussit *al.*

iussi; nam Caecina Cremonae, Valens Bononiae spectaculum gladiatorum edere parabant, numquam ita ad curas intento Vitellio ut voluptatum oblivisceretur.

Et *victas* quidem partis modeste distraxerat: apud victores orta seditio, ludicro initio ni numerus caesorum invidiam Vitellio auxisset. discubuerat Vitellius Ticini adhibito ad epulas Verginio. legati tribunique ex moribus imperatorum severitatem aemulantur vel tempestivis conviviis gaudent; proinde miles intentus aut licenter agit. apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis ac bacchanalibus quam disciplinae et castris propiora. igitur duobus militibus, altero legionis quintae, altero e Galli auxiliaribus, per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo et iis qui ad spectandum convenerant in studia diductis, erupere legionarii in perniciem auxiliorum ac duae cohortes interfectae. remedium tumultus fuit alius tumultus. pulvis procul et arma aspiciebantur: conclamatum repente quartam decimam legionem verso itinere ad proelium venire; sed erant agminis coactores: agniti dempsere sollicitudinem. interim Verginii servus forte obvius ut percussor Vitellii insimulatur: et ruebat ad convivium miles, mortem Verginii exposcens. ne Vitellius quidem, quamquam ad omnis suspiciones pavidus, de innocentia eius dubitavit: aegre tamen cohibiti qui exitium consularis et quondam ducis sui flagitabant. nec quemquam saepius quam Verginium omnis seditio infestavit: manebat admiratio viri et fama, set oderant ut fastiditi. 68

Postero die Vitellius senatus legatione, quam ibi op- 69

8 iussi *Rhenanus*: iussit *M* valen *M*
68. 1 victas *add. Haase*. has *Meiser* 2 ni *Agricola*, *om. M* 3 Vitellio *Döderlein*: bel|lo *M*: belli traxisset *Meiser*: invidiam auxisset *Prammer* 5 severitate *M*, *Bach*, *cf. A.* xii. 64 conviis *M* perinde *dett.* 11 spectandum convenerant M^1: spectaculum venerant *M* 12 deductis *M* pernicie *M* 20 omnis M^1 *in margine*: omne *M*

periri iusserat, audita transgressus in castra ultro pietatem militum conlaudavit, frementibus auxiliis tantum impunitatis atque adrogantiae legionariis accessisse. Batavorum cohortes, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissae, principium interno simul externoque bello parantibus fatis. reddita civitatibus Gallorum auxilia, ingens numerus et prima statim defectione inter inania belli adsumptus. ceterum ut largitionibus adfectae iam imperii opes sufficerent, amputari legionum auxiliorumque numeros iubet vetitis supplementis; et promiscae missiones offerebantur. exitiabile id rei publicae, ingratum militi, cui eadem munia inter paucos periculaque ac labor crebrius redibant: et vires luxu corrumpebantur, contra veterem disciplinam et instituta maiorum apud quos virtute quam pecunia res Romana melius stetit.

70 Inde Vitellius Cremonam flexit et spectato munere Caecinae insistere Bedriacensibus campis ac vestigia recentis victoriae lustrare oculis concupivit, foedum atque atrox spectaculum. intra quadragensimum pugnae diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formae, infecta tabo humus, protritis arboribus ac frugibus dira vastitas. nec minus inhumana pars viae quam Cremonenses lauru rosaque constraverant, extructis altaribus caesisque victimis regium in morem; quae laeta in praesens mox perniciem ipsis fecere. aderant Valens et Caecina, monstrabantque pugnae locos: hinc inrupisse legionum agmen, hinc equites coortos, inde circumfusas auxiliorum manus: iam tribuni praefectique, sua quisque facta extollentes, falsa vera aut maiora vero miscebant. vulgus quoque militum clamore et gaudio deflectere via, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri mirari; et erant quos varia

69. 5 audirent *M* 6 pa|parantibus *M* 8 inania] initia *Agricola* 9 iam *Agricola* : tam *M*

70. 3 concupivit. foedum . . . diem : lacera *distinxerunt ed. Spirensis, Nipperdey, Meiser* 7 rosaque *M*[1] : rosasque *M* : rosisque *al.* 9 permitiem *M* 10 aderat *M* 11 cohortos *M* 15 aggeres *Nipperdey* : stragem *Classen*

sors rerum lacrimaeque et misericordia subiret. at non Vitellius flexit oculos nec tot milia insepultorum civium exhorruit: laetus ultro et tam propinquae sortis ignarus instaurabat sacrum dis loci.

71 Exim Bononiae a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, advecto ex urbe cultu. quantoque magis propinquabat, tanto corruptius iter immixtis histrionibus et spadonum gregibus et cetero Neronianae aulae ingenio; namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu et saginae mancipatus emptusque. ut Valenti et Caecinae vacuos honoris mensis aperiret, coartati aliorum consulatus, dissimulatus Marci Macri tamquam Othonianarum partium ducis; et Valerium Marinum destinatum a Galba consulem distulit, nulla offensa, sed mitem et iniuriam segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi ut adversus Neronem ausus et Verginii extimulator, sed alias protulit causas; actaeque insuper Vitellio gratiae consuetudine servitii

72 Non ultra paucos dies quamquam acribus initiis coeptum mendacium valuit. extiterat quidam Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Histria occultatum, quod illic clientelae et agri veterum Crassorum ac nominis favor manebat. igitur deterrimo quoque in argumentum fabulae adsumpto vulgus credulum et quidam militum, errore veri seu turbarum studio, certatim adgregabantur, cum pertractus ad Vitellium interrogatusque quisnam mortalium esset. postquam nulla dictis fides et a domino noscebatur condicione fugitivus, nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum.

17 fors *M*, *Nipperdey* 19 propinque *M*
71. 9 ma (*evanidis litteris*) marci matri *M*
72. 8 pertractus| *M*: pertractus est *malebat Nipperdey* 9 esset, postquam *ante Ritterum distinxerunt edd.* *post* esset *add.* fatetur *Novák* 11 servile *M*

73 Vix credibile memoratu est quantum superbiae socordiaeque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria Iudaeaque adactum in verba eius Orientem nuntiavere. nam etsi vagis adhuc et incertis auctoribus erat tamen in ore famaque Vespasianus ac plerumque ad nomen eius Vitellius excitabatur: tum ipse exercitusque, ut nullo aemulo, saevitia libidine raptu in externos mores proruperant.

74 At Vespasianus bellum armaque et procul vel iuxta sitas viris circumspectabat. miles ipsi adeo paratus ut praeeuntem sacramentum et fausta Vitellio omnia precantem per silentium audierint; Muciani animus nec Vespasiano alienus et in Titum pronior; praefectus Aegypti *Ti.* Alexander consilia sociaverat; tertiam legionem, quod e Syria in Moesiam transisset, suam numerabat; ceterae Illyrici legiones secuturae sperabantur; namque omnis exercitus flammaverat adrogantia venientium a Vitellio militum, quod truces corpore, horridi sermone ceteros ut imparis inridebant. sed in tanta mole belli plerumque cunctatio; et Vespasianus modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat: quis ille dies foret quo sexaginta aetatis annos et duos filios iuvenes bello permitteret? esse privatis cogitationibus progressum et, prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium inter summa aut praecipitia.

75 Versabatur ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari: suas legiones civili bello inexpertas, Vitellii victricis, et apud victos plus querimoniarum quam virium. fluxam per discordias militum fidem et periculum ex singulis: quid enim profuturas cohortis alasque, si unus al-

73. 7 proruperunt *Nipperdey*

74. 3 omina *Lipsius* 5 egyp|ti *M* Ti. *add. Ursinus* 6 e *Lipsius*: de *M* 7 sua *M* 10 sed iniant amole *M* 14 progressum] regressum *Lipsius*: *post* progressum *Heraeus* esse regressum, *Weissenborn* et regressum, *Müller* regressum *addiderunt* 16 suma *M*

75. 5 alterve *Wurm*: alterque *M*

terve praesenti facinore paratum ex diverso praemium petat? sic Scribonianum sub Claudio interfectum, sic percussorem eius Volaginium e gregario ad summa militiae provectum: facilius universos impelli quam singulos vitari.

76 His pavoribus nutantem et alii legati amicique firmabant et Mucianus, post multos secretosque sermones iam et coram ita locutus: 'omnes, qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent an quod inchoatur rei publicae utile, ipsis gloriosum, promptum effectu aut certe non arduum sit; simul ipse qui suadet considerandus est, adiciatne consilio periculum suum, et, si fortuna coeptis adfuerit, cui summum decus adquiratur. ego te, Vespasiane, ad imperium voco, quam salutare rei publicae, quam tibi magnificum, iuxta deos in tua manu positum est. nec speciem adulantis expaveris: a contumelia quam a laude propius fuerit post Vitellium eligi. non adversus divi Augusti acerrimam mentem nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Gai quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exurgimus; cessisti etiam Galbae imaginibus: torpere ultra et polluendam perdendamque rem publicam relinquere sopor et ignavia videretur, etiam si tibi quam inhonesta, tam tuta servitus esset. abiit iam et transvectum est tempus quo posses videri non cupisse: confugiendum est ad imperium. an excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine quam nos sumus, fateor, sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. satis clarus est apud timentem

6 facinore *det.*: facinora *M*: facinori *al.* exidiverso *M*, *corr.* *M*[1] 7 *alterum* sic *del. Eussner*

76. 3 coronam| *M*: amicis coram *malebat Freinsheim*: corona *Bach* 4 inchoatur *M*[1]: inchoaturi *M* 5 promptum *Nipperdey*: aut promptum *M*: an promptum *Classen*: ac promptum *Pluygers* effectum aut non certe non *M* 9 quam salutare *Müller*: tanquam salutare *M*: tam salutare *al.*, magnificum. iuxta *distinguentibus edd.* 16 torpore *M* 17 pessimis relinquere *Andresen* sopore *M*, *corr.* *M*[1] 19 non cupisse *Ruperti et Madvig*: concu|pisse *M*: non concupisse *Novák* 20 splendior *M*[1]: splendiori *M*

quisquis timetur. et posse ab exercitu principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla militari fama, Galbae odio provectus. ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit, cum interim spargit legiones, exarmat cohortis, nova cotidie bello semina ministrat. si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissationibus et principis imitatione deteritur: tibi e Iudaea et Syria et Aegypto novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae, sed firmatus usu miles et belli domitor externi: classium alarum cohortium robora et fidissimi reges et tua ante omnis experientia.'

77 'Nobis nihil ultra adrogabo quam ne post Valentem et Caecinam numeremur: ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. me Vitellio antepono, te mihi. tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter et primis militiae annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. absurdum fuerit non cedere imperio ei cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit: nam si vincimus, honorem quem dederis habebo: discrimen ac pericula ex aequo patiemur. immo, ut melius est, tu tuos exercitus rege, mihi bellum et proeliorum incerta trade. acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi per fastidium et contumacia hebescunt. aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium vulnera bellum ipsum; nec mihi maior in tua vigilantia parsimonia sapientia fiducia est quam in Vitellii torpore inscitia saevitia. sed me-

24 nulli *M* 26 exercitus vi *Rhenanus*: exercitu sui *M* propropera *M*, *corr.* M^1 30 commissationibus *M* 34 omnia *Ruperti*
77. 1 postulantem *M*, *corr. m. recentissima* 10 partiemur *a*, *Puteolanus* 11 tu tuos *Kiessling*: tuos *M*: tu hos *a*, *Puteolanus*: tu tutus *Nipperdey* 14 contumaciam *dett.*, *Meiser* habescunt *M* recludet] rescindet *tentabat Nettleship*

liorem in bello causam quam in pace habemus; nam qui deliberant, desciverunt.'

78 Post Muciani orationem ceteri audentius circumsistere, hortari, responsa vatum et siderum motus referre. nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox rerum dominus Seleucum quendam mathematicum rectorem et praescium palam habuerit. recursabant animo vetera omina: cupressus arbor in agris eius conspicua altitudine repente prociderat ac postera die eodem vestigio resurgens procera et latior virebat. grande id prosperumque consensu haruspicum et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa, sed primo triumphalia et consulatus et Iudaicae victoriae decus implesse fidem ominis videbatur: ut haec adeptus est, portendi sibi imperium credebat. est Iudaeam inter Syriamque Carmelus: ita vocant montem deumque. nec simulacrum deo aut templum—sic tradidere maiores—: ara tantum et reverentia. illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos inspectis identidem extis 'quicquid est' inquit, 'Vespasiane, quod paras, seu domum extruere seu prolatare agros sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.' has ambages et statim exceperat fama et tunc aperiebat; nec quicquam magis in ore vulgi. crebriores apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicuntur. haud dubia destinatione discessere Mucianus Antiochiam, Vespasianus Caesaream: illa Syriae, hoc Iudaeae caput est.

79 Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum, festinante Tiberio Alexandro, qui kalendis Iuliis

78. 1 audientius *M*[1]: audientium *M* 3 *post* superstitione *add.* Vespasianus *Novák* 5 omina *Rhenanus*: omnia *M*, *Heraeus* (1904) *errore, ut videtur, typographico* 7 laetior *Triller* 10 Iudaeicae *M* 11 hominis *M* videbantur *dett.*, *Halm* 12 est] et *M* 14 templum situm t. maiores; aram . . . reverentiam *Bipontini* ara . . . reverentia *Agricola*: aram . . . reverentiam *M*

79. 1 avespasianum *M*

sacramento eius legiones adegit. isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus quinto nonas Iulias apud ipsum iurasset, eo ardore ut ne Titus quidem filius expectaretur, Syria remeans et consiliorum inter Mucianum ac patrem nuntius. cuncta impetu militum acta non parata contione, non coniunctis legionibus.

80 Dum quaeritur tempus locus quodque in re tali difficillimum est, prima vox, dum animo spes timor, ratio casus obversantur, egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito adsistentes ordine ut legatum salutaturi, imperatorem salutavere: tum ceteri adcurrere, Caesarem et Augustum et omnia principatus vocabula cumulare. mens a metu ad fortunam transierat: in ipso nihil tumidum, adrogans aut in rebus novis novum fuit. ut primum tantae altitudinis obfusam oculis caliginem disiecit, militariter locutus laeta omnia et affluentia excepit; namque id ipsum opperiens Mucianus alacrem militem in verba Vespasiani adegit. tum Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentis et in adulationem effusos adloquitur, satis decorus etiam Graeca facundia, omniumque quae diceret atque ageret arte quadam ostentator. nihil aeque provinciam exercitumque accendit quam quod adseverabat Mucianus statuisse Vitellium ut Germanicas legiones in Syriam ad militiam opulentam quietamque transferret, contra Syriacis legionibus Germanica hiberna caelo ac laboribus dura mutarentur; quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti, et militibus vetustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum penatium diligebantur.

4 v. nōn Iulii *M* quintum *Ritter* 8 contione *Agricola*: cognitione *M*

80. 1 queritur *M* 4 adsistentes *Pichena*: adsistent *M* 6 fortunam] fiduciam *Prammer*, *Novák* 8 tante *M* altitudinis *Triller*: multitudinis| *M*: mutationis *I. F. Gronovius*: magnitudinis *Van der Vliet* fortuna obfusam *Novák* 12 illi *M* 15 sed nihil aeque *coni. Andresen* 19 hiberna *Rhenanus*: hiberno *M*

Ante idus Iulias Syria omnis in eodem sacramento 81
fuit. accessere cum regno Sohaemus haud spernendis viribus, Antiochus vetustis opibus ingens et servientium regum ditissimus. mox per occultos suorum nuntios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat. nec minore animo regina Berenice partis iuvabat, florens aetate formaque et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata. quidquid provinciarum adluitur mari Asia atque Achaia tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, iuravere; sed inermes legati regebant, nondum additis Cappadociae legionibus. consilium de summa rerum Beryti habitum. illuc Mucianus cum legatis tribunisque et splendidissimo quoque centurionum ac militum venit, et e Iudaico exercitu lecta decora: tantum simul peditum equitumque et aemulantium inter se regum paratus speciem fortunae principalis effecerant.

Prima belli cura agere dilectus, revocare veteranos; 82
destinantur validae civitates exercendis armorum officinis; apud Antiochensis aurum argentumque signatur, eaque cuncta per idoneos ministros suis quaeque locis festinabantur. ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnis exemplo incitare saepius quam coercere, vitia magis amicorum quam virtutes dissimulans. multos praefecturis et procurationibus, plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. donativum militi neque Mucianus prima contione nisi modice ostenderat, ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit quam alii in pace, egregie firmus adversus militarem largitionem eoque exercitu meliore. missi ad Par-

81. Id Iuli *M* 3 servientium *Novák*: inservientium *M*, *cf.* Inlitora, c. 83 4 exercitus *M* 5 celerina vagatione *M*, *corr. m. recentior* 12 beriti *M*

82. 4 quaeque *M²* *in margine*: quoque *M*: quodque *Ritter*: quidque *Heraeus* 11 ac ne *Ritter* civili *M¹*: civile *M* 13 melior *W. Heraeus*

thum Armeniumque legati, provisumque ne versis ad civile bellum legionibus terga nudarentur. Titum instare Iudaeae, Vespasianum obtinere claustra Aegypti placuit: sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen ac nihil arduum fatis. ad omnis exercitus legatosque scriptae epistulae praeceptumque ut praetorianos Vitellio infensos reciperandae militiae praemio invitarent.

83 Mucianus cum expedita manu, socium magis imperii quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat, gnarus modicas viris sibi et maiora credi de absentibus; sed legio sexta et tredecim vexillariorum milia ingenti agmine sequebantur. classem e Ponto Byzantium adigi iusserat, ambiguus consilii num omissa Moesia Dyrrachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque, quas inermis exponi Vitellio, ni praesidiis firmarentur; atque ipsum Vitellium in incerto fore quam partem Italiae protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Calabriae Lucaniaeque litora infestis classibus peterentur.

84 Igitur navium militum armorum paratu strepere provinciae, sed nihil aeque fatigabat quam pecuniarum conquisitio: eos esse belli civilis nervos dictitans Mucianus non ius aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. passim delationes, et locupletissimus quisque in praedam correpti. quae gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata etiam in pace mansere, ipso Vespasiano inter initia imperii ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante, donec indulgentia fortunae et pravis ma-

83. 4 esse sibi *al.* assentibus *M, corr. M*[2] 7 dirrachium *M* 8 equite peteret *al.* 9 quasi *M* 11 sibi *secl. Weissenborn*: simul *Rhenanus* 12 Inlito|ra *M*
84. 9 perIn| *M*

gistris didicit aususque est. propriis quoque opibus Mucianus bellum iuvit, largus privatim, quod avidius de re publica sumeret. ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti, rarissimus quisque eandem in reciperando licentiam habuerunt.

85 Adcelerata interim Vespasiani coepta Illyrici exercitus studio transgressi in partis: tertia legio exemplum ceteris Moesiae legionibus praebuit; octava erat ac septima Claudiana, imbutae favore Othonis, quamvis proelio non interfuissent. Aquileiam progressae, proturbatis qui de Othone nuntiabant laceratisque vexillis nomen Vitellii praeferentibus, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. unde metus et ex metu consilium, posse imputari Vespasiano quae apud Vitellium excusanda erant. ita tres Moesicae legiones per epistulas adliciebant Pannonicum exercitum aut abnuenti vim parabant. in eo motu Aponius Saturninus Moesiae rector pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tettium Iulianum septimae legionis legatum ob simultates, quibus causam partium praetendebat. Iulianus comperto discrimine et gnaris locorum adscitis per avia Moesiae ultra montem Haemum profugit; nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens et ex nuntiis cunctabundus aut properans.

86 At in Pannonia tertia decima legio ac septima Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessere, vi praecipua Primi Antonii. is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus inter alia belli mala senatorium ordinem reciperaverat. praepositus a Galba septimae legioni scriptitasse Othoni credebatur, ducem se partibus offerens; a quo neglectus in nullo Otho-

10 dicit *M* 11 quod] quo *Muretus* 12 pecuniam *M*
85. 2 studio. transgressa *Agricola* 10 allic|tebant *M* 14 causas *M*, s *del. M*[1] 16 hemum *M* 17 ad] a *M*
86. 5 bellum *M* : bellorum *Döderlein*

niani belli usu fuit. labantibus Vitellii rebus Vespasianum secutus grande momentum addidit, strenuus manu, sermone promptus, serendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus. iuncti inde Moesici ac Pannonici exercitus Dalmaticum militem traxere, quamquam consularibus legatis nihil turbantibus. Tampius Flavianus Pannoniam, Pompeius Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes; sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens aetate, claris natalibus. prima iuventa quietis cupidine senatorium ordinem exuerat; idem pro Galba dux coloniae suae, eaque opera procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus acerrimam bello facem praetulit: non tam praemiis periculorum quam ipsis periculis laetus pro certis et olim partis nova ambigua ancipitia malebat. igitur movere et quatere, quidquid usquam aegrum foret, adgrediuntur. scriptae in Britanniam ad quartadecimanos, in Hispaniam ad primanos epistulae, quod utraque legio pro Othone, adversa Vitellio fuerat; sparguntur per Gallias litterae; momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palam desciscentibus, ceteris fortunam secuturis.

87 Dum haec per provincias a Vespasiano ducibusque partium geruntur, Vitellius contemptior in dies segniorque, ad omnis municipiorum villarumque amoenitates resistens, gravi urbem agmine petebat. sexaginta milia armatorum sequebantur, licentia corrupta; calonum numerus amplior, procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis; tot legatorum amicorumque comitatus inhabilis ad parendum, etiam si summa modestia regeretur. onerabant multitudinem obvii ex

12 delmaticum, *mox* dalmatiam *M* 14 Tampius *Faernus, coll.* iii. 10: Titus amplius *M* fa|bianus *M*, b *in* v *corr.* M^1 17 quaestus *Grotius*: inquies *Meiser* 21 periculis M^1: periculum *M* laetus M^1: laeti *M* 22 ancipitia *suspicabatur Novák*

87. 7 comitatus, inhabilis *distinxit Nipperdey* 8 regetur *M, quod Andresen dubitanter tuetur*

urbe senatores equitesque, quidam metu, multi per adulationem, ceteri ac paulatim omnes ne aliis proficiscentibus ipsi remanerent. adgregabantur e plebe flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurrae, histriones, aurigae, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mire gaudebat. nec coloniae modo aut municipia congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque maturis iam frugibus ut hostile solum vastabantur.

Multae et atroces inter se militum caedes, post sedi- **88**
tionem Ticini coeptam manente legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, consensu. sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos ut gladiatoriam saginam dividebat; et effusa plebes totis se castris miscuerat. incuriosos milites—vernacula utebantur urbanitate—quidam spoliavere, abscisis furtim balteis an accincti forent rogitantes. non tulit ludibrium insolens contumeliarum animus: inermem populum gladiis invasere. caesus inter alios pater militis, cum filium comitaretur; deinde agnitus et vulgata caede temperatum ab innoxiis. in urbe tamen trepidatum praecurrentibus passim militibus; forum maxime petebant, cupidine visendi locum in quo Galba iacuisset. nec minus saevum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et ingentibus telis horrentes, cum turbam populi per inscitiam parum vitarent, aut ubi lubrico viae vel occursu alicuius procidissent, ad iurgium, mox ad manus et ferrum transirent. quin et tribuni praefectique cum terrore et armatorum catervis volitabant.

Ipse Vitellius a ponte Mulvio insigni equo, paluda- **89**
tus accinctusque, senatum et populum ante se agens, quo minus ut captam urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta praetexta et composito agmine incessit.

13 mirae *M*

88. 3 certandum *M*[1] : certando *M* fore *M* consensus *Walter* 7 ut rebantur *Lipsius, cf. Madvig. Advers.* iii. 224 9 contumeliarum *incerto compendio M* : contumeliae *M*[2] 14 scaevum *M*

89. 1 mulvi| *M*

quattuor legionum aquilae per frontem totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa et post peditum ordines eques; dein quattuor et triginta cohortes, ut nomina gentium aut species armorum forent, discretae. ante aquilas praefecti castrorum tribunique et primi centurionum candida veste, ceteri iuxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes; et militum phalerae torquesque splendebant: decora facies et non Vitellio principe dignus exercitus. sic Capitolium ingressus atque ibi matrem complexus Augustae nomine honoravit.

90 Postera die tamquam apud alterius civitatis senatum populumque magnificam orationem de semet ipso prompsit, industriam temperantiamque suam laudibus attollens, consciis flagitiorum ipsis qui aderant omnique Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat. vulgus tamen vacuum curis et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctum clamore et vocibus adstrepebat; abnuentique nomen Augusti expressere ut adsumeret, tam frustra quam recusaverat.

91 Apud civitatem cuncta interpretantem funesti ominis loco acceptum est quod maximum pontificatum adeptus Vitellius de caerimoniis publicis xv kalendas Augustas edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Alliensique cladibus: adeo omnis humani divinique iuris expers, pari libertorum amicorum socordia, velut inter temulentos agebat. sed comitia consulum cum candidatis civiliter celebrans omnem infimae plebis rumorem in theatro ut spectator, in circo ut fautor adfectavit: quae grata sane et popularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoria vitae prioris indecora et vilia accipiebantur. ventitabat in senatum, etiam cum par-

5 totidemque] septemque *Valmaggi ex c.* 100 9 aquilas *b* : aquila *M*
90. 2 ipse *Ritter* 4 ipsius *Ritter* Italiam *M*
91. 1 omĩs *M* 3 quintum decimum *Ritter* Augustas] ãg *M*
6 amicorumque *al.* 9 populari asya| *M*

vis de rebus patres consulerentur. ac forte Priscus Helvidius praetor designatus contra studium eius censuerat. commotus primo Vitellius, non tamen ultra quam tribunos plebis in auxilium spretae potestatis advocavit; mox mitigantibus amicis, qui altiorem iracundiam eius verebantur, nihil novi accidisse respondit quod duo senatores in re publica dissentirent; solitum se etiam Thraseae contra dicere. inrisere plerique impudentiam aemulationis; aliis id ipsum placebat quod neminem ex praepotentibus, sed Thraseam ad exemplar verae gloriae legisset.

92 Praeposuerat praetorianis Publilium Sabinum a praefectura cohortis, Iulium Priscum tum centurionem: Priscus Valentis, Sabinus Caecinae gratia pollebant; inter discordis Vitellio nihil auctoritas. munia imperii Caecina ac Valens obibant, olim anxii odiis, quae bello et castris male dissimulata pravitas amicorum et fecunda gignendis inimicitiis civitas auxerat, dum ambitu comitatu et immensis salutantium agminibus contendunt comparanturque, variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus; nec umquam satis fida potentia, ubi nimia est: simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. nec eo segnius invaserant domos hortos opesque imperii, cum flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriae Galba reddiderat, nulla principis misericordia iuvarentur. gratum primoribus civitatis etiam plebs adprobavit, quod reversis ab exilio iura libertorum concessisset, quamquam id omni modo servilia ingenia corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus, et quidam in domum Caesaris transgressi atque ipsis dominis potentiores.

93 Sed miles, plenis castris et redundante multitudine,

12 consularen|tur *M* 20 exemplar *ex* explum *corr.* *M*[1]

92. 1 Publilium *Halm*, *ex* iii. 36 : publium *M* a *Mercerus* : ad *M* : ab *Ritter* 2 tum centurionem *Lipsius* : dum centurio ē *M* : olim centurionem *Van der Vliet*

in porticibus aut delubris et urbe tota vagus, non principia noscere, non servare vigilias neque labore firmari: per inlecebras urbis et inhonesta dictu corpus otio, animum libidinibus imminuebant. postremo ne salutis quidem cura infamibus Vaticani locis magna pars tetendit, unde crebrae in vulgus mortes; et adiacente Tiberi Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et aestus impatientia labefecit. insuper confusus pravitate vel ambitu ordo militiae: sedecim praetoriae, quattuor urbanae cohortes scribebantur, quis singula milia inessent. plus in eo dilectu Valens audebat, tamquam ipsum Caecinam periculo exemisset. sane adventu eius partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero proelio verterat. omnisque inferioris Germaniae miles Valentem adsectabatur, unde primum creditur Caecinae fides fluitasse.

94 Ceterum non ita ducibus indulsit Vitellius ut non plus militi liceret. sibi quisque militiam sumpsere: quamvis indignus, si ita maluerat, urbanae militiae adscribebatur; rursus bonis remanere inter legionarios aut alaris volentibus permissum. nec deerant qui vellent, fessi morbis et intemperiem caeli incusantes; robora tamen legionibus alisque subtracta, convulsum castrorum decus, viginti milibus e toto exercitu permixtis magis quam electis.

Contionante Vitellio postulantur ad supplicium Asiaticus et Flavus et Rufinus duces Galliarum, quod pro Vindice bellassent. nec coercebat eius modi voces Vitellius: super insitam [mortem] animo ignaviam conscius sibi instare donativum et deesse pecuniam omnia alia militi largiebatur. liberti principum conferre pro numero mancipiorum ut tributum

93. 5 salutis cura : infamibus *ed. Spirensis, Gantrelle, Müller* 7 gavo|rumque *M* 8 aviditas *Puteolanus* : avi|ditate *M* : aviditate aestus *Madvig* : aviditate . . . labefacta *Meiser* 9 confusus insuper *Gerber*

94. 3 maluerat *M*[1] : maluerit *M* 4 aleres *M* 12 mortem *om. dett.* : inerti *Pichena* : marcenti *Orelli* : socordi *Helmreich* : mortem animo *del. W. Heraeus*

iussi: ipse sola perdendi cura stabula aurigis extruere, circum gladiatorum ferarumque spectaculis opplere, tamquam in summa abundantia pecuniae inludere.

Quin et natalem Vitellii diem Caecina ac Valens editis tota urbe vicatim gladiatoribus celebravere, ingenti paratu et ante illum diem insolito. laetum foedissimo cuique apud bonos invidiae fuit quod extructis in campo Martio aris inferias Neroni fecisset. caesae publice victimae cremataeque; facem Augustales subdidere, quod sacerdotium, ut Romulus Tatio regi, ita Caesar Tiberius Iuliae genti sacravit. nondum quartus a victoria mensis, et libertus Vitellii Asiaticus Polyclitos Patrobios et vetera odiorum nomina aequabat. nemo in illa aula probitate aut industria certavit: unum ad potentiam iter, prodigis epulis et sumptu ganeaque satiare inexplebilis Vitellii libidines. ipse abunde ratus si praesentibus frueretur, nec in longius consultans, noviens miliens sestertium paucissimis mensibus intervertisse creditur. magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitellium passa, inter Vinios Fabios Icelos Asiaticos varia et pudenda sorte agebat, donec successere Mucianus et Marcellus et magis alii homines quam alii mores. 95

Prima Vitellio tertiae legionis defectio nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistulis, antequam is quoque Vespasiani partibus adgregaretur; sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et amici adulantes mollius interpretabantur: unius legionis eam seditionem, 96

17 abundantiae

95. 5 neronis *M*, *corr.* M^1 fecisset *Lipsius*: Iecisset *M* 6 subdidere *Rhenanus*: sub|dere *M* 7 romulus statio, s *in voc.* romulus *del.* M^1 Tatio] Titios T. Tatio *Heraeus* quod sacerdotium . . . sacravit *secl. Nipperdey*, *coll. A.* i. 54 *probante Macke cui* Caesar Tiberius *suspectum* gentis *M*, *corr.* M^1 9 vetera] cetera *Gudeman* 11 prodigis epulis et *secl. Novák*, *coll.* I. 62 ganeaque *Palmerius*: galane aque *M*: gula ganeaque *Meiser* 13 milliens *M* 14 crederetur *M* magna et] sagina. at *Mehler*, *Halm* 15 vitelliuml *M*: Vitelliumque *dett.*

96. 5 mollius *ab*: mullius *M*

ceteris exercitibus constare fidem. in hunc modum etiam Vitellius apud milites disseruit, praetorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum adseverabat, suppresso Vespasiani nomine et vagis per urbem militibus qui sermones populi coercerent. id praecipuum alimentum famae erat.

97 Auxilia tamen e Germania Britanniaque et Hispaniis excivit, segniter et necessitatem dissimulans. perinde legati provinciaeque cunctabantur, Hordeonius Flaccus suspectis iam Batavis anxius proprio bello, Vettius Bolanus numquam satis quieta Britannia, et uterque ambigui. neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari: trium legionum legati, pares iure et prosperis Vitellii rebus certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex aequo detrectabant. in Africa legio cohortesque delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae, rursus iussu Vitellii militiam cepere; simul cetera iuventus dabat impigre nomina. quippe integrum illic ac favorabilem proconsulatum Vitellius, famosum invisumque Vespasianus egerat: proinde socii de imperio utriusque coniectabant, sed experimentum contra fuit.

98 Ac primo Valerius Festus legatus studia provincialium cum fide iuvit; mox nutabat, palam epistulis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum fovens et haec illave defensurus, prout invaluissent. deprehensi cum litteris edictisque Vespasiani per Raetiam et Gallias militum et centurionum quidam ad Vitellium missi necantur: plures fefellere, fide amicorum aut suomet astu occultati. ita Vitellii paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque ignota, primum socordia Vitellii, dein Pannonicae Alpes praesidiis insessae nuntios retinebant. mare quoque etesiarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat.

7 exaucto rato *M*

97. 1 abrittaniaque *M*, *corr. M*[1] 13 perinde *Rhenanus*

98. 7 suomet astu *Agricola*: suo mestati *M*, i *in* u *corr. M*[1] 10 etesiarum *Rhenanus*: et esi flabra aquilonis. arum *M*, *cf. Lucr.* v. 740, vi. 730

99 Tandem inruptione hostium atrocibus undique nuntiis exterritus Caecinam ac Valentem expedire ad bellum iubet. praemissus Caecina, Valentem e gravi corporis morbo tum primum adsurgentem infirmitas tardabat. longe alia proficiscentis ex urbe Germanici exercitus species: non vigor corporibus, non ardor animis; lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi; impatiens solis pulveris tempestatum, quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior. accedebat huc Caecinae ambitio vetus, torpor recens, nimia fortunae indulgentia soluti in luxum, seu perfidiam meditanti infringere exercitus virtutem inter artis erat. credidere plerique Flavii Sabini consiliis concussam Caecinae mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo: rata apud Vespasianum fore pacta transitionis. simul odiorum invidiaeque erga Fabium Valentem admonebatur ut impar apud Vitellium gratiam virisque apud novum principem pararet.

100 Caecina e complexu Vitellii multo cum honore digressus partem equitum ad occupandam Cremonam praemisit. mox vexilla primae, quartae, quintaedecimae, sextaedecimae legionum, dein quinta et duoetvicensima secutae; postremo agmine unaetvicensima Rapax et prima Italica incessere cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis auxiliis. profecto Caecina scripsit Fabius Valens exercitui, quem ipse ductaverat, ut in itinere opperiretur: sic sibi cum Caecina convenisse. qui praesens eoque validior mutatum id consilium finxit ut ingruenti bello tota mole

99. 1 inruptionem *M*: de inruptione *Freudenberg* 2 expedire *Acidalius*: expediri *M*, *cf.* i. 10, 88 9 metus *M*, *corr. in textu et in margine M*¹ 11 meditanti *Rhenanus*: meditatio *M*: meditato *I. Gronovius* 12 savini *M*

100. 1 Caecina e *Orellius*: caecinae *M* 3 primae quartae quintaedecimae et sextaedecimae *Ferletus et Nipperdey qui* et *ante* sextaedecimae *ab illo additum sustulit*: In quattuor| decum xvi *M* 4 duo et vince|sima *M*, *corr. M*¹ 5 unetvicesima *dett.*, *Nipperdey* 10 mutatum *b*: ramuta|tum *M*, r *del. M*¹: immutatum *al.*

occurreretur. ita adcelerare legiones Cremonam, pars Hostiliam petere iussae: ipse Ravennam devertit praetexto classem adloquendi; mox Patavii secretum componendae proditionis quaesitum. namque Lucilius Bassus post praefecturam alae Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio praepositus, quod non statim praefecturam praetorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscebatur. nec sciri potest traxeritne Caecinam, an, quod evenit inter malos ut et similes sint, eadem illos pravitas impulerit.

101 Scriptores temporum, qui potiente rerum Flavia domo monimenta belli huiusce composuerunt, curam pacis et amorem rei publicae, corruptas in adulationem causas, tradidere: nobis super insitam levitatem et prodito Galba vilem mox fidem aemulatione etiam invidiaque, ne ab aliis apud Vitellium anteirentur, pervertisse ipsum Vitellium videntur. Caecina legiones adsecutus centurionum militumque animos obstinatos pro Vitellio variis artibus subruebat: Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubrica ad mutandam fidem classe ob memoriam recentis pro Othone militiae.

11 cremona *M* 13 patvi *M* proditioni *Rhenanus* 14 Bassus *Rhenanus*: blaessus *M* 16 praefectura *M* 18 traxerit *M*[1]: traxerat *M* 19 ut . . . sint *secl. Wurm*: ut et cogitationes similes sint *Heraeus*: ut et consiliis similes sint *Urlichs*

101. 1 temporum illorum *Gercke* 2 Caecinae curam *Ritter* 4 insitas *M*, *corr. M*[1] 6 anteiretur *dett.* ipsi *Classen, Halm*: ipsum *ex dittographia natum del. Novák* Vitellium *om. dett.* videtur *dett.*

CORNELII TACITI

HISTORIARVM

LIBER III

MELIORE fato fideque partium Flavianarum duces con- 1
silia belli tractabant. Poetovionem in hiberna tertiae decimae legionis convenerant. illic agitavere placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae consurgerent, an ire comminus et certare pro Italia constantius foret. quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, Germanicarum legionum vim famamque extollebant, et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum, et quamquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. sed insessis interim Alpibus venturum cum copiis Orientis Mucianum; superesse Vespasiano mare, classis, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. ita salubri mora novas viris adfore, ex praesentibus nihil periturum.

Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator) 2
festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam disseruit. plus socordiae quam fiduciae accessisse victoribus; neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiae municipia desides, tantum hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. circo

1. 5 Italiam *M, corr. M*[1] 7 famanque *M* 8 mox] modo *Wölfflin* 13 per quae *Nipperdey* sulubri *M* 14 ex *Urlichs*: et *M*: e *Nipperdey*

2. 1 conciator *M*: concitor *Orelli* 5 ante se] antea *coni. Nipperdey* 6 se *del. Lallemand*

quoque ac theatris et amoenitate urbis emollitos aut valetudinibus fessos: sed addito spatio rediturum et his robur meditatione belli; nec procul Germaniam, unde vires; Britanniam freto dirimi, iuxta Gallias Hispaniasque, utrimque viros equos tributa, ipsamque Italiam et opes urbis; ac si inferre arma ultro velint, duas classis vacuumque Illyricum mare. quid tum claustra montium profutura? quid tractum in aestatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? quin potius eo ipso uterentur quod Pannonicae legiones deceptae magis quam victae resurgere in ultionem properent, Moesici exercitus integras viris attulerint. si numerus militum potius quam legionum putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum; et profuisse disciplinae ipsum pudorem: equites vero ne tum quidem victos, sed quamquam rebus adversis disiectam Vitellii aciem. 'duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem: nunc sedecim alarum coniuncta signa pulsu sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos proeliorum equites equosque. nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii ero. vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditae cohortes sufficient. iam reseratam Italiam, impulsas Vitellii res audietis. iuvabit sequi et vestigiis vincentis insistere.'

3 Haec ac talia flagrans oculis, truci voce, quo latius audiretur (etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant), ita effudit ut cautos quoque ac providos permoveret, vulgus et ceteri unum virum ducemque, spreta aliorum segnitia, laudibus ferrent. hanc sui famam ea statim contione commoverat, qua recitatis Vespasiani epistulis non ut plerique incerta disseruit, huc illuc tracturus interpreta-

12 illyricūnare *M*, *notam del.* M^1, *ut sit* illyrici mare, *et sic al.* 14 Inter Inpecuniam *M* 15 pannonice legionis *M*, *sed* e *superscr.* M^1 24 ni sibi quis *malebat Müller* 25 suāosor *M*, *notam del.* M^1 actorque *Jacob* 27 reseratam Italiam *Pichena*: resera|ta militiam *M* 3. 4 ceterum *M. sed partim corr.* M^1: vulgus ceterum *Madvig* 7 interpretatione *Acidalius*; interpraetationem *M accusativum probante*

tione, prout conduxisset: aperte descendisse in causam videbatur, eoque gravior militibus erat culpae vel gloriae socius.

Proxima Cornelii Fusci procuratoris auctoritas. is 4
quoque inclementer in Vitellium invehi solitus nihil spei sibi inter adversa reliquerat. Tampius Flavianus, natura ac senecta cunctator, suspiciones militum inritabat, tamquam adfinitatis cum Vitellio meminisset; idemque, quod coeptante legionum motu profugus, dein sponte remeaverat, perfidiae locum quaesisse credebatur. nam Flavianum, omissa Pannonia ingressum Italiam et discrimini exemptum, rerum novarum cupido legati nomen resumere et misceri civilibus armis impulerat, suadente Cornelio Fusco, non quia industria Flaviani egebat, sed ut consulare nomen surgentibus cum maxime partibus honesta specie praetenderetur.

Ceterum ut transmittere in Italiam impune et usui 5
foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret. ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum Iazugum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur aut maiore ex diverso mercede ius fasque exuerent. trahuntur in partis Sido atque Italicus reges Sueborum, quis vetus obsequium erga Romanos et gens fidei †commissior† patientior. posita in latus auxilia, infesta

Summers 9 gratior *dett.*, *Meiser*, *cf.* iv. 80 levior

4. 2 inclimenter *M* 4 cunctator *Lipsius*: cuncta|tior *M*: cunctantior *Halm*, *cf. tamen Suet. Iul.* 60 *Ihm* 5 idque *M* 12 honestas *M*, *corr.* *M*[1]

5. 1 transmittere bellum *Acidalius*: transmittere militem *Ritter*: transmittere rem *Walter*: bellum *post* Italiam *addidit Halm* inpunem *M* 2 aponio satium *M*, *inter quam priorem nominis* (*sc.* Saturnino) *partem et alteram* nino *in Mediceo posita sunt* revirescere (c. 7. 10) *usque ad* inimici (c. 9. 22): *verum ordinem restituit Pichena* exercitum *M*, *corr.* *M*[1] 3 ac ne . . . exponerentur *ante* posita *v.* 10 *transposuit Acidalius* 4 principis *M* 8 traun·ur (h *superscr.* *M*[2]) in parte *M* 10 commissior *obelo notavi*: commissi *b*, *probante Valmaggi*: commissae *al.*: commilitio *Meiser*: quam iussorum *Scheffer* opposita *Rhenanus tacite*

Raetia, cui Porcius Septiminus procurator erat, incorruptae erga Vitellium fidei. igitur Sextilius Felix cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum iuventute ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Raetos Noricosque interfluit, missus. nec his aut illis proelium temptantibus, fortuna partium alibi transacta.

6 Antonio vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti comes fuit Arrius Varus, strenuus bello, quam gloriam et dux Corbulo et prosperae in Armenia res addiderant. idem secretis apud Neronem sermonibus ferebatur Corbulonis virtutes criminatus; unde infami gratia primum pilum adepto laeta ad praesens male parta mox in perniciem vertere. sed Primus ac Varus occupata Aquileia *per* proxima quaeque et Opitergii et Altini laetis animis accipiuntur. relictum Altini praesidium adversus classis Ravennatis *conatus*, nondum defectione eius audita. inde Patavium et Ateste partibus adiunxere. illic cognitum tris Vitellianas cohortis et alam, cui Sebosianae nomen, ad Forum Alieni ponte iuncto consedisse. placuit occasio invadendi incuriosos; nam id quoque nuntiabatur. luce prima inermos plerosque oppressere. praedictum ut paucis interfectis ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent. et fuere qui se statim dederent: plures abrupto ponte instanti hosti viam abstulerunt. principia belli secundum Flavianos data.

11 incorrupte *M* 13 occupandas *M*, *corr.* M^1 14 Aeni *Rhenanus*: rheni *M* missum *M* 15 is *M*

6. 3 et] ei *Lipsius*, *coll.* c. 11. 2 prospere *M* 6 male parta *secl. Prammer* paratam *M*, *corr.* M^1 7 perniceem verteret *M*, *corr.* M^1, M^2 varius *M* 8 per *addidit Baiter* quaeque proxima *coni. Walther* 9 alpini *M* classis ravennatis! *M*: classem Ravennatem *det.* 10 conatus *suppl. Heinisch*, metum *Van der Vliet* 11 Ateste *b*: aceste *M* 12 et *om. M* alamque b^2 Sebosianae *Nipperdey*: sebonianae *M* 15 oppresse *M* 18 principia (p'rincipia *M*, *i. e.* post principia *ut est in b*) . . . data *huc transtulit Nipperdey*, *qui* post *ut signum transpositionis iudicavit*: p'rincipia . . . data *in codice post* vulgata victoria *reperiuntur. servant hunc verborum ordinem. sc.* vulgata victoria post principia *etc. plerique edd.* data *Rhenanus*: datae *M*

7 Vulgata victoria legiones septima Galbiana, tertia decima Gemina cum Vedio Aquila legato Patavium alacres veniunt. ibi pauci dies ad requiem sumpti, et Minicius Iustus praefectus castrorum legionis septimae, quia adductius quam civili bello imperitabat, subtractus militum irae ad Vespasianum missus est. desiderata diu res interpretatione gloriaque in maius accipitur, postquam Galbae imagines discordia temporum subversas in omnibus municipiis recoli iussit Antonius, decorum pro causa ratus, si placere Galbae principatus et partes revirescere crederentur.

8 Quaesitum inde quae sedes bello legeretur. Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua praevalebant: simul coloniam copiis validam auferre Vitellio in rem famamque videbatur. possessa ipso transitu Vicetia; quod per se parvum (etenim modicae municipio vires) magni momenti locum obtinuit reputantibus illic Caecinam genitum et patriam hostium duci ereptam. in Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partis iuvere; et interiectus exercitus Raetiam Iuliasque Alpis, [ac] ne pervium illa Germanicis exercitibus foret, obsaepserat. quae ignara Vespasiano aut vetita: quippe Aquileiae sisti bellum expectarique Mucianum iubebat, adiciebatque imperio consilium, quando Aegyptus, claustra annonae, vectigalia opulentissimarum provinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi. eadem Mucianus crebris epistulis monebat, incruentam et sine luctu victoriam et alia huiusce modi praetexendo, sed gloriae avidus atque omne belli decus sibi retinens. ceterum ex distantibus terrarum spatiis consilia post res adferebantur.

7. 2 Vedio *Rhenanus* : video *M* 3 Minicius *Klebs, cf. Valmaggi Mélanges Boissier*, p. 450 : municius *M* : Minucius *vulgo* 4 quam pro *Spengel* 6 gloriaque *b* : gloriaeque *M* in *om. M* 8 municipis *M*

8. 5 parvum *Halm* : parum *M* 8 inter|tectus *M* 9 praetiam *M ex* praetium *v.* 8 ac *secl. Lipsius* : ac Noricum *Weissenborn* 10 obsepserat *M* 13 aegyptus *secl. Ritter* 19 p'tres *M, conf.* c. 6 p'rincipia

9 Igitur repentino incursu Antonius stationes hostium inrupit; temptatisque levi proelio animis ex aequo discessum. mox Caecina inter Hostiliam, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis castra permuniit, tutus loco, cum terga flumine, latera obiectu paludis tegerentur. quod si adfuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duae legiones, nondum coniuncto Moesico exercitu, potuere, aut retro actae deserta Italia turpem fugam conscivissent. sed Caecina per varias moras prima hostibus prodidit tempora belli, dum quos armis pellere promptum erat, epistulis increpat, donec per nuntios pacta perfidiae firmaret. interim Aponius Saturninus cum legione septima Claudiana advenit. legioni tribunus Vipstanus Messala praeerat, claris maioribus, egregius ipse et qui solus ad id bellum artis bonas attulisset. has ad copias nequaquam Vitellianis paris (quippe tres adhuc legiones erant) misit epistulas Caecina, temeritatem victa arma tractantium incusans. simul virtus Germanici exercitus laudibus attollebatur, Vitellii modica et vulgari mentione, nulla in Vespasianum contumelia: nihil prorsus quod aut corrumperet hostem aut terreret. Flavianarum partium duces omissa prioris fortunae defensione pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter, de exercitu securi, in Vitellium ut inimici praesumpsere, facta tribunis centurionibusque retinendi quae Vitellius indulsisset spe; atque ipsum Caecinam non obscure ad transitionem hortabantur. recitatae pro contione epistulae addidere fiduciam, quod submisse Caecina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum duces contemptim tamquam insultantes Vitellio scripsissent.

9. 3 hostiam *M* vicum Veronensium *secl. Helmreich* 4 cartari *M* 8 concivissent *malebat Veress coll. A.* i. 23 13 Vipstanus *Rupertus*: vipsanius *M* messalla *M, item* iii. 18, 25, 28, iv. 42 *priore loco*, messala iii. 11, iv. 42 *secundo loco* 15 quippe . . . erant *secl. Weissenborn* 17 *ante* simul *duabus litteris* fo (f *erasa*) *praecepit* fortuna *l.* 21 *librarius* 22 exercitu] exitu *Lipsius* ut inimici] uti minis *Madvig* praesumpsere] rescripsere *Freinsheim. turbatur sane hic paginarum ordo* (*vid.* c. 5) *ut in codice* praesumpsere *post* partes c. 7. 9 *occurrat. unde locum iure suspiceris* 26 summisisse *M* 27 contemptim *b*: contempti *M*

10 Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare viris et militari vallo Veronam circumdare placuit. forte Galbianae legioni in adversa fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites vanam formidinem ut hostes fecere. rapiuntur arma metu proditionis. ira militum in Tampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed iam pridem invisus turbine quodam ad exitium poscebatur: propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi clamitabant. nec defensioni locus, quamquam supplicis manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. id ipsum apud infensos incitamentum erat, tamquam nimius pavor conscientiam argueret. obturbabatur militum vocibus Aponius, cum loqui coeptaret; fremitu et clamore ceteros aspernantur. uni Antonio apertae militum aures; namque et facundia aderat mulcendique vulgum artes et auctoritas. ubi crudescere seditio et a conviciis ac probris ad tela et manus transibant, inici catenas Flaviano iubet. sensit ludibrium miles, disiectisque qui tribunal tuebantur extrema vis parabatur. opposuit sinum Antonius stricto ferro, aut militum se manibus aut suis moriturum obtestans, ut quemque notum et aliquo militari decore insignem aspexerat, ad ferendam opem nomine ciens. mox conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam inicerent orabat, donec fatisceret seditio et extremo iam die sua quisque in tentoria dilaberentur. profectus eadem nocte Flavianus obviis Vespasiani litteris discrimini exemptus est.

11 Legiones velut tabe infectae Aponium Saturninum

10. 2 aponianus *Rhenanus*: apontanus *M*, *coll.* c. 11 octava *M* 5 |Inprocul *M*, *corr.* M^1 6 arma metu *Faernus*: armā et ut *M*, *notam del.* M^1 .T. ampium *M*, *coll.* ii. 86 14 obturbatur *Orellius* 15 aspernābatur *pro* aspernabātur *b*, *Ernesti* 16 vulgus *Ritter* 23 auferendam *M* 25 fatiscere *M*, *Nipperdey* 28 discriminis *M*, *corr.* M^1

Moesici exercitus legatum eo atrocius adgrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessae, sed medio diei exarserant, vulgatis epistulis, quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. ut olim virtutis modestiaeque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat, ne minus violenter Aponium quam Flavianum ad supplicium deposcerent. quippe Moesicae legiones adiutam a se Pannonicorum ultionem referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. in hortos, in quibus devertebatur Saturninus, pergunt. nec tam Primus et Aponianus et Messala, quamquam omni modo nisi, eripuere Saturninum quam obscuritas latebrarum, quibus occulebatur, vacantium forte balnearum fornacibus abditus. mox omissis lictoribus Patavium concessit. digressu consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus collegis et obversis militum studiis. nec deerant qui crederent utramque seditionem fraude Antonii coeptam, ut solus bello frueretur.

12 Ne in Vitellii quidem partibus quietae mentes: exitiosiore discordia non suspicionibus vulgi, sed perfidia ducum turbabantur. Lucilius Bassus classis Ravennatis praefectus ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatae Pannoniique erant, quae provinciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat. nox proditioni electa, ut ceteris ignaris soli in principia defectores coirent. Bassus pudore seu metu, quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt; et paucis resistentium obtruncatis ceterum vulgus rerum novarum studio in Vespasianum inclinabat. tum progressus Lucilius auctorem se palam praebet. classis Cornelium Fuscum praefectum sibi

11. 2 eo *M*¹ : et *M* 5 virtutes *M*, *corr.* *M*¹ 6 volenter *M* 8 legionis *M*, *corr.* *M*¹ 10 hortus *M* 17 militibus| *M* : militis *I. Gronovius*

12. 2 discordia quia *Wolff* 5 a Vespasiano *ed. Spirensis* 8 Trierarchus| *M*, *corr.* *M*¹ 10 obtruncatis *det.* : obumbratis *M probante Bach* : obturbatis *Schiller* 12 *post* praebet *lacunam suspicatur Savilius* fuscum *ed. Spirensis* : tuscum *M*

destinat, qui propere adcucurrit. Bassus honorata custodia Liburnicis navibus Atriam pervectus a praefecto alae Vibennio Rufino, praesidium illic agitante, vincitur, sed exoluta statim vincula interventu Hormi Caesaris liberti: is quoque inter duces habebatur.

13 At Caecina, defectione classis vulgata, primores centurionum et paucos militum, ceteris per militiae munera dispersis, secretum castrorum adfectans in principia vocat. ibi Vespasiani virtutem virisque partium extollit: transfugisse classem, in arto commeatum, adversas Gallias Hispaniasque, nihil in urbe fidum; atque omnia de Vitellio in deterius. mox incipientibus qui conscii aderant, ceteros re nova attonitos in verba Vespasiani adigit; simul Vitellii imagines dereptae et missi qui Antonio nuntiarent. sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles praescriptum Vespasiani nomen, proiectas Vitellii effigies aspexit, vastum primo silentium, mox cuncta simul erumpunt. huc cecidisse Germanici exercitus gloriam ut sine proelio, sine vulnere vinctas manus et capta traderent arma? quas enim ex diverso legiones? nempe victas; et abesse unicum Othoniani exercitus robur, primanos quartadecimanosque, quos tamen isdem illis campis fuderint straverintque. ut tot armatorum milia, velut grex venalium, exuli Antonio donum darentur? octo nimirum legiones unius classis accessionem fore. id Basso, id Caecinae visum, postquam domos hortos opes principi abstulerint, etiam militem auferre. integros incruentosque,

14 Vibennio *Dessau*: vivenniorum *M*, *corr.* *M*¹: Vivennio *vulgo*

13. 2 munia *Ritter* 3 secretum *Agricola*: secretorum *M*: secreta *al.* castrorum in principia *coni.* *Godley* 4 transfugisset *M*, *corr.* *M*¹ 17 straverintque, ut *levi distinctione ed. Spirensis, Walther*: straverintque. ut . . . darentur (octo . . . fore), id Basso . . . Caecinae visum? . . . auferre? *Nipperdey* ut . . . darentur *post* arma *v.* 14 *transposuit* *Haase* tot *om.* *M* 20 principis *M*, *corr.* *M*¹ 21 etiam militem (milites *Ferretus*) auferre *Müller*: etiam militibus principem auferre litem *M*: etiam auferre militem *Halm*: etiam militibus principem auferre *Bekker*: etiam militem, militibus principem auferre *Nipperdey*

Flavianis quoque partibus vilis, quid dicturos reposcentibus aut prospera aut adversa?

14 Haec singuli, haec universi, ut quemque dolor impulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus vincla Caecinae iniciunt; Fabium Fabullum quintae legionis legatum et Cassium Longum praefectum castrorum duces deligunt; forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et insontis, trucidant; relictis castris, abrupto ponte Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus primae Italicae et unietvicensimae Rapaci iungerentur, quas Caecina ad obtinendam Cremonam cum parte equitum praemiserat.

15 Vbi haec comperta Antonio, discordis animis, discretos viribus hostium exercitus adgredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium et iunctis legionibus fiducia rediret. namque Fabium Valentem profectum ab urbe adceleraturumque cognita Caecinae proditione coniectabat; et fidus Vitellio Fabius nec militiae ignarus. simul ingens Germanorum vis per Raetiam timebatur. et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius id ipsum metuens festinato proelio victoriam praecepisset. universo cum exercitu secundis a Verona castris Bedriacum venit. postero die legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missae ut specie parandarum copiarum civili praeda miles imbueretur: ipse cum quattuor milibus equitum ad octavum a Bedriaco progressus quo licentius popularentur. exploratores, ut mos est, longius curabant.

16 Quinta ferme hora diei erat, cum citus eques adventare hostis, praegredi paucos, motum fremitumque late audiri

14. 1 inpulerant *M*, *corr.* *M*[1] 8 unetvicesimae *Nipperdey*
15. 7 et] ex *Agricola*: et ex *dett.* 9 luem] molem *Faernus* 10 secundi| *M* 13 milites *Halm* 14 inbuerentur *M* 16 cursabant *Haase*

nuntiavit. dum Antonius quidnam agendum consultat, aviditate navandae operae Arrius Varus cum promptissimis equitum prorupit impulitque Vitellianos modica caede; nam plurium adcursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugae ultimus erat. nec sponte Antonii properatum, et fore quae acciderant rebatur. hortatus suos ut magno animo capesserent pugnam, diductis in latera turmis vacuum medio relinquit iter quo Varum equitesque eius reciperet; iussae armari legiones: datum per agros signum ut, qua cuique proximum, omissa praeda proelio occurreret. pavidus interim Varus turbae suorum miscetur intulitque formidinem. pulsi cum sauciis integri suomet ipsi metu et angustiis viarum conflictabantur.

17 Nullum in illa trepidatione Antonius constantis ducis aut fortis militis officium omisit. occursare paventibus, retinere cedentis, ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio manu voce insignis hosti, conspicuus suis. eo postremo ardoris provectus est ut vexillarium fugientem hasta transverberaret; mox raptum vexillum in hostem vertit. quo pudore haud plures quam centum equites restitere: iuvit locus, artiore illic via et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo et praecipitibus ripis fugam impediebat. ea necessitas seu fortuna lapsas iam partis restituit. firmati inter se densis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effusos, atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios, simul ceteri, ut cuique ingenium, spoliare, capere, arma equosque abripere. et exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriae se miscebant.

16. 6 fuge *M* 7 ultimus] citissimus *Halm*: celerrimus *Nipperdey*: primus *Ernesti*: velocissimus *Schenkl probante Andresen*: fugacissimus *pro* fuge ultimus *Meiser* 8 acciderunt *Madvig* 12 amissa *M*, *corr.* M^1 14 integri M^1: integrum *M* suum et *M*

17. 2 fortis *Acidalius*: fortissimi *M* occursa *M*, re *superscr. m. recens* 3 aliquo *M* 7 resistere *M* 11 illi *Rhenanus*: illic *M* 12 instere *M*, *corr.* M^1 perculsis *b*: periculsis M^1: periculi *M* 13 arme quosque *M*, *corr. m. recens*

18 Ad quartum a Cremona lapidem fulsere legionum signa Rapacis atque Italicae, laeto inter initia equitum suorum proelio illuc usque provecta. sed ubi fortuna contra fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire ultroque adgredi hostem tantum per spatium cursu et pugnando fessum. [forte victi] haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant atque in adversis deesse intellegebant. nutantem aciem victor equitatus incursat; et Vipstanus Messala tribunus cum Moesicis auxiliaribus adsequitur, quos multi e legionariis quamquam raptim ductos aequabant: ita mixtus pedes equesque rupere legionum agmen. et propinqua Cremonensium moenia quanto plus spei ad effugium minorem ad resistendum animum dabant. nec Antonius ultra institit, memor laboris ac vulnerum, quibus tam anceps proelii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque adflictaverat.

19 Inumbrante vespera universum Flaviani exercitus robur advenit. utque cumulos super et recentia caede vestigia incessere, quasi debellatum foret, pergere Cremonam et victos in deditionem accipere aut expugnare deposcunt. haec in medio, pulchra dictu: illa sibi quisque, posse coloniam plano sitam impetu capi. idem audaciae per tenebras inrumpentibus et maiorem rapiendi licentiam. quod si lucem opperiantur, iam pacem, iam preces, et pro labore ac vulneribus clementiam et gloriam, inania, laturos, sed opes Cremonensium in sinu praefectorum legatorumque fore. expugnatae urbis praedam ad militem, deditae ad duces pertinere. spernuntur centuriones tribunique, ac ne vox cuiusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi imperium ni ducantur.

18. 3 provectas. et *M*   6 forte victi *secl. Eussner*   victi] victuri *Agricola*: recti *Heraeus*: ducti *Halm et alii alia*   8 equita|tatus *M*   Vipstanus *Rupertus*: vipsanus *M*   10 multi e *Dübner*: mi|litiae *M*   cursu aequabant *Nipperdey*

19. 2 corporum cumulos *Ritter, coll. A.* xiv. 37   3 incessere M^1: accessere *M*   6 in plano *Puteolanus*   9 inani|nia *M, corr.* M^1 13 quatiuntur *M*

Tum Antonius inserens se manipulis, ubi aspectu **20** et auctoritate silentium fecerat, non se decus neque pretium eripere tam bene meritis adfirmabat, sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire, duces providendo, consultando, cunctatione saepius quam temeritate prodesse. ut pro virili portione armis ac manu victoriam iuverit, ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum; neque enim ambigua esse quae occurrant, noctem et ignotae situm urbis, intus hostis et cuncta insidiis opportuna. non si pateant portae, nisi explorato, nisi die intrandum. an obpugnationem inchoaturos adempto omni prospectu, quis aequus locus, quanta altitudo moenium, tormentisne et telis an operibus et vineis adgredienda urbs foret? mox conversus ad singulos, num securis dolabrasque et cetera expugnandis urbibus secum attulissent, rogitabat. et cum abnuerent, 'gladiisne' inquit 'et pilis perfringere ac subruere muros ullae manus possunt? si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus improvidum inriti stabimus, altitudinem turrium et aliena munimenta mirantes? quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus?' simul lixas calonesque cum recentissimis equitum Bedriacum mittit, copias ceteraque usui adlaturos.

Id vero aegre tolerante milite prope seditionem ven- **21** tum, cum progressi equites sub ipsa moenia vagos e Cremonensibus corripiunt, quorum indicio noscitur sex Vitellianas legiones omnemque exercitum, qui Hostiliae egerat, eo ipso die triginta milia passuum emensum, comperta suorum clade in proelium accingi ac iam adfore. is terror obstructas

20. 3 eriperet an *M*, *corr.* *M*[2] *in margine* 7 iuverit ita *Acidalius* 8 occurunt *M*, a *superscr.* *M*[1] nocte *M* 9 cunctas *M* 13 vineis [machimamenti| genus ad expugnandos muros in modum turrium factum. is) *M*, *uncos addidit et super glossam* vacat *scripsit* *M*[2], *om.* *b*

21. 1 aegro *M*, *corr.* *M*[1] 2 egremonensibus *M*, *corr.* *M*[1] 3 vitallianas *M*

mentis consiliis ducis aperuit. sistere tertiam decimam legionem in ipso viae Postumiae aggere iubet, cui iuncta a laevo septima Galbiana patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat) praemunita; dextro octava per apertum limitem, mox tertia densis arbustis intersepta. hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat; praetorianum vexillum proximum tertianis, cohortes auxiliorum in cornibus, latera ac terga equite circumdata; Sido atque Italicus Suebi cum delectis popularium primori in acie versabantur.

22 At Vitellianus exercitus, cui adquiescere Cremonae et reciperatis cibo somnoque viribus confectum algore atque inedia hostem postera die profligare ac proruere ratio fuit, indigus rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora paratis iam dispositisque Flavianis impingitur. ordinem agminis disiecti per iram ac tenebras adseverare non ausim, quamquam alii tradiderint quartam Macedonicam dextrum suorum cornu, quintam et quintam decimam cum vexillis nonae secundaeque et vicensimae Britannicarum legionum mediam aciem, sextadecimanos duoetvicensimanosque et primanos laevum cornu complesse. Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant; eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. proelium tota nocte varium, anceps, atrox, his, rursus illis exitiabile. nihil animus aut manus, ne oculi quidem provisu iuvabant. eadem utraque acie arma, crebris interrogationibus notum pugnae signum, permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc raptabat. urgebatur maxime septima legio, nuper a Galba conscripta. occisi sex primorum ordinum centuriones, abrepta quaedam

8 In alae vo *M* 10 a dextro *Heraeus* 11 tertia *Pichena*: tertia decima *M* 16 primore *Ritter probante Sirker*

22. 4 hara *M* 7 alii tradiderint] Messalla tradiderit *Müller, intellegere sibi visus cur iis quae sequuntur* suorum *additum sit* dextrum *Faernus*: dextro *M* 11 cornū *M* 14 exitiabiles *M*, *corr.* M^{1} 17 urguebatur *M* 18 ad gaba *M*

signa: ipsam aquilam Atilius Verus primi pili centurio multa cum hostium strage et ad extremum moriens servaverat.

23 Sustinuit labentem aciem Antonius accitis praetorianis. qui ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. namque Vitelliani tormenta in aggerem viae contulerant ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis sine hostium noxa inlisa. magnitudine eximia quintae decimae legionis ballista ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. lateque cladem intulisset ni duo milites praeclarum facinus ausi, arreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscidissent. statim confossi sunt eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. neutro inclinaverat fortuna donec adulta nocte luna surgens ostenderet acies falleretque. sed Flavianis aequior a tergo; hinc maiores equorum virorumque umbrae, et falso, ut in corpora, ictu tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine conlucentes velut ex occulto iaculantibus incauti offerebantur.

24 Igitur Antonius, ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnis spe promissisque accendens, cur resumpsissent arma, Pannonicas legiones interrogabat: illos esse campos, in quibus abolere labem prioris ignominiae, ubi reciperare gloriam possent. tum ad Moesicos conversus principes auctoresque belli ciebat: frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent. haec, ut quosque accesserat; plura ad tertianos, veterum recentiumque admo-

23. 1 labantem *al.*, *Meiser* 2 excipere *M* 4 e vacuo *Heraeus* disperso *M* 6 quintae *Lipsius*: quartae *M* 7 claleque *M*, *corr.* M^1 8 strages *M*, *corr.* M^1 9 tormentorum *secl. Nipperdey*: tormento *Lipsius*, *Ritter* 13 ut in corpora *secl. Hartman* corpore *M*, *corr.* M^1 14 iactu *Acidalius*

24. 2 laudes *M*, *corr.* M^1 3 cur resumpsissent *Lipsius*: currari sumpsissent *M*, cur rari *in margine* M^1: cur nam sumpsissent *Agricola*: cur rursus sumpsissent *Ferretus*: cur victa resumpsissent *Spengel* 7 frustrā Inisset| *M* 8 tollerent *M*

nens, ut sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent. mox infensus praetorianis 'vos' inquit, 'nisi vincitis, pagani, quis alius imperator, quae castra alia excipient? illic signa armaque vestra sunt, et mors victis; nam ignominiam consumpsistis.' undique clamor, et orientem solem (ita in Syria mos est) tertiani salutavere.

25 Vagus inde an consilio ducis subditus rumor, advenisse Mucianum, exercitus in vicem salutasse. gradum inferunt quasi recentibus auxiliis aucti, rariore iam Vitellianorum acie, ut quos nullo rectore suus quemque impetus vel pavor contraheret diduceretve. postquam impulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat. laxati ordines abrumpuntur, nec restitui quivere impedientibus vehiculis tormentisque. per limitem viae sparguntur festinatione consectandi victores. eo notabilior caedes fuit, quia filius patrem interfecit. rem nominaque auctore Vipstano Messala tradam. Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, impubem filium domi liquerat. is mox adultus, inter septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem et vulnere stratum dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exanguem amplexus, voce flebili precabatur placatos patris manis, neve se ut parricidam aversarentur: publicum id facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem? simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum et questus et saevissimi belli execratio. nec eo segnius propinquos adfinis fratres trucidant spoliant: factum esse scelus loquuntur faciuntque.

11 infensius *I. F. Gronovius, Halm* 13 excipiant *M, corr.* M^1 14 ignominia| *M*

25. 2 mucianus *M, corr.* M^1 exercitum *M, corr.* M^1 5 diduceretve *Lipsius*: |duceretve *M* inpulsos *Bipontini*: pulsos *M, Valmaggi* 6 obturbat *dett., Valmaggi* laxati *M in rasura*, ti *in margine add.* M^1 10 Vipstano *Rupertus*: vipsano *M* 12 mos *M, corr.* M^1 15 placatos *dett.*: platos *M*, ca *superscr. m. recentior*: ne piatos *b*: piatos *ed. Spirensis, Nipperdey, Halm* 18 attolere *M* 21 trucidant *I. Gronovius*: trucidati *M*: trucidatos *dett.*

26 Vt Cremonam venere, novum immensumque opus occurrit. Othoniano bello Germanicus miles moenibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumiecerat eaque munimenta rursus auxerat. quorum aspectu haesere victores, incertis ducibus quid iuberent. incipere obpugnationem fesso per diem noctemque exercitu arduum et nullo iuxta subsidio anceps: sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad inritum revolvebatur: munire castra, id quoque propinquis hostibus formidolosum, ne dispersos et opus molientis subita eruptione turbarent. quae super cuncta terrebat ipsorum miles periculi quam morae patientior: quippe ingrata quae tuta, ex temeritate spes; omnisque caedes et vulnera et sanguis aviditate praedae pensabantur.

27 Huc inclinavit Antonius cingique vallum corona iussit. primo sagittis saxisque eminus certabant, maiore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur; mox vallum portasque legionibus attribuit, ut discretus labor fortis ignavosque distingueret atque ipsa contentione decoris accenderentur. proxima Bedriacensi viae tertiani septimanique sumpsere, dexteriora valli octava ac septima Claudiana; tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus tulit. paulum inde morae, dum ex proximis agris ligones dolabras et alii falcis scalasque convectant: tum elatis super capita scutis densa testudine succedunt. Romanae utrimque artes: pondera saxorum Vitelliani provolvunt, disiectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur, donec soluta compage scutorum exanguis aut laceros prosternerent multa cum

26. 2 germa|cus *M* 6 fessos *M* 7 bedriaco *M*, *corr.* *M*¹ 9 formidolosus *M*, *corr.* *M*¹ 10 subite ruptione *M* 12 quipe *M*

27. 5 distingeret *M*, *corr.* *M*¹ ipsi *Ritter* 9 ex] et *M* : e *al.* ligones *Rhenanus*: legiones *M*¹ : legionem *M* 12 fluvitantemque *M* 13 concitisque *M* compale *M*, g *superscr.* *M*¹ 14 cumcustrage *M*, cu *punctis del.* *M*¹

strage. incesserat cunctatio, ni duces fesso militi et velut inritas exhortationes abnuenti Cremonam monstrassent.

28 Hormine id ingenium, ut Messala tradit, an potior auctor sit C. Plinius, qui Antonium incusat, haud facile discreverim, nisi quod neque Antonius neque Hormus a fama vitaque sua quamvis pessimo flagitio degeneravere. non iam sanguis neque vulnera morabantur quin subruerent vallum quaterentque portas, innixi umeris et super iteratam testudinem scandentes prensarent hostium tela brachiaque. integri cum sauciis, semineces cum expirantibus volvuntur, varia pereuntium forma et omni imagine mortium.

29 Acerrimum tertiae septimaeque legionum certamen; et dux Antonius cum delectis auxiliaribus eodem incubuerat. obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent et superiacta tela testudine laberentur, ipsam postremo ballistam in subeuntis propulere, quae ut ad praesens disiecit obruitque quos inciderat, ita pinnas ac summa valli ruina sua traxit; simul iuncta turris ictibus saxorum cessit, qua septimani dum nituntur cuneis, tertianus securibus gladiisque portam perfregit. primum inrupisse C. Volusium tertiae legionis militem inter omnis auctores constat. is in vallum egressus, deturbatis qui restiterant, conspicuus manu ac voce capta castra conclamavit; ceteri trepidis iam Vitellianis seque e vallo praecipitantibus perrupere. completur caede quantum inter castra murosque vacui fuit.

30 Ac rursus nova laborum facies: ardua urbis moenia, saxeae turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis

28. 1 traditam *M*, *partim corr.* *M*[1] potiora *M* 2 .G. plunius *M* discreverit *M*, *corr.* *M*[1] 6 inixi *M*: et innixi *Francken* 7 integris *M*

29. 3 superjecta *et* superjactata *dett.* 4 de testudine *Halm* 5 disiecto bruitque *M* obtrivitque *coni.* *Ernesti* 6 quis *vel* in quos *malebat Ernesti* 8 gladiisque] dolabrisque *Heinsius* 11 resisterant *M*

populus, magna pars Italiae stato in eosdem dies mercatu congregata, quod defensoribus auxilium ob multitudinem, obpugnantibus incitamentum ob praedam erat. rapi ignis Antonius inferrique amoenissimis extra urbem aedificiis iubet, si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. propinqua muris tecta et altitudinem moenium egressa fortissimo quoque militum complet; illi trabibus tegulisque et facibus propugnatores deturbant.

31 Iam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paulatim Vitellianorum animi. ut quis ordine anteibat, cedere fortunae, ne Cremona quoque excisa nulla ultra venia omnisque ira victoris non in vulgus inops, sed in tribunos centurionesque, ubi pretium caedis erat, reverteretur. gregarius miles futuri socors et ignobilitate tutior perstabat: vagi per vias, in domibus abditi pacem ne tum quidem orabant, cum bellum posuissent. primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur; catenas Caecinae (nam etiam tunc vinctus erat) exolvunt orantque ut causae suae deprecator adsistat. aspernantem tumentemque lacrimis fatigant, extremum malorum, tot fortissimi viri proditoris opem invocantes; mox velamenta et infulas pro muris ostentant. cum Antonius inhiberi tela iussisset, signa aquilasque extulere; maestum inermium agmen deiectis in terram oculis sequebatur. circumstiterant victores et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut praeberi ora contumeliis et posita omni ferocia cuncta victi patiebantur, subit recordatio illos esse qui nuper Bedriaci victoriae temperassent. sed ubi Caecina praetexta lictoribusque insignis, dimota turba, consul incessit, exarsere victores: superbiam saevitiamque (adeo invisa scelera sunt),

30. 4 merca|tus *M*
31. 3 ante ibant *M* 4 excissa *Lahmeyer* 5 inobs *M* 6 verteretur *Muretus, Heraeus* miles *M*, *sed* m *corr. ex* qui *M*[1] 7 tututior *M*, *corr. M*[1] 8 potuissent *M*, s *superscr. M*[1] 10 etia *M* erant *M* 19 subiit *Nipperdey*

etiam perfidiam obiectabant. obstitit Antonius datisque defensoribus ad Vespasianum dimisit.

32 Plebs interim Cremonensium inter armatos conflictabatur; nec procul caede aberant, cum precibus ducum mitigatus est miles. et vocatos ad contionem Antonius adloquitur, magnifice victores, victos clementer, de Cremona in neutrum. exercitus praeter insitam praedandi cupidinem vetere odio ad excidium Cremonensium incubuit. iuvisse partis Vitellianas Othonis quoque bello credebantur; mox tertiadecimanos ad extruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanae plebis ingenia, petulantibus iurgiis inluserant. auxit invidiam editum illic a Caecina gladiatorum spectaculum eademque rursus belli sedes et praebiti in acie Vitellianis cibi, caesae quaedam feminae studio partium ad proelium progressae; tempus quoque mercatus ditem alioqui coloniam maiore opum specie complebat. ceteri duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat. is balineas abluendo cruori propere petit. excepta vox est, cum teporem incusaret, statim futurum ut incalescerent: vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tamquam signum incendendae Cremonae dedisset, quae iam flagrabat.

33 Quadraginta armatorum milia inrupere, calonum lixarumque amplior numerus et in libidinem ac saevitiam corruptior. non dignitas, non aetas protegebat quo minus stupra caedibus, caedes stupris miscerentur. grandaevos senes, exacta aetate feminas, vilis ad praedam, in ludibrium trahebant: ubi adulta virgo aut quis forma conspicuus incidisset, vi manibusque rapientium divulsus ipsos postremo direptores in mutuam perniciem agebat. dum pecuniam vel gravia auro templorum dona sibi quisque trahunt, maiore aliorum

32. 9 procacie *M*, *corr.* M^1 10 gladiatorum|rum *M*, *pr.* rum *del.* M^1 14 maiorem *M*: maiorum *al.* 16 balneas *M*, *corr.* M^1 petiit *malebat Nipperdey* 17 incalescerent *ed. Spirensis*: inalesceret *M*, n *superscr.* M^1

vi truncabantur. quidam obvia aspernati verberibus tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere: faces in manibus, quas, ubi praedam egesserant, in vacuas domos et inania templa per lasciviam iaculabantur; utque exercitu vario linguis moribus, cui cives socii externi interessent, diversae cupidines et aliud cuique fas nec quicquam inlicitum. per quadriduum Cremona suffecit. cum omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mefitis templum stetit ante moenia, loco seu numine defensum.

34 Hic exitus Cremonae anno ducentesimo octogesimo sexto a primordio sui. condita erat Ti. Sempronio P. Cornelio consulibus, ingruente in Italiam Annibale, propugnaculum adversus Gallos trans Padum agentis et si qua alia vis per Alpis rueret. igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, adnexu conubiisque gentium adolevit floruitque, bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius pudore flagitii, crebrescente invidia, edixit ne quis Cremonensem captivum detineret. inritamque praedam militibus effecerat consensus Italiae, emptionem talium mancipiorum aspernantis: occidi coepere; quod ubi enotuit, a propinquis adfinibusque occulte redemptabantur. mox rediit Cremonam reliquus populus: reposita fora templaque magnificentia municipum; et Vespasianus hortabatur.

35 Ceterum adsidere sepultae urbis ruinis noxia tabo humus haud diu permisit. ad tertium lapidem progressi vagos paventisque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt; et victae legiones, ne manente adhuc civili bello ambigue agerent, per Illyricum dispersae. in Britanniam inde

33. 10 obtruncabantur *Heinsius*: trucidabantur *Ernesti* obviā *M* 13 lasci|via *M* utque in *Ritter* 14 inessent *Ernesti* 16 cremonam *M*, *corr. M*¹ 17 ignem *Heinsius, Halm*: ignes *Ernesti*

34. 1 cremonam *M*, *unde Onions coniecit* Cremonam . . . a primordio sui tulit *coll. Aen.* ii. 554 2 suo *M*, i *superscr. M*¹ Ti. *Lipsius*: .T. *M* P. *Halm*: et *M*: et P. *Rhenanus*, *coll. A.* xi. 33 5 irrueret *al.* 10 aspernantes *M* 13 munificentia *al.*

35. 1 adsideres epuliae *M* 4 ambiguae *M* 5 illiricum *M*

et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Iulium Calenum tribunum, in Germaniam Alpinium Montanum praefectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Aeduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misere. simul transitus Alpium praesidiis occupati, suspecta Germania, tamquam in auxilium Vitellii accingeretur.

36 At Vitellius profecto Caecina, cum Fabium Valentem paucis post diebus ad bellum impulisset, curis luxum obtendebat: non parare arma, non adloquio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere, sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, iacent torpentque, praeterita instantia futura pari oblivione dimiserat. atque illum in nemore Aricino desidem et marcentem proditio Lucilii Bassi ac defectio classis Ravennatis perculit; nec multo post de Caecina adfertur mixtus gaudio dolor et descivisse et ab exercitu vinctum. plus apud socordem animum laetitia quam cura valuit. multa cum exultatione in urbem revectus frequenti contione pietatem militum laudibus cumulat; Publilium Sabinum praetorii praefectum ob amicitiam Caecinae vinciri iubet, substituto in locum eius Alfeno Varo.

37 Mox senatum composita in magnificentiam oratione adlocutus, exquisitis patrum adulationibus attollitur. initium atrocis in Caecinam sententiae a L. Vitellio factum; dein ceteri composita indignatione, quod consul rem publicam, dux imperatorem, tantis opibus tot honoribus cumulatus amicum prodidisset, velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant. nulla in oratione cuiusquam erga Flavianos duces obtrectatio: errorem imprudentiamque exercituum culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant, nec defuit qui unum consulatus diem (is enim in locum Cae-

7 Alpinum *b, Puteolanus*

36. 4 firmaret *M, corr.* M^1 5 suggerant *M, corr.* M^1 8 pertulit *M, corr.* M^1, *in textu et in margine* 13 Publilium *Halm*: plubilium *M, coll.* ii. 92 14 loco *M, corr.* M^1

37. 3 ceteral *M, corr.* M^1 5 amicus amicum *Meiser*

cinae supererat) magno cum inrisu tribuentis accipientisque eblandiretur. pridie kalendas Novembris Rosius Regulus iniit eiuravitque. adnotabant periti numquam antea non abrogato magistratu neque lege lata alium suffectum; nam consul uno die et ante fuerat Caninius Rebilus C. Caesare dictatore, cum belli civilis praemia festinarentur.

38 Nota per eos dies Iunii Blaesi mors et famosa fuit, de qua sic accepimus. gravi corporis morbo aeger Vitellius Servilianis hortis turrim vicino sitam conlucere per noctem crebris luminibus animadvertit. sciscitanti causam apud Caecinam Tuscum epulari multos, praecipuum honore Iunium Blaesum nuntiatur; cetera in maius, de apparatu et solutis in lasciviam animis. nec defuere qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blaesum incusarent, quod aegro principe laetos dies ageret. ubi asperatum Vitellium et posse Blaesum perverti satis patuit iis qui principum offensas acriter speculantur, datae L. Vitellio delationis partes. ille infensus Blaeso aemulatione prava, quod eum omni dedecore maculosum egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris reserat, filium eius sinu complexus et genibus accidens. causam confusionis quaerenti, non se proprio metu nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris preces lacrimasque attulisse. frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicae legiones, tot provinciae virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris immensis spatiis arceat: in urbe ac sinu cavendum hostem, Iunios Antoniosque avos iactantem, qui se stirpe imperatoria comem ac magnificum militibus ostentet. versas illuc omnium mentis, dum Vitellius amicorum inimicorumque neglegens fovet aemulum principis labores e convivio prospectantem. reddendam pro intempestiva laetitia maestam et

12 eblandiretur *Rhenanus*: blandiretur *M* novevc̄b *M* 15 Rebilus *Rhenanus*: rebitus *M* caesarē *M*, *corr. M*[1]

38. 3 in vicino *Muretus* 8 criminosium *M* 24 reddenda *M* maestitiam *M*, *corr. M*[1]

funebrem noctem, qua sciat et sentiat vivere Vitellium et imperare et, si quid fato accidat, filium habere.

39 Trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blaesi mors maturam perniciem, palam iussa atrocem invidiam ferret, placuit veneno grassari; addidit facinori fidem notabili gaudio, Blaesum visendo. quin et audita est saevissima Vitellii vox qua se (ipsa enim verba referam) pavisse oculos spectata inimici morte iactavit. Blaeso super claritatem natalium et elegantiam morum fidei obstinatio fuit. integris quoque rebus a Caecina et primoribus partium iam Vitellium aspernantibus ambitus abnuere perseveravit. sanctus, inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non principatus adpetens, parum effugerat ne dignus crederetur.

40 Fabius interim Valens multo ac molli concubinarum spadonumque agmine segnius quam ad bellum incedens, proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem pernicibus nuntiis accepit. et si coeptum iter properasset, nutantem Caecinam praevenire aut ante discrimen pugnae adsequi legiones potuisset; nec deerant qui monerent ut cum fidissimis per occultos tramites vitata Ravenna Hostiliam Cremonamve pergeret. aliis placebat accitis ex urbe praetoriis cohortibus valida manu perrumpere: ipse inutili cunctatione agendi tempora consultando consumpsit; mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis nec providit.

41 Missis ad Vitellium litteris auxilium postulat. venere tres cohortes cum ala Britannica, neque ad fallendum aptus numerus neque ad penetrandum. sed Valens ne in tanto quidem discrimine infamia caruit, quo minus rapere inlicitas

25 imperaret *M*, *corr.* *M*[1] 26 quit *M*

39. 3 crassari *M* notabili *Faernus*: nobili *M* 4 gaudio Blaesum *sine distinctione Valmaggi* L. Vitellii *Ritter* 7 elegantia *M*[1], *fortasse recte* fidei obstinatio] *in margine* al' fides obstinata *M*[1], *vide Andresen studia critica* ii. 22 fuit] obfuit *Madvig*

40. 7 vitata Ravenna *secl.* *Valmaggi*

voluptates adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus crederetur: aderant vis et pecunia et ruentis fortunae novissima libido. adventu demum peditum equitumque pravitas consilii patuit, quia nec vadere per hostis tam parva manu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem attulerant; pudor tamen et praesentis ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincla apud pavidos periculorum et dedecoris securos. eo metu cohortis Ariminum praemittit, alam tueri terga iubet: ipse paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus flexit in Vmbriam atque inde Etruriam, ubi cognito pugnae Cremonensis eventu non ignavum et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut arreptis navibus in quamcumque partem Narbonensis provinciae egressus Gallias et exercitus et Germaniae gentis novumque bellum cieret.

42 Digresso Valente trepidos, qui Ariminum tenebant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu et missis per proxima litorum Liburnicis, terra marique circumvenit: occupantur plana Vmbriae et qua Picenus ager Hadria adluitur, omnisque Italia inter Vespasianum ac Vitellium Appennini iugis dividebatur. Fabius Valens e sinu Pisano segnitia maris aut adversante vento portum Herculis Monoeci depellitur. haud procul inde agebat Marius Maturus Alpium maritimarum procurator, fidus Vitellio, cuius sacramentum cunctis circa hostilibus nondum exuerat. is Valentem comiter exceptum, ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur, monendo terruit; simul ceterorum fides metu infracta.

43 Namque circumiectas civitates procurator Valerius Paulinus, strenuus militiae et Vespasiano ante fortunam ami-

41. 5 domos *Sirker* 10 reverentiam *M, corr. M*[1] 11 pavidos *Faernus*: avidos *M*: avidos praemiorum *Meiser* 12 *in Mediceo hic verborum ordo est* eo metu et paucis . . . comitantibus . . . ipse flexit. *verum ordinem restituit Acidalius deleto* et *ante* paucis 15 eventum *M, corr. M*[1] 17 nerbo|nensis *M* 18 et exercitus *om. det., Rhenanus*

42. 2 proximas *M, corr. M*[1] 3 occupatur *M* 5 appennini *Puteolanus*: appenninis *M* 12 inracta *M*

43. 1 valerios *M*

cus, in verba eius adegerat; concitisque omnibus, qui exauctorati a Vitellio bellum sponte sumebant, Foroiuliensem coloniam, claustra maris, praesidio tuebatur, eo gravior auctor, quod Paulino patria Forum Iulii et honos apud praetorianos, quorum quondam tribunus fuerat, ipsique pagani favore municipali et futurae potentiae spe iuvare partis adnitebantur. quae ut paratu firma et aucta rumore apud varios Vitellianorum animos increbruere, Fabius Valens cum quattuor speculatoribus et tribus amicis, totidem centurionibus, ad navis regreditur; Maturo ceterisque remanere et in verba Vespasiani adigi volentibus fuit. ceterum ut mare tutius Valenti quam litora aut urbes, ita futuri ambiguus et magis quid vitaret quam cui fideret certus, adversa tempestate Stoechadas Massiliensium insulas adfertur. ibi eum missae a Paulino Liburnicae oppressere.

44 Capto Valente cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quae memoria Othonis infensa Vitellio decimam quoque ac sextam traxit. nec Galliae cunctabantur. et Britanniam inditus erga Vespasianum favor, quod illic secundae legioni a Claudio praepositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio provecti expertum iam principem anxii mutabant.

45 Ea discordia et crebris belli civilis rumoribus Britanni sustulere animos auctore Venutio, qui super insitam ferociam et Romani nominis odium propriis in Cartimanduam reginam stimulis accendebatur. Cartimandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate; et auxerat potentiam, postquam capto per dolum rege Carataco instruxisse triumphum Clau-

3 exauctor rati *M*, *corr.* *M*[1] 5 *post* claustra *superscr.* que *m. recentior*: claustraque *al.* 9 ut *Jacob*: vi *M*: ubi *dett.* 11 totidemque *al.* 12 Maturo *Agricola*: maturae *M* 16 defertur *Ernesti*, *Halm*

44. 2 hispania adprima *M* 4 et] at *Nolte*, *Halm* 5 inditus] inclitus *dett.*, *coll.* v. 7: inclinatus *Schütz*: vetus *Haase*: insitus *Ernesti*: traditus *Meiser*: indutus *Andresen*: militis *Phillimore* legionis| *M*, *corr.* *M*[1]

45. 2 Venutio *Bipontini*: venusio *M et sic deinceps* 3 car|tismanduam *M*

dii Caesaris videbatur. inde opes et rerum secundarum luxus: spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum eius Vellocatum in matrimonium regnumque accepit. concussa statim flagitio domus: pro marito studia civitatis, pro adultero libido reginae et saevitia. igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione in extremum discrimen Cartimanduam adduxit. tum petita a Romanis praesidia. et cohortes alaeque nostrae variis proeliis, exemere tamen periculo reginam; regnum Venutio, bellum nobis relictum.

Turbata per eosdem dies Germania, et socordia du- 46
cum, seditione legionum, externa vi, perfidia sociali prope adflicta Romana res. id bellum cum causis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus. mota et Dacorum gens numquam fida, tunc sine metu, abducto e Moesia exercitu. sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta in vicem hostilia accepere, expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danuvii ripa potiebantur. iamque castra legionum excindere parabant, ni Mucianus sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriae gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi inrupissent. adfuit, ut saepe alias, fortuna populi Romani, quae Mucianum virisque Orientis illuc tulit, et quod Cremonae interim transegimus. Fonteius Agrippa ex Asia (pro consule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Moesiae praepositus est, additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias et externo bello inligari pars consilii pacisque erat.

Nec ceterae nationes silebant. subita per Pontum 47
arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat. is fuit Anicetus Polemonis libertus, prae-

8 vell locatum *in rasura M*, *corr. M^1*

46. 3 romanas *M*, *corr. M^1* 7 hostiliam *M* 11 ignarus *Vürtheim* 12 sepelias *M*, *corr. m. recentior* 13 mucianunum *M* 14 transegit *M*, *corr. M^1* 16 copis *M*

47. 2 quodam *M*, *corr. m. recentior* 3 libertus | prepotens libertus *M*

potens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis impatiens. igitur Vitellii nomine adscitis gentibus, quae Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor, Trapezuntem vetusta fama civitatem, a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Graecorum retinebant. classi quoque faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat: quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus. camaras vocant, artis lateribus latam alvum sine vinculo aeris aut ferri conexam; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc adpellere indiscretum et innoxium est.

48 Advertit ea res Vespasiani animum ut vexillarios e legionibus ducemque Virdium Geminum spectatae militiae deligeret. ille incompositum et praedae cupidine vagum hostem adortus coegit in navis; effectisque raptim Liburnicis adsequitur Anicetum in ostio fluminis Chobi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perfugas tradidit, belloque servili finis impositus.

Laetum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota

4 verteret *M*. *corr.* M^1 8 |manu *M*, mama *in textu et* f *in margine* M^1 12 classi b^2, *Rhenanus*: classis *M*: classis . . . faciem *Meiser* 13 lectissima *M* mucianūs bizantium *M* 14 contempti *M* febricatis *M* 15 navibus (camaras vocant) artis lateribus, lata alvo . . . conexa *Lipsius*: vocant artis *sine distinctione plerique edd.* artis] altis *Nipperdey* 18 claudan| *in fine versus maculoso* 20 appellare *M*

48. 5 Chobi *Colerus*: cohibi *M*, *supra* i *fortasse initium litterae* b M^1 11 supra *Wölfflin*, *Andresen*, *coll. Sall. hist. fr.* 66

fluentibus, Cremonensis proelii nuntius in Aegypto adsequitur. eo properantius Alexandriam pergit, ut fractos Vitellii exercitus urbemque externae opis indigam fame urgeret. namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonae subsidiis inopiam ac discordiam hosti facturus.

49 Dum hac totius orbis nutatione fortuna imperii transit, Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat, satis factum bello ratus et cetera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam superbiam ceteraque occulta mala patefecit. ut captam Italiam persultare, ut suas legiones colere; omnibus dictis factisque viam sibi ad potentiam struere. utque licentia militem imbueret interfectorum centurionum ordines legionibus offerebat. eo suffragio turbidissimus quisque delecti; nec miles in arbitrio ducum, sed duces militari violentia trahebantur. quae seditiosa et corrumpendae disciplinae mox in praedam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus, quod exitiosius erat quam Vespasianum sprevisse.

50 Ceterum propinqua hieme et umentibus Pado campis expeditum agmen incedere. signa aquilaeque victricium legionum, milites vulneribus aut aetate graves, plerique etiam integri Veronae relicti: sufficere cohortes alaeque et e legionibus lecti profligato iam bello videbantur. undecima legio sese adiunxerat, initio cunctata, sed prosperis rebus anxia quod defuisset; sex milia Dalmatarum, recens dilectus, comitabantur; ducebat Pompeius Silvanus consularis; vis consiliorum penes Annium Bassum legionis legatum. is Silvanum socordem bello et dies rerum verbis terentem specie obsequii regebat ad omniaque quae agenda forent quieta cum

13 fractos *Meiser* : fracto *M*: fracto . . . exercitu *dett.* 14 urbemque] urbem quoque *det.* : Italiam urbemque *Ritter*

49. 1 dum ac *M* 6 viam *Lipsius*: vim| *M* ad] ac *b*

50. 11 ad *om.* *M*: et ad omnia *Halm* : atque ad omnia *malebat Veress*

industria aderat. ad has copias e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adsciti: classem Dalmatae supplevere. exercitus ducesque ad Fanum Fortunae iter sistunt, de summa rerum cunctantes, quod motas ex urbe praetorias cohortis audierant et teneri praesidiis Appenninum rebantur; et ipsos in regione bello attrita inopia et seditiosae militum voces terrebant, clavarium (donativi nomen est) flagitantium. nec pecuniam aut frumentum providerant, et festinatio atque aviditas praepediebant, dum quae accipi poterant rapiuntur.

51 Celeberrimos auctores habeo tantam victoribus adversus fas nefasque inreverentiam fuisse ut gregarius eques occisum a se proxima acie fratrem professus praemium a ducibus petierit. nec illis aut honorare eam caedem ius hominum aut ulcisci ratio belli permittebat. distulerant tamquam maiora meritum quam quae statim exolverentur; nec quidquam ultra traditur. ceterum et prioribus civium bellis par scelus inciderat. nam proelio, quo apud Ianiculum adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein cognito facinore se ipsum interfecit, ut Sisenna memorat: tanto acrior apud maiores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis paenitentia fuit. sed haec aliaque ex vetere memoria petita, quotiens res locusque exempla recti aut solacia mali poscet, haud absurde memorabimus.

52 Antonio ducibusque partium praemitti equites omnemque Vmbriam explorari placuit, si qua Appennini iuga clementius adirentur: acciri aquilas signaque et quidquid Veronae militum foret, Padumque et mare commeatibus compleri. erant inter duces qui necterent moras: quippe nimius iam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur. namque Mu-

12 aderat] agebat *Spengel* 15 cunctates *M* 17 regione *Faernus*: legione *M* 18 donativi nomen est *secl. Castalio*

51. 5 distulerunt *det.* 6 quam quae *Puteolanus*: quanquam *M* 10 ipse *Rupertus* sisennam *M*, *corr.* M^1 11 flagitii *det.*

cianus tam celeri victoria anxius et, ni praesens urbe poti-retur, expertem se belli gloriaeque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, instandum coeptis aut rursus cunctandi utilitates disserens atque ita compositus ut ex eventu rerum adversa abnueret vel prospera agnosceret. Plotium Grypum, nuper a Vespasiano in senatorium ordinem adscitum ac legioni praepositum, ceterosque sibi fidos apertius monuit, hique omnes de festinatione Primi ac Vari sinistre et Muciano volentia rescripsere. quibus epistulis Vespasiano missis effecerat ut non pro spe Antonii consilia factaque eius aestimarentur.

53 Aegre id pati Antonius et culpam in Mucianum conferre, cuius criminationibus eviluissent pericula sua; nec sermonibus temperabat, immodicus lingua et obsequii insolens. litteras ad Vespasianum composuit iactantius quam ad principem, nec sine occulta in Mucianum insectatione: se Pannonicas legiones in arma egisse; suis stimulis excitos Moesiae duces, sua constantia perruptas Alpis, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Raetorumque auxilia. quod discordis dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi per diem noctemque fudisset, id pulcherrimum et sui operis. casum Cremonae bello imputandum: maiore damno, plurium urbium excidiis veteres civium discordias rei publicae stetisse. non se nuntiis neque epistulis, sed manu et armis imperatori suo militare; neque officere gloriae eorum qui Daciam interim composuerint: illis Moesiae pacem, sibi salutem securitatemque Italiae cordi fuisse; suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum par-

52. 7 poteretur *Döderlein* 10 disserens *scripsi*: edisserens *M* ventu *M*, *litteram* e *ante* disserens *male ponebat librarius* 11 Grypum *W. Heraeus*: griphum *M* 12 adscitum *Ritter*: additum *M*

53. 3 linguae *Lipsius* 4 littera| *M* 9 procellam *M*, *corr.* M^1 10 dies M^1, *unde* dies noctesque *an scribendum dubitat Andresen* 11 bellum *M*, *corr.* M^1 14 imperatorium *M*, *corr.* M^1 15 Daciam *Sirker*: asiam *M*: avia *Van der Vliet, coll.* ii. 85: Moesiam *Purser* composuerit *M*, *corr.* M^1

tem, ad Vespasianum conversas. sed cecidisse in inritum labores si praemia periculorum soli adsequantur qui periculis non adfuerint. nec fefellere ea Mucianum; inde graves simultates, quas Antonius simplicius, Mucianus callide eoque implacabilius nutriebat.

54 At Vitellius fractis apud Cremonam rebus nuntios cladis occultans stulta dissimulatione remedia potius malorum quam mala differebat. quippe confitenti consultantique supererant spes viresque: cum e contrario laeta omnia fingeret, falsis ingravescebat. mirum apud ipsum de bello silentium; prohibiti per civitatem sermones, eoque plures ac, si liceret, vere narraturi, quia vetabantur, atrociora vulgaverant. nec duces hostium augendae famae deerant, captos Vitellii exploratores circumductosque, ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo; quos omnis Vitellius secreto percontatus interfici iussit. notabili constantia centurio Iulius Agrestis post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit ut ad viris hostium spectandas quaeque apud Cremonam acta forent ipse mitteretur. nec exploratione occulta fallere Antonium temptavit, sed mandata imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret postulat. missi qui locum proelii, Cremonae vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium remeavit abnuentique vera esse quae adferret, atque ultro corruptum arguenti 'quando quidem' inquit 'magno documento opus est, nec alius iam tibi aut vitae aut mortis meae usus, dabo cui credas.' atque ita digressus voluntaria morte dicta firmavit. quidam iussu Vitellii interfectum, de fide constantiaque eadem tradidere.

55 Vitellius ut e somno excitus Iulium Priscum et Alfenum Varum cum quattuordecim praetoriis cohortibus et

20 grave *M*

54. 5 ingravescebant *Ernesti*: ingravescebat malum *Meiser, coll. A.* xiv. 51 7 vera *Probst* 9 uro|utrobora *M*: uro *del. M*[1] 16 cunta *M* 18 adgrestis *M* 23 constantiamque *M*, *corr. M*[1]

55. 2 '*fortasse* tredecim' *Nipperdey*, *coll.* ii. 73, iii. 78

omnibus equitum alis obsidere Appenninum iubet; secuta e classicis legio. tot milia armatorum, lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. ceterae cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri datae: ipse nihil e solito luxu remittens et diffidentia properus festinare comitia, quibus consules in multos annos destinabat; foedera sociis, Latium externis dilargiri; his tributa dimittere, alios immunitatibus iuvare; denique nulla in posterum cura lacerare imperium. sed vulgus ad magnitudinem beneficiorum hiabat, stultissimus quisque pecuniis mercabatur, apud sapientis cassa habebantur quae neque dari neque accipi salva re publica poterant. tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno senatorum agmine, quorum multos ambitione, pluris formidine trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius.

Contionanti—prodigiosum dictu—tantum foedarum volucrum supervolitavit ut nube atra diem obtenderent. accessit dirum omen, profugus altaribus taurus disiecto sacrificii apparatu, longe, nec ut feriri hostias mos est, confossus. sed praecipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiae, improvidus consilii, quis ordo agminis, quae cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus, alios rogitans et ad omnis nuntios vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. postremo taedio castrorum et audita defectione Misenensis classis Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi discriminis incuriosus. nam cum transgredi Appenninum integro exercitus sui robore et fessos hieme atque inopia hostis adgredi in aperto foret, dum dispergit viris, acerrimum militem et usque in extrema obstina- **56**

9 ternis *M* remittere *Nipperdey ex coniectura incerti auctoris, probante Andresen* 12 hiabat *I. F. Gronovius* : haberat *M*: aderat *al.* : hians aderat *Meiser*: hebebat *Francken*: haerebat *Van der Vliet*

56. 4 ut *Schneider* : vi *M* : ubi *dett.* : cui *Schramm* 6 consiliis| *M* 8 denique *Heraeus* 10 recentissimus *M, corr. M*[1] quoque *M* 11 summis *M* 13 dispergunt *Nipperdey*

tum trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis centurionum dissentientibus et, si consulerentur, vera dicturis. arcuere eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis principis auribus ut aspera quae utilia, nec quidquam nisi iucundum et laesurum acciperet.

57 Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus centurio per ignominiam a Galba dimissus ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistulis pretium proditionis ostentans. praeerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans neque strenuus in perfidia; et Apinius Tiro praetura functus ac tum forte Minturnis agens ducem se defectoribus obtulit. a quibus municipia coloniaeque impulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Iulianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit; data in auxilium urbana cohors et gladiatores, quibus Iulianus praeerat. ut conlata utrimque castra, haud magna cunctatione Iuliano in partis Vespasiani transgresso, Tarracinam occupavere, moenibus situque magis quam ipsorum ingenio tutam.

58 Quae ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniae cum praefectis praetorii relicta L. Vitellium fratrem cum sex cohortibus et quingentis equitibus ingruenti per Campaniam bello opposuit. ipse aeger animi studiis militum et clamoribus populi arma poscentis refovebatur, dum vulgus ignavum et nihil ultra verba ausurum falsa specie exercitum et legiones appellat. hortantibus libertis (nam amicorum eius quanto quis clarior, minus fidus) vocari tribus iubet, dantis nomina

17 arcuere *Lipsius*: arguere *M* 18 aspere *Bipontini* 19 acciperent *Faernus*

57. 7 for|tem inturnis *M* 8 praecipuae *M*, *corr.* *M*[1] 10 claudius *M*. *corr.* *M*[1]

58. 2 praetoriis *M*, *corr.* *M*[1] 8 iubet| *M*: iubet et *malebam* dantes *det.*: dante *M*: dantem *Jacob*

sacramento adigit. superfluente multitudine curam dilectus in consules partitur; servorum numerum et pondus argenti senatoribus indicit. equites Romani obtulere operam pecuniasque, etiam libertinis idem munus ultro flagitantibus. ea simulatio officii a metu profecta verterat in favorem; ac plerique haud proinde Vitellium quam casum locumque principatus miserabantur. nec deerat ipse vultu voce lacrimis misericordiam elicere, largus promissis, et quae natura trepidantium est, immodicus. quin et Caesarem se dici voluit, aspernatus antea, sed tunc superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et vulgi rumor iuxta audiuntur. ceterum ut omnia inconsulti impetus coepta initiis valida spatio languescunt, dilabi paulatim senatores equitesque, primo cunctanter et ubi ipse non aderat, mox contemptim et sine discrimine donec Vitellius pudore inriti conatus quae non dabantur remisit.

Vt terrorem Italiae possessa Mevania ac velut renatum ex integro bellum intulerat, ita haud dubium erga Flavianas partis studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. erectus Samnis Paelignusque et Marsi aemulatione quod Campania praevenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. sed foeda hieme per transitum Appennini conflictatus exercitus, et vix quieto agmine nives eluctantibus patuit quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset, quae Flavianis ducibus non minus saepe quam ratio adfuit. obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii elapsum. propinqua adfinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiae, eoque inter duces adsumptus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium multi tradi- 59

14 perinde *dett.* 21 senetores *M*, *corr.* *M*[1] 22 contemptim et sine *Pichena*: contempti mesti ne

59. 1 maevania *M* 4 aelignusque *M*, p *superscr.* *M*[2] 12 propinquas *M*, *corr.* *M*[1] 13 Flaviano *M*

dere; et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artis penetrabant, locum ac praesidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciae valetudinem causabatur: Domitiano aderat animus, sed custodes a Vitellio additi, quamquam se socios fugae promitterent, tamquam insidiantes timebantur. atque ipse Vitellius respectu suarum necessitudinum nihil in Domitianum atrox parabat.

60 Duces partium ut Carsulas venere, paucos ad requiem dies sumunt, donec aquilae signaque legionum adsequerentur. et locus ipse castrorum placebat, late prospectans, tuto copiarum adgestu, florentissimis pone tergum municipiis; simul conloquia cum Vitellianis decem milium spatio distantibus et proditio sperabatur. aegre id pati miles et victoriam malle quam pacem; ne suas quidem legiones opperiebantur, ut praedae quam periculorum socias. vocatos ad contionem Antonius docuit esse adhuc Vitellio viris, ambiguas, si deliberarent, acris, si desperassent. initia bellorum civilium fortunae permittenda: victoriam consiliis et ratione perfici. iam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniae oram descivisse, nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio quam quod inter Tarracinam Narniamque iaceat. satis gloriae proelio Cremonensi partum et exitio Cremonae nimium invidiae: ne concupiscerent Romam capere potius quam servare. maiora illis praemia et multo maximum decus, si incolumitatem senatui populoque Romano sine sanguine quaesissent. his ac talibus mitigati animi.

61 Nec multo post legiones venere. et terrore famaque aucti exercitus Vitellianae cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori et sibi in posterum gratiam, certabant. per eos cognitum est Interamnam proximis campis

20 respectus uarus *M*: uarum *M*[1]

60. 2 aquilas *M*, *corr.* *M*[1] 3 latae *M* 9 antonium *M*, *corr.* *M*[1] 11 perfici *b*: profici *M* 12 misen|sem *M* capiniae *M* 17 maior*M*

61. 2 nutabant *det.*: nuntiabant *M*

praesidio quadringentorum equitum teneri. missus extemplo Varus cum expedita manu paucos repugnantium interfecit; plures abiectis armis veniam petivere. quidam in castra refugi cuncta formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi praesidii dedecus lenirent. nec ulla apud Vitellianos flagitii poena, et praemiis defectorum versa fides ac reliquum perfidiae certamen. crebra transfugia tribunorum centurionumque; nam gregarius miles induruerat pro Vitellio, donec Priscus et Alfenus desertis castris ad Vitellium regressi pudore proditionis cunctos exolverent.

62 Isdem diebus Fabius Valens Vrbini in custodia interficitur. caput eius Vitellianis cohortibus ostentatum ne quam ultra spem foverent; nam pervasisse in Germanias Valentem et veteres illic novosque exercitus ciere credebant: visa caede in desperationem versi. et Flavianus exercitus immane quantum *aucto* animo exitium Valentis ut finem belli accepit. natus erat Valens Anagniae equestri familia. procax moribus neque absurdus ingenio famam urbanitatis per lasciviam petere. ludicro Iuvenalium sub Nerone velut ex necessitate, mox sponte mimos actitavit, scite magis quam probe. legatus legionis et fovit Verginium et infamavit; Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit: Galbae proditor, Vitellio fidus et aliorum perfidia inlustratus.

63 Abrupta undique spe Vitellianus miles transiturus in partis, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subiectos Narniae campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad proelium intentus armatusque, densis circa viam ordinibus adstiterat. accepti in medium Vitelliani, et

9 augendorum oribus *M*: augendorum moribus *M*[1] 12 versa *Freinsheim*: verba *M*

62 2 osten|tatur *M*, *corr. M*[1] 6 aucto *add. Haase*: animo auctus *Acidalius* 9 petere *ut videtur M*[1]: peteret *M* ni famam . . . peteret *Halm*: cum . . . peteret *malebat Nipperdey* Iuvenalium *Lipsius*: iuvenum *M*

63. 2 idque *Acidalius* vexillisque, in *fortasse rectius distinxit Ritter* 4 armatus *M*[1] *in margine*: ornatusque *M* 5 adsisterat *M*

circumdatos Primus Antonius clementer adloquitur: pars Narniae, pars Interamnae subsistere iussi. relictae simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves et adversus contumaciam validae. non omisere per eos dies Primus ac Varus crebris nuntiis salutem et pecuniam et secreta Campaniae offerre Vitellio, si positis armis seque ac liberos suos Vespasiano permisisset. in eundem modum et Mucianus composuit epistulas; quibus plerumque fidere Vitellius ac de numero servorum, electione litorum loqui. tanta torpedo invaserat animum ut, si principem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse oblivisceretur.

64 At primores civitatis Flavium Sabinum praefectum urbis secretis sermonibus incitabant, victoriae famaeque partem capesseret: esse illi proprium militem cohortium urbanarum, nec defuturas vigilum cohortis, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus: ne Antonio Varoque de gloria concederet. paucas Vitellio cohortis et maestis undique nuntiis trepidas; populi mobilem animum et, si ducem se praebuisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore; ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem, adeo ruentibus debilitatum. gratiam patrati belli penes eum qui urbem occupasset: id Sabino convenire ut imperium fratri reservaret, id Vespasiano ut ceteri post Sabinum haberentur.

65 Haudquaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senecta; sed erant qui occultis suspicionibus incesserent, tamquam invidia et aemulatione fortunam fratris moraretur. namque Flavius Sabinus aetate prior privatis utriusque rebus auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat, et credebatur adfectam eius fidem parce iuvisse domo agrisque

7 substitere *M*

64. 12 reservari *M*, *corr. M*[1]: reseraret *Jacob*

65. 2 *post* senecta *in Mediceo sequuntur* seu ferebatur lecticula (c. 67) *usque ad verba* in Capitolium accivit (c. 69), *unde huc redit* erant qui. *verum ordinem restituit Puteolanus mutato* seu *in* simul; sed *pro* seu *hic inseruit Haase*: seu *secl. Baiter-Orelli* 3 invidiae *M* 6 parce iuvisse *Halm*: praeiuvisse *M*: parum iuvisse *Bipontini*: praes iuvisse *Heinsius*: prave iuvisse *Döderlein*

pignori acceptis; unde, quamquam manente in speciem concordia, offensarum operta metuebantur. melior interpretatio, mitem virum abhorrere a sanguine et caedibus, eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace ponendisque per condicionem armis agitare. saepe domi congressi, postremo in aede Apollinis, ut fama fuit, pepigere. verba vocesque duos testis habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum: vultus procul visentibus notabantur, Vitellii proiectus et degener, Sabinus non insultans et miseranti propior.

Quod si tam facile suorum mentis flexisset Vitellius, 66
quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. ceterum ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et condiciones abnuebant, discrimen ac dedecus ostentantes et fidem in libidine victoris. nec tantam Vespasiano superbiam ut privatum Vitellium pateretur, ne victos quidem laturos: ita periculum ex misericordia. ipsum sane senem et prosperis adversisque satiatum, sed quod nomen, quem statum filio eius Germanico fore? nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniae sinus promitti: set ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis eius, non denique exercitibus securitatem nisi extincto aemulo redituram. Fabium illis Valentem, captivum et casibus dubiis reservatum, praegravem fuisse, nedum Primus ac Fuscus et specimen partium Mucianus ullam in Vitellium nisi occidendi licentiam habeant. non a Caesare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumis relictos, nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudio foret. quin, ut

10 ponensisque *M* condiciones *Agricola* 15 Sabini *Acidalius* pro|prior *M*

66. 2 vespa|ni *M* 3 et *punctis perperam not.* *M*[1] 5 superbiam] socordiam *Meiser* 6 laturo *Tiedke*: lauro sita *M* 7 sanem *M* 10 promittis. et *M* 12 extato *M, corr.* *M*[1] aemulo redituram *Rhenanus*: emulatore dituram *M*: aemulatore redituram *dett., Halm* 13 captium et captis diebus *M* 17 altiore *M*

censuram patris, ut tris consulatus, ut tot egregiae domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur. perstare militem, superesse studia populi; denique nihil atrocius eventurum quam in quod sponte ruant. moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant an per virtutem.

67 Surdae ad fortia consilia Vitellio aures: obruebatur animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus placabilem victorem relinqueret coniugi ac liberis. erat illi et fessa aetate parens; quae tamen paucis ante diebus opportuna morte excidium domus praevenit, nihil principatu filii adsecuta nisi luctum et bonam famam. XV kalendas Ianuarias audita defectione legionis cohortiumque, quae se Narniae dediderant, pullo amictu Palatio degreditur, maesta circum familia; ferebatur lecticula parvulus filius velut in funebrem pompam: voces populi blandae et intempestivae, miles minaci silentio.

68 Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor quem non commoveret illa facies, Romanum principem et generis humani paulo ante dominum relicta fortunae suae sede per populum, per urbem exire de imperio. nihil tale viderant, nihil audierant. repentina vis dictatorem Caesarem oppresserat, occultae Gaium insidiae, nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant, Piso et Galba tamquam in acie cecidere: in sua contione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et praesenti maestitiae

19 ut res *M* 20 degeret *M* audacia| *M probante Van der Vliet* 22 ruat *Nipperdey*

67. 1 obrueban|tur *M* 3 coniugis *M* 4 ante *secl. Müller* 5 filia *M* 7 legiones cohortium | quaeque *M* 9 famia *M*, *post* famia *spatium quattuor fere litterarum vacuum, dein sequitur novo versu* misso *etc.* c. 69, 23; *vide ad* c. 65 ferebatur] seu ferebatur *M*: simul ferebatur *Puteolanus*, *vide ad* c. 65

68. 6 occulte *M* 7 et Otho *post* Galba *inseruit Herwerden* 8 milites | miiites *M*

congruentia locutus — cedere se pacis et rei publicae causa, retinerent tantum memoriam sui fratremque et coniugem et innoxiam liberorum aetatem miserarentur —, simul filium protendens, modo singulis modo universis commendans, postremo fletu praepediente adsistenti consuli (Caecilius Simplex erat) exolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium, reddebat. aspernante consule, reclamantibus qui in contione adstiterant, ut in aede Concordiae positurus insignia imperii domumque fratris petiturus discessit. maior hic clamor obsistentium penatibus privatis, in Palatium vocantium. interclusum aliud iter, idque solum quo in sacram viam pergeret patebat: tum consilii inops in Palatium redit.

69 Praevenerat rumor eiurari ab eo imperium, scripseratque Flavius Sabinus cohortium tribunis ut militem cohiberent. igitur tamquam omnis res publica in Vespasiani sinum cecidisset, primores senatus et plerique equestris ordinis omnisque miles urbanus et vigiles domum Flavii Sabini complevere. illuc de studiis vulgi et minis Germanicarum cohortium adfertur. longius iam progressus erat quam ut regredi posset; et suo quisque metu, ne disiectos eoque minus validos Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma impellebant: sed quod in eius modi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumpsere. circa lacum Fundani descendentibus qui Sabinum comitabantur armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. modicum ibi proelium improviso tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus re trepida, quod tutissimum e praesentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite et quibusdam senatorum equi-

11 suam *M*, *corr.* M^1 19 hic] hinc *Haase*, *Halm* 20 inter clausum *M* quod *M* 21 sacra *M* 22 rediit *det.*, *Halm*

69. 1 iurari *M* 3 vespasianis *M* 4 cecidisset *b*, *Agricola*: cecississet *M*: cessisset *al.* 11 paucis *M*, *corr.* M^1 13 armati *Kraffert* 14 inprovisum *M*, *corr.* M^1 15 quod] quoque *M*, *corr.* M^1

tumque, quorum nomina tradere haud promptum est, quoniam victore Vespasiano multi id meritum erga partis simulavere. subierunt obsidium etiam feminae, inter quas maxime insignis Verulana Gratilla, neque liberos neque propinquos sed bellum secuta. Vitellianus miles socordi custodia clausos circumdedit; eoque concubia nocte suos liberos Sabinus et Domitianum fratris filium in Capitolium accivit, misso per neglecta ad Flavianos duces nuntio qui circumsideri ipsos et, ni subveniretur, artas res nuntiaret. noctem adeo quietam egit ut digredi sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat, et hibernus imber repente fusus oculos aurisque impediebat.

70 Luce prima Sabinus, antequam in vicem hostilia coeptarent, Cornelium Martialem e primipilaribus ad Vitellium misit cum mandatis et questu quod pacta turbarentur: simulationem prorsus et imaginem deponendi imperii fuisse ad decipiendos tot inlustris viros. cur enim e rostris fratris domum, imminentem foro et inritandis hominum oculis, quam Aventinum et penatis uxoris petisset? ita privato et omnem principatus speciem vitanti convenisse. contra Vitellium in Palatium, in ipsam imperii arcem regressum; inde armatum agmen emissum, stratam innocentium caedibus celeberrimam urbis partem, ne Capitolio quidem abstineri. togatum nempe se et unum e senatoribus: dum inter Vespasianum ac Vitellium proeliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortium iudicatur, iam Hispaniis Germaniisque et Britannia desciscentibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec

17 aut tradere haud *M* 19 maximae *M* 20 Gratilla *Ernesti*: gra|tilia *M* 23 domitianus *M*, *corr.* *M*[1] *post* accivit *spatium octo fere litterarum vacuum. proximo versu sequitur* erant qui, *vide ad* c. 65 24 ipsos et ni *Pichena*: ipsos se Ini *M* 25 artes *M*, *corr.* *M*[1]

70. 3 quaestu *M*: questum *Madvig* simulatione *M* 8 principatūs *M* contemnisse *M* 13 capti|vitatus *M* 14 germanisque *M*: Galliisque *Ritter*, *coll.* c. 44: Galliis Germaniisque *malebat* *Nipperdey*

ultro ad condiciones vocaretur. pacem et concordiam victis utilia, victoribus tantum pulchra esse. si conventionis paeniteat, non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani vix puberem — quantum occisis uno sene et uno iuvene profici? —: iret obviam legionibus et de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum proelii cessura. trepidus ad haec Vitellius pauca purgandi sui causa respondit, culpam in militem conferens, cuius nimio ardori imparem esse modestiam suam; et monuit Martialem ut per secretam aedium partem occulte abiret, ne a militibus internuntius invisae pacis interficeretur: ipse neque iubendi neque vetandi potens non iam imperator sed tantum belli causa erat.

Vixdum regresso in Capitolium Martiale furens miles 71
aderat, nullo duce, sibi quisque auctor. cito agmine forum et imminentia foro templa praetervecti erigunt aciem per adversum collem usque ad primas Capitolinae arcis fores. erant antiquitus porticus in latere clivi dextrae subeuntibus, in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant. neque illis manus nisi gladiis armatae, et arcessere tormenta aut missilia tela longum videbatur: faces in prominentem porticum iecere et sequebantur ignem ambustasque Capitolii fores penetrassent, ni Sabinus revulsas undique statuas, decora maiorum, in ipso aditu vice muri obiecisset. tum diversos Capitolii aditus invadunt iuxta lucum asyli et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. improvisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat. nec sisti poterant scandentes per coniuncta aedificia, quae ut in multa pace in altum edita solum Capitolii aequabant. hic ambigitur, ignem tectis obpugnatores iniecerint, an obsessi, quae crebrior fama, dum nitentis ac progressos depellunt. inde

18 seque| *M* 23 nimio ardori *Puteolanus*: nimius ardor *M probante Meiser* 24 secretam maedium *M*, *corr.* *M*[1] 25 a *om.* *M*

71. 4 colle *M* erant tanti|quitus *M*, *corr.* *M*[1] 16 sonum *M* 18 fama, dum . . . depellunt *Heraeus*: famam . . . depulerint *M*: fama, ita . . depulerint *Acidalius*: fama, ut . . . depellerent *Bezzenberger*: fama, flamma . . . depulerint *Meiser*: obsessis . . . fama . . . depulerit *sc.* ignis *Müller*: famam *in* fama *correcta Medicei lectionem defendit Valmaggi*

lapsus ignis in porticus adpositas aedibus; mox sustinentes fastigium aquilae vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. sic Capitolium clausis foribus indefensum et indireptum conflagravit.

72 Id facinus post conditam urbem luctuosissimum foedissimumque rei publicae populi Romani accidit, nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Iovis Optimi Maximi auspicato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Porsenna dedita urbe neque Galli capta temerare potuissent, furore principum excindi. arserat et ante Capitolium civili bello, sed fraude privata: nunc palam obsessum, palam incensum, quibus armorum causis? quo tantae cladis pretio stetit? pro patria bellavimus? voverat Tarquinius Priscus rex bello Sabino, ieceratque fundamenta spe magis futurae magnitudinis quam quo modicae adhuc populi Romani res sufficerent. mox Servius Tullius sociorum studio, dein Tarquinius Superbus capta Suessa Pometia hostium spoliis extruxere. sed gloria operis libertati reservata: pulsis regibus Horatius Pulvillus iterum consul dedicavit ea magnificentia quam immensae postea populi Romani opes ornarent potius quam augerent. isdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto quadringentorum quindecim annorum spatio L. Scipione C. Norbano consulibus flagraverat. curam victor Sulla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati eius negatum. Lutatii Catuli nomen inter tanta Caesarum opera usque ad Vitellium mansit. ea tunc aedes cremabatur.

19 Inp (in porticus) *ante* ignis *scripserat, dein in* ignis *mutare incipiebat, postremo del. librarius* 20 vertere *M*
72. 4 optimum *M* 9 stetit *om. det., del. Acidalius quem secutus* pretio? . . . bellavimus? *distinxit Freinsheim*: quo tanta clades pretio stetit? *Pichena*: pretio? scilicet . . . bellavimus *Acidalius*: pretio? stetit dum . . . bellavimus *Haase, Halm* 14 gloria| *M*: gloria patrati *Ritter, coll.* c. 64 15 pulvilius *M* consule *M, corr.* M^1 18 quindecim] viginti quinque *Lipsius* 19 Norbano consulibus] norbanacos| *M* 21 tanta] ta *M*: tot *Pichena*

73 Sed plus pavoris obsessis quam obsessoribus intulit. quippe Vitellianus miles neque astu neque constantia inter dubia indigebat: ex diverso trepidi milites, dux segnis et velut captus animi non lingua, non auribus competere, neque alienis consiliis regi neque sua expedire, huc illuc clamoribus hostium circumagi, quae iusserat vetare, quae vetuerat iubere: mox, quod in perditis rebus accidit, omnes praecipere, nemo exequi; postremo abiectis armis fugam et fallendi artis circumspectabant. inrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine ferro flammisque miscent. pauci militarium virorum, inter quos maxime insignes Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, pugnam ausi obtruncantur. Flavium Sabinum inermem neque fugam coeptantem circumsistunt, et Quintium Atticum consulem, umbra honoris et suamet vanitate monstratum, quod edicta in populum pro Vespasiano magnifica, probrosa adversus Vitellium iecerat. ceteri per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clientium contecti et inter sarcinas abditi. fuere qui excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogitantes respondentesve audaciam pro latebra haberent.

74 Domitianus prima inruptione apud aedituum occultatus, sollertia liberti lineo amictu turbae sacricolarum immixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum paternum clientem iuxta Velabrum delituit. ac potiente rerum patre, disiecto aeditui contubernio, modicum sacellum Iovi Conservatori aramque posuit casus suos in marmore expressam; mox imperium adeptus Iovi Custodi templum ingens seque in sinu dei sacravit. Sabinus et Atticus onerati catenis et ad Vitellium ducti nequaquam infesto sermone vultuque excipiuntur,

73. 1 *ante* pavoris *sed ita ut adiungatur litterae* p *scripta est in codice littera* i, *ut videtur; unde Andresen* id *vel* id incendium *coniecit* 11 insignis *M* 18 fidem *M*, *corr.* M^1 protecti *Nipperdey* 19 quo . . . noscebantur *secl. Nipperdey*

frementibus qui ius caedis et praemia navatae operae petebant. clamore a proximis orto sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. stantem pro gradibus Palatii Vitellium et preces parantem pervicere ut absisteret: tum confossum laceratumque et absciso capite truncum corpus Sabini in Gemonias trahunt.

75 Hic exitus viri haud sane spernendi. quinque et triginta stipendia in re publica fecerat, domi militiaeque clarus. innocentiam iustitiamque eius non argueres; sermonis nimius erat: id unum septem annis quibus Moesiam, duodecim quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. in fine vitae alii segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum credidere. quod inter omnis constiterit, ante principatum Vespasiani decus domus penes Sabinum erat. caedem eius laetam fuisse Muciano accepimus. ferebant plerique etiam paci consultum dirempta aemulatione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris, alter consortem imperii cogitaret. sed Vitellius consulis supplicium poscenti populo restitit, placatus ac velut vicem reddens, quod interrogantibus quis Capitolium incendisset, se reum Atticus obtulerat eaque confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse et a partibus Vitellii amolitus videbatur.

76 Isdem diebus L. Vitellius positis apud Feroniam castris excidio Tarracinae imminebat, clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi moenia neque periculum in aperto audebant. praeerat, ut supra memoravimus, Iulianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus, lascivia socordiaque

74. 10 e|novatae *M*: enavatae *al.* 11 a *om. M*: e *Baiter* 13 parantem M^2: parentem *M* 14 confossus *M*, *corr.* M^1 laceratumque *Nipperdey*: conlace|ratumque *M*

75. 4 duodecim] septem *vel* totidem *Borghesi*: octo *vel* novem *Ritter* 10 direpta *M* 15 temporis *M*

76. 1 Feroniae *malebat Heraeus* 2 terraci|nae *M* 5 pollinaris *M*

gladiatorum magis quam ducum similes. non vigilias agere, non intuta moenium firmare: noctu dieque fluxi et amoena litorum personantes, in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. paucos ante dies discesserat Apinius Tiro donisque ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis plus invidiae quam virium partibus addebat.

77 Interim ad L. Vitellium servus Vergilii Capitonis perfugit pollicitusque, si praesidium acciperet, vacuam arcem traditurum, multa nocte cohortis expeditas summis montium iugis super caput hostium sistit: inde miles ad caedem magis quam ad pugnam decurrit. sternunt inermos aut arma capientis et quosdam somno excitos, cum tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. pauci gladiatorum resistentes neque inulti cecidere: ceteri ad navis ruebant, ubi cuncta pari formidine implicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. sex Liburnicae inter primum tumultum evasere, in quis praefectus classis Apollinaris; reliquae in litore captae, aut nimio ruentium onere pressas mare hausit. Iulianus ad L. Vitellium perductus et verberibus foedatus in ore eius iugulatur. fuere qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent, tamquam gladio militari cincta inter luctum cladisque expugnatae Tarracinae superbe saeveque egisset. ipse lauream gestae prospere rei ad fratrem misit, percontatus statim regredi se an perdomandae Campaniae insistere iuberet. quod salutare non modo partibus Vespasiani, sed rei publicae fuit. nam si recens victoria miles et super insitam pervicaciam secundis ferox Romam contendisset, haud parva mole certatum nec sine

7 diuque *Wurm*, *coll.* ii. 5, *A.* xv. 12

77. 1 servūs *M* Verginii *Puteolanus*, *Halm*, *coll.* iv. 3 3 traditurum *b*: tradi futurum *M* 11 liburnice *M* 12 reliquas *M* aut] ut *M* *fortasse* irruentium *Nipperdey* 15 incesserent *b*: incesserant *M* 16 cinc|tam *M* terracinae *M*, *corr.* *M*[1] 22 parvam *M*, *corr.* *M*[1]

exitio urbis foret. quippe L. Vitellio quamvis infami inerat industria, nec virtutibus, ut boni, sed quo modo pessimus quisque, vitiis valebat.

78 Dum haec in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia Vespasiani exercitus festos Saturni dies Ocriculi per otium agitabat. causa tam pravae morae ut Mucianum opperirentur. nec defuere qui Antonium suspicionibus arguerent tamquam dolo cunctantem post secretas Vitellii epistulas, quibus consulatum et nubilem filiam et dotalis opes pretium proditionis offerebat. alii ficta haec et in gratiam Muciani composita; quidam omnium id ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum quam inferre, quando validissimae cohortes a Vitellio descivissent, et abscisis omnibus praesidiis cessurus imperio videbatur: sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini corrupta, qui sumptis temere armis munitissimam Capitolii arcem et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem adversus tris cohortis tueri nequivisset. haud facile quis uni adsignaverit culpam quae omnium fuit. nam et Mucianus ambiguis epistulis victores morabatur, et Antonius praepostero obsequio, vel dum regerit invidiam, crimen meruit; ceterique duces dum peractum bellum putant, finem eius insignivere. ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus praemissus, ut transversis itineribus per agrum Sabinum Salaria via urbem introiret, satis maturaverat, donec obsessi Capitolii fama cunctos simul exciret.

79 Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra multo iam noctis serum auxilium venit. illic interfectum Sabinum, conflagrasse Capitolium, tremere urbem, maesta omnia accepit; plebem quoque et servitia pro Vitellio armari nuntiabatur. et Petilio Ceriali equestre proelium adversum fuerat; namque

24 bonis *M*, *corr.* *M*[1] modo *del.* *Eussner*
78. 2 festo *M* 3 prave *M* 9 validissime *M* 17 regerit *Pichena*: regeret *M*
79. 5 prorelium *M* adversus *M*, *corr.* *M*[1]

incautum et tamquam ad victos ruentem Vitelliani, interiectus equiti pedes, excepere. pugnatum haud procul urbe inter aedificia hortosque et anfractus viarum, quae gnara Vitellianis, incomperta hostibus metum fecerant. neque omnis eques concors, adiunctis quibusdam, qui nuper apud Narniam dediti fortunam partium speculabantur. capitur praefectus alae Iulius Flavianus; ceteri foeda fuga consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus.

80 Eo successu studia populi aucta; vulgus urbanum arma cepit. paucis scuta militaria, plures raptis quod cuique obvium telis signum pugnae exposcunt. agit grates Vitellius et ad tuendam urbem prorumpere iubet. mox vocato senatu deliguntur legati ad exercitus ut praetexto rei publicae concordiam pacemque suaderent. varia legatorum sors fuit. qui Petilio Ceriali occurrerant extremum discrimen adiere, aspernante milite condiciones pacis. vulneratur praetor Arulenus Rusticus: auxit invidiam super violatum legati praetorisque nomen propria dignatio viri. pulsantur comites, occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus: et ni dato a duce praesidio defensi forent, sacrum etiam inter exteras gentis legatorum ius ante ipsa patriae moenia civilis rabies usque in exitium temerasset. aequioribus animis accepti sunt qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed duci plus auctoritatis.

81 Miscuerat se legatis Musonius Rufus equestris ordinis, studium philosophiae et placita Stoicorum aemulatus; coeptabatque permixtus manipulis, bona pacis ac belli discrimina disserens, armatos monere. id plerisque ludibrio, pluribus taedio: nec deerant qui propellerent proculcarentque,

12 Iulius *Agricola*: tulius *M*: Tullius *dett. probante Van der Vliet, coll.* iv. 68

80. 1 aucti *M, corr. M*[1] 2 rapti *M* 3 vitellium *M* 4 vocatis *M, corr. M*[1] 8 condiones *M*, ti *superscr. m. recentior* 9 arulenius *M* 10 pulsantur *Kiessling*: palantur *M*: pelluntur *b, Meiser* 12 inter] in *M probante Ernesti, sed coll.* iv. 1

ni admonitu modestissimi cuiusque et aliis minitantibus omisisset intempestivam sapientiam. obviae fuere et virgines Vestales cum epistulis Vitellii ad Antonium scriptis: eximi supremo certamini unum diem postulabat: si moram interiecissent, facilius omnia conventura. virgines cum honore dimissae; Vitellio rescriptum Sabini caede et incendio Capitolii dirempta belli commercia.

82 Temptavit tamen Antonius vocatas ad contionem legiones mitigare, ut castris iuxta pontem Mulvium positis postera die urbem ingrederentur. ratio cunctandi, ne asperatus proelio miles non populo, non senatui, ne templis quidem ac delubris deorum consuleret. sed omnem prolationem ut inimicam victoriae suspectabant; simul fulgentia per collis vexilla, quamquam imbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitus fecerant. tripertito agmine pars, ut adstiterat, Flaminia via, pars iuxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Salariam Collinae portae propinquabat. plebs invectis equitibus fusa; miles Vitellianus trinis et ipse praesidiis occurrit. proelia ante urbem multa et varia, sed Flavianis consilio ducum praestantibus saepius prospera. ii tantum conflictati sunt qui in partem sinistram urbis ad Sallustianos hortos per angusta et lubrica viarum flexerant. superstantes maceriis hortorum Vitelliani ad serum usque diem saxis pilisque subeuntis arcebant, donec ab equitibus, qui porta Collina inruperant, circumvenirentur. concurrere et in campo Martio infestae acies. pro Flavianis fortuna et parta totiens victoria: Vitelliani desperatione sola ruebant, et quamquam pulsi, rursus in urbe congregabantur.

83 Aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos, rursus illos clamore et plausu fovebat.

81. 9 certamine *M* Inter Iecissecissent *M* 12 direpta *M*
82. 2 mulvi *M* 3 diem *M, corr.* M^1 8 adsisterat *M* 11 oc|curit *M* 19 prosluvianis *M*: profluvianis M^1
83. 2 *ante* rursus *in margine* modo *addidit* M^2 *et del.* M^3

quotiens pars altera inclinasset, abditos in tabernis aut si quam in domum perfugerant, erui iugularique expostulantes parte maiore praedae potiebantur: nam milite ad sanguinem et caedis obverso spolia in vulgus cedebant. saeva ac deformis urbe tota facies: alibi proelia et vulnera, alibi balineae popinaeque; simul cruor et strues corporum, iuxta scorta et scortis similes; quantum in luxurioso otio libidinum, quidquid in acerbissima captivitate scelerum, prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et lascivire. conflixerant *et* ante armati exercitus in urbe, bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus, nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas et ne minimo quidem temporis voluptates intermissae: velut festis diebus id quoque gaudium accederet, exultabant, fruebantur, nulla partium cura, malis publicis laeti.

Plurimum molis in obpugnatione castrorum fuit, 84 quae acerrimus quisque ut novissimam spem retinebant. eo intentius victores, praecipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem tormenta aggeres facesque, quidquid tot proeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari clamitantes. urbem senatui ac populo Romano, templa dis reddita: proprium esse militis decus in castris: illam patriam, illos penatis. ni statim recipiantur, noctem in armis agendam. contra Vitelliani, quamquam numero fatoque dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore foedare suprema victis solacia amplectebantur. multi semianimes super turris et propugnacula moenium expiravere: convulsis portis reliquus globus obtulit se victoribus, et ceci-

7 Iacies *M*, fa *superscr. m. rec.* alibi] alii *M* 8 simul *secl. Nipperdey* cruoret et *M*, *supra* ret *eam formam litterae* r *superscr. qua vocabula clauduntur M*[1] 12 et ante *Ritter*: ante *M* silla *M* 13 L. Cinna *Ritter*, *Halm*

84. 5 aggerem *Ritter*. *Halm* falcesque *Ritter* 6 periculis *M*, *corr. M*[1] consu|mari *M*

dere omnes contrariis vulneribus, versi in hostem: ea cura etiam morientibus decori exitus fuit.

Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur, ut si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortis fratremque perfugeret. dein mobilitate ingenii et, quae natura pavoris est, cum omnia metuenti praesentia maxime displicerent, in Palatium regreditur vastum desertumque, dilapsis etiam infimis servitiorum aut occursum eius declinantibus. terret solitudo et tacentes loci; temptat clausa, inhorrescit vacuis; fessusque misero errore et pudenda latebra semet occultans ab Iulio Placido tribuno cohortis protrahitur. vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo inlacrimante: deformitas exitus misericordiam abstulerat. obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto ictu per iram, vel quo maturius ludibrio eximeret, an tribunum adpetierit, in incerto fuit: aurem tribuni amputavit ac statim confossus est.

85 Vitellium infestis mucronibus coactum modo erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentis statuas suas, plerumque rostra aut Galbae occisi locum contueri, postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. una vox non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti se tamen imperatorem eius fuisse respondit; ac deinde ingestis vulneribus concidit. et vulgus eadem pravitate insectabatur interfectum qua foverat viventem.

86 Patrem illi . . . Luceriam. septimum et quinquagensimum

15 versi in hostem *ut glossam suspicatur Ernesti* 17 Aventinum *secl. Nipperdey ut glossam ex* c. 70 25 latebras *M, corr.* M^1 26 poene *M* 29 abstulerant *M, corr.* M^1 militibus (Vitellium . . . in incerto fuit) aurem *distinxit Meiser*

85. 7 pravitatem *M, corr.* M^1

86. 1 Patrem . . . Luceriam] patria illi Luceria *Oberlin* : patria illi . . . Nuceria *Gruter e Suet. Vit.* 1 : *lacunam primus suspicatus est Weissenborn* : patrem illi Lucium Vitellium censorem ac ter consulem fuisse memoravi, patriam habuit Luceriam *supplevit Andresen*

aetatis annum explebat, consulatum, sacerdotia, nomen locumque inter primores nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. principatum ei detulere qui ipsum non noverant: studia exercitus raro cuiquam bonis artibus quaesita perinde adfuere quam huic per ignaviam. inerat tamen simplicitas ac liberalitas, quae, ni adsit modus, in exitium vertuntur. amicitias dum magnitudine munerum, non constantia morum contineri putat, meruit magis quam habuit. rei publicae haud dubie intererat Vitellium vinci, sed imputare perfidiam non possunt qui Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent.

Praecipiti in occasum die ob pavorem magistratuum senatorumque, qui dilapsi ex urbe aut per domos clientium semet occultabant, vocari senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces partium progressum et Caesarem consalutatum miles frequens utque erat in armis in paternos penatis deduxit.

4 prin|patum *M* ei detulere *Rhenanus*: eidem tulere *M* 8 magnitudinem *M*, *corr.* *M*[1] 9 contineri *Acidalius*: continere *M probante Walther* 10 vicinis *M* 13 precipit *M*

CORNELII TACITI

HISTORIARVM

LIBER IV

INTERFECTO Vitellio bellum magis desierat quam pax 1
coeperat. armati per urbem victores implacabili odio victos consectabantur: plenae caedibus viae, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. ac mox augescente licentia scrutari ac protrahere abditos; si quem procerum habitu et iuventa conspexerant, obtruncare nullo militum aut populi discrimine. quae saevitia recentibus odiis sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam. nihil usquam secretum aut clausum sinebant, Vitellianos occultari simulantes. initium id perfringendarum domuum, vel si resisteretur, causa caedis; nec deerat egentissimus quisque e plebe et pessimi servitiorum prodere ultro ditis dominos, alii ab amicis monstrabantur. ubique lamenta, conclamationes et fortuna captae urbis, adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. duces partium accendendo civili bello acres, temperandae victoriae impares, quippe inter turbas et discordias pessimo cuique plurima vis, pax et quies bonis artibus indigent.

Nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat, 2
nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat. praefectura praetorii penes Arrium Varum,

1. 4 fors M^2 *in margine*: sors *M* 6 conspexerat *M*, *corr.* M^1 obtruncaret *M*, *corr.* M^1 10 domum| *M* 12 pessimis *M*, *corr.* M^1 13 ubi *M*, que *superscr. et in margine* ubique M^1 14 fortunae *M* 16 accendo *M* 17 inter *Wurm*: in *M*

summa potentiae in Primo Antonio. is pecuniam familiamque e principis domo quasi Cremonensem praedam rapere: ceteri modestia vel ignobilitate ut in bello obscuri, ita praemiorum expertes. civitas pavida et servitio parata occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus extinguique reliqua belli postulabat: praemissi Ariciam equites, agmen legionum intra Bovillas stetit. nec cunctatus est Vitellius seque et cohortis arbitrio victoris permittere, et miles infelicia arma haud minus ira quam metu abiecit. longus deditorum ordo saeptus armatis per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed tristes et truces et adversum plausus ac lasciviam insultantis vulgi immobiles. paucos erumpere ausos circumiecti pressere; ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum, et quamquam inter adversa, salva virtutis fama. dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in principatu eius vigilantior, nec perinde prosperis socius quam adversis abstractus.

3 Isdem diebus Lucilius Bassus cum expedito equite ad componendam Campaniam mittitur, discordibus municipiorum animis magis inter semet quam contumacia adversus principem. viso milite quies et minoribus coloniis impunitas: Capuae legio tertia hiemandi causa locatur et domus inlustres adflictae, cum contra Tarracinenses nulla ope iuvarentur. tanto proclivius est iniuriae quam beneficio vicem exolvere, quia gratia oneri, ultio in quaestu habetur. solacio fuit servus Vergilii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo adfixus in isdem anulis quos acceptos a Vitellio gestabat. at Romae senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit, laetus et spei certus, quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Ger-

2. 7 occupare *Rhenanus* 8 tarracinam *M*, *corr.* M^1 9 arciam *M* 13 septus *M* 14 plasus *M* 16 oppressere *Faernus*, *Halm* 18 fratri *Faernus*, *Halm*

3. 9 Verginii *Puteolanus*, *coll.* iii. 77 13 germanis *M*, i *superscr.* M^2

maniis, mox Illyrico, postquam Aegyptum Iudaeam Syriamque et omnis provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe cepisse finem videbantur: addidere alacritatem Vespasiani litterae tamquam manente bello scriptae. ea prima specie forma; ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se, et rei publicae egregia. nec senatus obsequium deerat: ipsi consulatus cum Tito filio, praetura Domitiano et consulare imperium decernuntur.

4 Miserat et Mucianus epistulas ad senatum, quae materiam sermonibus praebuere. si privatus esset, cur publice loqueretur? potuisse eadem paucos post dies loco sententiae dici. ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine libertate: id vero erga rem publicam superbum, erga principem contumeliosum, quod in manu sua fuisse imperium donatumque Vespasiano iactabat. ceterum invidia in occulto, adulatio in aperto erant: multo cum honore verborum Muciano triumphalia de bello civium data, sed in Sarmatas expeditio fingebatur. adduntur Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio Varo praetoria insignia. mox deos respexere; restitui Capitolium placuit. eaque omnia Valerius Asiaticus consul designatus censuit: ceteri vultu manuque, pauci, quibus conspicua dignitas aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus adsentiebantur. ubi ad Helvidium Priscum praetorem designatum ventum, prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, * * falsa aberant, et studiis senatus attollebatur. isque praecipuus illi dies magnae offensae initium et magnae gloriae fuit.

5 Res poscere videtur, quoniam iterum in mentionem

15 lustraverat *M*, *corr.* M^1 19 et rei publicae *I. Gronovius*: et RP.| *M*: de republica *Muretus*, *Halm* 21 consularem *M*, *corr.* M^1

4. 1 senatus *M*, *corr.* M^1 8 erat *M*, n *superscr.* M^1 9 civium *Walther*: civilium *M* 11 respere| *M* 16 ut *om. b* 17 bonum] novum *Halm*, *coll.* ii. 99 principem] *post* principem *suppl.* ita *Agricola*: ita adulationis expertem *Lipsius*: ita pro re publica decoram. adulationum *Heraeus*: ita ipsi decoram; quippe *Andresen*

incidimus viri saepius memorandi, ut vitam studiaque eius, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus [regione Italiae Carecina] e municipio Cluviis, patre, qui ordinem primi pili duxisset, ingenium inlustre altioribus studiis iuvenis admodum dedit, non, ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita rem publicam capesseret. doctores sapientiae secutus est, qui sola bona quae honesta, mala tantum quae turpia, potentiam nobilitatem ceteraque extra animum neque bonis neque malis adnumerant. quaestorius adhuc a Paeto Thrasea gener delectus e moribus soceri nihil aeque ac libertatem hausit, civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus.

6 Erant quibus adpetentior famae videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur. ruina soceri in exilium pulsus, ut Galbae principatu rediit, Marcellum Eprium, delatorem Thraseae, accusare adgreditur. ea ultio, incertum maior an iustior, senatum in studia diduxerat: nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. primo minax certamen et egregiis utriusque orationibus testatum; mox dubia voluntate Galbae, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus, variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium aut constantiam requirentium.

Ceterum eo senatus die quo de imperio Vespasiani censebant, placuerat mitti ad principem legatos. hinc inter Hel-

5. 4 [regione Italiae Carecina] e municipio Cluviis *Haase et Nipperdey. uncos posuit Nipperdey*, regione Italiae *iam incluserat Ernesti*: regione italiae care|cinae municipio cluvios *M* (cluvio *M*[1]): origine Italica (*Lipsius*) e Caracinae (*Madvig*) municipio Cluviis *Halm*: *codicis scripturam tuentur Nissen et Van der Vliet nisi quatenus hic* Carecina e municipio Cluvia *in textum recepit* patrem *M, corr. M*[1] 6 non ut plerique| *M, post* plerique *suppl.* ut *dett.*, quo *Weissenborn*: non ut, ut *Spengel* 8 sapientiae *det.*: sapientium *M probante Walther* 10 ceteraque quae *Agricola*

6. 7 testatum mox *sine interstinctione Bötticher*

vidium et Eprium acre iurgium: Priscus eligi nominatim a magistratibus iuratis, Marcellus urnam postulabat, quae consulis designati sententia fuerat.

7 Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat ne aliis electis posthabitus crederetur. paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quaerente Helvidio quid ita Marcellus iudicium magistratuum pavesceret: esse illi pecuniam et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur. sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. pertinere ad utilitatem rei publicae, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus auris imperatoris imbuant. fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio; quorum accusatores etiam si puniri non oporteat, ostentari non debere. hoc senatus iudicio velut admoneri principem quos probet, quos reformidet. nullum maius boni imperii instrumentum quam bonos amicos esse. satis Marcello quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit: frueretur praemiis et impunitate, Vespasianum melioribus relinqueret.

8 Marcellus non suam sententiam impugnari, sed consulem designatum censuisse dicebat, secundum vetera exempla quae sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. nihil evenisse cur antiquitus instituta exolescerent aut principis honor in cuiusquam contumeliam verteretur; sufficere omnis obsequio. id magis vitandum ne pervicacia quorundam inritaretur animus novo principatu suspensus et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. se meminisse temporum quibus natus sit, quam civi-

13 prium *M*, e *superscr.* M^1 14 nurnam *M*
7. 1 studio *M*, *corr.* M^1 2 crederentur *M*, *corr.* M^1 3 querente *M* 12 Sentio] Seneca *al.*: Senecione *Gudeman* 17 inpunitatem *M*. *corr.* M^1
8. 1 consule M^1 *per errorem* 7 principatu *ex* principis *corr.* M^1

tatis formam patres avique instituerint; ulteriora mirari, praesentia sequi; bonos imperatores voto expetere, qualiscumque tolerare. non magis sua oratione Thraseam quam iudicio senatus adflictum; saevitiam Neronis per eius modi imagines inlusisse, nec minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exilium. denique constantia fortitudine Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu, qui simul servierit. suadere etiam Prisco ne supra principem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coerceret. quo modo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. haec magnis utrimque contentionibus iactata diversis studiis accipiebantur. vicit pars quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum adnitentibus retinere morem; et splendidissimus quisque eodem inclinabat metu invidiae, si ipsi eligerentur.

9 Secutum aliud certamen. praetores aerarii (nam tum a praetoribus tractabatur aerarium) publicam paupertatem questi modum impensis postulaverant. eam curam consul designatus ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem principi reservabat: Helvidius arbitrio senatus agendum censuit. cum perrogarent sententias consules, Vulcacius Tertullinus tribunus plebis intercessit ne quid super tanta re principe absente statueretur. censuerat Helvidius ut Capitolium publice restitueretur, adiuvaret Vespasianus. eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit: fuere qui et meminissent.

10 Tum invectus est Musonius Rufus in P. Celerem, a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum arguebat. ea cognitione renovari odia accusationum videbantur.

16 se] sed *Godley* 23 mallebat *M*
9. 3 consul M^1 : curam *M* designatūs *M* 6 Volcatius *vulgo* tertullinus *M*, *sed* i *ex* u *corr.* M^1 8 absentes *M*, *corr.* M^1 10 oblivione *Madvig*
10. 3 accusatorum *Nipperdey*

sed vilis et nocens reus protegi non poterat: quippe Sorani sancta memoria; Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amicitiae cuius se magistrum ferebat. proximus dies causae destinatur; nec tam Musonius aut Publius quam Priscus et Marcellus ceterique, motis ad ultionem animis, expectabantur.

11 Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non princeps in civitate essent, Mucianus urbem ingressus cuncta simul in se traxit. fracta Primi Antonii Varique Arrii potentia, male dissimulata in eos Muciani iracundia, quamvis vultu tegeretur. sed civitas rimandis offensis sagax verterat se transtuleratque: ille unus ambiri, coli. nec deerat ipse, stipatus armatis domos hortosque permutans, apparatu incessu excubiis vim principis amplecti, nomen remittere. plurimum terroris intulit caedes Calpurnii Galeriani. is fuit filius Gai Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne et decora ipsius iuventa rumore vulgi celebrabantur, erantque in civitate adhuc turbida et novis sermonibus laeta qui principatus inanem ei famam circumdarent. iussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragensimum ab urbe lapidem Appia via fuso per venas sanguine extinguitur. Iulius Priscus praetoriarum sub Vitellio cohortium praefectus se ipse interfecit, pudore magis quam necessitate. Alfenus Varus ignaviae infamiaeque suae superfuit. Asiaticus (is enim libertus) malam potentiam servili supplicio expiavit.

12 Isdem diebus crebrescentem cladis Germanicae famam nequaquam maesta civitas excipiebat; caesos exercitus,

6 cuius . . . ferebat *post* Baream *ponebat Urlichs probante Nipperdey* 9 ad ultionem *Lipsius*: adulationem M^1: adulationibus *M*

11. 1 partes *M* 3 esset *Gudeman* 7 stipatis *M* 10 cedem *M* 11 ipsius *ed. Spirensis*: ipsi *M* 13 et] ei *M* 20 is enim *Döderlein*: enim is *M*: etenim is *Ernesti*: is *om. ed. Spirensis*: enim *secl. Nipperdey*: is libertus *secl. Ritter*: Asiaticus enim (is libertus) *distinxit Puteolanus, glossam suspicatur Ernesti*

capta legionum hiberna, descivisse Gallias non ut mala loquebantur. id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Chattorum, seditione domestica pulsi extrema Gallicae orae vacua cultoribus simulque insulam iuxta sitam occupavere, quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit. nec opibus (rarum in societate validiorum) attritis viros tantum armaque imperio ministrant, diu Germanicis bellis exerciti, mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. erat et domi delectus eques, praecipuo nandi studio, arma equosque retinens integris turmis Rhenum perrumpere . . .

13 Iulius Paulus et Iulius Civilis regia stirpe multo ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito falso rebellionis crimine interfecit; iniectae Civili catenae, missusque ad Neronem et a Galba absolutus sub Vitellio rursus discrimen adiit, flagitante supplicium eius exercitu: inde causae irarum spesque ex malis nostris. sed Civilis ultra quam barbaris solitum ingenio sollers et Sertorium se aut Annibalem ferens simili oris dehonestamento, ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium praetendit, missis sane ad eum Primi Antonii litteris, quibus avertere accita Vitellio auxilia et tumultus Germanici specie retentare legiones iubebatur. eadem Hordeonius Flaccus praesens monuerat, inclinato in Vespa-

12. 8 iuxta *Walch*: iuvata *M* sit|an *M* 9 rarum *Tiedke*: romanis *M*, *secl. Van der Vliet* 10 adtritis *Tiedke*: adtriti *M*, *Van der Vliet* 11 ministrabant *Wurm* 12 gloriam *M*, *corr.* M^1 13 erant *M*: adsuerat *vel* insuerat *Heinisch* 14 studio et *Müller* 15 perrumpere| *M*, *post* perrumpere *lacunam notavit Halm*: suetus *vel* solitus *vel* exercitus *suppl. Pichena*

13. 1 Iulius Civilis *Ritter*, *Halm*: claudius civilis *M*: Iulius Civilis et Claudius Paulus *Heraeus*, *unde* Claudius Paulus et Iulius Civilis *coni. Halm* multos *M* 2 anteibat *M*, *corr.* M^1 5 adit *M* 7 haud *M* 11 averteret *M*, *corr.* M^1 a Vitellio *dett.*, *Halm* 13 vespano *M*: vespanum M^1

sianum animo et rei publicae cura, cui excidium adventabat, si redintegratum bellum et tot armatorum milia Italiam inrupissent.

14 Igitur Civilis desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, novare res hoc modo coepit. iussu Vitellii Batavorum iuventus ad dilectum vocabatur, quem suapte natura gravem onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent: rursus impubes et forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. hinc invidia, et compositae seditionis auctores perpulere ut dilectum abnuerent. Civilis primores gentis et promptissimos vulgi specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac laetitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus iniurias et raptus et cetera servitii mala enumerat: neque enim societatem, ut olim, sed tamquam mancipia haberi: quando legatum, gravi quidem comitatu et superbo, cum imperio venire? tradi se praefectis centurionibusque: quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et varia praedandi vocabula. instare dilectum quo liberi a parentibus, fratres a fratribus velut supremum dividantur. numquam magis adflictam rem Romanam nec aliud in hibernis quam praedam et senes: attollerent tantum oculos et inania legionum nomina ne pavescerent. at sibi robur peditum equitumque, consanguineos Germanos, Gallias idem cupientis. ne Romanis quidem ingratum id bellum, cuius ambiguam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriae rationem non reddi.

15 Magno cum adsensu auditus barbaro ritu et patriis execrationibus universos adigit. missi ad Canninefatis qui

14. 3 dilectus *M*, *corr.* *M*[1] 6 inpubes set *M*, *pr.* s *del.* *M*[1] : inpubes et *coniecerat Halm* : inpubes sed *vulgo* 8 compositae *det.* : compositi *M* 14 *ita distinxit Wurm* : superbo cum imperio *vulgo* 17 apparentibus *M*, *pr.* p *del.* *M*[1] 20 at tollerent *M* 22 cupientibus *M*, *corr.* *M*[1]

15. 1 ritus *M*, *corr.* *M*[1] et *del.* *Eussner* 2 canine fates *M*: Cannenefates *W. Heraeus*, *conf.* cc. 32, 56, 79, 85

consilia sociarent. ea gens partem insulae colit, origine lingua virtute par Batavis; numero superantur. mox occultis nuntiis pellexit Britannica auxilia, Batavorum cohortis missas in Germaniam, ut supra rettulimus, ac tum Mogontiaci agentis. erat in Canninefatibus stolidae audaciae Brinno, claritate natalium insigni; pater eius multa hostilia ausus Gaianarum expeditionum ludibrium impune spreverat. igitur ipso rebellis familiae nomine placuit impositusque scuto more gentis et sustinentium umeris vibratus dux deligitur. statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna proximo †occupata† Oceano inrumpit. nec providerant impetum hostium milites, nec, si providissent, satis virium ad arcendum erat: capta igitur ac direpta castra. dein vagos et pacis modo effusos lixas negotiatoresque Romanos invadunt. simul excidiis castellorum imminebant, quae a praefectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. signa vexillaque et quod militum in superiorem insulae partem congregantur, duce Aquilio primipilari, nomen magis exercitus quam robur: quippe viribus cohortium abductis Vitellius e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis oneraverat.

16 Civilis dolo grassandum ratus incusavit ultro praefectos quod castella deseruissent: se cum cohorte, cui praeerat, Canninefatem tumultum compressurum, illi sua quisque hiberna repeterent. subesse fraudem consilio et dispersas cohortis facilius opprimi, nec Brinnonem ducem eius

7 canine ne fatibus *M*, ne *del.* M^2 8 insigni| *M*: insignis *Kiessling* 10 homine *M*, *corr.* M^1 11 vibratis *M*, *corr.* M^1 13 proxima (proximo M^1, *in textu et in margine*) occupata oceano *M*: occupata *obelo notavi*: proxima [occupata] oceano *Urlichs*, *Novák*: proxima occupatum oceano *Weissenborn*: proxima (proximo *Müller*) accubantia oceano *Meiser*: proxima applicata o. *Polster*, *unde* proximo applicata o. *Andresen* providerant *ed. Spirensis*: praeviderant *M* 14 praevidissent *al.* 22 Germanorumque] Gugernorumque *Ritter*: Cugernorumque *Müller*: Tungrorumque *Heraeus*

16. 2 sesecum *M*, *post.* se *del.* M^1 3 can|ninefatem *M*, *item v.* 8, *cf. supra* c. 15

belli, sed Civilem esse patuit, erumpentibus paulatim indiciis, quae Germani, laeta bello gens, non diu occultaverant. ubi insidiae parum cessere, ad vim transgressus Canninefatis, Frisios, Batavos propriis cuneis componit: derecta ex diverso acies haud procul a flumine Rheno et obversis in hostem navibus, quas incensis castellis illuc adpulerant. nec diu certato Tungrorum cohors signa ad Civilem transtulit, perculsique milites improvisa proditione a sociis hostibusque caedebantur. eadem etiam *in* navibus perfidia: pars remigum e Batavis tamquam imperitia officia nautarum propugnatorumque impediebant; mox contra tendere et puppis hostili ripae obicere: ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentis, trucidant, donec universa quattuor et viginti navium classis transfugeret aut caperetur.

Clara ea victoria in praesens, in posterum usui; ar- 17
maque et navis, quibus indigebant, adepti magna per Germanias Galliasque fama libertatis auctores celebrabantur. Germaniae statim misere legatos auxilia offerentis: Galliarum societatem Civilis arte donisque adfectabat, captos cohortium praefectos suas in civitates remittendo, cohortibus, abire an manere mallent, data potestate. manentibus honorata militia, digredientibus spolia Romanorum offerebantur: simul secretis sermonibus admonebat malorum, quae tot annis perpessi miseram servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quamquam tributorum expertis, arma contra communis dominos cepisse; prima acie fusum victumque Romanum. quid si Galliae iugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci. ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Aeduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas, vereque reputantibus

6 esse *del.*: eius *M*, *repetita lectione v. precedentis* 10 acie *Pichena* et] est *Madvig* 11 quasi *M* 14 in *add. Wurm* remigium *M* 15 nau|torum *M*
17. 4 Germani *Ritter* 13 exuant, quantum *distinxit Döderlein*

Galliam suismet viribus concidisse. nunc easdem omnium partis, addito si quid militaris disciplinae in castris Romanorum viguerit; esse secum veteranas cohortis, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. servirent Syria Asiaque et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere ante tributa genitos. nuper certe caeso Quintilio Varo pulsam e Germania servitutem, nec Vitellium principem sed Caesarem Augustum bello provocatum. libertatem natura etiam mutis animalibus datam, virtutem proprium hominum bonum; deos fortioribus adesse: proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos. dum alii Vespasianum, alii Vitellium foveant,
18 patere locum adversus utrumque. sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat.

At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit: ubi expugnata castra, deletas cohortis, pulsum Batavorum insula Romanum nomen trepidi nuntii adferebant, Munium Lupercum legatum (is duarum legionum hibernis praeerat) egredi adversus hostem iubet. Lupercus legionarios e praesentibus, Vbios e proximis, Trevirorum equites haud longe agentis raptim transmisit, addita Batavorum ala, quae iam pridem corrupta fidem simulabat, ut proditis in ipsa acie Romanis maiore pretio fugeret. Civilis captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos et hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem. ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies, nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur

17 Gallias *Wurm, Halm* 19 vigueret *M, corr. M*[1] 21 gallias *M, corr. M*[1] : Galliis *Wurm, Halm* ante] an *M* 22 nuper *secl. Prammer* 24 naturam *M, corr. M*[1] brutis *Acidalius* 26 for|fortioribus *M* 28 utrimque *M*

18. 5 *locus evanidus* dissimulationē aluit *M, notam del. M*[1], *et* m *supra* a *scripsit manus fortasse prima, unde* maluit *ed. Spirensis* 12 captarum] caesarum *malebat Nipperdey* 16 pulsus *M*

clamor. nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens statimque in nos versa. sed legionarius miles, quamquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Vbiorum Trevirorumque auxilia foeda fuga dispersa totis campis palantur: illuc incubuere Germani, et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus Veterum nomen est. praefectus alae Batavorum Claudius Labeo, oppidano certamine aemulus Civili, ne interfectus invidiam apud popularis vel, si retineretur, semina discordiae praeberet, in Frisios avehitur.

19 Isdem diebus Batavorum et Canninefatium cohortis, cum iussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius adsequitur. intumuere statim superbia ferociaque et pretium itineris donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum, promissa sane a Vitellio, postulabant, non ut adsequerentur, sed causam seditioni. et Flaccus multa concedendo nihil aliud effecerat quam ut acrius exposcerent quae sciebant negaturum. spreto Flacco inferiorem Germaniam petivere ut Civili iungerentur. Hordeonius adhibitis tribunis centurionibusque consultavit num obsequium abnuentis vi coerceret; mox insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito dilectu suppletae legiones angebant, statuit continere intra castra militem: dein paenitentia et arguentibus ipsis qui suaserant, tamquam secuturus scripsit Herennio Gallo legionis primae legato, qui Bonnam obtinebat, ut arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum haesurum. et opprimi poterant si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum aliisque litteris Gallum monuit ne terreret abeuntis: unde suspicio sponte legatorum excitari bellum cunctaque quae acciderant aut

19 cornū *M* 26 invidia| *M*

19. 1 et Canninefatium *secl. Ritter* 12 auxiliorum auxiliorum| *M*, *alterum del.* *M*¹ 15 herrennio *M*, *item* c. 20. 2 16 bonam *M* 19 inceptus *M*, *corr.* *M*¹

metuebantur non inertia militis neque hostium vi, sed fraude ducum evenire.

20 Batavi cum castris Bonnensibus propinquarent, praemisere qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent: longa atque inrita militia fessis patriae atque otii cupidinem esse. si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros. cunctantem legatum milites perpulerant fortunam proelii experiretur. tria milia legionariorum et tumultuariae Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava sed procax ante periculum manus omnibus portis prorumpunt ut Batavos numero imparis circumfundant. illi veteres militiae in cuneos congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti; sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. cedentibus Belgis pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. ibi plurimum cladis: cumulatae corporibus fossae, nec caede tantum et vulneribus, sed ruina et suis plerique telis interiere. victores colonia Agrippinensium vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnense proelium excusabant, tamquam petita pace, postquam negabatur, sibimet ipsi consuluissent.

21 Civilis adventu veteranarum cohortium iusti iam exercitus ductor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos qui aderant in verba Vespasiani adigit mittitque legatos ad duas legiones, quae priore acie pulsae in Vetera castra concesserant, ut idem sacramentum acciperent. redditur responsum: neque proditoris neque hostium se consiliis uti; esse sibi Vitellium principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos: proinde

20. 2 exponerent *det.* 6 occurant *M* cunctem *M* 7 experiretur] experiri. igitur *Wurm* 8 legioniarum *M*, *corr.* M^1 9 Ignavia *M* 10 prorumpunt *Ritter*: rumpunt *M probante Van der Vliet*: erumpunt *dett.* 12 lateribus *Francken* 15 caedi *M* 16 interire *M* 17 Agrippinensi *Meiser at conf. Agr.* 4 18 bonense *M* 19 consiluissent *M*

perfuga Batavus arbitrium rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris poenas expectaret. quae ubi relata Civili, incensus ira universam Batavorum gentem in arma rapit; iunguntur Bructeri Tencterique et excita nuntiis Germania ad praedam famamque.

22 Adversus has concurrentis belli minas legati legionum Munius Lupercus et Numisius Rufus vallum murosque firmabant. subversa longae pacis opera, haud procul castris in modum municipii extructa, ne hostibus usui forent. sed parum provisum ut copiae in castra conveherentur; rapi permisere: ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt quae adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis medium agmen cum robore Batavorum obtinens utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, adsultante per campos equite; simul naves in adversum amnem agebantur. hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptae silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire proelium mos est, mixta belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos. et spem obpugnantium augebat amplitudo valli, quod duabus legionibus situm vix quinque milia armatorum Romanorum tuebantur; sed lixarum multitudo turbata pace illuc congregata et bello ministra aderat.

23 Pars castrorum in collem leniter exurgens, pars aequo adibatur. quippe illis hibernis obsideri premique Germanias Augustus crediderat, neque umquam id malorum ut obpugnatum ultro legiones nostras venirent; inde non loco

21. 9 arbitrum *det. secunda manu*, *Puteolanus* romanorum *M* 10 merita *M* 11 armā *M*, *corr. M*[1]

22. 1 consurgentis *Cornelissen coll. Aen.* viii. 637 3 longe *M* 5 ut *Lipsius*: vi| *M* 8 utrimque *Lipsius* 12 luusque *M*, *ad hunc versum recens manus duas litteras in margine addidit, quas ut* d. a. *i.e. 'desunt aliqua,' dubitanter tamen, interpretatus est Meiser. ut* d. d. *ego potius litteras interpretor, et sunt aut stili tentamentum aut verborum* inde de *quasi repetitio* 13 civili *M* 16 Romanorum *om. det.*, *Rhenanus*, *Heraeus*

23. 2 p̄mique *M*

neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quaeque gens consistunt, eminus lacessentes. post ubi pleraque telorum turribus pinnisque moenium inrita haerebant et desuper saxis vulnerabantur, clamore atque impetu invasere vallum, adpositis plerique scalis, alii per testudinem suorum; scandebantque iam quidam, cum gladiis et armorum incussu praecipitati sudibus et pilis obruuntur, praeferoces initio et rebus secundis nimii. sed tum praedae cupidine adversa quoque tolerabant; machinas etiam, insolitum sibi, ausi. nec ulla ipsis sollertia: perfugae captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subiectis rotis propellere, ut alii superstantes tamquam ex aggere proeliarentur, pars intus occulti muros subruerent. sed excussa ballistis saxa stravere informe opus. et cratis vineasque parantibus adactae tormentis ardentes hastae, ultroque ipsi obpugnatores ignibus petebantur, donec desperata vi verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum imbellis turbae; simul ex inopia proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur.

24 Flaccus interim cognito castrorum obsidio et missis per Gallias qui auxilia concirent, lectos e legionibus Dillio Voculae duoetvicensimae legionis legato tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret, ipse navibus *invadit* invalidus corpore, invisus militibus. neque enim ambigue fremebant: emissas a Mogontiaco Batavorum cohortis, dissimulatos Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos. non Primi Antonii neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse. aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum obscura

10 tustudinem *M* 11 suorum] scutorum *Walter* scandebanque *M* 18 occultis (s *del.* *M*[1]) muro *M*

24. 2 e *om.* *M* 4 navibus] pavidus *al.* navibus inva| *in fine paginae* lidus *M*: invadit *post* navibus *addidi coll.* *Renz Alliterationen bei Tacitus*, p. 29: vectus *post* navibus *add.* *Haase* 5 fremebant *Rhenanus*: p̄me|bant *M*

eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo iubere quidquid hosti conducat. tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudine regi: quin potius interfecto traditore fortunam virtutemque suam malo omine exolverent. his inter se vocibus instinctos flammavere insuper adlatae a Vespasiano litterae, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro contione recitavit, vinctosque qui attulerant ad Vitellium misit.

25 Sic mitigatis animis Bonnam, hiberna primae legionis, ventum. infensior illic miles culpam cladis in Hordeonium vertebat: eius iussu derectam adversus Batavos aciem, tamquam a Mogontiaco legiones sequerentur; eiusdem proditione caesos, nullis supervenientibus auxiliis: ignota haec ceteris exercitibus neque imperatori suo nuntiari, cum adcursu tot provinciarum extingui repens perfidia potuerit. Hordeonius exemplaris omnium litterarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit instituitque pessimum facinus, ut epistulae aquiliferis legionum traderentur, a quis ante militi quam ducibus legebantur. tum e seditiosis unum vinciri iubet, magis usurpandi iuris, quam quia unius culpa foret. motusque Bonna exercitus in coloniam Agrippinensem, adfluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe iuvabant: mox valescentibus Germanis pleraeque civitates adversum nos arma *sumpsere* spe libertatis et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant: quin idem ille arguebat ultro conscientiam ducis, tamquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur. conscendit tribunal Vocula mira constantia, prensumque militem ac vociferantem duci ad supplicium iussit: et dum mali pavent, optimus quisque

13 proditore *Ferretus, vulgo* 14 homine *M*

25. 1 bonam *M* 3 derecta *M* 4 amagontiae *M*: amagontiaco M^1, *item* magontiaco c. 33 5 se caesos *Ritter* 8 exemplaria *al.*: exempla *malebat Ritter* 9 et] ex *M* 12 siditionis *M*: siditiosis M^1 16 sumpsere *add. Agricola* 19 indiderant b^2: indiderat *M*

iussis paruere. exim consensu ducem Voculam poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit.

26 Sed discordis animos multa efferabant: inopia stipendii frumentique et simul dilectum tributaque Galliae aspernantes, Rhenus incognita illi caelo siccitate vix navium patiens, arti commeatus, dispositae per omnem ripam stationes quae Germanos vado arcerent, eademque de causa minus frugum et plures qui consumerent. apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes quoque et vetera imperii munimenta desererent: quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur. Ingressis Novaesium sexta decima legio coniungitur. additus Voculae in partem curarum Herennius Gallus legatus; nec ausi ad hostem pergere * * (loco Gelduba nomen est) castra fecere. ibi struenda acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis militem firmabant. utque praeda ad virtutem accenderetur, in proximos Cugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Vocula exercitus; pars cum Herennio Gallo permansit.

27 Forte navem haud procul castris, frumento gravem, cum per vada haesisset, Germani in suam ripam trahebant. non tulit Gallus misitque subsidio cohortem: auctus et Germanorum numerus, paulatimque adgregantibus se auxiliis acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt. victi, quod tum in morem verterat, non suam ignaviam, sed perfidiam legati culpabant. protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, quo pretio, quibus consciis prodidisset exercitum, dicere iubent. redit in Hordeonium

24 consensum *M*, *corr.* M^{1} 25 flaccum *M*

26. 1 efferabant *Beroaldus*: efferebant *M* 9 dī *i. e.* dei *M*: deum *Nipperdey*, *Halm* 10 novesium *M* 12 *lacunam notavit Wurm*, *haec fere supplens* ad quintum (ad tertium decimum *coni.* *Heraeus*) ab Novaesio lapidem cui: *post* loco *addidit* cui *det.*: loco Gelduba nomen est *secl.* *Ritter* 15 Cugernorum *Nipperdey*: gugernorum *M* 16 a *om.* *M* 17 remansit *Nipperdey*, *Halm*

27. 6 arripiunt *M*, *corr.* M^{1} Imorem *M*

invidia: illum auctorem sceleris, hunc ministrum vocant, donec exitium minitantibus exterritus proditionem et ipse Hordeonio obiecit; vinctusque adventu demum Voculae exolvitur. is postera die auctores seditionis morte adfecit: tanta illi exercitui diversitas inerat licentiae patientiaeque. haud dubie gregarius miles Vitellio fidus, splendidissimus quisque in Vespasianum proni: inde scelerum ac suppliciorum vices et mixtus obsequio furor, ut contineri non possent qui puniri poterant.

28 At Civilem immensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. ille, ut cuique proximum, vastari Vbios Trevirosque, et aliam manum Mosam amnem transire iubet, ut Menapios et Morinos et extrema Galliarum quateret. actae utrobique praedae, infestius in Vbiis, quod gens Germanicae originis eiurata patria [Romanorum nomen] Agrippinenses vocarentur. caesae cohortes eorum in vico Marcoduro incuriosius agentes, quia procul ripa aberant. nec quievere Vbii quo minus praedas e Germania peterent, primo impune, dein circumventi sunt, per omne id bellum meliore usi fide quam fortuna. contusis Vbiis gravior et successu rerum ferocior Civilis obsidium legionum urgebat, intentis custodiis ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos proelium poscentis ad scindendum vallum ire detrusosque redintegrare certamen iubet, superante multitudine et facili damno.

29 Nec finem labori nox attulit: congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et si

12 victus *M*, *corr.* *M*[1]   15 splendissimus *M*
28. 3 aliam manum *Freinsheim*: alia manu *M*   4 transire *in* transiri *manu prima correctum dicit Meiser, negat Andresen, studia critica* ii. 9   6 Romanorum nomen *secl. Gruter*: Romano nomine *Lipsius*
8 vicos *M*, *corr.* *M*[1]   14 penetrarent *M*, *corr.* *M*[1]
29. 1 concestis *M*   4 perspicuam *M*, *corr.* *M*[1]

quis audacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. intellectum id Civili et restincto igne misceri cuncta tenebris et armis iubet. tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi neque declinandi providentia: unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere artus; nihil prodesse virtus, fors cuncta turbare et ignavorum saepe telis fortissimi cadere. apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles periculorum gnarus ferratas sudis, gravia saxa non forte iaciebat. ubi sonus molientium aut adpositae scalae hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi; multos in moenia egressos pugionibus fodere. sic exhausta nocte novam aciem dies aperuit.

30 Eduxerant Batavi turrim duplici tabulato, quam praetoriae portae (is aequissimus locus) propinquantem promoti contra validi asseres et incussae trabes perfregere multa superstantium pernicie. pugnatumque in perculsos subita et prospera eruptione; simul a legionariis peritia et arte praestantibus plura struebantur. praecipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso praeter suorum ora singuli pluresve hostium sublime rapti verso pondere intra castra effundebantur. Civilis omissa expugnandi spe rursus per otium adsidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

31 Haec in Germania ante Cremonense proelium gesta, cuius eventum litterae Primi Antonii docuere, addito Caecinae edicto; et praefectus cohortis e victis, Alpinius Montanus, fortunam partium praesens fatebatur. diversi hinc motus animorum: auxilia e Gallia, quis nec amor neque odium in partis, militia sine adfectu, hortantibus praefectis statim a

5 et fulgens *M* 7 casus incerti *dett.*: corsus inceptti *in frustulo membranae agglutinato* M^2: *prior Medicei scriptura cooperta est*: concursus incerti *Heraeus* 9 circumageret *M*, *corr.* M^1 artus *Lipsius*: arcus *M* 11 apud | apud *M*, *pr. del.* M^1 12 gnarus b^2: ignarus *M*

30. 2 locum *M* 5 prospere ruptione *M* 9 infra *M* expugnandi *Ruperti*: obpugnan|di *M*

31. 3 victis *Rhenanus*; victus *M* 6 militia *Rhenanus*: militiae *M*

Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non vultu neque animo satis adfirmans: et cum cetera iuris iurandi verba conciperent, Vespasiani nomen haesitantes aut levi murmure et plerumque silentio transmittebant.

32 Lectae deinde pro contione epistulae Antonii ad Civilem suspiciones militum inritavere, tamquam ad socium partium scriptae et de Germanico exercitu hostiliter. mox adlatis Geldubam in castra nuntiis eadem dicta factaque, et missus cum mandatis Montanus ad Civilem ut absisteret bello neve externa armis falsis velaret: si Vespasianum iuvare adgressus foret, satis factum coeptis. ad ea Civilis primo callide: post ubi videt Montanum praeferocem ingenio paratumque in res novas, orsus a questu periculisque quae per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, 'egregium' inquit 'pretium laborum recepi, necem fratris et vincula mea et saevissimas huius exercitus voces, quibus ad supplicium petitus iure gentium poenas reposco. vos autem Treviri ceteraeque servientium animae, quod praemium effusi totiens sanguinis expectatis nisi ingratam militiam, inmortalia tributa, virgas, securis et dominorum ingenia? en ego praefectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus vel saepta ferro fameque premimus. denique ausos aut libertas sequetur aut victi idem erimus.' sic accensum, sed molliora referre iussum dimittit: ille ut inritus legationis redit, cetera dissimulans, quae mox erupere.

33 Civilis parte copiarum retenta veteranas cohortis et quod e Germanis maxime promptum adversus Voculam exercitumque eius mittit, Iulio Maximo et Claudio Victore, soro-

11 transmittebat *M*, *corr.* *M*[1]
32. 4 gelduban *M* 5 absi'stere *M* 6 arma *Lipsius* 11 recipi *M* 17 cannene fates *M*, *vid.* c. 15 18 exscidimus *tacite Halm* 21 rediit *Rhenanus*
33. 3 victores *M*, *corr.* *M*[1]

ris suae filio, ducibus. rapiunt in transitu hiberna alae Asciburgii sita; adeoque improvisi castra involavere ut non adloqui, non pandere aciem Vocula potuerit: id solum ut in tumultu monuit, subsignano milite media firmare: auxilia passim circumfusa sunt. eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus terga in suos vertit. caedes inde, non proelium. et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere: sic ad legiones perventum, quae amissis signis intra vallum sternebantur, cum repente novo auxilio fortuna pugnae mutatur. Vasconum lectae a Galba cohortes ac tum accitae, dum castris propinquant, audito proeliantium clamore intentos hostis a tergo invadunt latioremque quam pro numero terrorem faciunt, aliis a Novaesio, aliis a Mogontiaco universas copias advenisse credentibus. is error Romanis addit animos, et dum alienis viribus confidunt, suas recepere. fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos prima acie corripuerant. caesorum eo die in partibus nostris maior numerus et imbellior, e Germanis ipsa robora.

34 Dux uterque pari culpa meritus adversa prosperis defuere. nam Civilis si maioribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequisset castraque perrupta excidisset: Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque; dein victoriae parum confisus, tritis frustra diebus castra in hostem movit, quem si statim impellere cursumque rerum sequi maturasset, solvere obsidium legionum eodem impetu potuit. temptaverat interim Civilis obsessorum animos, tamquam perditae apud Romanos res et suis victoria provenisset: circumferebantur signa

15 intentos *det.*: Intento *M* 17 magontiaco *M* 18 is error Romanis *al.*: is error *M*: is nostris error *Müller* 20 funduntur] trucidantur *Nipperdey*: conciduntur *Halm* 22 et] set *Madvig, Halm*

34. 3 p̄rupta *M, sed* p *ante* t *del. et* p *puncto notavit* M^1, *unde* proruta *coni. Andresen* 4 exscidisset *Halm tacite* 6 triti *M* 7 cursum M^1

vexillaque, ostentati etiam captivi. ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illico a Germanis: unde maior indici fides; simul vastatione incendiisque flagrantium villarum venire victorem exercitum intellegebatur. in conspectu castrorum constitui signa fossamque et vallum circumdari Vocula iubet: depositis impedimentis sarcinisque expediti certarent. hinc in ducem clamor pugnam poscentium; et minari adsueverant. ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto incompositi fessique proelium sumpsere; nam Civilis aderat, non minus vitiis hostium quam virtute suorum fretus. varia apud Romanos fortuna et seditiosissimus quisque ignavus: quidam recentis victoriae memores retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari et redintegrata acie manus ad obsessos tendere ne tempori deessent. illi cuncta e muris cernentes omnibus portis prorumpunt. ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama vulneratum aut interfectum, immane quantum suis pavoris et hostibus alacritatis indidit: sed Vocula omissis fugientium tergis vallum turrisque castrorum augebat, tamquam rursus obsidium immineret, corrupta totiens victoria non falso suspectus bellum malle.

35 Nihil aeque exercitus nostros quam egestas copiarum fatigabat. impedimenta legionum cum imbelli turba Novaesium missa ut inde terrestri itinere frumentum adveherent; nam flumine hostes potiebantur. primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile. qui ubi rursum missos Novaesium frumentatores datasque in praesidium cohortis velut multa pace ingredi accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit, praemissis qui pontis et viarum angusta insiderent. pugnatum longo agmine et incerto Marte, donec proelium

13 illico *Freinsheim*: illic *M*: ilico *Halm, coll. A.* ii. 8, xiii. 52 26 labsu *M* 28 Inmanem *M* 31 falsos *M*

nox dirimeret. cohortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant, castris, quae relictorum illic militum praesidio tenebantur. non erat dubium quantum in regressu discriminis adeundum foret frumentatoribus onustis perculsisque. addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quinta decima legionibus apud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus infensum. plures quam iussum erat profecti palam in agmine fremebant, non se ultra famem, insidias legatorum toleraturos: at qui remanserant, desertos se abducta parte legionum querebantur. duplex hinc seditio, aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus.

36 Interim Civilis Vetera circumsedit: Vocula Geldubam atque inde Novaesium concessit, [Civilis capit Geldubam] mox haud procul Novaesio equestri proelio prospere certavit. sed miles secundis adversisque perinde in exitium ducum accendebatur; et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctae legiones donativum exposcunt, comperto pecuniam a Vitellio missam. nec diu cunctatus Hordeonius nomine Vespasiani dedit, idque praecipuum fuit seditionis alimentum. effusi in luxum et epulas et nocturnos coetus veterem in Hordeonium iram renovant, nec ullo legatorum tribunorumve obsistere auso (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset.

37 Vbi sedato impetu metus rediit, centuriones cum epistulis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos: ipsi, ut est vulgus sine rectore praeceps pavidum so-

35. 14 adeundem *M* frumentoribus *M* perculsisque *Agricola*: periculisque *M* 19 remanserat *M*, *corr.* *M*¹ se] que *M*: desertos *sine* se *Gantrelle*, *coll.* *A.* i. 35: desertos se proditosque *Weissenborn*, *Heraeus*

36. 1 interim] iterum *Nipperdey*, *Müller* 2 Civilis capit Geldubam *secl.* *Urlichs* 3 Vocula *post* mox *add.* *Gutmann*, Romanus *post* proelio *Ritter* inprospere *Weissenborn* 4 proinde *M* 5 adventum *M*, *corr.* *M*¹ 11 ausos *M*, *corr.* *M*¹

37. 1 redit *M*, i *superscr.* *M*¹

cors, adventante Civile raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur. res adversae discordiam peperere, iis qui e superiore exercitu erant causam suam dissociantibus; Vitellii tamen imagines in castris et per proximas Belgarum civitates repositae, cum iam Vitellius occidisset. dein mutati in paenitentiam primani quartanique et duoetvicensimani Voculam sequuntur, apud quem resumpto Vespasiani sacramento ad liberandum Mogontiaci obsidium ducebantur. discesserant obsessores, mixtus ex Chattis Vsipis Mattiacis exercitus, satietate praedae nec incruenti: in via dispersos et nescios miles noster invaserat. quin et loricam vallumque per finis suos Treviri struxere, magnisque in vicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga populum Romanum merita mox rebelles foedarent.

38 Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum absentes inierunt, maesta et multiplici metu suspensa civitate, quae super instantia mala falsos pavores induerat, descivisse Africam res novas moliente L. Pisone. is *pro consule* provinciae nequaquam turbidus ingenio; sed quia naves saevitia hiemis prohibebantur, vulgus alimenta in dies mercari solitum, cui una ex re publica annonae cura, clausum litus, retineri commeatus, dum timet, credebat, augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant, ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates externis quoque bellis inexplebilis nulla umquam civilis victoria satiavit.

39 Kalendis Ianuariis in senatu, quem Iulius Frontinus praetor urbanus vocaverat, legatis exercitibusque ac regibus

5 vertentur *M*, u *superscr.* M^1 12 ex Cattis *Rhenanus*: et caitis *M* 13 incruenti *Agricola*: incruentari *M*: incruentati *dett.*; incruenta re *Meiser* in via *Lipsius*: via *M* incruentati quia *Heraeus, Halm* adispersos *M*

38. 2 inierant *Haase, Halm* 4 pro consule *add. I. Gronovius* provinciae praeerat *Agricola* 7 re publica] rep *M* 8 commeatum *M, corr.* M^1 9 ne *I. Gronovius*: nec| *M* 11 nullam *M, corr.* M^1

laudes gratesque decretae; Tettio Iuliano praetura, tamquam transgredientem in partis Vespasiani legionem deseruisset, ablata ut in Plotium Grypum transferretur; Hormo dignitas equestris data. et mox eiurante Frontino Caesar Domitianus praeturam cepit. eius nomen epistulis edictisque praeponebatur, vis penes Mucianum erat, nisi quod pleraque Domitianus instigantibus amicis aut propria libidine audebat. sed praecipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio, quos recentis clarosque rerum fama ac militum studiis etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem saevierant. et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis maioribus et fraterna imagine fulgentem, ad capessendam rem publicam hortatus, haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeo metuens incerta. igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in senatu laudibus cumulatum secretis promissis onerat, citeriorem Hispaniam ostentans discessu Cluvii Rufi vacuam; simul amicis eius tribunatus praefecturasque largitur. dein postquam inanem animum spe et cupidine impleverat, viris abolet dimissa in hiberna legione septima, cuius flagrantissimus in Antonium amor. et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa; pars exercitus in Germanias ducebatur. sic egesto quidquid turbidum redit urbi sua forma legesque et munia magistratuum.

40 Quo die senatum ingressus est Domitianus, de absentia patris fratrisque ac iuventa sua pauca et modica disseruit, decorus habitu; et ignotis adhuc moribus crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. referente Caesare de restituendis Galbae honoribus, censuit Curtius Montanus ut Pisonis quoque memoria celebraretur. patres utrumque iussere:

39. 3 Tettio *Andresen*, *coll.* i. 79: et tito *M*: et Tettio *Orelli* 5 griphum *M*, *conf.* iii. 52 14 maioribus M^1: maioribusque *M*: moribus *Bötticher*: artibus maioribusque *Haase* 19 decessu *Nipperdey* 22 legiones *M* 26 rediit *Haase*, *Halm*

40. 2 modice *W. Heraeus*

de Pisone inritum fuit. tum sorte ducti per quos redderentur bello rapta, quique aera legum vetustate delapsa noscerent figerentque, et fastos adulatione temporum foedatos exonerarent modumque publicis impensis facerent. redditur Tettio Iuliano praetura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Grypo honor mansit. repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et Publium Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani manibus satis factum. insignis publica severitate dies ne privatim quidem laude caruit. iustum iudicium explesse Musonius videbatur, diversa fama Demetrio Cynicam sectam professo, quod manifestum reum ambitiosius quam honestius defendisset: ipsi Publio neque animus in periculis neque oratio suppeditavit. signo ultionis in accusatores dato, petit a Caesare Iunius Mauricus ut commentariorum principalium potestatem senatui faceret, per quos nosceret quem quisque accusandum poposcisset. consulendum tali super re principem respondit.

41 Senatus inchoantibus primoribus ius iurandum concepit quo certatim omnes magistratus, ceteri, ut sententiam rogabantur, deos testis advocabant, nihil ope sua factum quo cuiusquam salus laederetur, neque se praemium aut honorem ex calamitate civium cepisse, trepidis et verba iuris iurandi per varias artis mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. probabant religionem patres, periurium arguebant; eaque velut censura in Sariolenum Voculam et Nonium Attianum et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret: nec destitit

7 pisonem *M* 8 delabsa *M*, *corr.* M^1: dilapsa *al.* 9 exonorarent *M* 12 gripho *M*, *conf.* iii. 52 13 masonium *M*, o *superscr.* M^1 15 cauruit *M* 16 iudicium] officium *Nipperdey*: iustam vindictam *Meiser* fama| *M* de *post* fama *add. Heraeus* 17 abitiosius *M* 18 am̄; *M*: am̄us M^1 20 petiit *Nipperdey* Mauricus *Beroaldus*: maricus *M* 21 faceret quē| *M*, quē *del.* M^1 23 talis *M*

41. 4 cusquam *M*, *corr.* M^2 5 cepisset| *M* 6 flagitiis *M*, *corr.* M^1 11 destit *M*

senatus manus intentare Voculae, donec curia excederet. ad Paccium Africanum transgressi eum quoque proturbant, tamquam Neroni Scribonios fratres concordia opibusque insignis ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cuius interrogationibus fatigabatur, ultro conversus, miscendo quae defendere nequibat, societate culpae invidiam declinavit.

42 Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipstanus Messala adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orfiti domus in summum odium extulerat: sponte [e xsc] accusationem subisse iuvenis admodum, nec depellendi periculi sed in spem potentiae videbatur; et Sulpicia Praetextata Crassi uxor quattuorque liberi, si cognosceret senatus, ultores aderant. igitur Messala non causam neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens flexerat quosdam. occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus ut post caedem Galbae datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo adpetitumque morsu Pisonis caput obiectaret. 'hoc certe' inquit 'Nero non coegit, nec dignitatem aut salutem illa saevitia redemisti. sane toleremus istorum defensiones qui perdere alios quam periclitari ipsi maluerunt: te securum reliquerat exul pater et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax aetas, nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. libidine sanguinis et hiatu praemiorum ignotum adhuc ingenium et nullis defensionibus expertum caede nobili imbuisti, cum ex funere rei publicae raptis consularibus spoliis, septuagiens sestertio saginatus et

12 intentaret *M*, *corr.* *M*[1] 15 audebant *M*

42. 1 Vipstanus *Ruperti*: viptanus *M* 3 castrorum *M*, *corr. in margine* *M*[1] 5 e xsc *secl. Colerus*, *Ernesti*, *W. Heraeus*: Caesaris *Müller*: senum consularium *Meiser* accusationem *det.*: accusatio *M* 6 Sulpicia *Puteolanus*: sup|plicia *M* 7 liberis| *M* 13 aut salutem *Lipsius*: austa lutem *M* 14 illam *M* defensionem *M*, *corr.* *M*[1] 21 septuagenses tertio *M* saginatus *b*: signatus *M*

sacerdotio fulgens innoxios pueros, inlustris senes, conspicuas feminas eadem ruina prosterneres, cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. retinete, patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii ut omnis aetas instructa sit, et quo modo senes nostri Marcellum, Crispum, iuvenes Regulum imitentur. invenit aemulos etiam infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? et quem adhuc quaestorium offendere non audemus, praetorium et consularem ausuri sumus? an Neronem extremum dominorum putatis? idem crediderant qui Tiberio, qui Gaio superstites fuerunt, cum interim intestabilior et saevior exortus est. non timemus Vespasianum; ea principis aetas, ea moderatio: sed diutius durant exempla quam mores. elanguimus, patres conscripti, nec iam ille senatus sumus qui occiso Nerone delatores et ministros more maiorum puniendos flagitabat. optimus est post malum principem dies primus.'

43 Tanto cum adsensu senatus auditus est Montanus ut spem caperet Helvidius posse etiam Marcellum prosterni. igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui perinde dives et eloquentia clarus nulli umquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat, ardentibus patrum animis. quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia 'imus' inquit, 'Prisce, et relinquimus tibi senatum tuum: regna praesente Caesare.' sequebatur Vibius Crispus, ambo infensi, vultu diverso, Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens, donec adcursu amicorum retraherentur. cum gliscere certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi pertinacibus odiis tenderent, consumptus per discordiam dies.

23 segnitia *M*   24 seques *M*   28 Crispumve *Ritter*   29 aemulos etiam *Acidalius*: etiam emulos *M*, *litterae* e *adiuncto fortasse transpositionis signo*   31 ausuri *Lipsius*: visu|ri *M*   34 vespanum *M*   35 mores] auctores *Lipsius*: mortales *Ölschläger*

43. 1 adsensum *M*, *corr.* *M*[1]   4 facesisset *M*   8 praesentem *M*, *corr.* *M*[1]   scrispus *M*, p *ex* q *corr.* *M*[1]   10 adcursum *M*

44 Proximo senatu, inchoante Caesare de abolendo dolore iraque et priorum temporum necessitatibus, censuit Mucianus prolixe pro accusatoribus; simul eos qui coeptam, deinde omissam actionem repeterent, monuit sermone molli et tamquam rogaret. patres coeptatam libertatem, postquam obviam itum, omisere. Mucianus, ne sperni senatus iudicium et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium Sagittam et Antistium Sosianum senatorii ordinis egressos exilium in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postuminam, stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat, Sosianus pravitate morum multis exitiosus. ambo gravi senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem poena retenti sunt. nec ideo lenita erga Mucianum invidia: quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

45 Reconciliavit paulisper studia patrum habita in senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus senator pulsatum se in colonia Seniensi coetu multitudinis et iussu magistratuum querebatur; nec finem iniuriae hic stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem praesenti sibi circumdata cum contumeliis ac probris, quae in senatum universum iacerentur. vocati qui arguebantur, et cognita causa in convictos vindicatum, additumque senatus consultum quo Seniensium plebes modestiae admoneretur. isdem diebus Antonius Flamma *accusantibus* Cyrenensibus damnatur lege repetundarum et exilio ob saevitiam.

46 Inter quae militaris seditio prope exarsit. praetorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano

44. 8 Sagittam *Rhenanus*: sabi|num sagittam *M* 10 Postuminam *Urlichs*: positū (i *del.* *M*[1]) ināstu procognitā *M*: Postumiam *vulgo* 15 reverterte|rentur *M*

45. 2 Manlius] Matidius *Willems et Prosop.* ii. 118 patrūi|tus *M*, *notam del.* *M*[1]: Patruinus *Lipsius*, *Willems* 10 accusantibus *hic add.* *Wurm*, *post* Cyrenensibus *Heraeus* cyrensibus *M*

congregati; et lectus in eandem spem e legionibus miles promissa stipendia flagitabat. ne Vitelliani quidem sine multa caede pelli poterant: sed immensa pecunia tanta vis hominum retinenda erat. ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem et urbi vicina conquisiti producuntur prope intecto corpore. eos Mucianus diduci et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim adsistere iubet. illos primus statim aspectus obstupefecerat, cum ex diverso velut aciem telis et armis trucem, semet clausos nudosque et inluvie deformis aspicerent: ut vero huc illuc distrahi coepere, metus per omnis et praecipua Germanici militis formido, tamquam ea separatione ad caedem destinaretur. prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, ne desererentur soli neu pari causa disparem fortunam paterentur; modo Mucianum, modo absentem principem, postremum caelum ac deos obtestari, donec Mucianus cunctos eiusdem sacramenti, eiusdem imperatoris milites appellans, falso timori obviam iret; namque et victor exercitus clamore lacrimas eorum iuvabat. isque finis illa die. paucis post diebus

46. 5 caede] mercede *Ritter* depelli *Halm* *post* pecunia *ordo in Mediceo turbatus est. sequitur enim* ferunt ne criminantium (c. 52) *usque ad* defuisse crede (c. 53) *deinde* tanta vis hominum (c. 46) *usque ad* sermone orasse (c. 52) *deinde* dicebatur audita interim (c. 54). *verbum* credebatur (c. 53) *in duas partis discerptum erat* (crede|batur) *et* dicebatur *ex altera parte discerpti vocabuli* credebatur *male expleta natum est. verum ordinem restituit Agricola*: *ad* ne criminantium (52) *in margine* hinc in alio filio *add.* *M*[1] pecunia terrebat qua (qua *Bipontini*) tanta *Bötticher*, si *pro* qua *Nipperdey* 6 redimenda *Weissenborn* *hinc usque ad* 54. 10 *evanidam Medicei scripturam superscripsit plerumque* *M*[2] 10 urbes *M*, *corr.* *M*[1] conquisiti *M*[1] : conquisita *M*, *M*[2] 13 separati *M* 18 seperatione *M* destinarentur *det.*, *Meiser* pressare *Döderlein* 19 pectora] dexteras *malebat Acidalius* : dextras, complecti pectora *coni. Nipperdey* 20 pauri|causam *M* : pari in causa *coni. Walther* 21 postremo *Agricola*, *Wölfflin*, *coll.* *A.* ii. 62 23 eius *M*

adloquentem Domitianum firmati iam excepere: spernunt oblatos agros, militiam et stipendia orant. preces erant, sed quibus contra dici non posset; igitur in praetorium accepti. dein quibus aetas et iusta stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam, sed carptim ac singuli, quo tutissimo remedio consensus multitudinis extenuatur.

47 Ceterum verane pauperie an uti videretur, actum in senatu ut sescentiens sestertium a privatis mutuum acciperetur, praepositusque ei curae Pompeius Silvanus. nec multo post necessitas abiit sive omissa simulatio. abrogati inde legem ferente Domitiano consulatus quos Vitellius dederat, funusque censorium Flavio Sabino ductum, magna documenta instabilis fortunae summaque et ima miscentis.

48 Sub idem tempus L. Piso pro consule interficitur. ea de caede quam verissime expediam, si pauca supra repetiero ab initio causisque talium facinorum non absurda. legio in Africa auxiliaque tutandis imperii finibus sub divo Augusto Tiberioque principibus proconsuli parebant. mox G. Caesar, turbidus animi ac Marcum Silanum obtinentem Africam metuens, ablatam proconsuli legionem misso in eam rem legato tradidit. aequatus inter duos beneficiorum numerus, et mixtis utriusque mandatis discordia quaesita auctaque pravo certamine. legatorum ius adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus maior aemulandi cura, proconsulum splendidissimus quisque securitati magis quam potentiae consulebant.

49 Sed tum legionem in Africa regebat Valerius Festus,

27 p̄cesserant *M* 28 recepti *Gerber* 30 quod *M*

47. 1 uti|videretur *M* : ut ita videretur *John* 4 abrogati *det.* : abroganti *M* 6 ductum] decretum *tentabat Wurm* 7 et ima *Agricola* : etiam *M*

48. 2 supra repetiero *Rhenanus* : sup petiero *M* 5 principibus *del. Opitz, coll.* i. 89, *probante Heraeus* 6 turbidis *M, corr.* M^1 ac] ad *M* 10 ius *ut videtur M* : vis M^2, *vulgo* 12 splendissimus *M*

49. 1 africam *M, corr.* M^1

sumptuosae adulescentiae neque modica cupiens et adfinitate Vitellii anxius. is crebris sermonibus temptaveritne Pisonem ad res novas an temptanti restiterit, incertum, quoniam secreto eorum nemo adfuit, et occiso Pisone plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. nec ambigitur provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse; et quidam e Vitellianis urbe profugi ostentabant Pisoni nutantis Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius et in pace suspecto tutius bellum. inter quae Claudius Sagitta, praefectus alae Petrianae, prospera navigatione praevenit Papirium centurionem a Muciano missum, adseveravitque mandata interficiendi Pisonis centurioni data: cecidisse Galerianum consobrinum eius generumque; unam in audacia spem salutis, sed duo itinera audendi, seu mallet statim arma, seu petita navibus Gallia ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet. nihil ad ea moto Pisone, centurio a Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit, magna voce laeta Pisoni omnia tamquam principi continuare, obvios et subitae rei miraculo attonitos ut eadem adstreperent hortari. vulgus credulum ruere in forum, praesentiam Pisonis exposcere; gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adulandi libidine. Piso indicio Sagittae vel insita modestia non in publicum egressus est neque se studiis vulgi permisit: centurionemque percontatus, postquam quaesitum sibi crimen caedemque comperit, animadverti in eum iussit, haud perinde spe vitae quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri cruentas legati sanguine manus ad caedem proconsulis rettulisset. anxio deinde edicto Carthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oreretur.

2 cupuens *M* et] sed *al.*, *M*² *linea tamen perducta* 8 ostentabat *M*, *corr.* *M*¹ 9 suspecto *Victorius*: suscepto *M* 10 Petrianae *Böcking*: petrinae *M*, *coll.* i. 70 11 propera *Pluygers* 13 cedisse *M* 14 audaciam *M* 15 audiendi *M* 16 ostenderet. nihil . . . Pisone. *distinxerunt plerique edd.* 18 omina *Acidalius*, *Halm* 21 exposcerent| *M*, *corr.* *M*¹ 22 veri *Rhenanus*: viri *M*

50 Sed ubi Festo consternatio vulgi, centurionis supplicium veraque et falsa more famae in maius innotuere, equites in necem Pisonis mittit. illi raptim vecti obscuro adhuc coeptae lucis domum proconsulis inrumpunt destrictis gladiis, et magna pars Pisonis ignari, quod Poenos auxiliaris Maurosque in eam caedem delegerat. haud procul cubiculo obvium forte servum quisnam et ubi esset Piso interrogavere. servus egregio mendacio se Pisonem esse respondit ac statim obtruncatur. nec multo post Piso interficitur; namque aderat qui nosceret, Baebius Massa e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus et inter causas malorum quae mox tulimus saepius rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit praefectumque castrorum Caetronium Pisanum vinciri iussit proprias ob simultates, sed Pisonis satellitem vocabat militesque et centuriones quosdam puniit, alios praemiis adfecit, neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. mox Oeensium Lepcitanorumque discordias componit, quae raptu frugum et pecorum inter agrestis modicis principiis, iam per arma atque acies exercebantur; nam populus Oeensis multitudine inferior Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fecundam. unde artae Lepcitanis res, lateque vastatis agris intra moenia trepidabant, donec interventu cohortium alarumque fusi Garamantes et recepta omnis praeda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

51 At Vespasiano post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios cecidisse Vitellium multi cuiusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare adgressi,

50. 10 massae *M* 11 inter *Wex*: in *M* 12 adrime|to *M* 14 Caetronium *Orelli, coll. A.* i. 44: cetronium *M* 18 Oeensium *Lipsius*: offensium| *M, item v.* 20 Leptitanorumque *vulgo, item v.* 22 *vid. Andresen, Wochenschrift für klass. Philol.* (1904), p. 142 19 raptum *M, corr. M*[1] ut inter *Cornelissen* 22 arte *M*

nuntiavere. aderant legati regis Vologaesi quadraginta milia Parthorum equitum offerentes. magnificum laetumque tantis sociorum auxiliis ambiri neque indigere: gratiae Vologaeso actae mandatumque ut legatos ad senatum mitteret et pacem esse sciret. Vespasianus in Italiam resque urbis intentus adversam de Domitiano famam accipit, tamquam terminos aetatis et concessa filio egrederetur: igitur validissimam exercitus partem Tito tradit ad reliqua Iudaici belli perpetranda.

Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem 52
sermone orasse ferunt ne criminantium nuntiis temere accenderetur integrumque se ac placabilem filio praestaret. non legiones, non classis proinde firma imperii munimenta quam numerum liberorum; nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus aliquando aut erroribus imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime principibus, quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad iunctissimos pertineant. ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum praebuisset. Vespasianus haud aeque Domitiano mitigatus quam Titi pietate gaudens, bono esse animo iubet belloque et armis rem publicam attollere: sibi pacem domumque curae fore. tum celerrimas navium frumento onustas saevo adhuc mari committit: quippe tanto discrimine urbs nutabat ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

Curam restituendi Capitolii in Lucium Vestinum confert, 53
equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. ab eo contracti haruspices monuere ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum isdem vestigiis

51. 4 Vologaesi, Vologaeso *v.* 6 *Nipperdey*: vologesi, vologeso *M* milia *hic add. b*, *post* equitum *al.*: *om. M* 6 indegere *M*

52. 2 ferunt *hic posuerunt Bipontini*: *in Mediceo* dice|batur, *vid. ad cap.* 46 4 perinde *det.* monimenta *M* 5 nurum *M*, *corr. M*[1] 8 ali *M* 9 mansurum *M* 11 domitiono *M* 15 urs *M*

53. 1 conferte *M*, *corr. M*[1] 3 harispices *M*, *item v.* 20

sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. XI kalendas Iulias serena luce spatium omne quod templo dicabatur evinctum vittis coronisque; ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis; dein virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua e fontibus amnibusque hausta perluere. tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Aeliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area et super caespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam praesidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent sedisque suas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas, quis ligatus lapis innexique funes erant, contigit; simul ceteri magistratus et sacerdotes et senatus et eques et magna pars populi, studio laetitiaque conixi, saxum ingens traxere. passimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes et metallorum primitiae, nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur: praedixere haruspices ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. altitudo aedibus adiecta: id solum religio adnuere et prioris templi magnificentiae defuisse credebatur.

54 Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. nam Civilis omissa dissimulatione in populum Romanum ruere, Vitellianae legiones vel externum servitium quam imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati, vulgato rumore a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumsederi; paria de Britannia finge-

5 nollet *M* 6 omnem *M corr.* M^1 7 victis *M* cornisque *M, corr.* M^2: coronisque ingressi *sine distinctione nonnulli edd.* 9 aqua *Baiter*: aquatrimis *M*: aqua trinis *Agricola*: aqua vivis *I. Gronovius et alii alia* omnibusque *M* 10 perluere *Rhenanus*: pluere| *M* 11 Plautio *Ursinus*: plauto *M* lustratas *M* suovetaurilibus *Lipsius*: bove taurilibus *M* aream *M* 12 s cespitem *M*, s *del. et in margine* super *add.* M^1 sextis *M, corr.* M^1 13 coeptas *M* 14 pietates *M* 17 laetitiaquae *M* 18 et auri que *M* 20 gignuntur *det.*: signuntur| *M* 22 credebatur *Döderlein*: crede *M, vid. ad* c. 46

54. 1 et germaniasque *M* 7 circum sederit *M*, t *del.* M^1: circumsideri *ed. Spirensis*

bantur. sed nihil aeque quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, impulerat. captam olim a Gallis urbem, sed integra Iovis sede mansisse imperium: fatali nunc igne signum caelestis irae datum et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi superstitione vana Druidae canebant. incesseratque fama primores Galliarum ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse ne deessent libertati, si populum Romanum continua civilium bellorum series et interna mala fregissent.

55 Ante Flacci Hordeonii caedem nihil prorupit quo coniuratio intellegeretur: interfecto Hordeonio commeavere nuntii inter Civilem Classicumque praefectum alae Trevirorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios: regium illi genus et pace belloque clara origo, ipse e maioribus suis hostis populi Romani quam socios iactabat. miscuere sese Iulius Tutor et Iulius Sabinus, hic Trevir, hic Lingonus, Tutor ripae Rheni a Vitellio praefectus; Sabinum super insitam vanitatem falsae stirpis gloria incendebat: proaviam suam divo Iulio per Gallias bellanti corpore atque adulterio placuisse. hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari, ubi quos idoneos rebantur conscientia obstrinxere, in colonia Agrippinensi in domum privatam conveniunt; nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat; ac tamen interfuere quidam Vbiorum Tungrorumque. sed plurima vis penes Treviros ac Lingonas, nec tulere moras consultandi. certatim proclamant furere discordiis populum Romanum, caesas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnis exercitus suis quemque bellis distineri: si Alpes praesidiis firmentur,

8 capitoliū *M*, *notam del.* M^1 11 pos|sionem *M* 12 superstionem sanam *M*, *corr.* M^1 13 druuidae *M* 14 othonem *M*, *corr.* M^1

55. 6 socios *Mercerus*: socius *M*: socius iactabatur *Urlichs* 7 ille Trevir *Pichena* Lingo *Nipperdey* 8 Sabinum *Weissenborn*: sabinus *M*: sabinus ... incendebatur *det.*, *Meiser* 11 scrutati *Pichena*, *Halm* 12 conscientiam *M*, *corr.* M^1 obstrixere *M* 13 publicae *M*

coalita libertate disceptaturas Gallias quem virium suarum terminum velint.

56 Haec dicta pariter probataque: de reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. plerique interficiendos censebant, turbidos, infidos, sanguine ducum pollutos: vicit ratio parcendi, ne sublata spe veniae pertinaciam accenderent: adliciendos potius in societatem. legatis tantum legionum interfectis, ceterum vulgus conscientia scelerum et spe impunitatis facile accessurum. ea primi concilii forma missique per Gallias concitores belli; simulatum ipsis obsequium quo incautiorem Voculam opprimerent. nec defuere qui Voculae nuntiarent, sed vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. inter ambiguos milites et occultos hostis optimum e praesentibus ratus mutua dissimulatione et isdem quibus petebatur grassari, in coloniam Agrippinensem descendit. illuc Claudius Labeo, quem captum et [extra commentum] amendatum in Frisios diximus, corruptis custodibus perfugit; pollicitusque, si praesidium daretur, iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum, accepta peditum equitumque modica manu nihil apud Batavos ausus quosdam Nerviorum Baetasiorumque in arma traxit, et furtim magis quam bello Canninefatis Marsacosque incursabat.

57 Vocula Gallorum fraude inlectus ad hostem contendit; nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor per speciem explorandi praegressi cum ducibus Germanorum pacta firmavere. tumque primum discreti a legionibus pro-

20 libertatem *M*, *corr.* *M*¹ disceptaturas *Victorius*: discep|ras *M*, *in margine* al. despecturas *M*¹: dispecturas *Rhenanus*

56. 1 reliquis *M* 4 aliciendo *M* 6 conscientiam *M*, *corr.* *M*¹ 7 consilii *al.* 13 artibus grassari *al.* agripinensem *M* 14 Claudius *Puteolanus*: gladius *M* extra commentum *secl. Nipperdey*, pro *glossa* extra commendatum *suspicatus*: *vid. W. Heraeus, Hermes*, 1886, p. 434 commentum] conventum *Agricola*: commeatum *Jacob*: motum *Meiser*: commilitium *Völker* 15 amandatum *vulgo*

prio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam ut Treviris etiam Lingonibusque despectui sit. superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii et ultores deos. sic olim Sacrovirum et Aeduos, nuper Vindicem Galliasque singulis proeliis concidisse. eadem rursus numina, eadem fata ruptores foederum expectarent. melius divo Iulio divoque Augusto notos eorum animos: Galbam et infracta tributa hostilis spiritus induisse. nunc hostis, quia molle servitium; cum spoliati exutique fuerint, amicos fore. haec ferociter locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere Novaesium concedit: Galli duum milium spatio distantibus campis consedere. illuc commeantium centurionum militumque emebantur animi, ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba iurarent pignusque tanti sceleris nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quamquam plerique fugam suadebant, audendum ratus vocata contione in hunc modum disseruit:

58 'Numquam apud vos verba feci aut pro vobis sollicitior aut pro me securior. nam mihi exitium parari libens audio mortemque in tot malis [hostium] ut finem miseriarum expecto: vestri me pudet miseretque, adversus quos non proelium et acies parantur; id enim fas armorum et ius hostium est: bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum Classicus sperat imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. adeo nos, si fortuna in praesens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt, quotiens Romanae legiones perire praeoptaverint ne loco pellerentur? socii

57. 5 bocula *M* 9 haeduos *M* 10 numina *Rhenanus*: nomina *M* 12 post Galbam *W. Heraeus* 13 indidisse *Ritter* 16 novaesio *M*, *corr.* *M*[1] 18 *sic interstinxit Constans*: (flagitium incognitum Romani exercitus) *Halm*: (f. i. Romano exercitui) *Heraeus* 19 iuraret *Spengel*

58. 3 hostium (*scripturus erat* ut *librarius*) *secl.* *Acidalius*, *coll.* *v.* 5 hostium: solacium *Kiessling*, *Halm*: optimum *Meiser*: hospitium *Walter* 5 paratur *Spengel* 8 vos *Agricola*, *Spengel*

saepe nostri excindi urbis suas seque cum coniugibus ac liberis cremari pertulerunt, neque aliud pretium exitus quam fides famaque. tolerant cum maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones nec terrore aut promissis demoventur: nobis super arma et viros et egregia castrorum munimenta frumentum et commeatus quamvis longo bello pares. pecunia nuper etiam donativo suffecit, quod sive a Vespasiano sive a Vitellio datum interpretari mavultis, ab imperatore certe Romano accepistis. tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem, sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. sane ego displiceam: sunt alii legati, tribuni, centurio denique aut miles. ne hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus Civilem et Classicum Italiam invasuros. an, si ad moenia urbis Germani Gallique duxerint, arma patriae inferetis? horret animus tanti flagitii imagine. Tutorine Treviro agentur excubiae? signum belli Batavus dabit, et Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus, cum Romanae legiones contra derexerint? transfugae e transfugis et proditores e proditoribus inter recens et vetus sacramentum invisi deis errabitis? te, Iuppiter optime maxime, quem per octingentos viginti annos tot triumphis coluimus, te, Quirine Romanae parens urbis, precor venerorque ut, si vobis non fuit cordi me duce haec castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui foedarique a Tutore et Classico ne sinatis, militibus Romanis aut innocentiam detis aut maturam et sine noxa paenitentiam.'

59 Varie excepta oratio inter spem metumque ac pu-

14 veteras *M* 15 vobis *Spengel* 17 suffecit *Lipsius*: sufficit *M* 23 displiceār *M*, r *del.* M^1 24 miles. ne *distinxerunt plerique edd.* 26 infertis *M*, e *superscr.* M^1 27 Tutorine *I. Gronovius*: tutor in *M*: Tutori *dett.*: Tutorin *edd. plerique* 28 bat|vus *M* et *del. Pichena*: Gallorum et *Ritter* 30 contra aciem *Ritter*: aciem contra *Nipperdey*: se contra *Madvig*, *Halm* 31 proditoris *M*, *corr.* M^1 37 *sic distinxit Heraeus*: sinatis: militibus *vulgo*

dorem. digressum Voculam et de supremis agitantem liberti servique prohibuere foedissimam mortem sponte praevenire. et Classicus misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit; Herennium et Numisium legatos vinciri satis visum. dein sumptis Romani imperii insignibus in castra venit. nec illi, quamquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere quam ut sacramentum recitaret: iuravere qui aderant pro imperio Galliarum. interfectorem Voculae altis ordinibus, ceteros, ut quisque flagitium navaverat, praemiis attollit.

Divisae inde inter Tutorem et Classicum curae. Tutor valida manu circumdatos Agrippinensis quantumque militum apud superiorem Rheni ripam in eadem verba adigit, occisis Mogontiaci tribunis, pulso castrorum praefecto, qui detractaverant: Classicus corruptissimum quemque e deditis pergere ad obsessos iubet, veniam ostentantis, si praesentia sequerentur: aliter nihil spei, famem ferrumque et extrema passuros. adiecere qui missi erant exemplum suum.

60 Obsessos hinc fides, inde egestas inter decus ac flagitium distrahebant. cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant, absumptis iumentis equisque et ceteris animalibus, quae profana foedaque in usum necessitas vertit. virgulta postremo et stirpis et internatas saxis herbas vellentes miseriarum patientiaeque documentum fuere, donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis vitam orantes. neque ante preces admissae quam in verba Galliarum iurarent: tum pactus praedam castrorum dat custodes qui pecuniam calones sarcinas retentarent et qui ipsos levis abeuntis prosequerentur. ad quintum ferme lapidem

59. 2 digressus *M*, *corr. M*[1] 13 validam *M*, *corr. M*[1] agrippienses *M* 14 occisi| *M* 15 detrectaverant *ed. Spirensis* 16 Classicum *M*, *corr. M*[1] |editis *M*, *superscr.* di *M*[1] 18 nihl *M* passuris *Spengel*

60. 3 assumptis *M* 10 sacircinas *M* et qui *Agricola*, *Andresen*: atqui *M*: atque *Pichena* 11 ferme *Wölfflin*: fere *M*

coorti Germani incautum agmen adgrediuntur. pugnacissimus quisque in vestigio, multi palantes occubuere: ceteri retro in castra perfugiunt, querente sane Civile et increpante Germanos tamquam fidem per scelus abrumperent. simulata ea fuerint an retinere saevientis nequiverit, parum adfirmatur. direptis castris faces iniciunt, cunctosque qui proelio superfuerant incendium hausit.

61 Civilis barbaro voto post coepta adversus Romanos arma propexum rutilatumque crinem patrata demum caede legionum deposuit; et ferebatur parvulo filio quosdam captivorum sagittis iaculisque puerilibus figendos obtulisse. ceterum neque se neque quemquam Batavum in verba Galliarum adegit, fisus Germanorum opibus et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclutus fama et potior. Munius Lupercus legatus legionis inter dona missus Veledae. ea virgo nationis Bructerae late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas et augescente superstitione arbitrantur deas. tuncque Veledae auctoritas adolevit; nam prosperas Germanis res et excidium legionum praedixerat. sed Lupercus in itinere interfectus. pauci centurionum tribunorumque in Gallia geniti reservantur pignus societati. cohortium alarum legionum hiberna subversa cremataque, iis tantum relictis quae Mogontiaci ac Vindonissae sita sunt.

62 Legio sexta decima cum auxiliis simul deditis a Novaesio in coloniam Trevirorum transgredi iubetur, praefinita die intra quam castris excederet. medium omne tempus per varias curas egere, ignavissimus quisque caesorum apud

12 coorti *Rhenanus*: cohorti *M* 14 increpantes *M* 16 fuerit *M* 17 direptis . . . hausit *ante* querente *v.* 14 *transposuit Haase*

61. 1 cepta *M* 4 fingendos *M* 7 inclitus *M* 8 Veledae *Ryckius*: velaedae *M*, *ut videtur*, *conf.* v. 22 *et Statius Silv.* i. 4. 90 11 arbitrantur *ed. Spirensis*: arbitrentur *M* velaedae *M*, *ut videtur*, *sed incertum ob evanidas huiusce paginae litteras* 15 societate *M*, *corr.* M^1

Vetera exemplo paventes, melior pars rubore et infamia: quale illud iter? quis dux viae? et omnia in arbitrio eorum quos vitae necisque dominos fecissent. alii nulla dedecoris cura pecuniam aut carissima sibimet ipsi circumdare, quidam expedire arma telisque tamquam in aciem accingi. haec meditantibus advenit proficiscendi hora expectatione tristior. quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. revulsae imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis; silens agmen et velut longae exequiae; dux Claudius Sanctus effosso oculo dirus ore, ingenio debilior. duplicatur flagitium, postquam desertis Bonnensibus castris altera se legio miscuerat. et vulgata captarum legionum fama cuncti qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimium fruebantur. non tulit ala Picentina gaudium insultantis vulgi, spretisque Sancti promissis aut minis Mogontiacum abeunt; ac forte obvio interfectore Voculae Longino, coniectis in eum telis initium exolvendae in posterum culpae fecere: legiones nihil mutato itinere ante moenia Trevirorum considunt.

63 Civilis et Classicus rebus secundis sublati, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent dubitavere. saevitia ingenii et cupidine praedae ad excidium civitatis trahebantur: obstabat ratio belli et novum imperium inchoantibus utilis clementiae fama; Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius primo rerum motu in colonia Agrippinensi deprehensum honorata custodia ha-

62. 5 exemplum *Spengel* 8 ipsi| *M*: ipsis *Nipperdey* 13 inhonora *Victorius*: Inhora| *M*: indecora *Madvig*, *Halm* hinc Germanorum *Ritter* 14 scs *M* 16 flatium *M* 21 sancti *M*, *super* i *scripsit* e *M*[1]

63. 2 agrippiensem *M* 3 ingenii *Agricola secunda manu*: ingenti *M* 7 agrippiensi *M* custodia habuerant *Wurm*: custodiae| erant *M*: honorate custodierant *dett.*

buerant. sed Transrhenanis gentibus invisa civitas opulentia auctuque; neque alium finem belli rebantur quam si promisca ea sedes omnibus Germanis foret aut disiecta Vbios quoque dispersisset.

64 Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis mandata apud concilium Agrippinensium edi iubent, quae ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: 'redisse vos in corpus nomenque Germaniae communibus deis et praecipuo deorum Marti grates agimus, vobisque gratulamur quod tandem liberi inter liberos eritis; nam ad hunc diem flumina ac terram et caelum quodam modo ipsum clauserant Romani ut conloquia congressusque nostros arcerent, vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi sub custode et pretio coiremus. sed ut amicitia societasque nostra in aeternum rata sint, postulamus a vobis muros coloniae, munimenta servitii, detrahatis (etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur), Romanos omnis in finibus vestris trucidetis (haud facile libertas et domini miscentur): bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam aut segregare causam suam possit. liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim maioribus nostris: quo modo lucem diemque omnibus hominibus, ita omnis terras fortibus viris natura aperuit. instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversus subiectos quam armis valent. sincerus et integer et servitutis oblitus populus aut ex aequo agetis aut aliis imperitabitis.'

65 Agrippinenses sumpto consultandi spatio, quando neque subire condiciones metus futuri neque palam aspernari condicio praesens sinebat, in hunc modum respondent:

9 auctumque *M*, *corr.* *M*[1] 10 ubi hos *M*
64. 2 agrippieniensium *M* iuberent *M* 6 liber| *M* 7 terras *dett. et vulgo* 11 sit *al.* 12 vera *M* 17 ut licuit olim *Andresen* 18 omnis] omnibus *Spengel* 19 institutam *M*, *corr.* *M*[1] 22 aliis] avis *M*

'quae prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius sumpsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, iungeremur. muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis quam diruere tutius est. si qui ex Italia aut provinciis alienigenae in finibus nostris fuerant, eos bellum absumpsit vel in suas quisque sedis refugerunt. deductis olim et nobiscum per conubium sociatis quique mox provenerunt haec patria est; nec vos adeo iniquos existimamus ut interfici a nobis parentes fratres liberos nostros velitis. vectigal et onera commerciorum resolvimus: sint transitus incustoditi sed diurni et inermes, donec nova et recentia iura vetustate in consuetudinem vertuntur. arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur.' sic lenitis Tencteris legati ad Civilem ac Veledam missi cum donis cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere; sed coram adire adloquique Veledam negatum: arcebantur aspectu quo venerationis plus inesset. ipsa edita in turre; delectus e propinquis consulta responsaque ut internuntius numinis portabat.

Civilis societate Agrippinensium auctus proximas 66 civitates adfectare aut adversantibus bellum inferre statuit. occupatisque Sunucis et iuventute eorum per cohortis composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Baetasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit, fretus loco, quia pontem Mosae fluminis anteceperat. pugnaturque in angustiis ambigue donec Germani transnatantes terga Labeonis invasere; simul Civilis, ausus an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce 'non ideo' inquit

65. 4 libertati M^1: liberatis *coni. Andresen* 7 maximae *M* 8 provinciis cu| *M*, cu *del.* M^1 11 sociatis M^1 *in margine*: societatis *M* 14 incustoditis| *M* 15 vetustate in consuetudinem *Madvig*: in vetustatem consuetudine *M* vertantur *vulgo* 16 vel aedam *M*, *coll.* c. 61 17 tenteris *M* 18 velaedam *M*, *item v.* 19 agrippiniensium *M*

66. 1 civili *M* agripiniensium *M* 3 sunicis *M*, *corr.* M^1 4 betasiorum *M* 6 ante ceperat *M* 7 ambiguac *M* tranatantes *M* 9 intulisse *M* non dō *M*

'bellum sumpsimus, ut Batavi et Treviri gentibus imperent: procul haec a nobis adrogantia. accipite societatem: transgredior ad vos, seu me ducem seu militem mavultis.' movebatur vulgus condebantque gladios, cum Campanus ac Iuvenalis e primoribus Tungrorum universam ei gentem dedidere; Labeo antequam circumveniretur profugit. Civilis Baetasios quoque ac Nervios in fidem acceptos copiis suis adiunxit, ingens rerum, perculsis civitatum animis vel sponte inclinantibus.

67 Interea Iulius Sabinus proiectis foederis Romani monumentis Caesarem se salutari iubet magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam; nec Sequani detractavere certamen. fortuna melioribus adfuit: fusi Lingones. Sabinus festinatum temere proelium pari formidine deseruit; utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit, illic voluntaria morte interisse creditus. sed quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum eius constantiam et insigne Epponinae uxoris exemplum suo loco reddemus. Sequanorum prospera acie belli impetus stetit. resipiscere paulatim civitates fasque et foedera respicere, principibus Remis, qui per Gallias edixere ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.

68 At Romae cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne quamquam egregii duces (iam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. nec relinquenda urbs sine rectore; et Domitiani indomitae libidines timebantur, suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus praetorianis praepositus vim

14 e *b*: ei *M*: ex *al.* 15 bettasios *M* 17 rerum] virium *Ruperti*: *post* rerum *add.* tumultus *ed. Spirensis*, fiducia *Völker*, incrementum *Cornelissen* perculsit *M*

67. 1 roma|nis *M*, *corr.* *M*[1] 3 turba *M* 7 villa| *M*

68. 2 ne quamquam *Mercerus*: nequaquam *M* 4 tolerarent *Mercerus*: tolerare *M* 6 varrus *M* praeposito *M*

atque arma retinebat: eum Mucianus pulsum loco, ne sine solacio ageret, annonae praefecit. utque Domitiani animum Varo haud alienum deleniret, Arrecinum Clementem, domui Vespasiani per adfinitatem innexum et gratissimum Domitiano, praetorianis praeposuit, patrem eius sub C. Caesare egregie functum ea cura dictitans, laetum militibus idem nomen, atque ipsum, quamquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. adsumuntur e civitate clarissimus quisque et alii per ambitionem. simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo, ille spe ac iuventa properus, hic moras nectens quis flagrantem retineret, ne ferocia aetatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. legiones victrices, octava, undecima, decima tertia Vitellianarum unaetvicensima, e recens conscriptis secunda Poeninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio traducuntur; quarta decima legio e Britannia, sexta ac prima ex Hispania accitae.

Igitur venientis exercitus fama et suopte ingenio ad mitiora inclinantes Galliarum civitates in Remos convenere. Trevirorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Iulio Valentino. is meditata oratione cuncta magnis imperiis obiectari solita contumeliasque et invidiam in populum Romanum effudit, turbidus miscendis seditionibus et plerisque gratus vaecordi facundia.

69 At Iulius Auspex e primoribus Remorum, vim Romanam pacisque bona dissertans et sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cuiusque periculo geri, iamque super caput legiones, sapientissimum quemque reverentia fideque, iuniores periculo ac metu continuit: et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. constat obstitisse

14 clarissimis *M* 15 ambitiones *M*, *corr.* M^1 19 octava, undecima, decima tertia *Mommsen*: uim. xj viij *M*: septima Claudia, undecima, octava *Pfitzner*, *Ritterling*: octava, undecima *Nipperdey*, *Halm*, *vide* v. 14 22 prima] decima *Savilius*, *Halm* 27 iulio *b*: tulio *M*, *conf.* iii. 79 imperii *M*

Treviris Lingonibusque apud Gallias, quod Vindicis motu cum Verginio steterant. deterruit plerosque provinciarum aemulatio: quod bello caput? unde ius auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent? nondum victoria, iam discordia erat, aliis foedera, quibusdam opes virisque aut vetustatem originis per iurgia iactantibus: taedio futurorum praesentia placuere. scribuntur ad Treviros epistulae nomine Galliarum ut abstinerent armis, impetrabili venia et paratis deprecatoribus, si paeniteret: restitit idem Valentinus obstruxitque civitatis suae auris, haud perinde instruendo bello intentus quam frequens contionibus.

70 Igitur non Treviri neque Lingones ceteraeve rebellium civitates pro magnitudine suscepti discriminis agere; ne duces quidem in unum consulere, sed Civilis avia Belgarum circumibat, dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur; Classicus segne plerumque otium trahens velut parto imperio fruebatur; ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniae ripam et ardua Alpium praesidiis claudere. atque interim unaetvicensima legio Vindonissa, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Raetiam inrupere; accessit ala Singularium excita olim a Vitellio, deinde in partis Vespasiani transgressa. praeerat Iulius Briganticus sorore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque. Tutor Trevirorum copias, recenti Vangionum, Caeracatium, Tribocorum dilectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe aut metu subactis legionariis; qui primo cohortem praemissam a Sextilio Felice interficiunt, mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere, secutis Tribocis Vangionibusque et Caeracatibus. Tutor Treviris comitanti-

69. 12 iurgia *Manutius*: Iuria *M* 13 fu|futurorum *M*

70. 4 caperet *M*, *corr.* M^1 8 unam et vincensi|ma *M*, *corr.* M^1 13 avonculo *M* 14 dilectum *M*, *corr.* M^1 15 pedites| *M*, *corr.* M^1 metus| *M*, *corr.* M^1 17 Romani *Rhenanus* 18 sicut Is *M*

bus, vitato Mogontiaco, Bingium concessit, fidens loco, quia pontem Navae fluminis abruperat, sed incursu cohortium, quas Sextilius ducebat, et reperto vado proditus fususque. ea clade perculsi Treviri, et plebes omissis armis per agros palatur: quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates quae societatem Romanam non exuerant, perfugere. legiones a Novaesio Bonnaque in Treviros, ut supra memoravimus, traductae se ipsae in verba Vespasiani adigunt. haec Valentino absente gesta; qui ubi adventabat furens cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessere: Valentinus ac Tutor in arma Treviros retrahunt, occisis Herennio ac Numisio legatis quo minore spe veniae cresceret vinculum sceleris.

71 Hic belli status erat cum Petilius Cerialis Mogontiacum venit. eius adventu erectae spes; ipse pugnae avidus et contemnendis quam cavendis hostibus melior, ferocia verborum militem incendebat, ubi primum congredi licuisset, nullam proelio moram facturus. dilectus per Galliam habitos in civitates remittit ac nuntiare iubet sufficere imperio legiones: socii ad munia pacis redirent securi velut confecto bello quod Romanae manus excepissent. auxit ea res Gallorum obsequium: nam recepta iuventute facilius tributa toleravere, proniores ad officia quod spernebantur. at Civilis et Classicus ubi pulsum Tutorem, caesos Treviros, cuncta hostibus prospera accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere ne summae rei periculum faceret. eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos qui breviore itinere legiones

21 potem *M* Navae *Rhenanus*: navas *M* fluminis *ex* fruminis *corr. M*[1] 23 perculsit *M* 26 perfugerent *M*, *corr. M*[1] 27 ipsae *Ernesti*: ipsas *M* 30 absessere *M* 32 minores *M*, *corr. M*[1]

71. 4 liguisset *M* 5 fac|turis *M* 8 ausit *M* 10 at] Ad *M* 12 prospera *M*, *super* a *scr.* e *M*[1]

in hostem verterent, contracto quod erat militum Mogontiaci quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit, quem locum magna Trevirorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne saeptum; et addiderat fossas obicesque saxorum. nec deterruere ea munimenta Romanum ducem quo minus peditem perrumpere iuberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste, quem temere collectum haud ita loco iuvari ut non plus suis in virtute foret. paulum morae in adscensu, dum missilia hostium praevehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinae modo praecipitantur. et pars equitum aequioribus iugis circumvecta nobilissimos Belgarum, in quis ducem Valentinum, cepit.

72 Cerialis postero die coloniam Trevirorum ingressus est, avido milite eruendae civitatis. hanc esse Classici, hanc Tutoris patriam; horum scelere clausas caesasque legiones. quid tantum Cremonam meruisse? quam e gremio Italiae raptam quia unius noctis moram victoribus attulerit. stare in confinio Germaniae integram sedem spoliis exercituum et ducum caedibus ovantem. redigeretur praeda in fiscum: ipsis sufficere ignis et rebellis coloniae ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur. Cerialis metu infamiae, si licentia saevitiaque imbuere militem crederetur, pressit iras: et paruere, posito civium bello ad externa modestiores. convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. stabant conscientia flagitii maestae, fixis in terram oculis: nulla inter coeuntis exercitus consalutatio; neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes. nec proinde periculum aut metus quam pudor ac dedecus obstupefecerat, attonitis etiam victo-

17 traduxerat *Nipperdey* 22 c̄ollem *M*, *notam del.* M^{1} erigeret *b*: frigeret *M*

72. 7 ducum *det.*: cum *M* 9 ame|tu *M*: clementia an metu *Lipsius*: moderatione an metu *Ritter* 14 consalutatio *det.*: consultatio *M* 16 perinde *Beroaldus*

ribus, qui vocem precesque adhibere non ausi lacrimis ac silentio veniam poscebant, donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans quae militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent. primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque imperatorem neque se meminisse. tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos ne quis in certamine iurgiove seditionem aut cladem commilitoni obiectaret.

Mox Treviros ac Lingonas ad contionem vocatos ita adloquitur: 'neque ego umquam facundiam exercui, et populi Romani virtutem armis adfirmavi: sed quoniam apud vos verba plurimum valent bonaque ac mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum aestimantur, statui pauca disserere quae profligato bello utilius sit vobis audisse quam nobis dixisse. terram vestram ceterorumque Gallorum ingressi sunt duces imperatoresque Romani nulla cupidine, sed maioribus vestris invocantibus, quos discordiae usque ad exitium fatigabant, et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. quot proeliis adversus Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. nec ideo Rhenum insedimus ut Italiam tueremur, sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum potiretur. an vos cariores Civili Batavisque et transrhenanis gentibus creditis quam maioribus eorum patres avique vestri fuerunt? eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandae sedis amor, ut relictis paludibus et solitudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent: ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur; nec quis- 73

22 sa|menti *M*, cra *add.* *M*[2]

73. 1 contionum *M* 2 populus Romanus . . . adfirmavit *Nipperdey*, *Halm* 3 adfirmavi *M*[1] : adfirmavit *M* quoniam] q̄ *M* : que *ut videtur superscr.* *M*[2] 11 quod *M* 13 eventum *M*, *corr.* *M*[1] 15 poteretur *Bekker*, *Döderlein* civilis *M*, *corr.* *M*[1]

quam alienum servitium et dominationem sibi concupivit ut non eadem ista vocabula usurparet.'

74 'Regna bellaque per Gallias semper fuere donec in nostrum ius concederetis. nos, quamquam totiens lacessiti, iure victoriae id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur; nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt: cetera in communi sita sunt. ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis, ipsi has aliasque provincias regitis; nihil separatum clausumve. et laudatorum principum usus ex aequo quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. quo modo sterilitatem aut nimios imbris et cetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. vitia erunt, donec homines, sed neque haec continua et meliorum interventu pensantur: nisi forte Tutore et Classico regnantibus moderatius imperium speratis, aut minoribus quam nunc tributis parabuntur exercitus quibus Germani Britannique arceantur. nam pulsis, quod di prohibeant, Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium existent? octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit, quae convelli sine exitio convellentium non potest: sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae. proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate colite: moneant vos utriusque fortunae documenta ne contumaciam cum pernicie quam obsequium cum securitate malitis.' tali oratione graviora metuentis composuit erexitque.

75 Tenebantur victore exercitu Treviri, cum Civilis et Classicus misere ad Cerialem epistulas, quarum haec sententia fuit: Vespasianum, quamquam nuntios occultarent, excessisse vita, urbem atque Italiam interno bello consumptam,

74. 3 vobis] novi *Madvig* 16 pulsi *M* dii *M*

75. 3 nuntios] occultarent *M*: nuntii occultarent *al.*: nuntius occultaretur *Heraeus olim et Wolff*: amici n. occultarent *Ritter*: Mucianus n. occultaret *Nipperdey*

Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina: si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatium suarum contentos; si proelium mallet, ne id quidem abnuere. ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum qui attulerat *et* ipsas epistulas ad Domitianum misit.

Hostes divisis copiis advenere undique. plerique culpabant Cerialem passum iungi quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit, quis temere antea intutis consederat.

76 Apud Germanos diversis sententiis certabatur. Civilis opperiendas Transrhenanorum gentis, quarum terrore fractae populi Romani vires obtererentur: Gallos quid aliud quam praedam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas secum palam aut voto stare. Tutor cunctatione crescere rem Romanam adfirmabat, coeuntibus undique exercitibus: transvectam e Britannia legionem, accitas ex Hispania, adventare ex Italia; nec subitum militem, sed veterem expertumque belli. nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non iuberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere; pecuniamque ac dona, quis solis corrumpantur, maiora apud Romanos, et neminem adeo in arma pronum ut non idem pretium quietis quam periculi malit. quod si statim congrediantur, nullas esse Ceriali nisi e reliquiis Germanici exercitus legiones, foederibus Galliarum obstrictas. idque ipsum quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis: ausuros rursus venturosque in manus non imperiti adulescentuli, verba et contiones quam ferrum et arma meditantis, sed Civilis et Classici; quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem, fugam famemque ac totiens captis precariam vitam. neque Treviros aut

6 ipso *M* 7 malit *Ernesti*, *Halm* 8 civilis| *M*, *corr.* M^1 et ipsas *Ruperti*: ipsas *M*: ipsasque *Acidalius*: ipsis *Heraeus*
76. 5 cunctatio nec| res gererem *M*, *super* g *scr.* c M^1 12 non *om.* *M*, *superscr.* M^1 13 mallit *M* 14 reli|quis germanicis *M* 18 inperitia d. . . . . . . adulescentuli *M*: adulescentuli *bis scripturus erat* 20 famamque *M*

Lingonas benevolentia contineri: resumpturos arma, ubi metus abscesserit. diremit consiliorum diversitatem adprobata Tutoris sententia Classicus, statimque exequuntur.

77 Media acies Vbiis Lingonibusque data; dextro cornu cohortes Batavorum, sinistro Bructeri Tencterique. pars montibus, alii viam inter Mosellamque flumen tam improvisi adsiluere ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit: perrupta legionum castra, fusi equites, medius Mosellae pons, qui ulteriora coloniae adnectit, ab hostibus insessus. Cerialis turbidis rebus intrepidus et fugientis manu retrahens, intecto corpore promptus inter tela, felici temeritate et fortissimi cuiusque adcursu reciperatum pontem electa manu firmavit. mox in castra reversus palantis captarum apud Novaesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem ac prope circumventas aquilas videt. incensus ira 'non Flaccum' inquit, 'non Voculam deseritis: nulla hic proditio; neque aliud excusandum habeo quam quod vos Gallici foederis oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti temere credidi. adnumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri aut militum manibus aut hostium ciderint. ite, nuntiate Vespasiano vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem: venient legiones quae neque me inultum neque vos impunitos patiantur.'

78 Vera erant, et a tribunis praefectisque eadem ingerebantur. consistunt per cohortis et manipulos; neque enim poterat patescere acies effuso hoste et impedientibus tento-

22 benivolentia *M* 23 diversitate *M*, *supra* e *addita nota nescio qua* adprobatam *M* 24 classibus *M*, *item* c. 79
77. 3 alii *bis M*, *litteramque* a, *ut videtur*, *intra* alii alii *del.* *M*[1] : alii via alii *Meiser*, *Halm* inprovisi *Agricola* : inprovisa *M* : inproviso *Döderlein* 8 mosallae *M* 11 elelecta *M* 13 bonamque *M* 17 gallicis| *M*, *corr.* *M*[1] redisse in *Lipsius* : praedixerim *M*

riis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis suis quisque locis pugnam ciebant, Gallos pro libertate, Batavos pro gloria, Germanos ad praedam instigantes. et cuncta pro hostibus erant, donec legio unaetvicensima patentiore quam ceterae spatio conglobata sustinuit ruentis, mox impulit. nec sine ope divina mutatis repente animis terga victores vertere. ipsi territos se cohortium aspectu ferebant, quae primo impetu disiectae summis rursus iugis congregabantur ac speciem novi auxilii fecerant. sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen omisso hoste spolia consectandi. Cerialis ut incuria prope rem adflixit, ita constantia restituit; secutusque fortunam castra hostium eodem die capit excinditque.

79 Nec in longum quies militi data. orabant auxilium Agrippinenses offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant; unde metus et iustae preces invocantium, antequam hostes reparatis viribus ad spem vel ad ultionem accingerentur. namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra, quae e Chaucis Frisiisque composita Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat: sed tristis nuntius avertit, deletam cohortem dolo Agrippinensium, qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne iniecto cremavere; simul Cerialis propero agmine subvenit. circumsteterat Civilem et alius metus, ne quarta decima legio adiuncta Britannica classe adflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus legatus in Nervios Tungrosque duxit, eaeque civitates in deditionem acceptae: classem ultro Canninefates adgressi sunt

78. 6 gloriam *M* 7 xxi *M* 8 conglovatā *M*, *notam del.* M^1 14 incuriam *M*

79. 3 relictasibi *M*: relictas ibi *coni. Andresen* 7 intenderet *M*, *corr* M^1 8 integra quae e Chaucis *Pichena*: integraque et e cauchis *M* 10 ad|avertit *M*, ad *del.* M^1 16 ea aeque *M*

maiorque pars navium depressa aut capta. et Nerviorum multitudinem, sponte commotam ut pro Romanis bellum capesseret, idem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites Novaesium a Ceriale praemissos secundum proelium fecit: quae modica sed crebra damna famam victoriae nuper partae lacerabant.

80 Isdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici iubet, mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est, favore militum anxius et superbia viri aequalium quoque, adeo superiorum intolerantis. profectus ad Vespasianum Antonius ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso imperatoris animo. trahebatur in diversa, hinc meritis Antonii, cuius ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistulis: simul ceteri ut infestum tumidumque insectabantur, adiunctis prioris vitae criminibus. neque ipse deerat adrogantia vocare offensas, nimius commemorandis quae meruisset: alios ut imbellis, Caecinam ut captivum ac dediticium increpat. unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

81 Per eos mensis quibus Vespasianus Alexandriae statos aestivis flatibus dies et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis caelestis favor et quaedam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. e plebe Alexandrina quidam oculorum tabe notus genua eius advolvitur, remedium caecitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit; precabaturque principem ut genas et oculorum orbis dignaretur respergere oris excremento. alius manum aeger eodem deo auctore

19 spontem *M*, *corr.* *M*¹ 20 Classibus *M*
80. 2 ni] ne *M* 3 a] ad *M* 5 ad] a *M* 7 ad|verso *M* 10 priori *M*² 11 provocare *Agricola* 14 mante *M*, en *superscr.* *M*¹
81. 3 caelestis *Rhenanus*: celis ē *M*: celitum *b* 6 gemitu *suspicabatur Ernesti* dī *M* dedita] de ta *M*, *superscr.* di *M*¹ 8 spergere *in rasura* *M*² 9 manu *del.*

ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur orabat. Vespasianus primo inridere, aspernari; atque illis instantibus modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci: postremo aestimari a medicis iubet an talis caecitas ac debilitas ope humana superabiles forent. medici varie disserere: huic non exesam vim luminis et redituram si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. id fortasse cordi deis et divino ministerio principem electum; denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, inriti ludibrium penes miseros fore. igitur Vespasianus cuncta fortunae suae patere ratus nec quicquam ultra incredibile, laeto ipse vultu, erecta quae adstabat multitudine, iussa exequitur. statim conversa ad usum manus, ac caeco reluxit dies. utrumque qui interfuere nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

82 Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem ut super rebus imperii consuleret: arceri templo cunctos iubet. atque ingressus intentusque numini respexit pone tergum e primoribus Aegyptiorum nomine Basiliden, quem procul Alexandria plurium dierum itinere et aegro corpore detineri haud ignorabat. percontatur sacerdotes num illo die Basilides templum inisset, percontatur obvios num in urbe visus sit; denique missis equitibus explorat illo temporis momento octoginta milibus passuum afuisse: tunc divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis interpretatus est.

83 Origo dei nondum nostris auctoribus celebrata: Aegyptiorum antistites sic memorant, Ptolemaeo regi, qui Macedonum primus Aegypti opes firmavit, cum Alexandriae recens conditae moenia templaque et religiones adderet, oblatum

13 estimari *M* 15 variae *M*, *conf. A.* i. 11 17 integrare *M*, *corr.* *M*[1] 23 ac] at *Halm* utrique *M*, *corr.* *M*[1]

82. 6 percontatus *Hoffmann*

83. 2 Ptolemeo *M*, *item* Ptolemeus *v.* 9

per quietem decore eximio et maiore quam humana specie iuvenem, qui moneret ut fidissimis amicorum in Pontum missis effigiem suam acciret; laetum id regno magnamque et inclutam sedem fore quae excepisset: simul visum eundem iuvenem in caelum igne plurimo attolli. Ptolemaeus omine et miraculo excitus sacerdotibus Aegyptiorum, quibus mos talia intellegere, nocturnos visus aperit. atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum Atheniensem e gente Eumolpidarum, quem ut antistitem caerimoniarum Eleusine exciverat, quaenam illa superstitio, quod numen, interrogat. Timotheus quaesitis qui in Pontum meassent, cognoscit urbem illic Sinopen, nec procul templum vetere inter accolas fama Iovis Ditis: namque et muliebrem effigiem adsistere quam plerique Proserpinam vocent. sed Ptolemaeus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum adpetens neglegere paulatim aliasque ad curas animum vertere, donec eadem species terribilior iam et instantior exitium ipsi regnoque denuntiaret ni iussa patrarentur. tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri iubet praecepitque navigaturis ut Pythicum Apollinem adeant. illis mare secundum, sors oraculi haud ambigua: irent simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent.

84 Vt Sinopen venere, munera preces mandata regis sui Scydrothemidi adlegant. qui *di*versus animi modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri; saepe donis promissisque legatorum flectebatur. atque interim triennio exacto Ptolemaeus non studium, non preces omittere: dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat.

10 miracula *M* 12 pari *M*, *corr.* *M*[1] 13 Eleusine *I. F. Gronovius*: eleusim *M* 18 ptolomeus *M*, *item* c. 84. 5. 10, 19, 20 ut|ut *M* 21 verteret| *M*, *corr.* *M*[1] eadem' caedem *M* 23 paterentur *M* 24 praecipitque *det.*, *vulgo* 25 Pythium *det.*, *Nipperdey* 27 patrui *coni. Heraeus*

84. 2 alegant *M*, l *superscr.* *M*[2] diversus *Puteolanus*: versus *M*, *Nipperdey*

tum minax facies Scydrothemidi offertur ne destinata deo ultra moraretur: cunctantem varia pernicies morbique et manifesta caelestium ira graviorque in dies fatigabat. advocata contione iussa numinis, suos Ptolemaeique visus, ingruentia mala exponit: vulgus aversari regem, invidere Aegypto, sibi metuere templumque circumsedere. maior hinc fama tradidit deum ipsum adpulsas litori navis sponte conscendisse: mirum inde dictu, tertio die tantum maris emensi Alexandriam adpelluntur. templum pro magnitudine urbis extructum loco cui nomen Rhacotis; fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. haec de origine et advectu dei celeberrima. nec sum ignarus esse quosdam qui Seleucia urbe Syriae accitum regnante Ptolemaeo, quem tertia aetas tulit; alii auctorem eundem Ptolemaeum, sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclutam olim et veteris Aegypti columen. deum ipsum multi Aesculapium, quod medeatur aegris corporibus, quidam Osirin, antiquissimum illis gentibus numen, plerique Iovem ut rerum omnium potentem, plurimi Ditem patrem insignibus, quae in ipso manifesta, aut per ambages coniectant.

At Domitianus Mucianusque antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treviris gestarum nuntios accepere. 85 praecipua victoriae fides dux hostium Valentinus nequaquam abiecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat. auditus ideo tantum ut nosceretur ingenium eius, damnatusque inter ipsum supplicium exprobranti cuidam patriam eius captam accipere se solacium mortis respondit. sed Mucianus quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: quoniam benignitate deum fractae hostium vires forent, parum decore Domitianum confecto prope bello alienae gloriae

7 Scidrothe|midi *M* 9 manista *M*, fe *superscr.* M^2 11 aversari *Muretus*: adversari *M* 12 circumsidere *Lipsius* 16 Serapidi] Osiridi *Savilius* 25 quae *Puteolanus*: queque *M*

85. 3 acceperunt *M*, *corr.* M^1 *post* Valentinus *add.* is *Bipontini*

interventurum. si status imperii aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Caesarem in acie stare, Canninefatis Batavosque minoribus ducibus delegandos: ipse Luguduni vim fortunamque principatus e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus et maioribus non defuturus.

86 Intellegebantur artes, sed pars obsequii in eo ne deprehenderentur: ita Lugudunum ventum. unde creditur Domitianus occultis ad Cerialem nuntiis fidem eius temptavisse an praesenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret. qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit an opes virisque adversus fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis salubri temperamento elusit ut vana pueriliter cupientem. Domitianus sperni a senioribus iuventam suam cernens modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat, simplicitatis ac modestiae imagine in altitudinem conditus studiumque litterarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum et fratris *se* aemulationi subduceret, cuius disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

14 ostentaret *Rhenanus*: ostentare| *M* 15 defuturos *M*
86. 2 lugdunum *M* 9 ante ea *M* 12 fratris emulationi *M* se *post* fratris *add. Halm*, *ante* subduceret *Kiessling* subduceretur *dett.*, *Meiser* 13 *post* interpretabatur *addita in codice* neque vos inpunitos patiantur, *quae falso ex* c. 77 *repetuntur. habent et dett. hoc additamentum*

CORNELII TACITI

HISTORIARVM

LIBER V

Eivsdem anni principio Caesar Titus, perdomandae 1
Iudaeae delectus a patre et privatis utriusque rebus militia clarus, maiore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate et adloquiis officia provocans ac plerumque in opere, in agmine gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. tres eum in Iudaea legiones, quinta et decima et quinta decima, vetus Vespasiani miles, excepere. addidit e Syria duodecimam et adductos Alexandria duoetvicensimanos tertianosque; comitabantur viginti sociae cohortes, octo equitum alae, simul Agrippa Sohaemusque reges et auxilia regis Antiochi validaque et solito inter accolas odio infensa Iudaeis Arabum manus, multi quos urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi principem adhuc vacuum. his cum copiis finis hostium ingressus composito agmine, cuncta explorans paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.

Sed quoniam famosae urbis supremum diem tradituri 2
sumus, congruens videtur primordia eius aperire.

Iudaeos Creta insula profugos novissima Libyae insedisse

1. 2 privatis *Rhenanus*: p̄latis *M* 4 *ab* atque ipse *usque ad* sibi ipsi reges c. 8. 12 *evanidam codicis scripturam superscripsit* M^2 super fortunam *Lipsius*: superiori unam *M* 10 abductos *det.* alexandriam| *M, corr.* M^1 duoetvicensimano *M* 14 multique *Halm* ex urbe *Nipperdey* 17 hieru|solimis *M*

2. 1 q̄ *M* 2 congruȩ *M*, ns *superscr.* M^1

memorant, qua tempestate Saturnus vi Iovis pulsus cesserit regnis. argumentum e nomine petitur: inclutum in Creta Idam montem, accolas Idaeos aucto in barbarum cognomento Iudaeos vocitari. quidam regnante Iside exundantem per Aegyptum multitudinem ducibus Hierosolymo ac Iuda proximas in terras exoneratam; plerique Aethiopum prolem, quos rege Cepheo metus atque odium mutare sedis perpulerit. sunt qui tradant Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Aegypti potitos, mox proprias urbis Hebraeasque terras et propiora Syriae coluisse. clara alii Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse.

3 Plurimi auctores consentiunt orta per Aegyptum tabe quae corpora foedaret, regem Bocchorim adito Hammonis oraculo remedium petentem purgare regnum et id genus hominum ut invisum deis alias in terras avehere iussum. sic conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus, Moysen unum exulum monuisse ne quam deorum hominumve opem expectarent utrisque deserti, sed sibimet duce caelesti crederent, primo cuius auxilio praesentis miserias pepulissent. adsensere atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. sed nihil aeque quam inopia aquae fatigabat, iamque haud procul exitio totis campis procubuerant, cum grex asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam concessit. secutus Moyses coniectura herbidi soli largas aquarum venas aperit. id levamen; et continuum sex dierum iter emensi septimo pulsis cultoribus obtinuere terras, in quis urbs et templum dicata.

4 pulsussus *M, corr.* M^1 6 Idaeos] Iudeos *in textu et supra* M^2 15 nomen e *Rhenanus*: nomine *M*

3. 1 Plurimi . . . pepulissent *v.* 9, *transcripsit Orosius* i. 10 6 mosen *M*, y *superscr.* M^2 8 utrique *M, corr.* M^1 utrisque deserti *om. Orosius* sed *dett.*, *Orosius*: et *M* duci *b*, *Orosius*: et duci *Weissenborn*: sibimet duces (*Jacob*) caeleste (*Ritter olim*) crederent *Nipperdey*: sibimet ducem caelestem crederent *Andresen* 9 praesentes *Orosius*: credentes p̄sentes *M* 14 aquas *M, corr.* M^1

4 Moyses quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. profana illic omnia quae apud nos sacra, rursum concessa apud illos quae nobis incesta. effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere, caeso ariete velut in contumeliam Hammonis; bos quoque immolatur, quoniam Aegyptii Apin colunt. sue abstinent memoria cladis, quod ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. longam olim famem crebris adhuc ieiuniis fatentur, et raptarum frugum argumentum panis Iudaicus nullo fermento detinetur. septimo die otium placuisse ferunt, quia is finem laborum tulerit; dein blandiente inertia septimum quoque annum ignaviae datum. alii honorem eum Saturno haberi, seu principia religionis tradentibus Idaeis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quod de septem sideribus, quis mortales reguntur, altissimo orbe et praecipua potentia stella Saturni feratur, ac pleraque caelestium viam suam et cursus septenos per numeros commeare.

5 Hi ritus quoquo modo inducti antiquitate defenduntur: cetera instituta, sinistra foeda, pravitate valuere. nam pessimus quisque spretis religionibus patriis tributa et stipes illuc congerebant, unde auctae Iudaeorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnis alios hostile odium. separati epulis, discreti cubilibus, proiectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent; inter se nihil inlicitum. circumcidere genitalia in-

4. 2 illis *Acidalius* 4 animalis] *superscr.* s. onagri M^2 5 penetrali M: in penetrali *Ritter, Heraeus* 6 quoniam *Orellius*: q̃ M: quem M^2, *dett.*: quia *Bipontini* 7 sues M, *corr.* M^1 meria M, *corr.* M^2 11 diei M 14 Idaeis *Lipsius*: iudaeis M 15 de] e *Novák, coll.* ii. 74. 6 16 mortales res *Wurm*: res mortales *Halm, suadente Nipperdey, qui ipse* mortalia 17 viam *Bezzenberger*: vim M 18 cursum *dett.* septenos *Halm*: septimos M, *Meiser* commeare *dett. et fortasse sic volebat* M^1: commearent M: vim . . . comparent *Madvig*: vim . . . compleant *Halm*: viam . . . commeent *Wölfflin*
5. 1 hi *ed. Spirensis*: is M antiquitatem M, *corr.* M^1 4 congerebant *Puteolanus*: gerebant M 7 alienigenarum *Heinsius*

stituerunt ut diversitate noscantur. transgressi in morem eorum idem usurpant, nec quicquam prius imbuuntur quam contemnere deos, exuere patriam, parentes liberos fratres vilia habere. augendae tamen multitudini consulitur; nam et necare quemquam ex agnatis nefas, animosque proelio aut suppliciis peremptorum aeternos putant: hinc generandi amor et moriendi contemptus. corpora condere quam cremare e more Aegyptio, eademque cura et de infernis persuasio, caelestium contra. Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur, Iudaei mente sola unumque numen intellegunt: profanos qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et aeternum neque imitabile neque interiturum. igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis sistunt; non regibus haec adulatio, non Caesaribus honor. sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur vitisque aurea templo reperta, Liberum patrem coli, domitorem Orientis, quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis. quippe Liber festos laetosque ritus posuit, Iudaeorum mos absurdus sordidusque.

6 Terra finesque qua ad Orientem vergunt Arabia terminantur, a meridie Aegyptus obiacet, ab occasu Phoenices et mare, septentrionem e latere Syriae longe prospectant. corpora hominum salubria et ferentia laborum. rari imbres, uber solum: [exuberant] fruges nostrum ad morem praeterque eas balsamum et palmae. palmetis proceritas et decor, balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas, pavent venae; fragmine lapidis aut testa aperiuntur; umor in usu medentium est. praecipuum montium Libanum

11 pari|triam *M, corr.* M^1 13 natis *Lipsius, Nipperdey* 15 condire *Triller, Heraeus* 16 Aegyptio cura, eademque et *Heraeus* cura *secl. Prammer* 18 unum *b* 22 sistunt *Döderlein*: sunt *M*: sinunt *I. F. Gronovius*: statuunt *Gudeman* 23 is honor *Döderlein* 24 continebantur *M* 25 in templo *Ritter, Halm*

6. 1 arabiam *M, corr.* M^1 2 faenices *M* 5 exuberant *del. Lipsius*: exuperant M^1 9 humor *M*

erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus; idem amnem Iordanen alit funditque. nec Iordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. lacus immenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur neque piscis aut suetas aquis volucris patitur. inertes undae superiacta ut solido ferunt; periti imperitique nandi perinde attolluntur. certo anni bitumen egerit, cuius legendi usum, ut ceteras artis, experientia docuit. ater suapte natura liquor et sparso aceto concretus innatat; hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt: inde nullo iuvante influit oneratque, donec abscindas. nec abscindere aere ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine, quo feminae per mensis exolvuntur. sic veteres auctores, sed gnari locorum tradunt undantis bitumine moles pelli manuque trahi ad litus, mox, ubi vapore terrae, vi solis inaruerint, securibus cuneisque ut trabes aut saxa discindi.

Haud procul inde campi quos ferunt olim uberes **7**
magnisque urbibus habitatos fulminum iactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt. ego sicut inclitas quondam urbis igne caelesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque fetus segetum et autumni putrescere reor, solo caeloque

11 agmen *M*, *punctis del. et superscr.* amnem M^2 16 inertes *Heinsius*: Incertes *M*, *littera* s *erasa*: incertae *dett.* 17 *post* anni *bis superscr.* tempore M^2 25 trai *M*, *corr.* M^1

7. 1 haud . . . perdidisse *v.* 4 *et* ego *v.* 6 . . . reor *v.* 9 *citat Orosius* i. 5 2 ictu *b* sed *Orosius* 3 torrida *M*: solidam *Orosius* 5 sive] ubi *Madvig, Nipperdey* herba tenus aut flore *Rhenanus*: herbas tenues aut| flores *M* solitam] solidam *Salmasius, quam coniecturam confirmari lectione Orosii* v. 3 *Ernesti arbitrabatur* 6 qatra *M*, *littera* q *erasa*: putria *Thomas*: taetra *Meiser* inclutas *dett., Orosius*: Indi|cas *M* 7 alitu *M* 8 terram et corrumpi reor *Orosius*

iuxta gravi. et Belius amnis Iudaico mari inlabitur, circa cuius os lectae harenae admixto nitro in vitrum excoquuntur. modicum id litus et egerentibus inexhaustum.

8 Magna pars Iudaeae vicis dispergitur, habent et oppida; Hierosolyma genti caput. illic immensae opulentiae templum, et primis munimentis urbs, dein regia, templum intimis clausum. ad fores tantum Iudaeo aditus, limine praeter sacerdotes arcebantur. dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium: postquam Macedones praepolluere, rex Antiochus demere superstitionem et mores Graecorum dare adnisus, quo minus taeterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est; nam ea tempestate Arsaces desciverat. tum Iudaei Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis (et Romani procul erant), sibi ipsi reges imposuere; qui mobilitate vulgi expulsi, resumpta per arma dominatione fugas civium, urbium eversiones, fratrum coniugum parentum neces aliaque solita regibus ausi superstitionem fovebant, quia honor sacerdotii firmamentum potentiae adsumebatur.

9 Romanorum primus Cn. Pompeius Iudaeos domuit templumque iure victoriae ingressus est: inde vulgatum nulla intus deum effigie vacuam sedem et inania arcana. muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. mox civili inter nos bello, postquam in dicionem M. Antonii provinciae cesserant, rex Parthorum Pacorus Iudaea potitus interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Iudaeos C. Sosius subegit. regnum ab Antonio Herodi datum

10 et] at *Ritter, Halm* Belius *Meiser*: bel Ius *M*: bellus *superscr. M*[2]: Belus *Rhenanus* 11 nitro] vitro *in rasura M* 12 sed *Rhenanus*

8. 3 primis] trinis *malebat Ernesti* dein regia *Mercerus*: de | Ingia *M* 6 persaxas *M* 7 praepolluere *Halm*: praepotuere *M* 10 nam . . . desciverat '*additamentum imperiti hominis*' *credebat Ernesti* 12 si *M*, bi *superscr. M*[2] 13 volgis epulsi *M*: pulsi *vel* depulsi *Andresen*

9. 4 inter nos *Agricola*: Interno *M*, 'civili *vel* interno *spurium videtur*' *Ernesti* 5 Orientis provinciae *Ritter*: provinciae Orientis *Heraeus*

victor Augustus auxit. post mortem Herodis, nihil expectato Caesare, Simo quidam regium nomen invaserat. is a Quintilio Varo obtinente Syriam punitus, et gentem coercitam liberi Herodis tripertito rexere. sub Tiberio quies. dein iussi a C. Caesare effigiem eius in templo locare arma potius sumpsere, quem motum Caesaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit, e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit, Drusilla Cleopatrae et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut eiusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset.

10 Duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem: sub eo bellum ortum. et comprimere coeptantem Cestium Gallum Syriae legatum varia proelia ac saepius adversa excepere. qui ubi fato aut taedio occidit, missu Neronis Vespasianus fortuna famaque et egregiis ministris intra duas aestates cuncta camporum omnisque praeter Hierosolyma urbis victore exercitu tenebat. proximus annus civili bello intentus quantum ad Iudaeos per otium transiit. pace per Italiam parta et externae curae rediere: augebat iras quod soli Iudaei non cessissent; simul manere apud exercitus Titum ad omnis principatus novi eventus casusve utile videbatur.

11 Igitur castris, uti diximus, ante moenia Hierosolymorum positis instructas legiones ostentavit: Iudaei sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri et, si pellerentur, parato perfugio. missus in eos eques cum expe-

10 Simo *Ernesti*: simon *M* 16 Romanis] .R. *M* 17 per omnia *M*, *corr. in textu et in margine M*[1] 19 ma|trimonia acepta *M*

10. 2 bellu ortu *M*, *corr. M*[2] 3 recaeptantem *M*, *corr. M*[1] 4 excipere *M* 6 intra *Rhenanus*: inter *M* 7 hierosolymam *M*[2] 9 parta *det.*: parata *M* et *del. Acidalius* redire *M* 10 cessessent *M*, *corr. M*[1] 12 utili *M*, s *add. M*[1]: utilius *Pichena*

11. 2 ipso muro *Wagner* 3 acies *M*, *corr. M*[1]

ditis cohortibus ambigue certavit; mox cessere hostes et sequentibus diebus crebra pro portis proelia serebant, donec adsiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad obpugnandum versi; neque enim dignum videbatur famem hostium opperiri, poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia et cupidine praemiorum. ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos; ac ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. sed urbem arduam situ opera molesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. nam duos collis in immensum editos claudebant muri per artem obliqui aut introrsus sinuati, ut latera obpugnantium ad ictus patescerent. extrema rupis abrupta, et turres, ubi mons iuvisset, in sexagenos pedes, inter devexa in centenos vicenosque attollebantur, mira specie ac procul intuentibus pares. alia intus moenia regiae circumiecta, conspicuoque fastigio turris Antonia, in honorem M. Antonii ab Herode appellata.

12 Templum in modum arcis propriique muri, labore et opere ante alios; ipsae porticus, quis templum ambibatur, egregium propugnaculum. fons perennis aquae, cavati sub terra montes et piscinae cisternaeque servandis imbribus. providerant conditores ex diversitate morum crebra bella: inde cuncta quamvis adversus longum obsidium; et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. atque per avaritiam Claudianorum temporum empto iure muniendi struxere muros in pace tamquam ad bellum, magna conluvie et ceterarum urbium clade aucti; nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat eoque seditiosius agebant. tres duces, totidem exercitus: extrema et latissima

5 ambiguae *M* 15 obpugnatium *M* 16 sexagenos *Bekker*: sexaginta *M* 17 vicenos *Haase*

12. 2 opere *det.*: opera *M* 3 cavati ... montes *ante* fons *posuit Nipperdey* 5 praeviderant *det.* 6 adversus quamvis *Heraeus* 8 atque *secl. Novák* 10 tum magna *Jacob*, mox magna *Ritter*, *plenius ad* bellum *distinguentes* conluvie *M*[1]: conlubie *M*: conluvies *Nipperdey* 11 seditiosiosius *M*

moenium Simo, mediam urbem Ioannes [quem et Bargioram vocabant], templum Eleazarus firmaverat. multitudine et armis Ioannes ac Simo, Eleazarus loco pollebat: sed proelia dolus incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta. mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi qui Eleazarum manumque eius obtruncarent, templo potitur. ita in duas factiones civitas discessit, donec propinquantibus Romanis bellum externum concordiam pareret.

13 Evenerant prodigia, quae neque hostiis neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. visae per caelum concurrere acies, rutilantia arma et subito nubium igne conlucere templum. apertae repente delubri fores et audita maior humana vox excedere deos; simul ingens motus excedentium. quae pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat antiquis sacerdotum litteris contineri eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens profectique Iudaea rerum potirentur. quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerat, sed vulgus more humanae cupidinis sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati ne adversis quidem ad vera mutabantur. multitudinem obsessorum omnis aetatis, virile ac muliebre secus, sexcenta milia fuisse accepimus: arma cunctis, qui ferre possent, et plures quam pro numero audebant. obstinatio viris feminisque par; ac si transferre sedis cogerentur, maior vitae metus quam mortis. hanc adversus urbem gentemque Caesar Titus, quando impetus et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit: dividuntur legionibus munia et quies proeliorum fuit, donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres aut novis ingeniis struerentur.

13 quem et B. vocabant *secl. Bipontini*: *post* Simo *Salinerius transtulit* Bargioram *Rhenanus*: barba|gioram *M* 14 *et* 15 alazarus *M* firmaverant . . . pollebant *Ritter* 17 lazarum *M*, a *superscr.* M^1

13. 3 rutilanta *M*, *corr.* M^1 4 expertae *M*, *sed* ex *in rasura* M^2 9 poterentur *Döderlein coll.* iii. 52 10 praedixerant *al.*, *Meiser* 11 magnitudine *M* 13 hominis *M* sexus M^2 sescenta *vulgo* 21 *ad hunc versum scripsit in margine* deest *m. recentior*

14 At Civilis post malam in Treviris pugnam reparato per Germaniam exercitu apud Vetera castra consedit, tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis adventu secundae et tertiae decimae et quartae decimae legionum; cohortesque et alae iam pridem accitae post victoriam properaverant. neuter ducum cunctator, sed arcebat latitudo camporum suopte ingenio umentium; addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cuius obiectu revolutus amnis adiacentibus superfunderetur. ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus, Germanos fluminibus suetos levitas armorum et proceritas corporum attollit.

15 Igitur lacessentibus Batavis ferocissimo cuique nostrorum coeptum certamen, deinde orta trepidatio, cum praealtis paludibus arma equi haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte latera ac terga circumvenientes. neque ut in pedestri acie comminus certabatur, sed tamquam navali pugna vagi inter undas aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem implicabantur. minor tamen quam pro tumultu caedes, quia non ausi egredi paludem Germani in castra rediere. eius proelii eventus utrumque ducem diversis animi motibus ad maturandum summae rei discrimen erexit. Civilis instare fortunae, Cerialis abolere ignominiam: Germani prosperis feroces, Romanos pudor excitaverat. nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas acta.

14. 1 mala *M* 2 castra *om. Lipsius* 4 ceriales *M*, *corr.* M^1 5 tertiae decimae] xiii *Filow*: xuj *M coll.* iv. 68. *post* secundae et *idem* sextae et *supplendum censuit* (Klio, 1906 *sechstes Beiheft*, pp. 29 ff.): *pro* xuj *coni.* sextae *Mercerus*

15. 3 armae qui auri|rentur *M*, h *superscr.* M^1 5 comminus minus *M*: comminus eminus *I. Gronovius* 7 illuc *Madvig*, *Halm* volneratis *M* 9 ceres| *M* 12 cerealis *M*, *item* c. 16. 1, 7 13 Ignominia| *M*, *corr. M* : ignominiam properabat *Nipperdey* 15 minis *Gudeman*

Postera luce Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet, in secunda acie legiones locatae, dux sibi delectos retinuerat ad improvisa. Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis adstitit: Batavi Cugernique in dextro, laeva ac propiora flumini Transrhenani tenuere. exhortatio ducum non more contionis apud universos, sed ut quosque suorum advehebantur. Cerialis veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentisque victorias; ut perfidum ignavum victum hostem in aeternum exciderent, ultione magis quam proelio opus esse. pauciores nuper cum pluribus certasse, ac tamen fusos Germanos, quod roboris fuerit: superesse qui fugam animis, qui vulnera tergo ferant. proprios inde stimulos legionibus admovebat, domitores Britanniae quartadecimanos appellans; principem Galbam sextae legionis auctoritate factum; illa primum acie secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos. hinc praevectus ad Germanicum exercitum manus tendebat, ut suam ripam, sua castra sanguine hostium reciperarent. alacrior omnium clamor, quis vel ex longa pace proelii cupido vel fessis bello pacis amor, praemiaque et quies in posterum sperabatur. 16

Nec Civilis silentem struxit aciem, locum pugnae testem virtutis ciens: stare Germanos Batavosque super vestigia gloriae, cineres ossaque legionum calcantis. quocumque oculos Romanus intenderet, captivitatem clademque et dira omnia obversari. ne terrerentur vario Treverici proelii eventu: suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum 17

16. 4 astitit *M* 5 flumini *Nipperdey*: fluminis *M* 8 antiquas *om. b* victorias memorabat *Nipperdey*: victorias iactare *Van der Vliet* 9 excinderent *dett.*, *vulgo* *a verbo* magis *usque ad* versicoloribus c. 23. 5 *vetus aliquis vir doctus* (*M*²) *scripturam pallore extinctam haud dissimilibus litteris renovavit* 14 sexta] *M*² 16 praevectos *M*²: pervectus *Agricola* 18 alacer *Agricola*: alacris *Nipperdey* 20 sperabantur *dett.*, *Halm*

17. 1 silens instruxit *Pichena*, *Halm*: silentio struxit *Muretus*: silenter struxit *Lipsius* 2 sciens *M*² 5 omina *dett.* 6 eventum *M*, *corr.* *M*¹ victoriam] avaritiam *Acidalius*: incuriam *Herbst*

omissis telis praeda manus impediunt: sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. quae provideri astu ducis oportuerit, providisse, campos madentis et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniae deos in aspectu: quorum numine capesserent pugnam, coniugum parentum patriae memores: illum diem aut gloriosissimum inter maiores aut ignominiosum apud posteros fore. ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) adprobata sunt dicta, saxis glandibusque et ceteris missilibus proelium incipitur, neque nostro milite paludem ingrediente et Germanis, ut elicerent, lacessentibus.

18 Absumptis quae iaciuntur et ardescente pugna procursum ab hoste infestius: immensis corporibus et praelongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant; simul e mole, quam eductam in Rhenum rettulimus, Bructerorum cuneus transnatavit. turbata ibi res et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt suppressaque hostium ferocia proelium aequatur. inter quae perfuga Batavus adiit Cerialem, terga hostium promittens, si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa et Cugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos. duae alae cum perfuga missae incauto hosti circumfunduntur. quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset: ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua nocte.

19 Postera die quartadecima legio in superiorem pro-

8 contrarie venisse M^2 9 previse M^2 *in rasura, litt.* p, *quod Meiser memorat, fuit primitus caudata sc.* pro: p̄vise *in margine* M^2: provisa *Agricola* paludes *secl. Eussner* 10 noxios *Eussner* 11 capesceret M^2 12 in maiores *Nipperdey* 14 mos] mox M^2 15 missibus M^2, *corr. eadem manus* 16 illicerent *Herwerden* 17 lacescentibus M^2

18. 1 absumptisque M^2 3 |astis M^2 5 stranatavit M^2, *in margine scr.* trans M^1: tranatavit *vulgo* 7 interque M^2 8 batanus M^2 9 inmitteretur *Halm* gugervos M^2

vinciam Gallo Annio missa: Cerialis exercitum decima ex Hispania legio supplevit: Civili Chaucorum auxilia venere. non tamen ausus oppidum Batavorum armis tueri, raptis quae ferri poterant, ceteris iniecto igni, in insulam concessit, gnarus deesse navis efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum: quin et diruit molem a Druso Germanico factam Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disiectis quae morabantur, effudit. sic velut abacto amne tenuis alveus insulam inter Germanosque continentium terrarum speciem fecerat. transiere Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Trevirorum senatores, in quis fuit Alpinius Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus. comitabatur eum frater D. Alpinius; simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant inter gentis periculorum avidas.

20 Tantumque belli superfuit ut praesidia cohortium alarum legionum uno die Civilis quadripertito invaserit, decimam legionem Arenaci, secundam Batavoduri et Grinnes Vadamque, cohortium alarumque castra, ita divisis copiis ut ipse et Verax, sorore eius genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent, nec omnia patrandi fiducia, sed multa ausis aliqua in parte fortunam adfore: simul Cerialem neque satis cautum et pluribus nuntiis huc illuc cursantem posse medio intercipi. quibus obvenerant castra decimanorum, obpugnationem legionis arduam rati egressum militem et caedendis materiis operatum turbavere, occiso praefecto castrorum et quinque primoribus centurionum paucisque militibus: ceteri se munimentis defendere. in-

19. 2 Annio *Puteolanus*: ani|mo M^2 3 caucorum M^2 4 oppida *al.* Batavodurum *Lipsius* 7 diluit M^2 8 facta M^2

20. 2 legionem modie M^2 quadripertito *Ernesti*: quadripertita M^2 4 divi|si M^2 6 traheret M^2 8 pluris M^2 13 ceteris eminentis M^2 defenderant *Halm* interim *b*: |a interim M^2, *litteram* a *secundum Andresen ab* ambiguum *v.* 15 *praecepit librarius*: et interim *dett.*, *Meiser*

terim Germanorum manus Batavoduri interrumpere inchoatum pontem nitebantur: ambiguum proelium nox diremit.

21 Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus obpugnabant: nec sisti poterant interfecto fortissimo quoque, in quis Briganticus praefectus alae ceciderat, quem fidum Romanis et Civili avunculo infensum diximus. sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna; praecipites Germani in amnem aguntur. Civilis dum fugientis retentat, agnitus petitusque telis relicto equo transnatavit; idem Veraci effugium: Tutorem Classicumque adpulsae luntres vexere. ne tum quidem Romana classis pugnae adfuit, et iussum erat, sed obstitit formido et remiges per alia militiae munia dispersi. sane Cerialis parum temporis ad exequenda imperia dabat, subitus consiliis set eventu clarus: aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent; hinc ipsi exercituique minor cura disciplinae. et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

22 Profectus Novaesium Bonnamque ad visenda castra, quae hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat disiecto agmine, incuriosis vigiliis. animadversum id Germanis et insidias composuere: electa nox atra nubibus, et prono amne rapti nullo prohibente vallum ineunt. prima caedes astu adiuta: incisis tabernaculorum funibus suismet tentoriis coopertos trucidabant. aliud agmen turbare classem, inicere vincla, trahere puppis; utque ad fallendum si-

14 interrumpere *Kiessling* : inrumpere| M^2 : rumpere *I. Gronovius* 15 vox M^2

21. 3 interfacto M^2 brigantibus M^2 5 duximus M^2 6 versa fortuna praecipites *sine distinctione vulgo* 8 tnataum| M^2. a *super pr.* t *add. eadem manus, conf.* c. 18 Veraci *Ritter*: germani M^2: Veracis *I. Gronovius* 9 lyn|tres M^2: lintres *vulgo, item c.* 23 transvexere *Halm* : avexere *Heraeus* 10 et] ut *ed. Spirensis* : etsi *Spengel* 12 exequendi M^2 13 set] et *Heinsius, Halm* 16 mutavit M^2

22. 1 bonamque M^2 6 intercisis *Ritter* 7 toriis M^2

lentio, ita coepta caede, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani vulneribus exciti quaerunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste et strictis mucronibus. dux semisomnus ac prope intectus errore hostium servatur: namque praetoriam navem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiae Sacratae mulieris Vbiae. vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tamquam iussi silere ne quietem eius turbarent; ita intermisso signo et vocibus se quoque in somnum lapsos. multa luce revecti hostes captivis navibus, praetoriam triremem flumine Lupia donum Veledae traxere.

Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi: **23**
complet quod biremium quaeque simplici ordine agebantur; adiecta ingens luntrium vis, tricenos quadragenosque ferunt, armamenta Liburnicis solita; et simul captae luntres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur. spatium velut aequoris electum quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit. causa instruendae classis super insitam genti vanitatem ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperentur. Cerialis miraculo magis quam metu derexit classem, numero imparem, usu remigum, gu-

10 romanis *M*² 11 ornatu *b*: ornati| *M*² 15 noctem] nave| *M*²: alia navi (*det.*) noctem *Candidus*: alia in nave *Wurm*: aliter quam in nave *Van der Vliet* 16 Vbiae *Rhenanus*: ubi e *M*², e *in* et *mutavit eadem manus* et vigiles *Walther* 20 vele|de *M*², *fuit, ut videtur,* velaedae *coll.* iv. 61

23. 1 invasi incessit *M*²: inanis incessit *Pichena*: inde incessit *Heinsius*, *Ritter* 3 lyntrium *M* quadragenosve *Spengel* ferunt *Müller*: serunt *M in loco evanido*: *super* serunt armamenta *scr.* seva momenta *M*²: ferentium *Bipontini*: vexere *Meiser*: tricenos . . . ferunt *secl. Müller post* quadragenosque *lacunam notaverunt Ritter*, *Halm* 4 quis armamenta *olim Heraeus* solite *M* captae] aptae *Bipontini*: actae *Heraeus*; *post* captae *lacunam notaverunt Nipperdey*, *Halm* lyn|tros *M* 5 *post* versicoloribus (*conf.* c. 16) *evanidam codicis scripturam superscripsit man. recentior* (*M*²) *usque ad* inter c. 25. 2 10 remigium *M*

bernatorum arte, navium magnitudine potiorem. his flumen secundum, illi vento agebantur: sic praevecti temptato levium telorum iactu dirimuntur. Civilis nihil ultra ausus trans Rhenum concessit: Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus agros villasque Civilis intactas nota arte ducum sinebat, cum interim flexu autumni et crebris per aequinoctium imbribus superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. nec classis aut commeatus aderant, castraque in plano sita vi fluminis differebantur.

24 Potuisse tunc opprimi legiones et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos imputavit Civilis; neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. nam Cerialis per occultos nuntios Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam propinquosque monebat fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare: caesos Treviros, receptos Vbios, ereptam Batavis patriam; neque aliud Civilis amicitia partum quam vulnera fugas luctus. exulem eum et extorrem recipientibus oneri, et satis peccavisse quod totiens Rhenum transcenderint. si quid ultra moliantur, inde iniuriam et culpam, hinc ultionem et deos fore.

25 Miscebantur minis promissa; et concussa Transrhenanorum fide inter Batavos quoque sermones orti: non prorogandam ultra ruinam, nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. quid profectum caede et incendiis legionum nisi ut plures validioresque accirentur? si Vespasiano bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri: sin populum Romanum armis vocent, quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Raetos Noricosque et cete-

11 magnitudinem *M*, *corr.* M^1 12 provecti *Puteolanus*, *Nipperdey* 16 aequinoctium *Orellius*: equin . . tium *in rasura M*, *superscr.* pertinacium *et deinde del.* M^2 17 animis *M* : amnis M^2

24. 5 velaedam *M*: vel edam M^2 8 partum *Ritter*: paratum *M* 11 iuriam *M*: iniuriam M^2

25. 5 plures] fures *M* 6 naverint *M*, *corr.* M^1 7 provocent *det.*

rorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros indici. proximum id libertati; et si dominorum electio sit, honestius principes Romanorum quam Germanorum feminas tolerari. haec vulgus, proceres atrociora: Civilis rabie semet in arma trusos; illum domesticis malis excidium gentis opposuisse. tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant et noxii capitis poena paenitentiam fateantur.

Non fefellit Civilem ea inclinatio et praevenire sta- **26**
tuit, super taedium malorum etiam spe vitae, quae plerumque magnos animos infringit. petito conloquio scinditur Nabaliae fluminis pons, in cuius abrupta progressi duces, et Civilis ita coepit: 'si apud Vitellii legatum defenderer, neque facto meo venia neque dictis fides debebatur; cuncta inter nos inimica: hostilia ab illo coepta, a me aucta erant: erga Vespasianum vetus mihi observantia, et cum privatus esset, amici vocabamur. hoc Primo Antonio notum, cuius epistulis ad bellum actus sum, ne Germanicae legiones et Gallica iuventus Alpis transcenderent. quae Antonius epistulis, Hordeonius Flaccus praesens monebat: arma in Germania movi, quae Mucianus in Syria, Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia * * *

26. 2 etiam *post* plerumque *transtulit Acidalius* spem *M* plerumque| *M*: plerumque et *Meiser* 5 vitellium *M*: Vitellianum *Döderlein, Halm* 7 inimica, hostilia, ab *distinguunt alii* auctae *M* 9 essem *M, corr. M*[1] 13 movit *M* 14 pan|nia *M* *Desinit codex in prima folii columna et ante eius finem*

FRAGMENTA HISTORIARVM

1. Sulpicius Severus Chron. ii. 30. 3. Iudaei obsidione clausi, quia nulla neque pacis neque deditionis copia dabatur, ad extremum fame interibant, passimque viae oppleri cadaveribus coepere, victo iam officio humandi: quin omnia nefanda esca super ausi ne humanis quidem corporibus pepercerunt, nisi quae eiusmodi alimentis tabes praeripuerat.

2. Sulpicius Severus Chron. ii. 30. 6. Fertur Titus adhibito consilio prius deliberasse an templum tanti operis everteret. etenim nonnullis videbatur aedem sacratam ultra omnia mortalia inlustrem non oportere deleri, quae servata modestiae Romanae testimonium, diruta perennem crudelitatis notam praeberet. at contra alii et Titus ipse evertendum in primis templum censebant quo plenius Iudaeorum et Christianorum religio tolleretur: quippe has religiones, licet contrarias sibi, isdem tamen ab auctoribus profectas; Christianos ex Iudaeis extitisse: radice sublata stirpem facile perituram.

3. Orosius vii. 9. 7. Sescenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt.

4. Orosius vii. 3. 7. Deinde, ut verbis Cornelii Taciti loquar, sene Augusto Ianus patefactus, dum apud extremos terrarum terminos novae gentes saepe ex usu et aliquando cum damno quaeruntur, usque ad Vespasiani duravit imperium. hucusque Cornelius.

5. Orosius vii. 19. 4. Gordianus . . . Iani portas aperuit:

1 *Vide Bernays, de chronicis Sulpicii Severi*, p. 53   8 *Cf. Oros.* vii. 9 'quod (templum) postquam in potestatem redactum opere atque antiquitate suspexit, diu deliberavit utrum tamquam incitamentum hostium incenderet an in testimonium victoriae reservaret'   17 *Cf. Hist.* v. 13 'multitudinem obsessorum sescenta milia fuisse accepimus': *Suetonius de interfectis tacet.*

quas utrum post Vespasianum et Titum aliquis clauserit, neminem scripsisse memini, cum tamen eas ab ipso Vespasiano post annum apertas Cornelius Tacitus prodat.

6. Orosius vii. 10. 4. Nam quanta fuerint Diurpanei, Dacorum regis, cum Fusco duce proelia quantaeque Romanorum clades, longo textu evolverem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam diligentissime contexuit, de reticendo interfectorum numero et Sallustium Crispum et alios auctores quam plurimos sanxisse et se ipsum idem potissimum elegisse dixisset.

7. Orosius vii. 34. 5. Theodosius . . maximas illas Scythicas gentis formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatis . . ., hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit.

8. Servii Comment. in Verg. Aen. iii. 399. Hi vero (Locri), qui iuxta Delphos colunt, Ozolae nuncupantur . . . qui autem Lybiam delati sunt, Nasamones appellantur, ut Cornelius Tacitus refert, oriundi a Naryciis etc.

INDEX NOMINVM

SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HENRICUM FROWDE

CORNELII TACITI

OPERA MINORA

RECOGNOVIT
BREVIQUE ADNOTATIONE CRITICA INSTRUXIT

HENRICUS FURNEAUX

COLL. C.C. OLIM SOCIUS

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

GERMANIA

PRAEFATIO

In constituendo huiusce libelli textu a plerisque editoribus hi quattuor codices adhibiti sunt, quorum varietates notabiliores ex ampliore Muellenhoffii apparatu critico deprompsimus:

A (Muellenhoffii et Halmii *B*) Vaticanus, 1862.

B (Muellenhoffii et Halmii *b*) Leidensis sive Perizonianus.

C (Muellenhoffii et Halmii *c*) Farnesianus sive Neapolitanus.

D (Muellenhoffii et Halmii *C*) Vaticanus, 1518.

Hi omnes Germaniam, Dialogum, et fragmentum Suetonii de viris illustribus continent, *C* etiam sex posteriores Annalium libros et Historias, *D* alia quaedam opuscula. Leidensis nomen et auctoritatem Ioviani Pontani (1426–1503) praefert, e cuius exemplari deperdito descriptus est. Ipse Pontani codex et *A* ad archetypum deperditum nomine *X* designatum referuntur, ita tamen ut *A* sincerum archetypi textum exprimere videatur, quem in *B* sive ipse Pontanus sive apographi scriptor in pluribus locis immutavit. *C* et *D* ad archetypum deperditum *Y* referuntur, ita tamen ut uter-

que correctiones e codicibus *X* generis ortas haud raro admiserit. Denique ipse *X* et *Y* descripti fuisse iudicantur e vetusto quodam codice quem sive (ut a Pontano traditum est) Henochus Asculanus, sive (ut recentiores quidam critici existimaverunt[1]) ignotus aliquis e Germania in Italiam circa A. D. 1457 attulit.

Alfredus Holder, in textu huius libelli constituendo (1878), tribus Germanicis codicibus magna ex parte usus est, scilicet Hummeliano (nunc, ut videtur, deperdito, sed ex collationibus Hummelii, Longolii, Sellingii aliquatenus restituendo), Monacensi, Stutgartensi: quorum primo etiam Aemilius Bährens, tertio nuperrime Iohannes Holub[2], magnam auctoritatem tribuerunt. Sed ex uberrima Ricardi Wuenschii disputatione[3] de his tribus et Vindobonensi 711 (cum Hummeliano artiore quadam adfinitate conexo) colligitur hos omnes sive ex deterioribus *Y* generis codicibus sive ex mixta quadam stirpe ortos et ad textum stabiliendum parvi aestimandos esse: itaque non nisi insigniores eorum varietates (litteris H. M. S. V. notatas), praesertim Hummeliani in quibusdam propriis Germanicae linguae nominibus (cf. c. 1; 28) citavimus. Idem dicendum est de Vaticano 4498 (Δ), de quo etiam in praefatione ad Agricolam scripsimus.

De aliis quibusdam parum cognitis, sive a Massmanno olim (1847) adhibitis, sive recentius repertis, consulendi

[1] Contra Voigtii aliorumque de hac re dubitationes nuperrime disputavit M. Lehnerdt (Hermes xxxiii, 1898, pp. 499–505).

[2] Progr. Weidenau, 1892–1894.

[3] De Taciti Germaniae codicibus Germanicis, Dissertatio Inauguralis, Marpurgi Cattorum, 1893.

sunt idem Wuenschius (Hermes xxxii, 1897, pp. 42–59) et R. Reitzenstein (Philologus lvii, 1898, pp. 307–317).

E permultis virorum doctorum coniecturis paucas tantum et insigniores sive in textum admittere sive in adnotatione critica colligere potuimus.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899.

SIGLA

CODICES, ut supra indicati

A Vaticanus 1862
B Leidensis
C Neapolitanus
D Vaticanus 1518
H Hummelianus
M Monacensis
S Stutgartensis
V Vindobonensis 711
Δ Vaticanus 4498
Correctiones eorundem: A^2, B^2, &c.
cett. ceteri codices

EDITORES:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497
Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533
Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600

CORNELII TACITI

GERMANIA

GERMANIA omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno 1
et Danuvio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu
aut montibus separatur: cetera Oceanus ambit, latos sinus
et insularum inmensa spatia complectens, nuper cognitis
quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit.
Rhenus, Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice 2
ortus, modico flexu in occidentem versus septentrionali
Oceano miscetur. Danuvius molli et clementer edito montis 3
Abnobae iugo effusus pluris populos adit, donec in Ponticum
mare sex meatibus erumpat: septimum os paludibus
hauritur.

Ipsos Germanos indigenas crediderim minimeque aliarum **2**
gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec terra olim
sed classibus advehebantur qui mutare sedes quaerebant, et
inmensus ultra utque sic dixerim adversus Oceanus raris ab
orbe nostro navibus aditur. quis porro, praeter periculum 2
horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta

TITULUS. Cornelii (C. Cornelii *CD*) Taciti de origine et situ Germanorum (Germaniae *C*) liber *ACD*: Cornelii Taciti de origine situ moribus ac populis Germanorum liber *B*

1 Raetisque *Cellarius*: raetiisque (ret-, rhet-) *codd.* 2 danubio *ABC* 6 Reticarum *A*: rheticarum *B* 8 danubius *AB* 9 Abnobae *Rhen.*: abnobe *H*: arnobae *vel* arbonae *cett.*

Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit?

3 Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos
memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terra
editum et filium Mannum originem gentis conditoresque.
Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi
Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones
4 vocentur. quidam, ut in licentia vetustatis, pluris deo ortos
plurisque gentis appellationes, Marsos Gambrivios Suebos
5 Vandilios adfirmant, eaque vera et antiqua nomina. ceterum
Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam
qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc
Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen, non
gentis, evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore ob
metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Germani
vocarentur.

3 Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque
omnium virorum fortium ituri in proelia canunt. sunt illis
haec quoque carmina, quorum relatu, quem barditum
vocant, accendunt animos futuraeque pugnae fortunam ipso
cantu augurantur; terrent enim trepidantve, prout sonuit
acies, nec tam vocis ille quam virtutis concentus videtur.
2 adfectatur praecipue asperitas soni et fractum murmur,
obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu
3 intumescat. ceterum et Ulixen quidam opinantur longo
illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adiisse
Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni
situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatum-

2 si] *om.* *B*: sibi *H* 4 tuistonem *B*²*D*: tuisconem *SH*²: uistonem *H*: tristonem *A* 5 conditoresque *Rhen.*: conditorisque *ABC*: conditoremque *H* 7 ingeuones *ABD* hermiones *ABD* isteuones *D* 9 sueuos *codd.* 10 uandalios *B*: uandalos *H* 12 ac] ut *B* 14 ut] cum *Novák* 15 etiam] et *DH* 19 baritum *C*²*S*²*V*²: barritum *Brambach* 22 vocis . . . videtur *Rhen.*: uoces . . . uidentur *codd.* 27 astiburgium *B* 28 hodie *CD* incolatur *H*

que * *; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto
Laertae patris nomine, eodem loco olim repertam, monu-
mentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in
confinio Germaniae Raetiaeque adhuc extare. quae neque 4
confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex
ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos **4**
nullis [aliis] aliarum nationum conubiis infectos propriam et
sinceram et tantum sui similem gentem extitisse arbitrantur.
unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto homi- 2
num numero, idem omnibus: truces et caerulei oculi, rutilae
comae, magna corpora et tantum ad impetum valida:
laboris atque operum non eadem patientia, minimeque sitim 3
aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove
adsueverunt.

Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen **5**
aut silvis horrida aut paludibus foeda, umidior qua Gallias,
ventosior qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax,
frugiferarum arborum inpatiens, pecorum fecunda, sed
plerumque inprocera. ne armentis quidem suus honor aut 2
gloria frontis: numero gaudent, eaeque solae et gratissimae
opes sunt. argentum et aurum propitiine an irati di negave- 3
rint dubito. nec tamen adfirmaverim nullam Germaniae
venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est?
possessione et usu haud perinde adficiuntur. est videre 4
apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri
data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur;
quamquam proximi ob usum commerciorum aurum et argen-
tum in pretio habent formasque quasdam nostrae pecuniae
adgnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius

1 *lacunam notant* B (*marg.*) H: *ασκιπυργιον ins.* ACD 7 opinioni *Meiser* 8 aliis *secl. Lips.* 10 tamquam A^2CD 11 ceruli *ABH* 15 assuerunt *AB* 22 propitii *CD* 25 proinde A^2CD

5 permutatione mercium utuntur. pecuniam probant veterem
et diu notam, serratos bigatosque. argentum quoque magis
quam aurum sequuntur, nulla adfectione animi, sed quia
numerus argenteorum facilior usui est promisca ac vilia
mercantibus.

6 Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum
colligitur. rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur: hastas
vel ipsorum vocabulo frameas gerunt angusto et brevi ferro,
sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio
2 poscit, vel comminus vel eminus pugnent. et eques quidem
scuto frameaque contentus est, pedites et missilia spargunt,
pluraque singuli, atque in inmensum vibrant, nudi aut
sagulo leves. nulla cultus iactatio; scuta tantum lectissimis
3 coloribus distinguunt. paucis loricae, vix uni alterive cassis
aut galea. equi non forma, non velocitate conspicui. sed
nec variare gyros in morem nostrum docentur: in rectum
aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe ut nemo
4 posterior sit. in universum aestimanti plus penes peditem
roboris; eoque mixti proeliantur, apta et congruente ad
equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuven-
5 tute delectos ante aciem locant. definitur et numerus:
centeni ex singulis pagis sunt, idque ipsum inter suos vo-
cantur, et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor
6 est. acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo
rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora
suorum etiam in dubiis proeliis referunt. scutum reliquisse
praecipuum flagitium, nec aut sacris adesse aut concilium
inire ignominioso fas; multique superstites bellorum in-
famiam laqueo finierunt.

7 Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regi-

14 distinguuntur *H*: distingunt *cett.* 15 galea *Rhen.* (*cum duobus codd. dett.*): galeae *cett.*: galea est *Mützell* 17 dextros ⟨vel sinistros⟩ *Michaelis* coniuncto A^2B^2: cuncto *cett.* 18 existimanti *CD* 23 quod] quidem *AB* 26 etiam] et *D*

bus infinita aut libera potestas, et duces exemplo potius
quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant,
admiratione praesunt. ceterum neque animadvertere neque 2
vincire, ne verberare quidem nisi sacerdotibus permissum,
non quasi in poenam nec ducis iussu, sed velut deo impe-
rante, quem adesse bellantibus credunt. effigiesque et signa 3
quaedam detracta lucis in proelium ferunt; quodque prae-
cipuum fortitudinis incitamentum est, non casus nec for-
tuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et
propinquitates; et in proximo pignora, unde feminarum
ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctis- 4
simi testes, hi maximi laudatores: ad matres, ad coniuges
vulnera ferunt; nec illae numerare et exigere plagas pavent,
cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

Memoriae proditur quasdam acies inclinatas iam et la- **8**
bantis a feminis restitutas constantia precum et obiectu
pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe
inpatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut
efficacius obligentur animi civitatum quibus inter obsides
puellae quoque nobiles imperantur. inesse quin etiam 2
sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum
aspernantur aut responsa neglegunt. vidimus sub divo 3
Vespasiano Velaedam diu apud plerosque numinis loco
habitam; sed et olim Albrunam et compluris alias venerati
sunt, non adulatione nec tamquam facerent deas.

Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus **9**
humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac
Martem concessis animalibus placant. pars Sueborum et 2
Isidi sacrificat: unde causa et origo peregrino sacro parum
comperi nisi quod signum ipsum in modum liburnae figura-

1 aut] ac *DS* et] etiam *AB* 2 agunt *D* 9 familiae aut *AB* 11 auditur *Nipperdey* 13 enumerare *B* et] aut *AB* 23 ueledam *AC*: ualedam *D*: uoledam *B* 24 Albrunam *Wackernagel*: albriniam $A^2B^2C^2$: auriniam *ABD*: fluriniam *C* 28 Martem c. a. placant et Herculem *AB*

3 tum docet advectam religionem. ceterum nec cohibere
parietibus deos neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

10 Auspicia sortesque ut qui maxime observant: sortium consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super
2 candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice consultetur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam
3 interpretatur. si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis equorum
4 quoque praesagia ac monitus experiri. publice aluntur isdem nemoribus ac lucis, candidi et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur hinnitusque ac fremitus ob-
5 servant. nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes; se enim ministros deorum, illos conscios putant. est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explo-
6 rant. eius gentis cum qua bellum est captivum quoquo modo interceptum cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt: victoria huius vel illius pro praeiudicio accipitur.

11 De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem
2 arbitrium est, apud principes praetractentur. coeunt, nisi

10 consultetur *Halm*: consuletur *codd.* 22 sed *D*: *om. cett.* apud sacerdotes; se] sacerdotes *Wölfflin* 23 istos AB^1 24 explorantur *B*: exploratur AB^2 31 praetractentur CD^2V: pertractentur *cett.*

quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut
incohatur luna aut impletur; nam agendis rebus hoc auspi-
catissimum initium credunt. nec dierum numerum, ut nos,
sed noctium computant. sic constituunt, sic condicunt:
nox ducere diem videtur. illud ex libertate vitium, quod 3
non simul nec ut iussi conveniunt, sed et alter et tertius
dies cunctatione coeuntium absumitur. ut turbae placuit,
considunt armati. silentium per sacerdotes, quibus tum 4
et coercendi ius est, imperatur. mox rex vel princeps, 5
prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum,
prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis
quam iubendi potestate. si displicuit sententia, fremitu 6
aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt: honoratissi-
mum adsensus genus est armis laudare.

Licet apud concilium accusare quoque et discrimen **12**
capitis intendere. distinctio poenarum ex delicto. prodi-
tores et transfugas arboribus suspendunt, ignavos et inbellis
et corpore infamis caeno ac palude, iniecta insuper crate,
mergunt. diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera 2
ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. sed et
levioribus delictis pro modo poena: equorum pecorumque
numero convicti multantur. pars multae regi vel civitati,
pars ipsi qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur.
eliguntur in isdem conciliis et principes, qui iura per pagos 3
vicosque reddunt; centeni singulis ex plebe comites con-
silium simul et auctoritas adsunt.

Nihil autem neque publicae neque privatae rei nisi armati **13**
agunt. sed arma sumere non ante cuiquam moris quam
civitas suffecturum probaverit. tum in ipso concilio vel
principum aliquis vel pater vel propinqui scuto frameaque
iuvenem ornant: haec apud illos toga, hic primus iuventae

7 turba *I. F. Gronovius* 8 tamen *AB* 21 poena *Acidalius*: poenarum *codd.* 23 uindicauit *AB*[1] 29 cum *AB*[1]*C*[2] 30 propinquus *C*

honos; ante hoc domus pars videntur, mox rei publicae.
2 insignis nobilitas aut magna patrum merita principis digna-
tionem etiam adulescentulis adsignant: ceteris robustioribus
ac iam pridem probatis adgregantur, nec rubor inter comites
3 adspici. gradus quin etiam ipse comitatus habet, iudicio
eius quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio,
quibus primus apud principem suum locus, et principum,
4 cui plurimi et acerrimi comites. haec dignitas, hae vires,
magno semper electorum iuvenum globo circumdari, in
pace decus, in bello praesidium. nec solum in sua gente
cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea
gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat; expe-
tuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsa
plerumque fama bella profligant.

14 Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe
2 comitatui virtutem principis non adaequare. iam vero
infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principi
suo ex acie recessisse: illum defendere, tueri, sua quoque
fortia facta gloriae eius adsignare praecipuum sacramentum
est: principes pro victoria pugnant, comites pro principe.
3 si civitas in qua orti sunt longa pace et otio torpeat, pleri-
que nobilium adulescentium petunt ultro eas nationes, quae
tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies et
facilius inter ancipitia clarescunt magnumque comitatum
4 non nisi vi belloque tueare: exigunt enim *a* principis sui
liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victri-
cemque frameam; nam epulae et quamquam incompti,
largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. materia muni-
5 ficentiae per bella et raptus. nec arare terram aut exspec-
tare annum tam facile persuaseris quam vocare hostem et
vulnera mereri. pigrum quin immo et iners videtur sudore
adquirere quod possis sanguine parare.

2 dignitatem *AB* 3 ceteri *Lips.* 8 haec vires *B*[1]*D*
19 eius *om. B* 25 tuentur *AB* a *add. Acidalius*

Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus 15
per otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus
quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et
penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmis-
simo cuique ex familia: ipsi hebent, mira diversitate naturae,
cum idem homines sic ament inertiam et oderint quietem.
mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel 2
armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam
necessitatibus subvenit. gaudent praecipue finitimarum 3
gentium donis, quae non modo a singulis, sed et publice
mittuntur, electi equi, magna arma, phalerae torquesque;
iam et pecuniam accipere docuimus.

Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum 16
est, ne pati quidem inter se iunctas sedes. colunt discreti
ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. vicos 2
locant non in nostrum morem conexis et cohaerentibus
aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive
adversus casus ignis remedium sive inscitia aedificandi. ne 3
caementorum quidem apud illos aut tegularum usus: materia
ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem.
quaedam loca diligentius inlinunt terra ita pura ac splen-
dente, ut picturam ac liniamenta colorum imitetur. solent 4
et subterraneos specus aperire eosque multo insuper fimo
onerant, suffugium hiemis et receptaculum frugibus, quia
rigorem frigorum eius modi locis molliunt, et si quando
hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa
aut ignorantur aut eo ipso fallunt quod quaerenda
sunt.

Tegimen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina con- 17
sertum: cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem
agunt. locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante,

3 et *om.* *D* 16 longant A^1B^1 22 lineamenta *AD* imitentur *C* 24 hiemis *Reifferscheid*: hiemi *codd.* 25 loci *Acidalius* 26 autem *secl.* *Muretus* 29 tegumen *codd.*

sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus expri-
2 mente. gerunt et ferarum pellis, proximi ripae neglegenter,
ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus.
eligunt feras et detracta velamina spargunt maculis pellibus-
que beluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare
3 gignit. nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod
feminae saepius lineis amictibus velantur eosque purpura
variant, partemque vestitus superioris in manicas non ex-
tendunt, nudae bracchia ac lacertos; sed et proxima pars
4 pectoris patet. quamquam severa illic matrimonia, nec
ullam morum partem magis laudaveris. nam prope soli
barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admo-
dum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis
nuptiis ambiuntur.

18 Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. inter-
sunt parentes et propinqui ac munera probant, munera non
ad delicias muliebres quaesita nec quibus nova nupta
comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum
2 framea gladioque. in haec munera uxor accipitur, atque
in vicem ipsa armorum aliquid viro adfert: hoc maximum
vinculum, haec arcana sacra, hos coniugalis deos arbitran-
3 tur. ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque
bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis
admonetur venire se laborum periculorumque sociam, idem
in pace, idem in proelio passuram ausuramque: hoc iuncti
4 boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. sic
vivendum, sic pereundum: accipere se quae liberis inviolata
ac digna reddat, quae nurus accipiant rursusque ad nepotes
referantur.

19 Ergo saepta pudicitia agunt, nullis spectaculorum inle-
cebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. litte-

2 ferunt *AB*[1] 13 ŏb libidinem *D* pluribus *Halm* 16 et] ac *B* 23 incipientibus *B* 27 pariendum *ACH* 28 reddant *D* rursus quae *CD*

rarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. paucissima 2
in tam numerosa gente adulteria, quorum poena praesens
et maritis permissa: abscisis crinibus nudatam coram pro-
pinquis expellit domo maritus ac per omnem vicum verbere
agit; publicatae enim pudicitiae nulla venia: non forma,
non aetate, non opibus maritum invenerit. nemo enim 3
illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi saeculum
vocatur. melius quidem adhuc eae civitates, in quibus
tantum virgines nubunt et cum spe votoque uxoris semel
transigitur. sic unum accipiunt maritum quo modo unum 4
corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior
cupiditas, ne tamquam maritum sed tamquam matrimonium
ament. numerum liberorum finire aut quemquam ex 5
adgnatis necare flagitium habetur, plusque ibi boni mores
valent quam alibi bonae leges.

In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in haec **20**
corpora, quae miramur, excrescunt. sua quemque mater
uberibus alit, nec ancillis aut nutricibus delegantur. domi- 2
num ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter
eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet
ingenuos, virtus adgnoscat. sera iuvenum venus, eoque 3
inexhausta pubertas. nec virgines festinantur; eadem
iuventa, similis proceritas: pares validaeque miscentur, ac
robora parentum liberi referunt. sororum filiis idem apud 4
avunculum qui ad patrem honor. quidam sanctiorem artio-
remque hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis
obsidibus magis exigunt, tamquam et animum firmius et
domum latius teneant. heredes tamen successoresque sui 5
cuique liberi, et nullum testamentum. si liberi non sunt,
proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi.

3 abscisis *MSV*: adscisis (acc-) *cett.* 5 enimvero *Madvig*: etiam *Lips.*: enim *secl. Nipperdey* 6 invenit *CD* 18 aut] ac *CD* 25 ad] apud *B* 27 et animum H^2M: et in animum *cett.*: etiam animum *Holder*

quanto plus propinquorum, quanto maior adfinium numerus,
tanto gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia.
21 Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui quam
amicitias necesse est; nec inplacabiles durant: luitur enim
etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero
recipitque satisfactionem universa domus, utiliter in publi-
cum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.
2 Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget.
quemcumque mortalium arcere tecto nefas habetur; pro
fortuna quisque apparatis epulis excipit. cum defecere, qui
modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes; proximam
3 domum non invitati adeunt. nec interest: pari humanitate
accipiuntur. notum ignotumque quantum ad ius hospitis
nemo discernit. abeunti, si quid poposcerit, concedere
moris; et poscendi in vicem eadem facilitas. gaudent
muneribus, sed nec data imputant nec acceptis obligantur.
[victus inter hospites comis.]
22 Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt,
lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems
occupat. lauti cibum capiunt: separatae singulis sedes et
sua cuique mensa. tum ad negotia nec minus saepe ad
2 convivia procedunt armati. diem noctemque continuare
potando nulli probrum. crebrae, ut inter vinolentos, rixae
raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur.
3 sed et de reconciliandis invicem inimicis et iungendis
adfinitatibus et adsciscendis principibus, de pace denique ac
bello plerumque in conviviis consultant, tamquam nullo
magis tempore aut ad simplicis cogitationes pateat animus
4 aut ad magnas incalescat. gens non astuta nec callida

1 quanto *Halm* : tanto *AD* : quo *B* (*in rasura*) *CH* 2 gratior A^2H 3 seu . . . propinqui *om. D* 8 aliqua *AB* 14 poposcerunt *A* : poposceris B^1 17 communis *Longolius* : vinclum inter hospites comitas *Lachmann* : victus . . . comis *secl. Bleterius* 18 e] enim *AB* 25 sed et] sed *CD*

aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci; ergo detecta
et nuda omnium mens. postera die retractatur, et salva
utriusque temporis ratio est: deliberant, dum fingere ne-
sciunt, constituunt, dum errare non possunt.

Potui umor ex hordeo aut frumento, in quandam similitu- **23**
dinem vini corruptus: proximi ripae et vinum mercantur.
cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum:
sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. adversus
sitim non eadem temperantia. si indulseris ebrietati sugge- 2
rendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam
armis vincentur.

Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. **24**
nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque
infestas frameas saltu iaciunt. exercitatio artem paravit, 2
ars decorem, non in quaestum tamen aut mercedem: quam-
vis audacis lasciviae pretium est voluptas spectantium.
aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi 3
perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo
ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant.
victus voluntariam servitutem adit: quamvis iuvenior, 4
quamvis robustior, adligari se ac venire patitur. ea est in re
prava pervicacia; ipsi fidem vocant. servos condicionis
huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae
exsolvant.

Ceteris servis non in nostrum morem discriptis per **25**
familiam ministeriis utuntur: suam quisque sedem, suos
penates regit. frumenti modum dominus aut pecoris aut
vestis ut colono iniungit, et servus hactenus paret: cetera
domus officia uxor ac liberi exsequuntur. verberare servum 2
ac vinculis et opere coercere rarum: occidere solent, non
disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi

1 ad hec *A*: adhec *B* loci A^2B^2H 14 excitatio *CD* parat *D* 15 mercede *D* 16 spectantium *B*: expectantium *cett.* 18 defecerint *B* 25 discriptis *Reifferscheid*: descriptis *codd.* 28 et] ut AB^1

3 quod inpune est. liberti non multum supra servos sunt,
raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate,
exceptis dumtaxat iis gentibus quae regnantur. ibi enim et
super ingenuos et super nobilis ascendunt: apud ceteros
inpares libertini libertatis argumentum sunt.

26 Faenus agitare et in usuras extendere ignotum; ideoque
magis servatur quam si vetitum esset. agri pro numero culto-
rum ab universis vicis occupantur, quos mox inter se secun-
dum dignationem partiuntur; facilitatem partiendi camporum
2 spatia praestant. arva per annos mutant, et superest ager.
nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore con-
tendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos
3 rigent: sola terrae seges imperatur. unde annum quoque
ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et
aestas intellectum ac vocabula habent, autumni perinde
nomen ac bona ignorantur.

27 Funerum nulla ambitio: id solum observatur ut corpora
2 clarorum virorum certis lignis crementur. struem rogi nec
vestibus nec odoribus cumulant: sua cuique arma, quo-
rundam igni et equus adicitur. sepulcrum caespes erigit:
monumentorum arduum et operosum honorem ut gravem
defunctis aspernantur. lamenta ac lacrimas cito, dolorem
et tristitiam tarde ponunt. feminis lugere honestum est,
viris meminisse.

3 Haec in commune de omnium Germanorum origine ac
moribus accepimus: nunc singularum gentium instituta
ritusque, quatenus differant, quae nationes e Germania in
Gallias commigraverint, expediam.

1 liberti . . . argumentum sunt, *in AB hic omissa, in fine capitis* 26 *inseruntur: eadem verba* (*omissis per incuriam* et super ingenuos) *B*[2] *hic etiam in inferiore margine habet, cum adnotatione* in hoc loco potius   8 vicis *Waitz, cum codice* (*ut traditur*) *Bambergensi, qui nunc latet vel deperditus est*: uices *CDMSV*: in uices *A*: inuicem *B*: vices *secl. Halm*   10 praebent *A·BCH*   11 laborare $A^2B^1C^2$ 12 ut hortos AB^1CH 17 observant *B*   27 quaeque *Halm*: quae . . . commigraverint *secl. Reifferscheid*

Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum **28**
divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in
Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat
quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permuta-
retque sedes promiscas adhuc et nulla regnorum potentia
divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et 2
Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque
gens, tenuere. manet adhuc Boiohaemi nomen significat-
que loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus.
sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis [Germanorum 3
natione] an Osi ab Araviscis in Germaniam commigra-
verint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus
utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate
eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et 4
Nervii circa adfectationem Germanicae originis ultro ambi-
tiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis a similitu-
dine et inertia Gallorum separentur. ipsam Rheni ripam
haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci,
Nemetes. ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia 5
esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui
nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et
experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut
arcerent, non ut custodirentur.

Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non **29**
multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chat-
torum quondam populus et seditione domestica in eas sedes
transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. manet 2
honos et antiquae societatis insigne; nam nec tributis con-
temnuntur nec publicanus atterit; exempti oneribus et

6 hircyniam AB^1: hercyniam B^2: hercinam *CD* 7 utraque *om. B* 8 Boiohaemi *Brambach*: boiemi (boih-, boh-) *codd.* signatque *BCH* 10 ab osis B^2: a boiis, abois *cett.* Germanorum natione *secl. Passow* 15 neruii *H et Rhen.*: neruli heruli H^2 *cett.* 19 ne Ubii *Gruter*: ubii *B* (*margo*) *H*: nubii H^1 *cett.* 24 batavii *ACD* 25 cattorum (*et sic ubique*) *B*

collationibus et tantum in usum proeliorum sepositi, velut
3 tela atque arma, bellis reservantur. est in eodem obsequio
et Mattiacorum gens; protulit enim magnitudo populi
Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii
reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animo-
que nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso
adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.

4 Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam
trans Rhenum Danuviumque consederint, eos qui decumates
agros exercent: levissimus quisque Gallorum et inopia
audax dubiae possessionis solum occupavere; mox limite
acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae
habentur.

30 Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu incohant,
non ita effusis ac palustribus locis ut ceterae civitates in quas
Germania patescit: durant siquidem colles, paulatim rare-
scunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul
2 atque deponit. duriora genti corpora, stricti artus, minax
vultus et maior animi vigor. multum, ut inter Germanos,
rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos,
nosse ordines, intellegere occasiones, differre impetus, dis-
ponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem
inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi Romanae
disciplinae concessam, plus reponere in duce quam in
3 exercitu. omne robur in pedite, quem super arma ferra-
mentis quoque et copiis onerant: alios ad proelium ire
videas, Chattos ad bellum. rari excursus et fortuita pugna.
equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam,
cito cedere: velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior
constantiae est.

31 Et aliis Germanorum populis usurpatum raro et privata

8 numerauerimus *D* 9 decumathes *ACH* 14 incohatur *A* 16 durans *B*[1] 18 atque] ac *AB*[1] 23 Romanae] ratione *B*[2]*C* 27 raro *D* 31 rara *A*[1]*C*

cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut
primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec nisi
hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habi-
tum. super sanguinem et spolia revelant frontem, seque 2
tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac
parentibus ferunt: ignavis et inbellibus manet squalor.
fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum 3
id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis
absolvat. plurimis Chattorum hic placet habitus, iamque 4
canent insignes et hostibus simul suisque monstrati.
omnium penes hos initia pugnarum; haec prima semper
acies, visu nova: nam ne in pace quidem cultu mitiore
mansuescunt. nulli domus aut ager aut aliqua cura: prout 5
ad quemque venere, aluntur, prodigi alieni, contemptores
sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti inpares
faciat.

Proximi Chattis certum iam alveo Rhenum quique **32**
terminus esse sufficiat Usipi ac Tencteri colunt. Tencteri 2
super solitum bellorum decus equestris disciplinae arte
praecellunt; nec maior apud Chattos peditum laus quam
Tencteris equitum. sic instituere maiores: posteri imitan- 3
tur. hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio: perseve-
rant senes. inter familiam et penates et iura successionum 4
equi traduntur: excipit filius, non ut cetera, maximus natu
sed prout ferox bello et melior.

Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Cha- **33**
mavos et Angrivarios inmigrasse narratur, pulsis Bructeris
ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu super-
biae odio seu praedae dulcedine seu favore quodam erga
nos deorum; nam ne spectaculo quidem proelii invidere.
super sexaginta milia non armis telisque Romanis, sed, 2
quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt.

5 noscendi *A*[1]*BD* 9 absolverit *B*[1] 12 uultu *AB* 26 chamanos *B*[1] 27 angrinarios *B*[1] : anguinarios *D*

maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri,
at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil
iam praestare fortuna maius potest quam hostium dis-
cordiam.

34 Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgubnii et Chasuarii
claudunt aliaeque gentes haud perinde memoratae, a fronte
Frisii excipiunt. maioribus minoribusque Frisiis vocabulum
est ex modo virium. utraeque nationes usque ad Oceanum
Rheno praetexuntur ambiuntque inmensos insuper lacus et
2 Romanis classibus navigatos. ipsum quin etiam Oceanum
illa temptavimus: et superesse adhuc Herculis columnas
fama vulgavit, sive adiit Hercules, seu quidquid ubique
3 magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. nec
defuit audentia Druso Germanico, sed obstitit Oceanus in
se simul atque in Herculem inquiri. mox nemo temptavit,
sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere
quam scire.

35 Hactenus in occidentem Germaniam novimus; in sep-
tentrionem ingenti flexu redit. ac primo statim Chaucorum
gens, quamquam incipiat a Frisiis ac partem litoris occupet,
omnium quas exposui gentium lateribus obtenditur, donec
2 in Chattos usque sinuetur. tam inmensum terrarum
spatium non tenent tantum Chauci sed et implent, populus
inter Germanos nobilissimus quique magnitudinem suam
3 malit iustitia tueri. sine cupiditate, sine inpotentia, quieti
secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latro-
4 ciniis populantur. id praecipuum virtutis ac virium argu-
mentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias
adsequuntur; prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat

2 urgentibus iam *AB*: in urgentibus *CD* 5 Dulgubnii *Iac. Grimm*: dulgibini, dulgitubini, &c. *codd.* chasuarii *HMS*: thasuarii, tasuarii, chasudrii, occasuarii *cett.* 7 frisi *CH*: frisis *AB²CH* 12 quicquid *codd.* 13 consueuimus *H* 19 recedit *Heraeus* 20 frisis *codd.* 21 obtendere *CDΔ* 22 nam *AB'* terrarum *om. D* 23 et *om. Vat.* 2964 *et Arminensis* 24 suam *om. D* 25 maluit *A*: malint *B* 27 ac] et *B*

[exercitus], plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama.

In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac **36**
marcentem diu pacem inlacessiti nutrierunt: idque iucundius quam tutius fuit, quia inter inpotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina
superioris sunt. ita qui olim boni aequique Cherusci, nunc 2
inertes ac stulti vocantur; Chattis victoribus fortuna in
sapientiam cessit. tracti ruina Cheruscorum et Fosi, con- 3
termina gens, adversarum rerum ex aequo socii sunt, cum in secundis minores fuissent.

Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, **37**
parva nunc civitas, sed gloria ingens. veterisque famae lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis et
tam magni exitus fidem. sescentesimum et quadragesimum 2
annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma Caecilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur: tam diu
Germania vincitur. medio tam longi aevi spatio multa in 3
vicem damna. non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere: quippe
regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. quid enim 4
aliud nobis quam caedem Crassi, amisso et ipse Pacoro,
infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? at Germani 5
Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione Gnaeoque Mallio fusis vel captis quinque simul consularis exercitus populo Romano, Varum trisque cum eo legiones

1 exercitus *secl. Walch*: exercitui *Heraeus* 6 nomina *Put.*: nomine *codd.*: nomina superiori *Heinsius* 9 tacti *ABD* fusi AB^1 12 situm *B* 15 ambitum A^1CD 18 ac] et *AB* 25 et ipse *HMV*: et ipso et ipse *ABCD* 28 Gnaeoque *Halm*: marco quoque (*vel* -que) *codd.* malio *M*: manlio *cett.* 29 populo ro B^2: populi romani *cett.*

etiam Caesari abstulerunt; nec inpune C. Marius in Italia,
divus Iulius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in
suis eos sedibus perculerunt: mox ingentes Gai Caesaris
6 minae in ludibrium versae. inde otium, donec occasione
discordiae nostrae et civilium armorum expugnatis legio-
num hibernis etiam Gallias adfectavere; ac rursus inde
pulsi proximis temporibus triumphati magis quam victi
sunt.

38 Nunc de Suebis dicendum est, quorum non una, ut
Chattorum Tencterorumve gens; maiorem enim Germaniae
partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque
2 discreti, quamquam in commune Suebi vocentur. insigne
gentis obliquare crinem nodoque substringere: sic Suebi a
ceteris Germanis, sic Sueborum ingenui a servis separantur;
in aliis gentibus seu cognatione aliqua Sueborum seu, quod
saepe accidit, imitatione, rarum et intra iuventae spatium:
3 apud Suebos usque ad canitiem horrentem capillum † retro
sequuntur, ac saepe in ipso vertice religant; principes et
4 ornatiorem habent. ea cura formae, sed innoxia; neque
enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et ter-
rorem adituri bella comptius hostium oculis ornantur.

39 Vetustissimos nobilissimosque Sueborum Semnones
2 memorant; fides antiquitatis religione firmatur. stato
tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine
sacram omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt
caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda
3 primordia. est et alia luco reverentia: nemo nisi vinculo
ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se

6 ac rursus pulsi inde (nam A^2C) proximis *AC*: ac et expulsi rursus inde proximis *D*: ac rursus inde pulsi in proximis *B* 9 sueuis *codd.* 12 quam (*corr.* quamuis) *B* 13 obligare *H* 17 retorquent *Madvig*: retrosum agunt *Haupt* 18 in ipso A^2B: in solo AB^2: in ipso solo *CDH* religant *HM*: religatur *AB*: ligant *CD* 19 innoxia *Muretus*: innoxie *codd.* 21 comptius *Lachmann*: compti ut (et *C*) *codd.* armantur $A^1B^2C^2$ 22 vetustissimos se *ABD* semnones $C^2H^2S^2$: semones, senones, sennones *cett.*

ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud
licitum: per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio 4
respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium
deus, cetera subiecta atque parentia. adicit auctoritatem
fortuna Semnonum: centum pagi iis habitantur, magnoque
corpore efficitur ut se Sueborum caput credant.

Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac **40**
valentissimis nationibus cincti non per obsequium sed
proeliis ac periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et
Aviones et Anglii et Varini et Eudoses et Suardones et
Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur. nec quicquam 2
notabile in singulis, nisi quod in commune Nerthum, id est
Terram matrem, colunt eamque intervenire rebus hominum,
invehi populis arbitrantur. est in insula Oceani castum
nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum;
attingere uni sacerdoti concessum. is adesse penetrali 3
deam intellegit vectamque bubus feminis multa cum vene-
ratione prosequitur. laeti tunc dies, festa loca, quaecumque
adventu hospitioque dignatur. non bella ineunt, non arma 4
sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum
nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam
conversatione mortalium deam templo reddat. mox ve- 5
hiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto
lacu abluitur. servi ministrant, quos statim idem lacus
haurit. arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit
illud quod tantum perituri vident.

Et haec quidem pars Sueborum in secretiora Germaniae **41**
porrigitur: propior, ut, quo modo paulo ante Rhenum, sic
nunc Danuvium sequar, Hermundurorum civitas, fida Ro-
manis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium,

1 est *om. D* 5 pagi iis *Brotier*: pagis *codd.* 7 langobardos H^2: largobardos (logo-, longo-) *cett.* 9 ac] et *CD* reudigni $CHMS^2V$: veusdigni, reusdigni, reudigi *cett.* 10 suarines AB^1CD 11 nurtones *B*: nuitones D^1 12 herthum H^2: neithum AB^1 15 eo *Rhen.*: ea *codd.* 21 nota] inmota *Freudenberg*

sed penitus atque in splendidissima Raetiae provinciae
2 colonia. passim et sine custode transeunt; et cum ceteris
gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his
domos villasque patefecimus non concupiscentibus. in
Hermunduris Albis oritur, flumen inclutum et notum olim;
nunc tantum auditur.

42 Iuxta Hermunduros Naristi ac deinde Marcomani et
Quadi agunt. praecipua Marcomanorum gloria viresque,
atque ipsa etiam sedes pulsis olim Boiis virtute parta. nec
Naristi Quadive degenerant. eaque Germaniae velut frons
2 est, quatenus Danuvio praecingitur. Marcomanis Quadis-
que usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente
ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus (iam et externos
patiuntur), sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana.
raro armis nostris, saepius pecunia iuvantur, nec minus
valent.

43 Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum
Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni et Buri ser-
mone cultuque Suebos referunt: Cotinos Gallica, Osos
Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod
2 tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatae, partem
Quadi ut alienigenis imponunt: Cotini, quo magis pudeat,
et ferrum effodiunt. omnesque hi populi pauca cam-
pestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque
3 insederunt. dirimit enim scinditque Suebiam continuum
montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt, ex
quibus latissime patet Lygiorum nomen in pluris civitates
diffusum. valentissimas nominasse sufficiet, Harios, Helve-

2 passim sine *AB* 7 maristi *D*: narisci B^2: Varisti *Muellenhoff* marcomanni B^1 9 boiis *BMS*: bois *cett.* parata *AB* 11 praecingitur *Tagmann*: peragitur (percigitur *Vat.* 2964) *codd.* 13 marabodui *A*: marbodui *C* 17 gotini *et inf.* gotinos *codd.* burii *CD* 22 gotini *AB* 24 iugumque *secl. Acidalius* 27 lygiorum A^2: legiorum (lig-, leug-) *cett.* 28 helvetonas A^1: eluheconas *D*: Helvaeonas *Muellenhoff*

conas, Manimos, Elisios, Nahanarvalos. apud Nahanarvalos 4
antiquae religionis lucus ostenditur. praesidet sacerdos
muliebri ornatu, sed deos interpretatione Romana Castorem
Pollucemque memorant. ea vis numini, nomen Alcis.
nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium; 5
ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. ceterum Harii 6
super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces insitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum adspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur.

Trans Lygios Gotones regnantur, paulo iam adductius 44
quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros 2
armaque classibus valent. forma navium eo differt quod utrimque prora paratam semper adpulsui frontem agit. nec velis ministrant nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res
poscit, hinc vel illinc remigium. est apud illos et opibus 3
honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non
precario iure parendi. nec arma, ut apud ceteros Germanos, 4
in promisco, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

1 elisios *B*: helisios helysios *cett.* naharualos A^2BH 4 aleis *B* 6 arii S^2: alii *cett.* 13 legios *B* gothones *codd.* regnantur *CΔ*: regnant *cett.* 15 lemonii B^1H 18 ipse *A*: ipsae *B* 21 ministrant *Lips.*: ministrantur *codd.* 24 non] nec *CDΔ* 27 otiosae *Colerus*: otiosa (oci-) *codd.*

45 Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope inmotum,
quo cingi claudique terrarum orbem hinc fides, quod ex-
tremus cadentis iam solis fulgor in ortum edurat adeo clarus
ut sidera hebetet; sonum insuper emergentis audiri formas-
que equorum et radios capitis adspici persuasio adicit.
2 illuc usque et fama vera tantum natura. ergo iam dextro
Suebici maris litore Aestiorum gentes adluuntur, quibus
ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior.
3 matrem deum venerantur. insigne superstitionis formas
aprorum gestant: id pro armis omnique tutela securum
deae cultorem etiam inter hostis praestat. rarus ferri,
4 frequens fustium usus. frumenta ceterosque fructus patien-
tius quam pro solita Germanorum inertia laborant. sed et
mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glaesum
5 vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae
natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum comper-
tumve; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris
iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsis in nullo
usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes
6 accipiunt. sucum tamen arborum esse intellegas, quia
terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque
interlucent, quae implicata umore mox durescente materia
7 clauduntur. fecundiora igitur nemora lucosque sicut Orientis
secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis
terrisque inesse crediderim, quae vicini solis radiis expressa
atque liquentia in proximum mare labuntur ac vi tempesta-
8 tum in adversa litora exundant. si naturam sucini admoto
igni temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam
pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

1 suiones *B* 3 ortus *CDΔ* 4 emergentis *om. D* 5 que *om. CD* equorum *marg. Vat. Urb.* 655 *et Colerus*: deorum, eorum *cett.* 7 estiorum *BH* 10 omnique *Turicensis et Lips.*: omniumque *cett.*: hominumque *Urlich* 14 glaesum *Muellenhoff*: glesum *codd.* 16 gignit *CD* 24 sudant *AB* 25 quae vicini] quia sucina *coni. Hofmann* 27 exsudant *C*: exudant *D* 28 igni *BC*: igne *cett.*

Suionibus Sitonum gentes continuantur. cetera similes 9
uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo
a libertate sed etiam a servitute degenerant.

Hic Suebiae finis. Peucinorum Venedorumque et Fen- 46
norum nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito,
quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone
cultu sede ac domiciliis ut Germani agunt. sordes omnium
ac torpor: *ora* procerum conubiis mixtis nonnihil in Sarma-
tarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus 2
traxerunt; nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum
ac montium erigitur latrociniis pererrant. hi tamen inter
Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta
gestant et pedum usu et pernicitate gaudent: quae omnia
diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.
Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, 3
non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus:
solae in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant.
idemque venatus viros pariter ac feminas alit; passim enim
comitantur partemque praedae petunt. nec aliud infantibus 4
ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum
nexu contegantur: huc redeunt iuvenes, hoc senum recep-
taculum. sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, 5
inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque
versare: securi adversus homines, securi adversus deos rem
difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus
esset. cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora 6
hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere:
quod ego ut incompertum in medio relinquam.

1 Suionibus . . . degenerant *H. Schütz, post finem c.* 44 *ponenda, item* Sitonas *c.* 45. 1 *legendum censet* sithonum *B* gens AB^1 continuatur *A* 4 finis *Put.* : fines *codd.* Venedorum *Rhen.* : venetorum (veneth-) *codd.* 7 ut Germani . . . Sarmatis *om. D* 8 ora *add. Heraeus* mistis B^2 : mixtos (mist-) *cett.* 12 fingunt *CH* 13 pedum *Lips.* : pecudum AB^1 : peditum *cett.* 17 opes *Meiser* 25 difficilem *AB* sunt *om. B* 26 exionas *DS* : etionas $A^2B^2\Delta V^2$ 27 et corpora *CD* 28 medio *Halm* : medium *codd.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

INDEX NOMINUM

VITA AGRICOLAE

PRAEFATIO

HUIUS libelli duo tantum[1] codices hodie noti sunt, Vaticani 3429 (Γ) et 4498 (Δ).

Γ, chartaceus, ante finem saeculi quinti decimi a Pomponio Laeto, viro inter Romanos doctissimo, ex exemplari quod ne verbo quidem indicavit descriptus est ad supplendum editionis Spirensis, Taciti operum principis (Venet. *circ.* 1470), defectum, in qua vita Agricolae deerat. Correctiones, sive supra lineam sive in margine scriptas, complures sua manu adscripsit, ex quibus paucas tantum (quibus 'puto' vel 'ut puto' addidit) tamquam suas correctiones proposuit. In aliis quibusdam, litteris 'al' additis, incertum est utrum aliorum coniecturas, an incertam archetypi scripturam indicare voluerit. Maximam correctionum partem, sine cuiuscumque generis nota additam, critici plerumque existimaverunt Pomponium ab ipso archetypo transtulisse.

Δ, membranaceus, eodem fere tempore quo Γ scriptus, solus omnium qui nunc exstant codicum tria Taciti opera minora continet, quibus Suetonii Fragmentum et alia quaedam opuscula adiecta sunt. Quod ad Agricolam attinet, ex eodem archetypo, quo Γ, descriptus videtur (utpote qui in corruptioribus locis eandem fere lectionem

[1] Nuperrime innotuit (*Hermes* xxxii, 1897, p. 59, n. 1) in codice quodam *circ.* A. D. 1468–1470 scripto et nunc Toleti apud Hispanos adservato, non solum Germaniam sed etiam Agricolam contineri. Sed conferre lectiones eius nemini adhuc permissum est.

exhibeat), sed a librario negligentiore, qui tamen aliquando, ubi Pomponius erraverat, veram lectionem servavit vel indicavit.

Franciscus Puteolanus, qui primus Agricolam edidit, neutro horum codicum usus est, sed, levioribus haud raro erroribus suo ipsius (ut videtur) iudicio bene vel secus emendatis, in ceteris textum exhibet qualem tertio alicui eiusdem archetypi apographo, mendosiori plerumque quam Γ vel Δ, adsignare possumus. Huius codicis vel fortasse typothetae erroribus debentur propriorum quaedam nominum formae, ut 'mons Grampius,' 'Horesti,' in multis insequentibus editionibus vulgatae.

De archetypo ipso nihil omnino cognitum est.

Codicum varietates praecipuas ex diligentissima C. L. Urlichsii collatione (Wirceburgi, 1865) deprompsimus, auctoribus emendationum in textum receptarum paucisque aliis virorum doctorum coniecturis breviter adnotatis.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899

SIGLA

CODICES:

Γ Vaticanus 3429
Δ Vaticanus 4498
Γ^2, Δ^2 Correctiones eorumdem
Γ^m Lectiones in margine adscriptae

EDITORES:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497
Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533
Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600

CORNELII TACITI

DE VITA ET MORIBUS

IULII AGRICOLAE

LIBER

CLARORUM virorum facta moresque posteris tradere, anti- 1
quitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam
incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac
nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis mag-
nisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam.
sed apud priores ut agere digna memoratu pronum magisque 2
in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio ad proden-
dam virtutis memoriam sine gratia aut ambitione bonae
tantum conscientiae pretio ducebatur. ac plerique suam ipsi 3
vitam narrare fiduciam potius morum quam adrogantiam
arbitrati sunt, nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut
obtrectationi fuit: adeo virtutes isdem temporibus optime
aestimantur, quibus facillime gignuntur. at nunc narraturo 4
mihi vitam defuncti hominis venia opus fuit, quam non petis-
sem incusaturus. tam saeva et infesta virtutibus tempora.

Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio **2**
Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse,

TITULUS. Cai Cornelii Δ

12 optime *Put.*: optimae *codd.* 15 ni cursaturus (incursaturus, incusaturus) *Put. et edd. veteres*: incusaturus tam s. e. i. v. tempora *alii*

neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum
saevitum, delegato triumviris ministerio ut monumenta claris-
2 simorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. scilicet
illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et
conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis
insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in
3 exilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. dedi-
mus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus
aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in
servitute, adempto per inquisitiones etiam loquendi audien-
4 dique commercio. memoriam quoque ipsam cum voce per-
didissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam
tacere.

3 Nunc demum redit animus; sed quamquam primo statim
beatissimi saeculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabilis
miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie
felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac
votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur
adsumpserit, natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt
remedia quam mala; et ut corpora nostra lente augescunt,
cito extinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius
quam revocaveris: subit quippe etiam ipsius inertiae dul-
2 cedo, et invisa primo desidia postremo amatur. quid? si
per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi
fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis
interciderunt, pauci et, ut ita dixerim, non modo aliorum
sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot
annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos
3 exactae aetatis terminos per silentium venimus. non tamen
pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servi-
tutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse.

4 vocem *om.* Δ 8 grande *om.* Δ 15 dissolubiles Δ 24 multi *Lips.*: multis *codd.* 26 et, ut ita] et uti *codd.*: ut ita *Rhen.*: ut sic *Wölfflin* 30 servitutis *Ursinus, Lips.*: senectutis *codd.*

hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus,
professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

Gnaeus Iulius Agricola, vetere et inlustri Foroiuliensium **4**
colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum
habuit, quae equestris nobilitas est. pater illi Iulius Grae-
cinus senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque
notus, iisque ipsis virtutibus iram Gai Caesaris meritus:
namque M. Silanum accusare iussus et, quia abnuerat, inter-
fectus est. mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. in 2
huius sinu indulgentiaque educatus per omnem honestarum
artium cultum pueritiam adulescentiamque transegit. arce- 3
bat eum ab inlecebris peccantium praeter ipsius bonam inte-
gramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram
studiorum Massiliam habuit, locum Graeca comitate et pro-
vinciali parsimonia mixtum ac bene compositum. memoria 4
teneo solitum ipsum narrare se prima in iuventa studium
philosophiae acrius, ultraque quam concessum Romano ac
senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac fla-
grantem animum coërcuisset. scilicet sublime et erectum 5
ingenium pulchritudinem ac speciem magnae excelsaeque
gloriae vehementius quam caute adpetebat. mox mitigavit
ratio et aetas, retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia
modum.

Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, **5**
diligenti ac moderato duci, adprobavit, electus quem contu-
bernio aestimaret. nec Agricola licenter, more iuvenum, 2
qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad volup-
tates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit:
sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis,
sequi optimos, nihil adpetere in iactationem, nihil ob formi-
dinem recusare simulque et anxius et intentus agere. non 3

4 Caesaris Δ   5 illi *Wölfflin*: Iulii Γ: Iuli Δ: *om. Lips.* 10 honestatis Δ   12 eum] tamen Δ   16 in *om.* Δ   17 ultraque *Baehrens*: ultra *codd.*   18 senatorio *Heraeus*   21 cautius *Nipperdey*   22 que *om.* Δ   28 iustitiam Δ

sane alias excitatior magisque in ambiguo Britannia fuit:
trucidati veterani, incensae coloniae, intersepti exercitus;
4 tum de salute, mox de victoria certavere. quae cuncta etsi
consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et
reciperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum
et stimulos addidere iuveni, intravitque animum militaris
gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga emi-
nentis interpretatio nec minus periculum ex magna fama
quam ex mala.

6 Hinc ad capessendos magistratus in urbem degressus
Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi
iunxit; idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac
robur fuit. vixeruntque mira concordia, per mutuam cari-
tatem et in vicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore
2 tanto maior laus, quanto in mala plus culpae est. sors
quaesturae provinciam Asiam, pro consule Salvium Titia-
num dedit, quorum neutro corruptus est, quamquam et pro-
vincia dives ac parata peccantibus, et pro consule in omnem
aviditatem pronus quantalibet facilitate redempturus esset
3 mutuam dissimulationem mali. auctus est ibi filia, in sub-
sidium simul et solacium; nam filium ante sublatum brevi
amisit. mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque
ipsum etiam tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus
sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit.
4 idem praeturae tenor et silentium; nec enim iurisdictio
obvenerat. ludos et inania honoris medio rationis atque
abundantiae duxit, uti longe a luxuria its famae propior.
5 tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda
diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacri-
legium res publica quam Neronis sensisset.

1 excitatior *Buechner*: exercitatior *codd.*: erectior *Vielhaber* 2 intercepti *Put.* 10 digressus Γ²Δ 14 appetendo Δ 18 ac] et Δ 23 quietis Δ transit Γ 25 tenor *Rhen.*: certior *codd.*: otium *Ritter* 26 medio luxuriae Δ: modo rationis *Put.*: moderationis *Lips.*: medio moderationis *Gudeman*

Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius **7**
adflixit. nam classis Othoniana licenter vaga dum Intimi- 2
lium (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agrico-
lae in praediis suis interfecit, praediaque ipsa et magnam
patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. igitur 3
ad sollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio adfectati a
Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partis trans-
gressus est. initia principatus ac statum urbis Mucianus re- 4
gebat, iuvene admodum Domitiano et ex paterna fortuna
tantum licentiam usurpante. is missum ad dilectus agendos 5
Agricolam integreque ac strenue versatum vicesimae legioni
tarde ad sacramentum transgressae praeposuit, ubi decessor
seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consulari-
bus nimia ac formidolosa erat, nec legatus praetorius ad
cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio. ita 6
successor simul et ultor electus rarissima moderatione maluit
videri invenisse bonos quam fecisse.

Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius quam **8**
feroci provincia dignum est. temperavit Agricola vim suam
ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi eru-
ditusque utilia honestis miscere. brevi deinde Britannia 2
consularem Petilium Cerialem accepit. habuerunt virtutes
spatium exemplorum, sed primo Cerialis labores modo et
discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exer-
citus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu
praefecit. nec Agricola umquam in suam famam gestis 3
exsultavit; ad auctorem ac ducem ut minister fortunam
referebat. ita virtute in obsequendo, verecundia in praedi-
cando extra invidiam nec extra gloriam erat.

Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter **9**

2 Intimilium *Mommsen*: in templo *codd.*: in Temelium *Ursinus*: Intemelios *Lips.* 7 ac] est ac Δ 8 est *om.* Δ 12 ubi decessor] sub decessore *Madvig* 18 vetius (*corr.* vectius) volanus Γ 22, 23 Caerialem, Caerialis Γ

patricios adscivit; ac deinde provinciae Aquitaniae prae-
posuit, splendidae inprimis dignitatis administratione ac spe
2 consulatus, cui destinarat. credunt plerique militaribus in-
geniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura
et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exer-
3 ceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos,
facile iusteque agebat. iam vero tempora curarum remissio-
numque divisa: ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis
intentus severus, et saepius misericors: ubi officio satis
factum, nulla ultra potestatis persona; tristitiam et adrogan-
4 tiam et avaritiam exuerat. nec illi, quod est rarissimum,
aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit.
integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre iniuria
5 virtutum fuerit. ne famam quidem, cui saepe etiam boni
indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul
ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione ad-
versus procuratores, et vincere inglorium et atteri sordidum
6 arbitrabatur. minus triennium in ea legatione detentus ac
statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione
Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermoni-
7 bus, sed quia par videbatur. haud semper errat fama;
aliquando et elegit. consul egregiae tum spei filiam iuveni
mihi despondit ac post consulatum collocavit, et statim Bri-
tanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

10 Britanniae situm populosque multis scriptoribus memo-
ratos non in comparationem curae ingeniive referam, sed
quia tum primum perdomita est: ita quae priores nondum
2 comperta eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Bri-
tannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima,
spatio ac caelo in orientem Germaniae, in occidentem

1 proposuit Δ 4 adesse Δ 9 et] sed *Draeger* 10 nulla . . . persona *Rhen.*: nullam . . . personam *codd.* 11 et avaritiam *secl. Heraeus*: tristitiam . . . exuerat *Wex* 12 deminuit *Lips.*: diminuit *codd.* 15 ostentanda *Rhen.*: ostentandam *codd.* 22 egregiae *Put.*: graeciae, gratae *codd.* 23 ac] et Δ

Hispaniae obtenditur, Gallis in meridiem etiam inspicitur;
septentrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto
mari pulsantur. formam totius Britanniae Livius veterum, 3
Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongae
scutulae vel bipenni adsimulavere. et est ea facies citra 4
Caledoniam, unde et in universum fama; sed transgressis
inmensum et enorme spatium procurrentium extremo iam
litore terrarum velut in cuneum tenuatur. hanc oram novis- 5
simi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam
esse Britanniam adfirmavit, ac simul incognitas ad id tempus
insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. dispecta 6
est et Thyle, quia hactenus iussum: et hiems adpetebat. sed
mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis qui-
dem perinde attolli, credo quod rariores terrae montesque,
causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui
maris tardius impellitur. naturam Oceani atque aestus 7
neque quaerere huius operis est, ac multi rettulere: unum
addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum
huc atque illuc ferre, nec litore tenus adcrescere aut resor-
beri, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam ac
montibus inseri velut in suo.

Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, in- 11
digenae an advecti, ut inter barbaros parum compertum.
habitus corporum varii atque ex eo argumenta. namque 2
rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Ger-
manicam originem adseverant; Silurum colorati vultus, torti
plerumque crines et posita contra Hispania Hiberos veteres
traiecisse easque sedes occupasse fidem faciunt; proximi
Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu procur-

1 etiam *Put.*: et *codd.* 5 scupulae Δ 6 et universum Γ: et universis Γ^m sed transgressis *Doederlein et Schoemann*: est transgressis sed *codd.*: est transgressa sed *Halm* 12 Tyle Δ 14 perinde *Grotius*: proinde *codd.* 18 dominari Γ^m: damnari ΓΔ 25 Calydoniam Γ^1: Caledomā Δ 27 Hispania *Muretus*: hispaniam *codd.* hiberas Γ^2: Iberas Δ 29 vi *Rhen.*: usu *codd.*

rentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum
3 dedit. in universum tamen aestimanti Gallos vicinam in-
4 sulam occupasse credibile est. eorum sacra deprehendas,
superstitionum persuasiones; sermo haud multum diversus,
in deposcendis periculis eadem audacia et, ubi advenere, in
5 detrectandis eadem formido. plus tamen ferociae Britanni
praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. nam
Gallos quoque in bellis floruisse accepimus; mox segnitia
cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. quod
Britannorum olim victis evenit: ceteri manent quales Galli
fuerunt.

12 In pedite robur; quaedam nationes et curru proeliantur.
honestior auriga, clientes propugnant. olim regibus pare-
bant, nunc per principes factionibus et studiis distrahuntur.
2 nec aliud adversus validissimas gentis pro nobis utilius
quam quod in commune non consulunt. rarus duabus
tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum
3 conventus: ita singuli pugnant, universi vincuntur. caelum
crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum
abest. dierum spatia ultra nostri orbis mensuram; nox
clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque
4 initium lucis exiguo discrimine internoscas. quod si nubes
non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere
et exsurgere, sed transire adfirmant. scilicet extrema et
plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque
5 caelum et sidera nox cadit. solum praeter oleam vitemque
et cetera calidioribus terris oriri sueta patiens frugum, fecun-
dum: tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque utriusque
6 rei causa, multus umor terrarum caelique. fert Britannia
aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae. gignit
7 et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. quidam

4 persuasiones *Glück*: persuasione *codd.*: persuasionem *Ritter*
14 distrahuntur *Heinsius*: trahuntur *codd.* 17 tribusque Γ 20
abest] est Δ 31 suffusa ac liuenta Δ

artem abesse legentibus arbitrantur; nam in rubro mari
viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa
sint, colligi: ego facilius crediderim naturam margaritis
deesse quam nobis avaritiam.

Ipsi Britanni dilectum ac tributa et iniuncta imperii 13
munera impigre obeunt, si iniuriae absint: has aegre tole-
rant, iam domiti ut pareant, nondum ut serviant. igitur 2
primus omnium Romanorum divus Iulius cum exercitu
Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit
incolas ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris,
non tradidisse. mox bella civilia et in rem publicam versa 3
principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace:
consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum.
agitasse Gaium Caesarem de intranda Britannia satis constat, 4
ni velox ingenio mobili paenitentiae, et ingentes adversus
Germaniam conatus frustra fuissent. divus Claudius auctor 5
iterati operis, transvectis legionibus auxiliisque et adsumpto
in partem rerum Vespasiano, quod initium venturae mox
fortunae fuit: domitae gentes, capti reges et monstratus
fatis Vespasianus.

Consularium primus Aulus Plautius praepositus ac sub- 14
inde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque
paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae;
addita insuper veteranorum colonia. quaedam civitates 2
Cogidumno regi donatae (is ad nostram usque memoriam
fidissimus mansit), vetere ac iam pridem recepta populi
Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et
reges. mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis 3
admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti
officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra

12 etiam] iam Δ 15 ingenii, mobilis Δ 16 auctor iterati *Wex*: autoritate (auct- Δ) *codd.* 19 domitae gentes *Put.*: Domitiae gentis *codd.* 21 Plantius *codd.* 25 Cogidunno Δ 26 vetere . . . ut haberet *Rhen.*: ut uetere . . . haberet *codd.* 27 et reges *Rhen.*: et regis Γ: regis Δ

4 annum extinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio
prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque prae-
sidiis; quorum fiducia Monam insulam ut vires rebellibus
ministrantem adgressus terga occasioni patefecit.

15 Namque absentia legati remoto metu Britanni agitare
inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando
accendere: nihil profici patientia nisi ut graviora tamquam
2 ex facili tolerantibus imperentur. singulos sibi olim reges
fuisse, nunc binos imponi, e quibus legatus in sanguinem,
procurator in bona saeviret. aeque discordiam praeposito-
rum, aeque concordiam subiectis exitiosam. alterius manum
centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere.
3 nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. in proelio
fortiorem esse qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et
inbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi dilectus,
4 tamquam mori tantum pro patria nescientibus. quantulum
enim transisse militum, si sese Britanni numerent? sic
Germanias excussisse iugum: et flumine, non Oceano de-
5 fendi. sibi patriam coniuges parentes, illis avaritiam et
luxuriam causas belli esse. recessuros, ut divus Iulius
recessisset, modo virtutem maiorum suorum aemularentur.
neve proelii unius aut alterius eventu pavescerent: plus
6 impetus, maiorem constantiam penes miseros esse. iam
Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem
absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detine-
rent; iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare. porro
in eius modi consiliis periculosius esse deprehendi quam
audere.

16 His atque talibus in vicem instincti, Boudicca generis
regii femina duce (neque enim sexum in imperiis discernunt)
sumpsere universi bellum; ac sparsos per castella milites

3 Nomam Δ 7 sapientia Δ 8 imperantur Δ 11 manus Γ^2, *Put.* 12 centuriones *Rhen.*: centurionis *codd.* 15 imbecillibus Γ^1 29 Boudicca *Haase*: Voadicca Γ: Voaduca Δ

consectati, expugnatis praesidiis ipsam coloniam invasere
ut sedem servitutis, nec ullum in barbaris saevitiae genus
omisit ira et victoria. quod nisi Paulinus cognito provinciae 2
motu propere subvenisset, amissa Britannia foret; quam
unius proelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus
arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex
legato timor agitabat, ne quamquam egregius cetera adro-
ganter in deditos et ut suae cuiusque iniuriae ultor durius
consuleret. missus igitur Petronius Turpilianus tamquam 3
exorabilior et delictis hostium novus eoque paenitentiae
mitior, compositis prioribus nihil ultra ausus Trebellio
Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis 4
castrorum experimentis, comitate quadam curandi provin-
ciam tenuit. didicere iam barbari quoque ignoscere vitiis
blandientibus, et interventus civilium armorum praebuit
iustam segnitiae excusationem: sed discordia laboratum,
cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebel- 5
lius, fuga ac latebris vitata exercitus ira indecorus atque
humilis, precario mox praefuit, ac velut pacti, exercitus
licentiam, dux salutem, et seditio sine sanguine stetit. nec 6
Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit
Britanniam disciplina: eadem inertia erga hostis, similis
petulantia castrorum, nisi quod innocens Bolanus et nullis
delictis invisus caritatem paraverat loco auctoritatis.

Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam **17**
reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium
spes. et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum 2
civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur,

5 tenentibus tamen *coni. Ritter*: etsi tenentibus *Nipperdey* 6 proprius *Rhen.* 7 ne quamquam *Walch*: nequaquam (nequam Γ^m) *codd.* 8 cuiusque *Wex*: eiusque *codd.*: quisque *Nipperdey* 10 nouis Δ 11 ausus *Put.*: usus Γ: ausis Δ 16 seuitiae acusationem (*sic*) Δ 18 indecorus *Put.*: indecoris *codd.* 20 salute Δ: facta (*fort. ex* pacta) exercitus licentia ducis salute Γ^m 21 uectius uolanus (Bolanus Δ) *codd.* 27 Caerealis Γ: cerealis Δ Bregantum *codd.*

adgressus. multa proelia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus est
3 aut bello. et Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset: sustinuitque molem Iulius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium locorum quoque difficultates eluctatus.

18 Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites velut omissa expeditione ad securitatem et hostes ad occasionem
2 verterentur. Ordovicum civitas haud multo ante adventum eius alam in finibus suis agentem prope universam obtriverat,
3 eoque initio erecta provincia. et quibus bellum volentibus erat, probare exemplum ac recentis legati animum opperiri, cum Agricola, quamquam transvecta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit; contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit
4 aciem. caesaque prope universa gente, non ignarus instandum famae ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore, Monam insulam, *a* cuius possessione revocatum Paulinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in
5 potestatem animo intendit. sed ut in subitis consiliis naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. depositis omnibus sarcinis lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos

2 Bregantium Γ¹Δ 4 que *secl. Halm*: sed sustinuit *Orelli*: *post* obruisset *lacunam indicat Wex* 7 locorumque Δ 8 Britannia Δ 11 uterentur (*obelo adposito*) Γ 20 degredi *Acidalius*: digredi *codd.* 24 Nomam Δ a *add. editio Bipontina* 26 subitis *J. F. Gronovius*: dubiis *codd.* 27 transvexit *Put.*: tranuex Γ: tranare extra Δ 29 patrius *Put.*: prius Γ: p̄rius Δ

regunt, ita repente inmisit, ut obstupefacti hostes, qui
classem, qui navis, qui mare exspectabant, nihil arduum
aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. ita 6
petita pace ac dedita insula clarus ac magnus haberi Agri-
cola, quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii
per ostentationem et officiorum ambitum transigunt, labor
et periculum placuisset. nec Agricola prosperitate rerum 7
in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat victos
continuisse; ne laureatis quidem gesta prosecutus est, sed
ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus quanta
futuri spe tam magna tacuisset.

Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus 19
per aliena experimenta parum profici armis, si iniuriae
sequerentur, causas bellorum statuit excidere. a se suisque 2
orsus primum domum suam coërcuit, quod plerisque haud
minus arduum est quam provinciam regere. nihil per
libertos servosque publicae rei, non studiis privatis nec ex
commendatione aut precibus centurionem militesve adscire,
sed optimum quemque fidissimum putare. omnia scire, non 3
omnia exsequi. parvis peccatis veniam, magnis severitatem
commodare; nec poena semper, sed saepius paenitentia
contentus esse; officiis et administrationibus potius non
peccaturos praeponere, quam damnare cum peccassent.
frumenti et tributorum exactionem aequalitate munerum 4
mollire, circumcisis quae in quaestum reperta ipso tributo
gravius tolerabantur. namque per ludibrium adsidere clausis
horreis et emere ultro frumenta ac ludere pretio cogebantur.
divortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut 5
civitates proximis hibernis in remota et avia deferrent,

4 potita Δ 9 nec Δ 13 incuriae Δ 15 primam Γ 18 militesve ascire *Wex*: milites nescire *codd.*: centurionum milites ascire *Put.* 24 auctionem Γ^1: auctiones Δ^2 aequalitate *Put.*: inaequalitate *codd.*: monerum Γ^1: inaequalitatem onerum *Baehrens* 27 *in margine obelum habet* Γ 28 devortia *Lips.*

donec quod omnibus in promptu erat paucis lucrosum
fieret.
20 Haec primo statim anno comprimendo egregiam famam
paci circumdedit, quae vel incuria vel intolerantia priorum
2 haud minus quam bellum timebatur. sed ubi aestas ad-
venit, contracto exercitu multus in agmine, laudare modes-
tiam, disiectos coërcere; loca castris ipse capere, aestuaria
ac silvas ipse praetemptare; et nihil interim apud hostis
quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur;
atque ubi satis terruerat, parcendo rursus invitamenta pacis
3 ostentare. quibus rebus multae civitates, quae in illum
diem ex aequo egerant, datis obsidibus iram posuere, et
praesidiis castellisque circumdatae sunt, tanta ratione cura-
que, ut nulla ante Britanniae nova pars *pariter* inlacessita
transierit.
21 Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. namque
ut homines dispersi ac rudes eoque in bella faciles quieti et
otio per voluptates adsuescerent, hortari privatim, adiuvare
publice, ut templa fora domos exstruerent, laudando promp-
tos et castigando segnis: ita honoris aemulatio pro neces-
2 sitate erat. iam vero principum filios liberalibus artibus
erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre,
ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam
3 concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor et frequens
toga. paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum,
porticus et balnea et conviviorum elegantiam. idque apud
inperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.
22 Tertius expeditionum annus novas gentis aperuit, vas-
tatis usque ad Tanaum (aestuario nomen est) nationibus.
qua formidine territi hostes quamquam conflictatum saevis

6 multum $\Gamma^2\Delta$ 10 invitamenta *Acidalius*: inritamenta (inci- Γ^2) *codd.* 13 sunt *Baehrens*: et *codd.*: *om Rhen.* 14 pariter *add. Fröhlich, Weissenborn* 17 bella *Bosius*: bello *codd.* 25 descensum *Pichena* 26 balinea Γ^2: balneas Δ: balineas *Ritter* 29 Taus sive Tanaus Γ^m: Taum *Put.*

tempestatibus exercitum lacessere non ausi; ponendisque
insuper castellis spatium fuit. adnotabant periti non alium 2
ducem opportunitates locorum sapientius legisse; nullum ab
Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut
pactione ac fuga desertum; nam adversus moras obsidionis
annuis copiis firmabantur. ita intrepida ibi hiems, crebrae 3
eruptiones et sibi quisque praesidio, inritis hostibus eoque
desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hiber-
nis eventibus pensare tum aestate atque hieme iuxta pelle-
bantur. nec Agricola umquam per alios gesta avidus 4
intercepit: seu centurio seu praefectus incorruptum facti
testem habebat. apud quosdam acerbior in conviciis narra-
batur, ut erat comis bonis, ita adversus malos iniucundus.
ceterum ex iracundia nihil supererat secretum, ut silentium 5
eius non timeres: honestius putabat offendere quam odisse.

Quarta aestas obtinendis quae percucurrerat insumpta; **23**
ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur,
inventus in ipsa Britannia terminus. namque Clota et 2
Bodotria diversi maris aestibus per inmensum revectae,
angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum praesidiis
firmabatur atque omnis propior sinus tenebatur, summotis
velut in aliam insulam hostibus.

Quinto expeditionum anno nave prima transgressus igno- **24**
tas ad id tempus gentis crebris simul ac prosperis proeliis
domuit; eamque partem Britanniae quae Hiberniam aspi-
cit copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem, si
quidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hispaniam
sita et Gallico quoque mari opportuna valentissimam imperii
partem magnis in vicem usibus miscuerit. spatium eius, si 2
Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas supe-
rat. solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud

5 ac] aut Δ 6 crebrae eruptiones *huc transposuit Halm*: *codd. post* desertum *habent* 10 auidius Δ 12 conuiuiis $\Gamma^2\Delta$ 13 et erat ut *Heinrichsen* 17 gloria *om.* Δ 26 ob] in Δ

multum a Britannia differunt: in * * * melius aditus por-
3 tusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola ex-
pulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat
ac specie amicitiae in occasionem retinebat. saepe ex eo
audivi legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique
Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam pro-
futurum, si Romana ubique arma et velut e conspectu
libertas tolleretur.

25 Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat,
amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus uni-
versarum ultra gentium et infesta hostibus exercitus itinera
timebantur, portus classe exploravit; quae ab Agricola pri-
mum adsumpta in partem virium sequebatur egregia specie,
cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac saepe
isdem castris pedes equesque et nauticus miles mixti copiis
et laetitia sua quisque facta, suos casus attollerent, ac modo
silvarum ac montium profunda, modo tempestatum ac fluc-
tuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus Oceanus
2 militari iactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex
captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam
aperto maris sui secreto ultimum victis perfugium claudere-
3 tur. ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes
populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis,
obpugnare ultro castella adorti, metum ut provocantes addi-
derant; regrediendumque citra Bodotriam et excedendum
potius quam pellerentur ignavi specie prudentium admo-
nebant, cum interim cognoscit hostis pluribus agminibus
4 inrupturos. ac ne superante numero et peritia locorum
circumiretur, diviso et ipse in tris partes exercitu incessit.

26 Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio uni-

1 differunt *Rhen.*: differt in melius *codd.*: *lacunam indicat Ritter* 2 per] et Δ 11 hostibus *Becker*: hostilis *codd.*: hostili exercitu *Rhen.* 12 timebantur *Put.*: timebant *codd.* 14 impelleretur *Rhen.*: impellitur *codd.* 22 Calidoniam incolentis *codd.* 24 oppugnare *Rhen.*: oppugnasse *codd.* castellum Γ²

versi nonam legionem ut maxime invalidam nocte adgressi,
inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus inrupere.
iamque in ipsis castris pugnabatur, cum Agricola iter hos- 2
tium ab exploratoribus edoctus et vestigiis insecutus, velo-
cissimos equitum peditumque adsultare tergis pugnantium
iubet, mox ab universis adici clamorem; et propinqua luce
fulsere signa. ita ancipiti malo territi Britanni; et Romanis 3
rediit animus, ac securi pro salute de gloria certabant.
ultro quin etiam erupere, et fuit atrox in ipsis portarum
angustiis proelium, donec pulsi hostes, utroque exercitu cer-
tante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur.
quod nisi paludes et silvae fugientis texissent, debellatum 4
illa victoria foret.

Cuius conscientia ac fama ferox exercitus nihil virtuti **27**
suae invium et penetrandam Caledoniam inveniendumque
tandem Britanniae terminum continuo proeliorum cursu
fremebant. atque illi modo cauti ac sapientes prompti post 2
eventum ac magniloqui erant. iniquissima haec bellorum
condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni
imputantur. at Britanni non virtute *se*, sed occasione et 3
arte ducis *victos* rati, nihil ex adrogantia remittere, quo
minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta
transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum
sancirent. atque ita inritatis utrimque animis discessum.

Eadem aestate cohors Usiporum per Germanias con- **28**
scripta et in Britanniam transmissa magnum ac memora-
bile facinus ausa est. occiso centurione ac militibus, qui 2
ad tradendam disciplinam inmixti manipulis exemplum et
rectores habebantur, tris liburnicas adactis per vim guber-
natoribus ascendere; et uno †remigante, suspectis duobus

8 rediit *Wex*: redit *codd.* 11 ut tulisse *Put.*: intulisse *codd.* 15 penetrandum Δ 16 proeliorum *Rhen.*: praelium *codd.* 20 se *add. Walch* 21 victos *add. Lips.* 25 usipiorum Δ 28 inmixti *Put.*: inmixtis *codd.* 30 remigrante *Put.*: renavigante *Mützell*: retro remigante *Gudeman*: refugo, ante *Urlichs*

eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum
3 praevehebantur. mox ad aquam atque utilia raptis secum * *
cum plerisque Britannorum sua defensantium proelio con-
gressi ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum
inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos
4 vescerentur. atque ita circumvecti Britanniam, amissis per
inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum
5 a Suebis, mox a Frisiis intercepti sunt. ac fuere quos per
commercia venundatos et in nostram usque ripam mutatione
ementium adductos indicium tanti casus inlustravit.

29 Initio aestatis Agricola domestico vulnere ictus, anno
ante natum filium amisit. quem casum neque ut plerique
fortium virorum ambitiose, neque per lamenta rursus ac
maerorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter reme-
2 dia erat. igitur praemissa classe, quae pluribus locis prae-
data magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu,
cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addi-
derat, ad montem Graupium pervenit, quem iam hostis
3 insederat. nam Britanni nihil fracti pugnae prioris eventu,
et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti
commune periculum concordia propulsandum, legationibus
4 et foederibus omnium civitatum vires exciverant. iamque
super triginta milia armatorum aspiciebantur, et adhuc
adfluebat omnis iuventus et quibus cruda ac viridis senec-
tus, clari bello et sua quisque decora gestantes, cum inter
pluris duces virtute et genere praestans nomine Calgacus
apud contractam multitudinem proelium poscentem in hunc
modum locutus fertur:

30 'Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor,
magnus mihi animus est hodiernum diem consensumque
vestrum initium libertatis toti Britanniae fore: nam et uni-

2 utilia *Selling*: ut illa *codd.* *lacunam notavit Ritter*: cum *add. idem* 18 Grampium *Put.* 26 Galgacus Δ[1], *Rhen.* 30 consensusque Δ 31 totius *Put.*

versi servitutis expertes et nullae ultra terrae ac ne mare
quidem securum inminente nobis classe Romana. ita 2
proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam
ignavis tutissima sunt. priores pugnae, quibus adversus 3
Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium
in nostris manibus habebant, quia nobilissimi totius Britan-
niae eoque in ipsis penetralibus siti nec servientium litora
aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis invio-
latos habebamus. nos terrarum ac libertatis extremos re- 4
cessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit; atque
omne ignotum pro magnifico est: sed nunc terminus Bri- 5
tanniae patet, nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa,
et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obse-
quium ac modestiam effugeris. raptores orbis, postquam 6
cuncta vastantibus defuere terrae, iam et mare scrutantur:
si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi, quos non
Oriens, non Occidens satiaverit: soli omnium opes atque
inopiam pari adfectu concupiscunt. auferre trucidare ra- 7
pere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem
faciunt, pacem appellant.'

'Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos **31**
esse voluit: hi per dilectus alibi servituri auferuntur: con-
iuges sororesque etiam si hostilem libidinem effugiant,
nomine amicorum atque hospitum polluuntur. bona fortu- 2
naeque in tributum, ager atque annus in frumentum, cor-
pora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter
verbera ac contumelias conteruntur. nata servituti mancipia
semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia
servitutem suam cotidie emit, cotidie pascit. ac sicut in 3
familia recentissimus quisque servorum etiam conservis ludi-
brio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos

10 sinus fama *Boxhorn* atque . . . sed *huc transposuit Brueys*: *codd. post* patet *habent*: *secl. Muretus* 15 terrae iam *Halm*: terram *codd.* 25 que] quae Γ¹Δ ager atque *F. Jacob*: aggerat *codd.* 27 conteruntur *idem*: conterunt *codd.* 29 quottidie *codd.*

et viles in excidium petimur; neque enim arva nobis aut
metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur.
4 virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus;
et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius.
ita sublata spe veniae tandem sumite animum, tam quibus
5 salus quam quibus gloria carissima est. Brigantes femina
duce exurere coloniam, expugnare castra, ac nisi felicitas in
socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et
indomiti et in libertatem, non in paenitentiam †laturi, primo
statim congressu ostendamus, quos sibi Caledonia viros
seposuerit.'

32 'An eandem Romanis in bello virtutem quam in pace
lasciviam adesse creditis? nostris illi dissensionibus ac dis-
cordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt;
quem contractum ex diversissimis gentibus ut secundae res
tenent, ita adversae dissolvent: nisi si Gallos et Germanos
et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi
alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostis quam
2 servos, fide et adfectu teneri putatis. metus ac terror sunt
infirma vincla caritatis; quae ubi removeris, qui timere
desierint, odisse incipient. omnia victoriae incitamenta pro
nobis sunt: nullae Romanos coniuges accendunt, nulli
parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria
3 aut alia est. paucos numero, trepidos ignorantia, caelum
ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantis,
clausos quodam modo ac vinctos di nobis tradiderunt. ne
terreat vanus aspectus et auri fulgor atque argenti, quod
4 neque tegit neque vulnerat. in ipsa hostium acie invenie-
mus nostras manus. adgnoscent Britanni suam causam,
recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos

6 clarissima Δ 9 arma laturi *Wex*: bellaturi *Koch*: in patientiam bellaturi *Wölfflin* 10 calidonia Γ 18 commodent *Put.*: commendent *codd.* 19 sunt *Beroaldus*: est *codd.* 24 trepidos *Heumann*: circum trepidos *codd.*

ceteri Germani, tam quam nuper Usipi reliquerunt. nec
quicquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae,
inter male parentis et iniuste imperantis aegra municipia
et discordantia. hic dux, hic exercitus: ibi tributa et me- 5
talla et ceterae servientium poenae, quas in aeternum per-
ferre aut statim ulcisci in hoc campo est. proinde ituri in
aciem et maiores vestros et posteros cogitate.'

Excepere orationem alacres, ut barbaris moris, cantu fre- 33
mituque et clamoribus dissonis. iamque agmina et armorum
fulgores audentissimi cuiusque procursu: simul instruebatur
acies, cum Agricola quamquam laetum et vix munimentis
coërcitum militem accendendum adhuc ratus, ita disseruit:
'septimus annus est, commilitones, ex quo virtute vestra, 2
auspiciis imperii Romani, fide atque opera nostra Britan-
niam vicistis. tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitu-
dine adversus hostis seu patientia ac labore paene adversus
ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque
vos ducis paenituit. ergo egressi, ego veterum legatorum, 3
vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non
fama nec rumore, sed castris et armis tenemus: inventa
Britannia et subacta. equidem saepe in agmine, cum vos 4
paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque
voces audiebam: "quando dabitur hostis, quando acies?"
veniunt, e latebris suis extrusi, et vota virtusque in aperto,
omniaque prona victoribus atque eadem victis adversa. nam 5
ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aes-
tuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus
periculosissima quae hodie prosperrima sunt; neque enim
nobis aut locorum eadem notitia aut commeatuum eadem
abundantia, sed manus et arma et in his omnia. quod ad 6
me attinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus

1 usipii Δ nec quicquam *Put.*: nequicquam Γ: nequaquam Δ
3 tetra mancipia Γ[n] 10 instituebatur *al.* Γ[m] 11 monitis Γ[1]
13 septimus *Acidalius*: octauus *codd.* vestra *Nipperdey*: et *codd.*
23 acies *Rhen.*: animus *codd.* 27 ita *Rhen.*: item *codd.*

neque ducis terga tuta esse. proinde et honesta mors turpi
vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt; nec
inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse.'

34 'Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum
exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora re-
censete, vestros oculos interrogate. hi sunt, quos proximo
anno unam legionem furto noctis adgressos clamore debel-
lastis; hi ceterorum Britannorum fugacissimi ideoque tam
2 diu superstites. quo modo silvas saltusque penetrantibus
fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia
ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum
iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et
3 metuentium. quos quod tandem invenistis, non restiterunt,
sed deprehensi sunt; novissimae res et extremus metus
corpora defixere [aciem] in his vestigiis, in quibus pulchram
4 et spectabilem victoriam ederetis. transigite cum expe-
ditionibus, imponite quinquaginta annis magnum diem,
adprobate rei publicae numquam exercitui imputari potuisse
aut moras belli aut causas rebellandi.'

35 Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat,
et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque
2 ad arma discursum. instinctos ruentisque ita disposuit, ut
peditum auxilia, quae octo milium erant, mediam aciem fir-
marent, equitum tria milia cornibus adfunderentur. legiones
pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum san-
3 guinem bellandi, et auxilium, si pellerentur. Britannorum
acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constite-
rat ita, ut primum agmen in aequo, ceteri per adclive iugum
conexi velut insurgerent; media campi covinnarius eques

10 quodque Γ^{m}: quoque ΓΔ ruebat *Andresen*: ruerat *Urlichs* 11 pelluntur *Put.* 14 novissime Γ extremus metus *Schoemann*: extremo metu *codd.* 15 corpora] torpore *Schoemann*: torpidam *Urlichs* aciem *del. Rhen.* 18 imputare Δ 26 bellanti *Rhen.* 28 agmen in aequo *Bekker*: agmine quo *codd.* 29 conexi *Put.*: conuexi *codd.*: velut conexi *Nipperdey* conuinnarius Γ: couinarius Δ et eques *Rhen.*

strepitu ac discursu complebat. tum Agricola superante 4 hostium multitudine veritus, ne in frontem simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

Ac primo congressu eminus certabatur; simulque con- 36 stantia, simul arte Britanni ingentibus gladiis et brevibus caetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere, donec Agricola Batavorum cohortis ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis vetustate militiae exercitatum et hostibus inhabile, parva scuta et enormis gladios gerentibus; nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in arto pugnam non tolerabant. igitur ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora 2 fodere, et stratis qui in aequo adstiterant, erigere in collis aciem coepere, ceterae cohortes aemulatione et impetu conisae proximos quosque caedere: ac plerique semineces aut integri festinatione victoriae relinquebantur. interim equitum 3 turmae, *ut* fugere covinnarii, peditum se proelio miscuere. et quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant; minimeque equestris ei pugnae facies erat, cum †egra diu aut stante simul equorum corporibus impellerentur; ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant.

Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium 37 insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, de-

2 in *Fröhlich*: simul in *codd.* 10 Vatauorum Γ^1 13 parva . . . gerentibus *secl. Wex*: nam . . . tolerabant *Haase* 15 in arto *Fr. Medicis*: in aperto *codd.* 17 fodere *Gesner*: foedare *codd.* stratis *Ernesti*: tratis *codd.*: tractis *Put.* 21 ut *add. Doederlein*: ubi (*vel* fugere enim) *Wex* conuinnarii Γ 24 equestris ei *Andresen*: equestres; ea (ei Γ^2) enim *codd.*: aequa nostris iam *Anquetil* aegre diu stantes *Brotier*: aegre clivo instantes *Schoemann*

gredi paulatim et circumire terga vincentium coeperant, ni
id ipsum veritus Agricola quattuor equitum alas, ad subita
belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius
2 adcucurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. ita
consilium Britannorum in ipsos versum, transvectaeque prae-
cepto ducis a fronte pugnantium alae aversam hostium aciem
invasere. tum vero patentibus locis grande et atrox specta-
culum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem oblatis aliis
3 trucidare. iam hostium, prout cuique ingenium erat, cater-
vae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes
ultro ruere ac se morti offerre. passim arma et corpora et
laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira
4 virtusque. postquam silvis adpropinquaverunt, idem primos
sequentium incautos collecti et locorum gnari circumvenie-
bant. quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas
cohortis indaginis modo, et sicubi artiora erant, partem
equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem persul-
tare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam
5 foret. ceterum ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus
videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius
alium respectantes, rari et vitabundi in vicem longinqua
6 atque avia petiere. finis sequendi nox et satietas fuit. caesa
hostium ad decem milia: nostrorum trecenti sexaginta ceci-
dere, in quis Aulus Atticus praefectus cohortis, iuvenili
ardore et ferocia equi hostibus inlatus.

38 Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes mixtoque virorum mulierumque ploratu trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere, eligere latebras et statim relinquere;

4 accucurrerant Γ: occurrerant Δ 8 oblatis *Rhen.*: ablatis *codd.* 13 idem *Goebel*: ntem (*obelo in margine adposito*) Γ: item Δ: identidem *Hutter* 14 gnari *Dronke*: ignari *codd.*: ignaros *Put.* 17 equitem persultare *Rhen.*: equite persultari Γ: equites perlustrari Δ: equitem perlustrare *Urlichs* 20 versi *Put.*: uersis *codd.* 26 Britanni *Put.*: Britannique *codd.*

miscere in vicem consilia aliqua, dein separare; aliquando
frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitari. satisque 2
constabat saevisse quosdam in coniuges ac liberos, tamquam
misererentur. proximus dies faciem victoriae latius aperuit:
vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta,
nemo exploratoribus obvius. quibus in omnem partem di- 3
missis, ubi incerta fugae vestigia neque usquam conglobari
hostis compertum (et exacta iam aestate spargi bellum ne-
quibat), in finis Borestorum exercitum deducit. ibi acceptis 4
obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecipit.
datae ad id vires, et praecesserat terror. ipse peditem atque
equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa trans-
itus mora terrerentur, in hibernis locavit. et simul classis 5
secunda tempestate ac fama Trucculensem portum tenuit,
unde proximo Britanniae latere lecto omni redierat.

Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum iactantia **39**
epistulis Agricolae auctum, ut Domitiano moris erat, fronte
laetus, pectore anxius excepit. inerat conscientia derisui 2
fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per
commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem
formarentur: at nunc veram magnamque victoriam tot mili-
bus hostium caesis ingenti fama celebrari. id sibi maxime 3
formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli:
frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta,
si militarem gloriam alius occuparet; et cetera utcumque
facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse.
talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium 4
erat, secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit
reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus

1 aliqua *secl. Classen, Wölfflin* 5 deserti *Ernesti* 9 Horestorum *Put.* 14 trucculentem (-sem Γ^2) Γ: trutu. *al.* Γ^m: trutulens est Δ: Truttulensem *Put.* 15 proximo anno *Madvig* rediret (*vel* reditura erat) *idem* 17 auctum *Lips.*: actum *codd.* ut erat Domitianus Γ^m: ut Domitianus erat Δ 18 excepit *Put.*: excipit Γ: caepit Δ 20 crines *Put.*: crinis *codd.* 29 excitus Δ

languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40 Igitur triumphalia ornamenta et inlustris statuae honorem et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet addique insuper opinionem, Suriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum
2 morte Atilii Rufi consularis et maioribus reservatam. credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam codicillos, quibus ei Suria dabatur, tulisse, cum praecepto ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo ad Domitianum remeasse, sive verum istud, sive
3 ex ingenio principis fictum ac compositum est. tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio noctu in urbem, noctu in Palatium, ita ut praeceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbae servientium inmixtus
4 est. ceterum uti militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus hausit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus, adeo uti plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso aspectoque Agricola quaererent famam, pauci interpretarentur.

41 Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps et
2 gloria viri ac pessimum inimicorum genus, laudantes. et ea insecuta sunt rei publicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam

10 Britannia *Put.*: Britanniam *codd.*: Britannia etiam *coni. Halm*
18 turbae *om.* Δ 21 hausit *Wex*: auxit *codd.*

de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et posses-
sione dubitatum. ita cum damna damnis continuarentur 3
atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, posce-
batur ore vulgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem
et constantiam et expertum bellis animum cum inertia
et formidine ceterorum. quibus sermonibus satis constat 4
Domitiani quoque auris verberatas, dum optimus quisque
libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore pro-
num deterioribus principem exstimulabant. sic Agricola
simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum in ipsam gloriam
praeceps agebatur.

Aderat iam annus, quo proconsulatum Africae et Asiae sor- **42**
tiretur, et occiso Civica nuper nec Agricolae consilium deerat
nec Domitiano exemplum. accessere quidam cogitationum
principis periti, qui iturusne esset in provinciam ultro Agri-
colam interrogarent. ac primo occultius quietem et otium 2
laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre,
postremo non iam obscuri suadentes simul terrentesque per-
traxere ad Domitianum. qui paratus simulatione, in ad- 3
rogantiam compositus, et audiit preces excusantis et, cum
adnuisset, agi sibi gratias passus est, nec erubuit beneficii
invidia. salarium tamen proconsuli consulari solitum offerri
et quibusdam a se ipso concessum Agricolae non dedit, sive
offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat
videretur emisse. proprium humani ingenii est odisse quem 4
laeseris: Domitiani vero natura praeceps in iram, et quo
obscurior, eo inrevocabilior, moderatione tamen prudentia-
que Agricolae leniebatur, quia non contumacia neque inani
iactatione libertatis famam fatumque provocabat. sciant, 5

1 possessionum Δ 5 et *ante* constantiam *om.* Γ 6 ceterorum *Grotius*: eorum *codd.*: *lacunam notavit Bach*, *supplevit Halm* 7 Domitianum Δ 10 in ipsam gloriam] ipsa gloria *Madvig*: inter ipsam *Baehrens* 18 iam *Rhen.*: tam *codd.* 20 se excusantis *Gudeman* 22 proconsuli consulari *Mommsen*: proconsulari *codd.*: proconsulare *Bletterius*

quibus moris est inlicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

43 Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis
etiam ignotisque non sine cura fuit. vulgus quoque et hic
aliud agens populus et ventitavere ad domum et per fora
et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agri-
2 colae aut laetatus est aut statim oblitus. augebat miseratio-
nem constans rumor veneno interceptum: nobis nihil com-
perti adfirmare ausim. ceterum per omnem valetudinem
eius crebrius quam ex more principatus per nuntios visentis
et libertorum primi et medicorum intimi venere, sive cura
3 illud sive inquisitio erat. supremo quidem die momenta
ipsa deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat,
nullo credente sic adcelerari quae tristis audiret. speciem
tamen doloris animi vultu prae se tulit, securus iam odii
4 et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. satis con-
stabat lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae
uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum
velut honore iudicioque. tam caeca et corrupta mens adsi-
duis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi
heredem nisi malum principem.

44 Natus erat Agricola Gaio Caesare tertium consule idibus
Iuniis: excessit quarto et quinquagesimo anno, decumo
2 kalendas Septembris Collega Priscoque consulibus. quod
si habitum quoque eius posteri noscere velint, decentior
quam sublimior fuit: nihil impetus in vultu: gratia oris

3 eo laudis] eorum laudes *Wex* escendere *Lips.* 4 nullum rei publicae *Muretus*, *Ursinus*: ullum rei post (nullum re p̄ Γ^m^) *codd.* 10 oblitus *Muretus*: oblitus est *codd.*: oblitus . et *Wex* 16 constabat *Rhen.*: constabant *codd.* 18 animi vultu *Baehrens*: animo uultuque *codd.*: habitu vultuque *Ernesti* 25 tertium *Lips.*: ter *codd.*: iterum *Nipperdey* 26 quarto *Petavius*: sexto *codd.*: quinto *Nipperdey* 29 metus Γ^m: metus et impetus Δ

supererat. bonum virum facile crederes, magnum libenter.
et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis 3
ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit.
quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat,
et consulari ac triumphalibus ornamentis praedito quid aliud
adstruere fortuna poterat? opibus nimiis non gaudebat, 4
speciosae non contigerant. filia atque uxore superstitibus
potest videri etiam beatus incolumi dignitate, florente fama,
salvis adfinitatibus et amicitiis futura effugisse. nam sicuti 5
* * durare in hanc beatissimi saeculi lucem ac principem
Traianum videre, quod augurio votisque apud nostras auris
ominabatur, ita festinatae mortis grande solacium tulit eva-
sisse postremum illud tempus, quo Domitianus non iam per
intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut
uno ictu rem publicam exhausit.

Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis **45**
senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilis-
simarum feminarum exilia et fugas. una adhuc victoria
Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia
Messalini strepebat, et Massa Baebius [iam] tum reus erat:
mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos
Mauricum Rusticumque divisimus, nos innocenti sanguine
Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos suos iussit- 2
que scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano mi-
seriarum pars erat videre et aspici, cum suspiria nostra
subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus
sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem
muniebat.

Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed 3

7 non *ante* contigerant *om.* Γ^m 9 sicut ei non licuit *Dahl*: sicut iuvaret *Müller* 10 hanc . . . lucem *Acidalius*: hac . . . luce *codd.* 11 quod] quodam *editio Eipontina*: quod *secl. Rhen.* 19 charus (clarus Δ) mitius (Mettius Γ^2) *codd.* 20 iam *om.* Δ 22 Mauricium Rusticumque diuisimus Γ^m: maurici rusticique uisus $\Gamma\Delta$ 27 quo *Lips.*: a quo *codd.*

etiam opportunitate mortis. ut perhibent qui interfuerunt
novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum ex-
cepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi
4 donares. sed mihi filiaeque eius praeter acerbitatem parentis
erepti auget maestitiam, quod adsidere valetudini, fovere
5 deficientem, satiari vultu complexuque non contigit. ex-
cepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo
figeremus. noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam
longae absentiae condicione ante quadriennium amissus est.
6 omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima
uxore superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis
comploratus es, et novissima in luce desideravere aliquid
oculi tui.

46 Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet,
non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide
quiescas, nosque *et* domum tuam ab infirmo desiderio et
muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum
2 voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. admiratione
te potius et inmortalibus laudibus et, si natura suppe-
ditet, similitudine colamus: is verus honos, ea coniunctis-
3 simi cuiusque pietas. id filiae quoque uxorique praece-
perim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia
facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram
animi magis quam corporis complectantur, non quia inter-
cedendum putem imaginibus quae marmore aut aere fingun-
tur, sed, ut vultus hominum, ita simulacra vultus inbecilla ac
mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et expri-
mere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse

1 perhibent *Put.*: perhiberent *codd.* 6 excepissemus *Acidalius*, *Pichena*: excepissem *codd.* 8 tam] tum Γ^m 9 longae] nostrae Δ 12 compositus Γ^m 16 nosque et *Urlichs*: nosque *codd.* 19 et immortalibus *Acidalius*: temporalibus *codd.*: te imm- *Lips.* 20 similitudine *Grotius*: militum Γ: multum Δ colamus *Muretus*: decoramus *codd.*: decoremus *Ursinus*: te colamus *Gudeman* 23 formamque *Muretus*: famamque *codd.*

moribus possis. quidquid ex Agricola amavimus, quidquid 4 mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum ; nam multos veterum velut inglorios et ignobilis oblivio obruit : Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.

3 in fama *Halm*   4 obruit *Haupt*: obruet *codd.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

DIALOGUS DE ORATORIBUS

PRAEFATIO

Huius libelli quattuor codices praecipui iidem sunt de quibus in praefatione ad Germaniam scripsimus, scilicet:

A (Halmii *B*), Vaticanus 1862.
B (Halmii *b*), Leidensis sive Perizonianus.
C (Halmii *F*), Farnesianus sive Neapolitanus.
D (Halmii *C*), Vaticanus 1518.

Reliquorum, quos ibi notavimus, soli Vindobonensis 711 (*V*) et Vaticanus 4498 (Δ) Dialogum continent, quibus duo alii in quibus Germania non continetur addendi sunt, scilicet Ottobonianus (*E*) et Harleianus (*H*), quorum primum Michaelis, alterum Peterson, contulerunt adhibueruntque.

De nexu et adfinitate horum inter se codicum egregie disputaverunt inter Germanos Michaelis, Steuding, Baehrens, Scheuer, et inter nostros Peterson, nuperrime autem et summa diligentia Alfredus Gudeman, in Universitate Pennsylvaniae Professor, cuius eruditioni et scientiae, in editione huius libelli (Bostoni, 1894) demonstratis, non modo Dialogi, sed omnium Taciti operum studiosi grates agere et habere debent. Huius ad amplissimum apparatum criticum reiciendus est quicumque lector pleniorem de codicum aestimatione et de reciproca eorum inter se adfinitate notitiam consequi velit. Nuperrime (1898), in editione minore, idem vir doctus textum in aliquot locis mutatum exhibuit.

Ut pauca repetam, codices *CD* (ex archetypo deperdito

Y profecti) propius ad Taciti scripturam accessisse iudicantur quam *AB* (qui ad archetypum deperditum *X* referuntur); neque tamen quisquam unus tantam auctoritatem sibi vindicat ut ad eius lectionem textus praecipue constituendus sit. Itaque codicum quattuor praecipuorum varietates plerasque notavimus, ceterorum (qui et ipsi ad *Y* generis stirpem adsignandi sunt) non nisi insignioribus lectionibus additis.

In plerisque locis corruptioribus emendationes maxime stabilitas in textum recepimus, paucasque alias virorum doctorum coniecturas in adnotationibus collegimus; de ceteris ad plenissimum Gudemanni opus lectores reiciendi sunt.

Scribebam Oxonii mense Octobri, a. 1899

SIGLA

CODICES:

A Vaticanus 1862
B Leidensis
C Neapolitanus
D Vaticanus 1518
E Ottobonianus
H Harleianus
V Vindobonensis 711
Δ Vaticanus 4498
A^2, B^2, &c., correctiones eorundem
cett. ceteri codices

EDITORES:

Put. Franciscus Puteolanus, *circ. a.* 1475, 1497
Rhen. Beatus Rhenanus, *a.* 1519, 1533
Lips. Iustus Lipsius, *a.* 1574–1600
And. Georgius Andresen, *a.* 1877, 1891
Gud. Alfredus Gudeman, *a.* 1894

CORNELII TACITI

DIALOGUS

DE ORATORIBUS

SAEPE ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula 1
tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint,
nostra potissimum aetas deserta et laude eloquentiae orbata
vix nomen ipsum oratoris retineat; neque enim ita appella-
mus nisi antiquos, horum autem temporum diserti causidici
et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vo-
cantur. cui percontationi tuae respondere et tam magnae 2
quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male
existimandum *sit*, si idem adsequi non possumus, aut de
iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sen-
tentia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris tem-
poribus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem
hanc quaestionem pertractantis iuvenis admodum audivi.
ita non ingenio, sed memoria et recordatione opus est, ut 3
quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta
graviter accepi, cum singuli diversas [vel easdem] sed pro-
babilis causas adferrent, dum formam sui quisque et animi
et ingenii redderent, isdem nunc numeris isdemque rationi-

TITVLVS. Corneli (C. Cornelii *CD*) Taciti dialogus de oratoribus (et poetis *E*)

1 cum *om. C* 4 appellamus *E*: appellemus *cett.* 9 sit *add. Lips.* 16 vel easdem] quidem *V*: *secl. Lips.* 18 redderet *CD*

4 bus persequar, servato ordine disputationis. neque enim defuit qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et inrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2 Nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum Marcus Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego utrosque non modo in iudiciis studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem et Aprum ingenio potius et vi naturae quam
2 institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

3 Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum*que*, quem pridie recitaverat librum, inter manus habentem deprehendimus.

2 Tum Secundus 'nihilne te' inquit, 'Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? an ideo librum istum adprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem, sed tamen securiorem?'

1 persequar *H. Put.*: prosequar *cett.* 10 utrosque non modo in iudiciis *Gud.*: in iud. non utr. modo *codd.* 19 omni] cum *ABD*: communi *Rhen.* 20 maiorem quam *Vahlen* 24 que *add. anon. quidam* inter *Cuiacius*: intra *codd.*

Tum ille 'leges' inquit 'quid Maternus sibi debuerit, et 3
adgnosces quae audisti. quod si qua omisit Cato, sequenti
recitatione Thyestes dicet; hanc enim tragoediam disposui
iam et intra me ipse formavi. atque ideo maturare libri
huius editionem festino, ut dimissa priore cura novae cogita-
tioni toto pectore incumbam.'

'Adeo te tragoediae istae non satiant,' inquit Aper 'quo 4
minus omissis orationum et causarum studiis omne tempus
modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas,
cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et munici-
piorum clientelae in forum vocent, quibus vix suffeceris,
etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, *ut*
Domitium et Catonem, id est nostras quoque historias et
Romana nomina Graeculorum fabulis adgregares.'

Et Maternus: 'perturbarer hac tua severitate, nisi fre- **4**
quens et assidua nobis contentio iam prope in consuetu-
dinem vertisset. nam nec tu agitare et insequi poetas
intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obicis,
cotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poeti-
cae exerceo. quo laetor magis oblatum nobis iudicem, qui 2
me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam
pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis
forensium causarum angustiis, in quibus mihi satis superque
sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam
colam.'

'Ego vero' inquit Secundus, 'antequam me iudicem Aper **5**
recuset, faciam quod probi et moderati iudices solent, ut in
iis cognitionibus *se* excusent, in quibus manifestum est
alteram apud eos partem gratia praevalere. quis enim 2
nescit neminem mihi coniunctiorem esse et usu amicitiae

1 intelleges *Greef* inquit quid *Halm*: tu (*om. C*) quid (quod *D*) *codd.* 12 ut *add. Niebuhr* 14 aggregare *Muretus* 24 illam] istam *AB* (*et sic saepe*) *D* 27 modesti *CD* 28 se *add. Pithoeus*

et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum optimum virum tum absolutissimum poetam? porro si poetica accusatur, non alium video reum locupletiorem.'

3 'Securus sit' inquit Aper 'et Saleius Bassus et quisquis
alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum
causas agere non possit. ego enim, quatenus arbitrum litis
huius †inveniri, non patiar Maternum societate plurium de-
fendi, sed ipsum solum apud †eos arguam, quod natus ad
eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul et tueri
amicitias, adsciscere necessitudines, complecti provincias
possit, omittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad
utilitatem fructuosius *vel ad voluptatem dulcius* vel ad digni-
tatem amplius vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius
imperii atque omnium gentium notitiam inlustrius excogi-
4 tari potest. nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque
nostra derigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere
artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem
alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis me-
tum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam
5 perpetua potentia ac potestate munitus? cuius vis et utilitas
rebus prospere fluentibus aliorum perfugio et tutela intelle-
gitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica
et gladius in acie firmius munimentum quam reo et pericli-
tanti eloquentia, praesidium simul ac telum, quo propugnare
pariter et incessere sive in iudicio sive in senatu sive apud
6 principem possis. quid aliud infestis patribus nuper Eprius
Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus
et minax disertam quidem, sed inexercitatam et eius modi
certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. plura de utili-

6 ego *Pithoeus*: et ego *codd.* 7 inveni *Pithoeus*: inveniri contigit *Peterson*: non inveni *Gud.*: inveniri non puto *And.* plurium *Pithoeus*: plurimum *codd.* 8 vos *Lips.*: nos *John*: hos *Peterson* 11 omittit *Rhen.*: amitti *codd.*: amittit *Put.* 12 vel ad voluptatem dulcius (iucundius *Nipperdey*) *add. Ritter* 19 feras *Lips.*: ferat *codd.* 22 lorica et *Seebode*: loricae *codd.* 25 sive (*ante* in iud.) *Muretus*: vel *codd.* vel in senatu *Nipperdey* 27 qua *Ursinus*: qui *codd.*

tate non dico, cui parti minime contra dicturum Maternum meum arbitror.

Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucun- **6**
ditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus
ac prope omnibus horis contingit. quid enim dulcius 2
libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato
quam videre plenam semper et frequentem domum suam
concursu splendidissimorum hominum? idque scire non
pecuniae, non orbitati, non officii alicuius administrationi,
sed sibi ipsi dari? ipsos quin immo orbos et locupletes et
potentis venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut
sua aut amicorum discrimina commendent. ullane tanta 3
ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spec-
tare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos
in summa rerum omnium abundantia confitentis, id quod
optimum sit se non habere? iam vero qui togatorum comi- 4
tatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis
veneratio! quod illud gaudium consurgendi adsistendique
inter tacentis et in unum conversos! coire populum et cir-
cumfundi coram et accipere adfectum, quemcumque orator
induerit! vulgata dicentium gaudia et imperitorum quoque 5
oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis
orantibus nota maiora sunt. sive accuratam meditatamque
profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita
gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam
non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo
commendat eventum et lenocinatur voluptati. sed extem- 6
poralis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucun-
ditas est; nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam
†alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen quae
sua sponte nascuntur.

9 administrationi *B*: administrationis *cett.* 10 ipsos *E*: istos, illos *cett.* 18 illud *EV*: id. *cett.*: *secl. Gud.* 26 animi *Pichena*: animus *codd.* 29 in *add. B*[2]: *om. cett.* 30 alia *om. CD*: grata quae *Peterson*: quae [alia] seruntur atque elaborantur grata *Gud.*

7 Equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem laetiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus quaesturam aut tribunatum aut praeturam accepi, quam eos, quibus mihi pro mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis aut reum prospere defendere aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur.
2 tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in †alio oritur, nec
3 codicillis datur nec cum gratia venit. quid? fama et laus cuius artis cum oratorum gloria comparanda est? quid? non inlustres sunt in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes vacuos et adulescentis,
4 quibus modo recta indoles est et bona spes sui? quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius vulgus quoque imperitum et tunicatus hic populus transeuntis nomine vocat et digito demonstrat? advenae quoque et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut adgnoscere concupiscunt.

8 Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et oblitteratis exemplis utor) non minores esse in extremis partibus terrarum quam
2 Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. nec hoc illis alterius *bis*, *alterius* ter milies sestertium praestat, quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse, *sed* ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis

1 ipse *B* 10 habere *Pithoeus*: abire *codd.* albo *V*: alvo *Pithoeus*: animo *Freinsheim*: aliquo *Ritter* 12 quid? *Roth*: qui *codd.*: quinam inlustriores *Orelli* 13 sunt *Schopen*: et (*ante* non) *codd.* 14 iuvenes vacuos *Gud.*: vacuos *B*: iuvenes *cett.* 15 recta et *ACD*: recta est *Gud.* est *om. EV* 25 minores *Haase*, *Gud.*: minus *codd.*: minus notos *Ursinus* 27 bis, alterius *add.* *Pichena* 29 sed *add.* *Lips.*

multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam
usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed
haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda,
sed oculis spectanda haberemus. nam quo sordidius et ab- 3
iectius nati sunt quoque notabilior paupertas et angustiae
rerum nascentis eos circumsteterunt, eo clariora et ad de-
monstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem inlustriora
exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine
substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu
quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentis-
simi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc prin-
cipes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta atque ab
ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Ves-
pasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene
intellegit [et] ceteros quidem amicos suos iis niti, quae ab
ipso acceperint quaeque ipsis accumulare et in alios con-
gerere promptum sit, Marcellum autem et Crispum attulisse
ad amicitiam suam quod non a principe acceperint nec
accipi possit. minimum inter tot ac tanta locum obtinent 4
imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negle-
guntur, tam hercule quam divitiae et opes, quas facilius
invenies qui vituperet quam qui fastidiat. his igitur et
honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum
videmus, qui se ab ineunte adulescentia causis forensibus et
oratorio studio dederunt.

Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus **9**
insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque digni-
tatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt;
voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam
consequuntur. licet haec ipsa et quae deinceps dicturus 2

5 quoque *B*: quosque *cett.* angustiae (angustia *Put.*) rerum *Lips.*: angustia ereptum *codd.* 15 et sentit *Kraut*: et *del. Put.*: *post* quaeque *collocat Peter* 16 ipsis] ipsi *Lips.* 17 sit *Halm*: est *codd.* 24 adulescentia] aetate adulescentia *C*: aetate *Heraeus* 30 deinde *CD*

sum aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te
Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum
defensus et tibi obligatus redit? quis Saleium nostrum,
egregium poetam vel, si hoc honorificentius est, praeclaris-
3 simum vatem, deducit aut salutat aut prosequitur? nempe
si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod
negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret aut ad te,
Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias;
hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi,
quorum tamen hic exitus est, ut cum toto anno, per omnes
dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucu-
bravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur
audire, et ne id quidem gratis; nam et domum mutuatur et
auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit.
4 et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur,
omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba
vel flore praecerpta, ad nullam certam et solidam pervenit
frugem, nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut
mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem
5 vagum et voces inanis et gaudium volucre. laudavimus
nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod
quingenta sestertia Basso donasset. pulchrum id quidem,
indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pul-
chrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum
6 genium propitiare, suam experiri liberalitatem! adice quod
poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint,
relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, dese-
renda cetera officia utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id
est in solitudinem secedendum est.

10 Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod unum

17 praecerpta *Schele*: percepta *ABE*: praecepta *CDV* 25 genium *Lips.*: ingenium *codd.* liberalitatem *E*, *Lips.*: libertatem *cett.* 28 utque *AEH*: quae, ut quae, et ut *cett.* 29 secedendum *Schele*: recedendum *codd.*

esse pretium omnis laboris sui fatentur, aeque poetas quam
oratores sequitur, quoniam mediocris poetas nemo novit,
bonos pauci. quando enim rarissimarum recitationum fama 2
in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias
innotescat. quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne
quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum
requirit? atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit
et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuam vidisset.
neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, 3
quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream
a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare
otium et nomen inserere possunt famae. ego vero omnem 4
eloquentiam omnisque eius partis sacras et venerabilis puto,
nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum,
sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et
iamborum amaritudinem *et* epigrammatum lusus et quam-
cumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam
ceteris aliarum artium studiis credo. sed tecum mihi, 5
Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem
eloquentiae ferat, errare mavis et summa adepturus in
levioribus subsistis. ut si in Graecia natus esses, ubi ludi-
cras quoque artis exercere honestum est, ac tibi Nicostrati
robur ac vires di dedissent, non paterer inmanis illos et ad
pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vane-
scere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad
causas et ad vera proelia voco, cum praesertim ne ad illud
quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tam-
quam minus obnoxium sit offendere poetarum quam orato-
rum studium. effervescit enim vis pulcherrimae naturae 6

1 omnes *CD*: *om. B* aeque *Put.*: atque *codd.* 4 nedum *B*²: medium *cett.* 7 ut *Acidalius*: et *codd.* 16 et *add. Acidalius* 17 habet *Heumann* 19 te tua *Halm*: te ferat *Acidalius* arcem *EVH*: artem *cett.* 20 adepturus *Acidalius*: adeptus *codd.* 28 offensae *Acidalius* 29 effervescit . . . offendis *B*: effervescet . . . offendes *cett.*

tuae, nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro
Catone offendis. nec excusatur offensa necessitudine officii
aut fide advocationis aut fortuitae et subitae dictionis im-
petu: meditatus videris [aut] elegisse personam notabilem
7 et cum auctoritate dicturam. sentio quid responderi possit:
hinc ingentis [ex his] adsensus, haec in ipsis auditoriis prae-
cipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. tolle igitur
quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adver-
8 sarium superiorem. nobis satis sit privatas et nostri saeculi
controversias tueri, in quibus [expressis] si quando necesse
sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et
probata sit fides et libertas excusata.'

11 Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore,
remissus et subridens Maternus 'parantem' inquit 'me non
minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore
enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret
poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam
mitigavit, concedendo iis, qui causas agere non possent, ut
2 versus facerent. ego autem sicut in causis agendis efficere
aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum
et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem †in Nerone
inprobam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii
potentiam fregi, *et* hodie si quid in nobis notitiae ac nominis
est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum.
3 ac iam me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus
istos et egressus aut frequentiam salutantium concupisco,
non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente
4 in domum meam inruperunt. nam statum cuiusque ac

4 aut *del. Put.* 6 hinc B^2H: hic *cett.* ex his *del. Gesner*: existere *Muretus* 9 privatas causas *editio Bipontina* 10 expressis *om. E*; expressit *C* 14 parantem inquit me *Walther*: parant quid enim (enim quid *CEV*) me *codd.*: parantem me inquit *Bekker* 21 in Neronem *AB*, *Gud.*: imperante Nerone *L. Müller* 22 Vatinii *J. F. Gronovius*: uaticinii *codd.* 23 et *add. Lips.* nominis B^2H: numinis *cett.* 25 diiungere *Wölfflin* 26 salutantium *Schele*: salutationum *codd.* 28 ac *Pichena*: ad *codd.*

securitatem melius innocentia tuetur quam eloquentia, nec
vereor ne mihi umquam verba in senatu nisi pro alterius
discrimine facienda sint.

Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper in- **12**
crepabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter prae-
cipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu
nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas
reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque
innocentia fruiturque sedibus sacris. haec eloquentiae prim- 2
ordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque com-
moda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora
influxit: sic oracula loquebantur. nam lucrosae huius et
sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus
natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus.
ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum sae- 3
culum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus
abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa
defenderent. nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, 4
primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse
epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque
reges, inter quos neminem causidicum, sed Orphea ac Linum
ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus.
vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe 5
mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam
Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam
Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi.
pluris hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii 6
detrectent: nec ullus Asinii aut Messallae liber tam inlustris
est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium **13**

1 tuetur *Pichena*: tueor *codd.*: hucusque ac . . . tueor *Lips.* 10 commendata *Muretus* 13 ex *om. ABD* 18 ullus *AB* maior *V marg.*, *Lips.*: more, in ore *codd.*: erat *add. Ritter* 21 causidicum *Heumann*: causidicorum *codd.* et . . . ac *CDΔV*: ac . . . et *Gud.* 24 concedes *Acidalius*: concedis *codd.*

comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita.
licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint,
malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen
neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud
2 populum Romanum notitia. testes Augusti epistulae, testis
ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit
universus et forte praesentem spectantemque Virgilium vene-
3 ratus est sic quasi Augustum. ne nostris quidem temporibus
Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel
4 perpetuitate famae cesserit. nam Crispus iste et Marcellus,
ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua
fortuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur?
quod, cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant in-
dignantur? quod adligati omni adulatione nec imperantibus
umquam satis servi videntur nec nobis satis liberi? quae
haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti
5 solent. me vero "dulces," ut Virgilius ait, "Musae," remo-
tum a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid
contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant;
nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem tre-
6 pidus experiar. non me fremitus salutantium nec anhelans
libertus excitet, nec incertus futuri testamentum pro pignore
scribam, nec plus habeam quam quod possim cui velim
relinquere;

quandoque enim fatalis et meus dies
veniet:

statuarque tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et
coronatus, et pro memoria mei nec consulat quisquam nec
roget.'

2 ad *Lips.*: et *codd.*: vel ad *Gud.* consulatus *C*: cent', coetus, conuentus *cett.* 13 vel ii *And.*: non praestant *Lips.* 14 omni *Walther*: cū, cum *codd.*: *secl. And.* 20 pallentem B^2H: pallantem, palantem *cett.* 25 quandoque . . . veniet *sic scripsit Heller* enim *del. Nipperdey* 26 ueniet B^2H: ueniat *cett.* 27 que *secl. Gud.*

Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, 14
cum Vipstanus Messalla cubiculum eius ingressus est, sus-
picatusque ex ipsa intentione singulorum altiorem inter eos
esse sermonem, 'num parum tempestivus' inquit 'interveni
secretum consilium et causae alicuius meditationem tractant-
ibus?'

'Minime, minime' inquit Secundus, 'atque adeo vellem 2
maturius intervenisses; delectasset enim te et Apri nostri
accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac
studium suum ad causas agendas converteret exhortatus
est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas de-
fendi decebat, audentior et poetarum quam oratorum similior
oratio.'

'Me vero' inquit '[et] sermo iste infinita voluptate adfe- 3
cisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et
temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum nego-
tiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eius
modi etiam disputationes adsumitis, quae et ingenium alunt
et eruditionis ac litterarum iucundissimum oblectamentum
cum vobis, qui ista disputatis, adferunt, tum etiam iis, ad
quorum auris pervenerint. itaque hercule non minus prob- 4
ari video in te, Secunde, quod Iuli Africani vitam compon-
endo spem hominibus fecisti plurium eius modi librorum,
quam in Apro, quod nondum ab scholasticis controversiis
recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more
quam veterum oratorum consumere.'

Tum Aper: 'non desinis, Messalla, vetera tantum et 15
antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia inridere
atque contemnere. nam hunc tuum sermonem saepe ex-

2 cum *EV*: tum *cett.* Vipstanus *Ernesti*: Vibanius, Libanius, &c. *codd.* 5 et] aut *Halm* 10 exhortatus *B²H*: et hortatus *cett.* 14 vero *B*: uere *cett.* et *secl. Halm*: et oratio *add. And.* iste *Halm*: ipse *codd.*: ille *Gud.* 19 eruditionis *B*: eruditiones *cett.* 22 Africani *Nipperdey*: asiatici *codd.* 24 damnari *add. post* quam *Halm*: improbari *And.* 27 non *BEH*: num *cett.*

cepi, cum oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae neminem hoc tempore oratorem esse contenderes [antiquis], eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.'

2 'Neque illius' inquit 'sermonis mei paenitentiam ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quamquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. ac velim impetratum ab aliquo vestrum ut causas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum
3 ipse plerumque conquiro. et quod quibusdam solacio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graecis accidisse ut longius absit *ab* Aeschine et Demosthene Sacerdos ille Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas concentu scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.'

16 'Magnam' inquit Secundus 'et dignam tractatu quaestionem movisti. sed quis eam iustius explicabit quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?'

2 Et Messalla 'aperiam' inquit 'cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis.'

3 'Pro duobus' inquit Maternus 'promitto: nam et ego et Secundus exsequemur eas partis, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti et ipse satis manifestus est iam dudum in contrarium accingi nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.'

4 'Non enim' inquit Aper 'inauditum et indefensum sae-

2 antiquis *del. Acidalius*: atque id *vel* parem antiquis *Lips.* 3 malignitatis *Rhen.*: malignis (maligni in) iis *codd.* 4 ipse *B*: ipsi *cett.* 10 inquiro $A^2B^2C^2$ 11 Graecis *Dronke*: gratis *codd.*: Graiis *Put.* 12 ab *add. Wesenberg* 13 Nicetes *Lips.*: enitet *codd.* concentu *Orelli*: concentus, contentus *codd.* 17 movisti *Lips.*: mouistis *codd.*

culum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari:
sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam
oratorum aetatem significatione ista determinetis. ego enim 5
cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intel-
lego, ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quo-
rum aetas mille fere et trecentis annis saeculum nostrum
antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis,
quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse,
ita tamen ut utrique superstites essent. ex quo apparet non 6
multo pluris quam trecentos annos interesse inter nostram
et Demosthenis aetatem. quod spatium temporis si ad
infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum
videatur; si ad naturam saeculorum ac respectum inmensi
huius aevi, perquam breve et in proximo est. nam si, ut 7
Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus,
quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est,
rursum existet, isque annus horum quos nos vocamus anno-
rum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor com-
plectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et
antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed
etiam eodem mense extitisse.

Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Mene- **17**
nium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostro-
rum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem
et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asinium et
Messallam: quos quid antiquis potius temporibus adscribatis
quam nostris, non video. nam ut de Cicerone ipso loquar, 2
Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro libertus eius
scribit, septimo idus *Decembris* occisus est, quo anno divus
Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium con-
sules suffecit. statue sex et quinquaginta annos, quibus 3

10 quadringentos *Lips.* 18 nongentos *Nic. Loensis*: octingentos (sept- *A*) *codd.* 21 etiam *Michaelis*: fama (fere B^2H) *codd.* 24 voletis *coni. Kleiber* 25 Coelium *B*: Calium *E*: alium *cett.* 29 Decembris *add. Lips.* 31 sex *Lips.*: nouem *codd.*

mox divus Augustus rem publicam rexit; adice Tiberii tris et viginti, et prope quadriennium Gai, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque illum Galbae et Othonis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam felicis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam fovet: centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc
4 diem colliguntur, unius hominis aetas. nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnae interfuisse, qua Caesarem inferentem arma Britanniae arcere litoribus
5 et pellere adgressi sunt. ita si eum, qui armatus C. Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, aeque idem et Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse.
6 proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse
7 congiarium narrabant. ex quo colligi potest et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse; nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extremum duravit, ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocitetis oratores, quos eorundem hominum aures adgnoscere ac velut coniungere et copulare potuerunt.

18 Haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus adquiritur, eam docerem in medio sitam et propiorem nobis quam Servio Galbae aut C. Carboni quosque alios merito antiquos vocaverimus; sunt enim horridi et inpoliti et rudes et informes et quos utinam nulla parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse
2 Cicero. agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et

3 illum *EV*: istum *AB*: ipsum *CD* 4 septimam *Urlichs* 5 quo *Weissenborn* 6 viginti] decem *ABE* 8 fatebatur *CE* ei *EV*: et *cett.* 12 aeque idem *Nissen*: et quidem *codd.* 17 nam . . . duravit *secl. Gud.* Corvinus . . . Asinius] Asinius . . . Corvinus *Borghesi* medium] extremum *Nipperdey* 20 uocetis *ABE* 23 eam *Halm*: eandem *codd.* 24 aut C. Laelio aut C. *Ritter* 27 miratus *Gud.*

genera dicendi. sic Catoni seni comparatus C. Gracchus
plenior et uberior, sic Graccho politior et ornatior Crassus,
sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone
mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus.
nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse con- 3
tentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis
quoque quos vocatis antiquos pluris species deprehendi,
nec statim deterius esse quod diversum est, vitio autem
malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in
fastidio esse. num dubitamus inventos qui prae Catone 4
Appium Caecum magis mirarentur? satis constat ne Cice-
roni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens
nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens
et parum Atticus videretur. legistis utique et Calvi et Bruti 5
ad Ciceronem missas epistulas, ex quibus facile est depre-
hendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et
aridum, Brutum autem otiosum atque diiunctum; rursusque
Ciceronem a Calvo quidem male audisse tamquam solutum
et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam
"fractum atque elumbem." si me interroges, omnes mihi 6
videntur verum dixisse: sed mox ad singulos veniam, nunc
mihi cum universis negotium est.

Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut termi- **19**
num antiquitatis constituere solent, qui usque ad Cassium**,
quem reum faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab
illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii
nec inscitia litterarum transtulisse se ad aliud dicendi genus
contendo, sed iudicio et intellectu. vidit namque, ut paulo 2
ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate
aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutan-

6 in B^2: *om. cett.* 10 prae *Groslot*: pro *codd.*: Porcio *ed. Bipont.* 11 magis *del. Schurzfleisch* 14 Atticus *Ursinus*: antiquus *codd.* 17 aridum *Schulting*: attritum *codd.* 20 interrogas *CD* 24 qui] quem *Put.* 25 quem reum] Severum *Put.* 26 atque directa *secl. Gud.* 27 aliud *And.*: illud *codd.*

dam. facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et
rudis, impeditissimarum orationum spatia, atque id ipsum
3 laudabat, si dicendo quis diem eximeret. iam vero longa
principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series
et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum
gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae et Apol-
lodori libris praecipitur, in honore erat; quod si quis odora-
tus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi
4 suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. nec mirum;
erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque
oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum
5 placita cognoverant. at hercule pervulgatis iam omnibus,
cum vix in cortina quisquam adsistat, quin elementis studi-
orum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et
exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator
fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi
et potestate, non iure et legibus cognoscunt, nec accipiunt
tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent orato-
rem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro
admonent atque alio transgredientem revocant et festinare
se testantur.

20 Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae
praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. quis quin-
que in Verrem libros exspectabit? quis de exceptione et
formula perpetietur illa inmensa volumina, quae pro M. Tullio
2 aut Aulo Caecina legimus? praecurrit hoc tempore iudex
dicentem et, nisi aut cursu argumentorum aut colore sen-
tentiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et
3 corruptus est, aversatur [dicentem]. vulgus quoque adsis-
tentium et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere
laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in

2 imperitissimarum *codd. em. Muretus* 3 laudi dabatur *CΔEV* 4 narrationum *Spengel* 7 odoratus *BEVH*: adoratus *cett.* 9 ferebantur *AEV* 13 quin *Muretus*: qui *codd.* 17 aut legibus *AB* 24 de *B^2E*: *om. cett.* 29 dicentem *secl. Schele*

iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in
scaena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit.
iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui 4
profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire,
sed etiam referre domum aliquid inlustre et dignum memoria
volunt; traduntque in vicem ac saepe in colonias ac provin-
cias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia
effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. exigitur 5
enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut
Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et
Lucani sacrario prolatus. horum igitur auribus et iudiciis 6
obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior
extitit. neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae,
quia ad auris iudicantium cum voluptate perveniunt. quid 7
enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia
non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed
marmore nitent et auro radiantur?

Equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam anti- **21**
quorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere.
nec unum de populo Canuti aut Atti . . . de Furnio et Tora-
nio †quique alios in eodem valetudinario haec ossa et hanc
maciem probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut
puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satis
facit. nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: 2
quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit?
at hercule in omnium studiosorum manibus versantur accu-
sationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda
ex his oratio; est enim verbis ornata et sententiis, auribus
iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum in-

2 scena *EH*: scenam *cett.* 7 sensus *Muretus*: in suis *codd.* 8 exigitur *Lips.*: exigetur *C*: exercetur, &c. *cett.* 20 Canuti *B*[2]*H*: Ganuti, Sanuti *cett.* aut Ari *B*[2]*Put.* Toranio *BH*: Coranio *cett.* 21 alios *CD*: quique alios *AB*: quosque . . . haec macies (ob . . . hanc maciem *Vahlen*) *Gronovius*: quique alii . . . produnt *Acidalius* (praebent *Ritter*) 26 omnium *Acidalius*: hominum *codd.* 27 inscribuntur *Lips.*: conscribuntur, scribuntur *codd.*

tellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo *minus*
sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse.
3 quid? ex Caelianis orationibus nempe eae placent, sive uni-
versae sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem
4 horum temporum adgnoscimus. sordes autem illae verborum
et hians compositio et inconditi sensus redolent antiqui-
tatem; nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium
5 ex ea parte laudet qua antiquus est. concedamus sane
C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occu-
pationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum
eius ingenium postulabat, tam hercule quam Brutum philo-
sophiae suae relinquamus; nam in orationibus minorem esse
6 fama sua etiam admiratores eius fatentur: nisi forte quisquam
aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege
ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi
qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina
et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed
7 felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque,
quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi
inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et
Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis
8 expressit; adeo durus et siccus est. oratio autem, sicut
corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent
venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis
implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubor tegit
9 et decor commendat. nolo Corvinum insequi, quia nec per
ipsum stetit quo minus laetitiam nitoremque nostrorum tem-
porum exprimeret, videmus enim quam iudicio eius vis aut
animi aut ingenii suffecerit.

1 minus *add. Halm*: quin *Put.* 3 universa parte serum *codd.*: *em. Pithoeus* 5 illae] regule *ABD*: reliquae *Sorof*: hercule *Ribbeck* 15 teporis *Lips.*: temporis *codd.*: torporis *Schele* 25 rubor *B*: rubore *cett.* 26 nec *AB*: non *cett.* 28 videmus enim quam *Baehrens, John*: uiderimus inquam quam (in quantum *EV*) *codd.*: et videmus in quantum *Acidalius*

Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus **22** suis fuit, quae mihi vobiscum est. illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit quam iudicio. primus enim excoluit orationem, primus et verbis 2 dilectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. nam 3 priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. nihil excerpere, nihil referre possis, et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem 4 familiae, non eo tantum volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. quaedam vero 5 procul arceantur ut iam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura in morem annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnis clausulas uno et eodem modo determinet.

Nolo inridere "rotam Fortunae" et "ius verrinum" et **23** illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia

4 oratores aetatis eiusdem *AB* 6 delectum *codd.* 10 esset *E*: est *cett.* 14 apte et *Acidalius*: opt. et, optet, &c. *codd.*: *lacunam indicant BE* 17 lautum *Lips.*: laudatum *codd.* 22 et *AB*: ut *cett.* libeat *Rud. Agricola*: liceat *codd.* 23 arceantur *Lips.*: arcentur *codd.* antiquitatem olentia *And.*: insolentia *Peterson*: obsoleta *Wolff, Gud.* 24 velut *Rhen.*: uel *codd.*

positum "esse videatur." nam et haec invitus rettuli et plura
omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii, qui
2 se antiquos oratores vocitant. neminem nominabo, genus
hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur
ante oculos isti, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium
pro Virgilio legunt, quibus eloquentia Aufidii Bassi aut
Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis
sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt,
3 oderunt, Calvi mirantur. quos more prisco apud iudicem
fabulantis non auditores sequuntur, non populus audit, vix
denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam
ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate, sed ieiunio
4 consequuntur. porro ne in corpore quidem valetudinem
medici probant quae animi anxietate contingit; parum est
aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. prope
5 abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. vos vero,
viri disertissimi, ut potestis, ut facitis, inlustrate saeculum
6 nostrum pulcherrimo genere dicendi. nam et te, Messalla,
video laetissima quaeque antiquorum imitantem, et vos,
Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum
verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea,
quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittit, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est,
sic exprimitis adfectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si
nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis
dicturi sint posteri nostri.'

24 Quae cum Aper dixisset, 'adgnoscitisne' inquit Maternus 'vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam

1 inuitus B^2: inuitatus *cett.* 3 vocitant *Schurzfleisch*: uocabant *codd.*: vocant *Lips.* 6 Aufidi (-ii) *EV*: tui fidi, cui fidi *cett.* 12 non firmitate *Acidalius*: infirmitatem (-emque *AB*) *codd.* 17 viri *add. Acidalius* 21 rerum ea *Wopkens*: rerum et *codd.* 22 permittit *E*: permittitur *cett.*

eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos
incesseret! tuum tamen, Messalla, promissum immutasse
non debet. neque enim defensorem antiquorum exigimus, 2
nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus,
iis quos insectatus est Aper comparamus. ac ne ipse
quidem ita sentit, sed more vetere et a nostris philosophis
saepe celebrato sumpsit sibi contra dicendi partis. igitur 3
exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos
fama sua laudat), sed causas cur in tantum ab eloquentia
eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos
ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum
collegerit.'

Tum Messalla: 'sequar praescriptam a te, Materne, **25**
formam; neque enim diu contra dicendum est Apro, qui
primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam
parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante
centum annos fuisse. mihi autem de vocabulo pugna non 2
est; sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult
nomine appellet, dum modo in confesso sit eminentiorem
illorum temporum eloquentiam fuisse; ne illi quidem parti
sermonis eius repugno, si comminus fatetur pluris formas
dicendi etiam isdem saeculis, nedum diversis extitisse. sed 3
quo modo inter Atticos oratores primae Demostheni tri-
buuntur, proximum [autem] locum Aeschines et Hyperides
et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem concessu
haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero
quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit,
Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus iure
et prioribus et sequentibus anteponuntur. nec refert quod 4
inter se specie differunt, cum genere consentiant. adstrictior

4 nostrum *Acidalius*: nostrorum *codd.* 6 nostris *AB*: vestris *cett.*: veteribus *Nipperdey*: *del. Muretus* 9 in *om. AB* 21 quominus fatear *V*: comminans *Nissen*: qua quasi comminus nisus *J. Müller* 24 autem *secl. Ritter* 25 autem] tamen *Gud.* 26 sic B^2: sicut *cett.*: sic et *Baehrens* 30 differunt *Halm*: differant *codd.*

Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior
Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior
Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae *prae se*
ferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris,
scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac
5 voluntatis similitudinem et cognationem. nam quod invicem
se obtrectaverunt et sunt aliqua epistulis eorum inserta, ex
quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium,
6 sed hominum. nam et Calvum et Asinium et ipsum Cicero-
nem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae
infirmitatis vitiis adfici: solum inter hos arbitror Brutum
non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue iudi-
7 cium animi sui detexisse. an ille Ciceroni invideret, qui mihi
videtur ne Caesari quidem invidisse? quod ad Servium
Galbam et C. Laelium attinet, et si quos alios antiquiorum
agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear quae-
dam eloquentiae eorum ut nascenti adhuc nec satis adultae
defuisse.

26 Ceterum si omisso optimo illo et perfectissimo genere
eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim hercule
C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam cala-
mistros Maecenatis aut tinnitus Gallionis: adeo melius est
orationem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis
2 vestibus insignire. neque enim oratorius iste, immo hercule
ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostro-
rum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate
sententiarum et licentia compositionis histrionalis modos
3 exprimant. quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et
gloriae et ingenii loco plerique iactant cantari saltarique
commentarios suos. unde oritur illa foeda et praepostera,

1 nervosior *Meiser* 3 prae se ferunt *And.*: praeferunt *Acidalius* 5 scias *B*: sciam *cett.* 7 se *del. Nipperdey* 10 et invidere *del. idem* livore *Ritter* 11 Brutum *Put.*: utrum, uerum *codd.* 16 Aper *ante* agitare *add. P. Voss.* 23 orationem *And.*: oratorem *codd.*

sed tamen frequens †sicut his cla . . . et exclamatio, ut
oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dican-
tur. equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum 4
Aper noster nominare ausus est, si iis comparetur, qui postea
fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte
librorum suorum plus bilis habeat quam sanguinis. primus 5
enim contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore
verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et
studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur.
ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate erudi- 6
tionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum
ceteros superat, quorum neminem Aper nominare et velut
in aciem educere sustinuit. ego autem exspectabam, ut in- 7
cusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produ-
ceret, plurisque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium
Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos oppo-
neremus. nunc detrectasse nominatim antiquos oratores 8
contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in
publicum et in commune, veritus credo, ne multos offenderet,
si paucos excerpsisset. quotus enim quisque scholasticorum 9
non hac sua persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem nu-
meret, sed plane post Gabinianum? at ego non verebor
nominare singulos, quo facilius propositis exemplis appareat,
quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.'

'At parce' inquit Maternus 'et potius exsolve promissum. **27**
neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse anti-
quos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas
exquirimus, quas te solitum tractare *dixisti*, paulo ante
plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus

1 quibusdam *Rhen.*: si dis placet *And.* 2 tenere *Lips.*: temere *codd.* 6 bilis *Wopkens*: uis *codd.* 9 studio *E*: studiis *cett.* devectus *CD*: detectus *Lips.* 17 nunc *V*: non *cett.* 22 sed] etsi *Schoell* 24 fracta *B*: freta *cett.* 25 at parce *Michaelis*: apparate, aparte *codd.*: parce *And.*: appara te *Peterson* 28 dixisti (*post* ante) *add. Lips.* 29 mitior et eloquentiae *Schele*: mitiore eloquentia et *codd.* minus *Nissen*: miratus *codd.*

iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos lacessendo.'

2 'Non sum' inquit 'offensus Apri mei disputatione, nec vos offendi decebit, si quid forte auris vestras perstringat, cum sciatis hanc esse eius modi sermonum legem, iudicium animi citra damnum adfectus proferre.'

3 'Perge' inquit Maternus 'et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.'

28 Et Messalla 'non reconditas, Materne, causas requiris, nec
aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiam
si mihi partis adsignatis proferendi in medium quae omnes
2 sentimus. quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artis
descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum, sed
desidia iuventutis et neglegentia parentum et inscientia
praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias
3 manant. quamquam vestra vobis notiora sunt: ego de
urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos
statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur,
si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos
4 formandosque liberos pauca praedixero. nam pridem suus
cuique filius, ex casta parente natus, non in cellula emptae
nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius prae-
5 cipua laus erat tueri domum et inservire liberis. eligebatur
autem maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur;
coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque
6 facere quod inhonestum factu videretur. ac non studia
modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum

3 Apri mei *Schurzfleisch*: a prima *codd.*: Aprina *Lips.* nec *Put.*: nam et, nam nec *codd.*: nec nunc *Peterson* 8 a qua B^2: qua *cett.* 10 et] qui *AB*: cui *Halm* 17 in *BEH*: *om. cett.* 21 de B^2: a *cett.* 23 cella (cellula) *D*: cellam *cett.*: cella *Put.* 24 in gremio *And.* 25 aut eligebatur *Meiser*

sanctitate quadam ac verecundia temperabat. sic Corneliam
Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti
[matrem] praefuisse educationibus ac produxisse principes
liberos accepimus. quae disciplina ac severitas eo pertine- 7
bat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius
cuiusque natura toto statim pectore arriperet artis honestas,
et sive ad rem militarem sive ad iuris scientiam sive ad elo-
quentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum
hauriret.

At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, **29**
cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque
vilissimus nec cuiquam serio ministerio adcommodatus.
horum fabulis et erroribus [et] virides [teneri] statim et
rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi
habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat.
quin etiam ipsi parentes non probitati neque modestiae 2
parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae
paulatim impudentia inrepit et sui alienique contemptus.
iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in 3
utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et
gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et ob-
sessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit?
quotum quemque invenies qui domi quicquam aliud loqua-
tur? quos alios adulescentulorum sermones excipimus, si
quando auditoria intravimus? ne praeceptores quidem ullas 4
crebriores cum auditoribus suis fabulas habent; colligunt
enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii ex-
perimento, sed ambitione salutationum et inlecebris adula-
tionis.

Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis **30**

3 matrem *del. Sauppe* 5 et nullis *Rhen.*: et in nullis *codd.* 13 uiles *C*: uires *C²D*: et virides *del. B²H, Put.*: teneri *del. Kraut*: [et] vir. stat. et ten. [rudes] *Gud.* 16 non probitati *Vahlen*: improbitati, nec probitati *codd.* 17 dicacitati *B²*: bibacitati *cett.* 18 et . . . contemptus *secl. Gud.* 25 ne *E*: nec *cett.*

parum laboratur: nec in auctoribus cognoscendis nec in
evolvenda antiquitate nec in notitiam vel rerum vel homi-
2 num vel temporum satis operae insumitur. sed expetuntur
quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in
hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores
nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus referam ne-
cesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos
oratores accepimus, quorum infinitus labor et cotidiana
meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercita-
3 tiones ipsorum etiam continentur libris. notus est vobis
utique Ciceronis liber, qui Brutus inscribitur, in cuius ex-
trema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum
habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quan-
dam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile
didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum
Stoicum omnis philosophiae partis penitus hausisse; neque
iis doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat,
Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium
4 artium varietatem complecteretur. itaque hercule in libris
Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae,
non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam
ei defuisse. ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis
5 utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. ita est
enim, optimi viri, ita: ex multa eruditione et plurimis
artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa
admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut
ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed
is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad
persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem
temporum, cum voluptate audientium possit.

31 Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum

2 notitia B^2E^2 6 statim dicturus *J. F. Gronovius*: de curiis statim *codd.* 9 exercitationes B^2EV: exercitationis *cett.* 10 vobis *Rhen.*: nobis *codd.* 14 refert B^2: referre *cett.* 26 orationis *Goelzer*: oratoria *J. Müller*

intellegebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declama-
rent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus
controversiis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis
artibus pectus implerent, in quibus de bonis et malis, de
honesto et turpi, de iusto et iniusto disputatur ; haec enim
est oratori subiecta ad dicendum materia. nam in iudiciis 2
fere de aequitate, in deliberationibus *de utilitate*, *in lauda-
tionibus* de honestate disserimus, ita *tamen* ut plerumque
haec ipsa in vicem misceantur : de quibus copiose et varie
et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam
humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intel-
lectum eorum, quae nec in virtutibus nec in vitiis nume-
rantur. ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram 3
iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid ira, promptius
ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et
quibus animi motibus concitetur. in his artibus exercitationi- 4
busque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos
sive apud invidentis sive apud tristis sive apud timentis
dicendum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cuius-
que natura postulabit, adhibebit manum et temperabit ora-
tionem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito.
sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim 5
argumenta concludens dicendi genus plus fidei meretur :
apud hos dedisse operam dialecticae proficiet. alios fusa
et aequalis et ex communibus ducta sensibus oratio magis
delectat : ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis
aptos et in omnem disputationem paratos iam locos. dabunt 6
Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iu-
cunditatem ; ne Epicuri quidem et Metrodori honestas
quasdam exclamationes adsumere iisque, prout res poscit,

3 iis *Put.* : in iis *codd.* 4 et *D* : ac *cett.* 7 de utilitate in laudationibus *add. Ursinus* 8 sed ita *vel* ita tamen *Acidalius* 9 ipsa *om. AB* 11 intellectum habet *Schopen* 14 ira *D* : irae *cett.* : ira et *F. Jacob* 17 uersatus *EV* : uersatur *cett.* 19 cuiusque causae *And.* 23 fidei *Put.* : fidem *codd.*

7 uti alienum erit oratori. neque enim sapientem informamus
neque Stoicorum comitem, sed eum qui quasdam artis
haurire, omnes libare debet. ideoque et iuris civilis scien-
tiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica
8 musica geometria imbuebantur. incidunt enim causae,
plurimae quidem ac paene omnes, quibus iuris notitia de-
sideratur, pleraeque autem, in quibus haec quoque scientia
requiritur.

32 Nec quisquam respondeat sufficere, ut ad tempus simplex
quiddam et uniforme doceamur. primum enim aliter utimur
propriis, aliter commodatis, longeque interesse manifestum
est, possideat quis quae profert an mutuetur. deinde ipsa
multarum artium scientia etiam aliud agentis nos ornat,
2 atque ubi minime credas, eminet et excellit. idque non
doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intellegit
ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per
omnis eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse
fateatur; quem non posse aliter existere nec extitisse um-
quam confirmo, nisi eum qui, tamquam in aciem omnibus
armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus
3 exierit. quod adeo neglegitur ab horum temporum disertis,
ut in actionibus eorum huius quoque cotidiani sermonis
foeda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges,
non teneant senatus consulta, ius *huius* civitatis ultro deri-
deant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium
4 penitus reformident. in paucissimos sensus et angustas
sententias detrudunt eloquentiam velut expulsam regno suo,
ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu
pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine appa-

2 comitem *Vahlen*: citem *A*: civitatem *cett.* 3 haurire *Lips.*: audire *codd.* libare *Bekker*: liberaliter *codd.* 4 grammatice musice et geometrie (*vel* -ice) *codd.*: *em. Rhen.* 5 incidunt . . . requiritur *secl. And.* 7 pleraeque *Rhen.*: plerumque *codd.* 10 enim *Rhen.*: autem *codd.* 22 huius *Halm*: uis, ius *codd.* 24 huius *add. Peterson*: suae *Gud.*

ratu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una
ex sordidissimis artificiis discatur. ergo hanc primam et 5
praecipuam causam arbitror, cur in tantum ab eloquentia
antiquorum oratorum recesserimus. si testes desiderantur,
quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem,
quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae
proditum est? et Cicero his, ut opinor, verbis refert, quid- 6
quid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum *officinis*, sed
Academiae spatiis consecutum. sunt aliae causae, magnae 7
et graves, quas vobis aperiri aequum est, quoniam quidem
ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine
est, satis multos offendi, quos, si forte haec audierint, certum
habeo dicturos me, dum iuris et philosophiae scientiam tam-
quam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse.'

Et Maternus 'mihi quidem' inquit 'susceptum a te munus **33**
adeo peregisse nondum videris, ut incohasse tantum et velut
vestigia ac liniamenta quaedam ostendisse videaris. nam 2
quibus *artibus* instrui veteres oratores soliti sint, dixisti diffe-
rentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima
et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto,
ut quem ad modum ex te didici, quid aut illi scierint aut nos
nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationi-
bus iuvenes iam et forum ingressuri confirmare et alere in-
genia sua soliti sint. neque enim solum arte et scientia, sed 3
longe magis facultate et *usu* eloquentiam contineri, nec tu
puto abnues et hi significare vultu videntur.'

Deinde cum Aper quoque et Secundus idem adnuissent, 4
Messalla quasi rursus incipiens: 'quoniam initia et semina
veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus
artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, perse-

2 ego *AB* 8 non ex . . . sed ex *Gud.* officinis *add. Haase* 10 a uobis B^2 12 quos *Pithoeus*: quod *codd.* 18 artibus *add. Schopen* 21 scierint *Schurzfleisch*: scirent *codd.* 23 ingressi *CD* 24 solum *Dronke*: dum *codd.* 25 usu *add. Tyrwhitt*: et *del. Put.* 26 hi *H*, *Rhen.*: ii *cett.* 29 uideor B^2: uidetur *cett.*

5 quar nunc exercitationes eorum. quamquam ipsis artibus
inest exercitatio, nec quisquam percipere tot tam reconditas
tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi
facultas, facultati usus eloquentiae accedat. per quae colli-
gitur eandem esse rationem et percipiendi quae proferas
6 et proferendi quae perceperis. sed si cui obscuriora haec
videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe
concedet, instructum et plenum his artibus animum longe
paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae
esse oratorum videntur.

34 Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et elo-
quentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, re-
fertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis
ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat.
2 hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus in-
teresse sive in iudiciis sive in contionibus adsuescebat, ita
ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset utque
3 sic dixerim, pugnare in proelio disceret. magnus ex hoc
usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim
contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa dis-
crimina, ubi nemo inpune stulte aliquid aut contrarie dicit,
quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi
4 denique advocati aspernentur. igitur vera statim et incor-
rupta eloquentia imbuebantur; et quamquam unum seque-
rentur, tamen omnis eiusdem aetatis patronos in plurimis et
causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi
diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehende-
5 rent, quid in quoque vel probaretur vel displiceret. ita nec
praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem
eloquentiae, non imaginem praestaret, nec adversarii et

2 tot tam reconditas tam varias *Muretus*: aut reconditas tam (aut B^2) uarias *codd.*: tam var. ac recond. *Gud.* 9 paratiorem *Lips.*: parate, paratum, &c. *codd.* 10 esse oratorum *Rud. Agricola*: et ornaturum (-orum) *codd.* 17 exciperet . . . interesset *Bekker*: excipere . . . interesse *codd.* 18 magnus B^1: magnos *cett.*

aemuli ferro, non rudibus dimicantes, nec auditorium semper
plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene
nec male dicta dissimularentur. scitis enim magnam illam
et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis sub-
selliis parari quam suis; inde quin immo constantius surgere,
ibi fidelius corroborari. atque hercule sub eius modi prae- 6
ceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus,
fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et adsuefactus
alienis experimentis, cui cotidie audienti notae leges, non
novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo contio-
num, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susce-
perat sive defensionem, solus statim et unus cuicumque
causae par erat. nono decimo aetatis anno L. Crassus 7
C. Carbonem, unoetvicesimo Caesar Dolabellam, altero et
vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multum aetate
antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt,
quas hodieque cum admiratione legimus.

At nunc adulescentuli nostri deducuntur in scholas isto- **35**
rum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis
tempora extitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo
manifestum est, quod a Crasso et Domitio censoribus clau-
dere, ut ait Cicero, "ludum impudentiae" iussi sunt. sed 2
ut dicere institueram, deducuntur in scholas, *in* quibus non
facile dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus
studiorum plus mali ingeniis adferant. nam in loco nihil 3
reverentiae est, in quem nemo nisi aeque imperitus intret;
in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et
adulescentuli inter adulescentulos pari securitate et dicant
et audiantur; ipsae vero exercitationes magna ex parte con-

1 rudibus *P. Faber*: sudibus *codd.* nec *Schele*, *Haase*: sed *codd.*: sic *Michaelis* 3 nec male *hic add. Pithoeus*, *post* ut *Agricola* 5 in suis *And.* 13 nono decimo] uno et vicesimo *Nipperdey* 14 unoetvicesimo] tertio et vicesimo *Pichena* 17 que] quoque *AB* 18 scholas istorum *Haupt*: seni (sein, scenam, &c.) scholasticorum *codd.* 21 a *Michaelis*: M. *codd.* 23 in *add. Schurzfleisch* 25 adferat *Gud.* 26 est *vel* scilicet *Acidalius*: sed *codd.*

4 trariae. nempe enim duo genera materiarum apud rhetoras
tractantur, suasoriae et controversiae. ex his suasoriae
quidem etsi tamquam plane leviores et minus prudentiae
exigentes pueris delegantur, controversiae robustioribus ad-
signantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter com-
positae! sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate
5 declamatio quoque adhibeatur. sic fit ut tyrannicidarum
praemia aut vitiatarum electiones aut pestilentiae remedia
aut incesta matrum aut quidquid in schola cotidie agitur, in
foro vel raro vel numquam, ingentibus verbis persequantur:
cum ad veros iudices ventum . . .

36 . . . rem cogitant. nihil humile, nihil abiectum eloqui
poterat. magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et
motibus excitatur et urendo clarescit. eadem ratio in nostra
2 quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. nam etsi
horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae
composita et quieta et beata re publica tribui fas erat,
tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi adsequi vide-
bantur, cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus
tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo per-
3 suaderi poterat. hinc leges assiduae et populare nomen, hinc
contiones magistratuum paene pernoctantium in rostris, hinc
accusationes potentium reorum et adsignatae etiam domibus
inimicitiae, hinc procerum factiones et assidua senatus ad-
4 versus plebem certamina. quae singula etsi distrahebant rem
publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam
et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque
plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur,
tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto
plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres,

3 quidem etsi *CΔ* : quid (quod) etsi *cett.* : etsi *del. B*[2] 9 quidquid aliud *And.* 10 persequantur *Put.*: prosequuntur (perse-) *codd.* 11 hic desunt sex pagelle *A marg.* : *lacunam notant cett.* 12 cogitant *AB*: cogitare *cett.* : cogitaret *Halm* vel abiectum *AB* 17 nefas *And.* 20 persuadere *Heumann*

plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. hi clientelis 5
etiam exterarum nationum redundabant, hos ituri in pro-
vincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant, hos
et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur, hi ne
privati quidem sine potestate erant, cum et populum et
senatum consilio et auctoritate regerent. quin immo sibi 6
ipsi persuaserant neminem sine eloquentia aut adsequi posse
in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. nec 7
mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur, cum
parum esset in senatu breviter censere, nisi qui ingenio et
eloquentia sententiam suam tueretur, cum in aliquam invi-
diam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent,
cum testimonia quoque in publicis *iudiciis* non absentes nec
per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogeren-
tur. ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam neces- 8
sitas accedebat, et quo modo disertum haberi pulchrum et
gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri deforme
habebatur.

Ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne **37**
clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur,
ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent, ne
tamquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impe-
trarent aut impetratos male tuerentur. nescio an venerint 2
in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum biblio-
thecis adhuc manent et cum maxime a Muciano contra-
huntur, ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus
Epistularum composita et edita sunt. ex his intellegi potest 3
Cn. Pompeium et M. Crassum non viribus modo et armis,
sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metel-
los et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum
multum in his studiis operae curaeque posuisse, nec quem-

1 parabat B^2: probabat *cett.* 7 ipsi *om. B* 10 quis *Lips.*: qui *codd.* 13 iudiciis *add. Agricola* 16 quomodo . . . sic *Acidalius*: commoda . . . sed *codd.* 22 honores *Schopen* 24 antiquariorum (-oriorum *C*) *CV*: antiquorum *cett.*

quam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum. 4 his accedebat splendor reorum et magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. nam multum interest, utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, 5 expilatis sociis et civibus trucidatis. quae mala sicut non accidere melius est isque optimus civitatis status habendus est, in quo nihil tale patimur, ita cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et inlustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. 6 non, opinor, Demosthenem orationes inlustrant, quas adversus tutores suos composuit, nec Ciceronem magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt, non quia tanti fuerit rei publicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent, sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus sciamusque nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus existit. 7 quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? pluris tamen bonos proeliatores bella quam pax ferunt. 8 similis eloquentiae condicio. nam quo saepius steterit tamquam in acie quoque pluris et intulerit ictus et exceperit quoque maiores adversarios acrioresque pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura †velint.

38 Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudicio-

2 accedat *CDΔ* 6 de expilatis *CDΔ*: aut expilatis *Gud.* civibus *Put.*: comitibus *codd.* 8 est *om.* *CΔEV* 16 fuerit *Madvig*: fuit *codd.* 20 existit *Lips.*: exstitit *codd.* 24 maiores adversarios acrioresque pugnas sibi *Boetticher*: maior aduersarius eo (ei, et) acrior qui pugnas sibi *codd.* 25 ipsa *Orelli*: ipsas (ipse *B*) *codd.* 26 nobilitata *Latinius*: discriminibus *Lips.*: nobilitatus criminibus *codd.* 27 nolint *Rhen.*: periculosa extollant (*vel* mirentur) *add. John*: *lacunam notant alii*

rum. quae etsi nunc aptior est [ita erit], eloquentiam tamen
illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas
horas perorare cogebatur et liberae comperendinationes
erant et modum in dicendo sibi quisque sumebat et numerus
neque dierum neque patronorum finiebatur. primus haec 2
tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit imposuitque veluti
frenos eloquentiae, ita tamen ut omnia in foro, omnia legi-
bus, omnia apud praetores gererentur: apud quos quanto
maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argu-
mentum est quam quod causae centumvirales, quae nunc
primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum
obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti
neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris
liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus
Asinii, quae pro heredibus Urbiniae inscribuntur, ab ipso
tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, post-
quam longa temporum quies et continuum populi otium et
assidua senatus tranquillitas et maxime principis disciplina
ipsam quoque eloquentiam sicut omnia alia pacaverat.

Parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus **39**
sum, dicam tamen, vel ideo ut rideatur. quantum humili-
tatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus ad-
stricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum
virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in
quibus iam fere plurimae causae explicantur? nam quo 2
modo nobilis equos cursus et spatia probant, sic est aliquis
oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur,
debilitatur ac frangitur eloquentia. ipsam quin immo curam 3
et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia

1 ita erit *secl. Dronke*: extiterit *Walther*: extitit, existit *alii* eloquentiam *Agricola*: eloquentia *codd.* 3 horas *om.* $A^{1}BD$: perorare horas *Halm* 4 in *add. Gud.*: dicendi *H*, *Put.* 15 Urbiniae *Lips.*: urbine, uruie, &c. *codd.* 18 maxime *Haase*: maxima (-mi) *codd.* 19 alia omnia *E*: omnia depacaverat *AB* 20 videbitur *Ursinus*: uidetur *codd.* 21 ridear *AB*

saepe interrogat iudex, quando incipias, et ex interrogatione
eius incipiendum est. frequenter probationibus et testibus
silentium †patronus indicit. unus inter haec dicenti aut alter
4 adsistit, et res velut in solitudine agitur. oratori autem cla-
more plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia
cotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac
tam nobiles forum coartarent, cum clientelae quoque ac
tribus et municipiorum etiam legationes ac pars Italiae
periclitantibus adsisteret, cum in plerisque iudiciis crederet
5 populus Romanus sua interesse quid iudicaretur. satis con-
stat C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Be-
stiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos
et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis
populi studia excitare et incendere potuerint. itaque hercule
eius modi libri extant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis
magis orationibus censeantur.

40 Iam vero contiones assiduae et datum ius potentissimum
quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se
plurimi disertorum ne a Publio quidem Scipione aut *L.* Sulla
aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes
viros, ut est natura invidiae, populi quoque †et histriones
auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratori-
bus faces admovebant.

2 . . non de otiosa et quieta re loquimur et quae probitate et
modestia gaudeat, sed est magna illa et notabilis eloquentia
alumna licentiae, quam stulti libertatem vocitant, comes
seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine
severitate, contumax, temeraria, adrogans, quae in bene con-
3 stitutis civitatibus non oritur. quem enim oratorem Lacedae-

1 quando *H*, *Put.*: quam quando *cett.* 3 patronus] praetor *Orelli*: inpatiens *Haupt*: protinus *Nolte*: audiendis silentium patronis *Peterson* 19 L. *add. Ritter* 21 et] ut *Halm*: ut histriones, plausibus *Haase* 24 *lacunam notant Heumann, And., Gud.* 26 vocitant *Hess*: uocabant *codd.* 28 severitate *Pithoeus*: servitute *codd.*: veritate, virtute *alii*

monium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum
severissima disciplina et severissimae leges traduntur. ne
Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quae
certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii
quidam, plurimi Athenienses oratores extiterunt, apud quos
omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes
poterant. nostra quoque civitas, donec erravit, donec se 4
partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla
fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis
moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum
modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicut indo-
mitus ager habet quasdam herbas laetiores. sed nec tanti rei
publicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges,
nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit.

Sic quoque quod superest †antiquis oratoribus forum **41**
non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis
argumentum est. quis enim nos advocat nisi aut nocens aut 2
miser? quod municipium in clientelam nostram venit, nisi
quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat?
quam provinciam tuemur nisi spoliatam vexatamque? atqui
melius fuisset non queri quam vindicari. quod si inveniretur 3
aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter
innocentis orator sicut inter sanos medicus. quo modo
tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis
habet in iis gentibus, quae firmissima valetudine ac salu-
berrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum honor ob-
scuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium
regentis paratos. quid enim opus est longis in senatu sen- 4
tentiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud popu-

2 ne *D*: nec *cett.* 11 modus] metus *Orelli* sicut indomitus *Aldus*: sicuti domitus *codd.* 15 horum *CΔEV*: antiqui . . . fori *Spengel*: antiqui oratoribus horum temporum *Baehrens* 16 emendatae *Lips.*: emendare *codd.* 17 quid enim (quis enim, quis enim quidem) quod nemo *ABD* 18 clientelam *Pithoeus*: civitatem *codd.* 24 tamen] inde *AB*: enim *Heumann* 26 honor *Orelli*: horum *codd.*

lum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum cle-
5 mentia cognoscentis obviam periclitantibus eat? credite, optimi et in quantum opus est disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis aut illi, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas ac [vestra] tempora repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis modus et temperamentum defuisset: nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur.'

42 Finierat Maternus, cum Messalla: 'erant quibus contra dicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus.' 'fiet' inquit Maternus 'postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de iis
2 rursus conferemus.' ac simul adsurgens et Aprum complexus 'ego' inquit 'te poetis, Messalla autem antiquariis criminabimur.' 'at ego vos rhetoribus et scholasticis' inquit. Cum adrisissent, discessimus.

7 illi *Halm*: isti *codd.* 8 vestra *secl. Halm*: vitas vestras ac tempora *Bekker* 19 autem *Weissenborn*: cum *codd.*: *del. Put.*

INDEX NOMINUM

Numeri capita et sectiones indicant

OXONII

Excudebat Horatius Hart

Typographus academicus